**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Анатолій Загнітко

СЛОВНИК СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ

Том 1

А – Й

Донецьк ДонНУ 2012

ББК 81-4(Укр-4)
С 48
Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 402 с.

ISBN 978-966-639-554-5

У словнику схарактеризовано сучасну лінгвістичну термінологію з відповідним тлумаченням термінів, розкриттям їхньої етимології, зв'язків з іншими термінами та висвітленням їхньої багатозначності та функційного навантаження в різних розділах мовознавчої науки. Водночас кваліфіковано лінгвістичні терміни і поняття з визначенням їхнього навантаження в тих чи тих лінгвістичних напрямах або інших суміжних з лінгвістикою науках, де відповідний термін і поняття мають поширення. Характеристика термінів подана з належним підтвердженням фактичним матеріалом. Особливістю видання є максимальне охоплення утрадиційненої лінгвістичної термінології із залученням до розгляду найновіших термінів і понять з виявом їхнього авторства, можливих розбіжностей у використанні, простеженням синонімічних та антонімічних зв'язків.

Видання розраховане на науковців, учителів-словесників, аспірантів, студентів, учнів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, усіх шанувальників слова, його розуміння та належного використання.

Рецензенти: *Василь Ґрещук, доктор філологічних наук, професор* (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Ніна Гуйванюк, доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Світлана Соколова, доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Відповідальний редактор: *Іван Вихованець, член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор* (Інститут української мови Національної академії наук України)

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного університету (протокол № 11 від 30 листопада 2012 року)

ISBN 978-966-639-554-5 © А. Загнітко

© Донецький національний університет

ЗМІСТ

ВСТУП 4

СТРУКТУРА СЛОВНИКА 7

ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ 8

А 9

Б 82

В 97

Г 145

Д 182

Е 238

Є 279

Ж 282

З 289

І 348

Й 401

Вступ

Сучасна лінгвістика розвивається досить стрімко. Зміна науково-лінгвістичних парадигм – порівняльно-історичної, системно-структурної, функційно-когнітивної, синергетичної, за іншими підходами – дососсюрівської, соссюрівської, постсоссюрівської / елементно-таксономічної, системно-структурної, номінативно-екзистенційної – зумовлює з'яву нових термінів і понять, водночас переосмислення вже усталеного поняттєво-термінологічного апарату і спробу подати розгляд аналізованих явищ у різних вимірах, аспектах, площинах. Усе це зумовлює не завжди послідовне врахування статусу відповідних понять, інколи внутрішню суперечність у використанні тих чи тих термінів і понять. За останні роки утворилося надзвичайно багато нових і новітніх термінів і понять, що вимагають свого належного тлумачення і відповідного застосування в суто теоретичних і теоретико-прикладних дослідженнях. Водночас на перетині лінгвістики з іншими науками і науковими напрямами сформувалися міждисциплінарні науки – соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, патолінгвістика, нейролінгвістика, юридична лінгвістика, сугестійна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, комунікативна лінгвістика та інші, що витворюють власний поняттєво-термінологічний апарат і залучають уже усталений лінгвістичний корпус для належного тлумачення досліджуваних явищ. Та й у межах власне-лінгвістичних пошуків постали нові напрями, активізувалися міжрівневі студіювання, що знову ж таки зумовило постання нових термінів і понять. Усе це вимагає відповідного реагування і не тільки використання тих чи тих термінів і понять, але й розуміння їх. Водночас у межах науково-лінгвістичних парадигм сформувалися течії, напрями, школи тощо, що послуговуються відповідним термінологічно-поняттєвим апаратом, але часто вкладаючи власне розуміння в окремі його вияви. Усе це засвідчує, що сьогодні вкрай необхідна систематизація сучасного поняттєво-термінологічного лінгвістичного апарату і витлумачення його належним чином.

Основною особливістю сучасної лінгвістичної термінології, як граматичної, так і будь-якої іншої, є багатозначність використовуваних термінів. Це також вимагає відповідного узагальнення та осмислення активних використань термінів, їхньої належної систематизації.

У пропонованому словнику використано дещо інший принцип абеткового розташування лінгвістичних термінів, ніж це спостережувано в традиційних термінологічних виданнях. Визнаючи наявність аналітичних термінів, що все більшою мірою повноправно і широко заявляють про себе, у словнику використано принцип організації таких словосполучень за моделлю "стрижневе слово + залежне / залежні", тому кожний термін наведено за стрижневим словом, у постпозиції щодо якого наявний

аналітичний / аналітичні компоненти, пор.: *форма граматична, форма морфологічна, форма синтаксична, форма стилістична, форма типологійна* і под. Такий підхід дозволяє користувачеві побачити увесь діапазон наявних сьогодні лінгвістичних термінів з тим чи тим опорним (стрижневим) словом і водночас полегшує освоєння подібних лінгвістичних термінів. Особливо це стосується тих напрямів і шкіл, де з тим чи тим аналітичним компонентом витворюється низка термінів, пор.: *мовленнєвий акт → ініціативний мовленнєвий акт, непрямий мовленнєвий акт, прямий мовленнєвий акт, пропозитивний мовленнєвий акт, мовленнєвий акт вимоги, реактивний мовленнєвий акт, фінальний мовленнєвий акт* тощо. За традиційного розташування термінів кожний з них розглядався би у відповідній абетковій позиції, що унеможливлювало б цілісне сприйняття сучасного тлумачення подібних понять. Надання ж основного виміру стрижневому компонентові *акт* дозволило поєднати такі терміни в одному абетковому просторі та водночас запропонувати цілісний вимір семантико-парадигматичних відношень такого типу термінів і понять.

Водночас такий принцип лексикографічного структурування понять і термінів виявляє найпотужніші тенденції аналітичного термінотворення, що на сьогодні постають домінувальними, забезпечуючи послідовне диференціювання понять, надання кожному з них вичерпних кваліфікаційних і класифікаційних ознак. Тому в Словнику сучасної лінгвістики: 1) відібрано й систематизовано найпоширеніші терміни, що активно використовуються в теоретичних, теоретико-прикладних і суто прикладних мовознавчих дослідженнях; 2) запропоновано розгляд семантично оновлених термінів класичного мовознавства з урахуванням їхнього традиційного тлумачення і кваліфікації; 3) схарактеризовано стрижневі та ключові терміни сучасної лінгвістики з простеженням їхньої динаміки та співвідношення із відповідними науково-лінгвістичними парадигмами, належністю до тих чи тих мовознавчих напрямів, шкіл; 4) запропоновано компактне тлумачення основних термінів граматики (різних її аспектів і вимірів – ідеографічного, функційного, комунікативного і под.), лексикології, фонології, словотвору, а також психолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, патопсихолінгвістики, прикладної лінгвістики, судової лінгвістики, сугестійної лінгвістики та ін. (більшість цих термінів вимагає врахування їхнього зв’язку з основними науками та функціонуванням у лінгвістиці, в силу чого тлумачення постає досить проблемним і не завжди адекватним); 5) ураховано специфіку розвою лінгвістичних студіювань початку XXI століття, коли активними постали дослідження з лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів і теорії мовленнєвих жанрів, дискурсу та дискурсної практики, що знайшло свій вияв у структурі Словника сучасної лінгвістики.

У Словнику сучасної лінгвістики, в силу можливого, вичерпно схарактеризовано кожний термін з адекватним простеженням його

належності до різних студіювань і досліджень (комунікативної лінгвістики, дискурсології, когнітивної лінгвістики, функційної лінгвістики, психолінгвістики тощо) з послідовним урахуванням динаміки семантичного наповнення терміна, активізації його сучасних семантико-парадигматичних відношень, розширенням синтагматичної потужності творення термінів, пор.: *компетенція → дискурсивна, інтерактивна, комунікативна, лінгвістична, комунікативна, міжкультурна, лінгвокультурна, мовна, прагматична, предметна, соціокультурна, феноменологічна* та ін.

Словник сучасної лінгвістики основним завданням має допомогти в розумінні терміна і відповідного поняття, вияві його основних і неосновних зв'язків з іншими термінами та поняттями, з'ясуванні статусу в сучасній лінгвістичній науці. Тлумачення та характеристику термінів і понять подано вичерпно з можливою вказівкою розширення їхніх диференційних і характеризувальних ознак через інші терміни і поняття.

У Словнику сучасної лінгвістики не охоплено розгляд мов світу (див., наприклад: Левицький Юрій-Мирослав. Мови світу : Енциклопедичний довідник / Юрій-Мирослав Левицький. – Львів: Місіонер, 1998. – 204 с.; Milewski T. Atlas Lingwistyczny języków świata / T. Milewski. – T. 1. – Lublin – Kraków: Naklad I wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, 1948. – 62 map.; Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. – Вид. 2-е / І. Дубович. – Львів: Панорама, 2003. – 580 с.) в силу його обмеженого формату та наявності спеціальних видань з цієї проблеми. Не висвітлено також у межах лексикографічного видання постаті відомих лінгвістів та етапні лінгвістичні праці, що знову ж таки мотивовано особливостями структурування Словника сучасної лінгвістики, його засадничими принципами – охопити найширше коло сучасних лінгвістичних термінів і понять з належним їхнім висвітленням, коментуванням і тлумаченням.

СТРУКТУРА СЛОВНИКА

1. Загальні принципи будови. Словник побудовано за абетковим принципом. У межах кожної абетки враховано семантичне та структурне навантаження стрижневого слова, тому за стрижневим словом (поняттям) слід шукати відповідні терміни та поняття, пор.: *функційна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, описова лінгвістика, теоретична лінгвістика* та ін. – усі ці терміни розташовані в межах літери ***Л*** за початковим компонентом стрижневого слова ***лінгвістика***. Тому в кожному терміні слід відразу ж установити стрижневе слово. Так, у термінах типу *складнопідрядне речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення розчленованої структури. складнопідрядне речення нерозчленованої структури, односкладне речення, неповне речення, безсполучникове речення* стрижневим постає слово ***речення***, тому всі відповідні статті розташовані в межах літери ***Р***, зокрема в розгляді ***речення***.

2. Структура словникової статті. Словникова стаття містить: 1) основне слово (наприклад: *синонім, антонім, паронім, персоніфікація* і под.); 2) кваліфікацію походження терміна, тобто вказівку на мову, з якої його запозичено, та можливий сучасний переклад такого терміна (пор.: **Компетенція** (лат. *competentia* від *competo* – взаємно прагну, відповідаю); якщо ж термін є похідним, то в дужках наведено можливе твірне слово та вказано афікс, за допомогою якого утворено похідне (наприклад: **соціокультурна** (прикм. від ім. *соціокультура*)), за умови необхідності вказано також і основне твірне поняття, що стало основою терміна (пор.: **феноменологічна** (грецьк. *phainomenon* – те, що з'являється + *...логія*; прикм. від ім. *феноменологія*)); 3) визначення нормативного наголосу **(Багатокомпоне́нтне складне́ (багаточле́нне, ускла́днене) ре́чення**); 4) кваліфікацію тих термінів і понять, до яких варто звернутися для вичерпного їхнього розуміння й вияву статусу в лінгвістичних студіюваннях (пор.: Див.: ***Спілкування; Комунікація; Компетенція прагматична***); 5) в одній словниковій статті кілька термінів за наявності різних найменувань того самого лінгвістичного поняття, їх подано як заголовні (**Метод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **порівняльно-історичний / Метод компаративний** (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний); **Міжособистісна комунікація** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) / **Інтерперсональна** (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, + *персональна*) **комунікація / Діадична** (грецьк. *diadyka* – між особами) **комунікація** та ін.); 6) транскрипцію з виявом тих чи тих асимілятивних, дисимілятивних та інших процесів в аналізі фонем, звуків (пор.: *боро[д'б]а, тітчин [тіч:ин]* тощо); 7) ілюстративний матеріал, що підтверджує вияв певного аналізованого мовного явища (наприклад:

Найчастіше професіоналізми застосовуються в усному мовленні людей певного фаху. У писемній формі вони вживаються у виданнях, адресованих фахівцям окремих галузей науки та виробництва (буклети, інструкції тощо). Професіоналізми постають поширеним засобом створення гумористичних ситуацій: *«Для качок потрібні тороки, чи, як їх іще називають, "удавки " – коротенькі шкіряні стьожечки з кільцем на кінці – робити петлю. В ту петлю просовується качача голова, петля зашморгується, й качка гордо висить у вас біля пояса. Ясно, що чим більше ви візьмете з собою таких "удавок", тим більше вб'єте качок»* (Остап Вишня)); 8) особливості тлумачення певного терміна тим чи тим дослідником, причому наголошено на авторстві такого розгляду.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

англ. – англійська мова;
біл. – білоруська мова;
болг. – болгарська мова;
в'єтн. – в'єтнамська мова;
грецьк. – грецька мова;
лат. – латинська мова;
нім. – німецька мова;
рос. – російська мова;
перс. – персидська мова;
прованс. – провансальська мова;
серб. – сербська мова;
татарськ. – татарська мова;
укр. – українська мова;
фран. – французька мова;
чеськ. – чеська мова.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа Бб Вв Гг Ґґ Дд Ее Єє Жж Зз Ии Іі Її
Йй Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс
Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ьь Юю Яя

А

А..., ан... (грецьк. *а…, an...* – початкова частина слова зі значенням заперечення) – префікс на позначення заперечення, відсутності або недостатності означуваного явища, дії, процесу, властивості тощо. Напр.: *алогізм, ангідрид.*

Абду́кція (англ. *abduction* – видалення, викрадення від лат. *abducere* – викрадати) – різновид логіки, що скеровує визначення гіпотези (за Чарльзом Пірсом). Будь-яке спостереження й інтерпретація – це гіпотеза, висловлена на основі абдукції. Як свідомий процес, абдукція – після дедукції й індукції – це третя форма логічного умовисновку («мистецтво висновку»). Абдукцію можна уявити як пошук найкращого пояснення для будь-якого спостережуваного феномену, що вимагає пояснення: *X* (наприклад, неочікуване використання певного слова) чимось привабливе; *A, B, C* – можливі пояснення цього використання; *B* (наприклад, соціальна позиція мовця, що відрізняє його від іншого співрозмовника) видається найпереконливішим. Якщо *B* істинне, то феномен *X* більше не постає переконливим; отже, *B* сприймають як гіпотезу, що пояснює постання *X*. Абдукція – це відшук правила, за допомогою якого можна пояснити відповідну подію. Ця форма висновку завжди супроводжувана високим ступенем невизначеності, але – на відміну від дедуктивних та індуктивних процесів – завжди забезпечує висновок, що зумовлює нові ідеї. Для показу того, що це пояснення – виявна гіпотеза із загальною валідністю – цей різновид обґрунтування вимагає перевірки за допомогою індукції й дедукції (для вияву його загальної застосовності). Абдуктивний висновок відіграє основну роль у формулюванні гіпотез і в якісному соціальному дослідженні, що пов’язане з опрацюванням пояснень.

Див.: ***Деду́кція; Інду́кція***.

Абза́ц (нім. *Absatz* – відступ) – 1) відступ праворуч у початковому рядку друкованого або рукописного тексту (пор. *Червоний рядок*); новий рядок; 2) здебільшого закінчена й пов’язана єдністю змісту частина тексту від одного відступу до наступного; 3) як композиційно-стилістична одиниця відрізняється від складного синтаксичного цілого (див.: ***Ціле складне синтаксичне***) як об’єктивної структурно-семантичної одиниці тексту. А. і складне синтаксичне ціле характеризуються трьома різновидами відношень: а) А. збігається зі складним синтаксичним цілим в науковому, офіційно-діловому стилі, художньо-белетристичному стилі (художня проза, де подібна закономірність є оповідною нормою); б) один А. включає кілька складних синтаксичних цілих; в) одне складне синтаксичне ціле розчленоване на два або більше А., що уможливлює виділення окремих ланок загальної структури (часткові деталі в описі); членування тексту, що

міститься між двома відступами; 4) у структурі тексту – частина зв'язного тексту, що охоплює одне або кілька речень і постає структурним, інколи структурно-смисловим, композиційно-смисловим цілим. **А. кільце́вий** – частина тексту, що має цілісну структуру: зачин містить тему, далі – пояснювально-кульмінаційна частина, завершується узагальненим висловом. Перший та останній вислови перегукуються, чим забезпечене смислове завершення теми. **А.-композиці́йне зі́ткнення** – сегмент тексту, що починається з першої частини, яка вказує на попередній контекст, а друга – на постпозитивний текст. **А. синте́тико-аналіти́чний** – абзац, що починається з узагальненого, стрижневого вислову, зміст якого розкрито в подальшому повідомленні. **А.-стрижне́вий ви́слів** – частина тексту, що містить логічний висновок, узагальнення або вираження нової теми.

Абіо́нім – власне ім'я неістоти природного довкілля або ж створеного людиною. Сюди зараховують топоніми, стратоніми, космоніми, астроніми, антропоніми, катайконіми, гідроніми і под.

Абла́ут (нім. *Ablaut* – зміна голосного) – одне з найдавніших явищ праіндоєвропейських мов, що має джерелом прамову. Уперше увів поняття німецький лінгвіст Якоб Грім для опису граматики мов; різновид чергування голосних всередині морфеми: *к**о**тити – к**а**тати.*

Аблятѝв (лат. *ablativus* – відкладний (поєднує орудний і місцевий відмінки)) – денотативна роль предикатного типу, за значенням протилежна генеративу **(див.:** ***Генератив***): *Він не з тих, хто розгублюється перед труднощами* ↔ ***Не з полохливого десятка*** *– про сміливу людину***.**

Абономіна́ція – висловлення пейоративного: принижувального, зневажливого, ненависницького характеру: *Зневажаю усіх; Ненавиджу тебе.*

Абракада́бра (лат. *abracadabra* – заклинання) – незрозумілий набір слів, якому в давнину приписували чудодійну магічну силу. А. писалась на амулетах.

Абревіату́ра (італ. *abbreviatura* від лат. *brevis* – короткий) (**складноскоро́чене сло́во**) – скорочення, вживане в усному та писемному мовленні; іменник, що складається з елементів (звуків, літер) або сегментів (складів) слів, що є компонентами твірного словосполучення, або твірне складне слово. Останній компонент абревіатури може бути цілим словом: *ООН – Організація Об'єднаних Націй; ЗМІ – засоби масової інформації; хімфак – хімічний факультет; ощадкаса – ощадна каса***.**

Абревіа́ція (**скоро́чення**) – спосіб утворення іменників шляхом скорочення елементів слів, об'єднаних в одне словосполучення. За специфікою скорочення виділяються: 1) **абревіа́ція ініціа́льна** – має опертям поєднання окремих звуків (звукова: поєднання початкових звуків скорочених слів: *ВАК* – Вища атестаційна комісія); або літер (буквена: поєднання початкових літер скорочених слів (*СДПУ(о)* – Соціал-демократична партія України (об'єднана); *ОБСЄ; УНСО*); 2) **абревіа́ція поскладо́ва** – а) поєднання елементів скорочених слів, що є аналогійними

до складу: *комдив* – командир дивізії; б) поєднання початку першого слова з початком та кінцем другого: *військкомат* – військовий комісаріат; в) поєднання початку першого слова і кінця другого слова: *мопед* – мотоцикл-велосипед; 3) **абревіáція поскладóво-слíвна** – поєднання цілого слова і скороченого елемента: *зарплата* – заробітна плата, *корпункт* – кореспондентський пункт; 4) **абревіáція змíшана** – поєднання скорочених елементів різних типів, нові слова утворюються поєднанням усіченої основи одного слова з окремими словами: *держадміністрація, держстандарт, міськрада*; 5) **абревіáція телескопíчна** – поєднання початку одного слова і кінця іншого: *параланг* – парашут та акваланг; *біоніка* – біологія і техніка. А. як спосіб словотвору – це один із безафіксних способів; складання скорочених елементів слів, об'єднаних в одну сполуку. Словотвірний формант: 1) не морфемне усічення слів; 2) усталений порядок компонентів. А. – один з наймолодших способів українського (ширше – слов'янського) словотвору. Найінтенсивніше А. почала розвиватись після подій 1917 року, вона пов'язана з дією закону мовної економії. А. виражає словотвірне значення, що називається синтагматичним або поєднувальним.

Абревійóване ім'я – див.: ***Ім'я абревійоване.***

Абрýпція (грецьк. *abruptsiya* – пропуск) – пропуск деяких слів для надання мовленню динамічності; умовчання.

Див.: ***Еліпс.***

Абсолю́тний (лат. *absolutus* – необмежений, безумовний) **кінéць слóва** – див.: ***Кінець слова абсолютний.***

Абсолю́тний (лат. *absolutus* – необмежений, безумовний) **почáток слóва** – див.: ***Початок слова абсолютний.***

Абсолю́тний (лат. *absolutus* – необмежений, безумовний) **час** – див.: ***Час абсолютний.***

Абсолю́тні (лат. *absolutus* – необмежений, безумовний) **синóніми** (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – див.: ***Синоніми абсолютні.***

Абсóрбція (лат. *absorptio* – поглинання) – випадіння у слові звука або складу, зумовлене асимілятивними процесами: *блиснути* (зам.: *блискнути).

Абстрáктна (лат. *abstrabere* – відволікати) **лéксика** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: ***Лексика абстрактна.***

Абстрáктне (лат. *abstrabere* – відволікати) **мúслення** – див.: ***Мислення абстрактне.***

Абстрáктні (лат. *abstrabere* – відволікати) **імéнники** – див.: ***Іменники абстрактні.***

Абстрáкція (лат. *abstractio* – відволікання) – **у психолінгвістиці** – одна з основних операцій мислення, яка полягає в тому, що суб'єкт вичленовує певні ознаки об'єкта та відволікається від інших його ознак.

Абýзія (грецьк. *abusiya* – внутрішність) – див.: ***Катахреза.***

AC-3 Dolby Digital – у прикладній лінгвістиці — звукова система, яка складається з 6 каналів об'ємного цифрового звука. Застосовується переважно в кінотеатрах. Лівий, центральний та правий фронтальні канали дозволяють точно визначити позицію джерела звука на екрані, лівий та правий задні бокові канали забезпечують відчуття об'ємності, додатковий шостий канал призначений для створення звуків низьких частот. Опрацьовано звукову систему фірмою «Dolby Laboratories, Inc».

Аве́рсія (лат. *aversio* – відхід) – різновид одухотворення, звернення до неістот або померлих: *Ти, моя тополинка, кохана і рідна…* (Анатолій Яна).

Автоката́ліз (грецьк. *autos* – сам + *katalysis* – руйнування) – **у дискурсології** – іманентний каталіз системи, що спонукає виникнення самоподібних форм, зокрема редуплікацію її компонентів.

Автокомунікáція (грецьк. *autos* – сам + лат. *communico* – спілкуюся) – внутрішній діалог людини із самим собою; спілкування «Ego» і «Alter ego» особи.

Автоло́гія (грецьк. *autos* – сам + *-логія* від давньогрецьк. *αύτος* – сам, *λόγος* – слово) – вживання слів у поетичному мовленні у прямому значенні; фраза тільки зі стилістично нейтральних слів у художньому творі: *Недалеко од Керилівки стоїть маленьке село Комарівка. Дорога в село йде з такої крутої гори, що, їдучи, треба вставать з воза, щоб не перекинутись. Під самою горою блищить ставок. Коло ставка гребля, обсаджена вербами* (Іван Нечуй-Левицький).

Автомати́зм (грецьк. *automates* – самодійний) – відсутність у мовця (адресанта, автора) свободи вибору мовного елемента; зумовленість наступного повідомлення (слова, словосполучення) правилами або закономірностями побудови пропозиції, притаманними конкретній ідіоетнічній мові.

Див.: ***Мова; Мова ідіоетнічна; Мовлення.***

Пор.: ***Автоматизм мовлення.***

Автомати́зм (грецьк. *automates* – самодійний) **мо́влення** – мовленнєві навички адресанта (мовця), здійснювані поза контролем свідомості, сформовані в результаті багаторазового виконання певних мовленнєвих дій і мовленнєвих операцій. Фізіологічна основа А. м. – більш-менш стійка система умовно-рефлекторних зв'язків (динамічних стереотипів) говоріння, перш за все, з використанням знайомої мови (найчастіше рідної).

Див.: ***Автоматизм; Мовлення; Мова рідна.***

Автомати́чний (грецьк. *automates* – самодійний) (**машинний**) **пере́клад** – див.: ***Переклад (машинний) автоматичний.***

Автомати́чний (грецьк. *automates* – самодійний) **словни́к** – див.: ***Словник автоматичний.***

Авто́нім (грецьк. *autos* – сам й *onyma* – ім'я) – справжнє ім'я автора (вигадане – псевдонім).

А́втор (лат. *au(c)tor* – творець) – творець або упорядник наративу. Цього реального чи справжнього автора не слід змішувати із прихованим автором наративу або наратором; на відміну від них, він не є властивим наративу чи вивідним із нього.

А́втор-фу́нкція (лат. *au(c)tor* – творець і лат. *functio* – виконання) – когнітивний і психічний рефлекс у тексті авторської свідомості.

Авториза́тор (лат. *au(c)tor* – творець) **–** денотативна роль ситуативного типу, особа (ширше – істота), за поглядом якої або із зацікавлення якої об'єкт отримує предикатну оцінку: ***Для кожного*** *своя земля миліша* (Нар. тв.); ***У сильного*** *своя правда* (Нар. тв.).

Авториза́ція (лат. *au(c)tor* – творець) – ускладнення конструкції речення вказівкою на «автора» оцінки, сприйняття, осмислення, кваліфікації; ситуація, що кваліфікує відношення передаваної інформації до мовця або до іншої особи; модусна категорія, що передає оцінку повідомлюваного і ставлення до останнього. Одним із виявів А. є відповідна модифікація: ***На мій погляд****, книга цікава*. А. може бути суб'єктивована (оцінювачем постає адресант: ***По-моєму****, треба справу завершувати…*) та об'єктивована (оцінювачем виступає не адресант, не сам мовець: ***Для сина*** *цей фільм цікавий*). Експліцитна авторизація має формальне вираження, а імпліцитна, що особливо характерно для одноактантних дієслів типу *закінчитися, завершитися, повернути, початися*, де уявний актант водночас постає й авторизатором, репрезентує іншу пропозицію: *Біля лісу стежка повернула ліворуч* і под.

А́вторська (лат. *au(c)tor* – творець) **(письменни́цька) ле́ксика** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: ***Лексика авторська (письменницька).***

А́вторське (лат. *au(c)tor* – творець) ***ми*** – див.: ***Ми авторське.***

А́вторське (лат. *au(c)tor* – творець) **мо́влення** – див.: ***Мовлення авторське.***

А́вторські (лат. *au(c)tor* – творець) **слова́** – див.: ***Слова авторські.***

А́вторський (лат. *au(c)tor* – творець) **словни́к** – див.: ***Словник авторський.***

Автосемантѝчна (*авто* + *семантичний*) **підря́дна частѝна** – див.: ***Частина підрядна автосемантична.***

Автосемантѝчне (*авто* + *семантичний*) **сло́во** – див.: ***Слово автосемантичне.***

Автосемантѝчний (*авто* + *семантичний*) – той, що має самостійний смисл, відображає дійсність в її розмаїтті.

Див.: ***Слово автосемантичне; Речення автосемантичне.***

Пор.: ***Синсемантичний.***

Автостереотѝп етні́чний (грецьк. *autos* – сам, *stereos* – твердий, *typos* – відбиток) – відносно стійкі уявлення, судження та оцінки носіїв певної національної лінгвокультури (етносу, нації, народності) про себе.

Здебільшого А.е. – комплекс позитивних уявлень, суджень і оцінок з тими чи тими негативними оцінно-параметричними нашаруваннями.

Див.: ***Стереотип; Стереотип мовноетнічний.***

Пор.: ***Фрейм; Скрипт.***

Автоцита́та (*авто* + *цитата*) – цитата, що вилучена автором із власного, раніше написаного твору.

А́генс / А́гент / Агенти́в (лат. *agens* – діяч) – семантична категорія, одна з основних семантичних ролей у мові. У висловленні агенсом є активний учасник ситуації, витворювач дії; денотативна роль суб'єктного типу, головний учасник ситуації, протагоніст, який безпосередньо виконує дію і постає джерелом енергії цієї дії. Здебільшого виражений формою називного відмінка: ***Музикант*** *грає на флейті*. У пасивних конструкціях виражений формою непрямого відмінка: *Картина намальована художником*; типова семантична роль учасника ситуації, описаної в реченні. Агенс позначає особу-діяча, в українській мові виражений формою називного відмінка: *Хлопчик написав ноти.*

Пор.: ***Пацієнс.***

Агенти́вне (прикм. від ім. *агент*) **зна́чення** – див.: ***Значення агентивне.***

Агіо́нім (грецьк. *ahionim* – святий; *άγιος* – святий і *όνυμα, όνομα* – ім'я, назва) – ім'я святого, один із різновидів власних назв: *апостол Павло, апостол Лука* та ін.

Аглютинати́вні (лат. *agglutinatio* – приклеювання, склеювання; прикм. від ім. *аглютинація*) **мо́ви** – див.: ***Мови аглютинативні.***

Аглютина́ція (лат. *agglutinatio* – приклеювання, склеювання від лат. *agglutinare* – приклеювати) – спосіб утворення похідних слів і граматичних форм через приєднання до кореня афіксів, що супряжні один з одним і суттєво не змінювані. А. – різновид афіксації, спосіб слово- і формотворення, за якого до основи або кореня, що зберігають стабільний звуковий склад, приєднуються однозначні стандартні афікси (напр., кирг. *аталарымызда* «у наших батьків»: до кореня *ата-* приєднані афікс множини *-лар-*, присвійний афікс *-ымыз-* та відмінковий *-да*). Кожний афікс в А. має тільки одне граматичне значення: або числа, або відмінка. Для А. властиві такі особливості: 1) афікси виражають одне значення (наприклад, киргизький афікс *-лар-* виражає тільки множину); 2) афікси стандартні (наприклад, множина в киргизькій мові виражається тільки в афіксі *-лар-*,); 3) корінь не змінюється (наприклад, корінь *ата-* "батько"); 4) характер поєднування афіксів з коренем – приклеювання.

Аглютинува́ння (лат. *agglutinatio* – приклеювання, склеювання від лат. *agglutinare* – приклеювати) – один зі способів приєднання афіксів, коли вони поступово приєднуються один за одним, збагачуючи словоформи все новими граматичними значеннями. Наприклад, у слові *писав* афікс *в* є словозмінним суфіксом або афіксом аглютинативного типу.

Agnómen (лат. *ag (ad)* – до, при + *nomen* – ім'я, букв. післяім'я) – індивідуальне прізвисько, що додається до імені факультативно, розміщувалося останнім в антропонімічній формулі імені людини в античному Римі: *Rufus, Numantinus, Africanus* та ін.

Агнонімáція (грецьк. *agnoia* – невідання + *-онім*) – стилістична фігура, що ґрунтується на обігруванні подібних за звучанням, але різних за значенням слів або їхніх форм. Часткові вияви А.: *атанакласис, парономазія, парехеза, каламбур* тощо.

Див.: ***Атанакласис; Парономазія; Парехеза; Каламбур***.

Агнóніми (грецьк. *agnoia* – невідання) – слова або вислови рідної мови, невідомі, малозрозумілі або незрозумілі багатьом носіям цієї мови: *каталектика* (вчення про склади, розташовані після останнього наголосу віршового рядка); *оперон* (група генів – визначальників функційно пов'язаних фрагментів) та ін. Часто це іншомовні слова або корінні застарілі слова: *моветон, грелюшон, корифей* та ін. За їхнього сприйняття інколи створюється враження солідності мовлення співрозмовника. Водночас наявність А. характеризує індивідуальний словниковий запас як бідний.

Агоро́німи (грецьк. *agoronia* – місцина + *-онім*) – назви міських майданів, площ, ринків, плаців: *майдан Незалежності; площа Конституції; ринок Солом'янський* і под.

Аграматúзм (грецьк. *agrammatos* – нерозбірливий від давньогрецьк. *αγραμματος* – нечленоподільний) – 1) розлад, порушення мовленнєвої діяльності, що виражається в нерозумінні значень граматичних конструкцій, у невмінні правильно оформлювати фразу, узгоджувати слова в роді, числі та відмінку у зв'язку з ураженням мовленнєвих зон кори головного мозку; 2) відхилення від граматичних норм у професійному і жаргонному мовленні, у телеграфному стилі, у листуванні інтернетом; 3) стилістично-граматичний недолік мовлення, що виявляється у спрощеному або викривленому використанні граматичних форм і синтаксичних моделей мови. Інколи створює враження комізму: (Марла:) *Два пива, два спешл лассі, дві великі непальські вечері, будь ласка* (Ірена Карпа).

Агрáфія – психофізіологічний розлад, що зумовлює втрату здатності писати, поєднувати літери, склади у слова (за збереження руху кисті руки) у зв'язку із захворюванням потиличної частини кори головного мозку, супроводжуване розладом мовлення.

Агрегатува́ння (лат. *aggregatio* – приєднання) – процес утворення багатозначності слова, за якого різні слова-значення утворюються від однієї твірної основи за допомогою однакового або багатозначного афікса, а потім дві лексичні одиниці сприймаються як одне багатозначне слово.

Агре́сія (лат. *aggredi* – нападати; лат. *aggressio* – напад) – **у психолінгвістиці** – індивідуальна або колективна поведінка, спрямована на завдання фізичної або психологічної шкоди певній людині, групі людей.

Агре́сія (лат. *aggredi* – нападати; лат. *aggressio* – напад) **мовленні́єва** – усний вислів, письмовий текст з вульгаризмами, словами обсценної (нецензурної) лексики для вираження партнеру за спілкуванням свого обурення, презирства.

Пор.: ***Вульгаризми***.

Агре́сія (лат. *aggredi* – нападати; лат. *aggressio* – напад) **мо́вна** – насильницьке нав'язування народові, національності іншої (нерідної) мови як засобу комунікації, здобуття освіти, науки, культури тощо, прагнення перетворити цю нерідну мову у вияв самоідентифікації етносу.

Див.: ***Мова; Мова нерідна; Асиміляція лінгвальна насильницька***.

Пор.: ***Асиміляція лінгвальна природна***.

Агроо́німи (грецьк. *agros* – поле + *-онім*) – різновид топоніма, найменування земельної опрацьованої ділянки, поля: *Монастирське поле, Десятинне поле, Поле біля річки* тощо.

Адапта́ція (лат. *adaptare* – пристосовувати; лат. *adaptatio* – пристосування; лат. *adapto* – пристосовую) – 1) освоєння, прилаштування іншомовного слова до системи нової для нього мови. А. може бути: 1) семантичною; 2) графічною; 3) фонетичною; 4) орфоепічною; 5) орфографічною; 6) словотвірною**;** 7) граматичною та ін.; 2)спрощення, пристосування тексту до можливостей сприймання читача; **у психолінгвістиці** – пристосування будови і функцій організму, його органів і клітин до умов середовища.

Адапта́ція (лат. *adaptare* – пристосовувати; лат. *adaptatio* – пристосування; лат. *adapto* – пристосовую) **лінгва́льна (мо́вно-етні́чна)** – пристосування особистостей некорінного етносу (некорінної національності) до мовного, соціального, етномовленнєвого та суто-комунікативного нового середовища, пов'язаного з відповідними умовами свого проживання.

Див.: ***Мова рідна; Білінгвізм***.

Пор.: ***Асиміляція.***

Адапта́ція (лат. *adaptare* – пристосовувати; лат. *adaptatio* – пристосування; лат. *adapto* – пристосовую) **мовленні́єва** – система процедур навчання, використовувана для уніфікації та максимальної нівеляції психічних і мовно-мовленнєвих перешкод в іншомовному спілкуванні; охоплює такі рівні вияву – повна, середня (неповна) і точкова (коли мовець за певними опорними лінгвокультурними поняттями почасти орієнтується в новому середовищі); вимагає постійної активізації мовленнєвих умінь, активного повсякденного спілкування; охоплює набуття слухомовленнєвих умінь комунікації, формування та усвідомлення мовленнєвих і поведінкових стереотипів.

Див.: ***Мовлення; Мова рідна; Білінгвізм; Стереотип мовленнєвий***.

Пор.: ***Асиміляція***.

Адапта́ція (лат. *adaptare* – пристосовувати; лат. *adaptatio* – пристосування; лат. *adapto* – пристосовую) **те́ксту лінгвокультурологі́чна** –

система прийомів пристосування іншомовного тексту (перекладного, навчального) до сприйняття його носіями іншої культури і мови.

Див.: ***Мова; Текст; Текст іншомовний***.

Адаптóване ім'я – ***Ім'я адаптóване***.

Адвербіалізáція (лат. *adverbium* – прислівник) – один з видів семантико-граматичного словотворення: перехід однієї частини мови в іншу, тобто *конверсія*. Конверсією називається утворення слів через зміну складу форм слова (його парадигми). Внаслідок подібних змін слово не лише переходить в іншу частину мови (у цьому разі в прислівник), але й змінює своє граматичне і лексичне значення: *Веселка* ***весело*** *переливалася в піднебессі* (Анатолій Яна). Загалом А. – це перехід інших частин мови у прислівники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категорійного значення прислівника: *верхи, безвісти, влітку, залюбки, нанівець, завтра* (іменники), *весело, гордо, здалеку, допізна* (прикметники), *завжди, всюди, скрізь, туди, сюди* (займенники), *геть* (*Ідіть геть! – Ідіть звідси* (вигуки)).

Адверсатúв (грецьк. *adversatyv* – протиставний) – 1) відношення протиставлення, наявні спеціалізовані сполучники, прислівники на зразок *проте, зате, але, а*; 2) денотативна роль характеризаційного типу, релят протиставлення.

Адвисúв (англ. *advice* – тип мовленнєвого акту (порада, рекомендація). У низці класифікації мовленнєвих актів (В. Богданов та ін.) А. приписують відповідні ознаки: неістиуційність, адресатно-ініціювальність, неспонукання до інформування, неоснованість на владі або соціальному стані справ, орієнтованість не на користь адресанта. Найближчий протичлен – реквестив (див.: ***Реквестив***). Адвисив і реквистив разом протиставлені ін'юнктиву (див.: ***Ін'юнктив***) у межах директива (див.: ***Директив***).

Адгéзія (лат. *adhaesio* – прилипання) – злиття двох поряд розташованих одиниць: звуків, слів (пор.: *вищеназваний*).

Адекватúв (лат. *adaequatus* – прирівнений) – конструкція вищого ступеня порівння прикметника й іменника з прийменником, у якому виражено наявність значною мірою певної якості, властивості, ознаки: *вищий за сина; важчий за платину*.

Адекватність (лат. *adaequatus* – прирівнений) **семантúчна** – відповідність тексту тій реальності, яку відображає мовний знак.

Ад'єктивáція (лат. *adjectivum* – прикметник) – утворення прикметників внаслідок конверсії (особливого семантико-граматичного словотворення) на ґрунті форм інших частин мови. Основою конверсії постає вживання слова у вторинній функції. Наприклад, деривати *квашений, поранений, перехожий* утворені від омонімійних дієприкметників і прикметників (у шкільній практиці їх називають віддієслівними прикметниками). Загалом А. – це перехід інших частин мови у прикметник, тобто набуття синтаксичних функцій і категорійного значення прикметника:

парене борошно, квашена капуста (ад'єктивовані дієприкметники); *У нас в усіх одна мета* (Олександр Олесь) (ад'єктивований числівник).

Ад'єкти́вне (лат. *adjectivum* – прикметник) **відмі́нювання** – див.: ***Відмінювання ад'єктивне.***

Ад'єкти́вне (лат. *adjectivum* – прикметник) **словосполу́чення** – див.: ***Словосполучення ад'єктивне.***

Адити́в (лат. *additio* – додавання) – орієнтовно-спрямоване відношення.

Адити́вна (лат. *additio* – додавання) **моде́ль** (франц. *modeler* – формувати від *modéle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **морфоло́гії** (грецьк. *morpho (μορφή)* – форма, вигляд і *logos (*λογος*)* – слово, вчення) – див.: ***Модель морфології адитивна.***

Адити́вний (лат. *additio* – додавання) **при́нцип** (лат. *principium* – основа, начало) – див.: ***Принцип адитивний.***

Адлати́в (Алати́в) (лат. *adlativus*) – відмінок у фінно-угорських мовах, що виражає мету руху або об'єкт, на який спрямовано дію.

Адміраті́в (лат. *admirativus*) – показник епістемічної несподіванки. Зустрічається в балканських мовах. Інколи у цьому значенні пропонують використовувати термін *міратив.*

Адмоніти́в (лат. *admonitivus*) – різновид прохібітива; виражає застереження адресату щодо можливих негативних наслідків: *Краще б ти не ходив туди.*

Адреса́нт (а́втор, мо́вець, відпра́вник) (нім. *Adressant* від франц. *addresser* – надсилати, направляти) – відправник інформації; денотативна роль суб'єктного типу; протагоніст; основний учасник ситуації; агенс-мовець; джерело повідомлення; у міжособистісному спілкуванні – особа, яка ініціює комунікацію, кодує своє повідомлення засобами мови і / або парамови й передає адресату; партнер комунікативного акту, відправник повідомлення; особа, яка ініціює комунікативний акт, кодує повідомлення засобами мови або парамови й передає адресату.

Див.: ***Андресантність; Комунікація; Акт комунікативний.***

Пор.: ***Адресат.***

Адреса́нтність (нім. *Adressant* від франц. *addresser* – надсилати, направляти) – 1) підкатегорія антропоцентричності як репрезентація в дискурсі, тексті світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, емоцій реального автора у вигляді автора-функції, що інтерпретований реальним читачем як постать адресанта; 2) (**повідомлення, дискурс, текст**) – репрезентація у процесі спілкування особистості адресанта (ідей, позицій, світогляду тощо).

Див.: ***Адресант.***

Пор.: ***Адресат (отримувач, слухач, читач, інтерпретатор, реципієнт, аудиторія).***

Адреса́т (отри́мувач, слуха́ч, чита́ч, інтерпрета́тор, реципіє́нт, аудито́рія) (нім. *Adressat* – одержувач) – 1) компонент – назва особи (рідше назва неособи), на яку спрямована інформативна, донативна або емотивна дія; денотативна роль адресатного типу; третій після протагоніста і пацієнса учасник ситуації, на якого прямо не впливає протагоніст: (Василь: *Я **вам** уже відправив зразки…* (Михайло Івченко); партнер комунікативного акту, отримувач повідомлення; особа, яка сприймає й інтерпретує повідомлення адресанта; назва відмінка й позначення учасника події, до якого спрямована дія або якому повідомляється певна інформація: *Я даю (читаю) книгу брату*; 2) кінцевий споживач повідомлення; 3) у міжособистісному спілкуванні – особа, яка сприймає повідомлення і відповідно до своїх когнітивних стратегій, конкретних конситуативних умов інтерпретує його; 4) той, кому адресована інформація; 5) особа, якій призначено повідомлення; 6) комунікат, який одержує інформацію; 7) отримувач, реципієнт; споживач усного, писемного чи друкованого повідомлення; особа, яка сприймає повідомлення й відповідно до своєї когнітивної, лінгвокультурної бази, вертикального контексту, стратегій, тактик і конкретних контекстних та ситуативних умов інтерпретує повідомлення адресанта; 8) у міжособистісному спілкуванні – особа, яка сприймає повідомлення та відповідно до своїх когнітивних стратегій і конкретних конситуативних умов інтерпретує повідомлення адресанта.

Див.: ***Спілкування; Акт комунікативний; Повідомлення***.

Пор.: ***Адресант; Адресантність***.

Адреса́т (нім. *Adressat* – одержувач) **інтерпрето́ваний** – сприйняття гіпотетичного адресата і програми адресованості тексту реальним читачем.

Див.: ***Адресат***.

Пор.: ***Адресант; Адресантність***.

Адреса́т-фу́нкція (нім. *Adressat* – одержувач і лат. *functio* – виконання) – віртуальний адресат, програма інтерпретації якого вписана автором у текст.

Див.: ***Адресат***.

Пор.: ***Адресант; Адресантність***.

Адстра́т (лат. *ad* – при, біля і *stratum* – нашарування, пласт) – 1) сукупність рис однієї мови, що переходять в іншу мову внаслідок тривалого контактування певних мов на одній або суміжних територіях. А. – нейтральний тип взаємодії, що не зумовлює до етнічної асиміляції і поглинанню однієї мови іншою; елементи однієї мови, що увійшли до іншої мови внаслідок тривалого співіснування певних мов на одній або суміжних територіях (напр., польськ. лексика в білоруській мові: *гарбата, цытрон*); змішаний тип білінгвізму. Поняття А. уведено в 1939 р. М. Дж. Бартолі.

Пор.: ***Субстрат, суперстрат.***

Адхорати́в (Когортати́в) (лат. *adhortatio* – заохочення, схвалення) – висловлення, що містить спонукання до дії, попередження про небезпеку, обіцянка чого-небудь: *Будь мужнім, якщо йдеш вперед* (Анатолій Яна).

Ад'юнкти́в (лат. *adiunctus* – приєднаний) – 1) словосполучення, що виконує ту саму функцію, що і прислівник *чекати* ***кілька років,*** *отримати* ***незвичайним шляхом***; 2) різновид ампліфікації на широке поширення якого-небудь члена речення: *Не дай своїй душі* ***схолонути, зачерствіти****, і, нарешті,* ***закам'яніти*** (Анатолій Яна).

А́збука Мо́рзе (від імені винахідника Семюеля Морзе) – у психолінгвістиці спосіб кодування букв, цифр, знаків пунктуації та інших символів за допомогою довгих і коротких сигналів (*тире* та *крапок*).

А́збука ручна́ – допоміжна азбука, створена для того, щоб допомогти користуватися мовою особам, які втратили слух (глухонімим). А. р. ґрунтується на зображенні літер за допомогою пальців. До знаків пальців додаються сигнали, що допомагають розрізняти аналогійні звуки: наприклад, *кисть на грудях означає дзвінкий, кисть, що віддалена від грудей, – глухий звук*.

Азбуко́вник – давньоруський анонімний рукописний довідник, складений в алфавітному порядку. В азбуковниках, уміщених у кінці книг як списки та реєстри, тлумачились незрозумілі слова, пояснювалось їхнє походження, коментувались власні імена.

AIFF (Audio Interchange File Format) – у прикладній лінгвістиці – аудіоформат, опрацьований фірмою Apple Computer у 1985 році для комп'ютерів Macintosh та Silicon Graphies. Зараз підтримується більшістю відомих платформ. Подібно до формату WAV використовує алгоритм стискання PCM. Розширення *.aiff, *.aif.

А́кання – збіг ненаголошених фонем /а/ та /о/ у звуці [а]. Акання властиве російській літературній мові: рос. носок *[насок]*, платок *[платок]*.

Акомода́ція (лат. *accomodatio* – пристосування) – процес взаємодії звуків різних категорій – голосних і приголосних; зміна одного звука під впливом іншого, сусіднього, що виявляється в частковому пристосуванні сусідніх звуків; пристосування голосних до вимови приголосних і навпаки; пристосування артикуляції суміжних приголосного та голосного звуків (напр., українські голосні *[о], [а], [у]* після м'яких приголосних стають більш передніми за місцем утворення: лук *[лук]* – люлька [*л'ӱл'ка*], танець*[танец']* – лялька *[л'ӓл'ка]*); **у соціолінгвістиці** – стратегія мовленнєвої комунікації, що виявляється в особистій бесіді. Внаслідок А. скорочується або збільшується дистанція спілкування між співрозмовниками. Найчастіше А. виявляється у формі конвергенції, за якої учасники бесіди підлаштовуються під акцент, діалектні або інші особливості мови співрозмовника. Може використовуватися форма дивергенції, за якої мовець робить свою мову більшою мірою несхожою на мову співрозмовника для підкреслення соціальної дистанції або висловити своє несхвалення.

Див.: ***Зміни звуків комбінаторні***.

Акомода́ція (лат. *accomodatio* – пристосування) **лінгвокульту́рна** – підлаштування одного з учасників міжмовної і міжкультурної комунікації

під впливом іншого учасника спілкування під його заявлений стиль, що є носієм іншої лінгвокультури.

Див.: ***Спілкування; Стиль спілкування.***

Акомода́ція (лат. *accomodatio* – пристосування) **лінгвокульту́рна негати́вна** – максимальне віддалення одного з учасників міжмовної і міжкультурної комунікації від заявленого стилю іншого учасника спілкування, що може стати причиною різних комунікативних невдач.

Див.: ***Спілкування; Стиль спілкування; Акомодація лінгвокультурна.***

Пор.: ***Акомодація лінгвокультурна позитивна.***

Акомода́ція (лат. *accomodatio* – пристосування) **лінгвокульту́рна позити́вна** – максимальне підлаштування одного з учасників міжмовної і міжкультурної комунікації під впливом стилю іншого учасника комунікації під його стиль спілкування, що сприяє витворенню загального тла успішного спілкування.

Див.: ***Спілкування; Стиль спілкування; Акомодація лінгвокультурна.***

Пор.: ***Акомодація лінгвокультурна негативна.***

Акріболо́гія (лат. *acer (acris)* – гострий, їдкий + *бологія*) – точність у мовленні.

Акромонограма́ (грецьк. *akron* – вершина, край, граничність + лат. *monogramma* від грецьк. *monos* – один + *gramma* – літера, запис) – лексичний або фонетичний повтор на стикові рядків вірша: *До Дніпра прийшла у гості / Синя хмара з високості. / Мовить хмара до Дніпра: / – Дніпре, я твоя сестра* (Анатолій Мойсієнко).

Див.: ***Анадиплосис.***

Акро́нім (грецьк. *akronim* від *akros (άκρος)* – найвищий, крайній та *onim (όνυμος)* – ім'я) – абревіатура, що складається з початкових літер або звуків; звукова абревіація, що постає омонімічною до загальновживаного слова: *Наукове товариство імені Шевченка* (акронім: *НТШ*); *контрольно-пропускний пункт* (акронім: *КПП*), Московський художній академічний театр (акронім: МХАТ) і под**.**

Аксіа́льна (грецьк. *axis* – вісь) **комунікáція** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікáція аксіáльна.***

Аксіоле́ма (грецьк. *axios* – цінний + *lēmma* – допоміжність) – **у дискурсології** – аксіома, взята із розширеної текстової бази; цитата або перефразований вислів з письмових джерел, що постають додатковими для відповідного коментування.

Аксіологі́чний (грецьк. *axios* – цінний + *-логія*) – аспект, що передбачає вираження оцінних орієнтацій.

Аксіологі́чність (грецьк. *axios* – цінний + *-логія*) – принцип лінгвістичних досліджень, спрямований на встановлення та пояснення виявів у мові оцінної шкали людини. А. виступає компонентом антропоцентризму, менталізму та психонетики. У своєму вимірі аксіологічність лінгвістичного аналізу охоплює два основних різновиди: менталістський – вияв

інтелектуально-логічної оцінки (*погано, добре, задовільно, прийнятно, бажано*) та психонетичний – встановлення результативності переживань, відчуття, інтуїції тощо (емоційно-екстатична оцінка); **у дискурсології, лінгвістиці тексту** – підкатегорія інформативності, виражена в актуалізації у свідомості всіх антропоцентрів дискурсу і тексту оцінної шкали «добре – байдуже – погано», «краще – рівноцінно – гірше».

Аксіоло́гія (грецьк. *axios* – цінний + *-логія*) – сфера лінгвістичних досліджень, що займаються системним вивченням оцінки та оцінних категорій у мові.

Аксіо́ма (грецьк. *ахіōта* – вихідне твердження) – **у дискурсології** – висловлення, що виражає відношення між цінностями, що приймається як вихідне для побудови дискурсу або організації діяльності.

Аксіома́тика (грецьк. *ахіōта* – вихідне твердження) – **у дискурсології** – сукупність аксіом як вихідних правил, якими суб'єкт керується у своїй мовленнєвій і немовленнєвій діяльності.

Аксіоматѝчний (грецьк. *ахіōта* – вихідне твердження) **ме́тод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: ***Ме́тод аксіоматичний.***

Аксіосте́мма (грецьк. *axios* – цінний + *-стемма*) – **у дискурсології** – системна базова аксіома мовної свідомості, смисл якої постає загальноприйнятим, регулярним, їй притаманне постійне достоїнство.

Аксірео́ма (грецьк. *axios* – цінний + *-реома*) – **у дискурсології** – оперативна аксіома, створена в дискурсі; авторське встановлення відношень між цінностями; дійсна тільки для даного дискурсу.

Аксо́н (грецьк. *axon* – вісь) – **у психолінгвістиці** – відгалуження нервової клітини, що проводить нервові імпульси від тіла клітини до інших клітин або органів.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **аудити́вний** (англ. *audit,* від лат. *auditus* – слухання, вислуховування) – комунікативна дія слухача, скерована на зміст повідомлення.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **вмовля́ння** – див.: ***Акт локутивний.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **дискурси́вний** (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування; прикм. від ім. *дискурс*) – див.: ***Обмін мовленнєвий.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **ілокути́вний** (англ. *Il* – префікс із значенням посилення + *locution* – мовний зворот) / **Акт ілокуці́йний** – мовленнєвий акт, що розглядається як засіб вираження ілокутивної сили та її донесення до адресата; один з трьох / чотирьох компонентів (поряд з актом локутивним, актом перлокутивним, актом колокутивним) мовленнєвого акту, безпосереднє втілення у висловленні певної мовленнєвої інтенції, мети адресанта, що надає висловленню

потрібного комунікативного спрямування; пов'язаний з втіленням у повідомленні конкретної комунікативної інтенції, мети адресанта.

Див.: ***Акт мовленнєвий; Інтенція комунікативна.***

Пор.: ***Акт локутивний; Акт колокутивний; Акт перлокутивний.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **колокути́вний** (лат. *colloqui* – розмовляти від лат. *con* – з та *loqui* – говорити) – один з трьох / чотирьох компонентів (поряд з актом локутивним, актом перлокутивним, актом ілокутивним) мовленнєвого акту, що означає активний / пасивний перебіг мовленнєвої ситуації, унаслідок чого постає досягнення / недосягнення поставлених завдань.

Див.: ***Акт мовленнєвий; Інтенція комунікативна.***

Пор.: ***Акт локутивний; Акт ілокутивний; Акт перлокутивний.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **комунікати́вний** (лат. *communicatio, communico* – спілкуюсь з кимось) – однократне здійснення комунікації в межах певної комунікативної ситуації; **у комунікативній лінгвістиці** – процес, що відбувається у відповідних часово-просторових координатах між адресантом й адресатом як носіями психосоціокогнітивних рис за тим чи тим мовленнєвим жанром, його результатом постає дискурс, текст; акт мовленнєвої взаємодії між суб'єктами спілкування, у процесі якого вирішуються комунікативні завдання; сукупність мовленнєвих актів, що здійснюються комунікантами назустріч один одному; інтеракція.

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Інтеракція***.

Пор.: ***Акт мовленнєвий; Акт ілокутивний; Акт перлокутивний; Акт локутивний.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **комунікати́вний** (лат. *communicatio, communico* – спілкуюсь з кимось) **ідіоетні́чний** (грецьк. *idios* – своєрідний + *ethnos* – народ) – тип комунікативного акту, виявлюваний у міжособистісних інтеракціях і властивий певній національній лінгвокультурі, часто неповторний, непритаманний іншим культурам.

Див.: ***Комунікація; Акт комунікативний***.

Пор.: ***Акт мовленнєвий; Акт ілокутивний; Акт перлокутивний; Акт локутивний.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **комунікати́вний** (лат. *communicatio, communico* – спілкуюсь з кимось) **універса́льний** – тип комунікативного акту, спільний для низки національних лінгвокультур з відповідними усталеними моделями вияву позицій учасників комунікації.

Див.: ***Комунікація; Спілкування.***

Пор.: ***Акт мовленнєвий; Акт комунікативний ідіоетнічний.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **локути́вний** (англ. *locution* – мовний зворот) – акт вимови речення; один з трьох / чотирьох складників мовленнєвого акту (поряд з актом ілокутивним і перлокутивним, колокутивним), що пов'язує повідомлення з дійсністю

(визначає його смисл і референцію) і виявляється у формуванні пропозиції повідомлення; один з трьох / чотирьох конституентів мовленнєвого акту, пов'язаний із викладенням у висловленні певного смислу, тобто встановленням зв'язку висловлення з дійсністю (саме це мотивує його стиль і референцію) і виявляється у формуванні пропозиції повідомлення.

Див.: ***Акт мовленнєвий; Повідомлення***.

Пор.: ***Акт ілокутивний; Акт перлокутивний***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленне́вий** – 1) психофізичний процес, зв'язок між мовцем (адресантом) і слухачем (адресатом), що передбачає три компоненти: 1) говоріння (писання); 2) сприйняття; 3) розуміння мовлення (тексту). А. м. як діалог передбачає встановлення зв'язку між співрозмовниками. А. м. – це єдність повідомлення і спільного мислення; 2) одиниця мовленнєвої діяльності (мовленнєва дія) та основна одиниця людської комунікації; складник повідомлення, цілеспрямована мовленнєва дія, здійснювана відповідно до принципів, законів і правил мовленнєвої поведінки, усталених у суспільстві; окрема спрямована дія, що охоплює говоріння і сприйняття мовлення (у письмовій формі відповідно – текст і його прочитання). А. м. – одиниця мовлення, цілісність якої полягає в єдності мовленнєвого висловлення (локуції), мети (ілокуції), спрямованості на результативну реакцію (перлокуції) і розмови – прямої (усне спілкування) чи опосередкованої (письмове) (колокуція); окремий акт мовлення, що за усталених умов постає двобічним процесом породження тексту з охопленням одночасного *говоріння* (адресант) ↔ *слухання* (адресат) та розуміння почутого, а за письмового спілкування мовленнєвий акт охоплює писання і читання з можливим часово-просторовим віддаленням учасників спілкування; цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, усталених у конкретному суспільстві; одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки в межах прагматичної ситуації; складник повідомлення (висловлення), цілеспрямована мовленнєва дія; одиниця нормативної соціомовної поведінки, що постає у межах прагматичної ситуації комунікативного акту. Втілення у повідомленні (висловленні) певної комунікативної мети, що надає йому конкретної спрямованості. У розширеному визначенні (за Дж. Сьорлем), складаються з *локуції* (вимова лінгвістичного елемента), *пропозицій* (формування змісту висловлення) та *ілокуції* (дія, виявлювана самим мовленнєвим актом). Складники А.м. – адресант (функція емотивна), адресат (функція апелятивна, конативна), предмет і ситуація (функція репрезентації, референтивна) (за Карлом Бюллером), контакт (фатична, контактновстановлювальна функція), код (метамовна функція), повідомлення (поетична функція) (за Романом Якобсоном). Основні риси А.м. – контактність, інтенційність, цілеспрямованість, конвенційність. Цілісність мовленнєвого акту створюють

акт локуції (власне-мовленнєве висловлення), ілокуції (комунікативної мети), перлокуції (скерованість на результативний вплив щодо адресата), колокуції – розмови прямої (усне спілкування) чи опосередкованої (письмове). За Дж. Остіним, являє собою вимову речення. В А. м. вирізняються три рівні: (1) локутивний акт, у якому реалізуються фонетичні, граматичні й семантичні складники виголошуваного речення (див.: ***Акт локутивний; Локуція***); (2) ілокутивний акт, що реалізує комунікативний намір (інтенцію) адресанта: обіцянку, прохання, вибачення, подяку, оголошення війни тощо (див.: ***Акт ілокутивний; Ілокуція***); (3) перлокутивний акт, метою якого постає вплив на адресата: вмовляння, залякування і под. (див.: ***Акт перлокутивний; Перлокуція***) Дж. Р. Сьорл вводить поняття пропозиційного акту (див.: Акт пропозиційний), що в семантичній структурі (логічній формі) виголошуваного речення містить референт висловлення (акт референції) і приписує (предикує) йому якусь ознаку (акт предикації). Якщо акт висловлення розглядають як фізичну активність людини, що результує звуковими і графічними феноменами, то А. м. – це інтерпретація такої активності щодо певної лінгвістичної системи, відповідної системи поведінки і соціальної ситуації, у якій мовець і слухач виявляють себе (за Дітером Вундерліхом). А. м. (або акт говоріння) може мати такі функції: а) пояснювати конкретні дії; б) зумовлювати конкретні дії; в) пояснювати минулі конкретні дії; г) готувати до конкретних дій; ґ) встановлювати соціальні факти. Різні орієнтування в теорії мовленнєвих актів розрізняють різні функції А. м. (Джон Ленгшло Остін, Джон Роджерс Сьорль, Дітер Вундерліх). А. м. класифікують за різними критеріями: 1) за кількістю ілокутивних сил – прості (опис – ілокутивна сила репрезентативна; прохання – ілокутивна сила квеситива) та гібридні (пропозиція, запрошення – містять ілокутивні сили директива і комісива); 2) за способом вираження – прямі (мовна семантика засобів відповідає ілокутивній силі: директив – спонукальне речення) і непрямі (ілокутивна сила мовних форм не постає складником семантики А. м.: непрямий директив може реалізовуватися питальним реченням: *Не могли б ви мене пропустити?*; розповідним: *Я хочу почути відповідь*); 3) за структурою – прості (актуалізований одним простим реченням, пор.: квеситив типу *Котра тепер година?*; директив: *Припиніть!*; комісив: *Я поверну книжку згодом*) і складні (утворюються з простих на основі субординації (підпорядкування мети одного акту іншому / іншим), координації (збіг мети кількох актів), сприяння (здійснення мети одного акту уможливлює реалізацію мети іншого акту)); 4) за рівнем мовного складника – нерозгорнуті (здійснюються за допомогою одного висловлення типу *Чорт забирай!*), розгорнуті (здійснюються за допомогою кількох висловлень, що складають зв'язний текст, пор., наприклад: сварка, обговорення тощо) та універсальні (здійснюються за допомогою одного / кількох висловлення / висловлень, що складають зв'язний текст, пор., наприклад: наказ, запит); 5) за формою

вияву і застосування мовних засобів – усно-мовленнєві (сферою вияву постає усне мовлення: молитва, сварка і под.), писемно-мовленнєві (реалізуються тільки писемно: протокол, розписка тощо) та зворотно-виявні (можуть усно-мовленнєвими і писемно-мовленнєвими: прохання, подяка та ін.): 6) за універсальністю – первинні, або універсальні (властиві різним сферам спілкування: питання, прохання і под.) і вторинні, або інституційні (виявляються тільки в рамах певного соціального інституту: проповідь, голосування тощо); 7) за позицією в дискурсі – ініціальні (відкривають комунікацію: привітання, запрошення і под.), реактивні (постають реакцією на певні мовленнєві дії адресанта: згода, заперечення тощо); 8) за виявом інтерактивності – однобічні (не вимагають негайної зворотної мовленнєвої дії і розраховані на пасивне / опосередковане сприйняття повідомлення адресатом: опис, оповідання, розповідь і т. ін.) та кооперативні (спрямовані на виклик негайної реакції адресата) з внутрішнім диференціюванням на двобічні (наявна мовленнєва взаємодія двох комунікантів) і багатобічні (розраховані на участь у комунікації трьох, чотирьох і більше осіб). Такі А. м. стимулюють мовленнєву діяльність адресата: директива, запит тощо; 9) за комунікативною настановою – інформативні й інтерпретативні. Перші за модальною характеристикою диференціюються на: а) власне-інформативні (повідомлення); б) дискутивні; в) «диктувально-приписувальні». Інтерпретативні А. м. поділяються на: 1) цілеспрямовані; 2) неспрямовані. За модальною характеристикою цілеспрямовані диференційовані на: а) діалоги, що формують оцінну модальність (наприклад, бесіда на зразок: *А мені цей столик подобається, його можна біля телевізора поставити*); 2) діалоги, які формують модальність іншого виміру (пор. наприклад, суперечки, претензії, примирення). Неспрямовані діалоги розрізняються за тим, який аспект особистості реалізується в розмові: Я-інтелекутуальне, Я-емоційне, Я-естетичне.

А. м. – це найменша монологійна одиниця, витворена через локатора; вона постає виявлена в реченні.

Див.: ***Дискурс; Акт ілокутивний; Акт локутивний; Акт перлокутивний; Спілкування; Комунікація; Акт комунікативний***.

Пор.: ***Висловлення; Речення***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́вий вимо́ги** – різновид мовленнєвого акту **директи́ва**, якому властиве відтворення «справжності», реальності мети адресанта: *Ну, тепер розкажи усе по порядку, Петрусю, щоб ми знали, як отсе тебе Бог спас од смерті* (Пантелеймон Куліш); *Дай мені сопілку, / оту, що ти приготував цареві, – як влучу слушний час, то я подам / до власних рук йому* (Леся Українка). А. м. в. може супроводжуватися: 1) докором: *Я ж вас, мамо, стільки років сподівалась, як свята. Верніться, хоч ніч переночуєте* (Степан Васильченко); 2) погрозою: *Візьми назад слова ті необачні, / бо гірш тобі на тім світі буде, / аніж на сьому* (Леся Українка).

Пор.: ***Ін'юктив; Асертив; Реквестив.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий (експліці́тний)** – мовленнєвий акт, що передає ілокутивну силу адресанта прямо у висловленні; цілеспрямована мовленнєва дія, цілісність якої створюють акти локуції, іллокуції і перлокуції.

Пор.: ***Акт мовленнєвий (непрямий).***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий втори́нний (інституці́йний** (лат. *institutio* – наставляння)) – тип мовленнєвого акту, здійснюваного в межах певного соціального інституту.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий гібри́дний** (грецьк. *hibrida* – поміс) – тип мовленнєвого акту за кількістю ілокутивних сил; поєднує в собі ілокутивні сили двох або більше різних мовленнєвих актів.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий ініціа́льний** (лат. *initium* – початок) – тип мовленнєвого акту, що започатковує комунікацію.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий ініціати́вний** (франц. *initiative* від лат. *initiare* – розпочинаю) – мовленнєвий акт, що собою відкриває діалогійне спілкування учасників комунікації.

Пор.: ***Акт мовленнєвий (експліцитний).***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий ко́мплексний** (прикм. від ім. *комплекс*) – тип структурно складного мовленнєвого акту, витворюваного з простих мовленнєвих актів на основі субординативного відношення (підпорядкування мети одного акту меті іншого).

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий компози́тний** (італ. compositio – складений) – тип структурно складного мовленнєвого акту, формованого простими мовленнєвого акту на підставі відношення координації (збігу мети двох або більше мовленнєвих актів).

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий кооперати́вний** (лат. *coopero* – співпрацюю; прикм. від ім. *кооперація*) – тип мовленнєвого акту, що передбачає виклик негайної реакції адресата.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий непрями́й** – акт висловлення, у якому комунікативний намір адресанта виражений опосередковано й інтенція адресанта вгадується адресатом на підставі імплікатур дискурсу, ілокуція адресанта повинна виявлятися адресатом з опертям на відповідні імплікатури дискурсу.

Пор.: ***Акт мовленнєвий прямий.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий нерозго́рнутий** – різновид мовленнєвого акту, здійснюваний за допомогою одного висловлення.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленні́євий первви́нний** – тип мовленнєвого акту, притаманний різним сферам спілкування.

Див.: ***Акт мовленнєвий***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий оборо́тний** – тип мовленнєвого акту, що може поставати усно- / писемно-мовленнєвим.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий однобі́чний** – тип мовленнєвого акту, що не вимагає негайного зворотного зв'язку, зворотної дії.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий пропозити́вний** (лат. *propositio* – речення) – тип мовленнєвого акту, скерований на побудову пропозиції як основи повідомлення. Так, у реченні *Дівчина* ***думала (вважала, прогнозувала)*** *за необхідне говорити, що сьогодні піде на заняття* очевидною постає скерованість на структурування відповідного повідомлення з опорою на структурний та інтенційний тип предиката ***думала (вважала, прогнозувала)***.

Пор.: ***Акт мовленнєвий (непрямий)***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий просту́й** – 1) тип мовленнєвого акту за кількістю ілокутивних сил, для якого притаманна одна і тільки одна ілокутивна сила; 2) тип мовленнєвого акту за структурою, якому властива актуалізація тільки одним простим реченням.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий прями́й** – акт висловлення, у якому комунікативний намір адресанта виражений буквально засобами повідомлення.

Пор.: ***Акт мовленнєвий непрямий***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий прями́й** – тип мовленнєвого акту за способом вираження, що зреалізований засобами, мовна семантика яких відповідає ілокутивній силі мовленнєвого акту.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий реакти́вний** (лат. *re…* – проти + *actio* – дія) – мовленнєвий акт учасника спілкування, що постає реакцією на мовленнєву дію адресанта і який слідує за мовленнєвим актом мовця; відповідь адресата на ініціативний мовленнєвий акт адресанта.

Див. також: ***Акт мовленнєвий ініціативний***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий розго́рнутий** – тип мовленнєвого акту, зреалізовуваного за допомогою кількох висловлень, що витворюють зв'язний текст (сварка, суперечка, обговорення).

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий скла́дений** – тип складного за структурою мовленнєвого акту, створюваного з простих мовленнєвих актів на підставі відношення сприяння, яке визначає поєднання метакомунікатива з тим чи тим іншим (будь-яким) мовленнєвим актом.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий складни́й** – тип складного за структурою мовленнєвого акту, формованого простими мовленнєвими актами на підставі відношення субординації, координації або сприяння.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий універса́льний** (лат. *universalis* – загальний) – тип мовленнєвого акту, що може реалізовуватися за допомогою одного або декількох висловлень, що складають цілісний зв'язний текст.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́вий фіна́льний** (лат. *finalis* – кінцевий) – мовленнєвий акт учасника комунікації, яким завершується діалогійне (полілогійне) мовлення.

Пор.: ***Акт мовленнєвий прямий; Акт мовленнєвий непрямий***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **мовленнє́во-мисленнє́вий** – сукупність психічних та мовленнєвих дій, що забезпечують породження висловлення, що складається з його програмування – латентне породження (див.: ***Програма висловлення***) та вимови.

Див.: ***Акт мовленнєвий пропозитивний***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **непрями́й (імпліци́тний) / небуква́льний мовленнє́вий** – мовленнєвий акт, де протиставлені ілокутивна сила, притаманна виголошуваному реченню і незалежна від контексту використання, та ілокутивна сила, яку адресант вкладає у висловлення, сподіваючись спонукати адресата сприйняти і зрозуміти його справжній комунікативний намір. На контекстуально незалежну ілокуцію орієнтована експлікатура (див.: ***Експлікатура***). А застосування контексту, знання конститутивних правил і прагматичних принципів (насамперед, Принципу Кооперації) уможливлює встановити імплікатуру (див.: ***Імплікатура***); мовленнєвий акт, що ґрунтується на мовній грі й не збігається за ілокутивним типом з ілокутивною силою, що імплікує її.

Пор.: ***Акт мовленнєвий прямий***.

Див.: ***Експлікатура; Імплікатура; Принцип Кооперації.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **перлокути́вний** (лат. *per* – префікс з посилювальним значенням + англ. *locution* – мовний зворот, вислів) / **Акт перлокуці́йний** – один з трьох складників повідомлення і мовленнєвого акту (поряд з актом локутивним та ілокутивним), пов'язаний з результатом (очікуваним чи досягнутим) впливу ілокутивної сили повідомлення на свідомість чи поведінку адресата; комунікативний вплив; у стандартній теорії мовленнєвих актів один із часткових актів, спрямованих на те, щоб впливати у відповідному напрямі на слухача (*порадувати, злякати, умовити, переконати тощо*).

Див.: ***Акт мовленнєвий; Повідомлення.***

Пор.: ***Акт ілокутивний; Акт колокутивний; Акт локутивний***.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **писе́мно-мовленнє́вий** – тип мовленнєвого акту, що реалізується тільки в писемному вигляді, писемному мовленні.

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **предика́ції** (лат. *praedicatum*) – один з аспектів у структурі пропозиційного акту

(див.: ***Акт пропозиційний***), супряжний з актом референції (див.: ***Акт референції***). В акті предикації, виділеному в описуваному стані речей, мовець приписує певну ознаку (предикат) (за Джоном Р. Сьорлем).

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **пропозиці́йний** (лат. *propositio*) – один із часткових актів у структурі мовленнєвого акту (див.: ***Акт мовленнєвий***) (за Джоном Р. Сьорлем). А. п. – це реалізація, здійснення двох його актів-складників – акту референції (див.: ***Акт референції***) й акту предикації (див.: ***Акт предикації***); складник мовленнєвого акту.

Див.: ***Акт мовленнєвий; Акт референції; Акт предикації.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **референ́ції** (лат. *refere* – повідомляти) – один з аспектів у структурі пропозиційного акту (див.: ***Акт пропозиційний***) (за Джоном Р. Сьорлем). Цим актом мовець «прив'язує» описуваний стан речей до певного об'єкта або низки об'єктів позамовної реальності й актом предикації (див.: ***Акт предикації***) приписує референтові (низці референтів, комплексу референтів) певну ознаку (предикат).

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **спілкува́ння** – див.: ***Акт комунікативний.***

Акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) **у́сно-мовленні́вий** – тип мовленнєвого акту, сферою вияву і реалізації постає тільки усне мовлення.

Акта́нт (лат. *ago* – дія) – учасник події, описуваної дієсловом; кількість і типи актантів, визначувані характером валентності дієслова; учасник ситуації, що утворює класи денотативних ролей: 1) суб'єктного, 2) об'єктного, 3) адресатного, 4) інструментального, 5) ситуативного типів; обов'язковий (валентний) поширювач слова в реченні; будь-який член речення, що називає особу, предмет чи бере участь у процесі, позначеному дієсловом. У семантичному синтаксисі розрізняють семантичні (реальні) актанти, що відбивають елементи ситуації (суб'єкт, об'єкт, адресат та ін.), і синтаксичні актанти – члени речення (підмет, додаток тощо); компонент висловлення, що позначає учасника процесу, вираженого дієсловом. А., зумовлені валентністю предиката, утворюють актантну рамку.

Акта́нт (лат. *ago* – дія) **сентенці́йний** (прикм. від ім. *сентенція*) – актант, що постає регулярним у сентенційних реченнях (їхньою основою постають сентенційні предикати типу *повинен, зобов'язаний*) і виявляє сентенційний вимір: *Хлопчик повинен побачити дівчинку.*

Акта́нти (лат. *ago* – дія) **пропози́ції** (лат. *propositio*) – будь-які компоненти пропозиції висловлення (повідомлення), які позначають особу або предмет, що бере участь у процесі, позначеному дієсловом (предикатом).

Акта́нтна (лат. *ago* – дія; прикм. від ім. *актант*) **дерива́ція** (лат. *derivatio* – відзосередження, утворення від *derivo* – відводжу, утворюю) – див.: ***Деривація актантна***

Акта́нтно-рольова́ грама́тика (лат. *ago* – дія і франц. *róle*) – див.: ***Граматика актантно-рольова.***

Акти́в (лат. *activus* – діяльний) – те саме, що дійсний (активний) стан дієслова.

Активá́ція (активізá́ція) (лат. *activus* – діяльний) – збудження певних ділянок мозку в актах мисленнєвої та мовленнєвої діяльності під впливом тих чи тих стимулів-збудників.

Активізá́ція (лат. *activus* – діяльний) – те саме, що **активá́ція.**

Див.: ***Активація.***

Акти́вна (лат. *activus* – діяльний) **констру́кція** (лат. *constructio*) – див.: ***Конструкція активна.***

Акти́вна (лат. *activus* – діяльний) **ле́ксика** (грецьк. *lexikos* – словесний від *lexis* – слово, вислів, мовленнєвий зворот) – див.: ***Лексика активна.***

Акти́вне (лат. *activus* – діяльний) **слу́хання** – див.: ***Слу́хання рефлекси́вне.***

Акти́вний (лат. *activus* – діяльний) **лад** – див.: ***Лад активний.***

Акти́вний (лат. *activus* – діяльний) **словнико́вий запа́с** (**Акти́вний словни́к**) **–** див.: ***Запас словниковий активний.***

Акти́вні (лат. *activus* – діяльний) **проце́си** (лат. *processus* – переміщення) **в украї́нському словотво́рі** – див.: ***Проце́си в українському словотворі активні.***

Акти́вність (лат. *activus* – діяльний) **словотві́рна** – поняття синхронного словотвору, що виявляє якісну характеристику деривaційних можливостей слова.

Пор.: ***Продуктивність словотвірна.***

Актуалізá́тор (лат. *actualis* – дійовий, справжній + *-атор*) **лексúчний** (**конкретизá́тор**) – граматичний або лексичний засіб виділення предмета з класу однорідних: 1) граматичні категоррії: рід, число, відмінок, особа, вид та ін.; 2) артиклі; 3) службові слова тощо; компонент (прислівник, частка, модальне слово), що безпосередньо вживається після сполучного засобу в другій частині складного речення для відтворення значеннєвих відтінків.

Актуалізá́тори (лат. *actualis* – дійовий, справжній + *-атор*) – елементи, що прив'язують зміст мовних висловів до умов спілкування, знань учасників конкретного мовленнєвого акту.

Актуалізá́ція (лат. *actualis* – дійовий, справжній + *-ація*) – 1) реалізація у мовленні потенційних можливостей мовних одиниць, їхнє прилаштування до мовленнєвої ситуації; 2) використання зображально-виражальних засобів художнього мовлення таким чином, що вони здаються незвичайними, концентрують навколо себе зміст і емоцію тексту, увиразнюються; реалізація можливостей мовних одиниць щодо стилістичної мети спілкування: семантико-стилістичне наголошення, змістове виокремлення мовних одиниць через несподівані мовні зв'язки; 3) **у комунікативній лінгвістиці** – перехід від мови до мовлення та реалізація потенційних властивостей мовних

елементів, яких вимагає певна мовленнєва ситуація; 4) **у теорії референції** – виділення якого-небудь предмета з класу однорідних.

Актуалізáція (лат. *actualis* – дійовий, справжній + *-ація*) **мóвних зáсобів** – таке використання мовних засобів, що привертає увагу й сприймається як щось незвичайне.

Актуалізáція (лат. *actualis* – дійовий, справжній + *-ація*) **ономастúчна** (прикм. від ім. *ономастика*) – посилення стилістичного навантаження власного імені у структурі тексту за допомогою тих чи тих засобів, до яких належать: 1) стилістична етимологізація – семантична актуалізація внутрішньої форми імені (*Стоян вистояв*; *Орел уже до ЄС долетів*; *Наші у «Наших»* та ін.); 2) стилістична фіктонімізація – перетворення власних реальних імен у значеннєві за допомогою фонетичних, морфологічних, лексичних засобів (поширена у памфлетах, фейлетонах, алегоричних текстах); носій імені легко впізнаваний; 3) ономастична парономазія й омонімічна атракція – звукове зближення; діапазон звукової атракції досить широкий: від алітерації, асонансів (*Естонія прямує в ЄС*) – до паронімів, омонімів (*«Дніпро» успішно грає на берегах Дніпра*); для створення конотацій часто використовується прийом декодування власного імені шляхом розчленування на значеннєві частини або семантичної актуалізації одного з елементів: *БаламУТ* (про працівника УТ – Першого українського національного телевізійного каналу); 4) звукова експресія імен (поєднувана зі створенням різноманітних додаткових конотацій; 5) індивідуально-авторська онімізація, що пов’язана з бажанням дати емоційно-експресивну оцінку денотатові, творенням авторських понять, що вимагають домінування; ЗМІ досить часто творять «ситуативні» імена, що функціонують як власні назви, хоча й належать до фонду апелятивної лексики (пор.: *11 вересня* і под.).

Актуáльне (лат. *actualis* – дійовий, справжній) **членувáння рéчення** – див.: ***Членування речення актуальне***.

Актуáльність (лат. *aktualis* – важливий у певний час, злободенний, назрілий; ім. від прикм. *актуальний*) – важлива ознака текстового компонента, журналістики; в останній – оперативний відгук на події, вчасне висвітлення злободенних тем.

Акузатúв (лат. *accusativus* – знахідний (відмінок)) – те саме, що знахідний відмінок.

Див.: ***Відмінок знахідний***.

Акузатúвний (лат. *accusativus* – знахідний (відмінок)) **лад** – див.: ***Лад акузативний***.

Акультурáція (лат. *ad* – до і *cultura* – опрацювання) – процес засвоєння тим чи тим етносом, групою індивідуумів, певною особистістю, сформованими в одній культурі, елементів, смислів та змісту іншої культури. Останнє охоплює усю глибину засвоюваної культури – тексти, субтексти, стереотипи мовного спілкування та ін. Нова культура може засвоюватись

повністю і неповністю, що впливає на стереотипи монокультурної поведінки, глибину напрацювання стратегії мовленнєвого спілкування.

Аку́сма (давньогрецьк. *ακούσμα* – почуття) – слухова уява, враження про звук; найпростіший елемент зі сфери слухової перцепції, що може подаватись різними звукосполученнями: ***окріп, кріп***. А. – різновид ***звукопису,*** що посилює значущість окремих слів, їхнє емоційне і смислове навантаження.

Аку́стика (грецьк. *akustikos* – слуховий від *ακόυω* – чую) – 1) розділ фізики; вчення про звук; розділ фізики, що досліджує звуки мовлення і пов'язані з ними фізичні явища (хвильову природу звука, вібраційні об'єкти тощо). Поряд із загальною акустикою існує прикладна акустика, що охоплює широке коло понять і посідає важливе місце у сучасному суспільстві. До прикладної акустики належать електроакустика (напр., створення засобів звукозапису, телефонів, магнітофонів), фізіологічна акустика з підрозділами психологічної акустики, яка вивчає сприйняття людиною звуків залежно від їхніх фізичних характеристик, і власне фізіологічної акустики, що досліджує будову та функціонування органів слуху і мовлення людини та ін.; 2) акустика мовлення – розділ загальної акустики, що вивчає структуру мовленнєвого сигналу, процеси утворення і сприйняття звуків мовлення, тобто складається із вчення про види коливальних рухів і тембру, різновиди висоти, види інтенсивності і тривалості звука, класифікації звуків мовлення на ґрунті акустичних ознак. Акустика мовлення користується такими термінами: тон, гучність, резонанс, резонатор, обертон та ін.

Акусти́чний (грецьк. *akustikos* – слуховий) – той, що сприймається слухом.

Акусти́чні (грецьк. *akustikos* – слуховий) **характери́стики мо́влення** – див.: ***Характеристики мовлення акустичні.***

А́кут (грецьк. *akut*; лат. *acutus* – високий) – 1) висхідний тонічний наголос в давньогрецькій, сербській та інших мовах, якому притаманне підвищення голосу на наголошеному складі; різновид музичного наголосу (складника інтонації). Йому властивий висхідний рух голосового тону 2) вид музичного наголосу у шведській мові; 3) інтонація нисхідного типу в сучасній литовській мові.

Див.: ***Циркумфлекс.***

Акце́нт (лат. *accentus* – наголос) – 1) наголос – виділення одиниці мовлення (складу, словосполучення) за допомогою фізичних засобів, силовий, або експіраторний. А. в українській, англійській, французькій, польській, угорській, арабській та інших мовах здійснюється силою видоху. У литовській, сербській, скандинавських мовах, бірманській, в'єтнамській, китайській, японській виділення одиниці мовлення здійснюється зміною висоти голосового тону. Кількісний А. здійснюється подовженням звука. У чистому виді він не зустрічається; 2) своєрідність та вимова; 3) логічний акцент – інтонаційне виділення того слова в реченні, що містить особливе

смислове навантаження: "*Тобі* ***розповіли*** *про це? Чи ти* ***прочитав****?*"; 4) підкреслення, виділення якої-небудь думки, привернення уваги; 5) графічний знак, за допомогою якого на письмі позначуваний наголос; **у комунікативній лінгвістиці** – інтерферентні особливості вимови, неправильна вимова звуків іноземної мови; особливості вимови, притаманні тим, хто говорить нерідною мовою. Сукупність помилок у мовленні мовця, зумовлених впливом рідної мови. Здебільшого наявна в людей, які засвоїли нерідну мову в зрілому віці. А. утворюється під впливом артикуляційних особливостей рідної мови, які переносяться на мову чужу. Елементи А. можуть формуватися також під впливом діалекту чи говору (говірки), коли особа недостатньо володіє нормами літературної мови. Поняття *акцент* охоплює усі структурні яруси мови: фонетику, лексику, граматику.

Див.: ***Наголос; Мовлення; Мова рідна; Мова нерідна.***

Пор.: ***Інтерференція; Культура мовлення.***

Акце́нтний (лат. *accentus* – наголос) **тип** – див.: ***Тип акцентний.***

Акцентоло́гія (лат. *accentus* – наголос і *logos* – *слово,* вчення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає природу і функціонування наголосу, історичні зміни в наголошуванні слів окремої мови чи групи споріднених мов; 2) система пов'язаних із наголосом явищ мови.

Акцентуа́ція (від лат. *accentus* – наголос) – 1) позначення наголосу в писемному тексті; 2) те саме, що й акцентологія (2); **у психолінгвістиці** – посилення певних психічних властивостей або рис вдачі людини.

Акцентуа́ція (лат. *accentus* – наголос) **епілептóїдна** (грецьк. *epilambano* – схоплюю, нападаю, *eides* – подібний, схожий і лат. *accentus* – наголос) – **у психолінгвістиці** – посилення збуджуваності, авторитарності індивіда, що виявляється у виникненні сумного настрою, роздратованості, дріб'язкової акуратності.

Пор.: ***Акцентуація істероїдна.***

Акцентуа́ція (лат. *accentus* – наголос) **істеро́їдна** (грецьк. *hystera* – матка, *eides* – подібний, схожий) – **у психолінгвістиці** – посилення егоцентризму і бажання бути в центрі уваги.

Пор.: ***Акцентуація епілептоїдна.***

Акциде́нція – зміна слова: відмінювання, дієвідмінювання, утворення форм часу, ступенів порівняння тощо.

Акціона́льність (**Діюва́ння**) – логіко-синтаксичний тип семантики простого речення, репрезентований переважно дієслівними реченнями – двоскладними й односкладними: *Учні поспішають на урок.* У загальному значенні **діювання,** що пов'язане з дієслівним типом речення, вирізняють (І. Вихованець, В. Бабайцева та інші): а) *акціональна* ознака: *Учень малює;* б) *статуальна* ознака (ознака стану): *Дитина спить;* в) *кваліативна* ознака: *Дитина розумна; Цей учень має високий інтелект;* г) *модальна* ознака: *Дитина хоче чаю;* ґ) *фазова* ознака: *Закінчується навчальний рік. Починається дощ.*

Алалі́я (давньогрецьк. *αλαλος* – німий) – відсутність мовлення в дітей внаслідок порушення розвитку або органічного ушкодження за збереження слуху й інтелекту, що зумовлено недорозвитком або ураженням мовних ділянок кори великих півкуль головного мозку

Алгори́тм (за латинською формою іменника середньоазійського математика аль-Хорезмі *Algorithum*; пор. лат. *algorismus*) – точно визначене правило дій (програма), для якого визначена кількість способів і послідовність застосування щодо вихідних даних завдання, що ведуть до його вирішення. Вирішення завдання, розв'язання задачі за допомогою систем обчислень, орієнтованої на розбивання операцій на простіші і послідовне їхнє виконання. Для А. притаманні дискретність, детермінованість кроків, спрямованість, масовість. Застосування алгоритму в лінгвістиці у зв'язку з проблемою машинного перекладу пропонує його використання для опису самої мовної системи та укладання програми. Алгоритмічний опис мови передбачає аналіз і синтез тексту. Під час аналізу з тексту встановлюються дані і виражаються однозначно, експліцитно. Під час синтезу відбувається побудова тексту цією мовою.

Алега́ція (лат. *allegatio* – покликання, наведений доказ) – покликання в мовленні на письменника. Різновид алюзії.

Алегори́зм (грецьк. *allegoria* від *allos* – інший і *agoreio* – говорю) – стиль алегорії, що повністю охоплює певний твір, пор. байку Леоніда Глібова «Вовк та Ягня» та ін.

Алего́рія (грецьк. *allegoria* від *allos* – інший і *agoreio* – говорю) – троп, один з видів образного, непрямого називання, коли абстрактне поняття або судження передається через конкретний образ. Так, наприклад, у байках хитрість показано в образі *лисиці*, а підступність – в образі *змії* та ін.

Алексі́я – втрата здібності читати і розуміти прочитане у зв'язку з вогнищевим ураженням стику скроневої, тім'яної і потиличної долею кори головного мозку.

Алеоте́та (давньогрецьк. *αλλοτης* – різниця, зміна) – 1) фігура мовлення, що ґрунтується на протиставленні форм слова або спільнокореневих слів: ***Завітати*** *в гості добре* – ***прийти*** *погано* (Анатолій Яна); 2) граматична метафора.

Алети́чна можли́вість / неможли́вість – див.: ***Можливість / неможливість алетична***.

Алітера́ція (лат. *ad* – до і *litera* – літера) – повтор однакових приголосних звуків чи звукосполук у віршовому рядку, строфі, реченні, використовуваний як стилістичний прийом (троп), суттю якого може бути і повторення одного або кількох приголосних звуків у суміжних або близько розташованих у тексті словах для надання йому виразності або зображуваності: *Рокотання ридання бандур* (Павло Тичина), пор. також: *Небо скуйовджене і розколисане / Дрантя спустило на темні бори. / Сонного місяця сива лисина / Полум'ям сизим горить. // З* ***р****отатим,* ***р****идаючим* ***р****иком /*

Вітри орди хмар несуть, / І ходить за їхнім криком / Бажання лягти й заснуть… (Василь Симоненко).

Алогі́зм (грецьк. *а* – префікс, що означає заперечення, відсутність, і *logiomos* – судження, вислів) – 1) відсутність логіки в чомусь, щось безглузде, позбавлене логічності; 2) стилістичний прийом, основу якого складають: а) навмисне порушення в тексті логічних зв'язків; б) словесна надлишковість; в) накопичення понять з різних сфер життя, стилів і мовленнєвих ситуацій. А. використовується для емфази, парадоксу: *Приходьте вчора. Скільки потрібно часу, аби вас за п'ять хвилин тут уже шукали? Спочатку тут були тільки люди, тепер з'явились і студенти.* Стилістичний прийом навмисного порушення логічних зв'язків для створення комізму, іронії і под.: *Йшов крапнистий* ***дощ і заєць*** (Степан Руданський).

Алогра́ма (грецьк. *állos* – інший і *грама*) – знаки якого-небудь письма, що використовуються як словесні або фразові вирази: 1) № – номер; 2) § – параграф.

Алогра́ф (Алогра́фа) – 1) графічний варіант, конкретна маніфестація графеми: *[розвідати] – [росказати]*; 2) взаємозамінювані літерні знаки: а) друкована або рукописна; б) велика чи мала літера.

Алойо́зис (давньогрецьк. *αλλοιοσις* – зміна) – розгорнута антитеза.

Алоле́кса (грецьк. *állos* – інший і *лекса*) – слово як член, як глоса, як варіант або різновид лексеми у певному мовленнєвому акті (усному чи писемному).

Аломо́рф (грецьк. *állos* – інший і *морф*) – 1) варіант морфеми, альтернант, різновид, певна конкретна маніфестація морфеми, зумовлена її позицією у слові; 2) морф, вживання якого зумовлено його позицією у словоформі. Аломорфи префікса *з-* відрізняються тим, що *с-* вживаний перед приголосними *к, п, т, ф, х* (*сказати, спитати, ступити, сфабрикувати, схарактеризувати*), *зі-* – перед звукосполуками типу [*бр*], [*тхн*] та ін. (*зібрати, зітхнути*) і под.; 3) морф, що перебуває у відношенні додаткової дистрибуції.

Аломо́рфа (грецьк. *állos* – інший і *морф*) – див.: ***Аломорф***.

Аломорфі́зм (грецьк. *állos* – інший і *morphē* – вигляд, форма) – розбіжність у вираженні певних значень у зіставлюваних мовах; різна структура, будова співвідносних лінгвальних категорій у зіставлюваних мовах. Антонім: ***Ізоморфізм***.

Пор. : ***Ізоморфізм***

Ало́нім (грецьк. *állos* – інший + *onoma (όνομα)* – ім'я, назва) – різновид власної назви того самого об'єкта: особи, географічного об'єкта й т. ін. Терміном А. можуть позначати: 1) ім'я святого, інше ім'я особи: *Микола Чудотворець, Діва Марія, Юрій Змієборець* та ін. Такі А. широко вживані в церковно-історичній літературі, де містяться життєписи святих (див.: ***Агіографи***). А. досліджує агіоніміка (розділ ономастики); 2) варіанти

того самого власного імені, географічного об'єкта: *Тихін – Тихон; Панас – Опанас; Санкт-Петербург – Ленінград* та ін.; 3) інша назва того самого географічного об'єкта: *Дід Дніпро, Дніпро-Славута* і т. ін.; 4) слова не зі спорідненим, а з тотожним значенням, на відміну від синонімів: *Небо синє-синє, а в річці вода голуба* (Богдан-Ігор Антонич); 5) подекуди як різновид псевдоніма, як підпис власного твору прізвищем іншого письменника або іншої цілком реальної людини, один з прийомів містифікації (це поширено, наприклад, у «Літературному ярмаркові»; Пантелеймон Куліш підписував окремі зі своїх творів прізвищем петербурзького журналіста М. Макарова та ін.); 6) інколи в художньому мовленні А. використовують як смисловий варіант певної лексеми: *«Коли потяг у даль загуркоче»* (Володимир Сосюра) тощо.

Алоно́мія (грецьк. *állos* – інший + *onoma (ónoμα)* – ім'я, назва) – **у дискурсології** – відношення смислового розрізнення за тотожності форми одиниць, що визначається різницею їхніх дискурсивних або етнокультурних контекстів; може досягати ступеня антиномії – точного смислового протиставлення.

Алосе́ма (грецьк. *állos* – інший + *сема*) – варіант семеми, її конкретний різновид, що реалізується у мовленнєвому контексті.

Алотріоло́гія (грецьк. *allotrios* – чужий, італ. *trio* і *logos* – слово) – введення у мовлення побічних елементів, що не торкаються теми.

Алофо́н (грецьк. αλλος – інший і φωνή – звук / *állos* – інший і *phōnē* – звук) (**варіа́нт фоне́ми**) – звук, у якому виявлена фонема в конкретній фонетичній позиції: алофонами фонеми ***/ш/*** можуть бути *[ш], [ш'], [с'], [ш':]*: ***ш****апка [****ш****апка], ****ш****овк [шоўк], ****ш****ість [****ш'****іс'т'], гро****ш****і [гро****ш'****і], б'є****ш****ся [бје****с':****а], ради****ш****ся [ради****с':****а], піддашшя [п'ід:а****ш':****а], розкі****шш****ю [розк'і****ш':****у]*. Залежно від умов реалізації розрізняють основні, комбінаторні та факультативні алофони; **у прикладній лінгвістиці** – варіант фонеми, її конкретний приклад реалізації у мовленні, у якій вона виступає в певній фонологічній позиції. Варіанти фонеми відрізняються один від одного фонетичними особливостями, а не функційно.

Див.: ***Алофон комбінаторний; Алофон позиційний; Алофон факультативний; Варіант фонеми***.

Алофо́н (грецьк. *állos* – інший і *phōnē* – звук) **комбінато́рний** – варіант фонеми, зумовлений асимілятивним або акомодаційним впливом сусідніх звуків.

Алофо́н (грецьк. *állos* – інший і *phōnē* – звук) **позиці́йний** – варіант фонеми, зумовлений місцем (позицією) фонеми у слові.

Алофо́н (грецьк. *állos* – інший і *phōnē* – звук) **факультати́вний** – варіант фонеми, зумовлений впливом діалектного мовлення та особливостями індивідуальної вимови.

Алофра́за (грецьк. *állos* – інший і *фраза*) – варіант словосполучення, фразеологічного вислову, речення тощо, пор.: *морочити голову – сушити голову, забивати голову; наводити на думку – прийти на думку* тощо.

Алфа́ві́т (грецьк. *alphabetos* – назва перших двох літер грецької абетки: *alpha* і *beta*; у новогрецькій – *vita*) – сукупність літер якого-небудь фактографічного письма, розташованих в історично встановленому порядку і прийнятих у письмовій системі певної мови. Використовуваний для письма якою-небудь мовою: *український алфавіт, арабський алфавіт* і под.

Алфавіт (грецьк. *alphabetos* – назва перших двох літер грецької абетки: *alpha* і *beta*; у новогрецькій – *vita*) **гре́цький** – греки спочатку користувались консонантним письмом. У 403 р. до н. е. в часи архонта Евкліда запроваджується в Афінах класичний грецький алфавіт. Він складався з 24 літер: 17 приголосних та 7 голосних. Уперше були запроваджені літери на позначення голосних: *α, ε, η, ι, υ, ο, ω*. Друга зміна – почали писати зліва направо (єгиптяни та фінікійці писали справа наліво). У зв'язку зі зміною напряму письма були перевернуті літери: *7* (гімель) – *Г* (гамма), ꟼ (реш) – *Р* (ро) та ін. На ґрунті західно-грецького письма виникає латиниця, на ґрунті східно-грецького (візантійського) письма – слов'янський алфавіт кирилиця.

Алю́зія (лат. *allusio* – жартувати, натякати) – натяк, особливо шляхом прислів'я, метафори, алегорії, відсилання до певного художнього твору, сюжету чи образу, а також історичної події з розрахунку на ерудицію, компетенцію читача, покликаного розгадати закодований зміст; включення у мовлення афоризмів, цитат з літературних творів, прислів'їв тощо: *Про силу моїх почуттів можна сказати словами Сосюри: через тисячі літ лиш приходить подібне кохання!* Подеколи вживається як особливий різновид алегорії, пов'язаної з фактами дійсності (*Піррова перемога*). Характерний приклад алюзії наявний у поезії «Шляхами Одіссея» Юрія Клена (*... де рідна на тебе чекає І така / І занедбаний твій маєстат*), що легко асоціюється із прикінцевими словами сонета *Kapnos tes patridos* Миколи Зерова («Дим батьківщини»): *Там цілиною йдуть леміш і рало, / Там зноситься Ітаки синій дим?*, присвяченого Юрієві Кленові напередодні його реемігрaції до Німеччини. Гомерівська Ітака для обох митців символізувала Україну, з якою кожному з них випадала вимушена розлука. Мовлення має відтінок респектабельності, справляє позитивний вплив на мовця і сигналізує про адресанта як про вдумливу і високоосвічену людину.

Прийом інтертекстуальності, за допомогою якого мовець в імпліцитній формі встановлює зв'язки цього тексту з іншим текстом, дає уяву про речі, не називаючи їх безпосередньо. Це співвіднесеність описуваного, або того, що відбувається насправді з яким-небудь стійким поняттям чи висловом літературного, історичного, міфологічного типу, натяк через наведення загальновідомого реального факту, історичної події, літературного твору чи певного епізоду з нього.

Пор. ***Ремінісценція, Біблеїзм, Міфологізм; Парономазія.***

Альвеопалата́льні (лат. *alveolus* – жолоб, виїмка + лат. *palatum* – піднебіння) **зву́ки** – див.: ***Звуки альвеопалатальні.***

А́льтер-е́го (*Alter ego*) (лат. alter ego – інше я) – належним чином придумана або реальна альтернативна особистість людини: ліричний герой, закріплений за псевдонімом образ, намісник та ін. А. е. – це також одна із множинності особистостей, що виникли внаслідок психічного розладу. Термін *Альтер его* використовують у літературі та інших дослідницько-творчих працях в описі персонажів, що психологічно подібні між собою або з автором, пор.: персонаж кількох фільмів *Антуан Дуанель* – альтер-его його творця, режисера і сценариста Франсуа Трюффо. Інколи так називають найближчих друзів, яким довіряють, як самим собі. Вираз і поняття *Альтер его* набуло поширення завдяки усталеному в минулому в окремих країнах Європи звичаю: якщо король передавав повноту своєї влади якому-небудь намісникові, він нагороджував його званням «королівського другого я» – «альтер-его-регіс». Першим, хто використав ці слова, був грецький філософ Зенон Кітійський (III-IV ст. до н.е.).

Латинське слово *его* (ego) становить основу відомого слова *егоїст* – самолюб.

Альтерна́нт (лат. *alternatio* – чергування, зміна) – варіант, член якого-небудь ряду чергувань.

Альтерна́ція (лат. *alternatio* – чергування) – див.: ***Чергування.***

Амальга́мат (фран. *amalgame* від грецьк. *malagma* – м'яка підкладка) **форма́льний** (прикм. від ім. *форма*) – пов'язаний із селективним перенесенням конкретних лексичних елементів ('кидання слів') до простору амальгамату в сітці поняттєвої інтеграції. Наприклад, граматична конструкція, що веде до поняттєвої інтеграції (за Марком Турнером, **XYZ**): *1) Гроші є джерелом будь-якого зла; 2) Релігія є опіум народу; 3) Необхідність є передумовою винаходу; 4) 'Ви є світовою величчю'; 5) Діти є багатством бідних*. У цих реченнях наявна спільна форма, про яку чи не першим писав у своїй «Поетиці» Аристотель. Складається вона з трьох елементів *x, y* і *z*, кожний з яких постає номінативною групою. Елементи *y* і *z* творять посесивні конструкції, виражені через іменник або через іменник з додатком. Така конструкція нав'язує певну перспективу, з якої повинен бути пізнаваний елемент *x*: *Діти* (x) *є багатством* (y) *бідняків* (z). Речення (6) засвідчує, що діти як багатство людей, що зумовлює позитивну оцінку в шкалі цінностей щодо дітей. Крім елементів x, y і z конструкція притягує ще четвертий елемент – w. Для того, щоб зрозуміти *діти (x)* у категоріях *багатства (y)*, слід сконструювати поняттєві реляції між *дітьми (x)* і *бідняками (z)* (ширше – *бідністю, злиденністю*), а також рівноважну реляцію між *багатством (y)* і його складниками – *багачами*. Це, власне, елемент (w), якого не вистачає і який необхідний для інтерпретації цієї конструкції. Без реляції Y:W (*БАГАТСТВО-БАГАЧІ*) рівноважної щодо

реляції X:Z (*ДІТИ:БІДНЯКИ*) не буде підстав для того, щоб спостерігати *діти (x)* і *багатство (y)* як відповідники. Це можна спостерігати в такому прикладі (7): (а) *Діти (x)* ↔ *Бідняки (z)* і (б) *Багатство (y)* ↔ *Багачі (w)*. Відповідно до теорії амальгаматів ‘діти/бідняки’ і ‘багатство/багачі’ належать до різних вихідних просторів. Конструкція **XYZ** підказує поняттєву інтеграцію до витворення аналогії, на основі якої діти концептуалізовані як багатство бідняків. Це вияв емергентної структури (див.: ***Структура емергентна***).

Так, конструкція **XYZ** пов’язана з формально-поняттєвою інтеграцією, де конструкція (1) забезпечує шаблон для процесу творення формального амальгамату: визначає, який тип одиниць може підлягати поняттєвій інтеграції і в якому порядку для витворення конкретного прикладу конструкції **XYZ** у просторі амальгамату, пор.: *Необхідність є передумовою винаходу.*

Амбівале́нтний (грецьк. *amphi* – навколо, біля, з двох боків та лат. *valentia* – сила; лат. *ambo* – два, обидва; *valens, valentis* – значущий, важливий, цінний) – такий, що сполучає в собі протилежні значення.

Амбівале́нтність (грецьк. *amphi* – навколо, біля, з двох боків та лат. *valentia* – сила; лат. *ambo* – два, обидва; *valens, valentis* – значущий, важливий, цінний) – 1) поєднання в семантичній структурі слова значень, що суперечать одне одному, пор., наприклад: *позичити* – 1) взяти в борг (зробити комусь позику); 2) дати як борг (здійснити позику); 2) невизначеність, у якій адресант не показує чітко, який саме з низки схожих іллокутивних актів він мав на увазі; одна з ключових прагматичних категорій на шляху до розуміння комунікативного наміру мовця.

Амбівале́нтність (грецьк. *amphi* – навколо, біля, з двох боків та лат. *valentia* – сила; лат. *ambo* – два, обидва; *valens, valentis* – значущий, важливий, цінний) **і́стинна** – перлокутивний намір, не сформульований чітко у свідомості мовця.

Амбівале́нтність (грецьк. *amphi* – навколо, біля, з двох боків та лат. *valentia* – сила; лат. *ambo* – два, обидва; *valens, valentis* – значущий, важливий, цінний) **стратегі́чна** – перлокутивний намір адресанта, чітко визначений у його свідомості.

Амбівале́нтність (лат. *ambo* – обидві та *valentia* – сила; лат. *ambo* – два, обидва; *valens, valentis* – значущий, важливий, цінний) **те́ксту** – можливість множинності інтерпретацій тексту; **у психології** – це двоякість чуттєвого сприйняття особистістю одного об’єкта; **в естетиці** – двоякість орієнтації естетичної діяльності на дійсність й ідеал; естетичних почуттів і переживань.

Амбіве́рти (грецьк. *amphi* – навколо, біля, з двох боків і *versio* – повертати; лат. *ambo* – два, обидва) (**діаве́рти** (грецьк. *dia…* – *versio* – повертати)) – **у психолінгвістиці** – особистість із середніми показниками в опозиції *екстраверсія – інтроверсія*.

Див.: ***Інтроверт; Екстраверт***.

Амбілóгія (грецьк. *amphi* – навколо, біля, з двох боків та *logos* – слово, поняття; лат. *ambo* – два, обидва) – двозначність, що постає внаслідок такого розташування слів у висловленні, що його можна розуміти неоднозначно; спеціальне двозначне використання багатозначного слова для того, щоб його можна було зрозуміти неоднозначно в момент сприйняття: *Не всі люди відразу розуміють прості речі. Декому необхідно дати час, щоб він посидів і подумав*.

Пор.: ***Амфіболія, двозначність***.

Амбілоквéнція (грецьк. *amphi* – навколо, біля, з двох боків та лат. *локвенція*; лат. *ambo* – два, обидва) – спеціальне двозначне використання багатозначного слова для того, щоб його можна було зрозуміти неоднозначно в момент сприйняття: *Не тільки ноги потрібні у футболі – Потрібна у футболі, між іншим, голова*.

Див.: ***Амфіболія; Двозначність***.

Амбíфікс (грецьк. *amphi* – навколо, біля, з двох боків та лат. *fixus* – прикріплений; лат. *ambo* – два, обидва) – афікс, що здатний прикріплюватися і перед коренем, і після нього (напр., англ. *outcome – come-out*).

Американíзм – слово, мовний зворот, що відображають особливості американського варіанту англійської мови або запозичення з цього варіанту англійської мови: *картридж* (патрон), *слоган* (гасло) та ін.

Амнезíя (грецьк. *а* – негативна частка і *mneme* – пам'ять) – **у психолінгвістиці** – порушення пам'яті, що виникає при локальних ушкодженнях головного мозку.

Амóрфне (грецьк. *amorphos* – безформений) **слóво** – див.: ***Слово аморфне***.

Амóрфні (грецьк. *amorphos* – безформений) **мóви** – див.: ***Мóви амóрфні***.

Амплітýда (лат. *amplitudo* – величина) – 1) величина, розмір коливань голосових зв'язок, що зумовлюють силу звуку: чим ширший діапазон коливань, тим голосніший звук.

Ампліфікáція (грецьк. *amplification* від *amplificio* – поширюю, збільшую) – стилістична фігура мови, що полягає в нагромадженні однорідних мовних засобів для підсилення експресивності висловлення: *Тарас гранітний дивиться суворо: / – А ви гартуйте ваші голоси! / Не пустослів'ям, пишним та барвистим, / не скаргами, / не белькотом надій, / не криком, / не переспівом на місці, / а заспівом в дорозі нелегкій* (Ліна Костенко); накопичення і супряжність синонімів, інших близьких за значенням компонентів; нагромадження висловів, багатослів'я: *Я знаю: бідних і багатих, і дурнів і мудреців, Красенів, карликів, горбунів, Сеньйорів щедрих і скупердяїв, Блазнів, попів, єретиків, Пань знатних, служок із собору, Гульвіс і повій із шинків – Усіх смерть хапає без розбору* (Франсуа Війон. Великий заповіт).

А́мпулла (лат. *ampulla*) – пишномовний вислів, підвищена емфаза: *Я помітив, як ніжне почуття розкривало її душу, ятрило серце. Це була просто Беатріче. Пригадався Петрарка з його словами «невинність так часто буває на волосину від загибелі». Я страждав, стогнав, переживав, виливав свою душу. Мені шкода було цієї краси… Хто за неї міг подбати по-справжньому, без будь-яких зайвих вагань застерегти її від чогось непродуманого, необачного* (Валер'ян Підмогильний).

Пор.: ***Бомбаст***.

Амфіболі́я (грецьк. *αμφιβολια (amphibolia)* – двозначність, неясність) – незрозумілість вислову, що призводить до різних його тлумачень; логічна помилка, що виникає внаслідок неясності чи багатозначності мовної конструкції; фігура мови, яку можна тлумачити й розуміти двозначно: *Василь зустрів сестру приятеля брата – Василь зустрів сестру, приятеля брата*; двозначність, неясність унаслідок синтаксичних причин: *Я завжди бездумно прагну жити!*

Амфігурі́я (грецьк. *amphi* – навколо і лат. *figura* – образ, вид) – мовлення, що складається з окремих думок і слів, позбавлених між собою зв'язку, і таких, що не виражають ніякого смислу; бурлескний твір, сповнений безглуздості, нонсенс.

Амфісиме́трія (грецьк. *amphi* – навколо + *симетрія*) – **у дискурсології** – подвійна симетрія, притаманна адаптивній сутності, що співвимірює несиметричні інстанції.

Анагра́ма (грецьк. *ana* – пере і *gramma* – літера) – переставлення літер або звуків у слові, унаслідок чого постає нове слово з іншим смислом. У мовленні використовується як різновид гри слів: *Август – Густав, Ломоносов – Соломонов; літо – тіло* і под.

Анадипло́зис (грецьк. *anadyplozys* – здвоєння) – різновид повтору, повтор кінцевого слова однієї частини речення на початку нової частини, однієї строфи – на початку іншої: *Я скажу правду – правду, якої ви не почуєте більше ні від кого*.

Анаколу́ф (анаколути́я) (грецьк. *an* – префікс заперечення і *koluthein* – слідувати, *anakoluthos* – непослідовний, неузгоджений) – стилістична фігура, що виявляє відсутність послідовності, зв'язності, логічності й побудови мовлення, у висновках; граматична непослідовність, порушення синтаксичної конструкції: *Ось за цим островом, він такий довгий, вузький, на цьому острові дозволена стоянка неорганізованим порядком* (із мовлення гіда); пропуск у мовленні необхідних слів для його скорочення: *Я йому розповідаю про Київ, про побачене і т.д. і т.п., а він своє* (з усного мовлення); поєднання компонентів речення, близьких за смислом, але формально неузгоджених: *Мені соромно, як чесний громадянин...* У ліриці випростовується для посилення експресії мовлення, створення відповідного колориту, максималізує поетичну вільність: *Отак би жив. І за плечима /*

Носив би торбу інших ран. / І ця шинкарська Україна, / Й кривавоносний атаган / Жилися б, їалися без тебе… (Микола Вінграновський).

Анако́па (грецьк. *anakopa*) – **у дискурсології** – «відщеплення до себе», операторне значення *фонокінеми***.**

Анале́псис (давньогрецьк. *αναλεφιξ* – відновлення) – звернення до фактів, явищ, подій, що раніше описані в тексті.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – метод наукового дослідження дійсності, що полягає в розчленуванні цілого на частини; **у лінгводидактиці** – те саме, що розбір (*морфемний аналіз, фонетичний аналіз* та ін.); **у дискурсології** – процедура здобуття параметрів прообразу шляхом корелятивних для неї еталонних операторів розпізнавальної системи.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **автомати́чний** (грецьк. *automates* – самодійний) **морфологі́чний (ана́ліз комп'ю́терний морфологі́чний)** – обов'язковий складник лінгвістичного забезпечення автоматичного опрацювання текстів, до завдань якого належать: визначення для одиниць тексту інформації про їхнє місце в морфологічній системі мови; ідентифікація словоформ однієї лексеми.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **автомати́чний** (грецьк. *automates* – самодійний) **морфологі́чний** (прикм. від ім. *морфологія*) **на осно́ві графе́много ана́лізу** – безсловниковий аналіз мовних одиниць у формі алгоритмічних правил за флексіями або квазіфлексіями.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **автомати́чний** (грецьк. *automates* – самодійний) **семанти́чний** – сукупність методів і прийомів, за допомогою яких можна шляхом однозначної формальної процедури, що реалізується на комп'ютері за спеціальними лінгвістичними алгоритмами з необхідністю максимально точно подати смисл у вигляді послідовних символів.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **автомати́чний** (грецьк. *automates* – самодійний) **синтакси́чний** (прикм. від ім. *морфологія*) – аналіз граматичної будови речення, закономірностей його організації, спрямований на встановлення типу синтаксичної структури, визначення синтаксичних ролей у ньому окремих слів та з'ясування форм синтаксичного зв'язку між словами.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **архети́пний** (давньогрецьк. *arche* (*αρχή)* – архе, початок, принцип + *typos (τύπος)* – тип, відбиток, форма, зразок) – реконструкція архетипів і засобів їхньої репрезентації в текстах шляхом когнітивного опрацювання вербального масиву. Термін належить Філонові Олександрійському (бл. 20 р. до н.е. – бл. 40 р. н.е.), який витлумачував його як прообраз, ідею, щось протилежне щодо матерії. Згодом термін змінював свої значення, сьогодні активно використовуваний в інформатиці, біології, психології, почасти в когнітивній лінгвістиці. У межах останньої їх розглядають як універсальні природжені психічні структури, що складають зміст колективного несвідомого,

розпізнаваного в нашому досвіді, й виявлювані здебільшого в образах та сновидіннях.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **дискре́тний** (лат. *discretus* – переривний) – прийом, використовуваний у структурній інтерпретації; полягає в тому, що в структурних одиницях, отриманих у результаті описового аналізу; виділяються найдрібніші, далі нечленовані, граничні ознаки, що й актуалізуються в такому вигляді, вивчається їхня структура, розподіл і значущість. Одиниця мови розглядається як перетин цих ознак – фігур.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **ди́скурсу (ди́скурс-ана́ліз)** (лат. *discursus* – здогад, міркування, франц. *discours* – мовлення, промова, виступ) – **у дискурсології** – науковий розгляд дискурсу і його структурних елементів; це поняття часто екстраполюється на розгляд чинників самої комунікативної ситуації, зовнішньої щодо дискурсу.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **дистрибути́вний** (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* – поділ, розподіл) – одна з основних методик визначення і класифікації одиниць мови в дескриптивній лінгвістиці, що ґрунтується винятково на розподілі одиниць одна щодо одної у потоці мовлення, вивченні оточення (дистрибуції) аналізованої одиниці, тобто її дистрибуції; **у прикладній лінгвістиці** – один з основних методів визначення і класифікації одиниць мови, розроблений у дескриптивній (описовій) лінгвістиці. Він базується виключно на розподілі одиниць одна щодо одної в потоці мовлення, вивченні оточення аналізованої одиниці, тобто її дистрибуції. Виняткове значення в А. д. має додаткова дистрибуція, що є основою для визначення позиційних варіантів одиниці (алофонів, аломорфів) або множин одиниць, що належать до одного класу. Контрастна дистрибуція – основа для визначення різних класів мовних одиниць. Шляхом вільного варіювання виявляються варіанти одиниці, які не залежать від її позиції. А. д. спочатку використовували для визначення системи фонем, потім сферами його застосування стали всі рівні мови, що спричинило переосмислення поняття дистрибуції і зміну техніки аналізу. Дистрибуція на фонетичному рівні визначається шляхом побудови квадратної матриці, яка показує всі звуки, що передують певному звуку чи стоять за ним. На морфемному рівні дистрибуція морфеми встановлюється за допомогою підстановних таблиць, а на лексемному – встановлення моделей сполучуваності, елементи яких часто розташовані дистантно. Використання у синтаксисі зумовило виникнення аналізу за безпосередніми складниками. А. д. – це найбільш формальний метод, що став підґрунтям для досліджень мови за допомогою ЕОМ. Він широко застосовується різними мовознавчими школами, особливо у структурній лінгвістиці. За його допомогою визначають систему фонем і морфем будь-якої мови, семантичні віддалі між словами певної лексико-семантичної

групи, розмежовують значення полісемантичних слів тощо. В україністиці А. д. набув поширення у кінці 50-х рр. XX ст.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **доморфологі́чний** – етап автоматичного морфологічного аналізу, завданням якого постає визначення функційного значення тих чи тих розділових знаків та одиниць, для розпізнавання властивостей яких не потрібні процедури автоматичного морфологічного аналізу.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **етносемантѝчний** (грецьк. *ethnos* – народ + *semantikos* – той, що позначає) – аналіз мовних одиниць, висловів, цілісних дискурсів, мовного ладу загалом, спрямований на вияв особливостей значень, усталених під впливом певної культури.

Див.: ***Мова; Етносемантика; Дискурс***.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **категорі́йний** (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*); прикм. від ім. *категорія*) – прийом, використовуваний у структурній інтерпретації виділених у процесі описового аналізу одиниць. В А. к. виділені одиниці об'єднуються в групи, аналізується структура груп, кожна одиниця розглядається як частина тієї чи тієї категорії. А. к. пов'язаний із застосуванням різних прийомів: класифікації, парадигм, трансформацій.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **компоне́нтний** (лат. *componens* – той, що складає) – методика дослідження плану змісту значеннєвих мовних одиниць, що передбачає розщеплення значення на мінімальні семантичні складники (компоненти); різновид лексичного аналізу, що передбачає вияв у значеннях слів сем – елементарних смислових компонентів, з яких складається їхній зміст. А. к. ґрунтується на тому, що одиницями аналізу виступають частини (елементи) мовної одиниці (номінативно комунікативної або структурної). А. к. охоплює: 1) розбір слова за його морфемним і морфологічним складом; 2) розбір речення (за логіко-граматичного і смислового членування); 3) тлумачення слова в нормативному словнику. У низці досліджень А. к. розглядають як дискретний аналіз, у компетенцію якого входить: 1) розклад лексичного значення слова на семи; 2) їхній матричний опис; 3) протиставлення семантичного рівня лексичному; 4) заміна методики аналізу методикою опису; 5) у центрі аналізу тематичний ряд – набір контрастувальних моносем (= сем), його матричний опис і контекстне підтвердження, що складають суть методики дискретного компонентного аналізу. Недоліки цього аналізу полягають у тому, що: 1) тематичні ряди обираються довільно; 2) не розрізняються поняття «значення слова», «смисл слова», «моносема». Система моносем використовується для вивчення понять, а не значень слова. А. к. слід доповнити аналізом нормативності і контекстним аналізом.

Див.: ***Аналіз контекстний***.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **комуніка́ції** (лат. *communicatio* – шлях повідомлення) **трансакці́йний** (лат. *transactio* –

угода) – аналіз спілкування з погляду вияву того, з яких позицій співрозмовники вживають конкретні репліки в діалогах.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **конверсаці́йний** (лат. *conversio* – перетворення, зміна) – **у лінгвістиці тексту** – методика вивчення діалогу на ґрунті його фаз, кроків і мовних засобів.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **конте́кстний** (лат. *contextus* – міцний зв'язок, поєднання) – **1)** аналіз частини через ціле, коли одиницями аналізу виступають мовленнєві (інколи мовні одиниці), ємніші, ніж сама одиниця. Часто застосовується така методика, за якої одиниця мови аналізується у складі контексту, виділеного з тексту та об'єднаного мовною одиницею, що в контексті реалізує та активізує власне значення. А. к. часто використовувався в семантичному аналізі слів. Найвідоміші прийоми А. к.: 1) прийом семантико-синтаксичного контексту О. Потебні; 2) стратифікаційний прийом школи Ферса-Холідея; 3) прийом операційного контексту, запропонований Г. Колшанським. Методика А. к. може тлумачитися по-іншому: 1) контекстом наділяються фонеми і морфеми; 2) значення замінюються функцією; 3) контекст розглядається як будь-яке текстове оточення аналізованої одиниці. У цьому разі А. к. виступає як дистрибутивна методика, орієнтована на вивчення будь-яких синтагматичних відношень, на відміну від компонентної методики, що вивчає парадигматичні відношення. Крім того, А. к. наближений до соціологічних прийомів: а) вивчення ситуації мовлення; б) вивчення контексту культури; **2)** визначення мовленнєвих умов, у яких реалізованим є актуальне значення досліджуваної мовної одиниці.

Пор.: ***Аналіз компонентний.***

Аналіз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **контрасти́вний** (прикм. від ім. *контраст*) – пізнавальна операція, що має опертям судження про схожість і відмінність об'єктів і спрямована на вияв їхньої своєрідності.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **концептуа́льний** (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття) – **у когнітивній лінгвістиці** – методика дослідження концептів на основі сполучуваності відповідних лексем, а також ширших контекстів їхнього вживання.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **кореляці́йний** (лат. *correlatio*) – **у прикладній лінгвістиці** – математичний метод встановлення авторства тексту на ґрунті стійкого співвідношення в ньому частотності різних елементів.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, рочленування) **метафори́чний** (прикм. вім ім. *метафора*) – один з методів дослідження в сучасному західному мовознавстві, що постулює метафору як фундаментальну операцію, що забезпечує перенесення образних схем з однієї концептуальної сфери в іншу.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **мо́влення** – прийоми і методики опрацювання природного мовлення, здійснюваного для його опису і встановлення тих чи тих закономірностей, регулярності вияву певних одиниць тощо.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **(розпізнава́ння) мо́влення автоматичний** (прикм. від ім. *автомат*) – **у прикладній лінгвістиці** – процес обробки природного мовлення, який здійснюється за допомогою технічних приладів (аналогових або цифрових, тобто комп'ютерних) і спрямований на сприйняття інформації у звуковому вигляді технічними приладами.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **морфе́мний** (прикм. від ім. *морфема*) **сло́ва** – метод, спрямований на дослідження морфемного складу слова в синхронному аспекті, вияв усіх наявних в слові морфем, живих з погляду сучасної мови. Основними одиницями цього аналізу постають слово і морфема. В українській мові морфема, зазвичай, виділяється у складі слова. Структурний збіг морфеми і слова виявлювано одиничними випадками: *ви, ні, так* тощо. На першому ступені морфемного аналізу встановлюються закінчення і два види основ, що уможливлює встановлення функції і значення формотвірних суфіксів, якщо вони наявні у словоформі. Корінь і словотвірні афікси виділяються на другому ступені морфемного аналізу. Потім результати морфемного аналізу перепровіряють за допомогою словотвірного аналізу.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **описо́вий** – виділення з об'єкта його частин та одиниць, що стають предметом спеціального вивчення. На першому етапі А. о. з тексту виділяються слова і речення, тобто номінативні і комунікативні одиниці мови. Але, поряд з графічною сегментацією, застосовується методика ідентифікації мовних одиниць, що ґрунтується на порівнянні різних текстів і використанні попереднього досвіду. Другий етап А. о. полягає в членуванні виділених з тексту одиниць, внаслідок чого виділяються структурні одиниці. Оскільки внаслідок первинної сегментації виникає два типи одиниць, то вторинна (або структурна) сегментація йде двома шляхами: 1) встановлюються морфеми і словоформи; 2) виділяються словосполучення і член речення. Методика вторинної сегментації залежить від розуміння структурної одиниці. Якщо за текстової сегментації часто виявляються варіанти (зокрема, індивідуальні) одиниць мови, то за структурної сегментації виділяються не самі одиниці, а їхні компоненти. Третій етап пов'язаний з інтерпретацією виділених номінативно-комунікативних і структурних одиниць.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **прагмати́чний** (прикм. від ім. *прагматика*) – опис засобів комунікативної взаємодії, інтерактивних стратегій, способів її оптимізації й ефективності.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **семанти́чний** (прикм. від ім. *семантика*) **інваріа́нтний** (лат. *invarians* – незмінний;

прикм. від ім. *інваріант*) – логіко-математичний прийом, основу якого складає методика перекладу семантики природної мови семантичною (логіко-семантичною) мовою, що розглядається як формалізована структура і метамова, де семантика одиниць реальної мови втрачає свою особливість, а реальні одиниці мови постають як ідеалізовані моделі. Інваріантну методику такого зразка запропонував Луї Єльмслев. Його інваріантний аналіз ґрунтується на співвідношенні плану вираження і плану змісту, на мутації, що буває двох різновидів: 1) комутація; 2) пермутація. Аналіз такого зразка уможливлює вияв такої закономірності: 1) інваріантні ознаки парадигмальні; 2) варіантні ознаки синтагмальні. А. с. і. ґрунтується на вивченні семантичної парадигми і дистрибутивних (синтагмальних) формул, що виявляють семантичні структури.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) **за безпосере́дніми складника́ми** – метод встановлення синтаксичної структури речення за контактними словами, що пов'язані певними синтаксичними зв'язками.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **словотві́рний** – метод синхронного аналізу похідного слова, основними складниками якого є: 1) визначення напряму похідності; 2) з'ясування слова-мотиватора; 3) встановлення структури слова з погляду сучасної словотвірної системи, простеження характеру і значення морфем – його складників, їхніх зв'язків та співвідношень між собою, а також між похідною і твірною основами; 4) розгляд мотивованого слова в семантичному і формальному аспектах; 5) вияв деривaційного значення слова (див. також: ***Слово похідне***).

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **статисти́чний** (прикм. від ім. *статистика*) – **у прикладній лінгвістиці** – математичний підхід у процесі розпізнавання мовлення, що застосовує статистичні методи розпізнавання образів. Компонентами цього типу розпізнання мовлення є словник вимови, модель мови та набір статистичних акустичних моделей звукових одиниць. Прикладом цього способу розпізнання мовлення є система HARPY.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **структу́рний** – встановлення інваріантного когнітивного каркасу тексту, опис стереотипів його компонентного складу.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **когніти́вний** (прикм. від *когніція*) – дослідження змісту тексту шляхом моделювання когнітивних структур репрезентації знань, що зумовлюють витворення й розуміння тексту.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **ко́мплексний** (прикм. від ім. *комплекс*) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – розгляд усіх текстоутворювальних чинників і текстових категорій: інформативності, простору і часу, континууму, модальності, образу автора тощо.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – 1) галузь мовознавства, об'єктом вивчення якої є текст; 2) процедура розгляду будь-якого тексту як продукта мовленнєво-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів для виявлення його структурно-смислової єдності, спрямованості й інтерпретації упорядкування мовних засобів для вираження смислу; завданням є встановлення та опис системи категорій тексту, визначення особливостей мовних складників змісту і форми, простеження зв'язків між окремими частинами і под.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **за о́бразністю та естети́чністю** (грецьк. *aisthētikos* – що належить до почуттєвого сприйняття) – з'ясування закладеного в тексті ідейного задуму, його естетичних цінностей у єдності мовлення та створюваних ним образів, естетичного спрямування мовних одиниць для вираження художнього змісту. Цей аналіз передбачає виокремлення мікрообразів, зображально-виражальних форм тощо.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **комунікати́вно-прагмати́чний** (прикм. від ім. *комунікація* та ім. *прагматика*) **часткó́вий** – дослідження проблем комунікативного моделювання тексту, з'ясування його прагматичної природи, функції як посередника між автором і читачем, розширення спектра вивчення текстових категорій за умови врахування комунікативних: адресантності, адресатності, модальності, інтерактивності тощо, а також аналіз прагматичних інтенцій і стратегій тексту.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **часткó́вий** – розгляд одного аспекту тексту або його частини, зокрема: лінгвістичний аналіз певного різновиду тексту, або засобів зв'язку в тексті, категорій часу і простору, способів їхньої реалізації в тексті, своєрідності фонетичного, лексичного, синтаксичного, ритмо-мелодійного, графічного, образного ярусів інтегрування тексту, способів його членування, тональності й оцінності в тексті, або способів передачі підтекстової інформації, засобів вираження авторського задуму й образу автора в тексті і под., або різноаспектний аналіз одного складного синтаксичного цілого.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **часткó́вий – коментува́ння** – пояснення тих незрозумілих місць тексту, що перешкоджають його правильному розумінню та сприйманню як певної інформації та образної системи. Мовний коментар незрозумілих слів і висловів наразі постає супровідним до цілісного аналізу тексту, оскільки

ці лінгвоодиниці сприяють створенню образів у тексті, зокрема, образу автора загалом.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **семанти́чний** (прикм. від ім. *семантика*) **часткóвий** – вивчення проблем семантичної зв'язності, еквівалентності, смислової природи тексту, контексту, змістових категорій тексту, його імпліцитного плану, семантичних основ розуміння та інтерпретації тексту.

Ана́ліз те́ксту (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **семіоти́чний** (прикм. від ім. *семіотика*) **часткóвий** – розгляд співвідношення текстового знака, його денотата та світу дійсності, тексту та семіосфери, семіотичного універсуму культури, креативних механізмів смислотворення тексту як нового знака.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **структу́рно-грамати́чний** (прикм. від ім. *структура* та ім. *граматика*) **часткóвий** – з'ясовуються формальні засоби і типи зв'язності тексту, принципи побудови тексту: розгляд питань членування тексту на абзаци, надфразні єдності, складне синтаксичне ціле, вияв міжфразових логічних зв'язків тощо.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **часткóвий – семантиза́ція** – пояснення незрозумілих словосполучень, а також ключових слів, яким властиве ідейно-тематичне навантаження. Один з перших етапів ґрунтовного лінгвістичного аналізу тексту.

Ана́ліз те́ксту (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **лінгвокультурологі́чний** (прикм. від ім. *лінгвокультурологія*) **та етнолінгвісти́чний** (прикм. від ім. *етнолінгвістика*) **часткóвий** – розгляд зв'язків між текстом і різними сторонами матеріальної та духовної культури етносу – міфологією, звичаями, релігією і под. Предметом аналізу постають мовні елементи культурно-семіотичного текстового простору (архетипи, міфологеми, символіка, цивілізаційно-культурні та національно-орієнтовані концепти тощо).

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **прикладни́й часткóвий** – аналіз тексту за допомогою комп'ютерних систем і технологій.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **психолінгвісти́чний** (прикм. від ім. *психолінгвістика*) **часткóвий** – аналіз тексту з позицій природи людської психіки (у колі уваги – процеси сприймання, розуміння, породження тексту тощо).

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **трансакці́йний** (лат. *transactio* – звершення; прикм. від ім. *трансакція*) – психотерапевтичний метод дослідження поведінки людини в процесі її взаємодії з іншими людьми.

Ана́ліз (грецьк. *Analysis* – розклад, розчленування) **трансформаці́йний** (прикм. від ім. *трансформація*) – експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їхніх трансформацій.

Ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **флекти́вний** (прикм. від ім. *флексія*) – етап автоматичного морфологічного аналізу за флексіями або квазіфлексіями.

Аналіти́зм (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – розвиток аналітичного ладу мови; типологійна ознака мовної структури, що виявляється у мові неаналітичного типу в роздільному вираженні лексичного і граматичного значень слова: ***буду*** *читати,* ***буду*** *співати* – форма майбутнього недоконаного.

Пор.: ***Синтетизм.***

Аналіти́чна (грецьк. *analytikos* від *analysis* – розклад, розчленування) **фо́рма** – див.: ***Форма аналітична.***

Аналіти́чний (грецьк. *analytikos* від *analysis* – розклад, розчленування) **лад** – див.: ***Лад аналітичний.***

Аналіти́чні (грецьк. *analytikos* від *analysis* – розклад, розчленування) **мо́ви** – див.: ***Мови аналітичні.***

Ана́лог (грецьк. *analogos* – відповідний, співмірний) **прийме́нника** – повнозначна або неповнозначна частина мови, що здатна виконувати функцію прийменника.

Див.: ***Еквівалент прийменника.***

Аналоги́чний (грецьк. *analogos* – відповідний, співмірний) **словни́к** – див.: ***Словник аналогічний.***

Анало́гія (грецьк. *αναλογια (analogia)* – відповідність, подібність) – 1) подібність; один із законів розвитку та функціонування мови, за яким утворення і зміни мовних одиниць та їхніх форм відбуваються за зразком або під впливом уже наявних одиниць та їхніх форм. Аналогія виявляє себе на всіх ярусах мовної системи: *лоб* ← за аналогією до інших форм непрямих відмінків, де */о/* у відкритому складі, форма називного відмінка зберігає */о/* в закритому складі; 2) процес формального і / або семантичного уподібнення однієї мовної одиниці іншій, а також перенесення відношень між одиницями однієї групи на одиниці іншої групи; тенденція до збереження відповідності між думкою і висловом; **у загальному мовознавстві** – один із законів функціонування і розвитку мови, згідно з яким утворення та зміни мовних одиниць та їхніх форм відбуваються під впливом, за зразком уже наявних одиниць та форм; **у дискурсології** – відповідність, означувана відношенням між подібними формами, джерелами

яких виступають різні архетипи; їй протиставлена *гомологія*; схожість між об'єктами за певними ознаками.

Ана́мнез (грецьк. *anamnēsis* – спогад) – 1) обмовка оратора, що згадує те, що ним було забуто: *Так!.. заледве не забув… ось ще…; У цьому разі ще я забув наголосити…*; 2) **у психолінгвістиці** – відомості про попередній стан хворого, записані з його слів чи слів його близьких.

Анантáксис (грецьк. *ananthaxis* – вставка) – поєднання звуків для евфонічного звучання, полегшення вимови. Напр.: *зі мною, уві сні.*

Анастро́фа (грецьк. *anastrofen* – перегортати) – перестановка слів у мовленні без зміни смислу: *чого заради* (пор. *заради чого*); *п'ять років тому* (пор. *тому п'ять років*); **у дискурсології** – «жорстке вібрувальне діставання» – операторне значення *фонокінеми* типу **kR**. Це властиво для фоносинтагм з епіфазою **R** (**br, dr, tr, pr, gr**), яким притаманна спільність семантики: укр. *дірка, нірка, кора, вертіти, бурити, терти, торити*. Операторна сутність елемента **R** постає в них як **анастрофа**: «перевертальна, вібрувальна, зворотна дія > руйнування, відторгнення, відокремлення», пор. лат. *ferio* «колоти», *foro* «буравити», *pareo* «з'являтися», *tergeo* «терти», *vibro* «тремтіти», *verbero* «бити, руйнувати» та ін.; у санскриті це корені: *gur* «ранити», *gurn* «вертіти», *dar* «рвати, терзати, ламати, ділити», *barh* «рвати, виривати», *mar* «розламувати, розбивати, помирати», *tarh* «дробити», *dhar, bhar* «нести» та ін. З-поміж відповідних семітських коренів легко віднайти: *gur* «просвердлювати», *dru* «розсіювати», *dur* «повертати», *tur* «відрізати», *pr* «відриватися», *sir* «тягнути до себе» та ін., що постають носіями тієї самої семантики – анастрофи.

Ана́фора (грецьк. *anaphero* – піднесення) – єдинопочаток, стилістична фігура, що утворюється повтором тих самих звуків, слів, словосполучень і синтаксичних конструкцій на початку суміжних мовних одиниць: *Клянусь я першим днем творення, Клянусь його останнім днем...*; повтором може поставати вжиток тих самих на початку віршових рядків звуків, слів, речень, конструкцій, абзаців, строф, розділів твору: ***Ще все нам з ним** – тривога, / **Ще все нам з ним** не відбуло, / **Ще все нам з ним** радісно і довго. / **Ще все нам з ним**, – як перед Богом / Кажу тобі, – не перейшло!..* (Микола Вінграновський); **у дискурсології** – відсилання до попередньої частини дискурсу; буквальний повтор слова або повтор смислу одиниці посередництвом займенника, синоніма, гіпероніма. Антонім: ***Епіфора***.

Ана́фора (грецьк. *anaphero* – піднесення) **синтаксúчна** – використання на початку частин висловлення тієї самої граматичної форми.

Анафори́чний (грецьк. *anaphero* – піднесення; прикм. від ім. *анафора*) **елеме́нт –** див.: ***Елемент анафоричний***.

Анахроні́зм (грецьк. *anachronismos* від *ana*… – у зворотному напрямі, назад і *chronos* – час) – помилкове чи свідоме (зі спеціальною стилістичною настановою) використання слова або вислову, що вже застаріли

й не відповідають мовним нормам певної епохи: (Микола: *Твоя* ***десниця*** *вказує шлях до кав'ярні. Це так слушно* (Тарас Прохасько)).

Англіци́зм – слово або мовний зворот, запозичені з англійської мови: *блюмінг, жокей, маклер, сервіс* і под.

Анепі́фора (грецьк. *a…, an…* + *epiphora* – перенесення) – стилістична фігура, що ґрунтується на однопочатковості або однокінцівості певних синтаксичних одиниць – речення, абзацу, строфи і под.: ***Спалахнула далека зірниця****, / Ох, яка мене туга взяла! / Серце гострим ножем пройняла! /* ***Спалахнула далека зірниця*** (Леся Українка). Синонім: ***Кільце строфи***.

Анжамбема́н (енжамбема́н) (франц. *enjambement* – перенесення, від *enjamber* – переступити) – перенесення у віршах синтаксично цілої фрази з одного рядка до іншого. При цьому внаслідок інтонаційного збою (паузи) відбувається ефект підвищення стилю.

Анке́та (франц. *enquéte*) **(па́спорт) мовленні́вого жа́нру** – структура дослідження, виокремленого із дискурсу мовленнєвого жанру, що охоплює комунікативну мету, концепцію (образ) адресанта, концепцію адресата, подійний (диктумний) зміст, чинник комунікативного минулого, чинник комунікативного майбутнього, параметри мовного втілення (опрацьована російською лінгвісткою Тетяною В. Шмельовою).

Анке́та (франц. *enquéte*) **те́стова** (прикм. від ім. *тест*) – **у прикладній лінгвістиці** – мінімальний набір пар фонем, складів, морфем, слів, словосполучень та інших елементів, протиставлення яких відбувається за певною диференційною ознакою. Використовується у моделюванні різних лінгвістичних явищ, зокрема фонетичних систем певної мови.

Анноміна́ція (грецьк. *a…, an…* + *номінація*) – обігравання значення власного імені співвіднесенням його зі смислом загального слова, належить до різновидів гри слів: (Іван: *А наша перемога перемогівна йде, і стала вона сьогодні справді переможницею* (Іван Мануйло) (про дівчину на ім'я Вікторія Вікторівна); каламбурний повтор того самого слова в різних відмінках: *Хабарник на хабарникові сидить та ще й хабарника на роботу бере* (Євген Дудар).

Анноміна́ція (грецьк. *a…, an…* + *номінація*) **антитети́чна** (грецьк. *antithesis* – протиставлення; прикм. від ім. *антитеза*) – семантико-стилістичне протиставлення спільнокореневих слів, їхнє включення у протиставлювані частини, різновид гри слів і одночасно різновид антитези: *Ці товари не для мільйонів, а для мільйонерів*.

Аномалоло́гія (грецьк. *anōmalia* – відхилення + *-логія*) – вчення про неправильність мовлення.

Див.: ***Помилки мовленнєві***.

Антагоні́ст (грецьк. *antagōnistēs* – особа з протилежним поглядом) – **у лінгвокультурології** – головний супротивник протагоніста (героя) в оповіді.

Антанаго́ге (грецьк. *antanahohe* – вести вверх) – повернення звинувачення, зворотнє звинувачення в тому самому: *Не я кричу, а він кричить, і не мене треба критикувати, а критикуйте його* (Євген Дудар).

Антанакла́за (грецьк. *anti* – проти + *naklasa* – увігнутість, злам) – уживання, повтор слова у фразі в різних, інколи протилежних значеннях, що належить до різновидів гри слів: *У наш час у нікого немає часу; Жалко стало грошей і не купила сумочку, а потім пошкодувала, що не купила; Немає агронома – та й це не агроном!*; фігура повернення до теми після розгорнутого вставлення.

Антаподо́зис (грецьк. *antapodozys* – паралелізм з порівнянням) – складнопідрядне речення з двох простих частин, компоненти яких розташовуються за принципом прямого або зворотного паралелізму, друга частина виступає поясненням, підтримкою смислу першої; інколи це період з порівнянням: *Є неправда гарно оздоблена, як і є правда, погано оформлена* (Анатолій Яна).

Антецеде́нт (лат. *antecedens* – букв. випереджувальне) – 1) мовою філософів (особливо логіків Кантівської школи в їхньому тлумаченні судження, висновків та доказів) А. означає почасти логічний підмет у його стосунку до присудка, почасти причину щодо наслідку. А. постають загалом випереджувальні події, тому що вони допомагають сприймати сучасне. У цьому сенсі говорять, наприклад, про антецедент якої-небудь особи, прагнучи показати цим, що минулий її спосіб дій дає основу очікувати від нього чогось іншого. В умовному висловленні *«Якщо А, то В»* висловлення *«А»* є антецедент; висловлення *«В»* називається консеквентом (лат. *consequens* – наслідок, висновок). Наприклад, в умовному висловленні «*Якщо зараз ніч, то темно*»: антецедент – «*зараз ніч*», а консеквент – «*темно*». Загалом це два висловлення, з яких за допомогою логічної операції імплікації (*«якщо…, то…»*) утворюється складне імплікативне висловлення.

Інколи А. має розширювальне значення на позначення основи, причини, умови тощо; 2) попередній чи наступний контекст (слова) для анафори.

Див.: ***Консеквент; Ситуація каузативна.***

А́нти – об’єднання давніх слов’ян, що зустрічаються у візантійських та готських джерелах VI – VII століть (до 620 р. н.е.). Анти частково успадкували кімерійсько-скіфську і сарматську культуру. Археологічні факти підтверджують, що у V –VII століттях анти були окремим етноплемінним угрупованням слов’янства, що сформувалося в III – IV століттях у складі черняхівської культури за умов активної взаємодії слов’ян з іраномовним населенням. Представники пеньківської культури ідентифікуються з антами.

Антидієге́зис (грецьк. *antydiyehezys* – зворотна оповідь) – наведення оповіді суперника в іншому вигляді.

Антие́ліпс (грецьк. *anti* – проти + *elleipsis* – пропуск) – навмисна мовленнєва тавтологічність, надлишковість з метою емфази, коли такої

надлишковості переважно уникають: *Михайлові Петровичу хотілось би забути своє питання, але його не можна було уже забути*.

Див.: ***Кондуплікація***.

Антикліма́кс (грецьк. *anti* – проти і *klimax* – драбина, сходинки) – розташування слів, висловів у спадному за силою смислу порядкові, різновид градації: *Йшли, шкультильгали, повзли, лежали і вдень, і вночі* (Валер'ян Підмогильний); *Може, й поети лиш ті, / Що за юнацтва вже сиві… / …Мрії мої золоті, / Мрії мої нещасливі!* (Євген Плужник); фраза або уривок мовлення з раптовим зниженням стилю в останній частині: *Ні, в нього не оманливий погляд, Його очі не брешуть – Вони правду кажуть, Що їхній господар хитрун* (Роберт Бернс).

Антимета́бола (грецьк. *antymetabola* – поворот назад) – симетричний повтор тих самих слів у двох частинах висловлення, але зі зміною їхніх синтаксичних функцій і зв'язків: *Якщо гора не йде до Магомета, то Магомет йде до гори; Треба їсти, щоб жити, а не жити, щоб їсти*.

Антиметале́псис (грецьк. *antymetalepsys* – обернутість) – див.: ***Антиметабола***.

Антиметате́за (грецьк. *anti* – проти + *метатеза*) – див.: ***Антиметабола***.

Антино́мії (грецьк. *antinomia* – суперечність у законі; лат. *anti* – проти і *nomos* – закон) – суперечність між двома однаково правильними положеннями; протилежні начала, внутрішні суперечності мови, боротьба між якими спричиняє її зміни.

Антино́мії (грецьк. *antinomia* – суперечність у законі; лат. *anti* – проти і *nomos* – закон) **грамати́чної структу́ри** – асиметрія корелятивних граматичних форм, що постають унаслідок того, що одне з двох слів, зараховуваних до тієї самої предметної сфери, актуалізує певну ознаку, а інше на цю ознаку не вказує.

Антинормалізáторство (грецьк. *anti* – проти і лат. *norma* – правило, зразок) – обґрунтування заперечення необхідності свідомого / несвідомого втручання у функціонування мови та процес наукової і науково-прикладної нормалізації.

Антипарастáз (грецьк. *antyparastaz* – показ навпаки) – мовленнєвий показ, що дія, приписувана комусь як провина, гідна всякої підтримки, не може бути негативно сприйнятою: *Іншому важко навіть уявити, що можна із собою брати інструкцію з полювання на качку. Але це так тільки здається… Полювання на качку вимагає неабиякої майстерності, справжньої точності рухів, не кажучи уже про винахідливість, спостережливість… Справжнього мисливця на качку, мисливця за покликом душі, легко відрізнити… У нього завжди очі горять…* (Остап Вишня).

Пор.: ***Парадиастола***.

Антипаси́в (грецьк. *anti* – проти + *пасив*) – вид синтаксичного стану, за якого вихідний додаток / пацієнт понижуваний у ранзі; вихідний підмет / агент підвищується в ранзі – за вихідної ергативної моделі.

Антипофо́ра (грецьк. *anti* – проти + *pofora* – піднесення = протипіднесення) – заст. формулювання можливих заперечень та відкидання їх наперед: *Я радий вам повідомити про ті факти, про які усі говорять, але які насправді не мали місця* (Олекса Слісаренко).

Див.: ***Антиципація***.

Антипрота́сис (грецьк. *anti* – проти + грецьк. *protasis* – запропоноване питання) – початок заперечення, виражений у формі питання: *Хіба я вас у чомусь виню? Хіба недостатньо висловлюю свою підтримку?* (Ліна Костенко).

Антипто́зис (грецьк. *anti* – проти + грецьк. *ptotis* – відмінок) – використання одного відмінка замість іншого (найчастіше в поезії в силу ритму, рими або стилістичних відтінків). Атракція за відмінком: *Адже ми такими народилися на світі, що не здаємся нікому і ніколи* (пісня), а треба – *народилися на світ*.

Антистро́фа (грецьк. *anti* – проти + *строфа*) – повтор слова в інвертованому порядку: Степан: *О, не турбуйтесь ви так, – заговорив швидко і схвильовано, потім рвучко встав, – не буйтесьтур!* (В. Підмогильний); заперечення у вигляді звертання стану співрозмовника проти нього, обернення аргументу: (Докія:) *У тебе гроші є?* (Ганна:) *Які гроші? Копійки нема* (Микола Зарудний).

Див.: ***Анаграма; Перестановка акрофонічна***.

Антите́за (грецьк. *antithesis* – протиставлення) – зіставлення протилежних явищ, образів, думок чи понять для увиразнення: *Що ще вчора байдуже було, / Нині любе й шановне, / Що ще вчора топтав, оплював, / Нині святості повне…* (Іван Франко). Для створення антитези часто використовують антоніми: *Вчора відпочивали – сьогодні працюємо*; стилістична фігура мови, що полягає у протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій, образів, думок, картин шляхом поєднання їхніх мовних виражень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту (увиразнення протилежності, підкреслення несумісності або, навпаки, діалектичне співіснування тих чи тих понять тощо): *Веселеє колись село / Чомусь тепер мені, старому, / Здавалось темним і німим* (Тарас Шевченко); протиставлення двох протилежних думок, образів: *М'яко стелить, твердо спати* (Нар. тв.). Основу антитези складає антонімічна пара, реалізована або потенційна, іноді контекстуальна. За виявом А. буває **проста́** і **складна́**. **А. проста́** – це здебільшого нерозгорнуте (*за одного битого двох небитих дають*) або розгорнуте протиставлення. **А. складна́** постає внаслідок формування образу низкою антонімічних пар: ***Білі, білі*** *обличчя у* ***чорній*** *воді, /*

неповторні обличчя навік зостаються. / На ***старих*** *фотографіях усі* ***молоді,*** */ На старих фотографіях мертві сміються* (Ліна Костенко).

Антити́пія (грецьк. *antytypiya* – образна туманність) – туманний алегоричний виклад або показ чогось через прообраз або символ. Пор.: так написана біблійна «Пісня пісень», у якій в еротичній формі оспівується любов до Бога, євангельське оповідання про смоківницю, у якому під нею мається на увазі колишня релігія, що не дала від тих пір жодного пророка; несполучуваність двох слів, що розташовані поряд.

Антифра́з / Антифра́зис (грецьк. *anti* – проти + *phrasis* – вислів, зворот мовлення) – різновид енантіосемії, троп, що полягає у навмисному, спеціально заданому вживанні мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією; вживання слова, фрази у протилежному, іронічному значенні: *Марную день на пошуки незримої / німої суті в сутінках понять. / Шалене слово загнуздавши римою, / влітаю в ніч. Слова мене п'янять. / Я – алкоголік страченої суті, / Її Сізіф, алхімік і мурах. / Мої слова, у чоботи не взуті, / спливають кров'ю на її тернах…* (Ліна Костенко); (Мирослава:) *Вам справді страшно і сумно тут без світла?* (Марія:) *Ні, весело і затишно* (Ярослав Горецький); вживання негативно забарвлених слів для позитивної характеристики: *Не можу навіть уявити, що за жахлива квітка ця водяна лілія, бо настільки люблю її, що не можу дочекатись її появи* (Ярослав Домбровський).

Див.: ***Евфемізм.***

Антифра́зис (грецьк. *anti* – проти + *phrasis* – вислів, зворот мовлення) **побуто́вий** – містить відтінок згрубілості, розмовності й банальності: *Слухайте їх побільше! Так я взяв та й повірив вам! Дуже мені це потрібно!*

Див.: ***Антифразис.***

Антиципа́ція (лат. *anticipatio* – стан перед захопленням) – формулювання захоплення передбачуваних заперечень та їх заперечення заздалегідь: *Якщо нерозвинутість у суспільстві вимагає, щоб наука поставала перед ним в костюмі Арлекіно, з брязкальцями та бубонцями, – це не біда… Деякі читачі скажуть, що все це дурниця, що російська публіка може читати і серйозні книги і статті без найменшої приправи арлекінства. Але я відповім на це: панове, говоріть за себе. Є люди, що стоять нижче вас за розвиток, і ці люди читають тільки те, що їх забавляє, і вони складають у читаючій масі більшість* (Дмитро Пісарєв); передбачення подальшого змісту тексту, специфічна форма випереджувального відображення.

Див.: ***Катафора.***

Анто́німи (грецьк. *anti* – проти й *onyma* – ім'я) – слова з протилежним значенням. Антоніми виражають якісну протилежність, протилежність координаційних понять, понять взаємопов'язаних і взаємозумовлених, протилежну спрямованість дії тощо. Антоніми є **постійні (загальномо́вні)** і **контекстуа́льні.** А. постійні постають системними і можуть виражати

протиставлення за якістю (*сухий – мокрий, холод – тепло*), за простором, т. з. координатні антоніми (*верх – низ, туди – сюди*); водночас можуть виражати внутрішню взаємопов'язаність і взаємозумовленість (*друг – ворог, праця – відпочинок*) тощо. Контекстуальні антоніми виникають унаслідок переносного вживання слова в значенні, що не закріплене в мові, а наявне тільки в певному контексті: *Він був сином кріпака і став велетнем у царстві духа* (Іван Франко). До контекстуальних антонімів наближені прагматичні, основою яких постає не семантичне протиставлення, а регулярне протиставлення у мові: *батьки – діти, душа – тіло*. Здебільшого розрізняють **лексичні** (різнокореневі) та **словотвірні** (однокореневі, спільнокореневі) антоніми. Антонімічні зв'язки перших мотивовані загалом протиставленням їхніх значень одне одному (поширені в різних частинах мови: *багатий – бідний* – прикметники; *повна зайнятість – абсолютне безробіття* – іменники; *купити – продати* – дієслова; *дорого – дешево* – прислівники), а однокореневі, що творяться за допомогою афіксів, які у сполученні з коренем і надають зіставлюваним словам протилежного значення (виражені за допомогою певних афіксів: *працездатний – **не**працездатний*; ***з**гортання – **роз**гортання*; *банкрутство – **псевдо**банкрутство*; *монопольний – **анти**монопольний* та ін.). Антоніми – слова однієї частини мови, протиставлені за найбільш загальною та істотною для них ознакою, що перебувають на крайніх (полярних) точках відповідної антонімічної парадигми. Існують три семантичні типи антонімів: 1) **контрарні** (**протилежні**), що позначають протиставлення предметів, ознак, процесів, відношень і можуть допускати включення до свого складу «середнього» компонента антонімічної парадигми – слова з нейтральним значенням, від якого відраховуються позитивний і негативний компоненти парадигми: *великий – середній – маленький*; 2) **контрадиктóрні** (**комплементáрні, заперéчувальні**), що позначають протиставлення предметів, ознак, процесів, відношень, наявність одного / однієї з яких унеможливлює наявність іншого. У парадигмі таких антонімів відсутній середній компонент: *життя – Ø – смерть*; 3) **вéкторні**, що виражають протилежність різноспрямованих дій, процесів та ознак: *входити – виходити, ремонтувати – ламати*.

Антоніми є важливим засобом стилістичної виразності, за їхньою допомогою створюються антитези. З антонімією пов'язана енантіосемія і метонімія. **Енантіосемія** (грецьк. *enantios* – протилежний і *sema* – знак) – розвиток у слові протилежних (антонімічних) значень. Напр.: *слава* – широка популярність, визнання чиїхось заслуг, таланту тощо; *слава* – поговір, пересуди, розмови; *прослухати* – слухати що-небудь від початку до кінця; *прослухати* – не слухати, не чути сказаного. **Мезóніми** (*мезонім* – середнє) – проміжне поняття між антонімами: *початок – середина – кінець*. **Багатознáчні словá** вступають в антонімічні зв'язки своїми окремими значеннями: *молодий – повний (місяць), молодий – досвідчений (фахівець), молода – стара (людина)* і под.

Антоні́мія (грецьк. *anti* – проти й *onyma* – ім’я) – тип семантичних відношень лексичних одиниць між словами, що мають протилежні значення.

Див.: ***Антоніми***.

Антономáзія (грецьк. *antonomasia* від *antonomaso* – найменування по-іншому) – 1) стилістичний засіб оцінної експресії, що досягається заміною власної назви описовим зворотом: *автор першого психологічного роману в українській літературі* – Панас Мирний; *місто на Дніпрових горах* – Київ; *автор поеми «Кавказ»* – Тарас Шевченко; 2) різновид метонімії, що пов’язаний з уживанням широко відомого імені як загальної назви особи з перенесенням на неї характерних рис носія цього імені, пор.: *Дон Кіхот* – мрійник; *Отелло* – ревнивець; *Колумб* – першовідкривач; *Не всі ми прагнемо стати Іванами безрідними* (Олена Степура). Пор. антономазії на позначення: *крез, ротшильд* (багатій), *панама* (велика політична афера), *наполеон злочинів* (про знаменитого злочинця); заміна власного імені загальним або епітетом. Антономазією постають випадки, коли кажуть *президент, прем’єр-міністр* про конкретного керівника країни, *поет* у контексті про Тараса Шевченка, Івана Франка та ін.

Антропогенéз (грецьк. *antropos* – людина і *genesis* – походження) – процес історико-еволюційого формування фізичного типу людини, початкового розвитку його трудової діяльності, специфіки мови і комунікації, а також формування суспільства.

Див.: ***Мова; Спілкування; Комунікація***.

Антропоморфізáція (грецьк. *ántropos (άυδρωπος)* – людина + *..морфізм*) – олюднення.

Антропóнім (грецьк. *ántropos (άυδρωπος)* – людина і *onoma, onyma (ουομα)* – ім’я) – власне ім’я людини (прізвище, ім’я, по батькові, прізвисько, псевдонім), а також кличка тварини; **антропоні́мія** – сукупність антропонімів, пор.: *Павло* (власне ім’я), *Іванович* (по батькові), *Петренко* (прізвище), *Панас Мирний* (псевдонім), *Козирний* (прізвисько).

Див.: ***Іменники – власні назви (назви власні)***.

Антропóніми (грецьк. *ántropos (άυδρωπος)* – людина і *onoma, onyma (ουομα)* – ім’я) **промóвлювальні** – значущі імена, прізвища персонажів художньої літератури, дібрані автором для того, щоб створити психологічне тло для образу-персонажа, краще позначити пов’язану з ним художню ідею, пор. розбійника *Вараву*, що згадується в Євангелії; *Проня Прокопівна, Хлестаков* – персонажі з драми «За двома зайцями» Михайла Старицького.

Антропоні́міка (грецьк. *ánthropos (άυδρωπος)* – людина і *onoma, onyma (ουομα)* – ім’я) – 1) розділ мовознавства, що вивчає власні імена людей (прізвища, імена, по батькові, прізвиська, псевдоніми, родові назви), а також клички тварин, пор.: *Аскольд, Дір, Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко, Ліна Костенко, Рюрик* та ін.; 2) сукупність власних імен тієї чи тієї мови. Напрям лінгвістичних досліджень, пов’язаний з вивченням особових імен.

Антропоніми поділяються на такі групи: 1) особові імена; 2) патроніми; 3) матроніми; 4) по батькові; 5) прізвища; 6) родові імена.

Антропоні́мія (грецьк. *ánthropos (άνδρωπος)* – людина і *onoma, onyma (ουομα)* – ім'я) – сукупність антропонімів.

Антропотопо́німи (грецьк. *ántropos (άνδρωπος)* – людина + *-топонім*) – топоніми, утворені від антропонімів: *село Шевченкове, хутір Сави, місто Івано-Франківськ* та ін.

Антропоцентри́зм (антропентри́чність) (грецьк. *antropos* – людина і лат. *centrum* – осереддя) – мовознавчий напрям, що мовні явища розглядає через призму людського чинника і вивчає мову з метою пізнання її носія – людини. Цей дослідницький принцип являє собою загальну тенденцію сучасного лінгвістичного пізнання – орієнтованість на людину, урахування «людського чинника» у мові, відображає розуміння того, що мова – «оселя нашого буття» (Макс Ґайдеґґер), це створений, створюваний та використовуваний на зацікавлення людини засіб суспільної комунікації, де вона і створювач, і користувач.

Антроцентри́чність (грецьк. *antropos* – людина і лат. *centrum* – осереддя) – категорія тексту, сукупностей здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і сприйняття нею мовленнєвих текстів. Мовленнєва особистість може поставати і як адресант, і як адресат; текстово-дискурсивна категорія, що виявляється в антропній опосередкованості дискурсу і проекції світу в тексті.

Див.: ***Антропоцентризм***.

АОПМ (автоматичне опрацювання природної мови) – у прикладній лінгвістиці – прикладна лінгвістична дисципліна, завданням якої є розробка комп'ютерних програм і апаратних засобів обробки звукового та писемного мовлення, вдосконалення способів автоматичного аналізу і синтезу мовлення.

Ао́рист (грецьк. *aoristos* – неозначений) (**мину́лий істори́чний, епістоля́рний час**) – видо-часова форма дієслова в деяких індоєвропейських мовах, уживана на позначення минулої дії *як миттєвої,* тобто без співзначень її розвитку або повноти здійснення, межі; виражає минулу безперервну дію, яка мислиться як цілком завершений акт; стара граматична форма простого минулого часу, що позначає дію, повністю завершену на момент мовлення. У минулому властива усім слов'янським мовам, у тому числі й давньокиївській. Сьогодні ця форма втрачена усіма слов'янськими мовами, крім окремих діалектів. В індоєвропейських мовах розмежовують: **А. гноми́чний** (англ. *gnomic aorist*) – вживаний у приказках безвідносно щодо його видо-часового значення; **А. інгреси́вний** (А. інхоативний, А. починальний, А. інцептивний) (англ. *ingressive aorist*) – позначає початок дії, зміну стану або перехід в інший стан; **А. прости́й** (А. асигматичний, А. несигматичний, А. кореневий, А. сильний, А. другий) (англ. *asigmatic aorist*) – утворюваний приєднанням закінчення безпосередньо до кореня:

старосл. *могъ, може*; А. сигматичний (А. слабкий, А. перший) (англ. *sigmatic aorist*) – притаманний суфікс *-s-* (грецьк. *сигма*): старосл. *молихъ – *moli-s-o-m*; **А. сигмати́чний нови́й** (англ. *new sigmatic aorist*) – показник *-s-* (грецьк. *сигма*) приєднується до кореня за допомогою тематичного голосного і кореневий складовий залишається на одному ступені в усій парадигмі, пор. А. старий сигматичний старосл. *несохъ*, сербськ. *плéтох, рéкох*; **А. сигмати́чний стари́й** (англ. *old sigmatic aorist*) – у слов'янських мовах характеризується показником *s-* (грецьк. *сигма*), приєднуваним безпосередньо до кореня та подовженням кореневого складового елемента, пор.: А. новий сигматичний старосл. *басъ – *bod-s-om*; **А. термінати́вний** (А. кінцевий, А. фінальний, А. результативний, А. ефективний) (англ. *final aorist*) – вживаний на позначення дії з чітко визначеною граничністю.

Аористи́чна (прикм. від ім. *аорист*) **фу́нкція дієсло́в доко́наного ви́ду** – див.: ***Функція аористична дієслів доконаного виду***.

Апара́т (лат. *apparatus* – прилад) **артикуляці́йний** (лат. *articulatio* від articulare – розчленовувати, ясно вимовляти) – органи мовлення, що беруть участь в артикуляції.

Апара́т (лат. *apparatus* – прилад) **мовленні́вий** – у широкому значенні – система органів людського організму, пристосованих для прослухування та сприйняття мовлення (центральна нервова система, органи слуху, органи мовлення, необхідні для продукування звуків). У широкому сенсі слова А. м. – це і центральна нервова система, органи слуху (і зору), необхідні для сприйняття звуків і корекція звукоутворення, і органи мовлення, необхідні для продукування звуків мовлення. А. м. у вузькому сенсі – це органи мовлення, що складаються з органів дихання, гортані і надгортанних порожнин. А. м. нагадує духовий інструмент: легені – міхи, дихальне горло – труба, ротова порожнина – клапани.

Апейрокалі́я (грецьк. *apeiros* – недосвідчений і *katos* – прекрасний) – невміло здійснюване прагнення до вишуканості в мовленні. Може поставати поєднанням просторіччя з мовленням освічених людей.

Апелятѝв (лат. *appellative* – загальний) – те саме, що іменник загальний; **у комунікативній лінгвістиці** – тип мовленнєвого акту, у межах якого мовець знайомить адресата з подальшим планом дій: *Я перестрибну і присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш…* (Володимир Винниченко). За іншими класифікаціями такий мовленнєвий акт кваліфікують як **пропози́цію**: *Сядьмо тут, рибчино, під кущами, – / В холодку так славно одпочити…* (Михайло Старицький). Інколи А. розглядають як різновид комісива.

Див.: ***Іменник загальний; Комісив***.

Апелятива́ція (лат. *appellative* – загальний) **(деоніміза́ція)** – перехід власних іменників (онімів) до розряду загальних без зміни форми: *Герц Генріх Рудольф → герц* (одиниця частоти); *Ом → ом; Ампер → ампер* та ін.

Пор.: ***Онімізація***.

Аперце́пція (лат. *ad* – до і *perceptio* – сприймання; нім. *apperzeption*) – 1) залежність сприйняття мовленнєвого повідомлення від попереднього досвіду; 2) усвідомлене сприйняття, на відміну від неусвідомлених перцепцій.

Апліка́**ція** (лат. *apllicatio* – застосування) – 1) ***бінарна операція комбінаторної математичної логіки***, що оперує абстрактними спостереженнями. У загальновідомому твердженні Г. Каррі та Р. Фейса «якщо *x* та *y* є об'єкти, то *xy* також об'єкт» аплікація записується як два символи, поставлені поряд. Отже, аплікативна породжувальна модель оперує не ланцюгами, а комплексними одиницями, з набором упорядкованих елементів, порядок запису яких несуттєвий. Структура ланцюжків утворює фенотип (зовнішній вид), структура комплексів – генотип (конструкцію одиниць). Виділяють два різновиди правил породжувальних комплексів: 1) правила утворення комплексів; 2) правила трансформації комплексів. Аплікативна породжувальна модель охоплює чотири поєднаних одна з одною моделі (генератори): 1) абстрактний генератор; 2) генератор слів; 3) генератор фраз; 4) генератор трансформаційних полів; 2) ***часткове накладання*** звуків однієї морфеми на іншу: *Прага* → *празький* (*г* + *-ськ-* = *зьк*); 3) ***вкраплення*** в публіцистичний, художній або розмовно-побутовий стиль загальновідомих виразів: фразеологізмів, прислів'їв, приказок, афоризмів, фраз з відомого твору, газетних штампів, складених чи складних термінів – у трансформованому вигляді для посилення виразності, експресивності тексту: *І не скажеш, комусь, що так хіто не кохав, бо не почують зовсім звідси* (Ірена Карпа); неадаптоване використання чужого тексту, не задокументована цитата (в розрахунку на читацьку поінформованість).

Пор.: ***Алюзія; Ремінісценція; Деформація ідіоми***.

Аподо́зис (грецьк. *apodosis* – фінальний) – друга, фінальна частина складнопідрядного речення.

Див.: ***Протазис***.

Апозити́вний (лат. *appositio* – додаю) **зв'язо́к** (**паралелі́зм форм**) – див.: ***Зв'язок апозитивний***.

Апозити́вні (лат. *appositio* – додаю) **відно́шення** – див.: ***Відношення апозитивні***.

Апози́ція (лат. *appositio* – додаю) – те саме, що прикладка.

Див.: ***Прикладка***.

Апозіоте́за (грецьк. *apozioteza* – мовчання) / **Апосіопе́за** (грецьк. *aposiopeza* – умовчання) (**умовча́ння**) – фігура, основним призначенням якої є створення відчуття незакінченості, обірваності вислову з навмисним натяком на замовчування певного факту. Графічним виявом умовчання є наявність трьох крапок: *Бубон у грудях перекидає дріб / В тишу … тишу… тишу…* (Василь Герасим'юк). А. відрізняється від анаколуфа тим, що обірваність постає як вияв неможливості або небажаності продовжувати

висловлення: *«Марку! Подивися, / Подивися ти на мене! / Бач, як я змарніла? / Я не Ганна / Є не наймичка, / **Я…**» / Тай заніміла…* (Тарас Шевченко); фігура умовчання, раптова зупинка мовлення внаслідок напливу почуттів, хитання або для того, щоб слухачі, читачі самі здогадалися, що хоче сказати автор у кінці незакінченого висловлення: *Про таких дітей недаремно кажуть: яблуко від яблуні…*

Пор.: ***Апорія; Інуендо***.

Апоко́йну (грецьк. *apo koinu* – від загального) – конструкція з двома семантично неоднорідними додатками або обставинами (пов'язуються як однорідні) до одного стрижневого слова: *Їсти канапки з маслом і задоволенням; Приходьте завтра і не один*.

Пор.: ***Силепсис; Зевгма***.

Апоко́па (грецьк. *apokopa (αποκοπή)* – утинання) – **у дискурсології** – утинання одного або кількох звуків у кінці слова без зміни лексичного значення; «відторгнення, надання руху», операторне значення фонокінеми типу **kD**.

Апопемптико́н (грецьк. *apopemptykon* – прощання) – прощальний вірш того, хто від'їжджає, до тих, хто залишається: *Із серцевини піона Повільно виповзає бджола… О, з яким небажанням!* (Мацуо Басе. Залишаючи будинок друга).

Апо́рія (грецьк. *aporia* – перебування у складних обставинах) – фігура сумніву, ускладнення, переривання мовлення внаслідок сумнівів і роздумів (як навмисна їхня демонстрація): *Звичайно, усе це правильно. З одного боку, справді розорано лан, обдумано принцип сівозміни, з іншого… не простежується … якась закономірність … усього цього* (Голос України. – 2006. – 14 серпня).

Апо́стро́ф (грецьк. *apostrophos* – значущість) – надрядковий знак у вигляді коми (’), використовуваний на письмі для різноманітних завдань, наприклад, для позначення окремої вимови префіксів (*від'їзд, об'їзд, від'їзд*), позначення твердості звука (*пір'я, подвір'я, м'яч, в'юн, б'ю*), відокремлення певних компонентів (часток) в іншомовних власних іменах: *Жанна д'Арк* і под.

Апостро́фа (грецьк. *apostrophē* – поворот убік) – звертання мовця не до безпосередніх своїх слухачів, а до Бога, померлих, до явищ природи, до абстрактних понять, до відсутнього суперника або до інших осіб, також до однієї особи з аудиторії: *Не дай, Боже, отак страждати мені й далі* (Володимир Самійленко). *Моя хатинонько рідна, вітання усі мої тобі* (Анатолій Яна). До апострофи зараховують також прохання, прокляття, молитви і под., пор.: *Молюсь Тобі, Боже милий, / Господи великий, / Що дав мені добру силу / Пересилить горе, / І привів мене, старого, / На ці святі гори / Одинокий вік дожити, / Тебе восхвалити, / І твоєю красотою / Серце веселити, / І поховать побитеє / Гріхами людськими / На горах оцих високих, / І вітать над ними!* (Тарас Шевченко).

Апофа́за (грецьк. *apo* – далеко і *phases* – твердження) – різновид іронії, умисне підтвердження, підтримка або навмисна непідтримка: Марія: *Ось прекрасний будинок.* Настя: *Василь каже, що він майже задарма йому дістався.* Іван: *Ага, ви вірте йому* (Володимир Пасічник); відмова від того, що людина сама тільки що говорила: Маруся: *Гордіться, люди, мною, бо я зробила те, чого ще ніхто зумів. Та ні, прокляніть мене!* (Володимир Самійленко).

Апрехенси́в – конструкція зі значенням повідомлення того, що може відбутися певна небажана ситуація. Останнє викликає у мовця побоювання (*Дивись не поранься!*). Це значення часто постає вираженим за допомогою форми особливого способу в окремих мовах. З-поміж регулярних засобів вираження апрехенсива вирізняються форми епістемічних способів, заперечних форм оптатив них способів, конструкції з підрядними сполучниками (укр. *як би не впасти* (див.: ***Превентив***)). Повідомленню про небажану подію можуть супроводжувати певні смисли: мовець опасається цієї події; мовець вважає, що необхідно виявляти обережність щодо здійснення певної дії, які сприють тому, щоб дії не було. Існують мови, яким властиві спеціалізовані форми вираження А.: амеле, арчинська, барасано, евенська, західногренладнський, кайардилд, калмицька, маорі, маргань, мартутупіра, монгольська, нгійямбаа, тоабанта.

Див.: ***Превентив.***

Апроксимати́вна (грецьк. *aproksymate (προσέγγιση)* – говоріння) **систе́ма** (грецьк. *systēma* – утворення, складення з певних частин, поєднання) – див.: ***Система апроксимативна.***

Апроксима́тор (грецьк. *aproksymate (προσέγγιση)* – говоріння) – показник приблизної кількості; наприклад, *близько, приблизно, орієнтовно, майже* тощо у поєднанні з кількісно-іменним сполученням: *близько п'ятнадцяти учнів, приблизно двадцять учасників.*

Арабіза́ція – мовна політика, що заздалегідь планово орієнтована на одномовність у країнах, де більшість населення складають прихильники ісламу; для цієї політики властиві внутрішні (реалізації в арабських державах) та зовнішні (спрямовані на інші регіони світу) завдання; визначальні заходи орієнтовані на зміцнення позицій арабської літературної мови.

Див.: ***Соціолінгвістика.***

Арго́ (франц. *argot* – жаргон, мова злодіїв) – 1) соціальний різновид мовлення, що складається з довільно обраних та видозмінених елементів однієї або кількох мов. А. створюється для мовного відокремлення і приховування предмета спілкування, тому в А. використовуються здебільшого набори слів, незрозумілі для сторонніх. Цією говіркою користуються певні закриті корпоративні групи (злодії, шахраї, вимагачі та ін.) для приховування предмета комунікації: *злодійське арго; кримінальне арго* і под.; 2) те саме, що й жаргон.

Див.: ***Арготизми; Жаргон***.

Арготи́зми (франц. *argot* – жаргон, мова злодіїв) – слова або звороти з **арго́**; соціально забарвлений розряд лексики; лексика, що характеризує мовлення людей, які свідомо прагнуть зробити свою мову «таємною», незрозумілою для інших. Так, у злодійському арго поширені такі арготизми: *мент – міліціонер; бугор – наглядач, наглядач у в'язниці; шухер – тривога; бан – вокзал; шпон – обшук* та ін. Арготизми перебувають поза літературною мовою, їхнє використання постає стилістично зумовленим і спрямоване на характеристику певних персонажів: *Годі сухмаї кусмарити, хоч ставреників накурляю* (Гнат Хоткевич) (*Годі сухарі гризти, хоч вареників наварю*).

Аргумента́ція (лат. *argumentatio* – доказувати) – один із лінгвістичних методів, що споріднений з методом доказу і є одним з різновидів останнього. А. постає важливим компонентом описової роботи, постаючи засобом підтвердження її правильності. Доказ є усталеним способом аргументації в математиці, але застосування цієї методики в лінгвістиці вимагає обережності. Доказ можна активно застосовувати для підтвердження істинності лінгвістичних тверджень у формальному моделюванні. У межах формальної моделі вводяться вихідні невизначені поняття, з яких усі інші встановлюються за певними правилами, що обмежують структуру модельованих об'єктів, щодо них цілком можливе застосування методу доказу, що встановлює, наскільки всі модельовані об'єкти є відповідними щодо правил висновку. Доказ адекватності моделі щодо природної мови формальним логічним шляхом є неможливим, тому що мова перебуває поза моделлю. У лінгвістиці поширеними є менш сильні вияви доказу – аргументація. А. – це визнавана лінгвістичним співтовариством система імплікацій: *якщо істинне X, то істинне Y*. Імплікації в цьому разі постають не абсолютними, а ймовірнісними. Так, численні твердження в породжувальній граматиці мають опертям тезу про природженість мови, яка відповідно ґрунтується на емпіричній істинності факту оволодіння материнською мовою за відносно короткий термін і за порівняно малої кількості отримуваних дитиною мовних стимулів. З-поміж загальних методів аргументації можна виокремити: 1) загальнометодологічна аргументація методом логічного зіставлення поглядів попередників на аналізований об'єкт, вияв причин і мотивів, наявних між ними протиріч та обґрунтування пропонованого вирішення; 2) використання статистичного обґрунтування пропонованого опису; 3) відповідність синхронного опису історичному; **у комунікативній лінгвістиці** – один із прийомів переконання співрозмовника (може ускладнюватися різноманітними відтінками: мотивація, пояснення тощо: Василь: *Я прийшов пізно. Мене затримали на роботі, а потім нам необхідно було визначити план наших дій на майбутнє* (Микола Зарудний).

Див.: ***Кодекс аргументатора***.

Аргуме́нтна (прикм. від ім. *аргумент*; лат. *argumentatio* – доказувати) **структу́ра** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: ***Структура аргументна.***

Арeа́л (лат. *arealis* від *area* – майдан, простір) – сфера поширення того чи того явища.

Арeа́льна (лат. *area* – майдан, простір) **лінгві́стика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – див.: ***Лінгвістика ареальна.***

Артела́ж (франц. *artelarz* – неоднорідний) – див.: ***Апокойну; Зевгма.***

Арти́кль (франц. *article* від лат. *articulus*) – службове слово або афікс в окремих мовах при іменниках (іменних групах) для вираження їхньої означеної / неозначеної референції (нім. *der, die, das* – означена референція; *ein, eine* – неозначена референція) та надання морфологічного значення роду та інших значень. **Озна́чений арти́кль. Неозна́чений арти́кль.**

Артикулюва́ння (ім. від дієслова *артикулювати*) – **у лінгвокультурології, комунікативній лінгвістиці** – пов’язування певного ідеологічного чи культурного поняття або ідеї з іншими, побудова поняттєвих сполук і взаємовпливів.

Артикулято́рна (прикм. від ім. *артикуляція*) **фоне́тика** (грецьк. *phōnetikē* від *phōnē* – звук) – див.: ***Фонетика артиляторна.***

Артикуляці́йна (прикм. від ім. *артикуляція*) **ба́за** – див.: ***База артикуляційна.***

Артикуляці́йна (прикм. від ім. *артикуляція*) **характери́стика зву́ка** – див.: ***Характеристика звука артикуляційна.***

Артикуляці́йно-акусти́чні (лат. *articulation* – розбірливо вимовляю від *articulare* – розчленовувати; поелементно, чітко промовляти; прикм. від ім. *артикуляція*; грецьк. *akustikos* – слуховий від *ακόυω* – чую; прикм. від ім. *акустика*) **прийо́ми** – див.: ***Прийо́ми артикуляці́йно-акусти́чні.***

Артикуля́ція (лат. *articulatio* – розбірливо вимовляю від *articulare* – розчленовувати; поелементно, чітко промовляти) – 1) робота органів мовлення (губ, язика, м’якого піднебіння, голосових зв’язок), спрямованих на творення певних звуків та під час вимови певного звука. А. складається з екскурсії, витримки, рекурсії; у комунікативній лінгвістиці – досконально засвоєна А. усіх звуків мовлення конкретної ідіоетнічної мови творить артикуляційну основу, відхилення від якої є причиною акценту; спосіб вимови звуків; рух органів мовлення, необхідний для вимови звуків мовлення в процесі спілкування; 2) ступінь чіткої вимови.

Див.: ***Мовлення.***

Пор.: ***Акцент.***

Артіо́німи (лат. *ars, artis* – мистецтво + *-онім*) – різновид ідеоніма; найменування творів мистецтва (малярства, графіки, пластики): «Море. Крим» (Архип Куінджі); «Іван Грозний та син його Іван 16 листопада 1851 року» (Ілля Рєпін).

Пор.: ***Ойкодомоніми***.

Артоло́гія (грецьк. *argos* – святковий, непотрібний) – непотрібне багатослів'я, пор.: франц. *maniere de dire*.

Архаїза́ція (грецьк. *archaios* – стародавній) **мо́влення** – насичення мовлення лексичними і граматичними архаїзмами, що є й стилістичним прийомом, принципом, пор. мовлення Возного (Іван Котляревський. «Наталка Полтавка»).

Архаї́зми (грецьк. *archaios* – стародавній) – застарілі для певної епохи назви предметів та явищ, звороти, форми слів, афікси, що вийшли з активного вжитку або витіснені сучасними синонімічними відповідниками: *піїт* – поет, *уповати* – сподіватися, *длань* – долоня, *перст* – палець, *рать* – військо. За своєю специфікою архаїзми поділяють на: власне-лексичні, лексико-фонетичні (акцентні), лексико-словотвірні, морфологічні, семантичні. **А. вла́сне-лекси́чні** – це архаїзми, що витіснені з мови зовсім іншими лексичними одиницями: *десниця – права рука*, *зигзиця – зозуля, ректи – говорити* та ін. **А. ле́ксико-словотві́рні –** застарілі слова, що мають тотожні до сучасних корені, але різняться від них словотвірними компонентами: *велій – великий, вой – воїн, миса – миска* і под. **А. ле́ксико-фонети́чні** – застарілі слова, що, зберігаючи основний морфемний склад, різняться від сучасних слів звуковим оформленням – однією або більше фонемами: *глас – голос, вражий – ворожий, ріжниця – різниця, серебро – срібло* тощо. **А. ле́ксико-морфологі́чні** – застарілі морфологічні форми: *І піп, **гортанію*** (гортанню – А.З.) *басистий, на Ворсклі робить річку Іордань* (Ліна Костенко); *Жили-були дід та баба* (*жили були* – плюсквамперфект, у сучасній українській мові давноминулий час утворюється поєднанням допоміжного дієслова *бути* з формою минулого часу: *ходив був, читав був*). **А. ле́ксико-семанти́чні –** слова, у структурі лексичного значення яких є активно вживані й застарілі лексико-семантичні варіанти: *живіт* – 1) частина тіла; 2) (заст.) життя і под. А. використовують у художніх творах здебільшого для надання відповідної урочистості, піднесення або, навпаки, посилити іронічне звучання.

Архети́п (грецьк. *archetypon* – прообраз) – 1) гіпотетично реконструйована або фактично засвідчена мовна форма, що є основною для похідних: інд.-європ. **йеі* > *рука*; 2) проформа / праформи родової свідомості, вроджені й незмінні психічні структури колективного несвідомого, що виявляються в художній творчості, фольклорі, міфах. За К. Г. Юнгом, архетипи зумовлюють одноманітність, цілісність, закономірність людського сприйняття; **у дискурсології** – 1) перша за часом, початкова форма, джерелом якої постають пізніші мовні форми, що зазнали тих чи тих змін; 2) непохідна базова величина.

Архісе́ма (грецьк. *archi* – префікс, що означає головний, старший, і *sema* – знак) – сема, спільна для певного лексико-семантичного поля

чи тематичної групи лексики, напр.: *боліти – нити – щеміти – тріщати – ломити – густи – колоти*, для них архісемою буде *«відчуття болю»*.

Архітекстуа́льність (грецьк. *archi* – префікс, що означає головний, старший, і *текстуальність*) – відбиває жанровий, тематичний, композиційний, стильовий зв'язок текстів (мандрівні сюжети, запозичення світоглядного способу естетичної фіксації світу і под.).

Архітекту́ра / Архітекто́ніка (лат. *architectura* від грецьк. *architektonikē* – будівельне мистецтво) – побудова складного лінгвістичного об'єкта, що постає предметом розгляду, наприклад: *архітектоніка тексту* і под.

Архіфоне́ма (грецьк. *archi* – префікс, що означає головний, старший, і *фонема*) – абстрактна фонологічна одиниця, яка конструюється на основі сукупності диференційних ознак, спільних для двох фонем у позиції їхньої нейтралізації. Термін уперше використали представники Празької лінгвістичної школи.

Див.: ***Нейтралізація фонем.***

Асемантѝчна (грецьк. *a…, an* – початкова частина слова зі значенням заперечення + *семантична*) **морфе́ма** – див.: ***Морфема***; ***Морфема асемантична.***

Асемантѝчний (грецьк. *a…, an* – початкова частина слова зі значенням заперечення + *семантична*) – позбавлений семантики; той, що виконує суто формальну функцію.

Асемантѝчні (грецьк. *a…, an* – початкова частина слова зі значенням заперечення + *семантична*) **сполу́чники** – див.: ***Сполучники асемантичні.***

Асертѝв (англ. *assertive* – ствердний від лат. *assertus* – заявлений, стверджений) / **Репрезентатѝв** (англ. *representive* – представлений) – 1) спосіб, що виражає епістемічну необхідність, або упевненість; 2) тип мовленнєвого акту, ілокутивною метою якого постає висловлення суджень про певний вияв речей, про які говориться в повідомленнях, прогнозуваннях, констатаціях тощо; інформування адресата про подію, що постає предметом розмови, обговорення: *Павлові скрізь однаково, як у хліві, так і в горницях: чи долі сидіти, чи в кріслі з газетою у руці, його тим не здивуєш* (Марко Кропивницький). А. може бути виражений формулою: *S стверджує, що p, де S – мовець, а p – зміст висловлення*: *Далеко видніється ціле місто, таке невеличке, що скоріше б можна було назвать його великим селом* (Володимир Винниченко). Належить до інституційних актів і не виражає психологічних станів. Спрямований на те, щоб зафіксувати відповідальність мовця про певний стан справ, за істинність вираженого судження. У класифікації В. Богданова в ньому поєднувані афірматив (див.: ***Афірматив***) і констатив (див.: ***Констатив***). А. поєднуваний з експресивом (див.: ***Експресив***) у межах неспонукальних мовленнєвих актів. Інколи такого типу мовленнєві акти кваліфікують як **експлікати́ви** (лат. *explicatus* – розвиток, розгортання, пояснення). А. використовуваний

в тому разі, коли між учасниками комунікації немає повної довіри або для підвищення ймовірності здійснення перлокутивної мети репрезентанта-тези: *А ти з своїм носом не посовуйся, коли я балакаю! Що було вчора, того сьогодні не буде; а завтра вже не буде того, що було сьогодні. Так і думки чоловічі, вони щодень міняються. Світ іде вперед, і народ вперед посувається. І кожна людина, у котрої не вовною голова набита, щоб не зостатись у дурнях, мусить потрапляти за гуртовим розумом. І хто прозіва те, що сьогодні мимо рота пливло, – завтра вже того не здожене, бо завтра вже буде завтрашнє* (Марко Кропивницький).

Див.: ***Репрезентатив; Експресив; Афірматив; Констатив***.

Асе́рція (англ. *assertion* – ствердження) – компонент смислу повідомлення (не є пресупозицією), у якому про щось стверджується і який не підлягає дії заперечення, ствердження чогось; у разі заперечення цей компонент набуває протилежного істинного значення, пор., наприклад, стверджувальне істинне речення *Ціни впали* перетворюється в заперечне неістинне речення *Ціни не впали*. Асерція протиставлена пресупозиції (див.: ***Пресупозиція***), тобто компонентові реченнєвого значення, що залишається константним у запереченні, пор.: *Доповідач висловив / не висловив жаль, що ціни виросли*. Як пресупозиція висловлення є значення фрагмента *ціни впали*, що не залежить від наявності / відсутності заперечення в рамовій частині висловлення.

Асиметри́чність (грецьк. *a…, an* – початкова частина слова зі значенням заперечення + *симетричність*) **зна́кової систе́ми мо́ви** – тенденція до асиметрії форми і змісту, що виявляється в тому, що кожне означувальне (кожний форматив) може набути більше одного значення і кожне значення може мати кілька форм вираження (основні ідеї асиметричності закладені Фердінандом де Соссюром, Антуаном Мейє, Сергієм І. Карцевським).

Див.: ***Багатозначність; Омонімія; Синонімія; Варіантність***.

Асиме́трія (грецьк. *asymmetria* – неспівмірність, неупорядкованість) – **мо́вного зна́ка** – можливість у функційному плані виражати в мовленні той самий зміст різними формами чи використовувати ту саму мовну одиницю для вираження різного змісту; **мо́вна** – нерегулярність, відсутність одноманітності в побудові та функціонуванні мовних одиниць.

Асиміля́тор (лат. *assimilatio* – уподібнення) – звук, що впливає на інший звук, зумовлюючи і продукуючи його асимілятивні зміни.

Асиміля́ція (лат. *assimilatio* – уподібнення) – процес взаємодії звуків однієї категорії; артикуляційне уподібнення одного звука до іншого – попереднього чи наступного – в мовленнєвому потоці в межах слова або словосполучення (напр., асиміляція за глухістю / дзвінкістю: *боро[д'б]а*). **А. по́вна** – уподібнення звуків, за якого звук, що зазнає впливу іншого звука, повністю перетворюється на звук-асимілятор; у транскрипції обидва звуки позначувані як один довгий: *тітчин [тіч:ин]*. **А. при́голосних за глу́хістю** –

процес уподібнення глухих приголосних, що внаслідок впливу глухих приголосних оглушуються. **А. при́голосних за дзві́нкістю** – процес уподібнення глухих приголосних, що внаслідок впливу дзвінких приголосних набувають більшої звучності: *вокзал [wоґзал]* та ін. **А. при́голосних за мі́сцем і спо́собом тво́рення** – процес уподібнення звуків, за якого відбуваються зміни за місцем і способом творення звуків: *купається [купајец:а]*; найчастіше виявлювана при взаємодії шиплячих і свистячих приголосних, передньоязикових і свистячих тощо. **А. при́голосних за м'я́кістю** – уподібнення приголосних звуків, за якого твердий приголосний унаслідок впливу м'якого, пом'якшеного або напівпом'якшеного приголосного зазнає палаталізації. **А. при́голосних за тве́рдістю** – уподібнення приголосних звуків, за якого м'який приголосний унаслідок впливу на нього твердого приголосного зазнає ствердіння. **А. при́голосного за у́частю го́лосу** – процес взаємодії глухих та дзвінких приголосних. **А. прогреси́вна** – уподібнення звуків, за якого попередній звук впливає на наступний. **А. регреси́вна** – уподібнення звуків, за якого наступний звук впливає на попередній. **А. часткова́** – уподібнення звуків, за якого асимілятор зумовлює зміну однієї диференційної ознаки при збереженні інших. **А. диста́нтна** – уподібнення звуків, віддалених один від одного, розділених іншими звуками. **А. конта́ктна** – уподібнення звуків, що безпосередньо контактують один з одним (див.: ***Комбінаторні зміни звуків***); **у комунікативній лінгвістиці** – тип етнічних процесів, за яких сформовані етноси або групи, що відділилися від них, опинившись у середовищі іншого народу, переймають його мову і культуру, зливаються з ним, асоціюють себе з цим народом. Цей процес може підтримуватися ще й слабким володінням новою мовою. За особливістю свого вияву буває кількох різновидів. **А. лінгвокульту́рна** (див.: ***Асиміляція***). **А. лінгвокульту́рна наси́льницька** – тип асиміляції, наявний в країнах, де національності нерівноправні, державні органи планомірно застосовують різні методи для прискорення процесу асиміляції, що особливо активно простежуваним постає в освіті, культурі тощо, зовні легко виявлюване через аналіз відповідних ситуацій, граничним виявом постають утиски мови і культури етнічних меншин (див.: ***Асиміляція***; пор.: ***Асиміляція лінгвокультурна природна***). **А. лінгвокульту́рна приро́дна** – тип асиміляції, що постає в разі безпосередніх контактів етнічно різнорідних груп і зумовлена потребами спільного соціального, господарського і культурного життя, розповсюдженням етнічно змішаних шлюбів тощо; відбувається без насильницьких впливів центральної або місцевої влад (пор.: ***Асиміляція лінгвокультурна насильницка***). **А. мо́вна** – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу (див.: ***Мова***); **у соціолінгвістиці** – процес, простежуваний за безпосередніх контактів етнічно різних груп в умовах спільного соціального, господарсько-економічного і культурного життя (природна асиміляція); **у соціолінгвістиці**

– злиття одного народу з іншим через засвоєння його мови, звичаїв та ін.; зміна одного лінгвокультурного коду іншим. Розмежовують кілька різновидів А.: 1) *мовна* – засвоєння іноетнічної мови і визнання її рідною; 2) *етнічна* – сприйняття етносом іншої культури, зміна етнічного і культурного коду та злиття з іншим етносом; 3) *культурна* – те саме, що акультурація (див.: ***Акультурація***). За особливостями способу перебігу процесів розрізняють: 1) природну – відбувається внаслідок акультурації, адаптації в умовах іншомовного та іншокультурного оточення, міжетнічних шлюбів; 2) насильницьку – відбувається внаслідок насильницького обмеження або заборони на вживання рідної мови того чи того етносу.

Асимуля́ція (лат. *asymulatio* – обман) – навмисне сприйняття думки слухача для того, щоб потім переконати його в протилежному: Стефан: *Цілком справедливим є ваше твердження про неприпустимість такої швидкої зміни думки. Краса справді врятує світ. Я повністю підтримую вас. Переконаний, що в ідеалі вона його врятує, але не сьогодні, не завтра і навіть не післязавтра* (Кость Гординський) (пор.: ***Концесія***); навмисне відчуття ускладнень у мовленні, навмисне хитання щодо проголошення чогось, визнання чогось: Варивон: *Ну, я вам… цього сказати й не можу… Знаю дещо … від людей. Казали різне … про вас. То се, то те. Непевне. Думаю, … ви й самі вважаєте себе, ну теє, … недурною людиною* (Кость Чумаченко).

Пор.: ***Апорія***.

Асиндето́н (асиндези́я) (грецьк. *asyndeton* – незв'язане, безсполучниковість) – безсполучниковий зв'язок; стилістична фігура, що має будову багатокомпонентного складного безсполучникового речення: *Руку йому подала – / бере твою руку… / Може повіриш: / ти говорила з ним* (Василь Герасим'юк); вживання кількох або багатьох повнозначних слів без сполучних елементів, пропуск сполучувальних засобів для інтенсивності мовлення: *Вітер несе листя стрімко, невпинно, квапно, перевертає його…* (Богдан-Ігор Антонич).

Пор.: ***Полісиндетон***.

Асона́нс (франц. *assonanse,* від лат. *assono* – відгукуюсь) – троп, прийом фоностилістики, що полягає у співзвуччі або повторенні однакових чи акустично близьких голосних звуків у рядку, строфі, фразі. А. створює звукове силове поле, на якому легко виділяються інші компоненти – змістові, морфологічні і под., пор.: ***І**діть! Ніхто вас не спиня, / **І**діть **і**з ночі в сяйво дня. / **І**діть **і**з мертвої пустел**і** / В краї зелен**і і** весел**і**. / **І**діть, – ніхто вас не спиня* (Олександр Олесь).

Пор.: ***Дисонанс***.

Асона́нс (франц. *assonanse,* від лат. *assono* – відгукуюсь) **семанти́чний** (прикм. від ім. *семантика*) – метафоричне словосполучення, що ґрунтується на віддалених асоціаціях і що має неточний, приблизний смисл.

Асоціати́вний (прикм. від ім. *асоціація*) **зв'язо́к** – див.: ***Зв'язок асоціативний***.

Асоціати́вний (прикм. від ім. *асоціація*) **зв'язо́к у складно́му синтаксичному ці́лому** – див.: ***Зв'язок асоціативний у складному синтаксичному цілому***.

Асоціати́вно-вербальна сі́тка (прикм. від ім. *асоціація*; лат. *verbalis*) – див.: ***Сітка асоціативно-вербальна***.

Асоціа́ції (лат. *associo, associatum* – приєднувати, долучати, прилаштовувати) **парадигмати́чні** (грецьк. *paradeigma (παράδειγμα)* – приклад, модель, зразок і лат. *associatio* – об'єднання) – слова-реакції того самого граматичного класу, що і слова-стимули.

Асоціа́ції (лат. *associo, associatum* – приєднувати, долучати, прилаштовувати) **синтагмати́чні** (грецьк. *syntagma* – разом збудоване, об'єднане і лат. *associatio* – об'єднання) – асоціації, граматичний клас яких відмінний від граматичного класу слова-стимулу.

Асоціа́ція (лат. *associo, associatum* – приєднувати, долучати, прилаштовувати) – 1) встановлення асоціативного зв'язку; співвіднесення предметів або явищ на ґрунті спільності притаманних для них ознак, або предмета і ознаки, процесу на основі образно-чуттєвих уявлень про дійсність; мисленнєвий механізм, що полягає у зіставленні понять з подальшим утворенням чуттєвого образу паралельно з відсиланням читача до певного культурно-побутового середовища, поза контекстом якого він не може бути зрозумілим; 2) зв'язок між мовними одиницями за формальними або логіко-семантичними ознаками; **у психолінгвістиці** – форма зв'язку психічних явищ, у якій виникнення одного з них є стимулом для виникнення іншого.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) – категорія, що визначає ситуацію з погляду характеру її перебігу в часі: тривалості, повторюваності, наявності результату та ін. А. не пов'язаний із зовнішньою щодо певної ситуації точкою відліку: він характеризує ситуацію із середини та в її динаміці. Гюстав Гійом визначав вид як внутрішній час. Аспектуальні категорії дозволяють подати ту саму ситуацію по-різному, виділити різні її стадії. А. тісно пов'язаний із семантикою вихідної (дієслівної) лексеми.

Див.: ***Категорія виду***.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **акусти́чний** (прикм. від ім. *акустика*) **– у прикладній лінгвістиці** – аспект вивчення звуків, коли звук розглядається як явище фізичне, тобто як коливання повітря, що викликане відповідними рухами твердого пружного тіла (голосових зв'язок). Коливання струменя видихуваного повітря створює звукові хвилі, які стають носієм мовного звука, що сприймається органом слуху людини (вухом). Звук – явище фізичне, тому передбачається вивчення таких його фізичних характеристик, як висота, частота, інтенсивність, тон, тривалість у часі тощо.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **артикуляці́йний** (прикм. від ім. *артикуляція*) – **у прикладній лінгвістиці** – аспект вивчення звуків, за якого досліджуються фізіологічні умови творення мовних звуків – мовний апарат людини, його будова, активні і пасивні мовні органи, рухи мовних органів для створення звуків. Цей аспект пов'язаний з анатомією та фізіологією, які досліджують будову органів мовлення людини. Для вивчення звуків в артикуляційному аспекті застосовують спеціальні методи: рентгенографія, кінорентгенографія, палатографія, тензопалатографія.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **ви́вчення зву́ка ана́томо-фізіологі́чний** (*анатомо-* + прикм. від ім. *фізіологія*) – з'ясовує ступінь і характер участі мовних органів у процесі творення звука.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **ви́вчення зву́ка лінгвісти́чний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – розглядає звук як функційну одиницю.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **ви́вчення зву́ка фізи́чний** (прикм. від ім. *фізика*) – розглядає звук як акустичне явище.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **ви́вчення ре́чення комунікати́вний** (прикм. від ім. *комунікація*) – дослідження речення як засобу спілкування (комунікації). Основний напрям – комунікативний синтаксис, що вивчає актуальне членування речення, за наявності якого виділяються: 1) *дане* (*тема* – основа висловлення); 2) *нове* (*рема* – предикована частина). Актуальне членування речення здебільшого накладається на структурно-семантичне членування, не впливаючи на його вияв, якщо члени речення мають морфологізовану репрезентативність. Врахування комунікативного завдання речення необхідне за синтаксичної кваліфікації не морфологізованих головних членів.

Пор.: ***Аспект вивчення речення логічний***.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **ви́вчення ре́чення логі́чний** (прикм. від ім. *логіка*) – дослідження форми думки, що складають основу речення, вивчення структури (будови) думки, яка визначає синтаксичне членування речення. Думка, виражена в реченні, лінгвістами XIX–XX ст. по-різному кваліфікувалась: 1) судження (Яків Головацький, Федір І. Буслаєв); 2) психологічна комунікація (Олександр Потебня, Олексій О. Шахматов); 3) логема (П.В. Чесноков). Більшість вчених наголошує на двоелементному вияві думки. У сучасній лінгвофілософії диференціюють три різновиди думки: 1) думка-повідомлення; 2) думка-питання; 3) думка-спонукання, що зумовлює особливі структурні і семантичні властивості речень, які виділяються за метою висловлення: 1) розповідні; 2) питальні; 3) спонукальні. У синтаксисі широко використовуються терміни логіки: 1) суб'єкт; 2) предикат; 3) пропозиція та ін. А. в. р. л. пов'язаний з конструктивним синтаксисом. Ступінь членування думки визначає ступінь синтаксичного членування речення, виступає основою для виділення

структурно-семантичних типів простого речення: двоскладних, односкладних, членованих / нечленованих і под.

Пор.: ***Аспект вивчення речення комунікативний.***

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **ви́вчення ре́чення семанти́чний** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – дослідження смислу речення. У сучасній лінгвістиці існує низка напрямів семантичного синтаксису. Загалом інформативна семантика речення багатокомпонентна. Наприклад, семантика простого речення поділяється на: 1) мовну, що охоплює: а) логічну семантику; б) граматичну семантику, що знову ж таки диференційована на синтаксичну і морфологічну семантику; 2) мовленнєву семантику, куди належить лексико-фразеологічна семантика з конотаціями.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **ви́вчення ре́чення структу́рний** (прикм. від ім. *структура*) – дослідження побудови синтаксичних одиниць, опис їхніх структурних схем. У сучасній лінгвістиці сформувалась низка наукових напрямів: 1) конструктивний синтаксис; 2) структурний синтаксис; 3) статичний синтаксис; 3) пасивний синтаксис.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **дослі́дження** – спосіб пізнання дійсності, що допомагає виділити з неї окремі явища, обсяги, виміри, об'єкти для того, щоб спеціально їх вивчати. А. д. різняться ща своїм призначенням і лінгвістичною сутністю, що уможливлює виділення: 1) власне-лінгвістичних методів; запозичених методів-аспектів.

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **зна́ка денотати́вний** (прикм. від ім. *денотат*) – співвіднесеність знака з уявою про позначуване явище.

Пор.: ***Аспект знака прагматичний; Аспект знака сигніфікативний; Аспект знака системний.***

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **зна́ка прагмати́чний** (прикм. від ім. *прагматика*) – співвіднесеність знака з мовцем (адресантом), який використовує цей знак у конкретній комунікації, комунікативній ситуації.

Пор.: ***Аспект знака денотативний; Аспект знака сигніфікативний; Аспект знака системний.***

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **зна́ка сигніфікати́вний** (прикм. від ім. *сигніфікат*) – співвіднесеність знака з поняттям позначуваного ним явища.

Див.: ***Аспект знака денонативний; Аспект знака прагматичний; Аспект знака системний.***

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **зна́ка систе́мний** (прикм. від ім. *система*) – співвіднесеність знака з іншими знаками в системі; його значущість.

Пор.: ***Аспект знака денотативний; Аспект знака прагматичний; Аспект знака сигніфікативний.***

Аспе́кт (лат. *aspectus* – погляд, вид) **мо́ви денотати́вний** (прикм. від ім. *денотат*) – співвіднесеність знака з уявою про позначуване явище.

Пор.: ***Аспект знака граматичний, аспект знака сигніфікативний, аспект знака системний.***

Аспе́кти (лат. *aspectus* – погляд, вид) **спілкува́ння прагмати́чні** (прикм. від ім. *прагматика*) – аспекти, пов'язані з впливом суб'єктів один на одного за допомогою мовних засобів (коду).

Аспе́ктна (прикм. від *аспект*) **моде́ль** (франц. *modéle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: ***Моде́ль аспе́ктна.***

Аспе́ктні (прикм. від *аспект*) **словники́** – див.: ***Словники аспектні.***

Аспектоло́гія (лат. *aspectus* – погляд, вид і *logos* – слово, поняття) – розділ граматики, що вивчає дієслівний вид і всю сферу видових і суміжних з ними значень, яким властиве те чи те вираження.

Аспектуа́льність (лат. *aspectus* – погляд; ім. від прикм. *аспектуальний*) **кі́лькісна** – дієслівна множинність. Найменш граматизований аспект, якому властиві щільні зв'язки зі словотвором. Характеризують ситуацію щодо її повторюваності, наявності різних типів множинності ситуацій. Виділяються такі протиставлення всередині цієї зони: 1) інтератив; 2) мультиплікатив; 3) дистрибутив. Ці протиставлення не залежать одне від одного, хоча можуть поєднуватися в межах тієї самої дієслівної словоформи. Так, поширений ітеративний тип або хабітуальний мультиплікатив: *Минулої весни дощі постійно падали*. У селькупській мові виділяють три похідні дієслівні форми з хабітуальним значенням: а) узитатив; б) квалітатив; в) капацтив. Поширена комбінація раритива й антенуатива. Зустрічаються у слов'янських мовах: *побрязкувати, почитувати, похвалювати*. Поєднання ітератива й інтенсивна спостережуване в семітських, автронезійських, уральських та низці інших мов.

Пор.: ***Аспектуальність лінійна.***

Аспектуа́льність (лат. *aspectus* – погляд; ім. від прикм. *аспектуальний*) **лінійна** – аспектуальна грамема, пов'язана з виділенням різних якісно неоднорідних фрагментів всередині ситуації. Найсуттєвіші такі п'ять фрагментів ситуації: 1) початок; 2) кінець; 3) середина; 4) підготовча стадія; 5) результувальна стадія. Останні дів стадії називаються зовнішніми, всі інші – внутрішніми. Не кожна ситуація має п'ять стадій: можуть поставати відсутніми підготовча і результувальна. Миттєві ситуації не мають серединної стадії, тому що в них немає тривалості; у цих ситуацій момент початку і момент кінця збігаються. Граничні процеси мають точно окреслену граничну стадію і результувальний стан, що наступає за нею. Показники лінійної аспектуальності вказують на те, що в період спостереження наявна

одна з наведених стадій. Наявні два основні показники зовнішніх стадій: 1) проспектив і 2) результатив – і два основні показники внутрішніх стадій: 1) дуратив і 2) пунктив.

Пор.: ***Аспектуальність кількісна.***

Астеї́зм (грецьк. *asty* – місто) – різновид антифразу, троп, у якому мовна одиниця з негативним значенням, осудливою конотацією вживається як форма вираження похвали, захоплення, ласки; вишуканий тон, насмішка у формі похвали: Неоніла: *А я вас відразу зрозуміла: так гарно зробили. Нам стало набагато зручніше в класі. Дошка висить тепер прямо над першим рядом. Дуже гарно, але ж якось страшно-страшно… Але це, мабуть, нічого, адже це експеримент* (Роман Федорів); риторичний прийом багатозначного умовчування про предмет, на який прагнуть тим самим звернути щонайбільше уваги (пор.: ***параліпсис***); похвала у вигляді насміху: Роман: *Ти його романи читав, не читав, то й правильно зробив, бо ти набагато краще напишеш, хоча ще й рядка не написав* (Євгенія Кононенко).

Пор.: ***Антрифраза; Літота.***

Асте́смус (грецьк. *asteismos* – причіпний зворот) – фігура думки, що прикрашає мовлення доречним висловом: вставкою, згадкою, дотепом, приказкою чи прислів'ям, сентенцією, афоризмом тощо.

Астро́нім (космо́нім) (грецьк. *astron* – земля і *onoma, onyma* – ім'я) – назви астрономічних, космічних об'єктів – планет, сузір'їв, галактик і под.: *Сатурн, Венера, Нептун, Місяць, Марс, Велика Ведмедиця, Чумацький Шлях* і под.

Астроні́міка (грецьк. *astron* – земля і *onoma, onyma* – ім'я) – розділ ономастики, що вивчає назви космічних об'єктів, або окремих небесних світил, пор.: *Сонце, Місяць, Юпітер, комета Галея, карликова планета Церера, зірка Толіман, зірка Сіріус* та ін.

Атенуати́в (лат. *atenuativus*) – 1) показник зниженої інтенсивності за оцінної модальності; 2) різновид ітератива зі значенням зниженої інтенсивності дії: *почитувати, похвалювати* (див.: ***Ітератив***).

Атици́зм (від *Атика* – область у Греції) – витончений смак, вишуканість думки і мовлення, властиві давнім афінянам; пізніше стало позначати будь-який витончено-люб'язний, м'який, приємний стиль мовлення, вишукану фразу: *Давайте я зроблю вигляд, що ви правильно сказали; Якщо ви не завітаєте, то навіщо влаштовувати нам цей вечір?; У цьому віковому варіанті ви для мене не менш цікаві і звабливі, ніж в інших.*

А́тлас (найменування запроваджено в 1595 році фламандським математиком і картографом Меркатором на честь Атласа – міфічного короля Лівії, який начебто вперше виготовив небесний глобус) **діалектологі́чний** – систематизоване зібрання карт певної території, що фіксують поширення діалектних особливостей однієї або кількох сусідніх мов.

Див.: ***Географія лінгвістична. Ізоглоса.***

Атмосфе́ра (грецьк. *atmos* – пара + *сфера*) **спілкува́ння** – комплексна лінгво-психо-соціокогнітивна категорія спілкування, пов'язана з емпатичними характеристиками інтерактивних процесів у комунікації і відповідними лінгво-психо-соціокогнітивними стосунками учасників комунікативного акту. У формуванні А. с. бере участь широке коло лінгвальних та позалінгвальних чинників. А. с. значною мірою може сприяти чи ускладнювати міжособистісне спілкування.

Див.: ***Спілкування; Комунікація***.

А́томи (грецьк. *atomos* – неподільний) **грамати́чні** (прикм. від ім. *граматика*) – простіші, повторювані у складі семантичної субстанції семантичні елементи типу «ця ситуація передує певній іншій ситуації», «мовець позитивно оцінює цю ситуацію» тощо.

Атра́ктор (франц. *attraction* – притягання, тяжіння від лат. *attractio* – протягування, прилягання) – **у дискурсології** – особливість динамічної системи, що виникає спонтанно і зумовлює її самоорганізацію.

Атра́ктор (франц. *attraction* – притягання, тяжіння від лат. *attractio* – протягування, прилягання) **комунікати́вний** – тип упорядкування дискурсу в процесах спілкування.

Атра́кція (франц. *attraction* – притягання, тяжіння від лат. *attractio* – протягування, прилягання) – зміна форми слова, відхилення від граматично правильного варіанту під впливом близько розташованого слова: *Прийшла моя сина – терпелива дитина* (Нар. тв.).

Атра́кція (франц. *attraction* – притягання, тяжіння від лат. *attractio* – протягування, прилягання) **паронімі́чна** (прикм. від ім. *паронім*) – 1) те саме, що народна етимологія: *Лікар сказав, що у мене в шлунку стіноз: це означає, – стіна там утворилась* (див.: ***Етимологія народна***); 2) те саме, що парономазія (див.: ***Парономазія***); контекстуальне звукосмислове зіставлення неспоріднених, але фонетично подібних одиниць. Відповідний рівень звукового наближення обґрунтований двома тотожними приголосними, що уможливлює виділення і кваліфікацію А. п. Згідно з усталеною поетичною практикою тотожність визначувана на орфографічному рівні, пор.: *Кожна хвиля* ***очманіло марила*** *вагнерівськими траурними маршами* (Іван Драч); *А вітер плаче, плаче і стирає,* ***стирає стронцій*** *з наших образів* (Оксана Пахльовська).

Пор.: ***Етимологія народна***.

Атрибу́т (лат. *attributum* – надане) – те саме, що означення.

Див.: ***Означення***.

Атрибути́вні (лат. *attributum* – надане) **(означа́льні) відно́шення** – див.: ***Відношення атрибути́вні (означа́льні) відно́шення***.

AU – у прикладній лінгвістиці – основний звуковий формат операційних систем на платформах Linux, Sun, Free BCD. Через невеликий розмір файли досить поширені в мережі Інтернет. Підтримується формат також іншими платформами. Розширення *.au, *.snd.

Аудито́рія (лат. *auditorium*) – **у комунікативній лінгвістиці, дискурсології** – сукупність читачів, слухачів, глядачів (адресатів), на яких розраховане відповідне повідомлення адресанта.

Див.: ***Адресат***.

Аудіюва́ння (лат. *audire* – слухати) / **Слу́хання** – рецептивний вид мовленнєвої діяльності; слухання, смислове сприйняття усного повідомлення. Складається зі сприйняття мовної форми і розуміння змісту повідомлення.

Ауксе́сіс (грецьк. *auksesis* – перебільшення, нарощення) – емфатичне перебільшення: *Без вас я був би мертвий, тричі мертвий* (Олександр Дюма).

Аути́зм (грецьк. *auto* – сам) – **у психолінгвістиці** – порушення контактів людини, втеча від реальності у світ власних переживань.

Аутокоре́кція (грецьк. *auto* – сам + *корекція*) – когнітивно-мовний процес, складник комунікативної стратегії, що виявляється у постійному порівнянні адресантом перлокутивного ефекту власне-мовлення із запланованими стратегічними завданнями і виправлення наявних розбіжностей через уточнення, посилення чи послаблення ілокутивної сили повідомлення тощо.

Афа́зія (грецьк. *aphasia*, де *a* – заперечний префікс і *phasis* – висловлення) – **у психолінгвістиці** – мовленнєвий розлад, зумовлений ураженням певних зон головного мозку (здебільшого лівої півкулі). А. належить до актуальних питань прикладної лінгвістики, зокрема психолінгвістики, нейропсихолінгвістики. Центр уваги психолінгвістики становлять процеси мовленнєвотворення і сприйняття, засвоєння мови дитиною, тобто «лінгвістична людина» (пор. для лінгвіста основною постає «людська мова»). Вивчення А. дозволяє не тільки встановлювати правильно діагноз, вносити корекції, але й опрацьовувати курси реабілітації хворих з тими чи тими порушеннями мовлення.

Див.: ***Психолінгвістика; Нейропсихолінгвістика***.

Афе́кт (франц. *affecter* – робити штучним, прикидатися від лат. *affectus* – пристрасть, душевне хвилювання) – **у психолінгвістиці** – відносно нетривале інтенсивне емоційне переживання.

Афекта́ція (франц. *affecter* – робити штучним, прикидатися від лат. *affectus* – пристрасть, душевне хвилювання) – неприродність у звертанні, мовленні: Денис: *Ти ось думаєш, що я обманюю, спеціально затримую тебе. Ти так собі не думай, не такий я вже й дурень, не з того тіста ліплений, аби усе так просто розповісти тобі. Готовий собі душу омерзити, але все-таки дещо розповім. Та й, може, не все з того ти й знаєш* (Григорій Чупренко).

Афекти́вний (франц. *affecter* – робити штучним, прикидатися від лат. *affectus* – пристрасть, душевне хвилювання; прикм. від *афект*) – **у психолінгвістиці** – такий, що стосується гострих неконтрольованих розумом емоцій.

Афекти́вно-оці́нна (франц. *affecter* – робити штучним, прикидатися від лат. *affectus* – пристрасть, душевне хвилювання; прикм. від *афект*) **комунікáція** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікáція афекти́вно-оці́нна***.

Аферéза (грецьк. *apheresá (αφαίρεση)* – утинання) – відпадання початкового звука слова під впливом дії кінцевого звука попереднього слова; відбувається за швидкого мовлення та в діалектних формах; утинання певних звуків у слові задля уникнення їхнього збігу та дотримання вимог віршової метроструктури; протилежна редуплікації.

Áфікс (лат. *affixus* – прикріплений) (**морфéма афіксáльна, морфéма формáльна, формáнт**) – морфема, що виділяється у складі словоформи й видозмінює значення іншої частини слова, яка є щодо афікса базою, і залежно від позиції на початку, усередині або кінці слова називається префіксом або / і суфіксом. **Áфікс втори́нний. Áфікс грамати́чний. Áфікси подві́йні. Áфікс нульови́й. Áфікс оці́нний. Áфікс перви́нний. Áфікс словозмі́нний. Áфікс словотві́рний. Áфікси нагромáдження**; службова, факультативна морфема, приєднана до кореня, що виражає граматичне і словотвірне значення. За характером вираження А. може бути формально вираженим або нульовим (формально невираженим), пор.: *дуб, клен, ясен* – граматичні значення ч. р., одн., Н. в. формально невиражені (мають нульове вираження) і *дуб-а, клен-а, ясен-а* – граматичні значення ч. р., одн., Р. в. формально виражені (флексія *-а*).

Афіксáльна (прикм. від ім. *афікс*) **морфéма** (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – див.: ***Морфема афіксальна***.

Афіксáльний – прикм. до *афікс,* пор.: **Омонімі́я афіксáльна. Словотві́р афіксáльний. Морфéма афіксáльна** – те саме, що й афікс. **Словотві́р афіксáльний** – 1) те саме, що й деривація; 2) (**форматúв, офóрмлювач оснóв**) – граматичний афікс (флексія) або службове слово, що виступає в суто граматичній функції. **Морфéма словотві́рна.**

Див.: ***Амбіфікс; Інтерфікс; Інфікс; Конфікс; Постфікс; Префікс; Трансфікс***.

Афіксáція (лат. *affixattio* – прикріплений) (**деривáція прогреси́вна**) – морфологічний процес (відповідне явище), що полягає в приєднанні афіксів до кореня або основи; спосіб вираження граматичного значення за допомогою афіксів (напр., укр. *стол-и*; англ. *dog-s*); спосіб словотворення за допомогою афіксів.

Див.: ***Префіксація; Постфіксація; Суфіксація***.

Áфікси (лат. *affixus* – прикріплений) **матеріáльно виражені** – афікси, виражені фонематично: у складі словоформи можуть займати позиції аломорфів і варіантів. Аломорфи префіксальних морфем на кшталт в-/у-/ві-, з-/із-/зі-, від-/віді- та інші зумовлені властивостями морфів, перед якими вони розташовані: 1) кількість фонем у їхньому складі; 2) якістю їхньої початкової фонеми. Морфи постфікса –ся/-сь диференційовані так: морф -ся займає

позицію після морфів, що закінчуються приголосним; морф -сь вживаний після морфів, що закінчуються на голосний.

А́фікси (лат. *affixus* – прикріплений) **нульові́** – матеріально невиражені афікси, що мають формально не виражене граматичне або словотвірне значення. Нульовими бувають: 1) закінчення; 2) суфікси; 3) інтерфікси. Виділення нульових афіксів здійснюється за допомогою методики подвійних зіставлень: 1) з низкою значущих словоформ того самого слова, що мають матеріально виражений парадигмальний ряд за вертикаллю: клен, клена, клену і под.; 2) з низкою спільнокореневих / різнокореневих утворень з нульовими регулярно повторювальними афіксами, що мають тотожне аналогійне значення (ряд за горизонталлю): *добирати – добір, поливати – полив* та ін.

Афіксо́їд (лат. *affixus* – прикріплений + *-оїд*) – коренева морфема, що виступає у функції афікса (префікса або суфікса). А. поділяються на **префіксо́їди** і **суфіксо́їди**, пор: *мистецтво**знавець**, право**знавець**, товаро**знавець*** (суфіксоїд – *-знавець*); ***напів**сон, **напів**уява, **напів**захід, **напів**сон* (*напів-* – префіксоїд).

Афірмати́в (грецьк. *afimatyv*) – тип мовленнєвого акту. Вирізняють такі ознаки (за В. Богдановим): неінституційний, не виражає психіхологічних станів, повідомляє невідому інформацію. Найближчий протичлен – констатив (див.: ***Констатив***). Афірматив і констатив поєднувані в рамках асертива (див.: ***Асертив***).

Див.: ***Асертив; Констатив.***

Афори́зм (грецьк. *aphorismos* – визначення, вислів) – короткий влучний вислів, що у стислій, зручній для запам'ятовування формі передає глибоку думку: *Не бійтесь заглядати у словник...* (Максим Рильський); *Стоячи на місці, людина рухається назад* (Юрій Яновський); *Музика спонукає нас красномовно мислити!* (Ральф Емерсон); **за літературним походженням афори́зми** поділяються на **анони́мні (дидакти́чні (ма́ксими)** та **філосо́фські (гно́ми))**: *Це хто закутий в страх, як у броню* (Василь Герасим'юк), **переказо́ві (хрі́я)**: *Це сказано до Тебе у псалмі – / про лжу у кожнім* (Василь Герасим'юк) та **а́вторські (дидакти́чні (ма́ксими)** та **філосо́фські (апоф(т)е́гми))**: *Назвав Була така земля / Ту з книг, що снилась* (Василь Герасим'юк); **за способом висловлення** – на **дефініти́вні** (близькі до визначень) та **га́слові** (закличні); **за змістовим наповненням** – **повча́льно-однозна́чні** та **парадокса́льно-багатозна́чні**, **практи́чного** і **теорети́чного спрямува́ння**. Анонімні літературні афоризми називають також гномами (з давньогрецької) та сентенціями (з латинської), обидва буквально означають «думка», авторські – називають апоф(т)егма (*кажу прямо*; тобто, це, власне, те саме, що сила чи мораль, але не обов'язково в байці).

Див.: ***Вислови крилаті.***

Афористи́чний (прикм. від ім. *афоризм*) – те саме, що і гномічний.

Див.: ***Тепер афористичне***.

Африка́та (грецьк. *affricate* – притерта) – приголосний звук, що становить злиття поєднання зімкненого приголосного з фрикативним того самого місця утворення (див.: ***Африкати***).

Африка́ти (грецьк. *affricates*) – складні приголосні звуки, що складаються із зімкнення та щілини, в українській мові: *[ч] = [т]* – змікнений компонент та *[ш]* – щілинний компонент, пор. також: *[ц], [ц'], [дж]* та ін.

АЦП (аналогово-цифровий перетворювач) – у прикладній лінгвістиці – пристрій, що перетворює вхідний аналоговий сигнал на дискретний код (цифровий сигнал). Зворотне перетворення здійснюється за допомогою ЦАП (цифро-аналогового перетворювача). Здебільшого АЦП – електронний пристрій, що перетворює напругу в двійковий цифровий код.

Б

Багатоаспе́ктність дода́тка – наявність диференційних ознак, що відбивають найсуттєвіші властивості додатка в різних аспектах: 1) логічному; 2) структурному; 3) семантичному; 4) комунікативному. Додаток як структурно-семантичний компонент речення має такі властивості: 1) є другорядним членом речення; 2) позначає предмет (об'єкт дії); 3) виражається зазвичай іменником і займенником; 4) переважно розташований після стрижневого слова, інколи може розташовуватися і перед ним; 5) пов'язаний зі стрижневим словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі керування (рідко – прилягання); 6) підпорядковується дієслівним формам і віддієслівним іменникам; 7) може поширювати члени речення, виражені прикметниками і словами категорії стану (предикативами).

Багатоаспе́ктність обста́вини – наявність диференційних ознак, що відбивають найсуттєвіші властивості обставини в різних аспектах: 1) логічному; 2) структурному; 3) семантичному; 4) комунікативному. Обставина як структурно-семантичний компонент речення має такі властивості: 1) є другорядним членом речення; 2) позначає обставину; 3) виражається зазвичай прислівниками, дієприслівниками, відмінковими і прийменниково-відмінковими формами іменників, у яких наявна тенденція до невідмінюваності; 4) займає різні позиції, переважно займає постпозицію щодо стрижневого слова; 5) пов'язана зі стрижневим словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі прилягання (рідко – слабкого керування); 6) підпорядковується переважно дієслівним формам. Семантика обставини різноманітна: вони позначають спосіб дії, міру дії, час, місце, причину, мету, умову, допуст та ін. Досить часто ці значення не завжди диференційовані, тому часто зустрічаються синкретичні обставини.

Багатоаспе́ктність озна́чення – наявність диференційних ознак, що відбивають найсуттєвіші властивості означення в різних аспектах: 1) логічному; 2) структурному; 3) семантичному; 4) комунікативному. Означення як структурно-семантичний компонент речення має такі властивості: 1) є другорядним членом речення; 2) позначає конкретизувальну ознаку предмета; 3) виражається зазвичай прикметниками та іншими узгоджувальними словами, відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменника; 4) займає позицію зазвичай перед стрижневим словом (зрідка постпозицію); 5) пов'язана зі стрижневим словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі узгодження (рідко – прилягання (відмінкового іменного).

Багатоаспе́ктність пі́дмета – наявність диференційних ознак, що відбивають найсуттєвіші властивості підмета в різних аспектах: 1) логічному; 2) структурному; 3) семантичному; 4) комунікативному. Підмет як структурно-семантичний компонент речення має такі властивості: 1) входить до структурної схеми речення (група головних членів речення); 2) позначає предмет мовлення (суб'єкт думки); 3) виражає *дане*; 4) виражається іменником у формі називного відмінка; 5) займає позицію зазвичай перед присудком; 6) пов'язаний з присудком предикативним двобічним синтаксичним зв'язком у формі координації; 7) може виражатися іншими частинами мови: дієсловом (інфінітивом), числівником, прикметником та ін.

Багатоаспе́ктність при́судка – наявність диференційних ознак, що відбивають найсуттєвіші властивості присудка в різних аспектах: 1) логічному; 2) структурному; 3) семантичному; 4) комунікативному. Присудок як структурно-семантичний компонент речення має такі властивості: 1) входить до структурної схеми речення (група головних членів речення); 2) містить модально-часову характеристику предмета мовлення (думки), позначаючи його дію або ознаку; 3) виражає *нове*; 4) виражається відмінюваною формою дієслова; 5) займає позицію зазвичай після підмета, в інверсованому порядку може стояти перед підметом; 6) пов'язаний з присудком предикативним двобічним синтаксичним зв'язком у формі координації. В інформативній семантиці присудка виділяються три основних компоненти: 1) категорійне значення присудка (дія, стан, процес, ознака, кваліфікація тощо); 2) модально-часові значення; 3) лексичний смисл. За значенням і способом вираження категорійного компонента семантики присудка присудок буває: 1) дієслівний (позначає дію, стан і под.); 2) іменний (означає ознаку). За структурою присудок диференційований на: 1) простий; 2) складений; 3) складний (подвійний). Накладання цих ознак зумовлює виділення: 1) простого дієслівного: *Хлопець* ***співає*** *пісню*; 2) складений дієслівний: *Хлопець* ***почав співати*** *пісню*; 3) складений іменний: *Колега* ***став учителем***; 4) складний дієслівний: *Студент* ***вирішив почати вчити*** *матеріал до іспиту*; 5) складний іменний: *Хлопець* ***вирішив стати учителем***. 7) може виражатися іншими частинами мови: дієсловом (інфінітивом), числівником, прикметником та ін.

Багатоаспе́ктність складно́го ре́чення – наявність диференційних компонентів, що відбивають найсуттєвіші властивості складного речення в різних аспектах: 1) логічному; 2) структурному; 3) семантичному; 4) комунікативному. Складне речення характеризується: 1) в логічному аспекті – поліпропозитивністю (в разі виникнення асиметрії щодо предикативності і пропозитивності); 2) у структурному аспекті – поліпредикативністю і розгорнутим набором структурних елементів для зв'язку об'єднуваних предикативних частин; 3) у семантичному аспекті – смисловим завершенням, семантичною цілісністю; 4) у комунікативному

аспекті – поєднанням комунікативного завдання та інтонаційного завершення.

Багатоаспе́ктність чле́нів ре́чення – наявність диференційних ознак, що відбивають найсуттєвіші властивості означення в різних аспектах: 1) логічному; 2) структурному; 3) семантичному; 4) комунікативному. Властивість членів речення виступати як: 1) носіїв лексичного значення; 2) структурних компонентів речення; 3) виразників «даного» і «нового»; 4) носіїв інформативної семантики тощо. Члени речення характеризуються набором диференційних ознак, що відбивають найсуттєвіші властивості в різних аспектах.

Багатоета́пна ви́бірка (англ. *multi-stage sample*) – див.: ***Вибірка багатоетапна***.

Багатозна́чне сло́во (полісема́нт) – див.: ***Слово багатозначне (полісемант)***.

Багатозна́чність (полісемі́я) – наявність у слова одночасно кількох семантично пов'язаних значень, що, виступаючи в різних контекстах, утворюють семантичну структуру слова: ***театр*** – 1) вид мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами (*Історія* ***театру****, живопису, скульптури, музики, літератури обчислюється багатьма сотнями років* (Мистецтво кіно. – 1955. – № 5)); 2) установа, організація, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів (*Видавались з маси співу такі чисті та дужі голоси, котрі зробили б честь сцені у великих* ***театрах*** (І. Нечуй-Левицький)); 3) приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави (*Щось мало бути цікаве в* ***театрі****, бо люди йшли* (М. Коцюбинський)); 4) *заст.* вистава, спектакль (*Ніколи було удень, а в нічну добу чимало часу тратив на* ***театр*** (Панас Мирний)); 5) *перен.* місце, де відбуваються значні події (воєнні дії тощо) (***Театр*** *воєнних дій сьогодні в Афганістані неодновимірний і вимагає, очевидно, нової стратегії* (Україна молода. – 2009. – 10 червня)) (за (СУМ, X, с. 54-55)) – спільний семантичний компонент «місце для вистав». Значення багатозначного слова мотивовані, їх цілком можна пояснити одне через інше: *сонячний день* (*частина доби з ранку до вечора*); *минуло два дні* (тобто *дві доби*). В українській мові більшість слів є багатозначними. Стилістичне використання багатозначності слів ґрунтується на можливостях їхнього вживання не тільки у прямому, а й переносному значенні. У багатозначному слові форматив (формальне вираження) залишається незмінним, а денотат змінюється. З-поміж багатозначних слів поширена **радіа́льна, ланцюго́ва** та **радіа́льно-ланцюго́ва (змі́шана) багатозна́чність**. **Радіа́льна полісемі́я** – усі непрямі (похідні) значення (лексико-семантичні варіанти) походять безпосередньо від прямого: ***борець*** – 1) той, хто бореться, б'ється з ким-небудь (*До впаду міг борюкатися* (Василько – А.З.) *... з рябеньким лобатим своїм приятелем… А дядько тільки сміється на буйні Василькові вибрики. – Ану, ану, чий лоб міцніший, – під'юджує він* ***борців*** (Олесь Гончар)); 2) той,

хто бере участь у боротьбі, бореться за що-небудь (*Згадати тільки всі тяжкії муки, / Що завдали* ***борцям*** *за правду вороги* (Леся Українка)); (за (СУМ, І, с. 217)) – обидва значення паралельно утворилися від однієї твірної основи (*боротися*) однаковим афіксом. **Ланцюжко́ва полісемі́я** – кожне наступне значення є похідним від найближчого попереднього: ***жменя*** – долоня й пальці в зігнутому стані, що дає можливість тримати в них щось покладене, насипане і т. ін. (*Напився* (Микола – А. З.), *взяв у* ***жменю*** *води собі очі трошки помочити* (Народна казка)); 2) кількість чого-небудь, що вміщається між зігнутими долонею та пальцями (*Вони їздили по селах, жебрали, збирали де яєчко, де* ***жменю*** *муки або кукурудзи* (М. Коцюбинський)); 3) *перен.* незначна кількість кого-, чого-небудь (*«Коли б хоч трохи більше землі тієї… А то – всього* ***жменя****, а ти крутися біля неї»* (Панас Мирний)); (за (СУМ, ІІ, с. 537-538)) – кожне значення походить від попереднього: ***1 → 2 → 3***. **Радіа́льно-ланцюжко́ва полісемі́я** – поєднання обох попередніх типів багатозначності: ***дорога*** – 1) смуга землі, по якій їздять і ходять (*А дівчина при самій* ***дорозі*** */ Недалеко коло мене / Плоскінь вибирала* (Тарас Шевченко)); 2) місце для проходу, проїзду (*Сплетені вусиками лози запиняють йому* ***дорогу*** (Михайло Коцюбинський)); 3) перебування в русі (йдучи або їдучи куди-небудь) (*Остап і Соломія були стомлені* ***дорогою*** (Михайло Коцюбинський)); 4) у знач. присл. ***дорогою*** – під час руху, подорожування куди-небудь (*Довідавшись* ***дорогою*** *від хлопчика…, що Шакули померли, він, зітхнувши, промовив: – Прости їм, Господи* (Михайло Коцюбинський)); (за (СУМ, ІІ, с. 379)) – друге значення є похідним від першого, а третє і четверте походять від другого.

Див. також: ***Епідигматика***.

Багатокомпоне́нтне складне́ (багаточле́нне, ускла́днене) ре́чення – див.: ***Речення багатокомпонентне складне (багаточленне, ускладнене)***.

Багатокра́пка (**…**) – розділовий знак у вигляді трьох лінійно розташованих крапок, що використовується для вказівки на незавершення, незакінчення або перерваність висловлення, а також на пропуски в тексті (інколи для цього використовують дві поряд лінійно розташованих крапки (**..**) – див., наприклад, Словник української мови (В 11-ти томах): *«Ви не тямите, що ви кажете**…**» – скипів раптом Василь Маркович* (Олександр Довженко); *Ідуть заробітчани**...** Йдуть та й ідуть, чорні, похилі, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі**...** Йдуть і зникають у сірій безвісті* (Михайло Коцюбинський).

Багатокра́пка (…) в худо́жньому те́ксті – розділовий знак, що найчастіше: 1) передає схвильоване мовлення; 2) передає утруднене мовлення, коли мовець зупиняється, добирає слова; 3) оформляє перерване висловлення; 4) передається недорікувате мовлення.

Багатомо́вність – володіння людиною кількома (багатьма) мовами і активне їхнє використання в спілкуванні з іншими людьми.

Див.: ***Полілінгвізм***

Багатоприйменникóвість – вживання прийменника перед іменником та перед узгодженим з ним означенням: *До рідної до отчої до хати знову серце мене кличе* (Марія Загірна).

Багатослі́в'я – див.: ***Марнослів'я***.

Багатосполучникóвість (полісиндетóн) – стилістична фігура, що охоплює принцип побудови складного речення, тексту, за якого постпозитивні рівнорядні одиниці тексту приєднуються до попередньої за допомогою того самого сполучника (здебільшого єднального): ***І*** *плаче вересень дощами, /* ***І*** *гілка стукає у моє вікно, /* ***І*** *грає промінь заплаканого сонця, ховаючись у хмарі* (Анатолій Яна); *Твоє життя минуло й знебуло. /* ***І*** *гусне крик. Довліє злоба дневі. /* ***І*** *споневіра спалює чоло, /* ***І*** *дивен див біжить поверхи древа, /* ***І*** *ніч біжить – поверхи давніх днів, /* ***І*** *тінь лягла на заволоку часу* (Василь Стус).

Пор.: ***Асиндетон***.

Багаточле́нне складне́ ре́чення – те саме, що багатокомпонентне складне речення.

Див.: ***Речення складне багатокомпонентне.***

Бага́тство мо́ви / Бага́тство мо́влення – одна з комунікативних якостей мови; велика ємність активного словника, вживання семантично і стилістичних різних одиниць, оперування лексичними (синонімічними, антонімічними і под.), граматичними та іншими можливостями мови; риторичний аспект комунікації, складник мовної компетенції адресанта, пов'язаний з умінням застосовувати різноманітні засоби мовного коду, уникати повтору однотипних елементів, конструкцій тощо.

Пор.: ***Чистота мовлення / Чистота мови; Якість мови / Якість мовлення***.

Бажа́ння – у психолінгвістиці – переживання, що виявляє потребу в чомусь / комусь.

Ба́за (франц. *base* від грецьк. *basis* – основа) **артикуляці́йна** (лат. *articulare* – членоподільно вимовляю) – сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови; система звичних рухів і положень органів мовлення носіїв певної мови, необхідних для вимови звуків певної мови.

Див.: ***Мовлення; Артикуляція.***

Ба́за (франц. *base* від грецьк. *basis* – основа) **да́них – у прикладній лінгвістиці** – структурований і формалізований масив інформації про певну предметну галузь.

Ба́за (франц. *base* від грецьк. *basis* – основа) **е́тносу** (грецьк. *ethnos* – народ) **когніти́вна** (лат. *cognosco* – пізнаю) – відповідно структурована сукупність обов'язкових знань, національно-визначених і національно-мотивованих, мінімізованих уявлень носіїв певної національно-лінгвокультури, які притаманні носіям цієї національно-культури як вияв їхнього відповідного менталітету.

Див.: ***Концепт; Картина світу концептуальна.***

Ба́за (франц. *base* від грецьк. *basis* – основа) **знань** – структурований і формалізований набір даних про об’єкти відповідної предметної галузі та відношення між ними, з опертям на які можна будувати судження про них, здійснювати операції логічних умовиводів.

Ба́за (франц. *base* від грецьк. *basis* – основа) **міжособи́стісна лінгвокультурологі́чна** (прикм. від ім. *лінгвокультурологія*) – сукупність знань учасників комунікації про структурно-системну організацію рідної мови й культури в їхньому взаємозв’язку, уміння застосовувати такі знання в спілкуванні з певними автоматизованими навичками. Б. м. л. постає значущою і виявлюваною насамперед в особливостях спілкування в межах і рамках рідної культури; **міжмо́вна комуніка́ція** – знаннях мов, традицій, звичаїв, культури загалом того етносу, з представниками якого наявне спілкування.

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Мова рідна.***

Ба́за (франц. *base* від грецьк. *basis* – основа) **твірна́** – основа мотиваційного слова або все мотиваційне слово загалом: *шукати – шук-ач; шукати – роз-шукати*.

Байт (англ. *bytes*) – одиниця кількості інформації, що являє собою групу із сусідніх подвійних розрядів (здебільшого з восьми), якою цифрова обчислювальна машина може оперувати як одним цілим при передачі, зберіганні й опрацюванні даних.

Бана́льність (франц. *banal*) / **Стиль бана́льний** – трафаретний вислів; мовлення, наповнене трафаретними, стертими словосполученнями і висловами: *Це не стільки їхня вина, скільки їхня біда; Ні для кого не секрет, що…; Я буду радий, якщо помиляюсь…; Запитайте про що-небудь простіше; Доброго дня* (початок будь-якого звичайного листа) та ін.

Бар’є́ри (франц. *barriere* – застава, перепона) **комунікати́вні** (прикм. від ім. *комунікація*) – різноманітні труднощі, непорозуміння, конфлікти, що виникають у міжособистісному спілкуванні й визначувані лінгвістичними, когнітивними, соціальними, психологічними чинниками. У комунікації причинами бар’єрів можуть бути неповне або недостатнє володіння комунікативними і лінгвокультурними нормами спілкування, усталеними в конкретній лінгвокультурі.

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Шум комунікативний; Акт комунікативний.***

Пор.: ***Непорозуміння у комунікації; Бар’єри спілкування лінгвокультурні.***

Бар’є́ри (франц. *barriere* – застава, перепона) **комуніка́ції** (лат. *communicatio*) – див.: ***Шум комунікативний.***

Бар’є́ри (франц. *barriere* – застава, перепона) **спілкува́ння лінгвокульту́рні** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – комунікативні бар’єри, причиною яких стає неволодіння або неповне володіння комунікантами

(або одним із них) лінгвокультурними нормами спілкування, усталеними і нормативними в конкретній національній лінгвокультурі.

Див.: ***Бар'єри комунікативні.***

Пор.: ***Шум комунікативний.***

Бато́с (грецьк. *bathos* – глибина, серйозність, глибокодумність) – смішний перехід від підвищеного до банального, що привносить відтінок мовленнєвої несподіванки і гумористичності: *Робота учителя не задовольняє його; йому хочеться чогось іншого… Більшої зарплати йому хочеться.*

Безафіксний (*без-* + *афіксний*) – 1) той, що не користується афіксами як словотвірним засобом (тобто той, що використовує чергування звуків, перенос наголосу й т. ін.). **Спо́сіб морфологі́чного слово́твору безафіксний. Тип словотво́ру безафіксний**; 2) такий, в основі якого не виділяється афікс. **Утво́рення безафіксні.**

Безафіксні (*без-* + *афіксний*) **спо́соби словотво́ру** – див.: ***Спо́соби словотво́ру безафіксні.***

Безеквівале́нтна (*без-* + *еквівалентна* (лат. *aequus* – рівний) **ле́ксика** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: ***Лексика безеквівалентна.***

Безеквівале́нтність (*без-* + *еквівалентна* (лат. *aequus* – рівний) **мо́вних одини́ць** – відсутність будь-яких спільних семантичних компонентів у змісті (структурі значення) слів (лексем) мов, якими користуються учасники міжкультурної комунікації.

Див.: ***Лексика: Лексика безеквівалентна: Лексика екзотична; Лакуна.***

Пор.: ***Еквівалентність мовних одиниць; Неповноеквівалентність мовних одиниць.***

Безособо́ве дієсло́во – див.: ***Дієслово безособове.***

Безособо́ве ре́чення – див.**: *Речення безособове.***

Безособо́во-предикати́вні слова́ – див.: ***Слова безособово-предикативні.***

Безпере́рвність – диференційна (розрізнювальна) ознака приголосних фонем, вияв якої полягає у плавній, поступовій зміні звучання приголосного з характерним рівним зростанням. Безперервність – характерна ознака приголосних щілинних: *[з], [с], [з'], [с']* та ін.

Безпосере́дній складни́к / Безпосере́дні складники́ – див.: ***Складник безпосередній / Складники безпосередні.***

Безпосере́дня комуніка́ція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікація безпосередня.***

Безпре́фіксний (**безприросткóвий**) – такий, що не користується префіксами як словотвірним засобом. **Тип словотво́ру безпре́фіксний.**

Безсполучнико́ве складне́ ре́чення – див.: ***Речення безсполучникове складне́.***

Безсполучнико́вий зв'язо́к – див.: ***Зв'язок безсполучниковий***.

Безсполучнико́ві складні́ ре́чення з диференційо́ваними відно́шеннями – див.: ***Ре́чення безсполучнико́ві складні́ ре́чення з диференційо́ваними відно́шеннями***.

Безсполучнико́ві складні́ ре́чення з недиференційо́ваними відно́шеннями – див.: ***Ре́чення безсполучнико́ві складні́ ре́чення з недиференційо́ваними відно́шеннями***.

Безсполучнико́ві складні́ ре́чення неоднорі́дного скла́ду – див.: ***Ре́чення безсполучнико́ві складні́ неоднорі́дного скла́ду***.

Безсполучнико́ві складні́ ре́чення однорі́дного скла́ду – див.: ***Ре́чення безсполучнико́ві складні́ однорі́дного скла́ду***.

Безсполучнико́ві складні́ ре́чення усклáдненої структу́ри – див.: ***Ре́чення безсполучнико́ві складні́ ускладне́ної структу́ри***.

Безсполучнико́ві складні́ ре́чення фразеологізо́ваної структу́ри – див.: ***Ре́чення безсполучнико́ві складні́ фразеологізо́ваної структу́ри***.

Безсполучнико́вість – стилістична фігура, що ґрунтується на спеціальному пропуску сполучників між окремими членами речення і між предикативними частинами в реченні. Це надає висловленню конденсованості, стиснутості, стрімкості: *Пливе перон за сизими шибками. / Туман… Шлагбаум… Тиша… Переїзд… / Дерева, як закидані шапками, / Стоять у гронах ще порожніх гнізд* (Ліна Костенко); те саме, що безсполучниковий зв'язок. Синонім: ***Асиндетон***.

Безсуфіксáльний – те саме, що і безсуфіксний. **Утво́рення безсуфіксáльне**.

Безсу́фіксний (безсуфіксáльний) – 1) такий, що не користується суфіксами як словотвірним засобом; 2) такий, в основі якого не виділяється суфікс. **Дієслова́ безсу́фіксні. Осно́ва безсу́фіксна. Прикме́тники безсу́фіксні.**

Див.: ***Прикметник***.

Безфо́рмний (амо́рфний) – нерозкладний на основу та закінчення.

Пор.: ***Форма слова***.

Бенефіціє́нс / Бенефіціáнт / Бенефіціантúв (англ. *benefitsiyens*) – денотативна роль адресатного чи ситуативного типу, особа, яка зацікавлена в реалізації ситуації і яка отримує в результаті цієї ситуації моральну або матеріальну користь чи шкоду: *У липні ситуація може змінитися* ***не на користь садівників***; ***Іванові Івановичу*** *надали слово* (Микола Хвильовий) (= **Іванові Івановичу надали можливість виступити*); назва відмінка і позначення учасника події, яка репрезентована в реченні так, що вона постає певною мірою сприятливою, з чого він має певну вигоду: *У Мишка є магнітофон. Хлопчик знайшов олівець.*

Бе́сіда – 1) один з методів навчання мови, спосіб комунікації у процесі навчання, коли викладач з опертям на наявні в учнів знання та навички за допомогою чітко визначених питань підводить їх до засвоєння нових

знань, формує мовленнєві навички та уміння; 2) **у комунікативній лінгвістиці** – жанр мовленнєвого спілкування (діалог або полілог), у якому, за кооперативної стратегії, відбувається: а) обмін думками з яких-небудь питань; б) обмін думками про особисті зацікавлення кожного з учасників – для встановлення типу відношень; в) обмін думками без мети новинами, даними (фактичне спілкування). Різні види Б. характеризуються відповідними різновидами діалогійної модальності. За обміну думками з яких-небудь питань учасники виражають свій погляд, керуючись соціокультурними стереотипами, напрацьованих століттями пріоритетами і ціннісними орієнтирами, загальнолюдськими абсолютними істинами і нормами життя. Тому цей вид діалогійної модальності називається аксіологічною. Ілюстрацією такого типу Б. може бути розмова двох друзів про достоїнства того чи того напряму в малярстві, про смаки; полілог про якість виробів. Найпаразитичніша форма розмови про цінності – плітки. Другий тип Б. передбачає душевне "співзвуччя", похвалу, схвалення, компліменти, щирі зізнання. Третій тип жанру Б. – порожнє спілкування, у якому учасники знімають емоційну напругу, змагаються в гострослів'ї, розповідають анекдоти, роблять політичні прогнози, обмінюються своїми турботами, шукають співчуття, розповідають жарти й історії. Для цього різновиду Б. властива емоційна модальність.

Жанр Б. – той тип розмови, у якому за різних тактик, домінує стратегія солідарності в думках. Обмін інформацією в Б. може бути однією з фаз мовленнєвої взаємодії, допоміжною тактикою, тому модальність може виражатися вставними слова на зразок: *Знаєш; Ти не можеш собі уявити; І що ти думаєш там трапилось?; Уяви собі, що*; ці модальні слова й реакція на них адресата (адресатів): – *Не можу собі уявити; Невже; Хіба; Звідки мені знати; Уяви не маю*; – відіграють роль регулятивів у ході бесіди, що зумовлюють вектор мовленнєвого спілкування.

Пор.: ***Розмова; Спір / Суперечка.***

Бехабіти́в (пор. англ. *behavior* – поведінка) – тип мовленнєвого акту, якому властиві міжособистісні людські взаємини та людська поведінка: привітання, співчуття, вибачення тощо.

Біблеї́зм (бібліїзм) – покликання у мовленні на книгу Біблії або цитата з неї, пор. у Євангелії: *Погляньте на птахів небесних: вони не сіють, не жнуть, не збирають у житниці і Отець ваш Небесний годує їх*.

Бібліо́нім (грецьк. *βιβλίο* – книга + *-онім*) – різновид ідеоніма; найменування будь-якого письмового твору – художнього, публіцистичного, релігійного, політичного, наукового тощо: *«Пісня про рушник»* (Андрій Малишко); *«Два кольори»* (Дмитро Павличко) та ін.

Бібліоте́ка віртуа́льна (середньолат. *virtualis* – можливий, такий, що може виявитися за певних умов) (**Virtual library**) – **у прикладній лінгвістиці** – використовується для визначення комплексу інформаційних джерел, доступних через глобальні комп'ютерні мережі, що в сукупності

утворюють internet. Б. в. не має єдиного місцезнаходження – її ресурси розподілені по всьому світі, а інформаційний потенціал на кілька порядків перевищує документні ресурси будь-якої книгозбірні.

Бібліоте́ка електро́нна (Digital library) – у прикладній лінгвістиці – інтегрована інформаційна система, що дозволяє накопичувати, зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних повнотекстових та мультимедійних документів, що доступні в зручному для користувача вигляді. Б. е. являє собою сукупність документів, що мають конкретне місцезнаходження, її основні процеси здійснюються з використанням комп'ютерів. Існують Б. е. **online-** та о**ffline-бібліотеки.**

«Бібліоте́ка цифрова́» (Digital library) – у прикладній лінгвістиці – бібліотека, в якій вся інформація зберігається в оцифрованому вигляді та не передбачає наявності документів на традиційних носіях.

Білабіа́льні (лат. *bi* – двох + *labialis* – губний) **при́голосні** – див.: ***Приголосні білабіальні.***

Бі́лі хорва́ти – слов'янське плем'я або союз племен, що входило до антських племені та яке сформувалося в ареалі черняхівської культури. Сьогодні хорвати більш відомі як південнослов'янська нація. На протиукраїнських землях так називали одну з південних груп східнослов'янських племен. Вони проживали на Верхній Наддністрянщині дещо західніше р. Збруча, у межиріччі Верхнього Прута й Дністра, у північних й південних районах Східного Прикарпаття, на Північній Буковині та частині сучасного українського Закарпаття. На початку н. е. Птолемей згадує плем'я карпіанів і розміщує його на цих територіях, його згадують у римських джерелах аж до IV ст. н. е. під назвою «*carp*». Найбільш імовірно, що карпіани були слов'янами – пращурами хорватів. У середині VI ст. (близько 560 р.) на хорватів напали авари, що зумовило їхній поділ на три групи. Одна частина перемістилася в Далмацію, інша – на захід до верхів'я Ельби, а ще інша – залишилася на своїх землях і брала участь у поході київського князя Олега на Візантію в 907 р., пор.: *«взяв безліч варягів, і словін, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверів, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, тиверців, що є толковини в князя»* (Повість врем'яних літ). За археологічними фактами, хорвати не мали ніяких особливих відмінностей від інших антських земель. Сусідство волинян і деревлян зумовило певну втрату хорватами антських особливостей. На ґрунті діалекту хорватів постали закарпатський та бойківський українські говори. У X ст. на хорватських землях поселяються тиверці, яких потіснили кочівники. Тому населення цих земель стає хорватсько-тиверським. Востаннє хорвати згадані в «Повісті врем'яних літ» під 992 р.: *«ходив Володимир на хорватів»* (Повість врем'яних літ). Похід Володимира Святославича був спричинений загарбанням хорватських земель польським королем Болеславом I Хоробрим.

Білі́нгв (лат. *bi* – двох та *lingua* – мова) – людина, яка активно володіє двома мовами, тобто за потреби активно використає їх у спілкуванні (з урахуванням конкретної конситуації).

Див.: ***Переключення кодів.***

Пор.: ***Монолінгв; Полілінгв.***

Білінгві́зм (лат. *bi* – двох + *lingua* – мова) (**двомо́вність**) – 1) взаємодія двох або трьох мов у тому самому мовному колективі, мовному соціумі. Розмежовують Б. як соціальне явище та Б. як факт мовленнєвої діяльності мовця. Соціальний білінгвізм – це мовне явище; 2) вільне володіння двома мовами (діалектами) і здатність особи або групи осіб користуватись цими двома мовами для забезпечення комунікативних потреб; 3) реалізація здатності користуватись почергово двома мовами; практика почергового спілкування двома мовами; практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах (див.: ***Мова; Спілкування***; пор.: ***Диглосія; Монолінгвізм; Полілінгвізм***); **у вузькому значенні** – більш чи менш вільне володіння двома мовами: рідною і нерідною (див.: ***Мова; Мова рідна; Мова нерідна***; пор.: ***Монолінгвізм; Полілінгвізм***); **у широкому значенні** – відносне володіння другою мовою, здатність користуватися нею в певних сферах спілкування. Мінімальним рівнем (порогом) володіння другою мовою вважається рівень, достатній для виконання індивідом мовленнєвих дій, у процесі котрих реалізуються потрібні функції другої мови (див.: ***Мова; Спілкування***; пор.: ***Монолінгвізм, Полілінгвізм***). **Б. автоно́мний** – білінгвізм, за якого мови, якими володіє білінгв, засвоюються без послідовного їхнього співвіднесення між собою (див.: ***Білінгвізм паралельний***). **Б. акти́вний** – простежуваний у тому, що суб’єкт засвоює другу (нерідну) мову в процесах безпосереднього спілкування з носіями цієї мови і більш-менш регулярно звертається до обох мов: рідної та нерідної (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна***; пор.: ***Білінгвізм пасивний***). **Б. асиметри́чний** – наявний у разі нерівноправних стосунків між учасниками міжкультурної комунікації, коли один із учасників із різних (перш за все соціальних) причин вимушений постійно послуговуватися нерідною мовою (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна***; пор.: ***Білінгвізм симетричний; Білінгвізм однобічний***). **Б. двобі́чний** – за якого учасники міжкультурної комунікації знають і активно використовують мови один одного. Найчастіше спостерігається на етнічних межах зі змішаним населенням (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна***; пор.: ***Білінгвізм однобічний; Білінгвізм симетричний***). **Б. збалансо́ваний** – білінгвізм, за якого учасники міжкультурної комунікації володіють приблизно однаково обома мовами. Це не виключає деякої переваги однієї з мов у різних мовних ситуаціях, наприклад, рідної мови в побуті, нерідної мови – у сферах пріоритетного державного облаштування: науки, виробництва, суспільного життя та ін. (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Білінгвізм симетричний***; пор.: ***Білінгвізм***

асиметричний). **Б. індивідуа́льний** – за якого двома мовами користуються в певному (досить вузькому) колективі або в певному прошарку, що постає виявом певної пріоритетності, ознакою елітності. Так, у XIX ст. російське дворянство послуговувалося поряд з російською здебільшого англійською, французькою і німецькою мовами (див.: ***Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм масовий***). **Б. конта́ктний** – за якого між носіями різних мов і культур у білінгвальному колективі існує природний контакт, тобто білінгв підтримує регулярні зв'язки з носіями рідної і чужої мови та культури, що особливо постає реальним у разі активних контактів в умовах іншомовного оточення (пор.: ситуацію в нижньолужицькій, верхньолужицькій мовах, носії яких перебувають у постійному контакті з німецькомовним населенням, а самі території розташовані в німецькомовному оточенні (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Білінгвізм***; пор.: ***Білінгвізм неконтактний***). **Б. культу́рний** – за якого білінгв користується однією з мов, якими він володіє, лише в офіційній мовленнєвій ситуації (наприклад, перекладач під час роботи з делегацією тощо) (див.: ***Комунікація; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм штучний***). **Б. ма́совий** – поширений серед значної частини етносу. Б. м. мав, наприклад, місце в колишньому СРСР, де поряд з рідною мовою значна частина населення союзних і автономних республік володіла також нерідною – російською, оскільки значна частина офіційно-ділового, наукового, професійно-виробничого та іншого життя передбачала використання нерідної національної мови, а тільки російської (наприклад, військова служба передбачала використання лише російської мови; написання дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата або доктора наук можливе було тільки російською мовою; те саме щодо оформлення офіційних документів на присудження наукових ступенів, вчених звань і под.) (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм індивідуальний***). **Б. націона́льний** – за якого члени однієї національної лінгвокультурної спільноти володіють двома мовами – рідною і нерідною, регулярно використовуючи їх залежно від ситуації спілкування (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм двобічний***). **Б. неконта́ктний** – у цьому разі між носіями різних мов відсутні регулярні контакти (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм контактний***). **Б. однобі́чний** – наявний тоді, коли один з учасників комунікації володіє мовою іншого і використовує її в спілкуванні з ним; інший учасник спілкування володіє лише рідною мовою і послуговується лише нею (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм симетричний; Білінгвізм асиметричний; Білінгвізм двобічний***). **Б. паралéльний** – за якого оволодіння однією з мов відбувається з опертям на добре володіння іншою мовою (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Комунікація; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм симетричний; Білінгвізм асиметричний***). **Б. паси́вний** – такий білінгвізм, коли суб'єкт, володіючи другою (нерідною) мовою, частіше звертається до однієї з них (найчастіше

рідної) (див.: ***Мова; Мова рідна; Мова нерідна; Комунікація; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм активний; Білінгвізм однобічний***). **Б. приро́дний** – засвоєння другої (чужої) мови відбувається у процесі живого безпосереднього спілкування з носіями цієї мови (див.: ***Мова; Мова рідна; Мова нерідна; Комунікація; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм штучний***). **Б. симетри́чний** (грецьк. *symmetria* – відповідність) – учасники комунікації та носії мов загалом корелюють у соціально-рольовому аспекті (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм асиметричний; Білінгвізм двобічний***). **Б. субординати́вний** (лат. *sub* – під + лат. *ordinatio* – приведення в порядок) – учасники комунікації володіють однією мовою (зазвичай, рідною) краще, ніж іншою (здебільшого, чужою) (див.: ***Мова; Мова рідна; Мова нерідна; Комунікація; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм координований, Білінгвізм симетричний; Білінгвізм асиметричний***). **Б. шту́чний –** засвоєння другої (чужої) мови відбувається в процесі її вивчення дидактичним шляхом. Б. ш., зазвичай, – результат шкільного (вишівського тощо) вивчення іноземних мов (див.: ***Мова рідна; Мова нерідна; Спілкування***; пор.: ***Білінгвізм природний***).

Білінволо́гія (лат. *bi* – дво, двох та лат. *lingua* – мова і грецьк. *logos* – слово, вчення) – галузь мовознавства, що вивчає теоретичні та прикладні аспекти білінгвізму як лінгвістичного явища.

Див.: ***Білінгвізм.***

Біморфе́ма (лат. *bi* — дво, двох + *морфема*) – те саме, що конфікс.

Див.: ***Конфікс.***

Бітре́йт (англ. *bitrate*) **– у прикладній лінгвістиці** – див.: ***Швидкість мовлення.***

Біхевіоре́ма (англ. *behavior(u)r* — поведінка) – **у комунікативній лінгвістиці** – конкретна модель мовної й комунікативної поведінки учасників інтеракції, інтеракційна компетенція учасників спілкування. Регульована чотирма видами конгруентності: граматичної, семантичної, прагматичної і семіотичної.

Див.: ***Інтеракція; Компетенція інтеракційна; Спілкування; Комунікація***.

Біхевіори́зм (англ. *behaviour, bihevior* – поведінка) – провідний напрям американської психології першої половини XX ст., який вважав предметом психології не свідомість, а поведінку, що розумілася як сукупність вербальних і емоційних відповідей (реакцій) на впливи (стимули) зовнішнього середовища.

Див.: ***Ме́тод біхевіори́стський.***

Біхевіори́стський (англ. *behaviour, bihevior* – поведінка) **ме́тод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: ***Ме́тод біхевіори́стський.***

Бленд (англ. *blend* – змішування) – гібридне поєднання в одній лексичній одиниці двох слів, змішування в ній форми і значення, пор.: *Зі всіх*

Венер найбільш Мілоська; Ми виявилися в екстремальній ситуації; Дешеві сорти ковбаси роблять із воловини: трільярд, злютий холод. Інколи сприймається як грубість, вульгарність.

Блок (франц. *bloc*; англ. *block*) **елементáрний** (прикм. від ім. *елемент*) **діалогíйний** (прикм. від ім. *діалог*) – акт однократного обміну мовленнєвими діями, з яких компонуються більш складні одиниці – подовжені інтерактивні блоки.

Бокові́ при́голосні – див.: ***Приголосні бокові***.

Бомба́ст (грецьк. *bombos* – шум) – високопарні фрази на тривіальні теми: *Де ж віднайти ті лагуни, ті тихі місця, в яких літає ваша думка* (Олесь Гончар).

Пор.: ***Ампулла***.

Бонмо́ (франц. *bon mot* – гарне слово) – дотепний, гострий вислів: *Моя дружина ходить у супермаркети зі швидкістю шістсот доларів на годину*.

Брадилалі́я (грецьк. *bradys* – повільний і *lalia* – мовлення) – уповільнення мовлення, спричинене утрудненнями артикуляції внаслідок ураження головного мозку.

Будівни́цтво мо́вне – частина мовної політики (див.: ***Політика мовна***); комплекс конкретних заходів щодо підтримки і захисту державної (літературної) мови, що реалізується на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Буд о́ва мо́вної одини́ці – співвідношення частин мовної одиниці; кількість, характер компонентів мовної одиниці, характер зв'язку між ними. **Буд о́ва про́стого двоскла́дного ре́чення. Буд о́ва про́стого односкла́дного ре́чення. Буд о́ва складно́го словосполу́чення. Буд о́ва присудка. Буд о́ва складно́го ре́чення**.

Буд о́ва сло́ва морфе́мна (склад сло́ва морфе́мний) – сукупність морфем, послідовність яких визначувана певними правилами сполучуваності класів морфем.

Бу́ква – 1) знак на письмі, що вказує на звук або склад, який необхідно вимовити; 2) знак (графема) фонематичного письма, що відповідає фонемі. Основна графічна одиниця в такій системі письма, де як кінцеві виділяють фонему і звук. Б. виступає основною одиницею в українській та інших слов'янських мовах, а також в англійській, німецькій та інших мовах. Б. відведено певне місце в алфавіті, вона позначає на письмі звуки, склади. *Буква / Літера велика. Писати з великої букви / літери*.

Див.: ***Фонографія***.

Буквалізáція – актуалізація внутрішньої форми слова, вислову, його первинного смислу: *Я слово тобі даю, а ти уже його тримай*.

Буквáльність – специфічний вислів, що постає внаслідок буквального перекладу. Пор. англ. *He is knowen to be a clever man* і буквальний переклад: *Він відомий бути розумною людиною*.

Буквокóд / Літерокóд – система, у якій наявні власні відношення єдності й закони композиції, необхідні для створення літери як окремого об'єкта-системи.

Бурлéск (лат. *burra* – жарт) – іронічний бомбаст, насмішлива патетика мовлення, пор. поему «Енеїда» Івана Котляревського.

Пор.: ***Пародія***.

Буттєві рéчення – див.: ***Речення буттєві***.

Буттєвість (Існувáння) – логіко-синтаксичний тип семантики простого речення, що доповнює й уточнює значення предикативності та предикативних відношень ствердженням запереченням буття предметів, явищ і под. у дійсності. Б. виражається односкладними та двоскладними реченнями. Найбільш «спеціалізовано» значення буття реалізується односкладними номінативними буттєвими реченнями. У двоскладних реченнях Б реалізується *екзистенційними (буттєвими)* дієсловами, інші дієслівні лексеми реалізують буттєвість нерегулярно: *Був вересень – Вересень; Стояла спека – Спека*.

B

WAV (Waveform Audio Format) – у прикладній лінгвістиці – аудіо-формат, розроблений компаніями Microsoft та IBM. WAV базується на форматі RIFF. Кодується алгоритмом PCM, що зумовлює великий обсяг файлу (близько 172 кбіт*сек для CD-якості). Розширення *.wav.

Валéнтність (лат. *valentia* – сила) – реалізація сполучувальних властивостей синтаксично стрижневих і залежних слів. В. може бути формальною і семантичною, пор.: формально-синтаксичну валентність дієслів *любити, ходити, слухати*:

Дієслово	Залежний компонент		
	Співати	Спів	щоб співати
Люблю	+	+	-
Ходжу	-	-	+
Слухаю	-	+	-

Валéнтність (лат. *valentia* – сила) **опóрного словá категорíйна** (прикм. від ім. *категорія*) – це потенційна здатність слова поширюватися, зумовлена його належністю до певної частини мови та його категорійною семантикою. Вона реалізується в складнопідрядних реченнях з присубстантивно-атрибутивними (означальними) підрядними, де опорний іменник вимагає означення: *Чи ти є **гріх**, що мене страшили ним колись батьки?* (Богдан-Ігор Антонич).

Валéнтність (лат. *valentia* – сила) **опóрного слóва лéксико-граматúчна** – потенційна здатність слова поширюватися, зумовлена значення морфологічної форми. Вона послідовно реалізується в складнопідрядних реченнях з прикомпаративно-об'єктними підрядними частинами, в яких у головній частині граматична форма компаратива прикметника, прислівника або слова категорії стану (предикатива) вимагає обов'язкового поширювача, що вказує на той чи той об'єкт порівняння: *Василько прибіг **швидше**, ніж його чекала мама* (Валер'ян Підмогильний).

Валéнтність (лат. *valentia* – сила) **опóрного слóва лексúчна** (прикм. від ім. *лексика*) – потенційна спроможність слова поширюватися, зумовлена його лексичним значенням. Реалізується в складнопідрядних реченнях зі з'ясувально-об'єктною підрядною. У їхній головній частині наявне опорне слово відповідної семантики, що вимагає обов'язкового об'єктного поширювача. Це: 1) дієслова мислення, мовлення, емоційного ставлення, почуття; 2) віддієслівні іменники тієї самої семантики;

3) модальна лексика; 4) оцінні слова: *Тривожусь я, що не відчую гомону лісу, його внутрішніх хвиль* (Олекса Слісаренко).

Валéнтність (лат. *valentia* – сила) **опóрного слóва у прислівних рéченнях нерозчленóваної структýри** – для валентності опорного слова властиві три різновиди валентності: 1) категорійна валентність; 2) лексична валентність; 3) лексико-морфологічна валентність.

Валéнтність (лат. *valentia* – сила) **слóва** – здатність слова приєднувати до себе інші слова. Ця здатність закладена в семантичній структурі слова. Приєднувати інші слова до себе притаманна предикатним знакам з активною валентністю, а виступати регулярними заповнювачами відповідних валентних гнізд властива словам непредикатної семантики, що утворюють клас слів пасивної валентності. Реалізується у вигляді сполучуваності слів, які внаслідок цього вступають у зв'язки одне з одним. Розрізняють лівобічну валентність (*хто? ← читає*) і правобічну (*читає → що?*). За своїм потенціалом слова активної валентності можуть бути одно- (*хто? ← спить*), дво- (*хто? ← стоїть → на чому?*), три- (*хто? ← косити → що? → чим?*), чотири- (*хто? ← відчищати → що? → чим? → від чого?*), п'яти- (*хто? ← нести → що? → чим? → звідки? → куди?*), шести- (*хто? ← везти → що? → чим? → звідки? → куди? → кому?*) і семивалентними (*хто? ← перевозити → що? → чим? → звідки? → куди? → кому? → через що?*).

Див.: ***Нéксус ↔ Ю́нкція***.

Пор.: ***Сполучуваність***.

Валíдність (англ. *validity*) – один з основних критеріїв, що надає інформацію щодо правильності, істинності відповідних вимірів дослідження або тестів. Загалом високий ступінь валідності тесту означає, що обрані процедури можуть вимірювати, за визначеними теоретичними концептами, тільки те, що прагнуть виміряти і визначають, що виміряти. Тому міркування про валідність розпочинаються з операціоналізації концептів та гіпотез дослідження. Для перевірки різних видів валідності доступний перелік класичних процедур, але більшість з них не можна використовувати в інтерпретованих дослідженнях.

Див.: ***Надíйність***.

Варвари́зм / Варвари́зми (грецьк. *βαρβαρισμός (barbarismos)* від *barbaros* – чужинець, не грек; властивий іноземцеві) – 1) іншомовні слова та звороти, фонетично (інколи і граматично) не освоєні (на відміну від запозичень) мовою-реципієнтом; не стали загальновживаними, уживаються в тексті зі стилістичною метою. Часто варваризми зберігають навіть іншомовну графічну форму слова. Напр.: лат.*notabene* – зверни увагу, запам'ятай; *sempertiro* – завжди учень; *almamater* – мати-годувальниця, давня студентська назва університету; *ideafixe* – нав'язлива ідея; *terraincognita* – невідома земля, невідома галузь; *tete-a-tete* – франц. наодинці, віч-на-віч, тільки удвох; *хепі енд* – щасливий кінець; *вік-енд* – час відпочинку чи розваг від суботи до понеділка; 2) іншомовне слово, що зберегло особливості своєї

рідної мови і яке не сприймається нормами української мови. Інколи В. можуть передаватися графічними засобами мови-реципієнта: *альма матер, тет-а-тет, шерше ля фам*; надмірний їхній вжиток може зумовлювати незрозумілість, непрозорість мовлення для слухача, читача. Функції В. у тексті суттєво відрізняються. В Івана Котляревського наявне майстерне комбінування латинських слів та сполук слів (ад фінем, беллюм, сангвін тощо) зі специфічними словами-гібридами – оказіональними утвореннями, що постали внаслідок поєднання українських кореневих морфем з латинськими формантами *-us, -um* і под. (*панус = пан + -us; циганус = циган + -us*), пор.: *Щоб привести* ***ад фінем беллюм****, / Ми зробим з Турнусом* ***дуеллюм****, / Про що всіх* ***сангвіс*** *проливать* (Іван Котляревський) або *Я провів Дзвінку до її хати, і батьки були настільки люб'язні, що навіть запропонували переночувати під їхнім дружнім кровом. Ні, хоч і вельми вдячний за* ***пропозишн****, мем. Точніш, пані. Хоч і не відмовлюсь від невеличкої перекуски, бо вдома, як то мовлять, і церковна миша не мала би що з'їсти* (Любко Дереш); ***"Еррор?"*** *Мисль пробуксувала. Ет, і ну її в каналізацію, ту мисль. Непотрібна вона тут зовсім* (Оксана Забужко) (англ. *error* – помилка); *Жоден із нас нікуди не поспішав, надто ж я: ніж проводити час у квартирі Акопа, волів* ***енджоювати лайфом*** *тут* (Любко Дереш). (англійське словосполучення *to enjoy life* – насолоджуватися життям + українські форманти: *-ува-, -ти-, -ом*). Інколи надмірне використання варваризмів засвідчує претензійність мовлення: *З усіх наших усюд, які тільки-но здобули незалежність, припхалися волохаті й не дуже монстри з цимбалами, впевнені, що саме вони й є* ***real*** *і* ***true*** (Український тиждень. – 2009. – № 24) (англ. *real* – справжні і *true* – істинні). Наявні також **оказіона́льні** варваризми, що підтверджує вжиток англомовних слів або виразів типу: *hallo!* (зі значенням «привіт!»), *change* (зі значенням «обмін»), *speach* (зі значенням «вдало, вдалий вислів»).

Див.: ***Мова; Слово; Лексема.***

Пор.: ***Запозичення; Варіанти національної мови.***

Варвари́зми (грецьк. *barbarismos* від грецьк. *barbaros* – чужинець, не грек; властивий іноземцеві) **морфологі́чні** – підробка слів рідної мови під граматичні форми і словотвірні конструкції нерідної мови: *осквернісімо, падлісімо* (утворення італійської форми найвищого ступеня порівняння від звичайних слів) та ін.

Варіа́нт (варіа́нтність) (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) – 1) формальна видозміна або різновид (реалізація, маніфестація) тієї самої мовної одиниці на різних рівнях мови – фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному або *-еми,* тобто фонеми, морфеми й т. ін. (**варіа́нт форма́льний – фо́рма варіа́нтна**), і семантичному (**варіа́нт ле́ксико-семанти́чний**). **Варіа́нт індивідуа́льний;** один із можливих випадків; 2) стилістичне поняття, за яким допускаються паралельні форми. Є варіанти комбінаторні, факультативні й стилістичні;

3) різновид, один зі способів вираження, конкретна мовленнєва реалізація якої-небудь мовної одиниці; 4) морф, що перебуває у відношенні вільної дистрибуції зі співвідносним (співвідносними) морфом (морфами). **Варіа́нт комбінато́рний. Варіа́нти морфе́ми. Варіа́нт орфографі́чний. Варіа́нт позиці́йний (варіа́нт контекстуа́льний). Варіа́нт ві́льний. Варіа́нти сло́ва. Варіа́нт стилісти́чний. Варіа́нт субфоне́мний. Варіа́нт факультати́вний. Варіа́нт фономорфологі́чний.**

Див.: ***Інваріант***.

Варіа́нт (варіа́нтність) (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **вжива́ння розділо́вих зна́ків** – 1) варіанти, передбачені правилами оформлення складних безсполучникових речень: у поясненні або мотивації замість двокрапки може використовуватися тире: *Не для пісень сьогодні наше – в руках у нас мечі* (Анатолій Яна); 2) у відокремленні означень і прикладок поряд з комами можуть використовуватися тире; 3) можуть варіюватися кома і крапка з комою в складному безсполучниковому реченні; 4) може вживатися / не вживатися кома у використанні прийменникових зворотів з прийменниками *крім, окрім, опріч* і под.; 5) непослідовно виділяються окремі вставні слова (*насправді, насамперед, переважно* тощо).

Варіа́нт (франц. *variante*від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **ле́ксико-семанти́чний** – одне зі значень полісемічного (багатозначного) слова, тобто слово, взяте і сприйняте в його конкретному вживанні, у конкретному значенні, пор., напр., слово *натягати* у реченні *Надвечір **натягли** сірі хмари і почало ліпити широкими пластами снігу* (Іван Франко) вжито у значенні «насуваючись, скупчуватися, збиратися де-небудь» (СУМ, V, с. 222). Сукупність лексико-семантичних варіантів утворює парадигматичне угруповання, що має чітку структурну організацію, пор.: слово земля – 1) одна з планет Сонячної системи, світ (*період обертання Землі навколо Сонця; навколо власної осі обертання; походження Землі; спостерігати Землю з космічної станції; боротьба за поліпшення клімату на Землі*); 2) верхній шар, поверхня Землі (*стояти, сидіти, лежати, спати на землі; летіти низько над землею; кружляти над землею (про бджолу)*); 3) речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори, ґрунт (*мокра, тепла, волога, суха земля; глиниста, піскувата, сипуча земля; висаджувати квіти в землю; орати землю; копати землю*); 4) суша (на відміну від водяного простору) (*побачити на обрії землю; з невідомих причин дельфіни часто викидаються з моря на землю*); 5) ділянка певної площі, територія, що належить комусь, використовується в господарському напрямі (*орна земля; присадибна земля; передати землю у спадок*); 6) країна, край, держава (*рідна земля, материнська земля, українська земля*).

Варіа́нт (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **мо́ви** – просторова, часова або соціальна модифікація мови.

Наявність подібних модифікацій зумовлено структурою суспільства, його функціонуванням та історією. Наприклад, історичні варіанти української мови: *староукраїнська, середньоукраїнська, сучасна українська мова*.

Варіа́нт (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **одини́ці** – одна з модифікацій загального, інваріантного, уміщеного в мовній системі. Наявні різні варіанти мовних одиниць: на рівні фонетики, морфології тощо.

Варіа́нт (франц. *variante*від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **фоне́ми** (грецьк. *phone* – звук, голос; прикм. від ім. *фонема*) – модифікація фонеми, що зазнала в складі морфеми фонетичного варіювання. В. ф. поділяються на: 1) фонетичні; 2) нефонетичні: а) індивідуальні; б) діалектні; в) орфоепічні. Фонетичні варіанти фонеми обов'язкові для всіх мовців певної мови. Ідеально такий варіант постає в ізольованій вимові фонеми. Він постає моделлю (еталоном). Наближено до цього ідеалу фонеми виявлювані в сильних позиціях. Їм протиставлені слабкі позиції. Нефонетичні варіанти пов'язані: 1) з індивідуальними відтінками вимови фонеми (різниця між чоловічими і жіночими голосами), з дефектами мовленням (гнусавість, гаркавість, шепелявість) та ін.; 2) з діалектною вимовою: *[обрикос]*тощо; 3) з наявністю орфоепічних варіантів, що відбивають хронологічні і стилістичні хитання норми вимови. В. ф. – це конкретний звук, у якому реалізується фонема; представник, маніфестант фонеми, пор.: фонема <*в*> реалізується в звуках *[w], [v], [ў]*. Синонім: ***Алофон***.

Варіа́нти (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **акце́нтні** (прикм. від ім. *акцент*) – видозміни того самого слова з однаковим лексичним значенням та морфемною структурою, але різним за наголошенням: *алфавіт – алфа́віт; поми́лка – по́милка* і под.

Варіа́нти (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **морфе́ми** (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – морфи, що постають: 1) тотожними за значенням; 2) тотожними за позицією; 3) спроможні в тій самій позиції заступати один одного, тобто перебувати у відношеннях вільного розподілу: *кон-**ю*** і *кон-**еві***.

Варіа́нти (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **націона́льної мо́ви** – різновиди однієї національної (етнічної) мови, що використовуються учасниками міжособистісної міжмовної комунікації у різних суспільних, територіальних межах; паралельно чинні форми мови.

Див.: ***Мова; Мова національна; Комунікація міжмовна***.

Пор.: ***Форми мови***.

Варіа́нти (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **слів** – актуальні й у сучасній мові варіанти певних форм, що відображають відповідну нормативну специфіку: *метод – метода, клавіш*

– клавіша, бандурист – бандуриста, зал – зала, гітарист – гітариста, шатро – шатер, човен – човно та ін.

Варіа́нти (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **слів архаї́чні** (прикм. від ім. *архаїзм*) – варіанти до сучасних слів, що вийшли з активного ужитку: *ланіти, шуйця, ДонКіхот* та ін.

Варіа́нти (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **сло́ва** – видозміна того самого слова, що постають регулярно відтворюваними і яким властива морфологічно-словотвірна тотожність, спільність лексичного і граматичного значення з послідовним розрізненням у фонетичному (вимова звуків, склад фонем, місце і статус наголос, поєднання усіх цих ознак), формотворчому (суфікси, флексії, префікси тощо) аспектах. Найпоширенішими є варіанти слів: акцентуаційні (*беззáхисний – беззахисни́й, пóмилка – поми́лка*), орфоепічні (*соня[чн]ий – соня[шн]ий, бе[зп]ечний – бе[сп]ечний*), фонематичні (*внук – онук*), морфологічні (*ґенеза – ґенезис*).

Варіа́нти (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **словосполу́чення** – словосполучення, якому властиві відповідні ознаки: 1) тотожність граматичного значення і граматичної форми (моделі), 2) формальний збіг стрижневого компонента (граматичного центру) словосполучень: *дорогий матері – дорогий для матері, суголосний настроям – суголосний з настроями*.

Варіа́нтність (варіати́вність) (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) – основне поняття узагальненого позначення різних форм варіювання (тих чи тих окремих мовних одиниць, окремих форм існування мови, національно-територіальних, соціально-корпоративних різновидів мови та ін.), зумовлених внутрішньомовними і позамовними чинниками; універсальна властивість мови як системи, що виявляється в одночасному існуванні кількох (двох і більше) модифікацій тієї самої мовної одиниці (фонеми, морфеми, лексеми, конструкції, семантичного комплексу). Усталеним постає розмежування формальної і семантичної варіантності.

Варіа́нтність (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **літерату́рної но́рми** – одна з ознак літературної норми, за якою простежуваним є існування у мові кількох однозначних або синонімічних елементів, що складають разом опозицію іншим рівнорядним елементам мовної системи. Суттєвим постає розрізнення **хронологі́чних** (**діахроні́чних**) (*перст – палець, піїт – поет*), **регіона́льних** (*лелека – чорногуз – бусол; абрикоси – жерделі*), **стилісти́чних** (*зв'язок – неперервність – тяглість; зустрітися – здибатися*) і **конта́ктних** (постають наслідком активного контактування двох споріднених мов (див.: ***Калька***)) варіантів.

Варіáнтність (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **семантúчна –**пов'язана з перетворенням семантики мовних одиниць за умови збереження їхньої форми. Для опису варіантності семантичної здебільшого вводять інваріантну схему (див.: ***Інваріант***), що уможливлює розгляд всіх спостережуваних при використанні одиниці семантичних відмінностей як варіювання певної спільної уяви (див.: ***Інваріант лексико-семантичний***). Евристика про варіантність втілення когнітивних структур дозволяє говорити про наявність спільного, що в низці умов зазнає певних варіацій.

Варіáнтність (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **формáльна** – передбачає наявність варіантних (синонімічних) засобів на всіх ярусах мовної системи; формальній варіантності властива стійкість значення відповідних одиниць за різних модифікацій їхніх форм.

Варіáнтно-мóвні (франц. *variante* від лат. *varians (variantis)* – змінюю, урізноманітнюю) **прийóми** – див.: ***Прийóми варіáнтно-мóвні.***

Варіатúвність (лат. *variatio* – змінюю) **комунікáції** (лат. *communicatio*) **міжмóвна** – широке поняття, що охоплює особливості добору й реалізації у спілкуванні носіїв певної національної лінгвокультури усталених загальних законів, принципів, постулатів і под., які є спільними для будь-якого типу комунікації.

Див.: ***Закони спілкування; Спілкування; Принципи спілкування; Постулати спілкування***.

Варіатúвність (лат. *variatio* – змінюю) **синтаксúчна** (прикм. від ім. *синтаксис*) – різновид синтаксичного зв'язку, за якого будь-яке слово у мовленнєвому ланцюгові формально може бути підпорядковане кільком словам, у цьому разі кожному синтаксичному варіанту реченнєвої структури відповідає власний смисл, пор. *Хлопці швидко до села простували дорогою* (Анатолій Яна), де ***до села*** може розглядатися як залежний елемент *простували* (дієслово *простували* прогнозує відповідну валентну позицію) з адвербіальною семантикою, і як залежний компонент іменника *дорогою* з ад'єктивною семантикою (іменник *дорогою* є словом предметної семантики передбачає вияв атрибута).

Варіáція (лат. *variatio* – змінюю) – заміна одного зі слів-компонентів іншим, яка не призводить до семантичних зрушень у межах виразу. **В. синонімíчна** – вживання протягом однієї оповіді двох або більше синонімів для повторного вираження тієї самої думки й досягнення більшої виразності: *А я* ***веселий*** *ходжу, а я* ***радісний*** *ходжу* (Микола Сом).

Див.:***Плеоназм; Синоніми парні; Синоніми-замінювачі.***

Варіюва́ння (лат. *variatio* – змінюю) – 1) вияв варіантності як загальної властивості мови в тій чи тій конкретній сфері, на тому чи тому мовному ярусі. **Варіюва́ння фонологíчне. Варіюва́ння фонетúчне. Варіюва́ння орфографíчне. Варіюва́ння прагматúчне. Варіюва́ння територіáльне.**

Варіюва́ння стилісти́чне. Варіюва́ння хронологі́чне; 2) те саме, варіантність (варіативність); розходження у відтворенні, що полягає в зміні звукового складу або значення структурної одиниці мови без втрати її тотожності. **Варіюва́ння морфе́м. Варіюва́ння слів. Варіюва́ння фоне́м. Варіюва́ння ві́льне.**

Варіюва́ння (лат. *variatio* – змінюю) **мо́вних одини́ць ві́льне** – стан мовних одиниць, коли вони трапляються в тому самому оточенні й при цьому не розрізняють значень.

Ввічливість (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») – вияв привітності, тактовності, делікатності, вихованості, люб'язності, шанобливості, чемності; демонстрація миролюбності, відсутності ворожості, агресивності для створення доброзичливої атмосфери, приязного тла для реалізації комунікативних стратегій.

Ввічливість (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») **(у комунікації)** – категорія, що виражається в складі особових займенників. Наприклад, в астранезійській мові ачех займенники другої і третьої особи не розмежовують грамем числа, зате в них наявні по три ступені ввічливості. В англійській мові займенники нейтральні щодо ввічливості.

Див.: ***Етикетність спілкування***.

Ввічливість (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») **негати́вна – у комунікативній лінгвістиці** – тип комунікативної поведінки, коли учасники спілкування для підтримання кооперативної комунікації мають право на відносну вільність дій, невтручання у власний і чужий внутрішній світ, несприйняття неприємних предметних і комунікативних обов'язків тощо (Пенелопа Браун і Стівен Левінсон).

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Комунікація міжмовна***.

Пор.: ***Ввічливість позитивна.***

Ввічливість (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») **позити́вна – у комунікативній лінгвістиці** – позитивний образ себе як адресанта та іншого учасника спілкування як адресата, який необхідно постійно підтримувати у спілкуванні, щоб останнє було кооперативним. В. п. передбачає вживання адресантом мовних засобів, що підвищують образ адресата і не принижують власний (Пенелопа Браун і Стівен Левінсон).

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Комунікація міжмовна***.

Пор.: ***Ввічливість негативна***.

Вели́ка лі́тера – див.: ***Літера велика***.

Веляриза́ція (лат. *velaris* – задньопіднебінний) – 1) додаткова артикуляція (підняття) задньої частинки спинки язика в напрямі до заднього, м'якого піднебіння, що зумовлює твердість приголосного і зміну

характерного тону звука; 2) зміна основної А. приголосного в бік м'якого піднебіння.

Див.: ***Палаталізація***.

Веля́рні (лат. *velaris* – задньопіднебінний) **при́голосні** – див.: ***Приголосні велярні***.

Вене́ди (лат. *Venedi, Venethae, Venethi*) – давнє плем'я на території Європи, що згадується у писемних джерелах з I до VI століть н. е. З венедами пов'язують пшеворську археологічну культуру. Найбільш ранні дані про слов'ян під ім'ям венеди належать до кінця I– II століття н. е. і належать римським та грецьким письменникам-історикам Плінію Старшому, Публію Корнелію Тациту і Птолемею Клавдію. На їхню думку, венеди проживали вздовж Балтійського узбережжя між Штетинською затокою, куди впадає Одер, та Данцингською затокою, куди впадає Вісла; уздовж Вісли від її верхів'я в Карпатах і до узбережжя Балтійського моря. Проблемним є питання, чи були тим самим племенем тацитівські венеди, що населяли в XI – I століттях до н.е. частину північно-східної Італії, що й дали назву Венеції. Існували й інші племена, що мали подібну назву (наприклад, згадувані Юлієм Цезарем кельти-венети). Цілком імовірно, що на початку н.е. існував зв'язок між венетами адріатичними і венетами прибалтійськими, що населяли в I ст. н.е. Самбійський півострів (гирло Немана) і які мали самбсько-натангську археологічну культуру. Останнє підтверджуване археологічними знахідками. Від Тацита, венедами в текстах античних істориків почали позначати не тільки адріатичних венетів, але й плем'я, що жило в Центральній Європі. Вважають, що вони жили вздовж Вісли та узбережжя Балтійського моря (у середньовічних літописах є легенда про Палемона, що прибув з Венетії на пониззя Немана з п'ятьмастами родинами знаті), інші стверджують, що вони проживали на північ від Карпат і на Нижньому Дунаї. Водночас прийнятним є те, що вони займали великі географічні простори і були значними за кількістю. Сучасне баварське місто Аугсбург, за часів римлян, називали AugustaVindelicorum, тобто «місто Августа, у країні венедів (вінедів), що живуть уздовж Ліку». Щодо етнічності венедів, то існує кілька версій. За однією, венеди – те саме, що слов'яни (або пращури західних слов'ян); за іншою, вони були окремою етнічною групою – або корінною, або такою, що з'явилася тут внаслідок однією з міграційних хвиль. Можливо, частина венедів на перетині VII–VIII століть переселиласьна схід та увійшла до складу східних слов'ян. Тоді етнонім «венеди» міг зберегтися в найменуванні східнослов'янського племені «в'ятичі» (в окремих літописах зафіксовано як «вентичі»). Окремі археологічні факти засвідчують, що в Новгородській землі поселилось кілька хвиль мігрантів з південно-західного балтійського узбережжя. Пліній Старший зараховував венедів до сарматів. Тацит не був надто впевненим, куди зараховувати венедів – до германтів чи до сарматів. Хоча вони «будують будинки», «використовують щити» та «залюбки

переміщаються пішки», Тацит їх не вважав сарматами, «які живуть на возі і коні». Візантійський історик Іордан (VI століття) вважав їх спорідненими з антами і склавінами і констатував, що їхнє ім'я витісняється цими двома етнонімами. Його сучасники та пізніші історики (Прокопій Кесарійській, Агафій, Менандр, Феофілакт Симокатта та ін.) не згадували венедів. Ще давні греки розповідали про річку Еридан, що знаходиться на півночі, де вздовж річки живуть венети, які добувають бурштин. Із самого початку І століття н.е. дані про венетів поповнюються. Римські письменники Пліній та Помпоній Мела переказують розповідь іншого римлянина Квінта Метелла Целера (був у 58 р. н.е. проконсулом Галії) про те, що на північний берег Німеччини буря пригнала човен з купцями народу віндів (вінетів), а далі Пліній пише: «Дехто розповідає, що тут (це гданська затока – А.З.) живуть Вістули (Вісли)». Птолемей (II століття н.е.) також згадує про венедів: «Сарматію оточують великі племена – венеди за Венедською затокою…», і далі: «Вздовж річки Вісла під венедами живуть гутони, потім фіни…». Ще раз він згадує Венетські гори (Карпати). За слов'янофільською теорією, венеди були індоєвропейським протослов'янським народом, що підкорив і заселив регіон між Балтійським та Адріатичним морями. Історик Іордан у праці «Про походження і діяння гетів» зауважує: «Між річками Дунаєм, Тисою та Олтом знаходиться Дакія, … на північ … на неозорих просторах розташувався багатолюдний народ венедів. Попри те, що тепер їхня назва змінюється відповідно до розмежування родів, але переважно вони називаються склавенами й антами»; згодом продовжує: «Після поразки герулів Германаріх посунув військо проти венетів… Ці венети походять від одного кореня і сьогодні відомі під трьома іменами: венетів, антів та склавінів». У хроніці Фредегара (VII століття н.е.) узагальнено мовлено: «Слов'янами, що називаються венедами». Іон Бобійський, що жив у цьому ж столітті н.е., в описі життя святого Колумбіана, наголошено: «Прийшла йому думка відправитися до венетів, що іменуються ще слов'янами», пор. подібне в англосаксонського письменника Алкуїна часів Карла Великого: «Слов'ян називаємо венедами». Досі в багатьох естонських легендах, переказах Київська Русь називається Венемаа, а у фінських легендах, переказах – Венейя.

Вербаліза́ція (лат. *verbalis* – словесний) – 1) вираження думки за допомогою слів і форм мови; 2) **одієслівлення** – перехід інших частин мови в дієслова, тобто набуття ними синтаксичних функцій і категорійного значення дієслова; «одієслівлення», що виражається не морфологічно, а синтаксично: набуття словом позиційно-категорійного статусу присудка в структурі речення: *Машина* ***напоготові***; 3) завершувальна фаза породження мовленнєвого висловлення, реалізація в зовнішньому мовленні комунікативного наміру (див.: ***Мовлення зовнішнє***); **у психолінгвістиці** – перехід мисленнєвих структур у мовленнєві (див.: ***Породження мовлення***).

Вербáльна (лат. verbalis – усний, словесний) **комунікатúвна** (прикм. від ім. комунікація) **поведíнка**– див.: ***Поведíнка комунікатúвна вербáльна.***

Вербáльна (лат. verbalis – усний, словесний) **комунікáція** (лат. communico – спілкуюся; лат. communicare – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. соттипication; лат. communicatio – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікáція вербáльна.***

Вербáльна (лат. verbalis – усний, словесний) **невдáча** – див.: ***Невдáча вербáльна.***

Вербáльний (лат. verbum – дієслово) – виражений за допомогою мовних одиниць. ***Рíвень вербáльний. Код вербáльний. Мóвлення вербáльне.***

Вербáльні (лат. verbalis – усний, словесний) **кóди** (франц. code – умовне скорочення, від лат. codex – книга) – див.: ***Кóди вербáльні.***

Вербáльні (лат. verbalis – усний, словесний) **спóсоби óпису** – див.: ***Спóсоби óпису вербáльні.***

Вербáнти (лат. verbum – дієслово) – у загальній морфології – дієслівні грамеми.

Вербігерáція (лат. verbigero, verbigeratum – теревенити) – у психолінгвістиці – психічне порушення у вигляді повторення або викрикування одних і тих самих вигуків, слів, фраз.

Вербоцентри́чна (лат. *verbum* – дієслово + *...центрична*) **концéпія** (лат. *conceptio*) – полягає в тому, що єдиним головним, конститувальним членом речення вважається дієслово, що визначає склад членів речення, його модель.

Див.: ***Граматика теньєрівська.***

Верифікáція (лат. *verus* – істинний і *facere* – робити) – перевірка гіпотез; оцінка тексту за шкалою «істинність / неістинність» у процесі його розуміння; перевірка, підтвердження відповідності теоретичних положень на практиці.

Вéрсія (пізньолат. *versio* – видозмінювати, поворот) – **у дискурсології** – дискурсивна модель аналогічного типу, основана на уподібненні образу своєму прототипу, згідно з ракурсом його сприйняття.

Вертикáльна (прикм. від ім. *вертикаль*) **комунікáція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування)– див.: ***Комунікáція вертикáльна.***

Вертикáльний (прикм. від ім. *вертикаль*) **контéкст** (лат. *contextus* – міцний зв'язок, поєднання) – див.: ***Контекст вертикальний.***

Вживáння слóва – за сучасними теоріями розмежування семантики і прагматики ґрунтується на розмежуванні значення слова і вживання слова у мовленнєвій комунікації. Значення слова і вживання слова – це два аспекти того самого об'єкта в лінгвістичному описі, їхнє розмежування належить до актуальних, тому що семантичні й прагматичні правила породження

висловлення активно діють одночасно, а в низці мовленнєвих жанрів (сварка, суперечка, фатична інтеракція тощо) прагматичний чинник домінує, що зумовлює його першоаспектність у породженні й сприйнятті мовлення. Така першоаспектність мотивована тим, що прагматичні значення (комунікативні прагматичні смисли) активні щодо внутрішнього світу адресанта й адресата, їхніх почуттів, емоцій, різноманітних психологічних і психічних станів, вірувань, сподівань, переконань, волі, почуттєвого спрямування, що зумовлює складність їхнього формулювання (вони можуть належати до глибинних, підсвідомих), демінування, формалізації, особливостей декодування («прочитання») учасниками комунікації (має підґрунтям обсяги фондових знань, інтеріоризації тощо). Тому прагматичні значення є значною мірою ситуативно мотивованими і контекстно прочитуваними, психічно визначуваними.

Взаємовпли́в мов – взаємодія двох або більшої кількості мов у процесах міжмовної комунікації, коли мови, що контактують, впливають одна на одну. В. м. спостерігається здебільшого в разі взаємодії мов із рівним або практично рівним престижним потенціалом.

Див.: ***Мова; Комунікація; Спілкування; Потенціал мови престижний.***

Взаємоді́я лінгвокульту́рна (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – результат лінгвокультурних контактів, що виявлюваний у взаємовпливі мов і культур, застосовуваних у міжмовній і міжкультурній комунікації. В. л. виявляється у взаємному збагаченні мов і культур, збагаченні однієї мови і культури, а також взаємному відштовхуванні, несприйнятті носіями однієї (чи більшої кількості) мов і культур чужої мови і культури.

Див.: ***Мова; Мова чужа; Контакти лінгвокультурні.***

Взаємоді́я міжмо́вна комунікати́вна (прикм. від ім. *комунікація*) – 1) загальне поняття на позначення процесів інтеракції учасників міжмовної і міжособистісної комунікації загалом; 2) тип міжкультурних мовних контактів, для якого притаманне використання партнерами стереотипів спілкування, наявних у їхніх рідних мовах.

Див.: ***Спілкування; Комунікація.***

Взаємоді́я мов – наявність двох основних процесів у мовній історії людства: 1) поділ мов (діалектів), їхня диференціація (дивергенція, розподібнення); 2) об’єднання мов та діалектів, їхня інтеграція (конвергенція, уподібнення). Ці процеси протилежні один одному: 1) в диференціації відбувається територіальний і соціальний розподіл носіїв мови, виникають родинні мови і діалекти; 2) в інтеграції мови та діалекти об’єднуються, частковий випадок інтеграції – контакти мов, що зумовлюють запозичення лексики та утворення міжмовних лексичних (зазвичай термінологічних) зон.

Взаємоді́я мовленні́єва – сукупність усіх можливих типів діалогових ходів у дискурсі.

Взаємозале́жність – взаємозумовленість двох компонентів, обов'язковість наявності обох: підмета і присудка.

Див.: ***Інтердепенденція.***

Взаєморозуміння – у комунікативній лінгвістиці – механізм міжособистісної взаємодії, пов'язаний із когнітивними процесами; забезпечує формування спільного смислового простору учасників спілкування.

Див.: ***Спілкування; Комунікація***.

Ви ввічливості (первісне значення слова «ввічливість» пов'язується з формою «у вічі») – привносить відтінок поваги й офіційності, мовленнєвої стриманості, інколи холодності: Василь: *До людини, яку поважаєш, не можеш використати іншу форму, а тільки Ви* (Сергій Воскрекасенко).

Ви́бір мо́ви – надання переваги у процесах міжмовної і міжособистісної комунікації певній мові чи формі її існування (літературній, діалектній, жаргонній тощо) залежно від контексту та ситуації спілкування, активованих стереотипів – престижності, значущості, вагомості, знаковості і под.

Див.: ***Мова; Спілкування; Комунікація; Контекст; Ситуація спілкування***.

Ви́бірка (англ. *sample*) – відповідний набір об'єктів дослідження (людей, предметів, дій, подій тощо), що відбирають за заздалегідь визначеними критеріями (наприклад, набір примірників щоденних газет, вибраних за допомогою випадкових чисел). Вважають репрезентативним для певного загального масиву. Вибірка репрезентативна, якщо досягнуті результаті можна перенести на ціле – іншими словами, якщо висновки про досліджуваний факт у відповідному масиві. Здебільшого вибірки оцінюють щодо предмета їхньої репрезентативності. Основні види вибірки – *випадкова, стратифікаційна, кластерна* (дослідження відповідної кількості «кластерів», відібраних випадково) і *багатоетапна*.

Ви́бірка багатоета́пна (англ. *multi-stagesample*) – **у лінгвістиці тексту, дискурсології** – багатоетапна випадкова вибірка на різних ієрархічних рівняї всередині масиву. Здебільшого – з економічних причин – надають переваги простій випадковій вибірці, а не багатоетапній. Наприклад, випадкову вибірку можна отримати для усіх штатів Америки. З цієї вибірки можна вибрати відповідну кількість міст. Потям можна випадково вибрати газети для цих міст, але цю процедуру можна скомбінувати зі стратифікованою вибіркою.

Ви́бірка випадко́ва (англ. *random sample*) – вимагає наявності і доступності списку, де вказані усі елементи загального масиву. Тільки на цій основі (наприклад, використовуючи випадкові числа) можна зробити випадковий вибір дослідження. Оскільки малоймовірно, що можна ідентифікувати всі елементи масиву (навіть якщо це можливо, дослідникам рідко доступні відповідні документи), абсолютно випадкова вибірка можлива

надзвичайно рідко. Лінгвістичні дослідження, що виконанні із застосуванням усіх належних критеріїв, практично відсутні.

Ви́бірка стратифікаці́йна (англ. *stratified sample*) – за її допомогою можна суттєво знизити рівень помилок формування вибірки. Масив поділяють – відповідно до змінних, релевантних для дослідження, – на певну кількість підгруп, з яких беруть випадкові вибірки. Останні пропорційно розподілу змінним у загальному масиві. Одна з передумов такої процедури – дослідник знає характеристику масиву, тому що тільки так він може класифікувати змінні згідно з категоріями, релевантними для дослідження.

Ви́бірка часткóва (англ. *quota sample*) – спосіб формування вибірки спрямований – швидше усвідомленого, ніж випадкового вибору – наблизити характеристики вибірки до характеристик масиву. Ця техніка досить суперечлива, але її часто використовують у дослідженні суспільної думки. У ній визначають відсотки певних категорій або комбінацій особливостей (квоти) та використовують це для контролю вибору суб'єктів дослідження. Наявні дві передумови: 1) має бути відомим розподіл попередньо визначених змінних щодо цілого масиву; 2) змінні повинні бути релевантними щодо досліджуваного питання. Такого типу дослідження репрезентативні тільки для попередньо визначених змінних.

Ви́гук (лат. *in, interiection*) – клас незмінних слів, позбавлених спеціальних граматичних показників. Вигуки виконують особливу експресивно-семантичну функцію – вираження почуттів і вольових спонукань. Вигук здебільшого не є членом речення, але на місці самостійного слова набуває конкретного значення і виконує синтаксичну роль слова, яке замінює. За значенням вигуки поділяються на **емоці́йні, спонука́льні, засти́глі фо́рмули спілкува́ння** та **звуконасліду́вальні слова́. Емоці́йні ви́гуки** виражають почуття, настрій, переживання, стан людини, її ставлення до різних явищ дійсності: *о, ой, ох, ах, ех, ай, ух, ой лишенько, ой леле, ґвалт, тьху, тю, ура, фу, цур йому, оввa, от тобі й на, отож то й є, де ж пак, слава Богу, боронь Боже*. **Спонука́льні ви́гуки** виражають наказ, спонукання або служать засобом привернення чиєїсь уваги, впливу на поведінку тварин тощо:*геть, годі, ну, цить, тсс, гайда, ануте, анумо, гей, агей, агов, алло, но, вйо, цабе, тпру, гнля, агуш, а киш, киць-киць, цш-цш, паць-паць*. **Засти́глі фо́рмули спілкува́ння** виражають привітання, пробачення, подяку, побажання, божбу, прокльон, лайку тощо:*добридень, спасибі, до побачення, на добраніч, дякую, будь ласка, прошу, вибачте, пробачте, даруйте, прощайте, щасливо, помагайбі, їй-богу, чорт би його взяв, хай йому грець, хай йому біс*. **Звуконасліду́вальні слова́** відтворюють різні звуки природи, тварин, машин тощо: *ку-ку, кру-кру, кукуріку, гав-гав,му-у-у, тьох-тьох, тік-так, дзень-дзень, брязь, бах, ш-ш-ш.* Умові вигуки виступають замінниками речень. Їхнє ж конкретне значення значною мірою залежить від контексту, ситуації.

Ви́гук вокати́вний (лат. *vocativus*) (**ви́гук кли́чний**) – вигук, що збігається за формою із кличною формою іменника або кличного (вокативного) словосполучення. **Ви́гук дієсли́вний** (**вигуко́ве дієсло́во, ви́гук віддієсли́вний**) – особливе незмінне слово, що іноді збігається за формою зі звуконаслідувальними вигуками та дієслівним присудком, який вживається в реченні зі значенням минулого часу доконаного виду. **Ви́гук імперативний** – те саме, що імператив вигуковий (див.: ***Імператив***). **Ви́гук перви́нний** (**ви́гук непохідни́й**) – вигук, що не зв'язаний з повнозначними частинами мови та являє собою внутрішньо нерозчленований і граматично не оформлений знак емоційного й вольового вираження. **Ви́гук наказо́вий** – те саме, що й імператив вигуковий (див.: ***Імператив***). **Ви́гук похідни́й** (**ви́гук втори́нний**) – вигук, зв'язаний за походженням з повнозначними частинами мови. **Ви́гуків тео́рія** – те саме, що й теорія походження мови вигукова.

Див.: ***Вигук.***

Ви́гук ритори́чний (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) – емоційне ствердження, констатація певного факту або думки, супроводжувана окличною інтонацією:*Благословен єси, часе мій! / О, жорстокий! І весь в крові! / – Це нічого, що я, мов гній, – / Під посіви твої нові!* (Євген Плужник).

Див.: ***Вигук.***

Ви́гуки апеляти́вні (лат. *appellatio* – звертання) – вигуки, що виражають звертання мовця до співрозмовника, щоб привернути його увагу (*ей!, агов!, агей!*).

Див.: ***Вигук.***

Ви́гуки волеви́яву – вигуки на позначення певного волевиявy: *Цить! Давай-давай! Гайда!* Їхнє використання понижує стиль мовлення, інколи надає відтінку вульгарності.

Див.: ***Вигук.***

Ви́гуки емоці́йні (лат. *emoveo* – хвилюю, збуджую) – вигуки, що виражають почуття, переживання, фізичний і психічний стан людини (*а!, е!, і!, о!, ай!, ат!* і под.).

Див.: ***Вигук.***

Ви́гуки етике́тні (франц. *etigette* – правила поведінки) – вигуки, що виражають привітання, подяку, прохання, побажання, прощання, пробачення, божіння (*привіт!, здрастуйте!, щасливо!, дякую!, смачного!* Та ін.).

Див.: ***Вигук.***

Ви́гуки неперви́нні – вигуки, що співвідносяться з іншими частинами мови, від яких вони утворені, тобто похідні (*жах!, страх!, стривай, прощай!, воно!* та ін.).

Див.: ***Вигук***

Пор.: ***Вигуки первинні.***

Ви́гуки перви́нні – вигуки, що в сучасній мові вже не співвідносяться з тими частинами мови, від яких вони утворилися (*а!, ага!, ой!, ай!, ба!* і под.).

Див.: ***Вигук***

Пор.: ***Вигуки первинні***.

Ви́гуки спонука́льні – вигуки, що виражають спонукання, наказ, розпорядження, заклик, заохочення до дії та інші форми волевиявлення (*гей!, но!, гиля!, геть!, годі!, гайда!* тощо).

Див.: ***Вигук***.

Вигукóва (рефлéксна (прикм. від ім. *рефлекс*)**) теóрія** (грецьк. *theōria* – спостереження, досліджуване) – див.: ***Теорія вигукова***.

Вид (аспéкт) – 1) граматична категорія дієслова, що позначає особливі властивості, характер перебігу певного процесу в його стосунку до внутрішньої межі, результату, тривалості, повторюваності й т. ін. **Вид дієслóва. Категóрія ви́ду;** 2) **морфологíчна категóрія,** що складає ряди протиставлених форм дієслова – недоконаного й доконаного видів та означає абстрактне уявлення або про цілісну дію, або про дію, що досягла своєї внутрішньої межі: *читати – прочитати, писати – написати, йти, пройти, стукати – стукнути, гримати – гримнути, відвоювати – відвойовувати, завуалювати – завуальовувати* та ін. Форми доконаного виду відповідають на питання *що зробити?* і позначають граничну дію, тобто дію, що досягла певної межі: *переказати, опрацювати, відчути, намовити, відволікти, прочитати, заговорити, промовити, відчути* тощо; форми недоконаного виду відповідають на питання *що робити?* і позначають дію неграничну, тривалу: *переказувати, опрацьовувати, намовляти, відволікати, читати, говорити, промовляти, відчувати* і под.

Див.: ***Категорія виду; Вид дієслова; Вид доконаний (перфектив); Вид недоконаний (імперфектив)***.

Вид аористи́чний (грецьк. *aoristos* – неозначений) – те саме, що вид доконаний.

Див.: ***Вид***.

Вид аплікати́вний (лат. *applicatio* – прикладання; прикм. від ім. *аплікація*) – вид сприятливий. **Вид ви́димий. Вид трива́лий. Вид інхоати́вний. Вид лінíйний. Вид багаторазóвий. Вид незакíнчений. Вид невúзначено-недокóнаний. Вид недокóнаний. Вид обов'язкóвий. Вид однокрáтний. Вид зумóвлено-недокóнаний. Вид негати́вний. Вид можли́вий. Вид протя́жний. Вид термінати́вний. Вид ультрамиттє́вий. Вид зме́ншувальний. Вид підси́лювальний. Вид стійки́й. Вид ефекти́вний**.

Вид дієслóва – граматична категорія дієслова, що вказує на характер перебігу дії в часі (відношення до внутрішньої межі, результату, тривалості тощо). Вид дієслова має два основні різновиди доконаний і недоконаний.

Див.: ***Вид доконаний; Вид недоконаний***.

Вид доко́наний (перфекти́в) – одна з двох категорійних грамем дієслівної дії, що означає дію із вказівкою на її обмеження в часі, на її завершеність у минулому або майбутньому, на її результативність, тобто дію, яка досягла своєї внутрішньої межі, за якою вона, вичерпавши себе, припиняється: *дочитати, договорити, запитати, замалювати, проговорити, проказати, розтерти, розповісти* і под.

Див. також: ***Вид недоконаний***.

Вид зв'язку́ у словосполу́ченні – спосіб підпорядкування, вибору залежної форми: *узгодження, керування, прилягання* тощо.

Ви́ди ре́плік-реа́кцій – видами реплік-реакцій постають: 1) відповідь; 2) згода, підтвердження; 3) оцінка; 4) уточнення питання; 5) незгода, заперечення; 6) підхоплення (*– Хата в нас нова, гарна, світла. – Світла*); 7) перепитування; 8) зіставлення (*а в нас…*); 9) вияснення (*так ось воно що!*).

Вид миттє́вий – те саме, що вид однократний.

Див.: ***Вид***.

Вид недоко́наний (імперфекти́в) – категорійна форма дієслівного виду; одна з двох грамем дієслівної категорії, яка означає, що дія триває постійно, необмежено (не має внутрішнього обмеження, не досягає внутрішньої межі) і тому є незавершеною в часі (не має кінця): *робити, чекати, співати, казати, думати, співати, тесати, чесати, чіпати* і т. ін.

Див. також: ***Вид доконаний***.

Ви́ди мовленні́євої діяльності – чотири аспекти мовленнєвої діяльності з погляду кодування і декодування інформації: говоріння, аудіювання, читання і писання.

Див.: ***Говоріння; Аудіювання; Читання; Писання***.

Ви́ди мовленні́євої діяльності рецепти́вні (лат. *receptio* – сприйняття, прийом; прикм. від ім. *рецепція*) – види мовленнєвої діяльності, пов'язані зі сприйняттям мовлення – усного (слухання) і письмового (читання). В. м. д. р. притаманні ймовірнісне прогнозування, різна глибина. Їхні вияви зумовлені кількома чинниками, насамперед включенням суб'єкта в активну діяльність. Сприйняття усного і писемного мовлення залежить від індивідуальних особливостей суб'єкта та від специфіки мовленнєвого спілкування.

Ви́ди мо́влення – різні аспекти мовної / мовленнєвої діяльності. Виділяються залежно від характеру мовлення (внутрішнього та зовнішнього), способу організації мовної / мовленнєвої діяльності (усної та письмової), міри активності (продуктивної та рецептивної) і т. ін.

Ви́ди синтаксе́ми́чного ста́ну – 1) пасив (див.: Актив; Пасив); 2) антипасив (див.: Актив; Пасив); 3) пермуативи; 4) транзитиватив; 5) детранзитив.

Виді́люваність морфе́ми (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – розрізнювальна диференційна ознака морфеми, її структурна спроможність

виділятися у складі слова, що пов'язує її з одиницями вищого, синтаксичного рівня не прямо, а опосередковано.

Ви́до-часови́й – той, що характеризується одночасним і внутрішньо співвіднесеним вираженням виду й часу. **Ви́до-часові́ віднóшення. Ви́до-часова́ систе́ма. Ви́до-часова́ фóрма дієслóва. Ви́до-часова́ фóрма прúсудка.**

Видова́ па́ра – див.: ***Пара видова***.

Видоутво́рення префіксáльне – те саме, що і превербація.

Див.: ***Превербація***.

Виживáння мóви – стійкість мови, її витривалість та активність протистояння різноманітним впливам інших мов, функційне навантаження і вияви у процесах міжособистісного, міжмовного та міждержавного спілкування. Проблема В. м. особливо актуалізована в ті чи ті періоди агресії з боку іншої мови (інших мов), період соціальних видозмін і соціально-суспільних потрясінь.

Див.: ***Мова; Контакти мовні; Спілкування міжособистісне; Спілкування міжмовне***.

Пор.: ***Витіснення мови***.

Ви́клик риторúчний (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) – висловлення, у якому емоційний зміст домінує над інформаційним: *Що за краса над цим неосяжним і розлогим Дніпром!* (Анатолій Яна).

Виконáння комунікати́вне (прикм. від ім. *комункація*) – поєднання комунікативної компетенції з низкою фізіологічних, фізичних, психологічних тощо станів і дій, у яких перебуває адресант на момент спілкування.

Ви́кривлення і́мені – цілком спрямована вимова найменування якої-небудь особи для насміху або гумору, пор. *Мурлін Мурло* (в естрадному скетчі, пор. *Мерилін Монро*); *Тетяна Гадюківна* (про неулюблену вчительку). Належить до низькопробного гумору і не відповідає правилам світської пристойності.

Вимóва – 1) сукупність особливостей артикуляції звуків мовлення в кожній конкретній мові; 2) рух органів мовлення, необхідний для вимови звуків, а також механізм, який допомагає сприйняттю і розумінню мовлення; 3) те саме, що орфоепія (див.: ***Орфоепія***). В. у мові має хронологічні, територіальні і стильові варіанти. Виділяють різні стилі вимови: 1) повний стиль: послівне, чітке мовлення: *море спокійне [мóре спокíйне]*; 2) розмовний (неповний) стиль невимушеної розмови: *море спокійне [мóри^{е} спокíйни^{е}]*; 3) нейтральний стиль: *море спокійне [мóре^{и} спокíйне^{и}]*.

Див.: ***Артикуляція.***

Пор.: ***Акцент.***

Вимóва літератýрна – вимова, що відповідає усталеним кодифікованим нормам літературної мови.

Див.: ***Норма; Орфоепія***.

Ви́мушена комунікáція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікáція ви́мушена.***

Випадкóва ви́бірка (англ. *random sample*) – див.: ***Ви́бірка випадкова.***

Випадни́й – 1) неутруднений, вільний. **Вимóва випаднá. Мóвлення випаднé**; 2) випадні голосні (рухливі голосні). Голосні *е* та *о* в сучасній українській, російській мовах, що походять від *ь* и *ъ,* і «випадні» (чергуються з нулем) при формоутворенні та словотворі.

Ви́передження ýсне – у лінгводидактиці – спосіб організації практичних занять навчання мови, за якого усне мовлення (слухання, говоріння) випереджає письмове (читання, письмо).

Ви́раження грамати́чних знáчень неморфологíчні – аналітичне вираження: *буду працювати, писав би.*

Вирáзність мóвлення (óбразність мóвлення) – риторичний складник комунікативної компетенції учасника спілкування, пов'язаний з прагматичним впливом на адресата. Комунікативна якість мовлення / мови, що привертає увагу адресата своєю формою, логічним або емоційним насиченням і виявляється в доборі мовних елементів, риторичних засобів: афоризмів, ритміки мовлення, риторичних фігур, тропів, крилатих виразів, типів синтаксичних структур (неповних речень, обірваних і под.) тощо, а також у чіткості мовлення, умінні побудови повідомлень (висловлень) з належним перлокутивним і колокутивним ефектами.

Див.: ***Мовлення; Компетенція комунікативна; Експресивність мовлення.***

Пор.: ***Девіації мовленнєві; Випередження усне.***

Ви́слів емфати́чний (грецьк. e*mphatikos* від *emphasis* – виразність, підкресленість) – особливо інтенсивне або велемовне висловлення.

Ви́слови крилáті – часто повторювані образні, влучні словесні формули, джерело яких може бути встановлене: *голос волаючого в пустелі; лиш боротись – значить жить; посипати голову попелом*. До них належать вислови видатних політичних діячів та історичних осіб, цитати з творів письменників, з античної літератури тощо: *Драконівські закони; І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь; Неопалима купина* та ін. За своїм походженням В. к. поділяються на: 1) вислови з античної літератури та історії: *ахіллесова п'ята, менторський тон, дамоклів меч, прокрустове ложе, канути в Лету* і т. ін.; 2) вислови з Біблії та Євангелія: *кари єгипетські, вигнання з раю, манна небесна, віра без діла мертва* та ін.; 3) вислови з літератури та історії народів світу: *китайський мур, буря в склянці води, важко в навчанні, легко в бою, час – це гроші* і под.; 4) вислови з української літератури й історії: *великих слів велика сила, я на сторожі коло їх поставлю слово, вільна неволенька, тіні забутих предків* тощо.

Див.: ***Афоризми***.

Ви́слови нескро́мні про се́бе – інформація про себе, що подається в нетактовній формі, з використанням високих слів та ін.: *Я супутниця подружнього життя Солов'яненка* (адекватніше *дружина*).

Ви́слови професі́йні – стійкі словосполучення або речення, що внаслідок переосмислення вийшли за межі мови професійних груп і набули образного звучання: *грати першу скрипку; брати в шори; підрізати під корінь; закручувати гайки; увійти в роль; дати зелену вулицю; і кінці в воду; добре тому ковалеві; і пиши пропало* і под.

Див.: ***Лексика професійна; Фразеологізми***.

Пор.: ***Вислови термінологічного характеру; Лексика термінологічна; Термін***.

Ви́слови термінологі́чного хара́ктеру – усталені форми домінування певного поняття, що часто виходять за межі своєї термінологічної системи й набувають переносного значення, у силу стають фразеологізмами: *питома вага; зійти з орбіти; вийти на фінішну пряму; поставити на лінійку готовності; тримати руку на пульсі; кінська сила; міжнародний клімат; поставити наголос* та ін.

Див.: ***Лексика термінологічна; Термін***.

Пор.: ***Вислови професійні; Професіоналізми***.

Ви́слови фразеологі́чні (прикм. від ім. *фразеологія*) – стійкі звороти мови, що семантично не діляться і складаються зі слів із вільним значенням, але в процесі мовлення відтворювані як сталі мовні одиниці. До них належать фразеологічні вислови комунікативного типу (речення) – прислів'я, приказки, крилаті вислови, народні порівняння тощо: *Дівка не без щастя, козак не без долі; На словах медок, а на серці льодок; Величається, як заєць хвостом; Бідний, як церковна миша; Мовчання – знак згоди; Шукайте – і знайдете!* тощо.

Див.: ***Вислови фразеологічні номінативного типу; Фразеологізм***.

Пор.: ***Зрощення фразеологічні; Єдності фразеологічні***.

Ви́слови фразеологі́чні (прикм. від ім. *фразеологія*) **номінати́вного** (прикм. від ім. *номінатив*) **ти́пу** – мовні кліше, виражені переважно простим словосполученням: *пленарне засідання, ринкові відносини, звітно-виборна кампанія, охорона здоров'я, золоті руки, трудові успіхи, чорне золото, ядерна безпека, охорона навколишнього середовища* та ін.

Див.: ***Вислови фразеологічні; Фразеологізм***.

Пор.: ***Зрощення фразеологічні; Єдності фразеологічні***.

Ви́словлення (інколи **висло́влювання) / Ви́слів** – одне з основних синтаксичних понять, що має різні тлумачення: 1) самодостатня мовно-мисленнєва структура, що співвідноситься з дійсністю, є носієм завершеної думки і, здебільшого, виражається реченням (актуалізованим у мовленні); 2) реальна одиниця комунікації, мовлення, якій властива смислова цілісність і референтна співвіднесеність; одиниця мовлення, побудована за законами

відповідної мови; речення, що розглядається в комунікативному аспекті. Це використане речення, яке залежно від умов комунікації може мати будь-яку форму, аж до одного слова. Йому обов'язково притаманна відповідна інтонація; 3) вимова речення (у процесуальному плані, тобто мовленнєвий акт) і вимовлене речення (у статичному плані, тобто продукт мовленнєвого акту); 4) **у комунікативній лінгвістиці** – складник спілкування, обмежений зміною мовців (Микола Бахтін); 5) **у сучасній лінгвістиці** – одиниця модусу мовлення; речення, актуалізоване у мовленні з конкретною структурою теми і реми; одиниця модусу мовлення, якій характерна смислова цілісність, оформлення певним актуальним членуванням (тема, рема) у складі повідомлення і мовленнєвого акту. В. може за структурою збігатися з реченням, але може бути повідомленням, яке не вкладається в схему простого речення (слова-речення, репліки-відповіді в діалогійному мовленні тощо); **у риториці** – завершене витворення слова, адресоване відповідній аудиторії: репліка в розмові, ораторська промова, наукова стаття, газетний матеріал, філософський трактат, лист, фінансовий звіт тощо.

Див.: ***Мовлення; Речення; Діалог.***

Пор.: ***Акт мовленнєвий; Повідомлення.***

Ви́словлення двоскла́дне – конструкція на певному етапі розвитку мови, до складу якої входять два компоненти: **то́пік і коментáр.**

Див.: ***Висловлення односкладне.***

Пор.: ***Структура комунікативна.***

Ви́словлення з інтерфере́нцією (лат. *inter* – між + *ferens (ferensis)* – що несе / переносить) (**інтерфере́нція синтаксúчна**) – висловлення з накладанням предикативних частин одна на одну, з появою в них спільних елементів: *На півдні, кажуть, темніє швидко, сонце сідає; Вони повернули до Грабівців, їм йти треба було*. Їм притаманний відтінок розмовності, інколи може створюватися враження, що суб'єкт недостатньо володіє умінням висловлювати думку.

Пор.: ***Висловлення з переривними синтаксичними ланцюжками.***

Ви́словлення з перери́вними синтаксúчними ланцюжка́ми – висловлення з відтінком розмовності, легкого або сильного нашарування емоційності: (Остап:) ***Як знаєте. Собі. Повертаюсь. До міста. До своєї квартири.*** – (Мати:) ***Та побудь. У нас*** (Валер'ян Підмогильний).

Пор.: ***Антиеліпс; Кондуплікація.***

Ви́словлення іроні́чне (грецьк. *eirōneia*) – висловлення, переносне значення якого (імплікатура) протилежне значенню вимовленого (експлікатурі). Іронічна імплікатура породжувана за свідомого порушення постулату якості (див.: ***Постулат якості***) грайсівського Принципу Кооперації (див.: ***Принцип Кооперації***).

Ви́словлення метафори́чне (грецьк. *metaphora* – перенесення; прикм. від ім. *метафора*) – небуквальне висловлення, імплікатура якого породжувана порушенням постулата якості грайсівського Принципу

Кооперації. Адресант називає описуваний стан речей або окремого їхнього учасника, використовуючи уже наявну в певній мові номінацію іншого референта, наближуючи до нього тією чи тією мірою новий референт.

Ви́словлення однослі́вне – висловлення, що складається з одного слова, часто називається словом-реченням. Єдина мовна одиниця на відповідному етапі розвитку мови.

Див.: ***Протограматика.***

Пор.: ***Висловлення двослівне.***

Ви́словлення перформати́вне (лат. *performo* – дію; прикм. від ім. *перформатив*) – див.: ***Перфомартив.***

Ви́словлення прецеде́нтне (лат. *praecedens* – той, що йде попереду) – предикативна або непредикативна завершена й самодостатня одиниця, складний знак, який неодноразово відтворюється в мовленні носіїв певного лінгво-ментального комплексу, певної етнічної (національної) культури. В. п. відоме більшості членів конкретної національної лінгвокультурної спільноти. До В. п. належать цитати з текстів *(Хто винен? Що робити? Маємо те, що маємо),* а також прислів'я *(Не спіши попереду батька в пекло),* приказки, прецедентні тексти культури.

Див.: ***Висловлення; Текст культури прецедентний.***

Ви́словлення трьохсло́вне – основна синтаксична конструкція навідповідному етапі розвитку мови: *Мати купає дитину; Син вчить уроки; Студенти конспектують першоджерела* і под.

Див.: ***Грамматика актантно-рольова.***

Пор.: ***Висловлення двослівне; Висловлення однослівне.***

Висло́влювання фати́чне (лат. *fatum*) **–** акт мовленнєвої взаємодії поверхневого типу (як вияв і реалізація фактичної функції адресанта) для налагодження розмови без будь-якого чітко окресленого комунікативного наміру, здебільшого охоплюють усталені теми про погоду, про стан здоров'я тощо.

Пор.: ***Висловлення з перерваними синтаксичними ланцюжками.***

Ви́сновок (англ. *inference*) – статистичний висновок, пов'язаний з продукуванням висновків для відповідного масива на основі результатів вибірки. Висновки такого сорту продукують тільки за репрезентативності вибірки щодо всього масиву, щодо якого можна зробити твердження на основі результатів вибірки.

Ви́сновок-характери́стика афекти́вна (лат. *affectus* – духовне хвилювання, пристрасть) – надає відтінку резюмувальної оцінки: *Нешвидко перебирали речі у батьківській шафі, де акуратно були складені різні речі, кожна полиця складала особливий острівець пам'яті, нарешті дійшли до верхньої полиці, де були книги з проблем релігії* – ***суттєвий елемент вищої освіти минулої радянської доби*** (Віктор Затуливітер).

Див.: ***Висловлення нескромні про себе; Висловлення з перерваними синтаксичними ланцюжками.***

Пор.: ***Висловлення фактичне; Висловлення прецедентне.***

Висо́ка тона́льність (грецьк. *tonos* – напруження) – див.: ***Тональність висока.***

Високопа́рність мовлення – надлишкова затійливість, навмисне ускладнення, замисловатість мовлення.

Високотона́льність – те саме, що неперифері́йність.

Див.: ***Неперифері́йність.***

Висота́ го́лосу – акустичний параметр мовлення, визначуваний частотою коливання голосових зв'язок.

Висота́ зву́ка – фізична характеристика звука, що враховує частоту коливання голосових зв'язок за одиницю часу; одиницею висоти є герц (Гц); суб'єктивна оцінка якості звука, що залежить переважно від частоти звукових коливань. Чим більшою є частота коливань, тим вищим є звук. Для звуків з неперіодичними коливаннями (шумів) визначення висоти звука ускладнюється. Одиниця виміру – мел. У першому наближенні висота пропорційна логарифмові висоти. Так, для голосного [о] висота складає 400 гц, для [а] – 800 гц. У мовленні висота залежить від довжини і напруження голосових зв'язок. Більш високі звуки мають коротшу хвилю і тому виступають сильнішими.

Див.: ***Висота тону.***

Висота́ то́ну – якість звука, що мотивована частотою коливання голосових зв'язок за певну одиницю часу. Одиницею висоти виступає герц (Гц), що дорівнює одному коливанню за секунду. Чим більша кількість коливання за одиницю часу, тим вищий звук. Вухо людини спроможне сприймати звуки в діапазоні від 16 до 2000 Гц. Існують **основни́й** і **вла́сний тоні́**. Висота основного тону визначувана частотою коливання голосових зв'язок, їхньою довжиною та ступенем напруження. Висота власного тону зумовлена формою й обсягом резонатора, а також тим, яка частина найбільшою мірою резонує у творенні звука.

Див.: ***Висота звука.***

Висува́ння – категорія тексту, що ототожнюється з риторичним наголошенням інформації; мотивоване комунікативне виділення смислового центру тексту; способи формальної організації тексту, що фокусують увагу читача на відповідних елементах повідомлення й такі, що встановлюють семантично релевантні відношення між елементами одного або частіше різних рівнів. До способів висування належать: логічний наголос у мовленні, розташування мовної форми в значущій позиції тексту (початок або кінець), відхилення від усталеного слововжитку або за рахунок повтору тієї самої мовної форми. В. значною мірою сприяє відшуку і встановленню релевантної інформації, сприяє стискуванню інформації: *Це був* ***неповторний****… справді* ***неповторний*** *день, у ньому все було* ***неповторним****. Ця зустріч з ним, коли навіть не здогадувалася, що може бути таке. Та й* ***неповторним*** *був він…* (Олекса Слісаренко).

Див.: ***Текст; Актуалізація***.

Висхідна́ комунікáція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікація висхідна***.

Вися́чий дефі́с (нім. *Divis* – риска, лат. *divisio* – поділ, розділення) – див.: ***Дефіс висячий***.

Ви́тіснення мо́ви – певне етно-лінгвокультурне явище, особливістю якого постає поступова заміна в етносу рідної мови іншою мовою. У міжкультурній комунікації це активізовано переходом (у випадках бі- чи полілінгвізму) на одну з мов, нерідну комусь із учасників спілкування. Інколи зумовлюване процесами колонізації, насильницького впровадження іншої мови, формуванням стереотипу престижності нерідної (чужої) мови тощо.

Див.: ***Контакти мовні; Престижність мови; Мова рідна; Мова нерідна***.

Пор.: ***Виживання мови***.

Ви́тримка (експози́ція) – центральний етап артикуляції, процес вимови приголосного звука, що фіксує звукоутворювальне структурування органів мовлення.

Див.: ***Екскурсія; Рекурсія***.

Вихова́ння – у психолінгвістиці – цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних понять, принципів, ціннісної орієнтації, що забезпечує необхідні умови для її розвитку, підготовки до життя й праці.

Вихова́ння мо́вне – виховання мовної особистості (див.: ***Особистість мовна***) на ґрунті рідної мови, з адекватним використанням національних мовно-культурних знаків. В. м. не обмежуване рамками шкільної освіти, вишівського навчання, воно триває доти, доки наявна мовна діяльність людини (див.: ***Діяльність мовна***). Метою і змістом В. м. постає напрацювання свідомого ставлення до питань і понять мовної культури (див.: ***Культура мовна***), мовної політики (див.: ***Політика мовна***).

Див.: ***Діяльність мовна; Культура мовна; Особистість мовна; Політика мовна***.

Ви́щий сту́пінь порівня́ння (компарати́в) – див.: ***Ступені порівняння***.

Ви́яв но́рми (лат. *norma*) **експліци́тний** (франц. *explicite* – явний, очевидний, від лат. *explicitum*) – явний і прозорий вияв норми. Експліцитною, сформульованою норма постає перед носіями мови в кодифікації.

Пор.: ***Вияв норми імпліцитний***.

Ви́яв но́рми (лат. *norma*) **імпліци́тний** (франц. *implicite* – що міститься приховано, від лат. *implicitum*) – вияв норми, за якого норма виступає

у вигляді зразка, чи текстів, що усталені як зразкові. Норма виявляється неявно, не сформульовано, неописано.

Пор.: ***Вияв норми експліцитний***.

Вібра́нти – те саме, що приголосні дрижачі.

Див.: ***Приголосні дрижачі***.

Відкри́тий (неза́мкнутий) слове́сний ряд – див.: ***Ряд відкритий*** (***незамкнутий***) ***словесний***.

Відкри́ті структу́ри (лат. *structura*) (**неза́мкнуті ряди́**) – див.: ***Структури відкриті*** (***незамкнуті ряди***).

Див. також: ***Речення складносурядне відкритої структури; Речення складне безсполучникове відкритої структури***.

Відкри́тість мо́вної зна́кової систе́ми (грецьк. *systēma* – ціле, що складається з частин; поєднання) – здатність мовної системи постійно поповнюватися новими словами, значеннями, морфологічними формами й синтаксичними конструкціями.

Відкри́тість те́ксту (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – властивість тексту в дискурсі, що окреслюється його вільно-варіативною інтерпретацією і домислюванням адресатом фіналу.

Див.: ***Текст***.

Відмі́на – 1) відмінювання іменників за відмінками; у широкому значенні – іменна словозміна (на відміну від дієвідмінювання – дієвідміна) охоплює зміну за числами, а у прикметників, дієприкметників, порядкових числівників, присвійних займенників – і за родами. **Пра́вила відмі́нювання у морфоло́гії**; 2) клас іменників за особливостями відмінювання (однаковими відмінковими закінченнями) охоплює: **В. субстанти́вну** (*син, брат, дружина, земля, поле, море* та ін.); **В. ад'єкти́вну** (*наречений, перехожий, знайомий* і под.); **В. нульову́** (її виділення є суто умовним), до якої належать усі невідмінювані іменники (*пюре, какаду, попурі, кольрабі, ркацителі* і т. ін.).

Див.: ***Відміни іменників***.

Відмі́ни іме́нників – групи слів, що мають спільні особливості в словозміні відповідно до їхньої родової належності, пор. іменники І відміни (іменники жіночого та чоловічого роду із закінченням ***-а (-я)*** та іменники спільного роду із закінченням ***-а (-я)***: *жінка, дружина, працівниця; фабрика, хата, земля, межа; Микола; голова, староста* і под.); іменники ІІ відміни (іменники чоловічого роду ***з нульовим закінченням*** та із закінченням ***-о***; іменники середнього роду із закінченням ***-о, -е (-є)*** та із закінченням ***-а (-я)***, що при відмінюванні не набувають суфіксів ***-ат- (-ят-), -ен-***; іменники спільного роду із закінченням ***-о, -е (-є)***: *чоловік, воїн, солдат, зброяр, каменяр; клен, явір, дуб, стіл; батько, Павло; море, поле, озеро, село, навчання, мовчання, квиліннял2, ходіння, чекання; свекрушище, бабисько, дідисько* тощо); іменники ІІІ відміни (іменники жіночого роду ***без закінчення*** та іменник *мати*, пор.: *мужність, бадьорість, юнь, зелень, просинь, сіль, піч,*

ніч і т. ін.); іменники IV відміни (іменники середнього роду із закінченням ***-а (-я)***, що при відмінюванні набувають суфіксів ***-ат- (-ят-), -ен-***: *соменя, слоненя, теля, лоша, немовля* і под.) та ін.

Див.: ***Відміна.***

Відмінко́ва грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) – див.: ***Граматика відмінкова.***

Відмінко́ва ра́мка – див.: ***Рамка відмінкова.***

Відмінко́ві систе́ми (грецьк. *systēma* – утворення, складання з певних частин, поєднання) **в зага́льній морфоло́гії** (грецьк. *morpho (μορφή)* – форма, вигляд і *logos (λογος)* – слово, вчення) – див.: ***Системи відмінкові в загальній морфології.***

Відмінко́ві систе́ми (грецьк. *systēma* – утворення, складання з певних частин, поєднання) **аглютинати́вні** (лат. *agglutinatio* – приклеювання, склеювання) – див.: ***Системи аглютинативні відмінкові.***

Відмінко́ві систе́ми (грецьк. *systēma* – утворення, складання з певних частин, поєднання) **кумуляти́вні** (лат. *cumulatio* – збільшення, скупчення) – див.: ***Системи кумулятивні відмінкові.***

Відмі́нності лінгвокульту́рні (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – відмінності між елементами та їхнім культурно-смисловим навантаженням рідної мови і культури (цілісних лінгвокультурних комплексів) та чужої мови, культур, що постають очевидними в разі їхнього зіставлення і порівняння або внаслідок лінгвокультурної комунікації. Неврахування В. м. постає однією з релевантних знакових причин комунікативних невдач між носіями різних мов і культур.

Див.: ***Культура; Смисл.***

Відмі́нок – клас однойменних словозмінних категорій, що характеризують такі частини мови: 1) іменник; 2) прикметник; 3) числівник; 4) займенник; 5) дієприкметник. В. – 1) словозмінна категорія імені, що відображає його синтаксичний статус у межах цілого речення та відношення залежності (підрядний синтаксичний зв’язок у формах керування, відмінкового прилягання тощо) у рамках окремих словосполучень; 2) будь-який окремий конкретний відмінок. В українській мові існує сім відмінків (*називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний*; пор. рос. *именительный, родительный, дательный, винительный, творительный, предложный;* чесь., серб. *номінатив, генітив, датив, акузатив, локатив, инструментив, локатив* і под.). Відмінків загалом може не бути: так, у болгарській і македонській мовах немає відмінкових форм іменників. В українській мові наявна група невідмінюваних іменників, у яких відмінкова форма матеріально невиражена: *пюре – немає пюре – подати пюре* та ін.

Див.: ***Категорія відмінка.***

Відмі́нок агенти́вний (прикм. від ім. *агент / агенс*) – назва глибинного відмінка діяча, ініціатора дії – назви особи, яка виконує дію: ***Василько*** *швиденько побіг назустріч батькові* (Валер'ян Підмогильний).

Див.: ***Агентив; Відмінок семантичний; Відмінок глибинний; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова; Граматика теньєрівська.***

Пор.: ***Відмінок поверхневий; Відмінок синтаксичний; Граматика формальна.***

Відмі́нок адреса́тний (прикм. від ім. *адресат*) – назва відмінка на позначення учасника дії, до якого звернена дія або якій повідомляється певна інформація: *Хлопець ніс квіти* ***дівчині.***

Див.: ***Адресат; Відмінок семантичний; Відмінок глибинний; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова; Граматика теньєрівська.***

Пор.: ***Відмінок поверхневий; Відмінок синтаксичний; Граматика формальна.***

Відмі́нок глибі́нний – позначення компонента семантичної (глибинної) структури речення, учасника події, описуваної дієсловом (агентивний, інструктивний, фактитивний та ін.).

Див.: ***Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова; Відмінок семантичний.***

Пор.: ***Відмінок синтаксичний; Відмінок поверхневий.***

Відмі́нок дава́льний (**дати́в**) – категорійна форма відмінка на позначення непрямого об'єкта, що має значення адресата дії: *подарувати* ***матері****, розповідати* ***дітям****, пам'ятник* ***Шевченкові*** і под. **Дава́льний окли́чний** – форма давального відмінка, щовживається в латинській мові при окремих вигуках. **Ви́годи / неви́годи дава́льний (дава́льний призна́чення, дава́льний мети́)** – вживання форм давального відмінка на позначення особи або предмета, на користь яких відбувається дія. **Діяча́ дава́льний (осо́би акти́вної дава́льний)** – вживання давального відмінка на позначення особи або предмета, яким приписується здійснення дії, позначеного присудком безпідметового речення. **Осо́би зацікáвленої дава́льний (дава́льний інтере́су, дава́льний симпати́чний, дава́льний ети́чний)** – уживання форми давального відмінка у функції, близькій до вставного слова, тобто поза зв'язком із прямим значенням. **Дава́льний інклюзи́вний** – давальний напряму, що припускає проникнення в саме місце призначення. **Осо́би дава́льний** – давальний відмінок іменників, що позначають особу в конструкціях, що не включають (і не передбачають) паралельного прямого додатка. **На́прямку дава́льний** – уживання форм давального відмінка на позначення напрямку руху, що виражений стрижневим дієсловом. **Дава́льний посеси́вний (дава́льний нале́жності, дава́льний присві́йний)** – уживання форм давального відмінка на позначення володіння чим-небудь, власності на що-небудь, у латинській

мові при окремих дієсловах на позначення особи, що володіє чим-небудь, що має що-небудь. **Предме́та дава́льний** – відмінок іменників, що позначають предмет як фіксований відмінок керування при деяких дієсловах. **Дава́льний приад'єкти́вний** – уживання форм давального відмінка у функції додатка до прикметника / дієприкметника (*пошитий **матері***). **Дава́льний придієсло́вний** – форма давального відмінка у функції непрямого додатка. **Дава́льний приіменни́й (дава́льний присубстанти́вний)** – уживання форм давального відмінка у функції додатка до деяких розрядів іменників. **Дава́льний самості́йний (дава́льний абсолю́тний, дава́льний адвербіа́льний, дава́льний обста́винний)** – синтаксична конструкція в слов'янських мовах, що складається з незалежного дієприкметника в давальному відмінку, з яким узгоджуваний іменник, що позначає логічний суб'єкт певного процесу або явища. **Дава́льний сильнокеро́ваний** – форми давального відмінка, що обирають певне дієслово за законами сильного керування. **Дава́льний сла́бокерований** – форми давального відмінка, що залежать не від дієслова, а від цілого словосполучення або загального змісту висловлення. **Дава́льний суб'є́кта** – форма давального відмінка, що позначає особу або предмет, що перебувають у стані, позначуваному єдиним головним членом безособового речення (***Мені** приємно на душі*). **Дава́льний ексклюзи́вний** – давальний напрямку, що не передбачає проникнення в саме місце призначення.

Див.: ***Адресат; Відмінок поверхневий; Відмінок синтаксичний***.

Пор.: ***Відмінок семантичний; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова***.

Відмі́нок знахі́дний (акузати́в) – категорійна форма відмінка, що вказує на предмет, який безпосередньо піддається дії, позначеній дієслівним присудком, або, ширше, взагалі на предмет, що не є агентом (або суб'єктом) цієї дії; форма прямого додатка, що виражає семантику об'єкта дії (*Хлопець взяв **книжку**; Дівчина вишиває **рушник**; Поет читає власний **вірш***); може виражати семантику суб'єкта (***Батька** трясе*) або обставинне значення (*Бійці сьогодні пройшли **тридцять кілометрів**; Ми чекали на нього **вісім годин*** і т.ін.). У класичних мовах це загальне значення піддавалося різноманітним видозмінам, що конкретизуються термінологічними словосполученнями, типу **Знахі́дний ча́су. Знахі́дний мі́сця. Знахі́дний обме́ження. Знахі́дний відно́шення. Знахі́дний оці́нки. Знахі́дний при ви́гуках. Знахі́дний ві́дстані. Знахі́дний результати́вний. Знахі́дний абсолю́тний. Знахі́дний зо́внішнього об'є́кта. Знахі́дний вну́трішнього об'є́кта. Знахі́дний подві́йний. Знахі́дний кі́лькості. Знахі́дний предикати́вний. Знахі́дний прямо́го дода́тка. Знахі́дний мети́.**

Відмі́нок інструкти́вний (прикм. від ім. *інструктив*) – глибинний відмінок неістоти, що постає причиною дієслівної дії або вияву стану.

Див.: ***Об'єкт; відмінок синтаксичний; Відмінок поверхневий***.

Пор.: ***Відмінок семантичний; Граматика відмінкова.***

Відмі́нок кі́лькісно-видільни́й – те саме, що родовий кількісний.

Див.: ***Відмінок родовий.***

Відмі́нок кі́лькісно-розділо́вий – те саме, що родовий кількісний.

Див.: ***Відмінок родовий.***

Відмі́нок кли́чний (фо́рма кли́чна, вокати́в) – відмінкова форма іменника, що позначає 1) адресата як потенційного суб'єкта дії (первинна функція): ***Моя пісне****, на гори зійди / І впади, ніби річка зі скелі* (Дмитро Павличко); 2) нейтралізованого суб'єкта (семантико-синтаксичний план) і виступає другорядним членом речення (детермінантом) (вторинна функція): *Нам випало,* ***сину****, досіяти і долюбити / Отецькеє поле* (Борис Олійник); 3) опосередкований член речення (вторинна функція): ***Рідна мати моя****, ти ночей не доспала* (Андрій Малишко). Форму В. к. мають усі відмінювані слова української мови, в одних випадках вона має особливе формальне вираження (*брат**е**, сину, тат**у**, мам**о**, бабус**ю**, учител**ю**, лікар**ю**, студент**е**; весн**о**, кра**ю**, яворе, ясене, стежино*), а в інших ця форма має омонімічну флексію з формою називного відмінка (*зелен**ий** клен* (називний) і *зелен**ий** клене* (кличний) та ін.).

Відмі́нок локати́вний (прикм. від ім. *локатив*) – глибинний відмінок місця або просторової орієнтації дієслівної дії або стану: *Бійці бігли* ***до*** *найближчого* ***видолинка*** (Олесь Гончар).

Див.: ***Локатив; Відмінок семантичний.***

Пор.: ***Відмінок поверхневий; Відмінок синтаксичний.***

Відмі́нок місце́вий – один із семи основних українських відмінків, що вживається завжди з прийменником, і якому властива валентна зумовленість при локативних дієсловах (*знаходитися* ***на*** *відпочинку, розташуватися* ***у*** *лісі* тощо) та відсутність валентної зумовленості у вторинних виявах: *будиночок* ***на*** *березі, шафа* ***на*** *ніжках* і под.

Див.: ***Локатив; Відмінок поверхневий.***

Пор.: ***Відмінок семантичний.***

Відмі́нок називни́й (номінати́в) – найбільш незалежна відмінкова форма іменника, що належить до ядра відмінкової системи, кваліфікована як пряма й виступає основним засобом вираження підмета: ***Ялинки*** *бігли назустріч* (Михайло Коцюбинський).

Див.: ***Суб'єкт; Відмінок поверхневий.***

Пор.: ***Відмінок семантичний.***

Відмі́нок непрями́й – будь-який відмінок, крім називного.

Див. також: ***Відмінок.***

Відмі́нок об'є́ктний – глибинний відмінок, що позначає об'єкт, на який спрямована дія, увага тощо, виражена дієсловом: *Мама все гладила і гладила* ***сина****, не вірячи своїм очам, що він тут, з нею, до нього можна доторкнутись* (Михайло Стельмах) .

Див.: ***Відмінок семантичний: Відмінок знахідний (акузатив).***

Пор.: ***Відмінок синтаксичний; Відмінок поверхневий***.

Відмі́нок оруди́ний – один із семи основних відмінків української морфології, що позначає непрямий додаток і виражає інструментальне значення (знаряддя і засобу): *малювати пензлем, бити рукою, топтати ногою, вкривати ковдрою, застилати скатертиною* тощо. В. о. властива також обставинна (*мандрувати степом, йти шляхом, приходити вечорами* і под.), означальна (*хвіст бубликом* та ін.), кількісна (*купувати мільйонами* і т. ін.) та інша семантика.

Див. також: ***Орудний тавтологічний; Інструменталь***.

Відмі́нок поверхне́вий – граматична форма імені, що виражає його відношення до інших імен, прикметників або дієслів (називний, родовий, давальний, знахідний тощо).

Див.: ***Відмінок синтаксичний***.

Пор.: ***Відмінок семантичний***.

Відмі́нок родови́й (генити́в) – 1) непрямий периферійний відмінок, що оформляє залежний компонент у структурі генітивної конструкції (*хата **сестри**, шапка **брата***); первинними функціями є: 1) функція суб'єкта (*стук **молотка*** – інструментальний і под.); 2) функція об'єкта (*назбирати **огірків**, нарвати **яблук*** – партитивно-квантитативний; *позичити **серпа**, дати **ножа*** – партитивно-темпоральний; *сторонитися **друзів**, уникати **знайомих*** – власне-об'єкт); 3) функція обставини (***цього року** зустрілися, **минулого тижня** підписали*); 4) функція належності (*книга **подруги**, учитель **школи**, портрет **письменника***); категорійна форма відмінка також зі значеннями зв'язку, відношення й т. ін., що конкретизується термінологічними сполученнями, такими як: *родовий ваги, родовий часу, родовий дати, родовий позбавлення*; 2) другий відмінок в українській відмінковій парадигмі (пор. назви відмінків у чеській мові – перший, другий, третій і под.).

Див.: ***Об'єкт; Партитив***.

Відмі́нок семанти́чний – одна із семантичних (універсальних) ролей, що приписується кожній іменній групі речення у його глибинному вимірі. Набір семантичних відмінків охоплює певні ролі: агенс, пацієнс, бенефактив, експерієнцер, фактитив, адресат, ситуатив, директив, локатив тощо.

Див.: ***Агенс; Пацієнс; Бенефактив; Експерієнцер; Фактитив; Адресат; Ситуатив; Директив; Локатив; Функтив***.

Пор.: ***Відмінок синтаксичний***.

Відмі́нок синтаксу́чний – 1) «поверхневий» відмінок – граматична форма імені, що виражає його відношення до інших імен, прикметників або дієслів (називний, родовий, давальний і под.) (див.: ***Відмінок називний; Відмінок родовий; Відмінок давальний*** і под.); 2) «глибинний» відмінок – позначення компонента семантичної (глибинної) структури речення, учасника події, описуваної дієсловом: *агенс, пацієнс, об'єкт, адресат* і под.

Див.: ***Агенс; Пацієнс; Бенефактив; Експерієнцер; Фактитив; Адресат; Ситуатив; Директив; Локатив; Функтив***.

Пор.: ***Відмінок семантичний***.

Відмі́нок у зага́льній морфоло́гії (грецьк. *morpho (μορφή)* – форма, вигляд і *logos (*λογος*)* – слово, вчення) – категорія, що пов'язана із синтаксичним поняттям *керування*. Відмінок не тільки окреслює синтаксично залежне слово, але й маркує таке ім'я. Семантичні і синтаксичні ролі відмінків виділяються залежно від співвідношення *предиката* й *аргументів*. Інвентар основних синтаксичних ролей: *підмет, прямий додаток, непрямий додаток*. Семантичні ролі відмінків: *агенс, експерієнцер, пацієнс, стимул, адресат, інструмент, джерело* та ін. Відмінки маркують роль іменного аргумента при предикаті. Інвентар відмінків може розподілятися в центрі системи, а також на периферії: 1) основні синтаксичні відмінки: *номінатив, абсолютив, ергатив, акузатив, афектив, генітив*; 2) периферійні синтаксичні відмінки: *датив, інструменталь, предикатив, екватив*. Виділяються: 1) просторові відмінки: *локатив, директив, аблатив*; 2) «синкретичні відмінки»: *ректус, облівкус, номінатив, абсолютив*.

Див.: ***Підмет; Додаток; Номінатив; Абсолютив; Ергатив; Акузатив; Афектив; Генітив; Датив; Предикатив; Локатив; Директив; Аблатив; Ректус; Облівкус.***

Відмі́нок фактити́вний (прикм. від ім. *фактитив*) – глибинний відмінок предмета або дії, що постає внаслідок останньої, або входить як частина в саму дієслівну дію.

Див.: ***Відмінок семантичний***.

Пор.: ***Відмінок синтаксичний***.

Відмі́нювання – 1) зміна імен за відмінками. Інколи відмінювання розглядають як іменну словозміну (на відміну від дієвідмінювання). Так, наприклад, в українській мові: а) іменники змінюються за відмінками, числами; б) прикметники – за відмінками, числами, родами; в) числівники – за відмінками; 2) клас імен, яким притаманні однакові особливості словозміни (однакові відмінкові закінчення). У сучасній українській мові наявні такі основні типи відмінювання: а) субстантивне (1, 2, 3, 4 відміна іменників); б) ад'єктивне (I ад'єктивна відміна – усі якісні і відносні прикметники; II ад'єктивна відміна – присвійні прикметники; III ад'єктивна відміна – прикметники зразка *батьків, матусин, бабусин*); в) прономінативне (займенникове) відмінювання (I прономінативна відміна – *хто, що* та їхні похідні; II прономінативна відміна – *я, ти*; III прономінативна відміна – *ми, ви*); г) нумеративне відмінювання (I нумеративна відміна: *два – дві, обидва – обидві*; II нумеративна відміна: *три, чотири* і под.; III нумеративна відміна: збірні числівники (*двоє, п'ятеро* та ін. *скільки, стільки, багато*; IV нумеративна відміна: *сорок, дев'яносто, сто, півтора, півтораста*; V нумеративна відміна: *двісті*; VI нумеративна відміна: *триста*; VII нумеративна відміна: *шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот*). Продуктивними вистуають субстантивне та ад'єктивне (I відміна)

відмінювання. Усі інші виявлювані закритими списками слів, зазвичай, обмеженими.

Відмі́нювання ад'єкти́вне (лат. *adjectivum* – прикметник) – відмінювання прикметників: тверда, м'яка група, а також іменників, утворених від прикметників за допомогою субстантивації.

Віднéсеність предмéтна – властивість іменників – власних назв, загальних іменників, що ґрунтується на тому, що, наприклад, ім'я Олена може стати ім'ям будь-якої людини жіночої статі, хоча закріплюється за певною людиною. Загальний іменник не можна замінити іншим: *клен, олівець* і под. Ці найменування історичні, які зберігаються за традицією.

Відно́сне сло́во – те саме, що сполучне слово.

Див.: ***Слово сполучне.***

Відно́шення – взаємозв'язки, що виявляються між ярусами і категоріями, одиницями та їхніми частинами. Основні типи відношень: 1) парадигматичні (об'єднують одиниці мови в групи, розряди, кегії: система приголосних, система відмінювання, синонімічний ряд та ін.); 2) синтагматичні (об'єднують одиниці мови в їхній сучасній послідовності: словосполучення, речення тощо); 3) асоціативні (виникають на ґрунті збігу в часі уявлень, тобто образів явищ дійсності: асоціація за суміжністю, подібністю, контрасту: *ведмежий голос* – асоціація за суміжністю); 4) ієрархічні (відношення між нерівно рядними елементами: спільне і часткове, рід і вид та ін.).

Див.: ***Відношення апозитивні; Відношення атрибутивні (атрибутні); Відношення суб'єктні; Відношення об'єктні; Відношення обставинні.***

Відно́шення апозити́вні (лат. *appositio* – прикладка) – відношення між прикладкою й означуваним словом, що виражаються кореляцією у відмінку. Відношення апозитивні виражають якість, властивість предмета тощо: *народ-переможець, студент-відмінник, дуб-велетень* і под.

Див.: ***Прикладка.***

Пор.: ***Відношення атрибутивні (атрибутні); Відношення суб'єктні; Відношення об'єктні; Відношення обставинні.***

Відно́шення атрибути́вні (атрибу́тні) (прикм. від ім. *атрибут*) **(означа́льні)** – відношення у словосполученні між предметом та його ознакою: ***зелена*** *трава, трава* ***для корови*** та ін. Така властивість може бути внутрішньо притаманною або поставати як наслідок: *сливи* ***їстівні****; стіл* ***з пластику*** та ін. У цьому разі здебільшого ставиться питання *який?*

Пор.: ***Відношення апозитивні; Відношення суб'єктні; Відношення об'єктні; Відношення обставинні.***

Відно́шення внутрішньоря́дні – відношення, властиві реченням з однорідними членами: *На стіл хлопчик викладав з кишенів* ***і олівці, і гумки, і пера*** (Степан Васильченко).

Відно́шення внутрішньосинтаксичні – відношення між членами простого речення та між предикативними одиницями (їхніми блоками) у складному реченні.

Відно́шення ієрархі́чні (грецьк.*hieros*– священний та *arhe* – влада; ієрархія – розташування елементів системи від вищого до нижчого) – відношення підпорядкування: ***відношення ієрархічні (у мові)*** – відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонеми до морфеми, морфеми до лексеми, лексеми до речення; відношення включення між одиницями мови; **у лексиці** – гіперо-гіпонімічні відношення, коли співвідносяться більш загальне із частковим, більш абстрактне – з конкретним, пор., наприклад: поняття *зелений* є гіпонімом щодо поняття «колір», оскільки останнє охоплює різні кольори; у лексикології – відношення ієрархічні охоплюють відношення «гіперонім – гіпонім» (загальне – часткове: *хімія, фізика, математика, біологія* постають гіпонімами щодо гіпероніма *наука*); «голонім – меронім» (частина – ціле: *гілка, корінь* виступають меронімами щодо голоніма *дерево* як цілого).

Див.: ***Відношення родо-видові; Гіперонім***.

Відно́шення комплету́вні (допо́внювальні) – відношення в синтаксичних одиницях, за яких залежне слово семантично доповнює стрижневе, складаючи разом з ним цілісну одиницю – на рівні речення остання виступає одним членом речення: *п'ять хлопців, три метри шовку* (***П'ять хлопців*** *сиділи в затінку дерева* (Степан Васильченко)).

Відно́шення контрадикто́рне (лат. contradictorius – той, що заперечує) – відношення протиріччя. Розмежовують В. к. між судженнями і В. к. між поняттями. Поняття В. к. обґрунтував Аристотель. В. к. між судженнями полягають у тому, що судження, актуалізовані в цих відношеннях, підлягають суперечності закону, тому обидва такі судження не можуть бути одночасно істинними, тобто з двох контрадикторних суджень тільки одне істинне, а інше – неістинне, пор.: «Це дерево плодове» і «Неправильно, що це дерево плодове». Частковим випадком В. к. постає відношення між двома судженнями суб'єктно-предикатної будови, що мають однакові суб'єкти й однакові предикати, але водночас розрізняються кількісно та якісно, тобто між загальностверджувальним (*Усі S суть P*) і частковозаперечним (*Окремі S не суть P*) судженнями (напр. *«Усі дерева в цьому саду плодові»* та *«Окремі дерева в цьому саду не плодові»*), а також між загальнозаперечним (*Жодне S не суть P*) і частковозаперечним (*Окремі S суть P*) судженнями *(«У цьому саду саду немає плодових дерев»* і *«Окремі дерева в цьому саду плодові»*). Іншим випадком В. к. постає відношення між двома одиничними судженнями з однаковими суб'єктом і предикатом, з-поміж яких одне виступає стверджувальним, інше – заперечним: *Це дерево плодове* і *Це дерево не плодове*.

В. к. між поняттями наявні тоді, коли одне з них є позитивним, тобто предмети як складники його ємності усвідомлюються як носії певних

властивостей, а інше – негативним, тобто таким, що предмети як складники його обсягу мисляться такими, що не мають певної властивості. Поняття, що перебувають у В. к., несумісні: перетин їхніх обсягів порожній; об'єднання їхніх обсягів збігається з ємністю родового поняття – поняття, якому вони підпорядковані, пор.: обсяг поняття *людина з вищою освітою* та обсяг поняття *людина без вищої освіти* збігаються сукупно з обсягом родового поняття *людина*.

Відно́шення логі́чні (прикм. від ім. *логіка*) – наявні такі логічні відношення між поняттями: еквівалентність (на ній ґрунтується поняття абсолютної синонімії: *всесвіт – космос*; сама синонімія в рамках повних і неповних синонімів розширює відношення еквівалентності); несумісності – та сама сутність не може відразу належати двом поняттям, пор., наприклад: *червоний* і *синій* (антонімія є частковим виявом відношення несумісності, коли два поняття називають повну протилежність: *високий – низький, широкий – вузький*).

Див.: ***Синоніми; Антоніми; Омоніми***.

Відно́шення міжрівне́ві – деривaційні відношення різнорівневих синтаксичних одиниць – речень, словосполучень, синтаксем, пор.: *Ми сіяли буряки – сіяння буряків – бурякосіяння*.

Відно́шення норматúвні (англ. *normrespect*) – означає наслідування загальноприйнятих норм. Цей тип організації можна виявити в текстових прикладах, нормативне відношення виражається у висловленні: *«Кожний з нас працює з великою самовідданістю»*.

Відно́шення об'є́ктні (лат. *objectives* – предметний; прикм. від ім. *об'єкт*) – різновид синтаксичних відношень у словосполученні, за яких стрижневий компонент має значення дії, залежний компонент – значення об'єкта. Цей зміст відповідає питанням непрямих відмінків іменника: *поважаю* (кого?) *батька*, *шаную* (що?) *дружбу*, *зустрічаю* (кого?) *друзів, малюю* (чим?) *олівцем*, *думка* (про що?) *землю*.

Відно́шення обста́винні – різновид синтаксичних відношень у словосполученні, за яких домінувальний компонент має значення дії або ознаки, залежний компонент – значення його ознаки, його характеристики. Цей зміст відповідає питанням до прислівників та до обставин різних розрядів: *плаває* (як?) *швидко*; *розумний* (наскільки? якою мірою?) *надто*; *лечу* (куди?) *в Київ* тощо.

Відно́шення парадигмати́чні / парадигма́льні (прикм. від ім. *парадигматика*) – відношення взаємозв'язку, протиставлення та зумовленості між одиницями одного ярусу, що об'єднує ці одиниці у відповідні класи (***парадигми***); належності до одного класу (множинності); відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

Див.: ***Синоніми; Антоніми; Омоніми; Пароніми; Мероніми; Голоніми***.

Відно́шення предикати́вні (лат. *praedicatum* – сказане) – реалізація предикативності; відношення між предметом мовлення / думки та його означувальною (модально-часовою) ознакою.

Відно́шення ро́до-видові – один з різновидів семантико-парадигматичних відношень, за яким родове слово охоплює видові найменування: *дерево – верба, клен, липа, явір* і под. Р. в. складають основу формування тематичних, лексико-семантичних груп слів.

Відно́шення сема́нтико-синтаксичні – відношення, що відображають стосунки предметів і явищ дійсності, вказують на значеннєві стосунки поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць: *зелений колір* – атрибутивні відношення; *зрізати дерево* – відношення об'єктні; *цікаво розповідати* – відношення обставинні тощо.

Див.: ***Відношення атрибутивні (атрибутні); Відношення апозитивні; Відношення комплетивні; Відношення суб'єктні; Відношення об'єктні; Відношення обставинні.***

Відно́шення симетри́чні (комутати́вні) (прикм. від ім. *симетрія*) – такий тип відношень, коли наявне відношення збігається зі зворотним, прикладом таких відношень є синонімія.

Див: ***Синоніми***.

Відно́шення синтагмати́чні (грецьк. *syntagma* – разом побудоване; прикм. від ім. *синтагматика*) – відношення послідовності, слідування один за одним у межах синтагми; тип відношення мовних одиниць одного ярусу, розташованих лінійно, що ґрунтуються на асоціації за суміжністю, тобто на сполучуваності; здатність мовних одиниць одного ярусу поєднуватися.

Див. також: ***Синтагматика; Клас слів синтагматичний***.

Відно́шення синтакси́чні (прикм. від ім. *синтаксис*) – узагальнювальні смислові значення (так традиційно кваліфікували; прозоріше – семантико-синтаксичні відношення), що формально виявлені, об'єктивовані синтаксичним зв'язком, пор. у словосполученні наявні ***атрибутивні, об'єктні, комплетивні, обставинні, суб'єктні*** та інші відношення.

Відно́шення суб'є́ктні (прикм. від ім. *суб'єкт*) – один із різновидів синтаксичних відношень у словосполученні, за яких залежне слово позначає суб'єкта дії, стану, якості тощо: *приїзд батька, політ льотчика, похід учнів, спів матері*. У структурі речення суб'єктні відношення реалізуються між суб'єктом найменуванням діяча, носія стану, ознаки тощо: *Батька тривожили останні події* (Тарас Прохасько).

Відно́шення функці́йні (прикм. від ім. *функція*) – це відношення взаємодії, взаємовпливу, впливу; виявом таких відношень є транспозиція тих чи тих граматичних форм.

Див.: ***Транспозиція***.

Відно́шення часо́во-просторо́ві – відношення, що передають взаємне розташування певних сутностей у часі та просторі: *над, під, біля, за, пізніше, згодом, перед* і под. (*дуб над ставом, тополя під лісом, трава біля лісу* та ін.).

Див.: ***Відношення обставинні.***

Відокре́млена обста́вина – див.: ***Обставина відокремлена.***

Відокре́млена при́кладка – див.: ***Прикладка відокремлена.***

Відокре́млене озна́чення – див.: ***Означення відокремлене.***

Відокре́млений дода́ток – див.: ***Додаток відокремлений.***

Відокре́млені чле́ни ре́чення – див.: ***Члени речення відокремлені.***

Відокре́млення – ритмо-інтонаційне і смислове виділення у складі простого речення словоформи або групи словоформ (конструкції, звороту): *Колись мені мати спа одшукали,* ***жартуючи****, жати в степи виряджали* (Тодось Осьмачка); *А небо пашіло,* ***байдуже до всіх*** (Леонід Горлач); *Рідна земле,* ***щаслива й багата****, мій уклін тобі, мій тобі спів!* (Максим Рильський). На письмі відокремлена частина речення може виділятися комами, тире. Відокремлені члени речення містять додаткові висловлення про предмет, ознаку, виконують щодо означувального члена функції пояснення, уточнення. В окремих випадках їх можна розгорнути в предикативні одиниці: *В мить, коли довершиш діло,* ***догодити кесарю****, – / Вибирайся на волю сміло* (Борис Олійник) → *В мить, коли довершиш діло,* ***щоб догодити кесарю****, – / Вибирайся на волю сміло*. В. – смислове й інтонаційне виділення в реченні непоширеного чи поширеного другорядного члена, що внаслідок цього набуває більшої самостійності й інформативно-смислової значущості; спосіб актуалізації другорядних членів речення в інтонаційному, смисловому та формальному (пунктуаційному) вимірах для надання їм відносної синтаксичної самостійності в реченні. Відокремленими можуть бути **озна́чення** (*Я,* ***спокійний і врівноважений****, знову пишу тобі* (Василь Стус)), **при́кладка** (*Мій син,* ***грибок на тоненьких двох ніжках****, у перший раз пішов сьогодні в школу...* (Максим Рильський)), **дода́тки** (*Усі,* ***крім директора****, уже прийшли на нараду*); обставини (*З одного місця переходили люди на друге,* ***шукаючи волі*** (Панас Мирний)).

Відпові́дність літерату́рної но́рми систе́мі мо́ви – визначальна ознака літературної норми, що засвідчує внутрішньомовну диференційованість і внутрішньомовну структурну впорядкованість. У соціальному плані – високий ступінь загальнообов'язковості. Норма постає фільтром у рухові від системи мови до мовлення, водночас вона фільтрує накопичені у мовленнєвій практиці й узагальнені узусом зміни, надаючи їм системного статусу.

Відпра́вник – 1) один з учасників комунікативного процесу, який відповідає лише за передавання повідомлення, але не виступає його автором; 2) див.: ***Адресант***; 3) у семантико-синтаксичній структурі речення – донатор у ситуації реалізованого відчуження передаваного об'єкта,

що передається отримувачеві, реципієнтові. Здебільшого він постає у різних трансформах називного відмінка: *Автограф – **від художника**; Подарунок – **від батьків**; Звернення – **від Президента**.*

Див.: ***Відмінок семантичний; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова***.

Відро́дження мо́ви – дії органів державної влади, лінгвістів і суспільства, спрямовані на відновлення функцій мертвих мов, а також мов, що вимирають (поступово виходять з ужитку, відсутні монолінгви) чи міноритарних мов (мов тих чи тих малочисельних народів).

Відсторо́нення – художній прийом, за допомогою якого психічні процеси, стани зображуються як фізичні явища, що самостійно існують.

Ві́дступ – 1) одна з трьох фаз артикуляції звука мовлення, заключна фаза; те саме, що рекурсія (див.: ***Рекурсія***). В. артикуляції полягає в переведенні органів мовлення в спокійний стан або в приступі до артикуляції наступного звука; 2) вставна, побічна оповідь у сюжеті, відступ від розповіді.

Відтво́рюваність мо́вної одини́ці – здатність мовної одиниці (морфеми, слова, фразеологізму та ін.) існувати в системі мови в готовому вигляді як цілісна одиниця, що не утворюється щоразу в момент мовлення, а відтворюється.

Відтво́рюваність морфе́ми (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – здатність її існування в системі мови в готовому вигляді як цілісної одиниці. В. м. має «зв'язаний» вияв, тому що вона відтворюється у сполучення з іншими морфемами.

Відтво́рюваність сло́ва – здатність існування слова в системі мови в готовому вигляді, а також як цілісної одиниці. В. с. має «вільний» характер, тому що процес відтворення слова не обов'язково пов'язаний з іншими словами.

Відті́нки мо́влення (паронімі́я синтаксичн́а) – відтінки, що з'являються внаслідок використання різноманітних часток, певного інтонування і яким притаманний суттєвий смисловий діапазон: *А не можна відкласти засідання на кілька днів? – Чи не можна відкласти засідання на кілька днів?; Чому ви не працюєте? – Чому це ви не працюєте? Можна думати, що все буде добре. – Можна подумати, що все буде добре.*

Відті́нок зна́чення сло́ва – побічне, супутнє значення, що існує поряд з основним. У тлумачних словниках виділяється або використанням двох скісних рисок, або крапки з комою: ***зброя*** – 1. Знаряддя для нападу або оборони. *А тим часом / Запорозьку **зброю** / Виніс батько із комори* (Тарас Шевченко); // Сукупність засобів для ведення війни, бою; озброєння: *Це ж новочасні миру голуби – / Оці лункі, стрімкі аероплани, / Які на дужих раменах несуть / Не атомну **зброю**, / А мирних, працьовитих, невсипущих Іванів, Янів, Жанів, Гансів, Джонів* (Максим Рильський) (СУМ, ІІІ, с. 452).

Відті́нок фоне́ми (грецьк. *phōnēma* – звук) – фон, алофон, варіант фонеми. Вимова фонеми у звуковому ланцюзі: *[л΄ял΄ка]* – *[ä]* виступає варіантом (відтінком) фонеми.

Див.: ***Алофон.***

Відчу́ження – опис чого-небудь або когось незвичайним способом, у незвичайному для цього явища або особи аспекті: *Жив я у просторій хаті, між небом і землею, між лісом і степом, між ялин і кленів, з двох боків вітер віяв-повівав, зі мною розмовляв* (Анатолій Яна).

Відчуття́ тактильні (лат. *tactilis*) – форма чутливості шкіри, зумовлена роботою рецепторів.

Візуа́льні (лат. *visualis* – зоровий) **джере́ла інформа́ції** (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – див.: ***Джерела інформації візуальні.***

Вік – у психолінгвістиці – категорія на позначення тимчасових характеристик індивідуального розвитку.

Ві́льне словосполу́чення – див.: ***Словосполучення вільне.***

Він (вона́, воно́) – текст – текст від 3-ої особи однини або множини, що репрезентує невідповідність фактичного витворювача мовлення і його суб'єкта.

Ві́рність мо́ві – у комунікативістиці – послідовне вживання рідної мови в різних випадках бі- або полілінгвального спілкування з належним дотриманням вимог міжособистісного етикету.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Мова рідна.***

Пор.: ***Витіснення мови; Білінгвізм; Полілінгвізм.***

Віртуа́льна (середньолат. *virtualis* – можливий, такий, що може виявитися за певних умов) **бібліоте́ка** (**Virtual library**) – див.: ***Бібліотека віртуальна.***

Віртуа́льний (середньолат. *virtualis* – можливий, такий, що може виявитися за певних умов) **ди́скурс** (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) – див.: ***Дискурс віртуальний.***

Вірш героїчний – поетичний стиль, що використовується у поемах і віршах, які описують героїв та їхні подвиги. Висока лексика, викінчені синтаксичні конструкції характерні для цього стилю (здебільшого використовуються гекзаметр, дактиль), пор. поему «Іліада» Гомера.

Вірші́ канкрині́чні (лат. *cancer* – рак) – вірші, написані паліндромом:

Козакую у казок…
Се – пес?
Чи лева велич?
Велес об жах аж – бо се лев.
Лева ракуватою бідою одіб'ю, отаву каравел –
Мечем.
Ереб бокатого так оббере –
Що в холод ідолохвощ!
О ружо-журо…

Було, гра збоку кобзар-голуб,
А на дуду – Дана…
А лодія ідола
(Ідол гув у глоді)
На красу – вус-аркан.
Дід:
– Ого! – й мечем його.
І розкотив виток зорі –
Як оливо вилося…
Я сволок зорі мечем – і розколовся.
Козакую у казок

(Анатолій Мойсієнко).

Вірші́ макарони́чні (прикм. від ім. *макаронізм*) – вірші, написані на змішуванні двох або трьох мов.

Вірші́ пріапі́чні (за ім'ям бога *Пріапа*) – нескромний вірш. Пор. поему Олександра Пушкіна «Цар Микита та його сорок дочок».

Вірші́ сотади́чні (за ім'ям давньогрецьк. поета *Сотада (Сотадеса)*) – паліндромічний вірш; грубий, непристойний вірш сатиричного характеру.

Див.: ***Вірші канкриничні; Паліндром***.

Вірші́-відлу́ння – див.: ***Луна***.

Віта́льність (лат. *vitalis* – життєвий) **мо́ви** – життєздатність, стійкість, виживання мови в несприятливих для неї соціальних умовах або постійних недостатніх для повноцінного вияву умовах спілкування її носіїв. В етнолінгвістичному вимірі В. м. залежить від низки чинників: 1) наявності й давності писемних традицій; 2) кількості мовців; 3) конкретної соціополітичної ситуації; 4) розвинення засобів масової комунікації, їхню конкурентну спроможність тощо.

Див.: ***Мова; Вірність мові***.

Пор.: ***Витіснення мови***.

Вказі́вка – словесна стимуляція мисленнєво-наочного представлення описуваного предмета, явища (вказівними частками, дієсловами сприйняття і под.): *Ось ідуть полки козацькі боронити рідний край* (Ліна Костенко).

Вказі́вно-спонука́льні ре́чення – див.: ***Ре́чення вказі́вно-спонука́льні***.

Вклад комунікати́вний – однократне або багатократне здійснення комунікативних ходів у діалозі.

Див.: ***Вклад мовленнєвий***.

Вклад мовленне́вий – комунікативний вклад (див.: ***Вклад комунікативний***), реалізований як мовленнєве (усне) висловлення.

Див.: ***Вклад комунікативний***.

Вклю́чення – 1) інклюзивно-ієрархічний спосіб поєднання предикативних частин, що полягає в тому, що між ними встановлюються рангові, ієрархічні відношення. Цей зв'язок властивий: а) для численних складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю;

б) для багатокомпонентних складнопідрядних речень зі збігом сполучників; в) для багатокомпонентних складнопідрядних речень, одна з предикативних частин яких за смислом відноситься до поєднання двох і більше предикативних частин; 2) стилістичний засіб, за допомогою якого вірш або речення починається й закінчується тим самим словом; вживання того самого слова на початку і в кінці вірша або текстового уривку: *Сподівайсь на мене, у день важкий сподівайсь* (Микола Дузенко).

Див.: ***Хіазм; Антиметабола; Епанадиплосис; Кільце лексичне.***

Вклю́чення в о́пис о́бразу спостерігача́ – художній прийом посилення виразності описуваної картини та інше шляхом уведення в нього свідка, реагувального глядача: *Вона вся грації сповнена красивої І мавпочкою мені видається грайливою* (Шарль Бодлер). *Подивися, о пане, яке прекрасне її обличчя і який стрункий стан, як вона гарно танцює, як красиво згинається і вишукано рухається* (Народні казки: 1001 ніч).

Вклю́чення лекси́чні (прикм. від ім. *лексика*) – лексико-семантичні процеси, за яких із двох (чи кількох) слів, що формують певне словосполучення в мові, у мовленні реалізуються не всі. Еліпсовані слова ніби передають свою семантику тим, що залишилися: ***наступна*** *моя = наступна зупинкамоя* і под.

Див.: ***Включення; Включення народнопоетичні.***

Вклю́чення народнопоети́чні – стійкі мовні моделі, вживані як зачини чи кінцівки в народній творчості у вигляді рефренів, евфемізмів: *багато що казати, та мало слухати; як задумав, так і зробив; хай йому земля пером; У добрий час сказати, а в лихий помовчати; бодай тебе добро не минуло; вічна пам'ять*. Це здебільшого народні побажання, заклинання, обіцянки, клятви, вітання тощо. Перенесені в незвичну для них мовну ситуацію, вони надають викладу ліричності, невимушеності, плавності.

Пор.: ***Включення лексичні.***

Вкра́плення іншомо́вні – слова, частини речення, речення іншої мови, графічно, фонетично, лексично й граматично не освоєні мовою-реципієнтом, пор.: *Baby* (англ.) «дитина», *trademark* (англ.) «фабрична марка», *parexemple* (франц.) «наприклад» тощо.

Вла́сне-лекси́чні за́соби міжфра́зового зв'язку́ – див.: ***Засоби міжфра́зового зв'язку́ вла́сне-лекси́чні.***

Вла́сне-називне́ речення – див.: ***Речення власне-називне.***

Вла́сне-пита́льне ре́чення – див.: ***Речення власне-питальне.***

Вла́сне-сприйняття́ – перший етап сприйняття тексту як сенсомоторне розпізнавання слів, їхніх значень, змісту речень, надфразних єдностей тощо, формування уявлення.

Власти́вості головни́х чле́нів ре́чення – 1) безпосередня участь у вираженні предикативності; 2) незалежний вияв у реченні; 3) домінувальний вияв щодо слів, що їх пояснюють; 4) вони виступають основою структури речення, його предикативним ядром.

Властúвості звýка акустúчні (прикм. від ім. *акустика*) **– у прикладній лінгвістиці** – висота, частота, сила, гучність, спектр, тембр, інтенсивність, тривалість у часі тощо. Поділяються на об'єктивні (частота, сила, спектр) і суб'єктивні (висота, гучність, тембр).

Влýчність – виразно-точне мовлення, поєднання експресивності й точності вираження думки, що особливо поширено в українських прислів'ях: *Миром дорожити – людям довго жити; На язиці густо, а на ділі пусто; Хто прошкує, той дома не ночує; Порожній посуд здаля дзвенить; Самі в гріхах, як в реп'яхах, а ще й людей судять; Нащо сові дзеркало, коли вона й так знає, що гарна*.

Вмíння комунікатúвне (прикм. від *комунікація*) – здатність особи спілкуватися із застосуванням природної мови з іншими людьми в умовах вирішення різних комунікативних завдань. Характеризується мовленнєвим умінням, здатністю орієнтуватись в умовах спілкування, усвідомленістю (що не суперечить можливості деякого автоматизму), довільністю, самостійністю, продуктивністю, динамізмом.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Завдання комунікативне***.

Пор.: ***Вміння мовленнєве***.

Вмíння мовленнє́ве – здатність людини здійснювати конкретну мовленнєву дію в умовах вирішення комунікативних завдань, спираючись на мовленнєві навички. В. м. притаманні усвідомлення, довільність, самостійність, продуктивність і динамізм.

Див.: ***Спілкування***.

Пор.: ***Вміння комунікативне; Володіння мовою***.

Внýтрішнє мóвлення – див.: ***Мовлення внутрішнє***.

Внýтрішні діалогізóвані монолóги – див.: ***Монологи діалогізовані внутрішні***.

Внýтрішній – такий, що виражається зміною бази, неафіксальний; не має окремого лінійного вираження; протист. ***Зовнішній***. **Множинá внýтрішня. Словозмíна внýтрішня. Сýфікс внýтрішній** – те саме, що суфікс (у 1-му знач.); порівн. **Сýфікс кінцéвий**. **Внýтрішня флéксія (**див.: ***Флексія***). **Грамáтика внýтрішня. Додáток внýтрішній. Об'єкт внýтрішній. Об'єкта внýтрішнього знахíдний відмíнок. Синтáгма внýтрішня. Словотвíр внýтрішній. З'єднáння внýтрішнє. Фóрма слóва внýтрішня. Лінгвíстика внýтрішня. Мóвна фóрма внýтрішня. Реконструкція внýтрішня. Складнé слово внýтрішнє**.

Внýтрішній (інституційний (лат. *institution* – наставляння)) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: ***Акт мовленнєвий внутрішній (інституційний***.

Внýтрішній лексикóн – див.: ***Лексикон внутрішній***.

Внýтрішня комунікáція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися,

спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікація внутрішня***.

Вну́трішня фле́ксія (грецьк. *flexio* – згинання, вигин, зміна) (**флексія осно́ви**) – див.: ***Флексія внутрішня***.

Вну́трішня фо́рма мо́ви – див.: ***Форма мови внутрішня.***

Вну́трішня фо́рма сло́ва – див.: ***Форма слова внутрішня***.

Вока́була (лат. *vocabulum*– слово) – окреме слово як предмет 1) лексикології – окреме слово чужої мови з перекладом рідною мовою; або 2) лексикографії – заголовок словникової статті.

Див.: ***Одиниця заголовна.***

Вокабуля́рій (лат. *vocabularium*– словник) – короткий словник до хрестоматії, навчального посібника, підручника, окремого розділу підручника.

Вокалі́зм (лат. *vocalis* – голосний) – система голосних фонем мови, їхні властивості та відношення. Антонім: ***Консонантизм***.

Вокати́в (лат. *vocativus*) – 1) те саме, що кличний відмінок (див.: ***Відмінок кличний***); 2) те саме, що звертання (див.: ***Звертання***).

Вокати́вне (прикм. від ім. *вокатив*) **ре́чення** – див.: ***Речення вокативне.***

Волиня́ни – одне зі слов'янських племен (союзу племен), що проживали на протиукраїнських землях. Вважають, що вони були західною частиною східнослов'янських племен – носіїв празької культури VI-VII ст. н. е. і були спочатку в складі дулібського племінного союзу; за літописом, спочатку називалися бужанами [Повість врем'яних літ (За Іпатським списком) / Переклад, післямова та коментарі Василь Яременка. – К., 1990]. *Волиняни* як назва усталилася пізніше, орієнтовно, після IX ст., тому що в записах анонімного Баварського географа (873 р.) ще трапляється етнонім *бужани* (busani), хоча він міг користуватися й писемними джерелами більш раннього часу. За археологічними фактами, їхня первісна територія простягалася від боліт у басейні Верхньої Прип'яті до вододілу між басейнами тієї ж Прип'яті та Дністра і від Західного Бугу до межиріччя Горині та Случі. Десь у VIII-IX ст. волиняни перейшли через Прип'ять і почали активно освоювати територію майбутньої Берестейщини, яка згодом увійшла до складу Волинського князівства. Волиняни були язичниками, до X ст. н. е. ховали померлих за усталеним слов'янським обрядом тілоспалення, що не дозволяє встановити особливості їхнього антропологічного типу. З X ст. поширюється обряд тілопокладення головою на захід, що інколи співіснував із кремацією. Обряд тілопокладення, очевидно, волиняни запозичили в інших сусідніх племен, бо на час X ст. фактів про їхнє хрещення ще немає. Спочатку поховання були курганні, а уже з XII ст. – за християнським звичаєм.

Володі́ння мо́вою – знання мови (особливостей її структурної організації, сукупності одиниць, категорійного апарату, закономірностей

синтагматики й парадигматики і под.); уміння використовувати наявні знання в тих чи тих комунікативних ситуаціях; мовна компетенція, що постає у вмінні виражати заданий зміст різними способами, розрізняти зовнішньо подібні, але різні за значенням висловлення і віднаходити спільне у зовнішньо різних висловленнях, відмежовувати правильні мовні структури від неправильних, добирати з усіх можливих мовних засобів такі, що найповніше й найадекватніше відповідають соціально-територіальним та іншим особливостям спілкування й з усією повнотою виражає особистісні характеристики учасників комунікації.

Див.: ***Мова; Код мови; Компетенція мовна.***

Пор.: ***Вміння мовленнєве.***

Володі́ння мо́вою акти́вне (прикм. від *актив*) – уміння мовця як учасника міжмовної й міжкультурної комунікації в разі необхідності активно використовувати нерідну мову для досягнення відповідних завдань, що передбачає використання різних видів мовленнєвої діяльності: говоріння, розуміння тощо.

Див.: ***Мова; Спілкування; Комунікація.***

Пор.: ***Володіння мовою пасивне.***

Володі́ння мо́вою паси́вне (прикм. від *пасив*) – теоретичне знання мовцем як учасникаміжмовної й міжкультурної комунікації особливостей системно-структурної організації нерідної мови за відсутностіуміння продукувати висловлення цією мовою.

Див.: ***Мова; Спілкування; Комунікація; Діяльність мовленнєва.***

Пор.: ***Білінгвізм; Володіння мовою активне.***

Волюнтати́в (лат. *voluntarius* – залежний від волі) – форми і конструкції, що виражають волю, рішучість мовця, суб'єктивну модальність: *Негайно підготувати папери!; Заспіваймо пісню веселеньку!; Усім встати! Суд іде; Документи!* тощо.

Див.: ***Імператив; Спосіб наказовий.***

Вплив – у психолінгвістиці – цілеспрямоване перенесення руху та інформації від одного учасника взаємодії до іншого.

Див.: ***Вплив комунікативний; Вплив мовленнєвий.***

Пор.: ***Шум інформативний.***

Вплив комунікати́вний (прикм. від ім. *комунікація*) – регуляція адресантом у тих чи тих ситуаціях спілкування поведінки (фізичної та /або комунікативної), реагування адресата за допомогою усіх можливих засобів структурування комунікативного акту: мовних засобів, парамови, контексту, ситуативних маркерів тощо. Мова є потужним знаряддям комунікативного впливу. Мовні ресурси уможливлюють не просто описувати яку-небудь ситуацію зовнішнього світу, але й інтерпретувати її, визначаючи необхідне для мовця бачення світу, керувати сприйняттям ситуації і нав'язувати її позитивну або негативну оцінку. Людина протягом життя використовує прийоми впливу скрізь: під час ділових перемовин і побутових

спорів, у публічному мовленні та спілкуванні тет-а-тет, у контактах з колегами і підлеглими та у вихованні дітей. Люди прагнуть вплинути на адресата і в написанні цивільних звернень до органів влади, тому що від того, наскільки переконливим буде документ, залежить, чи виконати прохання громадянина, чи задовольнити його скаргу, чи будуть розглянуті його пропозиції. Комунікативний вплив – це вплив на знання, ставлення і намір адресата в необхідному для адресанта напрямі. Способи впливу різняться: можна впливати на свідомість через побудову раціональної аргументації (переконання), через емоційну сферу (мотивація чуттєвої реакції), або впливаючи на підсвідомість (сугестія). Досить своєрідними постають раціональний та емоційний типи впливу на адресата. Комунікативний вплив реалізується в мовленні комунікативними стратегіями і тактиками. Комунікативна стратегія – це комплекс відповідних мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети. Комунікативна тактика – одна або кілька дій, що сприяють реалізації стратегії. Традиційно стратегія і тактика співвідносяться як загальне і часткове, плани та їхні втілення, мета і засоби. Раціональний вплив зведений до зміни раціональної картини світу. Так, наприклад, у зверненнях громадян такий вид впливу на адресата досягається насамперед за допомогою стратегії аргументації, що охоплює такі тактики: 1) тактика обґрунтування (*Ваше неуважне ставлення до вивчення та ухвалення рішення … ставить на межу виживання багатьох з нас. Адже за незначними на перший погляд цифрами… приховані величезні …суми збільшення податку…*). Така тактика зазвичай реалізується шляхом вживання підрядних сполучників причини або наслідку: *так що, тому що, внаслідок того, що, у зв'язку з тим, що* та ін.; 2) тактика цитування (*Згідно зі ст. 3 п. 8 Ф. 3 № 271 надані території для організації не є торговими місцями…*). Автори використовують здебільшого непряме мовлення і передає цитати за допомогою прийменника *згідно з, відповідно до*, підрядного сполучника *що* і дієслів мовленнєво-мисленнєвої діяльності (*сказати, вважати, думати, вважати*). У цьому разі завжди вказують на джерело або автора цитати (найменування документа, П.І.П. людини і т. ін.); 3) тактика наведення прикладів (Вивчаючи світовий досвід розвитку економіки, бачимо, що в країнах активного розвитку на долю дрібного та середнього бізнесу припадає до 50% надходжень до бюджету різних рівнів.). Приклади інколи виділяються в тексті за допомогою яких-небудь маркерів (наприклад, *такий як*); 4) тактика апеляції до авторитету (*На наші неодноразові телефонні звернення до п. Мальченка Олексія Вікторовича (начальника комунального відділу міської адміністрації)…, зумовили відповідні результати…*). Як «авторитет» у зверненнях громадян в основному виступають або конкретні посадові особи, або органи державної і муніципальної влади загалом (міська влада).

Емоційний вплив спрямований на те, щоб сприйняття інформації, її оцінка й емоції адресата збіглися з тими самими категоріями в адресанта або задовольняли його мету. У зверненнях громадян у різні інстанції наявна багата палітра стратегій і тактик емоційного впливу на отримувача. По-перше, це стратегія аргументації, хоча аргументи спрямовані не на знання, а на почуття адресата. Цю стратегію виражають такі тактики: 1) тактика риторичних питань (*Дітей треба взути, одягнути, книги купити до школи, а за що?*). Риторичні питання не містять особливої інформаційного навантаження, але вони допомагають розставити в тексті емоційні і смислові акценти, вони вказують адресату, на що необхідно звернути особливу увагу; 2) тактика ціннісного підґрунтя (*Я турбуюсь і переживаю за своїх дітей і внука*). Автор покликається на традиційні цінності сім'ї, майбутнє дітей, прав жінок, спокійне життя, рівність перед законом тощо. Тут використовується лексика відповідних тематичних груп; 3) тактика тиску на адресата (інколи зараховують до стратегії підпорядкування адресата) (*Адже ви наші обранці і повинні захищати наші інтереси, бути патріотами своєї малої Вітчизни, не забувати, що народ Вам довірив ухвалювати законодавчі акти, і ми можемо запитати вас, що Вами зроблено для покращення умов життя і роботи в нашому районі*). Використовується лексика повинності (*зобов'язаний, повинен, необхідно*), імперативи (*захищайте наші інтереси, вирішіть питання*). У зверненнях як емоційно впливову стратегію часто використовують стратегію схвалення / несхвалення. Зазвичай тексти пропозицій, заяв, скарг містять негативну, інколи навіть категорично негативну оцінку наявного, що мотивовано причиною написання звернень – порушення або бездіяльність щодо громадян. Стратегія схвалення/несхвалення реалізується через тактики оцінки (Це рішення є непосильною вагою для малого та середнього бізнесу) і тактики посилення (*Вранці на роботу та увечері з роботи добиратися дуже складно!*). Мовними засобами цих тактик постають оцінна, емоційно забарвлена лексика, слова, що посилюють ефект впливу (*дуже, надзвичайно, неймовірно, навіть* та ін.). Попри загальну негативну тональність текстів більшість звернень громадян закінчуються побажанням успіхів адресату. У цьому разі за допомогою тактики формування емоційного настрою реалізується стратегія підтримки адресата (*Зичу Вам здоров'я, успіхів у непростій Вашій праці. Завчасно вдячні Вам і вітаємо з Новим роком*). Ймовірно, автори використовують цю стратегію для згладжування негативного повідомлення у зверненні, і це також могло вплинути на емоції адресата: оскільки звернення закінчується позитивною нотою, постає ймовірним, що адресат прихильніше поставиться до прохання, наявного в документі. Загалом мовні засоби, що використовують для реалізації раціонального й емоційного впливу, характеризуються офіційно-діловим відтінком, нейтральною тональністю, значний відсоток слів з позитивною та негативною конотацією, емоційно забарвленої лексики, розмовних

та просторічних виразів, фразеологізмів, суттєвим постає використання епітетів, метафор, гіпербол, антитез та ін. У мовленнєвій практиці досить складно розмежовувати стратегії раціонального впливу і стратегії емоційного впливу, тому що вони перетинаються й активно взаємодіють.

Див.: ***Вплив; Вплив мовленнєвий.***

Пор.: ***Акт колокутивний; Акт перлокутивний.***

Вплив мовленнє́вий – регулювання адресантом поведінки (фізичної та /або комунікативної), реагування адресата з опертям лише на засоби мовного коду через активне звернення до нього мовлення – усного або письмового (конфесійного, судового, пропагандистського засобів масової інформації тощо) з урахуванням тих чи тих параметрів соціально-корпоративних зацікавлень; регулювання діяльності одного комуніканта іншим за допомогою мовлення. **Мода́льні за́соби мовленнє́вого впли́ву.**

Див.: ***Вплив; Вплив комунікативний; Спілкування; Комунікація.***

Пор.: ***Акт перлокутивний; Акт колокутивний.***

Вплив мовленнє́вий ефекти́вний (лат. *effectivus* – дійовий) – мовленнєвий вплив на адресата, що дозволяє адресанту досягти поставленої мети і зберегти комунікативну рівновагу.

Вплив мовленнє́вий результати́вний (прикм. від ім. *результатив*) – мовленнєвий вплив на адресата, що уможливлює досягнення адресантом поставленої мети з порушенням комунікативної рівноваги.

Впли́в на ро́звиток украї́нської мо́ви свідо́мий – 1) заходи колишньої радянської держави до початку 30-х рр., чітко скеровані на розвиток функцій української мови в суспільстві, підтримувані безпосередньо й опосередковано лінгвістичною діяльністю науковців, суб'єктів впливу на мову; 2) заходи радянської держави від початку 30-х рр., спрямовані на планове згортання функцій української мови в суспільстві, що заперечували набутий досвід вивчення української мови шляхом зміни тематики мовознавчих праць про неї, упровадження нової методологічної бази та активних репресій мовознавців, які здійснювалися на тлі кількісно меншої після Голодомору 1932-1933 рр. соціальної бази носіїв української мови, меншої активності носіїв української мови у відстоюванні прав українського слова.

Впли́ви держа́ви на мо́ву – застосовувані ідеологічні, законодавчі, адміністративні, культурно-організаційні, фінансово-економічні важелі, що зумовлюють соціальний статус і соціальні функції мов.

Впра́ва – у лінгводидактиці – спеціально організоване завдання, метою якого виступає формування мовних (мовленнєвих) навичок та умінь учнів, а також майбутнє їхнє удосконалення. **У́сні впра́ви. Комунікати́вні впра́ви. Тво́рчі впра́ви. Репродукти́вні впра́ви. Впра́ви на пере́клад.**

Вста́влені конструкції – див.: ***Конструкції вставлені.***

Вставне́ ре́чення – див.: ***Речення вставне.***

Вставне́ сло́во / Вставни́й компоне́нт – див.: ***Слово вставне/ Компоне́нт вставни́й***.

Встано́влення (Устано́влення) генети́чної тото́жності – один з основних прийомів порівняльно-історичного методу, спрямований на аналіз фонетичної тотожності, а згодом і тотожності форм. Тотожними є звуки, морфеми, слова, словосполучення, яким властиве спільне походження. Але в генетичній тотожності може не бути матеріального і семантичного збігу. Водночас може спостерігатися регулярне чергування: *г – ж*: укр. *жовтий*, лит. *geltas*, нім. *gelb*.

Див.: ***Тотожність***.

Встано́влення (Устано́влення) осно́ви зіста́влення – один з прийомів зіставного методу, спрямований на встановлення предмета зіставлення, його характеру, типів зіставної подібності чи відмінності.

Втори́нні зна́чення грамем (грецьк. *hrameta (γραμμη)* – риска, абрис, мета) **числа́** – див.: ***Значення числа вторинні***.

Вузли́ реляці́йного (прикм. від ім. *релятив*) **предика́та** (лат. *praedicatum*) – імена або інші компоненти, що семантично співвідносяться з реляційним предикатом (наприклад, для предиката *продавати* вузлами є суб'єкт, об'єкт, адресат: *Хлопець* (← суб'єкт) ***продає****машину* (← об'єкт) *сусідові* (← адресат)).

Ву́зол (сло́во) уя́вний – допоміжний символ у графічному зображенні дерева залежностей, що репрезентує зв'язок однорідних членів, підпорядкований головному слову всієї групи і зв'язаний сурядними дугами з кожним членом групи.

Вульгари́зм (лат. *vulgus* – народ, чернь; *vulgaris*– простий, звичайний) – 1) грубе, брутально-лайливе слово або зворот, не прийняті в літературній мові; 2) грубе, вульгарне слово, заперечуване нормами мови і моралі. У В. елементом значення є негативна конотація: *падлюка, жерти, шибздик* і под. Їхнє використання призводить до фамільярності мовлення, засвідчує низьку культуру мовлення суб'єкта й те, що він належить до кола морально низьких людей. Включають лайки, прокльони, прізвиська. Перебувають поза межами літературної лексики: *лайно, чмир* тощо.

Див.: ***Інвективи; Лексика інвективна***.

Вульга́рна (*vulgaris* – простий, звичайний) **тона́льність** (грецьк. *tonos* – напруження) – див.: ***Тональність вульгарна***.

Вче́ння нове́ про мо́ву Мико́ли Ма́рра – теорія мови радянського мовознавця акад. Миколи Я. Марра, офіційна теорія марксистського мовознавства. Заперечувала досягнення порівняльно-історичного мовознавства, порівняльно-історичного методу. На противагу «буржуазному» мовознавству, зокрема ідеям Вільгельма фон Гумбольдта, Олександра Потебні, Євгена Д. Поліванова, підкреслювала роль чотирьох елементів для розвитку мови від багатства мов до однієї за допомогою палеонтологічного методу. Кінець марризму як етапу радянського

мовознавства настав після дискусії на сторінках газети «Правда», у якій з українських мовознавців брав активну участь Леонід Булаховський (за Галиною Мацюк).

Г

Га́бітус (лат. *habitus* – зовнішність, вигляд, поза від *habeo* – тримаю, зберігаю, маю) – сукупність засвоєних культурних настанов і форм діяльності, що забезпечує розрізнення людей за смаками та способами життя.

Гапа́кс (грецьк. *hapax* – одного разу) – слово, утворене оратором або письменником за наявною в мові моделлю й використане для експресивності мовлення один раз, що не набуло широкого вжитку, пор. численні неологізми-оказіоналізми (гапакси) у віршах Василя Стуса, Ліни Костенко, Івана Драча та ін. (*У присмеркові доброї* ***діброво́сті*** *пшеничний присмак скошеного дня. На крутосхилах срібної* ***дніпровості*** *сідлає вічність чорного коня* (Ліна Костенко); ***...Стрункодівчина. Русодівчина. Руходівчина. Теплодівчина*** *в ажурній сукні...* (Михайль Семенко); *...Той, хто безпомильно б'є кувалдою по кувалді, як по голові, –* ***бийкувалденко,*** *той, хто вміло викручує залізо, як руки, –* ***крутизалізенко,*** *той, хто вправно хапає кліщами деталі, як язика, –* ***хапайкліщенко*** (Василь Голобородько)).

Гаплоло́гія (грецьк. *haploos* – однаковий, простий і *logos* – слово) – випадіння внаслідок дисиміляції одного з двох сусідніх однакових або подібних складів: *морфонема* ← *мор**фо**фонема; мінералогія* ← *мінера**ло**логія* і под.

Га́птика (грецьк. *haptikos* – дотиковий) – невербальна комунікація, пов’язана з тактильною системою сприйняття; охоплює найрізноманітніші дотики: потискування рук, поцілунки, прогладжування, обійми і под.

Гармоніза́ція (грецьк. *harmonia* – співзвучність, розміреність) – комунікативна універсалія, спільне емоційне, естетичне, інтелектуальне переживання комунікантів у дискурсі на основі тексту.

Гармо́ніки (грецьк. *harmonia* – співзвучність, розміреність + *-ік(а)*) **(обертони) – у прикладній лінгвістиці** – всі тони, крім основного, що створюються джерелом звука внаслідок коливань частин пружного тіла (напр. частини струни, частини стовпа повітря, коливання у надгортанних порожнинах тощо). Якщо частоти обертонів у ціле число разів більші за частоту основного тону, то їх називають гармонічними обертонами (гармоніками). Гармонічні обертони разом із основним тоном утворюють т.зв. натуральний звукоряд, або спектр.

Гармо́нія (грецьк. *harmonia* – співзвучність, розміреність) – у стилістиці якість мовлення, якої має прагнути мовець (гармонія змісту і форми, звучання, настрою, тону).

Гармо́нія (грецьк. *harmonia* – співзвучність, розміреність від давньогрецьк. *σύν* – разом + *΄αρμονια* – зв’язок, співзвучність) **голосни́х**

зву́ків (Сингармоні́зм) – явище (властиве для тюркських мов) одноманітного фонетичного оформлення слова, коли голосними звуками кореня визначається характер голосних в афіксах певного слова: турець. *oda* (кімната) – *odalar* (кімнати); те саме, що сингармонізм.

HARPY – у прикладній лінгвістиці – система розпізнавання мовлення, створена за програмою АГРА (США, Пітсбург, 1976). Система сприймає та розпізнає суцільне мовлення. У системі HARPY інформацію про мову відбито у вигляді фонетичного графа – інтегральної мережі переходів з граничною кількістю станів. Розпізнавання здійснюється шляхом порівняння вхідної реалізації, що подана маркованими сегментами, з цією мережею. Точність розпізнання мовлення складає 95%. Час розпізнавання системи становить 1 секунду на 2 слова. Лексичні значення заявлені словником, що містить фонематичну транскрипцію всіх альтернативних вимов. На сьогодні система HARPY переводиться на мікропроцесорну основу.

Гебраї́зми (грецьк. *hebraios* – єврей) – запозичення з давньоєврейської мови. Водночас це й біблеїзми: *алілуя, месія, едем, голгофа, херувим, серафим, манна небесна, суєта суєт* та ін.

Гело́німи (грецьк. *helos* – болото + *-оніми*) – назви боліт, заболочених місць (*Важке болото, Відьмове болото* (назви у Вінницькій області) та ін.).

Гемі́нат(а) (грецьк. *hēminatys*) – подвоєний приголосний, що залежно від системи мови може витлумачуватися або як особлива фонема, або як сполучення двох однакових фонем.

Ге́ндер (англ. *gender*) – набір мовних вживань чоловіками і жінками з урахуванням тієї чи тієї історичної, функційно-соціальної зумовленості (напр., домінування демінутивних утворень у мовленні жінок тощо); **у соціології** – поняття про систему ролей між чоловіками і жінками в суспільстві, набір соціокультурних якостей, усталених і закріплених за чоловічою та жіночою поведінкою.

Ге́ндерна (прикм. від ім. *гендер*) **карти́на сві́ту** – див.: ***Картина світу гендерна.***

Гендіа́діс (нім. *heon* – одне, *dia* – через і *dioin* – двом) – означення предмета двома іменниками, з-поміж яких один вживається замість прикметника або замість родового відмінка, пор. *перемога і лаври* (= *переможні лаври*), *тінь і прохолода* (= *прохолодна тінь*), *її краса і чарівність* (= *її чарівна краса*). *У демократичній державі кожний має свободу і вибір (свободу вибору). Батьки та їхня участь дозволили школі розв'язати певні проблеми* (= *участь батьків*) та ін.

Генеалогі́чна (прикм. від ім. *генеалогія*) **(істо́рико-генети́чна) класифіка́ція** (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **мов** – див.: ***Класифікація мов генеалогічна.***

Генеало́гія (грецьк. *genealogia* – родинний) – дисципліна, що вивчає походження та родинні зв'язки осіб або явищ, пор. ***генеалогія мов*** тощо.

Генерати́в (лат. *generare* – породжувати, витворювати) – 1) компонент, що характеризує особу, предмет за належністю до певної категорії, сукупності; 2) денотативна роль, релятивний предикат, що виражає відношення цілого і частини, сукупність осіб, предметів, з'яву як цілісність щодо одного з компонентів множинності: *Степан Перепелиця походив **з осердя дрібної шляхти*** (Степан Будник).

Генеративі́зм (англ. *to generate* – породжувати) – напрям у мовознавстві, що визнає пріоритет дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретує мову як феномен психіки людини й опрацьовує формальні моделі процесів породження мовних конструкцій. Синоніми: ***Породжувальна лінгвістика; Генеративна лінгвістика***.

Генера́тор (лат. *generator* – витворювач) **слів** – часткова модель аплікації, що має дві форми: 1) п'ятикласну (систему А); 2) універсальну. Г. с. охоплює такі елементи, що беруть участь в утворенні формули: 1) О – корінь, що розглядається як порожній семіон; 2) релятори (абстрактні афікси): R_1 – афікс дієслова, R_2 – афікс іменника, R_3 – прикметника, R_4 – придієслівного прислівника, R_5 – приад'єктивного прислівника. Слова за похідністю є різного ступеня похідності: R_1O – особова форма дієслова (*читає*), R_1R_2O – іменник (називний відмінок), утворений від дієслова (*читач*) та ін. Інтерпретується робота генератора слів за допомогою графіків. Класи слів і моделі речень позбавлені конкретності і витлумачуються як форми. Так, речення *Художник створює картину* сприймається тільки як формула: $R_2OR_1OR_4O$ (або $R_2XR_1XR_4X$).

Див.: ***Імплікація***.

Генера́тор (лат. *generator* – витворював) **фраз** (грецьк. *phrasis* – спосіб вираження, зворот) **–** часткова модель аплікації, що має дві форми: 1) систему А; 2) універсальну, що охоплює фрази як будь-які комбінації слів, як абстрактний аналог словосполучень. Система А Г. ф. складається: 1) з п'яти елементарних фраз; 2) п'яти реляторів R_1, R_2, R_3, R_4, R_5; 3) модального оператора (аднектора А); 4) оператора однорідності (конектора С). Речення Гроза почалась і Блискавка вдарила фіксуються за допомогою формули R_2OR_1O. Якщо цю формулу підставити у формулу R_4X, то постане фраза $R_2OR_1OOR_4$ (R_2OR_1O), аналогійна до складнопідрядного речення: *Гроза почалась, коли вдарила блискавка*.

Генера́тор (лат. *generator* – витворював) **фра́зових** (грецьк. *phrasis* – спосіб вираження, зворот; прикм. від ім. *фраза*) **трансформаці́йних** (прикм. від ім. *трансформація*) **полів** – одна з часткових моделей аплікації (АПМ – аплікативної породжувальної моделі), що ґрунтується на поняттях конститутивного і блокового зв'язку: 1) блоковий зв'язок – це аналог безпосередніх складників: у фразі $R_3OR_2R_1O$ (*Веселий промінчик стрибнув*) наявні дві блокові пари: (R_3OR_2O) (R_1O) – *веселий промінчик/стрибнув* і (R_3O) (R_2O) – *веселий промінчик*; 2) конститутивний зв'язок – зв'язок між ядрами блокових пар. Трансформаційне поле обчислюване:

1) у зв'язаному генераторі нараховується 34 трансформації, водночас не всі трансформації можуть інтерпретуватися в конкретній мові; 2) у напівзв'язаному генераторі 14 трансформ, що належать до зв'язаного генератора, і 28 власних трансформ; 3) у згорнутих трансформаційних полях 114 трансформ.

Див.: ***Аплікація.***

Генетліано́н (грецьк. *genethlios* – день народження) – вірш, написаний з нагоди дня народження. Епідейктичний жанр, що вимагає урочистого стилю, компліментарності. Інколи в цьому жанрі пишуть банальні вірші.

Генітив (лат. *genetīvus* – родовий) – один з основних синтаксичних відмінків, визначальною функцією яких виступає вираження будь-якого приіменникового атрибута: *хата батька, учитель школи.*

Генітивна (прикм. від ім. *генітив*) **конструкція** (лат. *constructio*) – див.: ***Конструкція генітивна.***

Генітивні (прикм. від ім. *генітив*) **ре́чення** – див.: ***Речення генітивні.***

Генологія (лат. *genos* – походження, рід, вид) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – розділ комунікативної лінгвістики, що досліджує жанри мовлення; напрям сучасного мовознавства, об'єктом студіювання якого постають структурно-семантичні, соціолінгвістичні, культурологічні особливості мовленнєвих жанрів.

Генри́стика – див.: ***Генологія лінгвістична.***

Географія (грецьк. *geōgraphia*) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – 1) напрям, орієнтований на точне вивчення ізоглосі зон поширення слів та інших мовних явищ (або мов). Розвиток Г. л. пов'язаний з напрацюванням та уточненням принципів і методики картографування та укладання діалектологічних карт. Найбільш відомі в історії Г. л. праці: 1) Німецький атлас Георга Венкера і Фердинанда Вреде (1876-1926, опубл. 1926-1951); 2) Французький атлас Ж. Жильєрона та Е. Едмона (1902-1912); 3) «Атлас української мови» (1984-2001); 4) Досвід діалектологічної карти російської мови з додатком нарису російської діалектології (опубл. У 1915) Микола М. Дурново, М.М. Соколова, Дмитро М. Ушакова; 5) «Лінгвістичний атлас району озера Селігер» (1949 р.) Федот П. Філіна та Марина Д. Мальцева; 6) «Атлас російських народних говорів центральних областей на схід від Москви» (1957) за ред. Рубена І. Аванесова, а також атласи Йосипа Дзендзелівського, Тараса Шевченка та ін.; 2) розділ мовознавства, що вивчає територіальне поширення мовних явищ. Г. л. виділилась наприкінці XIX ст. з діалектології, тісно пов'язана з ареальною лінгвістикою (див.: ***Лінгвістика ареальна***). Об'єкт вивчення Г. л. – сукупність ізоглос на території поширення тієї чи тієї мови, «мовний ландшафт».

Див.: ***Лінгвістика ареальна.***

Геортонім (грецьк. *heortonim*) – назви свята, храмових урочистостей: *Спасівка* (свято Спаса), *Маковіївка* (свято Маковія) тощо.

Германі́зм – слово або мовний зворот у будь-якій мові, запозичені з німецької мови або через посередництво іншої прийшли в мову; характерними для них постають відповідні диференційні ознаки: відсутність сполучного голосного у складних словах (*капельмейстер, гросбух, штангенциркуль* і под.); наявність звукосполук типу *хт, шт* та ін.: *ша**хт**а, ши**хт**а, **шт**атив* тощо.

Германе́втика (грецьк. *hermēneutikos* – той, хто роз'яснює, тлумачить від *hermeneuo* – пояснюю, тлумачу) – 1) наука про розуміння й інтерпретацію текстів; міжнаукова галузь, що вивчає тлумачення, розуміння й інтерпретацію текстів. Герменевтика походить від імені давньогрецького бога Гермеса, який тлумачив людям волю богів. Смертним не дано було розуміти мови тих, кому вони молилися й приносили жертви. Одним із завдань Гермеса було пояснити, перекласти або інтерпретувати те, що мають повідомити людям боги. Отже, герменевтика означає мистецтво тлумачити щось незрозуміле чи навіть викривлене, пояснювати сенс чужої мови чи знака. ***Герменевтика, тобто теорія*** (точніше – ***сам прогрес***) ***інтерпретації,*** покликана розв'язувати загальні проблеми комунікації – з'ясовувати та пояснювати різні погляди з того чи того приводу, знаходячи спільний ґрунт для розмови, обміну думок, розуміння проблеми в межах певного колективу (нації, професійної групи тощо). У суспільстві своєрідну функцію герменевтики виконує журналістика. Аналізуючи найрізноманітніші факти, засоби масової комунікації подають їх у доступній і зрозумілій для всіх формі, надаючи їм відповідного висвітлення та спрямованості. Тому преса – один із багатьох можливих варіантів інтерпретації навколишньої дійсності. Відповідно, хто керує засобами масової інформації, той має можливість нав'язувати суспільству свій погляд на дійсність, по-своєму інтерпретувати події і, зрештою, керувати поведінкою його членів. ***Проблема інтерпретації безпосередньо пов'язана з проблемою влади.*** Вислів «преса – четверта Влада» подає цю проблему у вузькому аспекті. У широкому розумінні – справжня влада полягає в нав'язуванні суспільству певного світогляду. Наявні три рівні інтерпретації тексту: для розуміння герменевтичної процедури треба розрізняти поняття тексту і дискурсу, коло дефініцій яких є досить широким. **Те́кст** – у широкому значенні – структура, що складається з певних елементів та сукупності їхніх значень, упорядкованих належним чином; у вузькому значенні – єдність мовних знаків, що організовані за нормами певної мови і постають носіями інформації (див.: ***Текст***). **Ди́скурс** – сукупність висловлень, що стосуються певної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках із цією проблематикою, а також у взаємних зв'язках між собою (текст у його комунікативно-ситуативному вимірі). Одиницями дискурсу постають конкретні висловлення, що функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах, а у своєму змісті та структурі відображають часовий аспект, інтеракції між партнерами, що витворюють цей

тип дискурсу, а також простір, у якому він відбувається, значення, які він творить, використовує, репродукує або перетворює (див.: ***Дискурс***). За сучасними герменевтичними підходами існують три яруси інтерпретації тексту. ***Філософічний ярус*** – інтерпретація як відповідь на метафізичні питання. Така інтелектуальна діяльність піддається типологізації лише за способом мислення, але не прив'язувана до конкретного знання або досвіду культурної традиції, окрім самої мови і суб'єкта мислення; філософування – це звичайне міркування (філософська герменевтика Мартіна Гайдеґґера). Здебільшого, філософія безпосередньо не виступає підставою для оцінювання тексту, тому що є ґрунтом для розгортання тих чи тих критично-філософських смислів. ***Критично-філософський ярус*** – вияв так званих критично-філософських смислів, що є практичними дослідницькими методологіями, які пропонують ту чи ту систему інтерпретації тексту (теорія архетипів Карла Ґустава Юнга, структуралізм Ролана Барта та ін.). Цей рівень, з одного боку, пов'язаний із відповідними філософськими передумовами, а з іншого – проектований на певну ідеологію, виявлюваний через ті чи ті ідеологеми. ***Ідеологічний ярус*** – чітка система нормативних вимог, що актуалізують насамперед вимоги до тексту, а не потребу його розуміння. У цьому разі дослідник має опертям не сам текст, а саме цю нормативну систему і вдається до інтерпретації з готовою схемою (соціалістичний реалізм, постмодернізм як фетишизований лібералізм); 2) метод тлумачення, інтерпретування текстів.

Герунди́в (лат. *gerundium*, від *gero* – дію, здійснюю) – у латинській мові віддієслівний прикметник, що утворюється від основи інфекта (див.: ***Інфект***), шляхом додавання суфікса *–nd-* (перша і друга дієвідміни) / *-end-* (третя і четверта дієвідміни) та закінчення *–us / -a / -um*. Г. відмінюється як прикметники I, II відмін; у сполученні з різними формами дієслова *esse* (бути) утворює описову дієвідміну пасивного стану (coniugatio periphrastica passive) і виражає повинність, необхідність. Г. може поставати іменною частиною присудка та означенням. Значення «повинності» властиве Г. головним чином у предикативній функції. Описова дієвідміна пасивного стану перекладається українською мовою активною конструкцією. Латинський підмет перекладається додатком: ***Doscipulus*** (підмет) *est laudandus* – ***Учня*** (додаток) *необхідно хвалити*; ***Liber*** (підмет) *legendus erat* – ***Книгу*** (додаток) *слід було читати*; ***Aegroti*** (підмет) *diligenter curandi suni* – ***Хворих*** (додаток) *необхідно старанно доглядати*. За coniugatio periphrastica passive активна особа стоїть у давальному відмінку (*mihi, mobis*), а в перекладеній українською мовою – у називному відмінку (*я, ми*): *Liber* ***mihi*** (давальний відмінок) *legendus est* – ***Я*** (називний відмінок) *повинен читати книжку*; ***Magistri*** (давальний) *nobis sunt honorandi* – ***Ми*** (називний) *повинні поважати вчителів*. Безособова описова дієвідміна пасивного стану утворюється шляхом сполучення Г. у середньому роді однини з третьою особою однини дієслова *esse* (бути): ***Discendum*** (середній рід однини)

est quamdiu vivimus – Треба вчитись до кінця ***життя*** (безособова конструкція); ***Obtemperandum*** (середній рід однини) *est legibus patriae nostrae – Належить коритись законам нашої країни* (безособова конструкція). Якщо Г. використовується як означення до іменників у непрямих додатках, то він зазвичай не виражає повинності або необхідності та перекладається українською мовою віддієслівним іменником з прийменником «для» і неозначеною формою дієслова без прийменника: *Cupiditas libri* ***legendi*** *– Бажання читати* (неозначена форма дієслова) *книгу*; *Thrasybūlus patriae* ***liberande*** *consilium cepit – Фрасібул склав план* ***визволення*** (віддієслівний іменник) *батьківщини*; *Decem viri legibus* ***scribendis*** *creāti sunt – Обрано десять мужів* ***для написання*** (віддієслівний іменник з прийменником «для») *законів*. Г. як означення в окремих випадках означає поинність: *oratio* ***laudanda*** *– промова* ***гідна похвали***; *pax* ***colenda*** *– мир* ***треба оберігати***.

Пор.: ***Герундій***.

Геру́ндій (лат. *gerundium*, від *gero* – дію, здійснюю) – 1) латинський віддієслівний іменник, утворений від інфекта (див.: ***Інфект***) за допомогою суфікса *-nd-* (перша і друга дієвідміна) / *-end-* (третя і четверта дієвідміни) та закінчення *-i*; похідний іменник означає процес дії (пор. в українській мові: *читання, ходіння, плавання*). Г. має лише чотири відмінки і відмінюється за другою відміною іменників середнього роду в однині (родовий, давальний, знахідний, орудний), пор.: (перша відміна – coniugatio I: (*laudāre* (Nom.)) – Gen. *laudandī*; Dat. *laudandō*; Acc. *laudandum*; Abl. *laudandō*; друга відміна – coniugatio II: (*monēre* (Nom.) – Gen. *monendī*; Dat. *monendō*; Acc. *monendum*; Acc. *monendō*; третя відміна – coniugatio III: *ducēre* (Nom.) – Gen. *dūcendī*; Dat. *ducendō*; Acc. *dūcendum*; Abl. *ducendō*; четверта відміна – coniugatio IV: *audīre* (Nom.) – Gen. *audiendī*; Dat. *audiendō*; Acc. *audiendūm*; Abl. *audiendō*); у реченні Г. виконує функцію непрямого додатка як іменник. Водночас Г. зберігає окремі властивості дієслова: керує тим самим відмінком, що і твірне дієслово. Означенням Г. допускає прислівник;; 2) форми на *-ing* в англійській мові, яким притаманні й дієслівні (керування), й іменні ознаки; інколи такі форми в англійській мові кваліфікують як віддієслівні іменники, що зберігають дієслівне керування та які належать до системи дієслівних форм.

Герунді́йний (прикм. від ім. *герундій*) **зворо́т** – див.: ***Зворот герундійний***.

Гетероге́нність (грецьк. *heteros* – інший + *genos* – рід, походження) – нерівнорядність за складом.

Пор.: ***Гомогенність***.

Гетерола́сія (грецьк. *heterolasiya* від *heteros* – інший + *lasiya* – вживати) – помилки у висловенні, розмові.

Див.: ***Помилки мовленнєві***.

Гетеростереоти́п етні́чний (грецьк. *heteros* – інший + *stereos* – твердий + *typos* – відбиток, форма, зразок) – відносно усталені уявлення, судження,

сентенції тощо носіїв певної національної лінгвокультури про інші лінгвокультури, їхніх носіїв (етноси, культуру і под.). За своїм виявом такі Г. е. бувають позитивні й негативні, що мотивовано умовами контактів, співжиття, історико-культурних взаємин і т. ін.

Див.: ***Стереотип етнічний; Картина світу концептуальна.***

Гетерофемі́я (грецьк. *heterofemiya* від *heteros* – інший + *femiya* – називаю) – помилкове вживання одного слова замість іншого, подібного за формою, але не тотожного за значенням.

Див.: ***Малапропізм; Паронімія.***

Гешта́льт (нім. *Gestalt* – фігура, структура, цілісна форма) – **у когнітивній лінгвістиці** – концептуальна структура, цілісний образ, що містить у собі почуттєві й раціональні компоненти в їхній єдності як результат цілісного, нерозчленованого сприйняття ситуації; одиниця змісту, що асоціюється зі знаннями про світ і забезпечує їхню референтність; **у психолінгвістиці** – психічна структура, що складається з різних елементів і сприймається як цілісне утворення.

Гешта́льти (нім. *Gestalt* – фігура, структура, цілісна форма) **лінгвісти́чні (мо́вні)** – гіпотетичні універсальні структури, що виявляють мову в загальному контексті свідомості людини, адекватно передають її взаємодію і взаємовідношення з іншими когнітивними процесами свідомості – мисленням, сприйняттям світу, усталеними операціями когнітивної та моторної діяльності і под.

Гештальтпсихоло́гія (нім. *Gestalt* – фігура, структура, цілісна форма + *психологія*) – напрям у психології, що досліджує психічну діяльність суб'єкта, побудовану на сприйнятті світу у вигляді гештальтів.

Гіа́тус (лат. *hiatus* – знання, отвір, зіяння) – збіг двох або кількох голосних звуків у одному слові або на межі слів; помилка у звучанні: *книги з географії і історії; Ви у аудиторії були?*. Останнім часом набуває поширення у прикладній лінгвістиці та когнітивній лінгвістиці.

Гібридиза́ція (грецьк. *hibrida* – помісь + *-изація*) – змішування різних мовних форм, часто забезпечуване поєднуванням функцій і категорійних значень.

Гібри́дний (грецьк. *hibrida* – помісь) **мовленні́вий акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: ***Акт мовленнєвий гібридний.***

Гі́дність націона́льна – моральна самооцінка етносу. Ґрунтується на суспільному визнанні ролі й самоусвідомленні у багатонаціональному середовищі значущості певного народу, його ролі, місця і статусу в історико-еволюційному й суспільно-культурному процесах. Одним з найважливіших маркерів Г. н. постає рідна мова. Г. н. – особлива форма самовияву етносу, окреслення власної самобутності, самодостатності.

Див.: ***Мова рідна.***

Пор.: ***Білінгвізм.***

Гідро́німи (грецьк. *hydōr* – вода, волога + *-оніми*) – назви водних об’єктів (рік, озер, заток, проток, каналів та ін.): *Дніпро, Десна, Південний Буг, Прип’ять, Черемош* та ін.

Див.: ***Іменники – власні назви (назви власні)***.

Гідроні́міка (гідротопоні́міка) (*грідронім* + *-…ік(а)*) – наука про назви водних об’єктів (рік, озер, заток, проток та ін.). Назви водних просторів і водних предметів зберігаються віками, тисячоліттями, що дозволяє встановити міграційні процеси тих чи тих етносів, виявити особливості нашарування назв різних етносів тих самих водних об’єктів, пор., наприклад: *Дніпро, Славутич, Борисфен* – назви тієї самої річки тощо.

Гі́лка мов (гру́па мов) – групування всередині сім’ї мов. Наприклад, всередині *індоєвропейської* сім’ї вирізняють *індоіранську, слов’янську* та інші гілки. *Кавказька* сім’я охоплює *картвельську, абхазо-адигську і нахсько-дагестанську* гілки.

Гіпала́га (гіпала́ж) (грецьк. *hipallage* – підміна) – 1) приписування слову й висловленню того, що підходить щодо іншого слова того самого висловлення, поєднання означення (епітета) не з іменником, до якого воно безпосередньо стосується: *День лінивий, але ніч активна* (П. Елюар); фігура заміни граматичної форми, див.: ***Антиптозис***; 2) результат трансформації словосполучення з епітетом у словосполучення з родовим відмінком іменника: *Чарівна краса цих квітів → Чарівні ці красиві квіти; різноманітні фарби → різноманіття фарб, різнокольорова ілюмінація → різнокольорність ілюмінації* тощо.

Гіпербо́тон (грецьк. *hiperbaton* – з неправильним порядком слів) – порушення синтаксичної послідовності (*Будинок той наш згадую красивий завжди у своїх переживаннях* (Микола Федорчук)), неправильне або незвичайне розташування слів і речень (*Як зайду до гаю, долю, до гаю зеленого, свою тішу, де дерева ще в маренні, її голублю* (Анатолій Яна)).

Див.: ***Анаколуф; Гістеронпротерон; Парцеляція***.

Гіпе́рбола (грецьк. *hyperbole* – перебільшення, надлишок) – троп, різновид метафоризації, коли перебільшується розмір, значення, сила, характерні властивості чи ознаки певного предмета, явища або дії для надання об’єктові зображення більшої виразності, а самому зображенню – більшої переконливості. Г. має ту властивість, що накладається на інші тропи, утворюючи гіперболізовані, відзначені рисами перебільшення, метафори та епітети: *Поет став морем. Далеч степова, / І хмарочоси, й гори – ним залиті. / Бунтують хвилі – думи і слова, – / І сонце генія над ним стоїть в зеніті* (Іван Драч). До Г. належать окремі стійкі звороти: *Взимку снігу не допросишся* та ін.

Див.: ***Метафора; Епітет***.

Гіпе́рбола (грецьк. *hyperbole* – перебільшення, надлишок) **сте́рта** – гіперболічний вираз, який більшою або меншою мірою втратив образність: *астрономічні розміри* і под.

Див.: ***Гіпербола***.

Гіпери́зм (грецьк. *hyper* – підвищення, надмірність) – надмірне прагнення освічених людей до мовної правильності, що зумовлює мовні помилки.

Гіперкоре́кція (грецьк. *hyper* – підвищення, надмірність + *корекція*) – автоматичне й суворе дотримання певного правила заборони (здебільшого щодо вимови), зумовлене свідомим прагненням говорити правильно, але таке, що зумовлює появу відповідних відхилень від правильної вимови.

Гі́перо-гіпонімі́чна гру́па – див.: ***Група гіперо-гіпонімічна***.

Гі́перо-гіпонімі́я – ієрархічна організація елементів лексично-семантичної парадигми, що ґрунтується на родо-видових відношеннях, пор.: *дерево* (родове поняття) і *дуб, клен, осика, явір, ясен* (видові поняття).

Див.: ***Група гіперо-гіпонімічна; Гіперонім; Гіпонім***.

Гіперо́нім (грецьк. *hiper* – префікс, що означає надмірність, підвищення, й *onyma* – ім'я) – слово – родова назва; слово у складі гіперо-гіпонімічної (родо-видової) групи, що позначає родове (гіперонімічне) поняття. Графічно це виглядає так: **Y** – гіперонім **X**, якщо **X** – різновид **Y** (***фрукт*** – гіперонім *персика*); пор.: *одяг, взуття* – родові поняття й *пальто, куртка, костюм* – видові поняття; *туфлі, черевики, чоботи, кросівки* – видові поняття.

Див.: ***Гіпонім***.

Гіпертекст (грецьк. *hiper* – префікс, що означає надмірність, підвищення + *текст*) – спосіб організації текстової інформації у вигляді сітки, вузли якої співвідносяться з певними фрагментами тексту; об'єкт дослідження й технологія дослідження. Як об'єкт він являє собою сітку, в якій зв'язки між вузлами – фрагментами гіпертексту – проставлені самим користувачем з опертям на семантичну близькість фрагментів (тексти, формули, графічна інформація, звуко- і відеозапис тощо). ***Гіпертекст*** як технологія дослідження – це формування, підтримка, нарощування й перегляд організованого у вигляді сітки тексту на комп'ютерній основі.

Термін ***гіпертекст*** увів у науковий обіг у 1965 році Теодор Нельсон (один з творців системи Memex), застосовуючи його до технічних комп'ютерних реалій і кваліфікуючи його як ***нелінійне письмо***: віконний інтерфейс, маніпулятор «миша», панель завдань та інші усталені для користувача речі було винайдено при проектуванні першої гіпертекстової комп'ютерної системи. Розвиток мережі *Internet* нерозривно пов'язаний з *Word Wide Web (WWW)* – першою інформаційною гіпертекстовою службою планетарного типу. ***Гіпертекст*** позначає певний інформаційний простір, що дозволяє зруйнувати формальну окремішність конкретного тексту, наявного в ньому, за рахунок створення системи зв'язків, що є опертям об'єднання окремих текстів у надтекстові єдності. ***Гіпертексту*** як електронному тексту, написання й читання якого здійснюється на комп'ютері, з відсутністю порядку друкарського вияву з перегортанням

сторінок, властиве створення процесором, інтерактивність, багатоголосність, і йому притаманні такі характерні ознаки: 1) нелінійна структура (не має стандартної, звичайної послідовності читання); 2) дисперсність (інформація подається / надається у вигляді невеликих фрагментів-гнізд, «увійти» в цю структуру можна з будь-якої ланки); 3) мультимедійність або гіпермедійність – мережа *Internet* (використання всіх засобів впливу на читача, що технічно можливі в цій системі – від суто літературних (вибір оповідної стратегії і стилістики) через видавничі засоби (шрифти, верстка, ілюстрації) і до найскладніших комп'ютерних (звук, анімація, покликання на інші матеріали); 4) відкритість (у будь-яку хвилину може продовжуватись адресатом-користувачем); 5) відсутність єдиного автора; 6) зняття протиставлення між автором і читачем; 7) неоднорідність, нерівнорядність; 8) принципова можливість існування тільки в комп'ютерному вигляді; 9) здійснення навігації у великих базах даних з врахуванням інтересів користувача; 10) наявність будь-яких типів дискретних носіїв для забезпечення багатосередовищності. Перегляд або читання ***гіпертексту*** – це звертання до ***гіпертекстової бази*** через інтерфейс користувача. ***Гіпертекстова технологія*** ґрунтується на чотирьох основних функціях: заміщення (при скануванні будь-який фрагмент тексту легко замінити малюнком тощо), примітки (на полях легко робити примітки та ін.), запити (аналіз тексту, його пошук за ключовими словами, роздільниками і под.) і покликання (цілеспрямований перегляд тексту в будь-якому порядку). Така технологія дозволяє легко і швидко компонувати різні види інформації: звичайний текст, малюнок, графік, таблицю, схему, звук, динамічне зображення. У сучасній інформаційно-комп'ютерній, прикладній галузі ***гіпертекст*** – це середовище програмного забезпечення для організації спільної роботи, комунікації і придбання знань, відшуку інформації за допомогою асоціативних зв'язків. У ***гіпертексті*** репрезентовано тексти, вузли яких співвідносяться з різними пакетами текстової інформації. У ній поєднано нелінійний, асоціативно-фрагментарний, та сітковий принципи вияву текстового середовища з процедурами вільної навігації за будь-якими нелінійними зв'язками, зафіксованими в цьому середовищі. Мережа *Internet* використовує у своїй основі гіпертекстовий протокол http, що надає можливість переходу (шляхом звичайного використання маніпулятора «миші») від виділеної частини одного тексту до іншого тексту чи його частини. ***Гіпертекст*** дає безмежні можливості реалізації особистості, входження у віртуальні тексти як «власні», просування ним, використовуючи вікно перегляду, його дослідження за ключовими словами, значеннями певних атрибутів. ***Гіпертекст*** у сучасних умовах є інструментом представлення знань, обміну ними, способом організації і вияву інформації, стає провідною технологією в комп'ютерних системах.

У ***гіпертексті*** існують зручні можливості представлення структури тексту й міжтекстових зв'язків (ієрархічні й сіткові зв'язки). Ієрархічні

зв'язки реалізуються вузлами ***гіпертексту***, а мережеві створюються користувачем як спеціальні гіпероб'єкти; біля кожного вузла може міститися інформація (текстова, графічна, звукова, змішана тощо). У ***гіпертексті*** інформація поділена на фрагменти, вузли є окремими одиницями інформації, ***гіпертекст*** являє собою інформаційний простір з різноманітним структуруванням. Оскільки ***гіпертекст*** – це спосіб представлення інформації у вигляді нелінійної структури з високими інтерактивними можливостями, зручним є те, що читач може доповнювати текст своїми коментарями і подавати їх у будь-якій точці наявної структури, пор. структуру ***гіпертексту*** в htpp://mowa.dn.ua, що функціонує в Ukrnet, де очевидними постають усі ознаки і можливість сприймати його без усталеного гортання сторінок, необмежена мобільна можливість копіювання та ін.

Найґрунтовніше усвідомити сутність і масштабність ***гіпертексту*** можна лише з екрану комп'ютерного монітора. Це зумовлене тим, що інформаційну значущість мають не лише структурні одиниці ***гіпертексту***, але і зв'язки між ними, встановлені автором. І в цьому плані ***гіпертекст*** є різновидом семантичної мережі як формальної моделі репрезентації знання.

Гіпертекстуа́льність (грецьк. *hiper* – префікс, що означає надмірність, підвищення + *текстуальність*) – 1) сукупність характерних особливостей у структуруванні, викладі та організації доступу до інформації (див.: ***Гіпертекст***); 2) переказ або покликання на претекст, дописування чужого тексту, гра із претекстами, осміювання або пародіювання одним текстом іншого (переказ, коментар, продовження тексту і под.).

Гіперурбані́зм (грецьк. *hiper* – префікс, що означає надмірність, підвищення + *урбанізм*) – помилкове або сумнівне включення у своє мовлення застарілих орфоепічних або граматичних варіантів у прагненні до вишуканості і точності мовлення: *День мого народження* (замість *День народження*), *чашку кофію* – замість *чашку кави* і под.

Гіперхарактериза́ція (грецьк. *hiper* – префікс, що означає надмірність, підвищення + *характеризація*) – надлишкове вживання засобів мовного вираження: *І вже так ми із сусідкою розуміємо одна одну, так можемо розмовляти про все, так мило вирішуємо будь-що, що перед будь-ким так і хочеться похвалитися цим* (Микола Хвильовий).

Див.: ***Плеоназм***.

Гіперфоне́ма (грецьк. *hiper* – префікс, що означає надмірність, підвищення + *фонема*) – складна одиниця фонемного рівня, що не має сильної позиції. Виділяється в теорії Московської фонологічної школи. Г. не має власного основного різновиду, тому для її позначення використовують два і більше символів фонеми.

Гіпозе́вгма (грецьк. *hiper* – префікс, що означає надмірність, підвищення + *зевгма*) – різновид зевгми (1), якій притаманне розташування

спільного елемента будови у наступному реченні: *Мокрий дощу, а голий розбою не боїться* (Павло Білецький-Носенко).

Гіпокори́зм (грецьк. *hipokoryzm* – ласкава назва, прикраса) – ласкаве найменування, пом'якшене найменування певного поганого вчинку: Ганна: *Не зовсім добре, що після того, як ти поговорив з Василем віч-на-віч, він попав до лікарні, та ще й має такі слід від побиття* (Євген Гуцало).

Див.: ***Стиль гіпокористичний***.

Пор.: ***Евфемізм***.

Гіпокри́зія (грецьк. *hipokryziya* – гра актора) – наслідування іншої особи щодо манери говоріння. Якщо таке наслідування помічає співрозмовник, то він сприймає його здебільшого негативно або воно в нього викликає почуття емпатії.

Гіпо́нім (грецьк. *hipo* – префікс, що означає зниження; під, внизу, + *onyma* – ім'я) – слово-видова назва; слова у складі гіперо-гіпонімічної (родо-видової) групи, що позначають видові поняття. Графічно це можна відобразити так: **Y** – гіпонім **X**, якщо **Y** – різновид **X** (***персик*** – гіпонім *фрукта*), пор.: *каша, молоко, котлета, шніцель, биток* – їжа; *грім, блискавка, вітер, дощ, сніг, град* – явища природи.

Див.: ***Гіперонім***.

Гіпонімі́я (грецьк. *hipo* – префікс, що означає зниження; під, внизу, + *onyma* – ім'я) – одне з основних парадигматичних відношень у лексико-семантичній системі – ієрархічна організація її елементів, що ґрунтується на родо-видових відношеннях: дерево (родове поняття) і *липа, смерека, сосна, тополя, ясен, ялина* (видові поняття). Синонім: ***Гіперо-гіпонімія; Квазісинонімія***.

Гіпота́ксис (грецьк. *hipotaxis*) – підрядний зв'язок; основними видами підрядного зв'язку виступають: узгодження, керування, прилягання, ізафет, інкорпорація. Підрядність предикативних частин – формально виражене підпорядкування предикативних частин, залежності одного елемента від іншого: *Хто добре дбає змолоду, той має спокій на старість* (Нар. тв.).

Див.: ***Речення складнопідрядне нерозчленованої структури; Речення складнопідрядне розчленованої структури***.

Пор.: ***Паратаксис***.

Гіпо́теза (грецьк. *hipothesis* – основа, передбачення) – спосіб пізнавальної дійсності, що полягає у висуненні наукових припущень для пояснення досліджуваних явищ.

Гіпо́теза (грецьк. *hipothesis* – основа, передбачення) **інтерпретаці́йна** (прикм. від ім. *інтерпретація*) – можливе прогнозування в процесі розуміння тексту, що походить з аналізу смислових зв'язків і синтезу усіх попередніх рішень.

Див.: ***Текст***.

Гіпо́теза (грецьк. *hipothesis* – основа, передбачення) **лінгвісти́чної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **відно́сності / Гіпо́теза лінгвісти́чної**

віднóсності Сепі́ра-Уóрфа – концепція, за якою структура мови визначає структуру мислення, спосіб пізнання зовнішнього світу й обмежує розвиток культури мовою. Створена у 30-х роках XX ст. американськими вченими Едваром Сепіром і Бенджаміном Уорфом у межах етнолінгвістичного напряму, тому її інколи називають ***гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа***. У межах цієї гіпотези диференціюють **си́льний** і **слабки́й** її вияви; **си́льний** – у цьому разі структура мови повністю детермінує структуру мислення і спосіб пізнання зовнішнього світу (підтвердженням є концепція лінгвістичного детермінізму); **слабки́й** – у цьому разі мова витлумачувана як своєрідний і найважливіший чинник впливу на структуру мислення для осмислення реалій і явищ об'єктивної дійсності; мова суттєво впливає на структуру мислення, пізнання світу, соціалізацію тощо у дитячому віці. Критики Г. л. в. наголошують, що 1) у її основу покладено ототожнення мислення і мови; 2) Бенжамен Л. Уорф не вивчав народність апачів і його твердження щодо їхньої психології ґрунтуються лише на граматиці їхньої мови, а особливості їхнього мовлення загалом не простежувалися; 3) Бенжамен Л. Уорф наводить приклади речень мовою апачів у дослівному перекладі, що засвідчує їхню недолугість, бо на це спрямований такого ґатунку переклад; 4) поширене твердження про сотні слів на позначення снігу в ескімоській мові є антропологічною містифікацією; 5) навіть за наявності в певній культурі більшої кількості коренів на позначення певних предметів не виступає достатнім аргументом для висновків про психологію народу. Це підтверджує, що аналіз будь-яких мовних реалій слід робити обережно, не перебільшуючи і не применшуючи не тільки впливу мови на мисленнєвий потенціал людини відповідного культурно-мовного середовища, у рамках якого вона формується.

Див.: ***Етнолінгвістика; Картину світу когнітивна.***

Див.: ***Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа.***

Гіпóтеза (грецьк. *hipothesis* – основа, передбачення) **лінгвісти́чної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **додаткóвості** – концепція, створена на противагу гіпотезі лінгвістичної відносності, за якою структура мови не визначає структуру мислення і спосіб пізнання зовнішнього світу, а лише певним чином впливає на них. Мовна картина світу коригується концептуальною картиною світу в процесах пізнання.

Див.: ***Етнолінгвістика; Картина світу мовна; Картина світу концептуальна.***

Пор.: ***Гіпотеза лінгвістичної відносності.***

Гіпóтеза (грецьк. *hipothesis* – основа, передбачення) **перформати́вна** (лат. *performo* – дію; прикм. від ім. *перформатив*) – елемент теорії породжувальної семантики; припущення того, що в глибинній (семантичній) структурі кожне речення постає вставленим у перформативну рамку (див.: ***Перформатив***) або, за іншою термінологією, забезпечуване перформативним префіксом.

Гіпо́теза (грецьк. *hipothesis* – основа, передбачення) **Сепі́ра-Уо́рфа** – те саме, що гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа.

Гіпоте́тико-дедукти́вний (гіпотетико- + прикм. від ім. *дедукція*) **ме́тод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: ***Метод гіпотетико-дедуктивний***.

Гіпотипо́з (грецьк. *hypotyposis* – відбиток перед, враження від) – опис наживо, словесне зображення предмета, події таким чином, щоб слухач уявив її.

Гіпо́фора (грецьк. *hipofora*) – див.: ***Антиципація; Антипофора***.

Гістеролó гія (грецьк. *histera* – після + *...-логія*) – фігура думки, що виражає важливі, з погляду мовця, побажання, використовується на закінчення риторичного дискурсу, рідше – на початку.

Гістеро́н-протеро́н (грецьк. *hysteron* – далі, згодом і *proteron* – раніше, перед) – особливий стилістичний засіб або логічна помилка. Полягає в порушенні логічної послідовності описуваних явищ, розміщення слова або фрази, що мають бути останніми, попереду. Часто це робиться свідомо для досягнення більшої виразності, хоча це може бути мовленнєвою помилкою або сприйматися як мовленнєва помилка.

Глаго́лиця – одна з двох давніх слов'янських азбук, що відрізняється від кирилиці написанням літер, але значною мірою збігалася з кирилицею алфавітно.

Глобаліза́ція (англ. *globalization*) – **у соціолінгвістиці** – зміни в об'єктивному середовищі й суспільствах, що зумовлюють появу певної гібридної світової культури шляхом змішування національних традицій на тлі міжнародної співпраці та всесвітнього розподілу праці; **у міжкультурній комункації** – кваліфікація всезагального процесу з глобальними потоками інформації, грошей і товарів, ідей та образів як такого, що зумовить витворення однорідної світової культури (за Флорієм Бацевичом).

Глоба́льний (франц. *global* – всесвітній, загальний від лат. *globus* – куля) – 1) всесвітній, що охоплює всю земну кулю; 2) всебічний, повний; всезагальний, універсальний.

Глокаліза́ція – похідний термін (утворений зі слів *глобалізація* та *локалізація*) на означення поєднання глобалізаційних мовних, міжмовних та культурних, міжкультурних впливів із місцевими контекстами, що має важливі суспільно-економічні наслідки.

Гло́са (грецьк. *glossa* – слово, що потребує тлумачення, від грецьк. *glossa* – мова, говір) – 1) те саме, що і слово; 2) переклад або тлумачення незрозумілого, застарілого або ж діалектного слова; 3) перекладний варіант (у двомовних словниках); 4) троп, у якому використовуваним є маловживане слово замість узвичаєного: *Між тим сільські* ***цвокальники*** *не на жарт розходилися – звідусіль чути було дзвін*

металу (Михайло Івченко) (*цвокальники* у цьому разі *косарі*); **у віршованій стилістиці** – зла критика, римована пародія відомої поеми (див.: ***Бурлеск***).

Глоса́рій (лат. *glossarium* – словник, зібрання слів, що потребують пояснення) – 1) словник глос (див.: ***Глоса*** (2)); 2) короткий перелік лексичних одиниць зі стислою інформацією про них; 3) короткий словник спеціальної термінологічної лексики; словник із тлумаченням маловживаних слів. Використовується як тлумачний коментар до текстів, що містять багато незнайомих та незвичних понять.

Глосе́ма (грецьк. *glossema*, род. відм. *glossematos* – слово) – 1) лексема; 2) основна структурна одиниця як носій певного значення або найкоротша мовна одиниця, що має певне значення й постає відтворюваною та використовуваною у мовленні.

Глосема́тика (грецьк. *glossema*, род. відм. *glossematos* – слово) – лінгвістична течія структуралізму, яка трактує мову як абстрактну структуру й описує її суто формальними способами без звертання до її субстанцій (реального змісту і звучання). Синоніми: ***Копенгагенський структуралізм; Данський структуралізм***.

Глотогене́з (грецьк. *glótta* – мова і *genesis* – походження) – процес зародження, становлення і розвитку людської природної звукової мови.

Глотого́нія (грецьк. *glótta* – мова і *gonos* – народження) – походження мови, а також розділ мовознавства, що вивчає походження і розвиток мови.

Глотохронолóгія (давньогрецьк. *glóta* (*γλώσσα*) – мова, *chronos* – час і *logos* – слово, вчення) – розділ порівняльно-історичного мовознавства, що досліджує швидкість мовних змін і встановлює на цій основі час розділення споріднених мов та ступінь близькості між ними: найдостовірніші кількісні результати забезпечує статистичне дослідження лексики – підрахунок відсотка слів, що зберігся з первісного словника, використовуваного на позначення найчастіше вживаних повсякденних явищ; 2) статистичний прийом підрахунку «глибини лінгвістичного часу» (М. Сводеш). Цей прийом має опертям припущення, що слова основного лексичного ядра (basic vocabulary) зберігаються постійно і відсоток їхньої втрати однаковий. Середня константа швидкості зміни фундаментального лексичного запасу орієнтовно складає 81±2% за 1000 років. Відсоток збереження різний для різних семантичних груп слів: я – 100%; вони – 50%; рік – 100%; ніч – 82%; вітер – 100% та ін.

Глухі́ при́голосні – див.: ***Приголосні глухі***.

Глухонімота́ – у психолінгвістиці – вроджена або набута в ранньому дитячому віці глухота і спричинена нею відсутність мови.

Глухота́ – у психолінгвістиці – повна або часткова втрата слуху.

Гніздо́ словнико́ве – група спільнокореневих слів, поданих як одна словникова стаття (інколи за таким принципом укладаються перекладні словники (пор.: Грујић Бранислав. Речник руско-српски српско-руски = Словарь русскосербский сербко-русский / Бранислав Грујић: тематске табеле

Маријана Срђевић. – [5 изд.]. – Цетиње: Обод; Белград: «Предраг и ненад», 2004 (Белград: Драслар партнер). – 778 с. илустр; 18 цм. – (Ободови речници страних језика) та ін.).

Гніздо́ словотві́рне – комплексна одиниця словотвірної системи, що становить упорядковану сукупність спільнокореневих дериватів, пов'язаних відношеннями похідності з одним непохідним (основним) словом – вершиною певного гнізда. Компоненти Г. с.: вершина, словотвірний ланцюг (див.: ***Ланцюг словотвірний***), словотвірна парадигма (див.: ***Парадигма словотвірна***); 1) сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем: багато → І-ий ступінь похідності: *багат-еньк(ий), багат-іш(ий), багат-ш(ий) / багат-ир / багат-ій / багат-ств(о), багат-іти / багат-о* та ін.; ІІ-ий ступінь похідності: *багатеньк-о, багатіш-ати, багацьк-о, багатш-ати / багач-ик, багач-к(а), багач-ів, багатир-к(а), багатир-н(я), багатир-ств(о), багатир-ів, багатир-ськ(ий), багатій-к(а), багатій-ів, багатій-ськ(ий) / багаті-нн(я), з-багатіти, за-багатіти, по-багатіти, роз-багатіти, багат-ечк-о, за-багато, на-багато / по-багато, пре-багато, багато-акт-н(ий), багато-атом-н(ий), багато-баль-н(ий), багато-барв-н(ий)* і под.; ІІІ-ий ступінь: *не-багацько, по-багатшати / багатир-ев(а) / забагаті-л(ий) / розбагаті-л(ий) / не-багатечко / багатоатомн-ість* тощо. Загалом Г. с. – це об'єднання похідних, що охоплює: 1) словотвірні ланцюги (див.: ***Ланцюг словотвірний***); 2) словотвірні парадигми (див.: ***Парадигма словотвірна***). Основу Г. с. становить непохідна одиниця, що виступає підґрунтям для творення похідних. Г. с. різняться за ємністю: 1) нульове гніздо, що виявлюване одним словом: *ажур* – творення фінансових записів та звітів; 2) слабко розгорнуте Г. с. – містить вершину та одне похідне: *майонез – майонезний*; 3) сильно розгорнуте Г. с. – містить три і більше похідних утворення.

Гно́ма (грецьк. *gnome* – думка) – мудрий вислів, афоризм, викладений у формі двовірша; завершує монолог в античній трагедії; короткий вислів. Пор. вислови, якими завершуються монологи персонажів у трагедії Софокла «Електра»: *Але людям життя понад усе дорожче у світі; Повинна Доля гордовитого упокоренню І мудрості божевільного навчити; Щасливий випадок постав – Керівник найкращий справ людських!*

Го́вір – 1) найменший територіальний різновид мови, що використовується у спілкуванні мешканцями одного або кількох населених пунктів; сукупність говорів становить територіальний діалект; 2) територіально вирізнене діалектне утворення, якому властиві особливості у фонетичній системі, морфологічній будові, лексиці, синтаксисі й под. Г. об'єднує у своєму складі групу однотипних говірок. Говори входять до складу наріч або діалектних груп. Так, середньонаддніпрянські, слобожанські й степові говори входять до складу південно-східного наріччя.

Див.: ***Говірка***.

Пор.: ***Діалект***.

Гові́рка – найменше діалектне утворення, що поширене на невеликій території, охоплює мову одного населеного пункту або кількох цілком однотипних з мовного погляду.

Див.: ***Говір***.

Пор.: ***Діалект***.

Говорі́ння – продуктивний вид мовленнєвої діяльності, що забезпечує відправлення мовленнєвих акустичних сигналів, які несуть інформацію; усна форма продуктивної мовленнєвої діяльності, процес народження звукового мовлення; говоріння (фран. *parole*) являє собою одне явище на глибинному рівні мовлення (фран. *discours*). Постаючи нефізичним на рівні мови, воно набуває фізичної форми на рівні мовлення, якщо воно не постає внутрішнім. Це перетворення – єдине, що слід відзначити для процесу перебігу мовленнєвої діяльності щодо говоріння (фран. *parole*). Г. у мовленнєвій діяльності постає означувальним (за Гюставом Гійомом); **у комунікативній лінгвістиці** – вид мовленнєвої діяльності з використанням вокального каналу комунікації, що полягає у створенні повідомлень, направлених адресатові; за допомогою Г. разом з аудіюванням здійснюється усне вербальне спілкування. Зміст Г. – вираження думок, інтенцій тощо в усній формі. Основу Г. складають артикуляційні, лексичні, граматичні навички.

Див.: ***Діяльність мовленнєва; Мовлення; Спілкування***.

Пор.: ***Аудіювання; Слухання***.

Годо́нім – назва лінійного об’єкта в місті, в тому числі проспекту, вулиці, провулка, проїзду, бульвару, набережної: *проспект Шевченка, вулиця Вінницька, провулок Мартовича, проїзд Восьмий, бульвар Шевченка* і т. ін.

Головна́ части́на складнопідря́дного ре́чення – див.: ***Частина складнопідрядного речення головна***.

Головне́ ре́чення – те саме, що частина складнопідрядного речення головна.

Див.: ***Частина складнопідрядного речення головна***.

Головне́ (стрижне́ве) сло́во словосполу́чення – див.: ***Слово словосполучення головне*** (***стрижневе***).

Головни́й (стрижне́вий) – синтаксично незалежний, стрижневий, «господар» у словосполученні або складному реченні.

Головни́й член односкла́дного ре́чення – див.: ***Член речення односкладного головний***.

Головні́ чле́ни ре́чення – див.: ***Члени речення головні***.

Голо́нім (грецьк. *holos* – увесь, цілий) – поняття, яке щодо іншого поняття виражає ціле, базове і вихідне поняття, що можна передати у такому вигляді: **Y** – голонім **X**, якщо **X** – частина **Y**, пор., наприклад: ***популяція*** – голонім щодо поняття «особа»; ***будинок*** – голонім щодо поняття «двері»; ***молекула*** – голонім щодо «атом»; ***матриця*** – голонім щодо «елемент». Зворотним відношенням до голоніма є меронім.

Див.: ***Меронім***.

Голори́ма (грецьк. *holos* – увесь, цілий + *рима*) (**панторима́**) – повністю римовані два рядки, що створює ефект неочікування.

Го́лос – один з основних елементів, що бере участь в утворенні звуків. Так, голос, разом із шумом, є компонентом голосних і дзвінких приголосних; фізичний компонент звука мовлення, утворюваний коливанням голосових зв'язок за проходженні повітряного струменя.

Голосни́й звук – див.: ***Звук голосний***.

Голосни́й зредуко́ваний – ультракороткий (надкороткий) голосний *о* або *е*, що в давній писемності передавалися графемами ъ та ь.

Голосни́й сполу́чний – голосні *о, е*, що поєднують основи слів в одне похідне слово.

Голосні́ – один з основних типів звуків поряд з приголосними. Г. існують у всіх мовах світу. Сукупність Г. утворює вокалізм. Г. відрізняються від приголосних функційно, артикуляційно й акустично. Г. утворює склад, створюючи його вершину. Г. називають сонантом. В утворенні голосних мовленнєвий канал відкритий, напруга розлита по всьому апарату вимови, слабкий повітряний струмінь не зустрічає на своєму шляху перепони.

Голосні́ випадні́ – голосні, що при зміні форми слова випадають: *сон – сну, день – дня, пень – пня* і под.

Голосні́ висо́кого підняття́ – звуки, що виникають унаслідок максимального підняття спинки язика до піднебіння: *[у]*, *[і]*.

Див.: ***Голосні високо-середнього підняття***.

Пор.: ***Голосні низького підняття***.

Голосні́ висо́ко-сере́днього підняття́ – звуки, що виникають унаслідок збільшення отвору між спинкою язика і піднебіння: *[и]*.

Див.: ***Голосні високого підняття***.

Пор.: ***Голосні низького підняття***.

Голосні́ відкри́ті – звуки, що виникають при максимально відкритій ротовій порожнині: *[а], [о], [е]*.

Пор.: ***Голосні закриті***.

Голосні́ вставні́ – голосні, що з'являються при зміні слова або при утворенні нових слів (в основному після приголосного перед сонорним): *сосна – сосон, весна – весен* тощо.

Пор.: ***Голосні випадні***.

Голосні́ за́днього ря́ду – голосні звуки, що виникають унаслідок зосередження язика в задній частині ротової порожнини й підняття його до заднього піднебіння: *[у]*, *[о], [а]*.

Пор.: ***Голосні переднього ряду***.

Голосні́ закри́ті – звуки, що виникають при мінімально відкритій ротовій порожнині: *[у]*, *[і], [и]*.

Пор.: ***Голосні відкриті***.

Голосні́ зву́ки – див.: ***Звуки голосні***.

Голосні́ лабіалізо́вані (лат. *labialis* – губний) – звуки, у творенні яких активну участь беруть губи: *[у], [о]*.

Пор.: ***Голосні нелабіалізовані.***

Голосні́ наголо́шені – голосні, що перебувають у складах під наголосом, вимовляються напружено і відкрито.

Пор.: ***Голосні ненаголошені.***

Голосні́ напру́жені – звуки, що утворюються при незвичному напруженні язика, мінімально відкритій ротовій порожнині та за умови наголошення.

Пор.: ***Голосні ненапружені.***

Голосні́ нелабіалізо́вані (*не-* + лат. *labialis* – губний) – звуки, у творенні яких губи є пасивними: *[і], [и], [е], [а]*.

Пор.: ***Голосні лабіалізовані.***

Голосні́ ненаголо́шені – голосні, що перебувають у складах перед наголосом і після наголосу, вимовляються менш напружено, ніж наголошені.

Пор.: ***Голосні наголошені.***

Голосні́ ненапру́жені – звуки, що виникають без напруження язика при максимально відкритій ротовій порожнині.

Пор.: ***Голосні напружені.***

Голосні́ низько́го підняття́ – звуки, утворювані внаслідок мінімального підняття спинки язика до піднебіння: *[а]*.

Пор.: ***Голосні високого підняття; Голосні високо-середнього підняття; Голосні середнього підняття.***

Голосні́ носові́ (наза́льні) – голосні, у вимові яких активним виступає носовий резонатор і повітряний струмінь одночасно виходить через рот, і через ніс, пор. польськ. *[ę], [ą]* та ін.; у сучасній українській мові таких звуків не зафіксовано.

Голосні́ пере́днього ря́ду – голосні звуки, що виникають унаслідок підняття передньої частини язика до твердого піднебіння: *[і], [и], [е]*.

Пор.: ***Голосні заднього ряду.***

Голосні́ редуко́вані – 1) голосні, що зазнали редукції; 2) різновид голосних у давньоукраїнській та праслов'янській мовах, що поставали рефлексами індоєвропейських коротких **ŏ* та **ĕ* і які фонетично реалізувалися як голосні неповного утворення середнього піднесення, тяжіючи відповідно до переднього і заднього ряду. У старослов'янській графіці вони позначались відповідно як ъ (єр) і ь (єрь), пор. давньоукр. *дьнь, дьня* – сучасне українське *день, дня*; давньоукр. *сънъ, сна* – сучасне українське *сон, сну*.

Голосні́ сере́днього підняття́ – голосні звуки, що виникають унаслідок середнього підняття передньої частини язика до твердого піднебіння: *[е], [о]*.

Голосові́ зв'я́зки – див.: ***Зв'язки голосові.***

Гомеотелевто́н (грецьк. *homoioteleuton* – однакові на віддалі) – рівнокінцевість, звукові збіги кінцевих елементів синтагми, рима у прозі: *Мені за такі копійки печальні треба давати тільки грамоти похвальні!*

Гомоге́нні (грецьк. *homos* – рівний, однаковий + *genos* – рід, походження) **ста́ни** – див.: ***Стани гомогенні.***

Гомоге́нність (грецьк. *homos* – рівний, однаковий + *genos* – рід, походження) – однорідність за складом.

Пор.: ***Гетерогенність.***

Гомоло́гія (грецьк. *homos* – рівний, однаковий, взаємний, спільний + *-логія*) – **у дискурсології** – відповідність, визначувана відношенням між одиницями, інколи позбавленими формальної подібності, але такими, джерелами яких виступає єдиний архетип; їй протиставлена ***аналогія.***

Гонгори́зм – похідне від власного імені іспанського поета Гонгори.

Див.: ***Бомбаст; Евфуїзм.***

Гонорати́вність – категорія ввічливості.

Го́рдість націона́льна – складне соціально-психологічне явище, що акумулює і виявляє увесь обшир низки морально-психологічних моментів: національної гідності, національної самодостатності, національної самоідентифікації, усвідомлення значущості історичної ролі свого народу, осмислення вагомості національно-культурної спадщини, створеною національно-рідною мовою.

Див.: ***Мова рідна.***

Горизонта́льна комунікáція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікація горизонтальна.***

Горизо́нти очі́кування – семантично протяжні ланцюжки мовленнєвих елементів, відштовхуючись від яких адресат може передбачити появу нових компонентів.

Горта́нний ви́бух – див.: *Вибух гортанний*.

Горта́нь (ла́рінкс) – верхня розширювальна частина трахеї, в якій розташований голосовий апарат; хрящеве утворення, яким закінчується дихальне горло. Її основне значення полягає в тому, що знаходяться голосові зв'язки, які являють собою дві горизонтальні складки еластичної тканини з обох боків проходу. Вони можуть бути розкрити, що не створюють ніякої перешкоди (за нормального дихання), повністю зімкнутими або частково зімкнутими, тоді вони продукують різні види чутних звуків. За специфікою своєю еластичності голосові зв'язки при зімкненні спроможні вібрувати під тиском струменя повітря. Так утворюється голос. Останній може продукуватися й іншими еластичними органами, але голос, утворюваний голосовими в'язками, постає найважливішим, тому термін і саме поняття «голос» закріплене в основному за цим процесом. Голосові властивий певний тон, що значною мірою залежить від напруги зв'язок. Багато звуків мовлення

являють собою насправді гортанний звук, видозмінюваний різним чином, залежного від форми повітряного проходу над гортанню.

Гортати́в – член дієслівної парадигми, що виступає показником запрошення до дії.

Гра – у дискурсології – позаутилітарна самоцільна активність людини; слід розмежовувати: спонтанну гру, регулярну гру (за визначеними правилами) і гру-імпровізацію; ігровий початок значною мірою визначає діяльність мовної свідомості у продукуванні дискурсу.

Гра мо́вна – перепрограмування значень слів, речень, текстів для досягнення певної мети; зміна змісту за тотожності форми і навпаки; механізм формування комп'ютерного сленгу, пор., напр., розширення значення слова *крутий* – «що досягнув межі в чому-небудь» (*крутий рок*), «екстраординарний» (*крута мода*), «найкращий» (*найкрутіші американські фільми*) і под.; **у широкому розумінні** – Г. м. – це соціальне відхилення від мовних норм для створення певного естетичного (здебільшого комічного ефекту). У цьому разі до Г. м. відносять різні вияви нестандартного, ігрового використання мовних засобів; **у традиційному тлумаченні** – Г. м. зведена до каламбуру (див.: ***Каламбур***).

Гра слів – спеціальне поєднання в одній фразі або суміжних фразах омонімів, паронімів, словосполучень, що можуть сприйматися як інші словосполучення, близькі за звуковим виглядом, а також вживання якого-небудь слова відразу у двох значеннях: *Читав Біблію від дошки до дошки і знав її досконало*.

Пор.: ***Амбілогія; Анномінація антитетична; Каламбур; Парономазія***.

Градаці́йні (прикм. від ім. *градація*) **сполу́чники** – див.: ***Сполучники градаційні***.

Града́ція (лат. *gradatio* – поступове підвищення, посилення) – стилістична фігура, суттю якої є розташування частин висловлення (слів, словосполучень, предикативних частин), коли кожна наступна частина уміщує підсилювальні (градація висхідна), зменшувальні (градація спадна) смислові або емоційно-експресивні значення; розташування однорідних мовних одиниць за ступенем зростання чи спаду їхніх семантичних ознак. На Г. ґрунтується посилення (**кліма́кс**) або послаблення (**антикліма́кс**) змістового чи емоційно-експресивного значення. Завдяки цьому посилюється стилістичний ефект висловлення та враження від нього (Юлій Цезар: «Прийшов, побачив, переміг») та ін.: *Так, мабуть і в часи Бояна / Квітчалася пора весняна, / І накрапали молоді дощі, / І хмари насувалися в Таращі, / І яструби за обрій углибали, / І дзвінко озивалися цимбали, / І в пролісках озера голубі / Вглядалися в небесну дивну ясність. / Все – як тоді. А де ж вона, сучасність? / Вона в найголовнішому: в тобі* (Василь Мисик).
Г. висхідна́ – градація з посиленням смислу від одного елемента до іншого: *Минають дні, місяці, роки, але все залишається без змін* (Анатолій Яна).

Г. спадна́ – розташування слів у порядку послаблення їхнього значення: ***Тріснуло, струхло і стихло***. *Лиш шум все шумів рясношумний* (Павло Тичина). **Г. тавтологі́чна** – надає відтінку виразності, настирливості та впевненості: *Гроші і ще раз гроші; Відпочинок, відпочинок і ще раз відпочинок*.

Градуа́тор (лат. *gradatio* – поступове підвищення, посилення) – показник кількісної градації. Здебільшого це від компаративне утворення на кшталт *більш, менш, нижче, вище* тощо в кількісно-іменних сполуках: *…можливість подати заяву за наявності наукового ступеня* ***не нижче кандидата наук*** (Україна молода. – 2008. – 11 вересня).

Граматиза́ція (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання; ім. від дієслова *граматизувати*) / **Граматикалізáція (**ім. від дієслова *граматикалізувати*) **в лінíйно-синтагматúчному контúнуумі** (лат. *continuum* – безперервне, суцільне) – процес перетворення повнозначних слів у службові: допоміжне дієслово (*буду читати*), прийменник (*коло хати*), сполучник *якщо* ← *як що*), частку (*б (би)* – форма аориста від дієслова *бути*), післяйменник, артикль тощо. Г. – односпрямована еволюція від однієї граничної зони певного континууму до іншої в діахронічному аспекті, поступовий розвиток у напрямі: *сильно автономна словоформа → слабко автономна словоформа → клітика → напівклітика → формант → афікс*.

Див.: ***Граматикалізація***.

Граматиза́ція (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання; ім. від дієслова *граматизувати*) **те́ми** / **Граматикалізáція (**ім. від дієслова *граматикалізувати*) **те́ми** – «наголошення» спільності теми синтаксичними конструкціями, що відкривають складне синтаксичне ціле, посідаючи в ньому ініціальну (початкову) позицію: 1) називний теми; 2) інфінітив теми: Бути учителем…; 3) питальне речення; 4) обставини часу; 5) вказівка на появу нової особи; 6) лексичні засоби, що підкреслюють зміну ситуацію, її несподівану зміну, що вирізняють новий етап дії Кінцівка складного синтаксичного цілого може бути вирізнена лексично: дієсловами, що вказують на завершення дії, вихід персонажів.

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) – 1) розділ мовознавства, що вивчає будову слова і речення в мові і яка охоплює словотвір (вчення про структуру та утворення слів), морфологію (вчення про форми слів), синтаксис (вчення про словосполучення, речення, текст), водночас вона охоплює закономірності семантики, будови, творення, функціонування словоформ, лексем (слів), словосполучень, речень, їхні типи, абстраговані від конкретного матеріального (лексичного, речовинного) значення слів, словосполучень і речень. Первісно значення – мистецтво

читання і письма. В елліністичну епоху та у давніх римлян – знання мови і літератури. У пізнішій античності поняття Г. було звужене до сучасного тлумачення – вчення про звучання і форми слів (синтаксис). У 5-4 століттях до н.е. софісти сформували наукові основи Г. У навчанні мовному фахові Г. та риторика були визначальними. Останнє умотивовувалось тим, що мистецтво мовлення гарантувало успіх у суспільному житті. Одним з основних методів навчання граматиці в софістів виступав розбір поезії. Антична граматика досягла своєї вершини в елліністичну епоху, коли критично було опрацьовано стиль і мови найдавнішої (в ту епоху кваліфікованої як класична) літератури (Гомера, Есхіла, Софокла). Центрами вивчення Г. були мусейон в Александрії і Пергамі. В Александрії викладав Арістофан з Візантії, що став засновником наукової лексикографії, Арістарх Самофракійський. Вони систематизували вчення про флексії за принципом аналогій. У Пергмі працював Кратес із Малоса, який з опертям на концепцію стоїків відстоював принцип аномалії (нерегулярності), що виявлювана в словотворенні та вченні про форми мовлення. Стоїки створили термінологію і систему Г., що через римлян без суттєвих змін актуальна і сьогодні. У 2 ст. до н.е. учень Арістарха Самофракійсчького Діонісій Фракійський синтезував усі наявні на той час граматичні дослідження і створив першу грецьку граматику (Techne grammatike), що виконувала роль підручника граматики аж до епохи Відродження. У римі започаткував наукову граматику Кратес із Малоса. Приїхавши до Риму в 169 р. до н.е., учений прочитав лекції з проблем граматики. М. Теренцій Варон укладає першу визначальну книгу “Про латинську мову”. Перший підручник латинської граматики створив Ремій Палемон (перша половина 1 ст.). На жаль, його втрачено. Збережені граматики Доната і Прісціана ґрунтувались на підручнику Ремія Палемона. Їхні книги були найпопулярніші в середньовіччя. Сьогодні їхз використовують в опрацюванні новітніх шкільних граматик, в опрацюванні системної термінології. Г., орієнтована на навчання мови і літератури, посідала одну з найчільніших позицій у системі вищої освіти античної епохи. Усі дисципліни, що належали до цієї системи, вивчались у рамах Г., за винятком риторики. Риторика як вища сходинка становила або другий ступінь, що була розташована після Г, або ж поставала предметом окремого спеціального вивчення. **Грама́тика асоціати́вна. Грама́тика зо́внішня. Грама́тика вну́трішня. Грама́тика зага́льна. Грама́тика дескрипти́вна. Грама́тика істори́чна. Грама́тика поя́снювальна. Грама́тика описо́ва. Грама́тика синтагмати́чна. Грама́тика синхроні́чна. Грама́тика порівня́льна. Грама́тика зіставна́. Грама́тика порівня́льно-істори́чна (компаративі́стика). Грама́тика форма́льна. Грама́тика акаде́мічна. Грама́тика анти́чна. Грама́тика науко́ва. Грама́тика норматі́вна. Грама́тика норматі́вно-описо́ва. Грама́тика шкільна́. Грама́тика логі́чна. Грама́тика поро́джувальна (генерати́вна). Грама́тика**

таксономі́чна. Грама́тика універса́льна; 2) закони і правила словотворення та словозміни (формотворення), сполучуваності морфів у слова, слів у словосполучення і речення, тобто значеннєвих елементів нижчого рангу в значеннєві одиниці вищого рангу для реалізації комунікативної функції мови. **Украї́нська грама́тика. Академі́чна грама́тика. Шкільна́ грама́тика**; 3) те саме, що граматична будова мови (2), тобто вся незвукова й нелексична організація мови, що виявляється в її морфологічних категоріях, одиницях і формах, тобто структурна основа мови, її будова, лад; будова мови, тобто система способів словотворення, морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій. **Фоне́тика, ле́ксика, морфоло́гія, си́нтаксис украї́нської мо́ви.**

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **акта́нтно-рольова́** (лат. *ago* – дію; франц. *actants* і франц. *róle*) – тип граматики, граматичного ладу, що відрізняється тим, що відмінкова форма підмета в реченні визначається його семантичною функцією.

Див.: ***Граматика теньєрівська; Граматика залежностей.***

Пор.: ***Граматика відмінкова.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **безпосере́дніх складникі́в** – розглядає синтаксичні одиниці як такі, що складаються з компонентів, що безпосередньо йдуть один за одним, які, у свою чергу, можуть далі поділятися на безпосередні складники, поки поділ не досягне до граничних елементів, якими є морфеми: *Маленьк-ий / хлопч-ик // чита-є // книг-у.*

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **відмінко́ва** – метод опису семантики речення, що ґрунтується на понятті семантичного відмінка та відмінкової рамки дієслівного предиката, що дозволяє розглядати член речення як модель певної ситуації, з компонентами якої корелюють актанти (аргументи) та сирконстанти у структурі речення: *Хлопчик швидко поклав ранець на стіл*, де *хлопець, ранець, на стіл* – актанти (аргументи) і *швидко* – сирконстант. Метод був запропонований Чарльзом Філлмором, який встановив шість регулярних семантичних відмінків: 1) A (агентив) – відмінок збудника дії, окресленої дієсловом-предикатом; 2) I (інструменталіс) – відмінок причинового збудника дії або стану, окреслених дієсловом; 3) Д (датив) – відмінок істоти, якої стосується дія або стан, позначені дієсловом; 4) F (фактитив) – відмінок предмета, що виникає внаслідок перебігу дії, позначеної дієсловом-предикатом; 5) L (локатив) – відмінок, що вказує на місцезнаходження або просторову орієнтацію дії або стану дієслова-присудка; 6) O (об’єктив) – відмінок чогось, що названо іменником, роль якого у дії або стані дієслова-присудка

зумовлювана або визначувана саме дією цього дієслова. Синонім: ***Граматика рольова.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **зале́жностей** – різновид теньєрівської граматики. Відрізняється від останньої тим, що мінімальними синтаксичними одиницями в ній вважаються не члени речення, а окремі словоформи; метод встановлення пов'язаних формами синтаксичного зв'язку слів незалежно від їхнього контактного чи дистантного розташування в тексті.

Див.: ***Граматика теньєрівська; Граматика актантно-рольова.***

Пор.: ***Граматика відмінкова.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **ідеографі́чна** (прикм. від ім. *ідеографія*; грецьк. *idea* – поняття + -....*графія*) – займається вивченням змістового аспекту мови і засобів вираження смислу слова (вивчення мови від «смислу до форми»).

Див.: ***Граматика когнітивна.***

Пор.: ***Граматика відмінкова; Граматика теньєрівська; Граматика актантно-рольова.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **інтерпретаці́йна** (прикм. від ім. *інтерпретація*) – теоретичний напрям семантичного аналізу речення, інтерпретація глибинної структури якого здійснюється семантичним компонентом, що передбачає наявність спеціального словника, де кожне слово супроводжуване смисловим та семантичним маркером, а також вказівкою на сумісну сполучуваність слів.

Див.: ***Граматика когнітивна.***

Пор.: ***Граматика відмінкова; Граматика теньєрівська; Граматика актантно-рольова.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **категорі́йна** (прикм. від ім. *категорія*) – являє собою своєрідне логічне обчислення частин мови, їхньої сполучуваності і способів входження до складу речення. Вона оперує двома вихідними категоріями: реченням (Х) й іменником (п). Усі інші частини мови є похідними.

Пор.: ***Граматика когнітивна.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **когніти́вна** (прикм. від ім. *когніція*) – 1) граматична концепція або граматичні моделі опису мов, орієнтовані на розгляд когнітивних аспектів мовних явищ (пояснення мовних явищ через зв'язок і взаємозумовленість з процесами пізнання світу й усталеними когнітивними феноменами: сприйняття, увага, пам'ять, мислення й под.). Предметом Г. к. виступають процеси породження

і розуміння мовних повідомлень; процеси і закономірності категоризації і концептуалізації, їхньої спільності й відмінності, їхнє відображення у мові; співвідношення знання і бази знань, необхідних для оволодіння мовою, для користування нею, сприйняття світоглядних позицій народу. Основу Г. к. становить когнітивне тлумачення мовних одиниць; однією з провідних є вивчення когнітивного підґрунтя граматики мови, зокрема, частиномовної диференціації та категоризації, глибинних відмінків як універсальних категорій мов, синтаксичних структур і под. (Рональд Ленекер); 2) особливий тип граматичного опису мови, у якому – на противагу генеративній граматиці й на відміну від неї – наявна спроба подати об'єднаний опис лексикону і синтаксису, які як сукупності символічних (знакових) структур в інтерпретації Г. к. не утворюють окремих ярусів вираження мовних форм у свідомості людини. Вивчає когнітивне підґрунтя граматики мови, зокрема, частиномовної диференціації та категоризації, глибинних відмінків як універсальних категорій мов, синтаксичних структур і под.

Див.: ***Граматика теньєрівська; Граматика ідеографічна.***

Пор.: ***Граматика відмінкова.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **комунікати́вна** (прикм. від ім. *комунікація*) – назва такого типу граматичного ладу речення, в якому маркованими постають не підмет і присудок, а *топік* і *коментар.* Такого типу граматика використовується, наприклад, у мові лису (тібето-бірманська група).

Пор.: ***Граматика комунікативна; Граматика категорійна.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **конструкці́йна** (прикм. від ім. *конструкція*) – граматика, що при інтерпретації форми та змісту висловлень і фраз враховує не тільки форму і зміст їхніх складників, а й значення самих конструкцій, які накладають певні обмеження на складники.

Див.: ***Граматика теньєрівська; Граматика актантно-рольова.***

Пор.: ***Граматика відмінкова; Граматика ідеографічна; Граматика когнітивна.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **поро́джувальна (генерати́вна, трансформаці́йна)** – лінгвістичний напрям, основою якого постає опис мови у вигляді формальних моделей, які є отримуваними внаслідок послідовної трансформації мовної одиниці (речення); система правил, що ставить у відповідність кожному правилу значення кожного породжуваного граматикою речення.

Див. також: ***Граматика; Граматика когнітивна.***

Пор.: ***Граматика категорійна; Граматика комунікативна.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **рольова́** (прикм. від ім. *роль*) – див.: ***Граматика відмінкова.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **спекулятѝвна** (лат. specŭlor – оглядатися, підглядати, спостергіати) **(grammatics speculative)** – один з різновидів граматичного вчення модистів. У цьому разі абстрактний логіцизм та опертя на конкретні особливості латинської граматичної структури поставали взаємопов'язаними та взаємовизначальними. Відношення між логікою і граматикою (латинською) уявлялось як щось універсальне. Власне, цим було сформовано початок теорій «універсальної граматики», що створювались у різних варіантах у подальшому. Г. с. – це поєднання логіки і лінгвістики, іншою назвою є філософська граматика. У межах цього напряму опрацьовувались: 1) розмежування категорематичних і синкатегорематичних слів; 2) поняття супозиції (лат. Suppositio – підстановка, заміщення); 3) значення речення (диктум). Під синкатегорематичними (термін наявний у Прісціана) мались на оці слова, що використовуються з ім'ям або дієсловом (тобто категорематичними, повнозначними словами) як співозначальними елементами (прийменник, зв'язка, дієслова аспектуально значення тощо). Поняття «супознція» (у трактатах Вільяма Оккама, Петра Іспанського, Вільяма Шервуда, Жан Бурідана та ін. мало значення термін aappellatio – найменування) позначало відношення імен, аналізованих у контексті речення-судження, до об'єктів дійсності. Мовою сучасної логіки – це припустимі підстановки значень термів (іменних компонентів судження). Шарль Баллі, на погляди якого суттєво вплинули схоласти, визначив супозицію як «актуалізацію віртуальних понять». Схоласти вважали, що завдяки супозиції предикат встановлює зв'язок з дійсністю і речення-судження набуває істинного значення.

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **теньє́рівська** (прикм. від власної назви *Теньєр* – відомий французький лінгвіст, автор концептуальної праці «Основи структурного синтаксису») – репрезентує речення у вигляді певної «драми», «сюжет» якої визначається характером дієслова, яке й визначає кількість «учасників». Ієрархічна структура речення зображується у вигляді дерева, вершину якого складає дієслово. Ті учасники, які заповнюють відповідні валентності дієслова (обов'язкові), називаються **акта́нтами**, а необов'язкові учасники – **сирконста́нтами.**

Див.: ***Граматика актантно-рольова; Граматика відмінкова.***

Пор.: ***Граматика породжувальна; Граматика комунікативна; Граматика когнітивна.***

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання)

трансформаці́йна (прикм. від ім. *трансформація*; лат. *transformatio* – перетворення) – поділяє всі реальні речення на **я́дерні ре́чення** і **трансфо́рми** – різні перетворення (трансформації) ядерних. Ядерними вважаються речення прості, непоширені, розповідні. Реальне речення може включати в себе два або більше ядерних. Так, речення *Хлопчик читає цікаву книгу* складається з двох ядерних речень: *Хлопчик читає* і *Книга цікава*.

Див. також: ***Граматика породжувальна (генеративна)***.

Пор.: ***Граматика теньєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова***.

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **трансформаці́йно-генерати́вна** (прикм. від ім. *трансформація*; лат. *transformatio* – перетворення і *generatio* – народження) – граматика, згідно з правилами якої з обмеженої кількості мовних одиниць утворюється необмежена кількість речень.

Див. також: ***Граматика породжувальна (генеративна)***.

Пор.: ***Граматика теньєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова***.

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **трансформаці́йно-поро́джувальна** (прикм. від ім. *трансформація*; лат. *transformatio* – перетворення) – вихідний і базовий тип формальних моделей у генеративній лінгвістиці, що включає такі поняття, як глибинна і поверхнева структура речення й породження (трансформація) з глибинних структур поверхневих.

Див. також: ***Лінгвістика породжувальна (генеративна)***.

Пор.: ***Граматика теньєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова***.

Грама́тика (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **філосо́фська** (прикм. від ім. *філософія*)– те саме, що граматика логічна.

Див.: ***Граматика***.

Граматикаліза́ція (грамати за́ція) (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) – десемантизація лексичного значення слова внаслідок уживання в граматичній функції і формування на його основі граматичного значення, узагальнення, абстрагування, відокремлення від конкретного лексичного значення. Вивчення граматикалізаційних процесів, які відбуваються в мові, належить до основних завдань сучасної лінгвістики. Граматизація простежується в разі втрати семантичної достатності певним компонентом та витворення похідної достатності внаслідок регулярної сполучуваності з іншим. Одним з виявів граматизації може виступати набуття статусу кількісних квантифікаторів тими чи тими іменниками. Основне їхнє значення

– семантика неозначено-великої кількості із суб'єктивним відтінком на зразок ʻдуже багато', пор.: *море книг, гора зошитів* і под. Слова на кшталт *море, гора* первинно називають природні об'єкти, пор.: *море* – 1) частина океану – великий водний простір з гірко-солоною водою, що більш-менш оточений суходолом; 2) дуже велике штучне водоймище; 3) перен. Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площина; 4) перен. Велика кількість чогось (СУМ, IV, с. 802); *гора* – 1) значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень; 2) велика кількість чого-небудь складеного в купу; багато чогось (СУМ, II, с. 125–126). Для іменника *море* перше і друге значення є непредикатними, а для іменника *гора* – таким є перше значення. У цих значеннях вони є субстанційними, у межах речення заповнюють відповідні синтаксичні позиції аргументів: *Як понесе з України / У синєє море / Кров ворожу… / отоді я / І лани і гори – / Все покину* (Т. Шевченко); *Каховське море і сьогодні викликає багато наукових суперечок* (Голос України. – 2010. – 28 травня); *Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько / В неволі з тобою* (Т. Шевченко). В інших значеннях іменники *море* (третє і четверте) і *гора* (друге) зазнають суттєвого семантичного «зрушення», генітивна конструкція, у межах якої вони є вершинними (пор.: *гора книг, море людей*), «провокує» зміщення в їхніх значеннях. У цьому разі іменник переходить до класу предикатних (предикативних), або релятивних, що мають власний аргумент, заповнюваний множинністю. Іменник не позначає предмет, а оцінює кількість об'єктів у цій множинності. **Граматикалізáція синтаксичної структýри** (**граматикалізáція побудóви**); 2) втрата словом лексичної самостійності у зв'язку зі звичним уживанням його в службовій функції, пор. вживання дієслова *бути* як зв'язки: *Микола* ***був*** *справжнім маляром*; і як допоміжного дієслова (***буду*** *читати,* ***буду*** *писати,* ***буду*** *співати,* ***буду*** *віршувати,* ***буду*** *страждати*). **Граматикалізáція дієслíв. Граматикалізáція приймéнників**.

Див. також: ***Граматика породжувальна (генеративна)***.

Пор.: ***Граматика теньєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова***.

Грамáтики (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) **універсáльні** (лат. *universalis* – спільний, всезагальний) – граматики, у яких граматичні категорії пояснюються через категорії мислення; всезагальні граматики, граматики, спільні для всіх мов.

Див. також: ***Лінгвістика породжувальна (генеративна)***.

Пор.: ***Граматика теньєрівська; Граматика відмінкова; Граматика актантно-рольова***.

Грамати́чна (прикм. від ім. *граматика*) **категóрія** – див.: ***Категорія граматична***.

Граматúчна (прикм. від ім. *граматика*) **компетéнція** (лат. *competere* – досягати, відповідати, прагнути) – див.: ***Компетенція мовна***.

Граматúчна (прикм. від ім. *граматика*) **периферíя** (грецьк. *periphereia* – коло, дуга, поверхня) – див.: ***Периферія граматична***.

Граматúчна (прикм. від ім. *граматика*) **семáнтика** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – див.: ***Семантика граматична***.

Граматúчне (прикм. від ім. *граматика*) **знáчення** – див.: ***Значення граматичне***.

Граматúчна (прикм. від ім. *граматика*) **фóрма** (лат. *forma* – зовнішність, вигляд) – див.: ***Форма граматична***.

Граматúчний (прикм. від ім. *граматика*) – стосовний граматики, що характеризується властивостями граматики. **Зáкон граматúчний. Змíни граматиччні в мóві. Віднóшення граматúчне. Розчленóваність граматúчна. Зв'язóк граматúчний. Абстрáкція граматúчна. Анáліз граматúчний. Аналóгія граматúчна. Диференціáція граматúчна. Знáчення граматúчне. Категóрія граматúчна. Категóрія граматúчна морфологíчна. Нóрма граматúчна. Омóніми граматúчні. Плеонáзм граматúчний. Пóзначка граматúчна. Поняття граматúчне. Прáвило грамáтичне. Прáвильність граматúчна. Процéс граматúчний автонóмний. Зв'язóк граматúчний синонímічний. Синóніми граматúчні. Системá мóви граматúчна. Стилíстика граматúчна. Лад граматúчний. Структýри антинóмії граматúчні. Єдність граматúчна. Ідіоматúзм граматúчний. Пíдмет граматúчний. Рéчення граматúчне. Прúсудок граматúчний. Словосполýчення граматúчне. Суб'єкт граматúчний. Áфікс граматúчний. Клáси слів граматúчні. Прислíвники граматúчні. Офóрмлення граматúчне. Відмíнки граматúчні. Пáуза граматúчна. Припýщення граматúчне. Порядок граматúчний. Ознáка граматúчна. Рід граматúчний. Словá граматúчні. Узгóдження граматúчне. Спóсіб граматúчний. Зáсіб граматúчний. Сýфікс граматúчний. Уподíбнення граматúчне. Фóрма слóва граматúчна. Чергувáння граматúчне.**

Граматúчний (прикм. від ім. *граматика*) **лад** – див.: ***Лад граматичний***.

Граматúчні (прикм. від ім. *граматика*) **áтоми** (грецьк. *atomos* – неподільний) – див. ***Атоми граматичні***.

Граматúчні (прикм. від ім. *граматика*) **нóрми** (лат. *norma* – правило) – див.: ***Норми граматичні***.

Граматúчні (прикм. від ім. *граматика*) **зáсоби міжфрáзового зв'язкý** – див.: ***Засоби міжфразового зв'язку граматичні***.

Граматúчність (англ. *sample*) – основний (центральний) пояснювальний концепт у лінгвістичному аналізі Ноема Хомського. Цей концепт не залежить від акту комунікації. Генеративну граматику Ноема Хомського перевіряють на її здатність породжувати набір конкретних

речень та відповідний набір нових речень. Граматична компетенція означає когнітивну здатність мовців продукувати *конкретні* і *прийнятні* за структурою речення.

Див.: ***Компетентність комунікативна.***

Грамéма (грецьк. *hramema (γραμμη)* – риска, абрис, мета) – 1) компонент граматичної категорії, видове поняття щодо граматичної категорії як родового поняття; найменший компонент граматичної категорії, що за загальнокатегорійною семантикою становить граматичну єдність елементарного граматичного значення й усіх засобів його вираження, а за конкретним значенням і засобами вираження утворює граматичне протиставлення (опозицію), напр., грамема родового відмінка; граматичне значення, що входить в обов'язкову множинність взаємовиключних значень: жодні два значення з цієї множинності не повинні виражатися у складі словоформи завжди; 2) елементарна одиниця граматичного значення, виділювана у складі словоформи; граматична сема.

Грамéма (грецьк. *hramema (γραμμη)* – риска, абрис, мета) **«перекáзуваності»** – граматично маркована непряма інформація – факт, що мовець не був свідком описуваної ситуації. Тип евіденційних систем з грамемою «переказуваності» – один з найпоширеніших.

Грамéма (грецьк. *hramema (γραμμη)* – риска, абрис, мета) **у загáльній морфолóгії** (грецьк. *morpho (μορφή)* – форма, вигляд і *logos (*λογος*)* – слово, вчення) – особлива відповідність між низкою значень і низкою формальних показників.

Грамéми (грецьк. *hramema (γραμμη)* – риска, абрис, мета) **ендофóричні** – грамеми, що маркують внутрішні відчуття мовця: страх, голод, намір і под., які мовець може тільки відчувати, але не може сприймати їх збоку візуально-сенсорним способом. Грамеми виражають прямі джерела інформації.

Грáмотність комунікатúвна (прикм. від ім. *комунікація*) – сукупність комунікативних знань, умінь і навичок людини, що дозволяють їй ефективно спілкуватись у стандартних комунікативних ситуаціях в усній і писемній формах; володіння сукупністю знань, законів, правил, принципів, умінь, навичок і максим, що уможливлюють успішну і безконфліктну мовну комунікацію в стандартних комунікативних ситуаціях в усній та писемній формах вияву.

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Закони спілкування; Принципи спілкування.***

Грануля́ція (лат. *granulum* – зернятко) – **у дискурсології** – утворення дискретних елементів – **грáнул** – у континуумі середовища під впливом певного каталізатора; гранули у мові – дискретні функційно означені одиниці; структурні компоненти мовної системи (повнозначні морфо-лексичні одиниці, операторні слова); гранули-лексеми утворюються шляхом автокаталізу базових фонокінем і підлягають подальшим ступеням деривації; порівняно невеликий відсоток з них походить від форм ономатопеї.

Граф (грецьк. *graphē* – запис, накреслення від *grapho* – пишу) – **у дискурсології** – система об’єктів довільної природи (вершин) і зв’язок (ребер), що поєднують окремі пари цих об’єктів; кінцева непуста множинність, що містить P-вузлів і R-ребер.

Див.: ***Граф орієнтований***.

Граф (грецьк. *graphē* – запис, накреслення від *grapho* – пишу) **орієнто́ваний – у дискурсології** – граф з упорядкованими парами вузлів.

Див.: ***Граф***.

Графе́ма (грецьк. *graphē* – запис, накреслення від *grapho* – пишу + *-ема*) – найменша одиниця системи письма, що виражає відношення одиниці усного мовлення до її графічного зображення; мінімальна одиниця графічної системи мови (системи письма).

Графе́міка (грецьк. *graphē* – запис, накреслення від *grapho* – пишу + *-ема*) – сукупність графічних засобів, використовуваних під час писемної комунікації, які сприймають за допомогою оптичної системи суб’єкта (зором): почерк, шрифти, інтервали, текстові виділення, розміщення розділових знаків, внутрішньотекстові переходи тощо.

Гра́фіка (грецьк. *graphē* – запис, накреслення від *grapho* – пишу + *-іка*) – 1) розділ мовознавства, що вивчає літери алфавіту та діакритичні знаки в їхньому відношенні до звукового ладу мови і розглядає співвідношення між звуками і літерами; 2) сукупність усіх засобів писемності, правил про призначення письмових знаків та їхнє співвідношення з фонетичною системою мови; правила написання графічних знаків, у тому числі й літер (знак наголосу, розділові знак, дефіс, апостроф, пропуски між літерами); 3) система співвідношень між літерами алфавіту і звуками мови; ***заст.*** уміння писати, мистецтво володіння словом і висловленням. Основу Г. складає або один із принципів: а) фонетичний (літера позначає звук); б) фонематичний (літера позначає фонему); в) традиційний (літера не має ні звукового, ні фонемного значення). Основним принципом української графіки є фонематичний.

Графохі́д (грецьк. *graphē* – запис, накреслення від *grapho* – пишу + …-*хід*) – **у дискурсології** – система з власними відношеннями єдності й законами композиції, необхідних для побудови буквокоду (літерокоду).

Гре́цький алфаві́т (грецьк. *alphabetos* – назва перших двох літер грецької абетки: *alpha* і *beta*; у новогрецькій – *vita*) – див.: ***Алфавіт грецький***.

Гроте́ск (франц. *grotesque* – химерний, незвичайний, від італ. *grótta* – грот, печера) – зображення кого-небудь або чого-небудь у спеціально перебільшеному або применшеному гіперболізовано-комічному потворному вигляді, з елементами фантастики; низький комізм, потворні метафори, смішні вислови. Термін походить від знайдених на межі XV-XVI ст. Рафаелем Санті у римських підземних гротах химерних настінних малюнків з поєднанням рослинних і тваринних форм: *Ось він сидить, цей куций*

Мефістофель, / Недобрих учт похмурий бенкетар. / Ах, що йому до жінчиних пантофель, / Врядовницьких чинів, і орденів, і чвар! / Ковтає мовчки дим, вино слизьке і слину. / Мовчить, і дивиться, і гне свою живу, / Загострену, мов голий нерв, брову. / Неначе сласний кіт худу і хтиву спину. / То ж він – гігантський кіт, улесливо солодкий, / То ж він – замучений уявою маніяк, / В гурті розпутників, поетів і кривляк / Сидить з лицем диявола й девотки (Микола Бажан).

Гру́па – у дискурсології – сукупність взаємопротилежних і взаємонепротилежних елементів, на якій задана бінарна операція – «додавання» або «множення» одних елементів на інші згідно з відповідним законом композиції. У цьому разі необхідно, щоб вид «додавання» або «множення» підпорядкувався чотирьом аксіомам теорії груп: а) замикання; б) асоціативність; в) пронейтральний елемент; г) провзаємозворотні елементи.

Гру́па а́белева (прикм. від власного імені Абель Нільс Генрік – норвезький математик) – **у дискурсології** – математична група, що задовольняє операції перестановки ($a + b = b + a$; $a \cdot b = b \cdot a$) або комутативності.

Гру́па гі́перо-гіпоні́мічна – різновид лексико-семантичної групи, у складі якої одне слово (гіперонім) позначає певне родове поняття, а усі інші (гіпоніми) – видові поняття: *кущі* (гіперонім) і *аґрус, смородина, малина, калина, ліщина* (гіпоніми).

Див.: ***Гіперо-гіпонімія***.

Гру́па етні́чно-мо́вна (мо́вно-етні́чна) – 1) територіальна частина населення певного етносу, якій властиві відповідні культурно-побутові, соціально-етичні та мовні особливості (наявність діалекту, говору, говірки), а також особлива самосвідомість, самоназва, самоідентифікація; 2) кількісно незначна частина певного етносу, що територіально відокремилася від нього в результаті міграції, але зберегла попередню етнічну самосвідомість, мову, звичаї, побут, специфіку культури й побуту (пор., наприклад, українці в Австралії, Канаді та ін.).

Див.: ***Мова; Мова рідна; Білінгвізм; Картина світу мовна***.

Гру́па ле́ксико-семанти́чна – певна кількість слів, що об'єднуються за спільною семантичною ознакою (семантикою), семою, наявною в значенні кожного з них, незалежно від структури самого слова (назви осіб за відношенням до музичних інструментів (*скрипаль, віолончеліст, бандурист, гітарист, флейтист, піаніст* і под.); назви осіб за національністю (*албанець, англієць, білорус, македонець, серб, словак, поляк, литовець, латиш, естонець, хорват* і т. ін.); назви ознак за кольором предметів (*зелений, синій, жовтий, фіолетовий, блакитний* тощо); назви будівель та їхніх частин (*хата, кімната, дах, горище, димар, стеля, стіна, кроква, покрівля* та ін.) і под.); найбільш ємна за кількістю своїх елементів організація слів, об'єднаних базовим компонентом, що узагальнює кілька

родових сем (гіперсем). Г. л.-с. може охоплювати кілька лексичних парадигм, що вирізняються за тими чи тими гіперсемами; тісне об'єднання слів у межах лексико-семантичного поля.

Гру́па мов – див.: ***Гілка мов***.

Гру́па мовленні́єва (мо́вна) втори́нна – соціально-мовний колектив (корпоративно-мовна група), у межах якого реалізується, поглиблюється, варіюється або модифікується соціалізація та культурна визначуваність особистості (корпоративна група, соціально-мовний колектив, група за тими чи тими зацікавленнями, творчі клуби та ін.).

Див.: ***Мова рідна; Соціалізація***.

Пор.: ***Група мовленнєва (мовна) первинна***.

Гру́па мовленні́єва (мо́вна) перви́нна – соціально-мовний колектив (корпоративно-мовна група), у межах якого простежувані первинна соціалізація, набуття мовно-культурних знань та навичок, формуються основи ідіоетнічної мови, принципи мовної самоідентифікації (здебільшого, рідної).

Див.: ***Мова рідна; Білінгвізм***.

Пор.: ***Група мовленнєва (мовна) вторинна***.

Гру́па мо́вна нечисле́нна – кількісно обмежена, нечисленна (від 3 до 20 осіб) мовно-соціальна (мовно-корпоративна) група, що у своїй структурі об'єднує людей за спільною діяльністю та безпосередніми особистими контактами, постає основою формування та усталення певних типів емоційних стосунків (симпатії / антипатії, довіри / недовіри і под.), своєрідної шкали корпоративних цінностей, взаємин, норм поведінки тощо.

Пор.: ***Група мовленнєва (мовна) первинна; Група мовленнєва (мовна) вторинна***.

Гру́па мо́вна референ́тна (прикм. від ім. *референт*) – кількісно нечисленна мовна група, у межах якої найповніше виявляється особистість.

Гру́па ро́до-видова́ – те саме, що гіперо-гіпонімічна група.

Див.: ***Група гіперо-гіпонімічна***.

Гру́па темати́чна – група слів, що охоплює: 1) слова тієї самої частини мови однакового предметного спрямування; 2) слова різних частин мови, об'єднані спільним відрізком дійсності. Наприклад, тематична група *«Місто»* охоплюватиме а) іменники на позначення реалій міста (*вулиця, майдан, провулок, будинок, культурні заклади, транспорт* тощо); б) прикметники – характерні ознаки реалій (*вузькі і широкі* (вулиці), *красиві, високі* (будинки) і под.); в) дії, пов'язані з містом (*йти, прогулюватися, їхати* і т.ін.); г) прислівники (*надзвичайно, вчора, сьогодні* та ін.). У тематичній групі слова пов'язані не мовними зв'язками, а позамовними через реалії, що виражені ними.

Пор.: ***Група лексико-семантична***.

Гру́па форма́льна (прикм. від ім. *форма*) – **у комунікативній лінгвістиці** – група, створена за певною ухвалою (спеціально сформована

група), у рамах якої постають реалізованими фахово-ділові контакти, орієнтовані та спрямовані на виконання групових завдань.

Пор.: ***Групи неформальні.***

Гру́пи втори́нні – у комунікативній лінгвістиці – мовно-корпоративні групи або соціально-мовні колективи, де простежуванню постає варіація і модифікація тих чи тих соціальних зацікавлень мовних особистостей (певні фахові групи, група за тими чи тими зацікавленнями, творчі клуби і под.).

Пор.: ***Групи неформальні; Групи формальні.***

Гру́пи неформа́льні – у комунікативній лінгвістиці – групи мовців (комуні кантів), виникнення яких є спонтанним і зумовлене соціальною взаємодією людей, зацікавленнями, симпатіями, соціально-культурними цінностями і под.

Див.: ***Групи вторинні.***

Пор.: ***Групи формальні; Група мовленнєва (мовна) первинна; Група мовленнєва (мовна) вторинна.***

Групові́ но́рми (лат. *norma* – правило) **комунікати́вної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведі́нки** – див.: ***Норми комунікативної поведінки групові.***

Групува́ння гі́перо-гіпоніміч́ні – сукупність слів у семантичному полі, об'єднаних відношеннями ієрархічної супряжності (напр., *тварина* ↔ *кіт, пес, ведмідь, лисиця, тигр, лев, леопард* і под.). **Гіперо́нім** (грецьк. *hyper* – над, понад) – слово, що підпорядковує собі значення інших слів (напр., *тварина*). **Гіпо́нім** (грецьк. *hypo* – під, знизу) – слово, семантично підпорядковане іншому слову (напр., *кіт, пес, ведмідь, лисиця, тигр, лев, леопард* і под.).

Див.: ***Гіперонім; Гіпонім; Слово.***

Пор.: ***Голонім; Меронім.***

Губні́ при́голосні – див.: ***Приголосні губні.***

Гумбольдтіа́нство (ім., похідний від власного імені Вільгельма фон *Гумбольдта* – німецького філософа, лінгвіста, державного діяча) – сукупність поглядів на мову і способи її вивчення, що постали в руслі філософсько-лінгвістичної концепції Вільгельма фон Гумбольдта. Основою Г. є теза про активний вплив мови на мислення і свідомість її носіїв, а теоретично-методологічне підґрунтя цієї концепції – антропологічний підхід до мови, за яким повноцінне вивчення мови мусить здійснюватись у постійному взаємозв'язку зі свідомістю і мисленням людини, її культурою і духовним життям з концентрацією уваги на людській особистості як носієві і творцеві мовної картини світу.

Див.: ***Мова; Картина світу мовна; Картина світу концептуальна; Напрямок досліджень антропоцентричний.***

Пор.: ***Неогумбольдтіанство.***

Гу́мор (лат. *humor* – волога) – особливий вид комічного, в якому поєднується зовні комічне трактування предмета зображення з внутрішньою серйозністю; зображення смішного в жартівливому, добродушному тоні.

На́bео-констру́кції – посесивні конструкції з перехідним дієсловом із значенням «мати» (*Я маю будинок*).

Густати́вна (лат. gustatus – смак, смакове відчуття) **ле́ксика** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: ***Лексика густативна***.

Гу́чність зву́ка – у прикладній лінгвістиці – інтенсивність звукового відчуття, що викликана звуком у людини з нормальним слухом. Гучність залежить від сили звука і виражається кількістю децибелів, на які цей звук перевищує за інтенсивністю звук, прийнятий за межу чутності. Одиниця вимірювання гучності – децибел.

Д

Дава́льний відмі́нок – див.: ***Відмінок давальний***.

Дава́льний предикати́вний (прикм. від ім. *предикат*) – використання у постінфінітивній синтаксичній предикативній позиції форми давального відмінка: *Важко залишатися одному*.

Давномину́лий час – див.: ***Час давноминулий***.

Да́йджест (англ. *digest, букв.* – короткий виклад) – періодичне видання, що передруковує (здебільшого скорочено) матеріали з інших видань; короткий виклад новин із різних засобів масової інформації.

Дактилоло́гія (грецьк. *daktylos* – палець + *logos* – слово, учення, наука) – своєрідна форма мовлення, ручна азбука, що ґрунтується на використанні пальців рук. Кожна літера алфавіту передається умовним знаком – певним положенням і рухом пальців та п'ясті руки. У телемовленні використовують для спілкування з глухонімими. Використовується як замінник усного мовлення для спілкування з глухими, глухих між собою і як засіб навчання глухих.

Да́не – в актуальному членуванні речення являє собою щось, уже відоме, від чого відштовхується мовець (пор. тема).

Да́ні – відомості про об'єкти та явища, подані у формалізованому вигляді без вказівки на їхні властивості або умови функціонування.

Дати́в (лат. *(casus) dativus*) – давальний відмінок, орієнтований на периферійні семантичні ролі аргументів. Д. синтезує ролі реципієнта й адресата, ролі бенефактива й експерієнцера, відмінок непрямого додатка.

Див.: ***Відмінок давальний***.

Дати́зм (за ім'ям Датиса – мідійського військового начальника у Марафонській битві) – мовлення ламаною нерідною мовою, неоковирне за стилем і смаком, а також помилка у мовленні, допущена особою, що не зовсім добре знайома з певною мовою: *А тепера я вам бистренько доведу, що війна почалася рамного раньше, бо іменно в нас, на Чорном морі у три тридцять ночі, бо тоді був почувся гул мотора, потом прилетів «Ю-87», неізвесний самольот, і бросив бонбу в море. Літінант наказав усім тут принять кругову оборону, а смолічно побіг із пістолетом, щоб узнать у штаб. Іво там поранілі, бо він забув пароля, но він тоді найшов у собі сил добігти до «КеПе» і доложить, що він ранен. За це його бистренько покладовили на торпедного катера, де він і вмер. Це, товаріщі, була пєрва жертва войни по неосторожності* (Богдан Жолдак. Товарищі оддихающі).

Пор.: ***Інтерференція***.

Двобі́чність мо́вного зна́ка – обов'язкова наявність у знака звукової і графічної форми та значення, асоціативно пов'язаних між собою.

Двовидові́ дієслова́ – див.: ***Дієслова двовидові***.

Двозна́чність – висловлення, яке можна зрозуміти по-різному внаслідок можливостей різного сприйняття наявних у ньому синтаксичних зв'язків слів або внаслідок полісемії наявного слова, словосполучення, омонімії слова або форми слова: *Я відведу її додому* (до себе? / до неї?); *Може трапитися і те й інше* (те або інше / те й інше разом); *До Нового року я буду в Києві* (знаходитимуся там / побуваю там); *Ця лекція повинна бути прочитана компетентним вченим* (її повинен читати компетентний вчений // її повинні слухати компетентні вчені).

Двоїна́ – форма числа відмінюваних і дієвідмінюваних слів, що вживається в деяких мовах на означення двох осіб чи предметів і протиставлена однині й множині. В українській мові Д. збережена в окремих наріччях.

Двокра́пка – відокремлювальний розділовий знак (:), що використовується в безсполучниковому реченні та у простому реченні при узагальнювальних словах: *Віхола розпочалася з самісінького ранку**:** вийти з хати просто неможливо* (Ольга Кобилянська); *Із сучасних прозаїків дуже люблю читати ось кого**:** Олеся Бердника, Івана Білика, Олеся Гончара, Євгена Гуцала, Павла Загребельного, Юрія Мушкетика, Євгена Пашковського* (Україна молода. – 2007. – 11 вересня).

Двомо́вність – 1) те саме, що білінгвізм (див.: ***Білінгвізм***); індивідуальне або колективне вживання двох мов, що є наслідком різного статусу та функцій мов у певній державі. **Д. збалансо́вана** – мови виявляють рівну мовну компетенцію; остання властива і за **д. симетри́чної**. **Д. асиметри́чна** – це нерівноправні соціально-рольові статуси мов, у силу соціальних причин учасники комунікації використовують нерідну мову. **Д. акти́вна** є наслідком засвоєння другої (нерідної) мови під час безпосередніх контактів з носіями цієї мови; **д. паси́вна** постає тоді, коли суб'єкт, який володіє другою (нерідною) мовою, у спілкуванні все ж частіше надає перевагу лише одній з них, рідній. **Д. односторо́ння** – такий вияв д., за якого тільки один із двох народів володіє мовою іншого, використовуючи мову в комунікації (пор., наприклад, башкири, татари, якути та інші народи Росії, які опанували рідну та російську мови). **Д. двосторо́ння** наявна тоді, коли народи, які контактують, знають і використовують мови один одного (це простежуване на етнічних кордонах зі змішаним населенням). **Д. колекти́вна** (лат. *collectivus* – спільний, нагромаджений) – мовна ситуація в країні, за якої в її межах функціонують з різним ступенем поширення дві мови і яка відома у двох основних варіантах з різними перехідними випадками: 1) двомовність на рівні центральних органів країни з одномовним статусом її регіонів (наприклад, у Бельгії, Швейцарії); 2) двомовність на всій або на значній території країни, що завжди постає асиметричною і має чітко виявлювані тенденції до переходу або в диглосію, або й у подальшу одномовність (витіснення однієї з мов). **Д. індивідуа́льна** (франц. *individuel* –

особистий) здатність людини володіти двома мовами, у спілкуванні вільно використовувати кожну з них, переходити з однієї мови на іншу, простежувана здебільшого у вузькому колективі (наприклад, російське дворянство використовувало російську і французьку мови); **д. ма́сова** – особливістю є поширення серед значної частини етносу. **Д. конта́ктна** постає між носіями різних мов і культур, якщо в білінгвів активно-регулярні зв'язки з носіями рідної та чужої мови і культури; **д. неконта́ктна** – такий вияв Д., за якої між носіями різних мов нема регулярних контактів. **Д. культу́рна** виявлювана лише в конкретній комунікативній ситуації (наприклад, білінгв-перекладач використовує одну з мов упродовж роботи з делегацією). **Д. націона́льна** є особливою рисою членів однієї національної лінгвокультурної спільноти, які володіють двома мовами, рідною і нерідною, залежно від певної ситуації спілкування. **Д. шту́чна** – завжди результат засвоєння другої мови дидактичним шляхом у школі, гімназії, університеті, на мовних курсах тощо; 2) мовна ситуація, для якої характерним постає функційне розмежування двох мов; 3) те саме, що диглосія (див.: ***Диглосія***).

Двоскла́дне ви́словлення – див.: ***Висловлення двоскладне***.

Двоскла́дне ре́чення – див.: ***Речення двоскладне***.

Двофо́кусні при́голосні – див.: ***Приголосні двофокусні***.

Двочле́нне (двоскла́дне) складнопідря́дне ре́чення – див.: ***Речення складнопідрядне***.

Деабревіа́ція (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *абревіація*) **як спо́сіб мо́вної гри** – процес, зворотний абревіації, побудований на неправдивому розшифруванні абревіатури: *ОБС – одна бабуся сказала*.

Деад'єкти́в (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *ад'єктив*) – утворений від прикметника іменник зі значенням абстрагованої якості: *зелений → зелень; синій → синь; юний → юнь*.

Дебіти́ви – морфологічні показники необхідності.

Девальва́ція (лат. *de…* – префікс, що означає відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *valeo* – мати значення) **сло́ва** – втрата активності, смислового навантаження слова за умов його вжитку без урахування умов і завдань комунікації.

Деванага́рі – складове письмо, що становить основу більшості шрифтів сучасних мов Північної Індії. Його джерельною базою є складовий алфавіт брахмі; використовується в санскриті та мовах Північної Індії – гінді, маратхі, непальській та ін.

Девербати́в (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *вербум*) – утворений від дієслова іменник, віддієслівний іменник: *заїжджати → заїзд; об'їжджати → об'їзд; приходити → прихід*. У семантичному плані девербатив – це синкретична неізосемічна мовна одиниця, що постає фактом переходу дієслова в іменник,

поєднує граматичні властивості іменника (рід, відмінок, число) і дієслова (вид, почасти час, валентність), позначаючи опредмечену дію, зберігає семантичні зв'язки з вихідним дієсловом та використовується в мові для назви дії ↔ події, де вияв останньої завжди постає опосередкованим наявністю прямої дії ↔ події: *Вони кажуть, княже, що всюди на погостах і у висях тільки й чути, що про* ***похід Ярополка на Новогород*** (Семен Скляренко).

Девіатоло́гія (лат. *deviation* – відхилення від *de-* – від + *via* – дорога + *-…логія*) **комунікати́вна** (прикм. від ім. *комунікація*) – розділ комунікативної лінгвістики, що вивчає причини і механізми різноманітних типів невдач у спілкуванні.

Девіа́ції (лат. *deviatio* – відхилення від *de-* – від + *via* – дорога) **спілкува́ння** – типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язані з мовною і комунікативною компетенцією учасників спілкування.

Девіа́ція (лат. *deviatio* – відхилення від *de-* – від і *via* – дорога) **комунікати́вна** (прикм. від ім. *комунікація*) **/ Невда́ча комунікати́вна** – збій у спілкуванні, недосягнення перлокутивного ефекту тощо, причиною якого є недостатня комунікативна компетенція адресанта, перш за все недотримання правил, максим, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу; негативний, або від'ємний результат комунікації, недосягнення адресантом поставленої комунікативної мети і прагматичних спрямувань, відсутність взаєморозуміння і згоди між комунікантами. Пов'язана зі специфікою комунікативної семантики та прагматичними чинниками; **у психолінгвістиці** – відхилення від психічної норми, маніфестація інтенсивної аномальної поведінки.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Міжкультурна комунікація; Компетенція комунікативна; Ефект перлокутивний.***

Пор.: ***Девіація мовна.***

Девіа́ція (лат. *deviatio* – відхилення від *de-* – від і *via* – дорога) **мо́вна** – тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні, причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників. Це різноманітні помилки, неточності, обмовки, описки, лінгва-ляпсуси тощо, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Мова; Код мовний; Компетенція мовна; Мета спілкування (комунікативна).***

Пор.: ***Девіація комунікативна.***

Девіа́ція (лат. *deviatio* – відхилення від *de-* – від і *via* – дорога) **у спілкува́нні – у комунікативній лінгвістиці** – різноманітні типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування.

Див.: ***Девіація комунікативна***; ***Девіація мовна*.**

Деду́кція (англ. *deduction* від лат. *deducere* – походити, походити з відповідних коренів, *deductio* – виведення від *deduco* – встановлюю) – спосіб дослідження, що полягає в переході від загального до окремого; одна з форм умовисновку, за якої на основі загального правила з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення. Дедуктивний умовисновок прямує від загального до часткового. Із загальних передумов встановлюють частковий випадок. Так, якщо вважати, що жінка (як протилежність чоловіка) пов'язує свою кар'єру швидше із зовнішніми обставинами, ніж зі своїми здібностями, можна очікувати, що в аналізі відповідної розмови, де жінка говорить про свою кар'єру, можна виявити цю особливість. Водночас ніхто не здивується, якщо виявить підтвердження цьому. Висновки, зроблені на основі дедукції, істинні, якщо істинні основи. Отже, індуктивні висновки – за дотримання логічних правил – не уосновлюють ніяких нових відкриттів. Вони не розширюють знання дослідника. Дослідження, що реалізують принципи критичного раціоналізму (Карл Поппер), здебільшого організовані згідно з принципами дедукції; з теорії (системи загальних тверджень) продукують гіпотези (пояснення), валідність яких можна критично протестувати на особливих випадках емпіричних даних. Цю процедуру можна охарактеризувати як «скеровувану правилами». Текстовий аналіз витримано у принципах дедукції, якщо спочатку опрацьована схема категорій, а потім вивчають текст для визначення частоти і в якій формі наявні ці теоретичні конструкти.

Див.: ***Абдукція; Індукція***.

Деетимологіза́ція (лат. *de…* – префікс, що означає відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *етимологізація*) – 1) історичні зміни словотвірної структури і значень слова, що зумовлює розрив зв'язків між спорідненими словами та утворенню немотивованих похідних основ, які виступають у сучасній мові як нові (самостійні) корені. Так, *жар* і *гар* у сучасній мові не сприймаються як споріднені слова; 2) втрата словом внутрішньої форми та мотивованої прозорості. Варто враховувати, що для високоосвічених людей внутрішня форма, втрачена для інших людей, залишається невтраченою зі всіма супровідними величинами сприйняття чужого і продукування власного мовлення. Так, слово *оранжевий* може асоціюватися в такого індивіда з образом апельсина, слово *чарівний* – з чаклуванням та ін. В окремих випадках внутрішня форма слова надзвичайно прозора і легко простежувана, особливо в похідних словах: *чоботар* – майстер з ремонту чобіт і под.

Дезафіксáція (франц. *des…* – від, раз; префікс на позначення знищення, видалення або відсутності чогось + *афіксація*) – втрата афікса при слово- і формоутворенні.

Дезидерати́ви – морфологічні показники бажання.

Дезінформáція (франц. *des…* – від, раз; префікс на позначення знищення, видалення або відсутності чогось + *інформація*) – особливий

тип інформації, суть якої в тому, що через неадекватність текстів (семантичну, синтаксичну, прагматичну) вона створює в аудиторії оманливу систему орієнтації, формує неправильну картину дійсності, викривлює цінності й приховує справжню мету. Засобами дезінформації є і пряма брехня, і напівправда, поширення чуток, замовчування фактів, неправильні акценти в повідомленнях, неадекватні коментарі, демагогічні обіцянки, популістські загравання з аудиторією тощо. Сформована таким чином неправильна свідомість спричиняє неадекватні прагнення і форми поведінки, що відповідає меті дезінформаторів.

Де́йксис (грецьк. *déixis* – вказівка) – вказівка як тип значення або функції мовної одиниці, що виражається за допомогою займенникових слів та інших граматичних засобів; одна з функцій мови.

Історія вивчення поняття ***дейксису*** сягає античних граматик (стоїки, Аполоній Дискол та ін.). Активно опрацьовували дейксис видатні лінгвісти, логіки кінця XIX – початку і середини XX століття (Еміль Бенвеніст, Карл Бругман, Карл Бюллер, Уільям Вайнрайх, Отто Єсперсен, А. Норен, Чарльз Пірс, Олександр Потебня, Бертран Рассел, Роман Якобсон та ін.). Не менш активно вивчають дейксис і в другій половині XX – початку XXI століть, що пов’язано з видозміною наукової лінгвістичної парадигми й активізацією антропоморфного підходу до вивчення та новими аспектами аналізу мовленнєвих актів (Юрій Д. Апресян, Надія Д. Арутюнова, Іван Вихованець, В’ячеслав Вс. Іванов, Адам Є. Кібрик, Джон Лайонз, Олена В. Падучева, Чарльз Філлмор, Уільям Чейф та ін.). Дейксис – це розташування осіб у просторі та їхня ідентифікація, час здійснення акту спілкування, рольова участь в акті спілкування партнерів (за Дж. Лайонзом, Чарльзом Філлмором). Д. є одним зі способів референції. Розмежовують: 1) рольовий (соціальний, статусно-рольовий) дейксис – вказівка на учасників комунікації типу *я – ти, мій – твій* – суб’єкт, пор.: *Сьогодні день пливе в гори, а* ***мені*** *на спогад приходить дитинство* (Микола Вінграновський); або на предмет мовлення та ступінь його наближення / віддалення (*цей – той, ось – там*) у певній ситуації – об’єктний: *На всіх присутніх з рами вождь поглядав.* ***Він*** *був суворим* (Юрій Покальчук); 2) хронотопний – вказівка на просторово-часову локалізацію повідомлюваного факту (*тут, тепер*): *А гори висять, дихають тривогою* ***Там*** *народжується злива,* ***там*** *постає грім,* ***звідти*** *приходить блискавиця* (Марія Матіос); 3) генералізувальний – узагальнена вказівка на попередній зміст: *У ранньому серпанку пробігла сарна, прострибав заєць, мигнула білка;* ***все це*** *бігло до лісу, шукаючи там захисту від стрілянини* (Юрій Яновський); 4) дискурсивний – актуалізована співвіднесеність в умовах комунікації.

Вияв дейксису сигналізує, що референт мовного виразу наявний у ситуації спілкування, доступний для сприйняття органами чуттів, і мовець реалізує референцію до нього, тим або іншим способом вказуючи на нього. Так, дейктично реалізованою постає означена референція до конкретної

книжки, якщо, взявши її в руки або вказавши на неї жестом, кажемо: *Я купую* ***цю книжку.***

Узагальнювальним та організаційним стрижнем лінгвістичної теорії дейксису є семіотична структура дейксису й ґрунтується на класичній дейктичній тріаді «***я – тут – зараз***» та похідних «*тут – там»*, «*той – цей»*, «*зараз – тоді»*, «*я – ти»* та ін. Останні складають основу категорій та опозицій дейксису. У тлумаченні дейксису слід враховувати, що 1) базовим семантичним поняттям дейктичної лексики є поняття *я* (*той, хто говорить*); 2) опозиція *я – не я* виступає стрижнем опозиції близького і віддаленого дейксису типу *цей – той, зараз – тоді*; 3) первинний дейксис завжди пов'язаний зі спілкуванням і є діалогійним, а його оповідні вияви постають вторинними; 4) чітко окресленими виступають часовий (точка відліку *зараз* для учасників спілкування) і просторовий (*тут – там, той – цей, туди – сюди*); 5) дейктичні слова створюють у мові «наївні картини» простору і часу та ін.

В індоєвропейських мовах особові та просторові дейктики належать до найдавнішого і найстійкішого прошарку мовленнєвих одиниць, оскільки всі слова колись поділялись на два лексико-семантичних типи: «якісні» (відображають дійсність через її конкретні ознаки (пойотетичні)) та «вказівні» (властива функція вказівки щодо розташування об'єктів, відношення до особи (дейктичні)). Останні складали особливий клас займенників.

Дейктичність може виступати основним значенням слова або граматичної категорії. До лексичних засобів дейксису належать: а) займенники, для більшості яких притаманна **дейкти́чна**, або **індексáльна,** функція: особові (*я, ти, ви, ми* та ін.), вказівні (*той, та, те, ті, цей, ця, це, ці* і под.); б) вказівні прислівники (*тут, там*); частки (*це, то, ось*); в) особливі співвідношення префіксів у дієслів і прийменників (синхронна тотожність префіксів і післяслівників): *підійти до ↔ відійти від; зайти до ↔ вийти з*; прийменники: *на, у* та ін. Дейксис реалізується і на синтаксичному рівні за допомогою окремих означень (***ця*** *вулиця* / ***та*** *вулиця*) і под.

Дейктичність властива граматичним категоріям роду, числа, відмінка іменника, виду, стану, часу, таксису дієслова (особливо у мовленнєвій ситуації, внаслідок співвідношення з особою мовця та відповідним часом і місцем мовленнєвого акту), в яких сфера вказівки обмежена системою самої мови і співвідноситься зі структурою речення; **у комунікативній лінгвістиці** – вказівка у процесі спілкування за допомогою засобів мовного коду на учасників комунікативного акту, предмет мовлення, міру його віддалення, часову та просторову локалізацію тощо.

Дейктичним (або індексальним) знакам властива змінна валентність, їхній вибір здебільшого зумовлений егоцентричним чинником, тобто орієнтацією на мовця (у широкому сенсі – адресанта), час та місце його мовленнєвого (або текстового) акту, порівнювальний з ним статус

співрозмовників та ієрархія статусних і функційних ролей, відношення відповідного його висловлення до попередніх чи наступних фрагментів цієї комунікативної події.

Дейктичні й індексальні вирази стосуються екстралінгвістичної реальності і набувають свого значення тільки в референції до мовленнєвої ситуації, у якій вони були вимовлені. Прикладом дейктичних виразів постають особові займенники (*Я, Ви* тощо), вказівні займенники (*цей, той* та ін.) і прислівники (*тут, тепер*).

Де́йксис (грецьк. *déixis* – вказівка) **часови́й** – орієнтація часу ситуації щодо часу моменту мовлення. Оскільки час у природних мовах мислиться лінійно, то здебільшого часову ситуація зведена до вказівки щодо хронології двох ситуацій на осі часу: описуваної ситуації й ситуації мовленнєвого акту. Категорія часового дейксису містить три / чотири грамеми: 1) теперішній – ситуація збігається в часі з моментом мовлення; 2) минулий – ситуація передує моменту мовлення; 3) майбутній – ситуація постає після моменту мовлення; 4) давноминулий час – ситуація передує щодо попереднього моменту мовлення. Використовують також латинські терміни: 1) презенс; 2) претерит; 3) футурум; 4) плюсквамперфект. В окремих мовах наявні дві грамеми: 1) минулий і 2) неминулий час (фінська, японська, алгонкінські та інші мови). Існують системи без вказівки на час.

Див.: ***Дейксис.***

Де́йксис (грецьк. *déixis* – вказівка) **просторо́вий** – шифтерна орієнтація об’єкта або ситуації, вказівка на розташування у просторі або часі щодо дейктичного центру, пов’язаного з мовленнєвим актом. Він постає вказівкою на розташування об’єкта щодо мовця. Подібну локалізацію можуть виконувати вказівні (дейктичні) займенники. Морфологічно вони можуть бути іменниками (*він*), прикметниками (*цей, той*), прислівниками (*он, там*) та ін. Суттєві в цьому разі їхні дейктичні опозиції. Мінімальна дейктична с система складається з двох грамем: 1) близько від мовця (близький дейксис); 2) не близько від мовця (віддалений дейксис). Наприклад: *цей – той*. Існують розширені варіанти дейктичної системи: 1) тричленна система (іспанська і португальська мови); 2) чотирьохчленна система (куї, куві); 3) багаточленна (дагестанські мови).

Див.: ***Дейксис.***

Де́йксис (грецьк. *déixis* – вказівка) **рольови́й** – локутори.

Див.: ***Дейксис.***

Дейкти́чний (грецьк. *déixis* – вказівка) **центр** (лат. *centrum* від грецьк. *kentron* – зосередження, вістря (циркуля)) – див.: ***Центр дейктичний.***

Деклама́ція (лат. *declamare* – голосно говорити) – в античності – мистецтво викладу високих думок і почуттів у пишномовній формі; сьогодні – досить урочистий стиль виголошення художніх творів, особливо віршів.

Декларати́в (лат. *declarativus* – той, який заявляє від *declaratio* – заява від лат. *declaro* – заявляю, оповіщаю) / **Деклара́ція / Акт церемоніа́льний** (прикм. від ім. *церемонія*) – тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого – здійснювати вплив на соціальні стосунки людей (іменування, призначення на посаду, висунення кандидатом, відкликання кандидата, оголошення війни тощо), тобто ілокутивною метою є негайне зміна об'єктивної реальності; тип мовленнєвого акту, в якому визначальним постає проголошення; є мовленнєвою частиною ритуалів; мета декларативна – встановити відповідність між пропозиційним змістом повідомлення та реальністю. За Джоном Роджерсом Сьорлем, йому властиві такі диференційні ознаки: 1) ілокутивна мета – внесення / оголошення уповноваженою особою змін до статусу позначуваного об'єкта; 2) напрям налаштування – одночасно і «слова – реальність», і «реальність – слова»; 3) відсутність умови щирості. Констатовано, що декларації – члени класу перформативів. З-поміж визначальних функцій декларатива виокремлюють: надання / присвоєння імені, окреслення дефініції, оголошення призначення, оголошення звинувачення, затвердження порядку денного, відкриття засідання (за Петером Вундерліхом). Існує твердження, що декларативам не властива ілокутивна сила (Джон К. Ліч), тому що вони, очевидно, належать до конвенційних мовленнєвих актів і знаходять свій вияв у суто ритуальних ситуаціях. За К. Бахом, декларації корелюють з ефективами і вердиктивами. Для В. Богданова, визначальною рисою декларативів постає інституційність (ритуальність).

Декодува́ння (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну або скасування + нім. *kodieren* – перетворювати) **мо́влення** – переведення адресатом змісту (значення) отриманого від адресанта мовного повідомлення у звичні особистісні смисли; процес розшифрування повідомлення, перетворення символів на значення.

Див.: ***Сприйняття мовлення; Смисл комунікативний.***

Пор.: ***Породження (кодування) мовлення.***

Декорел я́ція (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *кореляція*) – історичний процес зміни напряму похідності й відповідно словотвірних зв'язків слова: слово *заморозки* сьогодні постає як похідне від дієслова *заморозити*, але історично воно пов'язане зі зниклим іменником *заморози* «перші морози».

Деле́ція (лат. *deleo* – знищувати, руйнувати) – **у комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці** – упущення, що окреслює редукцію важливих частин повідомлення й експлікована такими маркерами, як компаративно-суперлативні конструкції, судження, номіналізації та неспецифічна лексика: *Це найдоступніша медицина; Найгарячіша кава «Якобз»* та ін.

Деліберати́в / Делібера́т (англ. *deliberat*) – компонент зі значенням змісту мовленнєвомисленнєвої соціальної дії або сприйняття; денотативна

роль об’єктного типу, особа, предмет, подія, об’єкт інтелектуальної діяльності адресанта: *Пісня **про рушник*** (Андрій Малишко).

Демаго́гія (грецьк. *demagōgia*) **лінгвісти́чна** – використання в мовленні засобів масової інформації універсальних висловів як конкретних субститутів, що пов’язані зі здатністю мови видавати одне за інше.

Демінути́в (дімінути́в) (лат. *deminuo* – зменшувати) – зменшувально-пестливі форми слів. В українській мові їх надзвичайно багато й вони здебільшого використовуються для вираження позитивної оцінки, позитивного відношення до позначуваних осіб, предметів, явищ (*Яка пташечка! Яка яблунька! Я хочу таку білочку*) або для висловлення ставлення до співрозмовника ((Марія:) *Підійди до мене, мій синочку* (Марко Вовчок)). Досить поширеними постають демінутиви – похідні від іменників на позначення родинності, свояцтва, назв частин тіла, домашніх тварин, найменувань предметів одягу, продуктів харчування. Нетипові демінутиви від назв професій, звань та ін.; демінутиви можуть поставати засобом вираження зневаги, приниження: *У нас у групі навчаються тільки синочки і донечки дуже «крутих» і дуже «знаменитих»* (Україна молода. – 2007. – 6 жовтня). Те саме, що ім’я зменшувальне: *донечка, синочок, татусь, матусенька; лісочок, тополенька, озеречко*.

Демонстрати́в (лат. *demonstrativus* – вказівний) – компактна група дейктичних слів, основною функцією яких у мові є вказівка. Традиційно до них зараховують вказівні займенники, прикметники і прислівники: *цей – той, тут – там*. Постаючи ядерним компонентом просторового дейксису, демонстративи використовуються і в анафорі, і в ката форі, забезпечуючи таким чином зв’язність дискурсу, що особливо стосується мов, у яких немає самостійних особових займенників третьої особи. Основними параметрами варіативності Д. у природних мовах є ступінь насичення системи і кількість дистантно-протиставлених елементів. Під таким насиченням розуміються частиномовний інвентар, що задіяний у вираженні семантики вказівки, а також набір подібних за значенням компонентів. Маються на увазі набір елементів, що наявні в системі, – вказівні займенники (*цей – той*) і прикметники (*такий, як я – такий, як він*), прислівники місця (*тут – там*) та ін., кількість яких суттєво варіюється за мовами. Так, у грузинській мові наявні три вказівні прикметники зі значенням ʻтакий’(*aseti, am[da]gwari, amnairi*); у мегрельській їх чотири (*tecal, tener, teper, teǯgu[r]a*), в українській мові (подібно в білоруській, болгарській, польській, російській, словацькій і под.) виявний тільки один. Здебільшого Д. мають бінарно-опозитивний вияв у мовах (*цей – той*), хоча можливий і тернарну опозицію, надзвичайно рідко реалізується чотири дейктики. В українській мові наявна двоелементна дейктична система: *цей – той*. Анафоричне вживання слів *цей* і *той* виступає надзвичайно частотним у порівнянні з власне-дейктичним. За конкретної просторової вказівки використовується триелементна система *ось цей – ось той – он той*. У вказівці на одинично віддалений об’єкт може

використовуватися як дейктик *он оцей*, який не можна поставити в один ряд з наведеними (його вживання може зумовлюватися бажанням виділити одиничний об'єкт з маси ідентичних для нього об'єктів, не протиставлених дистантно). Це зовсім не означає, що українська система складається з трьох або ж з одного компонента; навпаки, можливі випадки накладання однієї дейктичної підсистеми на іншу (пор.: *Та не ця книжка, а ось ця … і ще он та!*), що багаторазово ускладнює загальну картину.

Денаціоналіза́ція (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *націоналізація*) – прогнозовані в національному питанні мовна політика і практика, що скеровані на обмеження і витіснення власне-національних форм суспільного буття різних етносів у повному вимірі. Денаціоналізація виявляється в змінах у мові, культурі та політиці.

Денота́р (англ. *denotar*) – денотативна роль суб'єктного типу, агенс у ситуації передавання матеріального об'єкта: ***Батько*** *дав синові книжку***.**

Денота́т (лат. *denotatum* – позначуваний, позначене) – 1) сутність, явище реального або мисленнєвого (ментального) світу, що кодовано мовним знаком безвідносно щодо його природних або диференційних ознак (*орел, горобець* та ін.). Д. – предметне значення слова, що характеризує зв'язок лексичної одиниці з позначуваним об'єктом, відповідне його спрямування на нього. Денотати можуть бути речами й ознаками (властивостями і відношеннями), реальними або уявними, референційно означеними і референційно неозначеними, одиничними (кіт *Мурчик*) і множинно-родовими – рівень класу (*шпак*). Синонімом денотата в логічній семантиці є ***екстенсіонал***; 2) пов'язаний з певним словом у свідомості мовця цілісний образ типового репрезентанта як носія сутностей певного класу одиниць (у слова *птах* у першому розумінні денотатом виступає множинність усіх птахів (***десигнат***), а в другому – образ типового птаха (для нас останнім постає щось типу горобця або синиці). Синонімом денотата у когнітивній семантиці є ***прототип***. У логічному аналізі мови це поняття охоплює такі тлумачення: 1) денотат лексичної одиниці (протистоїть сигніфікату; див. ***сигніфікат***); 2) денотат як денотативне значення; 3) денотат як елемент екстенсіоналу (сукупність об'єктів, позначуваних відповідною мовною одиницею); 4) денотат того чи того мовного (мовленнєвого) сегмента (є тотожним референту (А.Річардс та Ч.Огден)).

З поняттям ***денотат***а пов'язане ***денотативне значення***, що виступає в ***актуальній*** та ***віртуальній*** модифікаціях. ***Актуальний денотат*** мовного виразу – це той предмет, який має на увазі мовець, вживаючи цей вираз у мовленні (дорівнює ***референту***). Віртуальний денотат (дорівнює денотату) наявний у різних мовних форм будь-яких синтаксичних типів. Так, у виразі *Дитина спить* денотатом імені *дитина* буде множинність об'єктів, які є чиїмись дітьми, а денотатом дієслова *спати* постає множинність усіх ситуацій, що можуть бути названі цим дієсловом. Денотатом усього речення

Дитина спить виступає загальна множинність ситуацій сну, що наявні на момент мовлення і суб'єктами яких є чиїсь діти.

Денотація незалежна від висловлення. У конкретному висловленні те чи те слово набуває відповідного смислу: смисл і денотація перебувають у відношеннях зворотно пропорційної залежності: широка денотація зумовлює звуження смислу і навпаки.

Аналогічне відношення в логіці описується в термінах різниці між ***екстенсіоналом*** та ***інтенсіоналом***.

Див.: ***Сигніфікат***.

Денота́т (лат. *denotatum* – позначуваний, позначене) **ре́чення** – частина *зовнішньої семантики* речення, компонент ситуації, репрезентований предметами, що належать до її виміру та які залишаються постійними при зміні *сигніфіката* речення: *Петрик дав Марійці книжку – Марійка отримала книжку від Петрика – Книжка отримана Марійкою від Петрика.*

Денотати́вна (прикм. від ім. *денотат*) **роль** (франц. *róle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) – див.: ***Роль денотати́вна***.

Денотати́вний (прикм. від ім. *денотат*) – такий, що служить для співвіднесення з певним референтом, який вказує на предмет безвідносно щодо його природних або відмітних властивостей.

Деноти́в (англ. *denotyv*) – денотативна роль об'єктного типу, матеріальний предмет у ситуації передавання: ***Цю книжку*** *мені передала подруга*.

Дента́льні (лат. *dentalis* від *den (dentis)* – зуб) **при́голосні** – див.: ***Приголосні дентальні***.

Деоніміза́ція (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *онімізація*) – те саме, що апелятивація.

Пор.: ***Онімізація***.

Депревербá́ція (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *превербація*) – утворення простого дієслова від префіксального.

Депрека́ція (лат. *deprecation* – мольба, просьба щодо прохання, посилання проклять) – вираження емоційного прохання до людини, інколи урочистим тоном або з прокляттями, для того щоб хвилювати: *Ми звертаємось до вашого розуму, до вашої совісті: відпустіть ні в чому невинних заручників! Будьте справжніми патріотами!*

Депре́сія (лат. *depressio* – приглушення) – **у психолінгвістиці** – психічний розлад, що виникає здебільшого після негативних подій у житті людини, однак може розвиватися і без очевидної причини.

Деревля́ни – назва слов'янського племені чи союзу племен, що відповідає географічному виднокругу їхнього життя, тлумачення їхньої назви таким чином подано й у давньоруському літописі: вони – «деревляни, оскільки сиділи в лісах» (Повість врем'яних літ). Деревляни належали

до східних сусідів волинян (див.: ***Волиняни; Анти; Склавини; Венеди***), сусідство з волинянами деревлян проходило уздовж р. Случ, що сьогодні простежуване розмежуванням середньополіського діалекту північного наріччя української мови на західну й центральну групи говірок; займали територію – на півночі між середньою течією р. Уборті й Нижньою Прип'яттю до Тетерева на півдні й від Случі на заході, але на сході до Дніпра не доходили. Племінним центром деревлян був **Іскоростень** (нині м. Коростень Житомирської області). З Києвом у деревлян були складні стосунки. Відомо, що у *833 р. князь Олег примусив деревлян платити йому данину, а в 907 р. деревлянські воїни в складі київської дружини брали участь у поході на Візантію. По смерті Олега деревляни захотіли повернути втрачену незалежність і перестали платити данину київському князеві, але не мали успіху*. Очевидно, залежність деревлян від Києва тривалий час була відносною – обмежена тільки сплатою данини та участю у воєнних походах. Коли данина для них здавалася великою, деревляни повставали. Так, у 945 р. під час збору данини («полюддя») вони вбили надто жорсткого, на їхній погляд, київського князя Ігоря, за що його дружина Ольга в наступному році організувала похід на деревлян і вщент розбила їхнє військо, спалила місто Іскоростень. Навіть у складі Київської Русі деревляни зберігали свої етнографічні традиції, ритуали, обряди, звичаї. Деревляни ховали померлих спочатку за обрядом тілоспалення, а в X ст., можливо, вплив волинян, переважно через тілопокладення на горизонті з курганним насипом. Останні такого типу поховання датовані XII-XIII ст.

Де́рево зале́жностей – розташоване дерево, використовуване для зображення структури підпорядкування в реченнях природної мови.

Держа́вна мо́ва – див.: ***Мова державна***.

Дерива́т (лат. *derivatus* – відведений) – похідне слово; **у дискурсології** – дискурсивна модель гомологічного типу, що ґрунтується на розподібненні форми базової величини через посередництво оператора деривації.

Дерива́т (лат. *derivatus* – відведений) **лекси́чний** (прикм. від ім. *лексика*) – похідне, лексичне значення якого не тотожне значенню мотиватора: *аспірант – аспірантура* тощо.

Дерива́т (лат. *derivatus* – відведений) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) – похідне, значення якого тотожне лексичному значенню твірного у всіх синтаксичних компонентах, але відрізняється частиномовною належністю: поливати – полив, підходити – підхід тощо. До синтаксичних дериватів належать: 1) девербативи; 2) деад'єктиви; 3) якісні прислівники; 4) відносні прикметники та ін.

Дериватоло́гія (лат. *derivatus* – відведений + *-логія*; *деривація* і *-логія*) – див.: ***Словотвір*** (2).

Дериватор (похідне від – *дериват* +*-ор*) – те саме, що й формант. Словотвірний формант, найменший у формальному і семантичному відношенні засіб, що відрізняє похідне слово від твірного.

Деривацíйне (прикм. від ім. *деривація*) **знá чення** – див.: ***Значення деривацíйне.***

Дерива́ція (лат. *derivatio* – відзосередження, утворення від *derivo* – відводжу, утворюю) – 1) встановлення похідності (у широкому смислі) одного з іншого; створення одних мовних одиниць (дериватів) на основі інших (твірних); процес утворення або зміни мовних одиниць щодо вихідних одиниць (напр., утворення слова *каменяр* від твірного *камінь*). У мові наявна деривація лексична і деривація синтаксична; 2) те саме, що афіксальна деривація.

Див.: ***Афіксація; Словотвір; Деривація лексична; Деривація синтаксична.***

Дерива́ція (лат. *derivatio* – відзосередження, утворення від *derivo* – відводжу, утворюю) **актáнтна** (лат. *ago* – дія; прикм. від ім. *актант*) – зміна складу або референційних характеристик учасників ситуації. Якщо стан змінює прагматичну інтерпретацію ситуації, то за актантної деривації змінюється склад учасників ситуації та їхні семантичні ролі. Семантичні перетворення, що складають зміст актантної деривації, поділяються на такі типи: *1) підвищувальна (збільшувальна)* деривація – збільшення кількості обов'язкових актантів вихідної ситуації; *2) знижувальна (понижувальна)* деривація – зменшення кількості обов'язкових актантів вихідної ситуації; *3) інтерпретувальна* деривація – зміна референційних характеристик, або типу актанта, вихідної ситуації.

Дерива́ція (лат. *derivatio* – відзосередження, утворення від *derivo* – відводжу, утворюю) **зворóтна** – див.: ***Словотворення зворотне.***

Дерива́ція (лат. *derivatio* – відзосередження, утворення від *derivo* – відводжу, утворюю) **лексúчна** (прикм. від ім. *лексика*) – різновид деривації, за якої лексичне значення похідного не тотожне значенню мотиваційного слова: *сніг – підсніжник.*

Дерива́ція (лат. *derivatio* – відзосередження, утворення від *derivo* – відводжу, утворюю) **синтаксúчна** – процес перетворення синтаксичної функції мовної одиниці (*дерево – дерев'яний*, *синій – синьо*), а також різних синтаксичних конструкцій трансформацією певної базової основи (*діти висаджують дерева – дерева висаджуються дітьми – висадження дерев дітьми*). Д. с. – це деривація, що відбувається всередині того самого лексичного значення: *міркувати – міркування* (синтаксичний девербатив).

Дерива́ція (лат. *derivatio* – відзосередження, утворення від *derivo* – відводжу, утворюю**) стилістúчна –** вживання в одному висловленні двох спільнокореневих слів: *У сильного завжди безсилий винен*. У цьому разі помітний ефект гри слів, інколи відтінок вишуканості з відтінком претензійності.

Десемантиза́ція (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *семантизація*) – втрата словом повнозначного лексичного значення, пор. значення дієслова *бути*

у словосполуках типу ***бути*** *з товаришем,* ***бути*** *в лісі* і ***бути*** *маляром,* ***бути*** *в солдатах,* ***бути*** *красивим*.

Десемантизо́ваний (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *семантизований*) – те саме, що асемантичний.

Див.: ***Асемантичний***.

Десигна́т (лат. *designatus* – позначений від лат *designatio* – позначення) – змістовний аспект мовного знака, поєднаний з акустичним образом (позначенням). Поняття ***десигната*** прийшло із семіотики, де десигнат постає складником процесу, в якому щось функціонує як знак (тобто ***семіозису***). Структуру процесу семіозису разом з ***десигнатом*** утворюють: 1) об'єкт / явище, що виступає як знак (знаконосій); 2) користувач знака (інтерпретатор). Відповідно до складників у семіотиці розрізнено відношення: а) синтаксичні – відношення знака до знака: *зелене світло – рух дозволено*; б) семантичні – відношення знака до його десигната; в) прагматичні – відношення знака до інтерпретатора. Найпослідовніше опрацював поняття ***десигната*** Ч.У. Морріс. Десигнат знака – це рід або клас об'єктів (денотатів), щодо яких застосовується знак, тобто об'єкти з відповідними властивостями, які інтерпретатор враховує завдяки наявності знакового засобу (*птах* як *множинність* усіх *птахів*).

У семантиці під десигнатом слід розуміти сукупність диференційних ознак значення, що утворюють його «структуровану» (пор. у дієслів типу *йти, їхати, плисти, летіти* десигнатом є *переміщатися*). Десигнати як зміст того чи того поняття можуть поставати різними в межах одного денотата (десигнати *переможець біля Аустерліца* та *переможений біля Ватерлоо* мають той самий денотат *Наполеон*). Значення слова може набувати переважно ***десигнативного*** статусу в тому разі, коли для мовця суттєвим є його класифікаційний вимір. Так, слово *гарна* для лікаря-дієтолога щодо визначення особливостей певної дієти для пацієнта має переважно десигнативне значення, а для пацієнта – десигнативне й оцінне. Десигнату може бути властива парадигма певних засобів вираження (десигнаторів, за М.В. Нікітіним), що постають фіксаторами першого тільки в рамках номінативної одиниці (*-оньк-, -есеньк-, -юсіньк-* і под. як вияви десигната пестливості: *кумонька, теплесенький, тонюсінький*). Інколи Д. витлумачують як ідеальний об'єкт, позначуваний певним ім'ям, на відміну від денотата – предметної сфери, що референтна відповідному імені (див., наприклад, т. зв. «пусті поняття», що мають Д., але не мають денотата (*кентавр, русалка, мавка, перелесник, злидні* тощо) (С.В. Воробйова).

Пор.: ***Денотат; Сигніфікат***.

Дескрипти́в (англ. *deskryptyv*) – протагоніст, денотативна роль суб'єктного типу при характеризаційних предикатах, містить кваліфікативну, квантитативну ознаку: ***Василько*** *був невеличкого росту, худорлявий* (Валер'ян Підмогильний) – квалітативна ознака; ***Їх*** *було сьогодні тільки двоє*

(Олесь Гончар) – квантитативна ознака; *До війни* ***Денис*** *був простим колгоспником* (Юрій Мушкетик) – кваліфікативна ознака; ***Сукня*** *на Марії – кольорового ситцю* (Михайло Стельмах) – фабрикатив; *Цей* ***папір*** *не пропускає вологи* – властивість.

Дескриптиві́зм (англ. *descriptive* – описовий) – лінгвістична течія структуралізму, для якої характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів на основі їхньої дистрибуції (сполучуваності одиниць, їхнього місця у мовленні щодо інших одиниць тощо). Синонім: ***структуралізм американський***.

Дескри́птор (пізньолат. *descriptor* від лат. *describere* – описую) – лексична одиниця (слово, словоформа, словосполучення) інформаційно-пошукової мови, що виступає засобом опису основного змісту документа (тексту); елементарне поняття.

Див.: ***Тезаурус***.

Дескри́пція (пізньолат. *descriptor* від лат. *describere* – описую) – описове вираження назви предмета чи явища; мовна конструкція, що заміщує назву предмета (ім'я) і виступає засобом вираження його змісту іншими мовними засобами: *першовідкривач Америки* (Христофор Колумб), *перший космонавт* (Юрій Гагарін), *автор «Кобзаря»* (Тарас Шевченко) і под.

Дестинати́в (різновид **адити́ва**) (англ. *destynatyv*) – 1) компонент, що виражає призначення предмета; денотативна роль адресатного типу, особа або предмет, якій або якому призначено який-небудь предмет або дію: *Ми купили* ***для донечки*** *ляльку*; 2) денотативна роль ситуативного типу, цілий предмет що своєї частини, що пов'язана з ним функційно: *ланцюжок від годинника*; 3) позначає семантику напряму руху до чого-небудь, на що-небудь: *під'їхати* ***до станції****, сісти* ***на диван***.

Деструкти́в (лат. *destructio* – руйную) – компонент, що позначає предмет, зруйнований або декомпонований відокремленням частини; денотативна роль ситуативного типу, цілий предмет щодо своєї частини, функційно з ним пов'язаної: *Біля хати валялися* ***уламки*** *розбитої черепиці.*

Дете́ктор (лат. *detector* – той, що розкриває, виявляє) **брехні́ (полігра́ф)** (грецьк. *poly* – багато і *grapho* – пишу) – **у психолінгвістиці** – прилад, що постійно вимірює зміни артеріального тиску, пульсу, вологості шкіри, дихання під час відповідей особи на питання; за результатами вимірювань робиться висновок про правдивість свідчень.

Детермінáнт (лат. *determinans (determinantis)* – той, що визначає) – автономний семантичний поширювач речення, зумовлений комунікативними потребами висловлення; член речення, що відноситься до всієї будови речення, поширює його загалом і не пов'язаний з окремим його членом. Д. – особливий вид поширювача речення, що пояснює не конкретні словоформи, а основу речення. Це вільні словоформи, не мотивовані конкретними членами речення. Д. відрізняється від прислівних членів речення за: 1) функцією; 2) семантикою; 3) структурою. Детермінант завжди бере

участь у формуванні семантико-синтаксичної структури речення: ***У селі*** *хлопці зустрілись зі своїми друзями* (детермінант ***У селі*** стосується обох компонентів предикативної основи – підмета і присудка одночасно). Особливістю детермінанта є слабкий синтаксичний підрядний зв'язок з граматичною основою речення у формі прилягання. У багатьох випадках він є обов'язковим семантичним компонентом, виражаючи семантичний суб'єкт (***Йому*** *сподобалося у нас*) чи об'єкт (***Для нього*** *роблять новий костюм*). У семантико-синтаксичній структурі речення слід розмежовувати: 1) **мотиваці́йно-ситуаці́йні** (інтерпретують екзистенційний компонент речення щодо його часу, простору, причини, мети, умови, допусту, наслідку; постають своєрідною експозицією щодо висловлення (виступають певним фоном) або називають подію, вияв якої зумовлений перебігом події, окресленої граматичною основою (їхній вияв є зумовлений), або ж містять семантику означування, уточнення / обмеження, сукупності / роздільності (постають характеризувальними), виражаючи окремий об'єктивний зміст: ***Скрізь*** *владно вторгалася весна* (Семен Скляренко); ***Щоранку*** *я зустрічаюся з морем* (Володимир Логвиненко); ***Під впливом своєї вчительки*** *Леся ще більше полюбила музику* (Ліна Костенко); ***При бажанні*** *він міг би цілком законно уникнути відрядження* (Олесь Гончар); ***Для захисту*** *дерев від шкідників використовують новітні технології* (Україна молода. – 2008. – 11 вересня); ***Попри незвичайність*** *події усі учні були спокійні* (Василь Сухомлинський); ***На біду*** *зустрілись ми з тобою* (Олесь Гончар); ***Спокійно*** *і* ***чемно*** *батько ступив у тамбур* (Микола Вінграновський); ***Зовні*** *він здавався спокійним* (Володимир Малик); ***Разом із сином*** *вони ступили на берег* (Юрій Покальчук)); 2) **суб'є́ктні** (різної семантики: темпоральної, волевияву, інтелектуальності та ін.: ***Синові*** *уже рік;* ***Йому*** *не хочеться;* ***Мені*** *цікаво це знати*); 3) **об'є́ктні** (***Синові*** *мати хоче тільки добра;* ***Для усіх*** *доля одна* і под.). У широкому сенсі – визначник. Д. – семантично самостійніше, можуть у згорнутому вигляді містити основу додаткового повідомлення: *Після колеги я випив чаю – Після того, як поїхав колега, я випив чаю*. Формально вони незалежні, не входять у словосполучення, зазвичай знаходяться в абсолютному початку речення. Поєднуються з різними формами предикативної основи: *У лісі тихо; У лісі співали пташки; У лісі цвіли квіти; У лісі затишок.*

Детермінáнтні (прикм. від ім. *детермінант*) **складнопідря́дні ре́чення** – див.: ***Речення складнопідрядні розчленованої структури***.

Детермінáція (лат. *determinans (determinantis)* – той, що визначає) – 1) однобічний зв'язок: наявність підпорядкованого, залежного компонента обов'язково зумовлює наявність головного, стрижневого, поза яким (тобто самостійно) залежний компонент не може бути вжитим (пор.: ***Підпорядкування***); 2) те саме, що означення; 3) категорія, що пов'язана з особливостями іменника – з його спроможністю позначати конкретного носія властивості або сукупності властивостей. Значення, що входять

до семантичної детермінації: а) прив'язують властивість до її носія, що називається *референцією*; б) індивідуалізують конкретних носіїв певної властивості, що називається *актуалізацією*.

Детермі́нізм (лат. *determinare* – обмежити, визначити) – теоретичний підхід до причиново-наслідкових зв'язків. Вирізняють економічний детермінізм (за яким суспільно-класова позиція визначається матеріальними відносинами), ідеологічний детермінізм (за яким домінантні ідеї неминуче долають будь-які конкурентні теорії), технологічний детермінізм (за яким соціальні наслідки таких мас-медіа, як, наприклад, телебачення, мають лінійний і легко передбачуваний характер).

Детермі́нізм (лат. *determinare* – обмежити, визначити) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – **у комунікативній лінгвістиці** – визначеність чинників комунікативного акту в міжмовній і міжкультурній комунікації лінгвістичними (засоби мовного коду і закони їхньої організації) і відповідними культурними (традиції, звичаї, усталені норми, схеми спілкування тощо) впливами.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Акт комунікативний; Мова***.

Детермінологіза́ція (лат. *de…* – префікс на позначення відокремлення, віддалення, припинення, відміну + *термінологізація*) – втрата терміном своїх дефінітивних і системних характеристик і перехід терміна до складу загальновживаних слів, що супроводжується втратою зв'язку зі спеціальним (науковим) поняттям і набуттям нового значення, здебільшого метафоричного, пор.: *екологія мови, екологія почуття, інфраструктура життя, інфузорія почуття, синдром недовіри* та ін. Антонім: ***Термінологізація***.

Див.: ***Метафора***.

Пор.: ***Ретермінологізація***.

Детермінува́ти (лет. *determinare* – обмежити, визначити) – визначати, зумовлювати.

Дефемі́зм (грецьк. *defemizm*) – див.: ***Дисфемізм***.

Дефіні́ція (лат. *definitio*) – логічне визначення певного поняття, що відображає найсуттєвіші його ознаки; наукове визначення поняття. Існують кілька різновидів дефініції. **Д. описо́ва** – визначення значення слова шляхом віднесення позначуваного предмета, явища тощо до відповідного родового поняття й наведення його розрізнювальних зовнішніх, внутрішніх та функційних характеристик, пор. *вода* – 1. Прозора безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем. *Іде чернець у Дзвонковую / У яр* ***воду*** *пити* (Тарас Шевченко) (СУМ, І, с. 716) (вода витлумачувала як рідина й хімічна сполука); *вогонь* – 1. Розжарені гази, що виділяються під час горіння й світяться сліпучим світлом; полум'я. *У великих печах палав такий* ***вогонь****, що аж на вулиці ставало душно* (Михайло Коцюбинський) (СУМ, І, с. 715); *в'язіль* – 1. Назва ряду дикорослих рослин родини бобових (польовий горошок та ін.).

Ну й різноцвіття було в мене під ногами! Самий пагорб, на якому я всівся, було вкрито жовтизною гірського ***в'язелю*** (Ігор Муратов) (СУМ, І, с. 797). **Д. синоні́мічна** – розкриває значення слова через тотожні або близькі за значенням слова: *сакрамент* – 1. Те саме, що ***причастя***. *Ніхто не знав, що за кілька сот кроків, у костьолі бернардинів править отець Алоїзій урочисту месу, і син фундаторки Галшки Гулевичівни.. приймає з його рук облатку* ***сакраменту***… (Зінаїда Тулуб) (СУМ, IX, с. 17). **Д. відси́льна** (**деривацій́на**) – містить характеристику мотиваційного значення та зберігає зв'язки твірного й похідного значень: *такелажний* – 1. Прикм. до ***такелаж***. *Забороняється установлювати* ***такелажні*** *пристрої безпосередньо під проводами діючої лінії високої напруги* (Сільські лінії електропередачі. – К.: Сільгоспвидав, 1956. – С. 139) (СУМ, X, с. 21); *талончик* – зменш.-пестл. до ***талон***. *Диспансерним хворим* ***талончики*** *на прийом до.. лікаря вручала патронажна сестра заздалегідь* (Радянська Україна. – 1965. – 19 січня) (СУМ, X, с. 28).

Пор.: ***Тлумачення***.

Дефі́с (нім. Divis – риска, лат. *divisio* – розділення, поділ) – знак у вигляді короткої горизонтальної лінії/риски (-), використовуваний при написанні окремих типів слів, а також як знак переносу: *льотчик-космонавт, студент-переможець, де-небудь, хто-небудь, казна-хто, по-турецьки, с.-г.* (сільсько-господарський) і под.

Дефі́с (нім. *Divis* – риска, лат. *divisio* – розділення, поділ) **вися́чий** – дефіс, що ставиться в кінці першої частини складного слова замість другої, якщо вона повторюється в наступному складному слові: *осново- і словоскладання; внутрішньо- і позамовні чинники* і под.

Дефіци́т (лат. *deficit* – не вистачає) **мо́вний** – брак мовних засобів для здійснення мовною особистістю певних комунікативних інтенцій, відсутність опори на відповідні словесні ресурси у вираженні тієї чи тієї думки; **у комунікативній лінгвістиці** – потреба мовної особистості в належному міжмовному і міжкультурному спілкуванні в межах конкретної ситуації і функціонування мови в певній сфері загалом. Існує кілька типів Д.м.: лінгвоструктурний, лінгвофункційний, реальний, потенційний та ін.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Мова***.

Пор.: ***Девіація мовна***.

Деформа́ція (лат. *deformatio* – викривлення) **ідіо́ми** (грецьк. *idiōma* – своєрідний вислів) – значна або незначна зміна форми відомого фразеологічного звороту, прислів'я тощо, супроводжувана зміною смислу і водночас редукцією формальної і семантичної монолітності фразеологізму: *Прийшов, побачив, купив* (пор. *Прийшов, побачив, переміг*); *цивільний коханець* (пор. *цивільний чоловік*) та ін. Основним призначенням постає вираження оригінальності, відтінок претензійності.

Джере́ла інформа́ції (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **візуа́льні** (лат. *visualis* – зоровий) – одне з прямих джерел інформації, коли мовець зорово спостерігав інформацію.

Джерела інформа́ції (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **се́нсорні** (лат. *sensus* – почуття) – одне з прямих джерел інформації, коли мовець сприймав ситуацію слухом, нюхом тощо.

Див.: ***Джерела інформації сенсорні.***

Джерело́ зву́ка голосове́ – у прикладній лінгвістиці – періодичні зміни або модуляції повітряного потоку, що подається з легенів. Ці модуляції виникають унаслідок коливання голосових зв'язок.

Джерело́ зву́ка і́мпульсне (прикм. від ім. *імпульс*) **– у прикладній лінгвістиці** – стрибкоподібна зміна тиску повітря в мовному тракті при різному розкритті змички, що характерне для проривних приголосних та ін. звуків, у процесі вимови яких виникає потреба у зімкненні.

Джерело́ зву́ка шумове́ – у прикладній лінгвістиці – турбулентні завихрення повітряного потоку у звуженнях мовного тракту під час вимови певного звука або сукупності звуків.

Дзвінкі́ при́голосні – див.: ***Приголосні дзвінкі.***

Дзе́кання – вимова звуків, наприклад, у російській мові: *[дз'], [ц']* замість *[д'], [т'] – [дзело], [цен']*, замість *[дело], [тен']*. Властиве західним говорам російської мови, для білоруської мови, для української літературної мови невластиве.

Дивергє́нти (лат. *divergentia* – розходження від *divergo* – ухиляюсь, відходжу) – відмінні одна від одної фонеми, що утворилися історично на основі варіантів тієї самої фонеми.

Дивергє́нція (лат. *divergentia* – розходження від *divergo* – ухиляюсь, відходжу) – 1) діахронічний процес, який призводить до збільшення різноманітності в мовній системі внаслідок відокремлення в самостійні інваріантні одиниці тих сутностей, які раніше були варіантами однієї одиниці, або внаслідок появи нових варіантів у вже наявних одиницях; історичне розщеплення звуків мови, зумовлене їхнім фонетичним положенням; протилежне – ***конвергенція***; 2) розходження споріднених мов або діалектів однієї мови внаслідок особливих соціально-історичних умов (міграції, контакти з іншими мовами, географічне або політичне відокремлення тощо).

Пор.: ***Конвергенція.***

Дивергє́нція (лат. *divergentia* – розходження від *divergo* – ухиляюсь, відходжу) **комунікати́вна** (прикм. від ім. *комунікація*) – розбіжність тих чи тих характеристик, диференційний комунікативних ознак певних лінгвокультур.

Дигло́сія (грецьк. *di* – двічі й *glossa* – мова) – мовна ситуація, за якої в одному суспільстві одночасно існують дві ідіоми (мови чи форми однієї мови), кожна з яких, виконуючи свої функції, отримує різну оцінку мовців;

паралельне використання залежно від сфер спілкування двох мов або двох форм існування однієї мови (діалектів, жаргонів тощо). Д. як соціолінгвістичний феномен передбачає свідому оцінку мовцями цих мов (чи форм існування мови) за відповідною шкалою або шкалами ***висока – низька***, ***рідна – чужа***, ***урочиста – звичайна*** (у період Київської Русі – функційне навантаження церковнослов'янської і давньокиївської) тощо; паралельне існування в одному соціумі двох форм однієї мови.

Див.: ***Білінгвізм; Мова***.

Пор.: ***Одномовність***.

Дигра́ф (грецьк. *digraph (δίφθογγος)*) – письмовий знак, що складається з двох літер і який використовується на позначення фонем: *д* і *ж = [дж]*, *д* і *з = [дз]*; пор. також англійське: *[ei], [oi], [o:] – vein, oil, August, maid, loud, day, oak, see, mean*.

Дигре́сія (лат. *digressio* – відходжу) – стилістичний прийом миттєвого відхилення від теми викладу, щоб слухачі відпочили від інтелектуального чи емоційного напруження (може бути жарт, приповідка); частина мовлення, в якій автор віддаляється від теми, щоб розповісти анекдот, певний фрагмент для зміни нудної теми або для того, щоб примусити слухача очікувати продовження цікавої для нього теми.

Диза́йн (англ. *design* – проектувати, конструювати) **те́ксту** (лат. *textum* – зв'язок, поєднання) **комп'ю́терний** (прикм. від ім. *комп'ютер*) – програмне забезпечення модифікації внутрішньо- і зовнішньотекстового вигляду, що дозволяє виводити на монітор комп'ютера всю полосу друкованого тексту книги, часопису, газети, рекламного буклету й компонувати текст та живописні елементи оригінал-макету в єдине ціле. Текст у цьому вимірі постає як елемент зображення, а зображення – як елемент тексту. Технологічним є питання їхнього оптимального поєднання, оптимізація креолізації тексту тощо. Суто практичні принципи побудови оригінал-макету видання мають підтримуватися дослідженнями у сфері лінгвістики і семіотики, які мають виявляти закони поєднання змісту тексту, зображення (малюнок, рисунок, таблиця, схема, графік тощо), семантики гарнітури (шрифту) та способів виділення компонентів тексту (курсив, відступ, пропуск, розрив і под.). Наявні в лінгвістиці та семіотиці теоретичні напрацювання (теорія «захистів» Олександра Реформатського тощо) на сьогодні мало «вмонтовані» у проблематику комп'ютерно-прикладних завдань.

Див.: ***Лінгвістика прикладна***.

Дизартрі́я (грецьк. *dys* – префікс, що означає розлад, порушення, і *arthroo* – членороздільно вимовляю) – розлад артикуляції з тих чи тих причин.

Диз'юнкту́ра (лат. *disjunctio* – роз'єднання, розчленування) – термін на позначення сукупності суперечностей і контртенденцій у культурі,

спрямованих проти консолідації вищих форм політичної та економічної влади.

Диз'ю́нкція (лат. *disjunctio* від *disjungo* – роз'єдную, розрізняю) – логічна операція, що являє собою поєднання двох (або більше висловлень) за допомогою сполучника *або.* На відміну від узвичаєного мовлення, сполучник не передбачає зв'язку між висловленнями за смислом, а лише за їх істинністю або неістинністю.

Диз'ю́нкція (лат. *disjunctio* від *disjungo* – роз'єдную, розрізняю) **ко́дів** (фран. *kode*) – логічна операція, що є поєднанням двох або більше кодів із граматичною інформацією за допомогою сполучника *або*.

Диз'ю́нкція (лат. *disjunctio* від *disjungo* – роз'єдную, розрізняю) **фонологі́чна** (прикм. від ім. *фонологія*) – протиставлення фонем за декількома диференційними ознаками.

Ди́ктальне (лат. *dictum* – сказане) **спілкува́ння** – див.: ***Спілкування диктальне.***

Ди́ктум (лат. *dictum* – сказане) – фактичний зміст речення (висловлення), об'єктивний зміст речення, що найвиразніше виявляється в підрядних частинах складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними. Головна частина таких речень є модусом (відображення позиції суб'єкта щодо об'єктивного змісту): *Я вважаю, що* ***Україна як держава відбулася.***

Ди́кція (лат. *dictio* – вимова, вимовляння, висловлення) – акустичний параметр мовлення, що пов'язаний з мірою точності, розбірливості вимови фонем, морфем, слів, фраз, визначає розбірливість мовлення, а значить і його розуміння іншими людьми; правильна, виразна артикуляція, манера вимовляти слова, склади, звуки під час розмови, співу й декламування. Виразність дикції – важлива риса усного мовлення.

Дило́гія (грецьк. *di(s)* – двічі + *-логія*; грецьк. *dilogy* – подвійне мовлення) – подвійне значення, двозначність, вживання слова відразу у двох смислах у межах того самого висловлення: *Гарно рушниця стріляє: з цвяха впала – п'ять горщиків розбила* (Нар. тв.).

Пор.: ***Каламбур; Амбілогія.***

Дименси́в (англ. *dymensyv*) – ознаковий компонент, що характеризує розмір, обраховувань величини, її ступеня; денотативна роль сирконстантного просторового або часового типу, кількісна характеристика дії, місця, часу та ін.: *Невипадково половина усіх великих міст світу (мегаполісів),* ***з населенням більше 3 млн осіб****, розташовані на узбережжі або поблизу морів*; *Тільки* ***кілька днів*** *школярі провели на станції юннатів* (Україна молода. – 2001. – 11 листопада). Дименсив може бути також характеризувальним сирконстантом на позначення кількісної характеристики дії (міра / ступінь): ***Всіма силами*** *Соломія бажала врятувати Остапа* (Михайло Коцюбинський).

Дименси́в-потенси́в (англ. *dymensyv* від лат. *dymensyv* та лат. *potentia* – сила) – денотативна роль сирконстантного часового типу; часовий відрізок,

протягом якого триває дія або стан – як результат названої дієсловом події: *Іван Іванович захворів,* ***надовго*** (Микола Хвильовий).

Димінути́ви (лат. *deminuo* – зменшувати) – те саме, що демінутиви.

Див.: ***Демінутиви*.**

Дина́міка (грецьк. *dynamikos* – той, що належить силі, сильний) – аспект вивчення системи мови, що передбачає розгляд та її уяву як механізму, що породжує текст, та охоплює вихідні елементи та правила оперування ними. Антонім: ***Статика*.**

Динамі́чність (грецьк. *dinamikos* – той, що належить силі, сильний) **зна́кової систе́ми мо́ви** – постійна мінливість мови в діахронії і варіантність у синхронії.

Динамі́чність (грецьк. *dinamikos* – той, що належить силі, сильний) **літерату́рної но́рми** – див.: ***Стабільність літературної норми*.**

Дипласі́я (грецьк. *dyplasiya*) – значення рівноваги між супряжними з'явами (виявами) – між тотожністю та відмінністю (термін Олени Петрівни Пустошили): *Бути* ***між життям і смертю*.**

Директи́в (англ. *directive* від середньо лат. *directivus* – скерований, упроваджений від *dirigo* – керую, направляю) – компонент, що виражає напрям руху орієнтованої дії або стану предмета; денотативна роль просторового аргумента (сирконстанта, за Люсьєном Теньєром), що виражає напрям руху: *Усі військові підрозділи прямували* ***на Будапешт*** (Олесь Гончар); **у комунікативній лінгвістиці** – тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого – змусити адресата виконати певну дію: *Усім негайно подати документи на реєстрацію*. Ілокутивне спрямування директива полягає у прагненні мовця домогтися від адресата здійснення чогось. За таксонімією Джона Р. Сьорла, йому властиві такі диференційні ознаки: 1) ілокутивна мета – спроба Адресанта досягти того, щоб Адресат щось здійснив; 2) напрям налаштування – «реальність – слова»; 3) умова щирості – бажання (або необхідність); 4) пропозиційний зміст – Адресат *С* здійснить у майбутньому певну дію *Д*; 5) формула: *! ↑ W* (*С робить Д*), Символ *!* позначає ілокутивну мету директива. Таке тлумачення директива корелює з тлумаченням Джоном Л. Остіним екзерситива (Див.: ***Екзерситив***): *То вилізьте на хату, відтіля видніш буде* (Марко Кропивницький); *Зараз же настановляй самовара та збігай до крамнички по бублики* (Михайло Старицький). Для Джері Вундерліха директив постає ієрархічно вершинним і реалізує функції вимог, просьби, наказу, вказівки, інструкції розпорядження, установлення норм. Георгій Почепцов розглядає директив як поєднання ін'юнктива (речення-накази) і реквестива (речення-просьби). Джон К. Ліч аназіує в чомусь близький до сьорлівського директива конкурувальний тип (ілокутивна мета конкурує із соціальною метою: розпорядження, просьба, наказ, прохання, вмовляння) та про лише частково відповідного до компанійського типу (ілокутивна мета збігається із соціальною роллю: речення / пропозиція, запрошення, вітання,

висловлення подяки, вітання). У Карла Баха функціями директива виступають: порада, заувага, опитування, прохання, звільнення, відмова, заборона, інструктаж, розпорядження, дозвіл, просьба, вимога, пропозиція, заклик, попередження. В. Богданов характеризує директив як поєднання адресатно-ініціювальних підтипів: інтеррогатива, ін'юнктива, реквестива й адвисива.

Див.: ***Інтеррогатив; Ін'юнктив; Екзерситив; Реквестив; Адвисив.***

Директи́в-старт (англ. *directive* від лат. *dirigo* – керую, направляю й англ. *start*) – денотативна роль просторового аргумента (сирконстанта, за Люсьєном Теньєром), що виражає вихідну точку, відправний пункт напряму руху: ***З двору*** *вибігає білявенький хлопчик.*

Директи́в-фі́ніш (англ. *directive* від лат. *dirigo* – керую, направляю й англ. *finish* – закінчення) – денотативна роль просторового аргумента (сирконстанта, за Люсьєном Теньєром), що виражає кінцевий пункт напряму руху: *Річка Десна впадає* ***в Дніпро.***

Директи́вна (англ. *directive* від лат. *dirigo* – керую, направляю; прикм. від ім. *директив*) **(прескрипти́вна** (прикм. від ім. *директив*)**) діалогі́йна** (прикм. від ім. *діалог*) **є́дність** – див.: ***Єдність директивна (прескриптивна) діалогійна.***

Дисграфі́я (грецьк. *dys* – префікс, що означає розлад, порушення, і *grapho* – пишу) – порушення здатності правильно писати з тих чи тих фізичних чи психологічних причин.

Дисиметриза́ція (грецьк. *dys* – префікс, що означає розлад, порушення, + *симетризація*) – **у дискурсології** – операція, що приводить симетричні об'єкти у співвідношення дисиметрії.

Дисиме́трія (грецьк. *dys* – префікс, що означає розлад, порушення, + *симетрія*) – категорія, що позначає простір ознак певного об'єкта-системи в інтервалі між симетрією й асиметрією відповідно до певних змін; **у дискурсології** – деформування, викривлена симетрія; створює ефект розподібнення мовних одиниць.

Дисиміля́ція (лат. *dissimilatio* – розподібнення) (**розподі́бнення**) – взаємодія суміжних, фонетично подібних або тотожних звуків, унаслідок чого один з них замінюється менш подібним, втрата ними спільних фонетичних ознак; явище, протилежне асиміляції. Існують різні види дисиміляції: 1) за напрямом (прогресивна / регресивна), 2) за контактністю (контактна / дистантна); 3) за часом появи (синхронічна / діахронічна), 4) за типом змінюваних звуків (вокалічна (голосні) / консонантна (приголосні)). **Д. прогреси́вна** – зміні підлягає наступний звук. **Д. регреси́вна** – змінюється попередній звук. **Д. диста́нтна** – розподібнення звуків, розташованих у слові на відстані один від одного, розділених іншими звуками: ***сріб**ло* ← ***сріб**ро; **лиц**ар* ← ***риц**ар*. **Д. конта́ктна** – розподібнення суміжних, сусідніх звуків слова.

Дискомфо́рт комунікати́вний (прикм. від ім. *комунікація*) – ті чи ті несприятливі умови для спілкування або для одного комуніканта, або для обох комунікантів.

Дискретиза́ція (лат. *discretus* – переривний) – **у прикладній лінгвістиці** – перетворення функцій безперервних змінних у функції дискретних змінних, за якими початкові безперервні функції можуть бути відновлені із заданою точністю. Роль відліків виконують квантовані значення функцій. Під квантуванням розуміють перетворення безперервної за значеннями величини у величину з дискретною шкалою значень (кінцевої множини дозволених), які називають рівнями квантування. Якщо рівні квантування нумеровані, то результатом перетворення є число, яке може бути виражене в будь-якій числовій системі.

Дискре́тний (лат. *discretus* – переривний) **ана́ліз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: ***Аналіз дискре́тний***.

Дискре́тність (лат. *discretus* – переривний) – текстово-дискурсивна категорія, що виражає поділ модулів дискурсу і фаз породження й сприйняття тексту.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) – комунікативна подія, що може бути описана або як послідовність пов’язаних один з одним мовленнєвих актів (або висловлень), або як певна послідовність речень, що складають основу такого опису (тобто предикацій; в англо-американській традиції клауз). У сучасному тлумаченні існує кілька дефініцій дискурсу: 1) інтерактивний і трансактивний тип комунікативної діяльності з різними формами вияву й відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюючись стратегіями і тактиками учасників спілкування; синтез когнітивних, мовних і позамовних чинників, які формують мовленнєві жанри і мовленнєві акти; 2) зв’язний текст у контексті багатьох конститувальних і фонових чинників – соціокультурних, психологічних та ін.; текст, занурений у життя з усім спектром позамовних чинників і подій; текст у сукупності соціокультурних, прагматичних, психологічних та інших чинників; 3) замкнута цілісна комунікативна ситуація (подія), у яку занурено текст і комунікантів, що є результатом різних чинників (останні опосередковують спілкування і розуміння (до них належать соціальні, культурні, етнічні та інші чинники)); 4) мовлення, здебільшого усне / стиль, підмова мовленнєвого спілкування; 5) зразок мовленнєвої поведінки, що відбувається у відповідній соціальній сфері, з відповідним інвентарем змінних (політичний, науковий, медичний та інший дискурс). **Прагмати́чно-ситуати́вний** аспект з’ясовує зв’язність дискурсу, його комунікативну адекватність, **мента́льний аспе́кт** передбачає вивчення впливу етнографічних, соціокультурних, психологічних умов та розуміння дискурсу в мовленнєвій динаміці тощо. Поняття «дискурс» й «аналіз дискурсу» вперше використав у 50-х роках XX ст. Зенон Харрис для аналізу текстів у контексті супроводжувальної соціокультурної ситуації.

Згодом у французькій лінгвістичній науці терміном «дискурс» позначали мову та мовлення. На початку 70-х років XX ст. «дискурс» часто вживаний синонім до поняття «функційний стиль», а у словниках термінів із лінгвістики тексту подано такі тлумачення: зв'язний текст; усно-розмовна форма тексту; діалог; група висловлень, пов'язаних між собою за змістом; мовленнєве творення як вияв – письмовий або усний. Вважають, що сприйняття дискурсу як суто «текстової» категорії спочатку було мотивоване тогочасними тенденціями лінгвістики: 1) намаганням вивести синтаксис за межі речення, що й було втілено, наприклад, у макросинтаксисі Т. ван Дейка, а також у синтаксисі тексту В. Дресслера, одного із засновників лінгвістики тексту; 2) успіхами у вивченні мовної прагматики, теорії мовленнєвих актів; 3) трактуванням мовлення як соціальної дії; 4) прагненням до інтеграції гуманітарних досліджень тощо. Наприкінці 70 – початку 80-х років XX ст. поняття «текст» і «дискурс» поступово розмежовуються. «Текст» починає усвідомлюватися як статичний об'єкт, а «дискурс» – як спосіб його актуалізації в певних ментальних та прагматичних умовах (Тьон ван Дейк). Першим, хто закріпив за терміном «дискурс» нове значення («мовлення, невід'ємне від того, хто говорить», або «мовлення плюс той, хто говорить»), був Еміль Бенвеніст. У 80-90-х роках тлумачення дискурсу як складної комунікативної події, що охоплює, крім тексту, й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, думки, настанови, мету адресата), стає визначальним. Водночас виникає проблема спеціальних методів дослідження дискурсу. Одну з найвідоміших і конструктивних програм дослідження дискурсу було викладено спочатку в статті Тьона ван Дейка, а згодом і в його праці (у співавторстві) «Стратегії сприйняття дискурсу» (1978, 1983). У цьому напрямі дискурс кваліфіковано як складне когнітивне утворення, аналіз якого потребує структур для репрезентації знань, закладених у дискурс або ініційованих дискурсом, а також структур для репрезентації його концептуальної організації. Т. ван Дейк вибирає як основний тип репрезентації знань «модель ситуації», тому що основу ситуативних моделей складають не абстрактні знання про стереотипні події та ситуації – на відміну від ментальних моделей, сценаріїв, фреймів – а особисті знання учасників комунікації, адресатів тексту. Ці особисті знання акумулюють попередній індивідуальний досвід, наміри та настанови, почуття та емоції. Тому людина розуміє текст у разі ідентифікування ситуації, зображеної в тексті, у власному, суб'єктивному внутрішньому світі, на основі власного, суб'єктивного досвіду, за допомогою власних, суб'єктивних моделей явищ та ситуацій, наявності й актуалізації відповідних фонових знань. Цим мотивовані індивідуальні та корпоративно-групові розбіжності в опрацюванні соціальної інформації (їх Тьон ван Дейк підтверджує матеріалом дискурсу новин у пресі, а також моделями сприйняття «етнічного дискурсу» (інформації про міжетнічні конфлікти, формування сукупного «образу етнічних меншин»)) звичайною людиною в

умовах цілеспрямованого впливу мас-медіа на читачів. Аналізуючи новини в мас-медіа як певний тип дискурсу, Тьон ван Дейк пропонує конструктивний апарат декомпозиції такого дискурсу поділити на кілька глибинних рівнів. Творення дискурсу тут визначають два узагальнювальні пласти, названі, відповідно, структурами релевантності та риторичними операціями. Вони формують наступний рівень репрезентації дискурсу «стиль», що реалізує структури третього рівня. Структури цього рівня також поділено на два типи: локальні, або мікроструктури, та глобальні, або макроструктури. До локальних структур належать морфологічні, синтаксичні та лексичні механізми формування фраз і певні «суперсинтаксичні» засоби творення когерентних (зв'язних) текстів. Глобальні структури містять семантичні макроструктури – топіки і теми, а також формальні суперструктури – схеми взаємодії текстів у дискурсі. Водночас когнітивні структурно-орієнтовані стратегії опрацювання дискурсу складають лише один блок його загальної проблематики. У 90-х роках XX ст. структурно-орієнтована парадигма дослідження дискурсу поступово змінюється новою парадигмою, що тлумачить дискурс, за Юрієм Степанова, як «мову в мові»; комунікативне інтерактивне явище із вмонтованим у нього соціальним, культурним, психологічним та іншими типами контекстом, що охоплює також невербальні чинники (паралінгвістичні), до яких, наприклад, належать: міміка, дотик, жести + імплікатури, пресупозиції. Для характеристики дискурсу суттєвим постає знання чинників контексту, що охоплюють: 1) оцінку партнерами спілкування один одного як «свого» і «не свого (чужого)»; 2) збіг або розбіжність їхніх зацікавлень; 3) їхні очевидні і приховані комунікативні і практичні завдання; 4) їхні соціальні статуси і функційні ролі; 5) подібність / неподібність фонових знань, інтелектуального рівня та психологічних властивостей; 6) характер комунікативної активності, що виявляється в їхньому лідерстві або стані речей у дискурсі; 7) стиль спілкування; 8) дотримання / недотримання ними принципів і постулатів спілкування; 9) рівень їхньої мовної компетенції; 10) сприятливі / несприятливі обставини розгортання дискурсу; **у дискурсології** – 1) мовленнєвомисленнєвий процес, що відтворює і формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких постають висловлення і групи висловлень, пов'язані дискурсивними операціями; 2) сама комплексна лінгвістична структура, що перевищує за обсягом речення; у побудові дискурсу беруть участь процедури рекурсії і дискурсії, що витворюються рекурсією, яка продукує дискурсивні моделі різних типів і регістрів; дискурс існує у формі монологу і діалогу, може мати ситуативно-пов'язаний і ситуативно-вільний статус. Тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній (іноді значній) кількості повідомлень; мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну тощо), відбувається у межах одного чи кількох каналів комунікації, регульований стратегіями і тактиками учасників

спілкування і являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування. Д. має своїм результатом формування різноманітних текстів і мовленнєвих жанрів.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Акт комунікативний; Інтеракція; Трансакція***.

Пор.: ***Текст; Мовленнєвий жанр***.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **авторита́рний** (франц. *autoritaire* – владний від лат. *auctoritas* – влада, вплив) – тип дискурсу, спілкування комунікантів, розділених дистанцією влади, що зумовлює і мотивує його прагматичну програму.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **віртуа́льний** (середньолат. *virtualis* – можливий, такий, що може виявитися за певних умов) – дискурс, що існує у віртуальному просторі, що оптимально пов'язується з інтернетом. Канонічними жанрами Д. в. є: електронний лист (e-mail), чат, форум, миттєве повідомлення (ICQ), блог, що являє собою щоденник, новинну стрічку або домашню (авторську) сторінку, яка містить гостьову книгу, пошукувальник, гра, SMS-повідомлення. Домінантними мовленнєвими стратегіями учасників синхронного Інтернет-дискурсу постають людична, ендемічна, оцінна, девіантна і фасцинативна.

Див.: ***Людема***.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **евокати́вний** – дискурс, що викликає у свідомості адресата значну кількість асоціацій.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **культу́ри** (лат. *cultura*) – тип дискурсу, у якому знаходить найповніший вияв специфіка певної культури, пор., наприклад: дискурси (тексти) фольклору, вірувань, міфології, національної (етнічної) художньої літератури тощо.

Див.: ***Дискурс***.

Пор.: ***Текст; Текст культури прецедентний***.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **націона́льний** – вербалізована мисленнєво-мовленнєва діяльність, витлумачувала як сукупність процесів, що мають як лінгвістичний, так й екстралінгвістичний вияви і здійснювані носіями конкретної національної лінгвокультури з використанням їхньої ідіоетнічної (рідної) мови.

Див.: ***Дискурс; Мова; Мова рідна***.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **перформати́вний** (лат. *performo* –

дію; прикм. від ім. *перформатив*) – тип дискурсу, що змінює елементи реального світу.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **політи́чний** – сприйняття політичних новин. Розглядають три дискурсні компоненти: *когнітивні, формальні* й *емоційні.* **Когніти́вні схе́ми** містять пресупозиції щодо побудови світу, знання про політичну ситуацію, здатність робити висновки та визначати наміри дійових осіб або організацій, про які йдеться; **форма́льні схе́ми** – текстові структури, знайомі читачам або слухачам (одержувачам інформації про новини); **емоці́йні схе́ми –** носії норм та цінностей, властивих групам людей та індивідам.

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **рефреймінгови́й** (лат. *re* виражає протилежну дію до позначуваного наступною частиною слова й англ. *frame* – рамка) – тип дискурсу, що виводить явища об'єктивного світу за межі слів і понять (шаманські ритуали, коани дзен-буддизму, мантри кришнаїтів тощо).

Пор.: ***Дискурс фреймінговий*.**

Ди́скурс (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) **фреймінгови́й** (англ. *frame* – рамка) – тип дискурсу, в якому за допомогою слів і понять зображуються реалії об'єктивного світу (щоденне людське спілкування).

Пор.: ***Дискурс рефреймінговий*.**

Ди́скурс-ана́ліз (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування і грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – метод дослідження в сучасному мовознавстві, спрямований на всебічний опис і характеристику мовної комунікації і реальності мовленнєвої діяльності з урахуванням соціальних, культурних, когнітивних, психологічних, етічних та інших чинників.

Ди́скурс-репрезента́ція (англ. *discourse representation*) – термін опрацьовано у процесі історичних дискурс-досліджень післявоєнного антисемітизму для позначення відтворення висловлень третім учасником. Воно може використовуватися і реалізовуватися різними способами – наприклад, у непрямому і прямому мовленні. За допомогою таких засобів мовець може виразити свою дистанцію від / або наближення до висловлень і / або легітимізувати свою думку за допомогою покликання на третього учасника. Дискурс-репрезентації – це типові медіа-тексти.

Дискурси́вна (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування; прикм. від ім. *дискурс*) **компете́нція** (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом) – див.: ***Компетенція дискурсивна*.**

Дискурси́вний (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування; прикм. від ім. *дискурс*) – той, що реалізується шляхом логічних, суворо послідовних міркувань,

обґрунтований попередніми судженнями; **у логіці** – той, що ґрунтується на міркуванні, яке складається з послідовних логічних ланок, кожна з яких залежить від попередньої і зумовлює наступну.

Дискурси́вний (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування; прикм. від ім. *дискурс*) **акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: ***Акт дискурсивний***.

Дискурси́вність (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування; ім. від прикм. *дискурсивний*) – принцип лінгвістичних досліджень, спрямованих на вияв у мовних одиницях (словах, висловленнях, тексті) властивостей мови як засобу спілкування, що передбачає сприйняття, розуміння та інтерпретацію відповідних мовних одиниць.

Дискурсоло́гія (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування; ім. від прикм. *дискурсивний*) – галузь мовознавства, спрямована на всебічний і вичерпний опис і характеристику різних типів дискурсу, зокрема дослідження їхніх структурно-семантичних, комунікативно-прагматичних, когнітивних, етнопсихологічних, соціолінгвістичних, гендерних, культурологічних та інших особливостей.

Диску́рсія (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування + *-ія*) – **у дискурсології** – процедура побудови дискурсу шляхом чергування операторів, що застосовуються до основної номінації; забезпечує фазове розгалуження дискурсу і формування фрактальної структури на тлі фундаментальної лінійної прогресії, утворюваної посередництвом процедури рекурсії.

Диску́сія (лат. *discussio* – розгляд, дослідження) – обговорення якого-небудь питання або групи пов’язаних питань компетентними особами з наміром досягнути взаємно прийнятного рішення. Дискусія – це різновид суперечки, близький до полеміки, і є серією тверджень, що почергово висловлюють учасники дискусії. Заяви учасників мають стосуватися того самого предмета чи теми, що надає обговоренню потрібної зв'язності. Тема ж дискусії формулюється до її початку. Дискусія відрізняється від полеміки і своїм спрямуванням, і засобами. Якщо мета дискусії – досягнення згоди щодо обговорюваної проблеми, то мета полеміки – не згода, а швидше перемога над протилежною стороною, утвердження власного погляду. Дискусія містить й елементи компромісу. Певні засоби дискусії мають визнати всі учасники. Використання інших засобів неприпустиме і зумовлює або припинення дискусії, або її трансформація в інший недискусійний вияв. Засоби, вживані в полеміці, не обов’язково мають бути такими, щоб із ними погодились усі учасники. Прихильники певних поглядів застосовують ті засоби, які вважають доцільними, а опоненти їх можуть вважати не цілком логічними і мотивованими.

Дислалі́я (грецьк. *dys* – префікс, що означає розлад, порушення, і *lalia* – мовлення) – нечленороздільне мовлення.

Дислексі́я (грецьк. *dys* – префікс, що означає розлад, порушення, і *lexikos* – словесний) – порушення процесу читання, що виявляється в утрудненнях упізнавання й пізнання букв.

Дисона́нс (франц. *dissonance* від лат. *dissonans* – різноголосий, різнозвучний) – негармонійне поєднання звуків, порушення співзвучності.

Дисона́нс (франц. *dissonance* від лат. *dissonans* – різноголосий, різнозвучний) **когніти́вний** (прикм. від ім. *когніція*) – стан дискомфорту і психологічної напруги, що постає за прагнення однієї людини узгодити свої думки й дії з іншою людиною (зокрема, під час комунікації).

Дистáнтне (лат. *distantia*; прикм. від ім. *дистанція*) **розташува́ння** – див.: ***Розташування дистантне.***

Дистáнція (лат. *distantia* – відстань) **часова́** – система вираження ступенів віддалення в часі. Найбільш розвинута в мові банту, у мовах Австралії, Нової Гвінеї, Північної Америки та ін. Основні грамеми часової дистанції: 1) найближча – ситуація наявна в безпосередній близькості до моменту мовлення; 2) близька – ситуація наявна в той самий день; 3) помірно близька – ситуація віддалена від моменту мовлення на один день; 4) віддалена – ситуація віддалена від моменту мовлення інтервалом у кілька тижнів місяців / років; 5) над віддалена – ситуація віддалена від моменту мовлення надзвичайно великим проміжком часу, що більший за місяць, рік, період людського життя; подібні форми використовуються для опису подій, що стосуються давніх і міфологічних часів.

Дисти́нкція (лат. *distinctio* – розподіл, розчленування) – див.: ***Діафора.***

Дисто́рція (лат. *distortio* – викривлення) – **у комунікативній лінгвістиці**, **психолінгвістиці** – суб'єктивована модель об'єктивної реальності вербалізується через комплексну еквівалентність, пресу позиції, каузальну атрибуцію і так зване «читання / причитування думок».

Дистрибути́в (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* – поділ, розподіл) – компонент, що виражає розподілювальні відношення; денотативна роль сирконстантного просторового / часового типу, що виражає множинність, окремість локативів, трас, директивів і под.: *Усім буде* ***на цьому****, але нікому зовсім* (Нар. тв.); певну часову повторюваність: ***Щоліта*** *сюди приїжджають діти із навколишніх сіл відпочивати* (Україна молода. – 2000. – 14 лютого); 3) тип кількісної аспектуальності, що позначає неповний повтор ситуації, за якої відбувається послідовне перебирання одиничних носіїв відповідного актанта: *Дівчина перепробувала усі страви*.

Дистрибути́вна (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* – поділ, розподіл) **мето́дика** (*метод* + *-ик(а)*) – див.: ***Мето́дика дистрибути́вна.***

Дистрибути́вний (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* – поділ, розподіл) **ана́ліз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: ***Аналіз дистрибути́вний.***

Дистрибути́вні (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* – поділ, розподіл) **прийо́ми** – див.: ***Прийо́ми дистрибути́вні.***

Дистрибути́вні (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* – поділ, розподіл) **фо́рмули** (лат. *formula* – форма, правило) – див.: ***Фо́рмула дистрибути́вна.***

Дистрибу́ція (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження від лат. *distributio* – поділ, розподіл) – термін, використовуваний у структурному мовознавстві, особливо в американській дескриптивній лінгвістиці. Д. певного елемента – це загальна кількість усіх оточень, де він зустрічається, тобто сума усіх (різних) позицій елемента щодо позицій інших елементів; відношення відповідності між одиницями й позиціями, в яких вони допустимі; сукупність контекстів, оточень, релевантних для вживання певних мовних одиниць; сукупність усіх оточень, в яких може зустрічатися аналізована мовна одиниця (фонема, морфема, слово та ін.), на відміну від тих оточень, в яких вона траплятися не може.

Див.: ***Дистрибуція доповнювальна.***

Пор.: ***Сполучуваність.***

Дистрибу́ція (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження від лат. *distributio* – поділ, розподіл) **додатко́ва** – див.: ***Дистрибуція доповнювальна.***

Дистрибу́ція (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження від лат. *distributio* – поділ, розподіл) **допо́внювальна** – 1) дистрибуція, за якої мовні одиниці не трапляються в однакових оточеннях; 2) відношення відповідності між різновидами однієї мовної одиниці й позиціями, в яких вони можливі за відповідними закономірностями: різновиди тієї самої одиниці не зустрічаються в тій самій позиції (різні одиниці можливі в ідентичних позиціях). Синонім: ***Дистрибуція додаткова.***

Див.: ***Дистрибуція додаткова.***

Дистрибу́ція (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження від лат. *distributio* – поділ, розподіл) **контрасти́вна –** див.: ***Дистрибуція.***

Дистрибу́ція (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження від лат. *distributio* – поділ, розподіл) **контра́стна** (франц. *contraste* – протилежність) – дистрибуція, коли мовні одиниці перебувають у тих самих оточеннях, але мають різне значення (*дім – дим – дум – дам*).

Дисфемі́зм (грецьк. *dysphēmismos* від *dys* – префікс, що означає розлад, порушення, і *phēmi* – кажу, добре говорю) **/ Какофемі́зм** (грецьк. *kakophēmismos* від *kakos* – поганий і *phēmi* – кажу, добре говорю) – троп, основним призначенням якого є заміна звичайної, нейтральної назви грубим, вульгарним словом або висловом для приниження об'єкта її позначення; для емоційного підсилення та увиразнення висловлення; іноді є виявом мовної бравади, прагнення епатувати слухача: *Що для актора змавпувати військового, професора або прокурора?!* (*Що для актора увійти*

в образ військового, професора або прокурора?). Д. інколи розглядають як цілеспрямоване акцентування, виділення негативних аспектів (характеристик, якостей тощо), недоліків денотата, погіршення характеристик об'єкта. Особливістю дисфемії постає напрям оцінного варіювання: від нейтрального до пейоративного, від помірного до різко негативного. Так, негативне оцінне ставлення до технічних характеристик автівки *Daewoo Lanos* легко й прозоро ілюстрована вживанням дисфемізму *Деу ЛАЙНО*.

Дисфоні́я (грецьк. *dys* – префікс, що означає розлад, порушення, і *phōnē* – голос) / **Афоні́я** (грецьк. *a* – початкова частина слова зі значенням заперечення і *phōnē* – голос)– відсутність фонації в силу порушення голосового апарату.

Дити́на-ма́углі (від імені головного персонажа твору Джозефа Редьярда Кіплінга «Мауглі») – **у психолінгвістиці** – дитина, позбавлена людського спілкування.

Диференціа́л (лат. *differentia* – різниця) **семанти́чний** (франц. *sémantique* від грецьк. *sēmantikos (σημαντικός)* – той, що означає; прикм. від ім. *семантика*) – метод кількісної та якісної індексації значення за допомогою двополюсних шкал, на кожній з яких є градація з парою антонімічних прикметників.

Диференціа́ція (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність) – 1) розподібнення суміжних звуків для розрізнення омонімів; 2) семантичне і стилістичне розшарування лексики; 3) утворення різних споріднених мов на основі прамови; 4) розподіл, розчленування, розподіл цілого на різноманітні форми та ступені.

Диференціа́ція (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність) **етнолінгвісти́чна** (прикм. від ім. *етнолінгвістика*) **–** тип процесів, скерованих на розмежування етносів, виформування гетерогенності їхньої мови, витіснення інших мов.

Див.: ***Етнос; Мова; Мова етнічна.***

Пор.: ***Інтеграція етнолінгвістична.***

Диференціа́ція (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність) **літерату́рної но́рми** (лат. *norma* – правило) **стилісти́чна** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – паличка для письма; прикм. від ім. *стилістика*) – ознака літературної норми, виявлювана в існуванні специфічних засобів, усталених і закріплених або за формою мови (усною чи писемною), або за певним функціональним стилем мови, або за конкретною стилістичною ситуацією.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ка** – див.: ***Ознака диференційна.***

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки безсполучнико́вих складни́х ре́чень неоднорі́дного скла́ду** – див.: ***Озна́ки диференці́йні безсполучнико́вих складних ре́чень неоднорі́дного скла́ду***.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки безсполучнико́вих складни́х ре́чень однорі́дного скла́ду** – див.: ***Озна́ки диференці́йні безсполучнико́вих складних ре́чень однорі́дного скла́ду***.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки ланцюго́вого зв'язку́** – див.: ***Ознаки диференційні ланцюгового зв'язку***.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки невла́сне-прямо́го мо́влення** – див.: ***Озна́ки диференційні невла́сне-прямо́го мо́влення***.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки парале́льного зв'язку́ –** див.: ***Ознаки диференці́йні парале́льного зв'язку́***.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки прямо́го мо́влення –** див.: ***Ознаки диференційні прямого мовлення***.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки складнопідря́дного ре́чення** – див.: ***Ознаки диференційні складнопідрядного речення.***

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки складнопідря́дного ре́чення з неоднорідною (парале́льною) супідря́дністю –** див.: ***Ознаки диференційні складнопідрядного речення з неоднорідною (парале́льною) супідрядністю***.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки складнопідря́дного ре́чення з однорі́дною супідря́дністю** – див.: ***Ознаки диференційні складнопідрядного речення з однорідною супідрядністю***.

Диференці́йні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки складносуря́дних ре́чень неоднорі́дного скла́ду** – див.: ***Ознаки диференційні складносурядних речень неоднорідного складу***.

Диференці́йні (франц. *dífferenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки складносуря́дних ре́чень однорі́дного скла́ду** – див.: ***Ознаки диференційні складносурядних речень однорідного складу.***

Диференці́йні (франц. *dífferenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **озна́ки спо́собів передава́ння непрямо́го мо́влення** – див.: ***Ознаки диференційні способів передавання непрямого мовлення.***

Дифто́нг (грецьк. *diphthongos (δίφθογγος)* – двоголосний; *di* – два, *phthongos* – звук) – особливий тип звука, що є сполученням двох голосних (складотворчого й нескладотворчого) у межах одного складу: нім. *[eu]* – ***neu****n,* ***heu****te* та ін.; нечленовані звуки, що містять якісно різні два елементи. Здебільшого у складі дифтонгів, наприклад, англійської мови один із компонентів постає складотворчим. Д. є висхідним, якщо складотворним постає перший компонент, а якщо другий – то дифтонг спадний: *[au], [ai], [ei], [ou], [oi], [ie], [eu], [ɛe], [ʊe] – made, late, how, house, fight, bone, coin, tear, cope, fair, sure.*

Пор.: ***Монофтонг; Трифтонг.***

Дифтонго́їд (грецьк. *diphthongos* – двоголосний + *-...оїд*) – якісно нерівнорядний голосний, що містить у своєму складі як призвук елемент, артикуляційно близький до голосного, пор.: у казахській мові буква *Е* на самому початку слова вимовляється як дифтонгоїд [e̍], а літера *Э* завжди вимовляється як буква *Є*; літера *О* на самому початку слова може вимовлятись як дифтонгоїд [o̍], а літери *І* і *ЫІ* позначають звуки, подібні до старослов'янських (до зникнення зредукованих) *Ь* і *Ъ*; літера *И* позначає псевдодифтонги *ЫЙ, ІЙ*; літера ж *У* позначає нескладовий звук, подібний до білоруського *Ў*, і псевдодифтонги *ҰУ, УУ, ЫУ, ІУ*; звуки, якість яких неоднорідна на початку й у кінці вимови – складається з більш переднього й напруженого та віддаленішого й менш напруженого, пор., наприклад, англ. *[i:], [u:] – soon, loose, deed, sleep.*

Дифу́зність (лат. *diffusio* – поширення, розтікання) – фонологічна ознака, основу якої складає акустична властивість розосередження енергії за усім спектром звука. В українській мові такими дифузними з-поміж голосних є *[у]*, а серед приголосних – *[w], [б], [п]* та ін.

Пор.: ***Компактність.***

Дихотомі́я (грецьк. *dichotomia* від *dicha* – на дві частини і *tomē* – перетин) – логічна операція поділу ємності поняття, що полягає в поділі поняття на два видові поняття, що суперечать одне одному; одне з них являє собою заперечення ознак іншого: вид – доконаний і недоконаний, число – однина і множина.

Діади́чна (грецьк. *dyadikós (δυαδικώς)*) **комуніка́ція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь,

об’єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв’язок, спілкування) – див.: ***Комунікація міжособистісна***.

Діакри́тики (грецьк. *diakritikos* – розрізнювальний) – додаткові значки, що передають фонетичні властивості звука і розташовуються над, під або поряд з літерою, яка позначає відповідний звук. Такі знаки позначають вимову звука, що відрізняється від вимови іншого звука, позначено тією самою літерою, але без діакритичного знака. В українській графіці, наприклад, дві крапки над літерою *ї* сигналізують про вимову *[ji]*: *їжак, їхати, їсти* та ін. Дві крапки над *ї* – це діакритик, чеськ. *e* – *ě* і под.

Діалексія (грецьк. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *lexis* – слово) – лексичні розбіжності в зіставлюваних мовах.

Діале́кт (грецьк. *dialektos (διάλεκτος)* – розмова, говір, наріччя) – різновид національної (загальнонародної) мови, одна з форм її існування на відміну від літературної мови, що використовується для спілкування людей, тісно пов’язаних територіально, соціально або професійно (територіальний діалект, соціальний діалект та ін.). Діалект, або наріччя, об’єднує групу говорів, пов’язаних між собою низкою спільних ознак, невластивих іншим говорам. Українська загальнонаціональна мова має три основні наріччя: північне, південно-західне й південно-східне.

Діале́кт (грецьк. *dialektos (διάλεκτος)* – розмова, говір, наріччя) **ситуати́вний** (прикм. від ім. *ситуація*) **– у комунікативній лінгвістиці** – що позначає специфічні мовні засоби, стереотипово вживані в різних ситуаціях спілкування в межах однієї національної лінгвокультурної спільноти (термін Е. Холла).

Див.: ***Мова; Національно-лінгвокультурна спільнота; Комунікація; Спілкування; Ситуація спілкування (комунікативна).***

Діалекти́зми (**діале́ктні слова́**) (ім. від *діалект* + *-изм*) – 1) слово та інша одиниця територіальних варіантів мови, говорів, включені в літературне мовлення і кваліфіковане там як відступ від норми: *бульба, жерделі, рамена* та ін. У художніх творах створюють місцевий колорит, виступають засобом характеризації персонажа. У розмовному мовленні можуть засвідчувати недостатню обізнаність суб’єкта з нормами літературної мови або ставати засобом емоційно-експресивного забарвлення мовлення, пор. художнє мовлення Василя Стефаника, Марка Черемшини та ін.; позанормативний елемент літературної мови, що має виразну діалектну віднесеність. У художньому мовленні Д. використовують як один із засобів образності. У своєму загалі щодо літературної мови діалектизми бувають фонетичні, лексичні (власне-лексичні, етнографічні, семантичні), морфологічні, словотвірні, синтаксичні. **Д. фонети́чні** відрізняються від літературних слів звуковим складом або наголосом: *гово**о**рити* – півд.-зах. (літерат. говорити), *ч**е**кати* – півд.-зах. (літерат. чекати), *[jap'марок]* – півд.-східн. (літерат. ярмарок) і под. **Д. лекси́чні** – слова, що значеннєво

збігаються з літературними, нормативними, але виражені іншою основою: *послідок – останній малий шматок, що залишається від хлібини; бульба – картопля* тощо. **Д. вла́сне-лекси́чні** – слова, що значенням збігаються з літературними, нормативними, загальновживаними, але виражені абсолютно іншою основою: *послідок – останній малий шматок, що залишається від хлібини; бульба – картопля* тощо. **Д. етнографі́чні** – назви місцевих реалій і понять, що не відомі або не використовуються поза межами певного говору: *керсетка – жіночий одяг без рукавів; гулянка – ряжанка з овечого молока* та ін. **Д. семанти́чні** – слова, що збігаються за звуковим складом і графічним оформленням із загальновживаними, але відмінні від них значенням: *губа – гриб, пасіка – просіка* і под. **Д. морфологі́чні** – відрізняються від літературних слів граматичними формами, морфологічними категоріями: *руков, ногов* – півд.-зах. (літерат. *рукою, ногою*) і под. **Д. словотві́рні** – мають інші афікси (суфікси, префікси), ніж літературно-нормативні слова: *рушня́к* – півд.-зах. (літерат. рушниця), *свиня́к* – півд.-зах. (літерат. *свинарник*) і под. **Д. синтакси́чні** – відрізняють особливостями синтаксичних зв'язків між словами у словосполученнях, реченнях, пор. *на лісі* – півд.-зах. (літерат. *у лісі*) і т. ін.; 2) фонетичні, граматичні, лексико-фразеологічні особливості окремих діалектів, що виявляються в зіставленні з літературною мовою.

Діале́ктна (прикм. від ім. *діалект*) **мо́ва** – див.: ***Мова діалектна.***

Діале́ктний (прикм. від ім. *діалект*) **словни́к** – див.: ***Словник діалектний.***

Діалектографі́чний (прикм. від ім. *діалектографія*) **ме́тод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: ***Ме́тод діалектографі́чний.***

Діалектологі́чний (прикм. від ім. *діалектологія*) **а́тлас** – див.: ***Атлас діалектологічний.***

Діалекто́логія (грецьк. *dialektos* – говір, наріччя і *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає територіальні (місцеві) говори певної мови (діалекти, наріччя, говори, говірки).

Діало́г (грецьк. *dialogos* – розмова, бесіда) (**діалогі́йна фо́рма спілкува́ння**) – форма мовлення, що являє собою низку послідовних взаємопов'язаних мовленнєвих актів і передбачає наявність не менше двох учасників; у загальному розумінні – форма мовної (усної або письмової) взаємодії, мовної інтеракції (див.: *Інтеракція*), що передбачає обмін комунікативними ролями адресанта й адресата і, відповідно, комунікативними настановами і вкладами. Діалог – початкова й основна форма мовного спілкування, а діалогійність (інтерактивність) становить основу кожної комунікативної події; у широкому значенні – сцени соціальної взаємодії; функціонально-комунікативний вид мовлення з безпосереднім словесним обміном думками між двома мовцями. Особливості Д.: лаконічність висловлення, широке використання паралінгвістичних

засобів, вплив контексту і ситуації спілкування та ін. **Діало́г вну́трішній. Моноло́г вну́трішній. Мо́влення вну́трішнє.**

Див.: ***Мовлення; Спілкування; Повідомлення.***

Пор.: ***Полілог; Монолог.***

Діало́г (грецьк. *dialogos* – розмова, бесіда) **вну́трішній** – стилістичний прийом звернення мовця до самого до себе: : *Літо. Як нам його стрічати?* (Платон Воронько). Використовується в поезії й стилістично увиразнює мовлення.

Пор.: ***Суб'єкція***.

Діало́г (грецьк. *dialogos* – розмова, бесіда)**, зорієнто́ваний на встано́влення / регулюва́ння міжособи́стісних відно́шень** – різновид діалогійних єдностей, основними формами якої постають: 1) *унісон* передбачає: а) гармонійну мовленнєву поведінку мовців; б) узгодженість їхніх комунікативних намірів, модальних реакцій; в) позитивна оцінність висловлень; г) щирі зізнання; ґ) взаємні компліменти; 2) *дисонанс* набуває форми: а) конфліктної мовленнєвої поведінки; б) суперечка; в) вияснення стосунків.

Діалогі́зм (ім. від ім. *діалог* + *-ізм*) – прийом письмового мовлення, коли ідеї та почуття автора викладаються у формі діалогу, пор., наприклад, діалоги Платона. Досягається стилістичне забарвлення тривалого мовлення і спрощення сприйняття мовлення.

Пор.: ***Комунікація***.

Діалогі́йна (ім. від прикм. *діалогійний*) **є́дність** – див.: ***Єдність діалогійна***.

Діалогі́йна (ім. від прикм. *діалогійний*) **є́дність у скла́ді діало́гу** (грецьк. *dialogos* – розмова, бесіда) – див.: ***Єдність діалогійна у скла́ді діалогу***.

Діалогі́йність (ім. від прикм. *діалогійний*) – комплекс комунікативно-прагматичних чинників, що виформовують специфіку діалогу: зв'язність реплік, їхню ситуативну залежність тощо; інтегральна категорія дискурсу, що зумовлює двовекторну взаємодію усіх його компонентів – модулів суперсистеми.

Діаморфі́я (грецьк. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *morphe* – вид, форма) – розбіжності на морфологічному рівні в зіставлюваних мовах.

Діапоре́зис (грецьк. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *porezys*) – фігура сумніву, нерішучості.

Див.: ***Апорія***.

Діасемі́я (грецьк. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *sema* – знак) – семантичні розбіжності у зіставлюваних мовах.

Діáсирм (грецьк. *diasyrme* – підступний напад) – різновид іронії, дуже мстивий насміх: *Дарино, прочитайте мені що-небудь зі свого, аби я швидше заснула* (Ірена Карпа).

Діатéза (грецьк. *diathesis* – розташування, розміщення) – відповідності між семантичними і синтаксичними актантами дієслова, до якого вони (актанти) приєднуються; синтаксична категорія предиката, що виявляє певну відповідність між учасниками позначуваної предикатом ситуації (семантичними актантами, що виконують певні синтаксичні ролі) та іменними членами речення як носіями валентності певного предиката – синтаксичними актантами, синтаксичні ролі яких виражені тими чи тими морфологічними / синтаксичними засобами. У мовах з відмінковою системою семантичні ролі кодовані насамперед синтетичними відмінками (аналітично-синтетичними утвореннями); в аналітичних мовах домінує кодування ролей за допомогою службових слів, порядку слів та інтонації; у безвідмінкових узгоджувальних мовах ролі кодовані особливими конгруентними (узгоджувальними) показниками, вмонтованими в предикатну словоформу, виражаючи зв'язок дієслова з основними придієслівними іменами (підметом і додатком). Прямою Д. для певного предиката є та, за якої кожний учасник дії (партиципант) ситуації позначений у реченні властивим для нього й канонічно оформленим актантом і кожний актант (має відповідну граматичну форму) позначає відповідного для нього партиципанта, який виконує в ситуації ту роль, що стандартно виражена якраз відповідною граматичною формою. Непрямою Д. (похідною) постає та, у якій наявне будь-яке відхилення від цієї канонічної схеми. Здебільшого класифікація Д. має опертям класифікацію виявів стану дієслова. Активна діатеза передбачає заповнення позиції підмета суб'єктом (актором); для перехідних дієслів в акаузативних мовах активна Д. є прямою: ***Діти*** *доглядають дерева***.** Пасивна Д. прогнозує заповнення позиції підмета об'єктом: ***Дерева*** *доглядаються дітьми*. У взаємній (реципрокальній) Д. множинність суб'єктів одночасно реалізовуваних ситуацій збігається з множинністю об'єктів тих самих ситуацій, ця суб'єктно-об'єктна множинність учасників виражена одним актантом (переважно підметом); для симетричних дієслів взаємна Д. є прямою (*Брат і сестра дружать; Україна і Польща межують*), те саме стосується симетричних прикметників (*відрізки АВ і CD паралельні*), симетричних іменників (*Іваненко і Васильченко тезки; Петрик і Василько сусіди*). Інколи розмежовують Д. активну, Д. пасивну, Д. взаємну (реципрок) і Д. зворотну (рефлексивну) (за Люсьєном Теньєром).

Діатопі́чний (прикм. від ім. *діатопія*) **–** сукупність територіальних ознак на рівні діалектів.

Діáтриба (грецьк. *diatribe* – роздушити, зруйнувати) – різка, знищувальна критика.

Діафоні́я (грецьк. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *phone* – звук) – розбіжності на фонологічному рівні в зіставлюваних мовах.

Діа́фора (грецьк. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, + *phora*) – повтор слова, вжитого набагато раніше, але з новим нюансом: *Не хочу я життя іншого в житті цьому* (Анатолій Яна). Подібна до **антанаклази.**

Див.: ***Атанаклаза.***

Діахроні́я (грецьк. *dia* – крізь і *chronos* – час) – 1) підхід до явищ мови, що передбачає їх вивчення з урахуванням змін, що відбуваються в часі; вивчення історичного розвитку якогось явища, фактів загалом; 2) вертикальний зріз мови, коли предметом лінгвістичного аналізу є історичний розвиток мови (різночасовий підхід, простежується весь шлях, який пройшов певний елемент мови); вивчення еволюції всієї мовної системи в історичному розвитку; протилежне – ***синхронія.***

Пор.: ***Синхронія***.

Діере́за (грецьк. *diaresis* – поділ, розділяння) – випадіння або викидання звука чи складу в слові для зручності вимови, за комбінаторними причинами, пор., напр.: укр. студентський, аспірантський, шістнадцять – *[студен'с'кий, аспіра н'с'кий, шіснадц'ат']*; англ. *I am*).

Див.: ***Зміни звуків комбінаторні.***

Діере́ма (грецьк. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, + *rema*) – умовна одиниця на позначення такого стику слів і морфем, коли блоковані (не функціонують) певні позиційні правила (див.: ***Зміни звуків позиційні***), що необмежено діють всередині слова або морфеми.

Дієвідмі́на – 1) система змінюваних форм дієслова, що виражають категорії способу, часу, особи, числа, а у формах однини минулого, давноминулого часу й умовного способу – також роду; 2) група дієслів, що мають спільні особливості відмінювання залежно від характеру основи.

Дієвідмі́нювання – 1) зміна дієслів (форма теперішнього і майбутнього часів та імперативу) за особами. У широкому значенні – відмінювання дієслова за особами, числами, часами і способами, а в минулому, давноминулому часі й умовному способі – за родами: читаю, *читають, читатиму, читатимуть, читай, читайте, читав, читав би, читали, були читали*; 2) клас дієслів, якому притаманна спільність словозмінних особливостей. **Дієслова́ пе́ршої дієвідмі́ни. Дієслова́ дру́гої дієвідмі́ни.**

Дієві́сть мо́ви / мо́влення – комунікативна якість відповідної мови / відповідного мовлення, що спонукає адресата до зміни поведінки – зовнішньої (вчинків, дій) чи внутрішньої (думок, поглядів, настроїв, налаштувань).

Дієгéзис (грецьк. *diyehezys*) – інтенційно запрограмована відсутність зв'язку текстового світу з дійсністю; відмова від наслідування дійсності.

Дієзнíсть (франц. *dièse* від грецьк. *diesis* – напівтон) – тонова (тональна) ознака, основу якої складає акустичний ефект підвищення частоти звука. У російські мові, наприклад, такими постають парні м'які приголосні типу *[с'], [з'], [н']*.

Дієприкмéтник – нефінітна атрибутивна форма дієслова, що поєднує ознаки дієслова (в окремих формах керує іменником: *вирізьблений з дерева*; може мати пояснювальні якісні прислівники: *давно засохнути – давно засохлий* та ін.) і прикметника (словозмінні категорії роду, числа і відмінка; залежить від іменника, синтаксична функція означення (***прочитана*** *стаття*) або іменна частина складеного присудка: *Волосся було* ***посивіле***) та позначає ознаку предмета за дією, яку він витворює або під вияв якої потрапляє: *роман, написаний письменником; рушник, вишитий сестрою; течія, відгороджена греблею* тощо; вербоїдна недієвідмінювана форма, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова і прикметника; граматично змінюється (в українській, білоруській, російській мові) подібно прикметникам і означає дію (стан, процес), приписувану особі або предмету як їхня ознака (властивість), що виявлювана в часі. За характером процесуальної ознаки Д. поділяються на **актúвні** і **пасичвні**. **Актúвні Д. тепéрішнього чáсу** утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів ***-уч- (-юч-)*** – перша дієвідміна, ***-ач- (-яч-)*** – друга дієвідміна (вони використовувані надзвичайно рідко: *писати – пиш**уч**ий, сивіти – сиві**ю**ч**ий**, мислити – мисл**яч**ий* (*Я твоєму* ***сивіючому*** *волоссю низько вклонюся* (Борис Олійник); *командуючий, завідуючий* і под.; для багатьох таких дієприкметникових форм властиві конкурентно спроможніші іменникові похідні: *командуючий –* ***командувач****, завідуючий –* ***завідувач*** та ін.; іменникові похідні постають нормативними і не суперечать законам української мови; активні Д. теперішнього часу не утворюються від низки таких дієслів, дія яких не може бути трансформована в ознаку активного предмета (*горіти – *горячий, бити – *б'ючий, пити – *п'ючий* та ін.) або в разі не нормативності такого похідного (*котити – *котячий* тощо); **áктивні Д. минýлого чáсу** в українській мові утворюються від основи інфінітива за допомогою суфікса ***-л-*** (*висохнути – висох**л**ий, змарніти – змарні**л**ий, посивіти – посиві**л**ий, позеленіти – позелені**л**ий, засохнути – засох**л**ий, здрібніти – здрібні**л**ий* тощо (***Висохле*** *листя розносив вітер* (Україна молода. – 2000. – 10 листопада)); форми активних дієприкметників із суфіксом ***-ш-*** сучасній мові не властиві (нерегулярність творення форм активних дієприкметників в українській мотивована особливостями і закономірностями її розвитку, тенденціями активної конкурентності пасивних форм, що витісняють менш властиві українській формі активні дієприкметникові похідні). **Пасúвні Д.** у своєму загалі мають значення минулого часу і виражають ознаку предмета, на який активно впливає інший

предмет. **Паси́вні Д.** активно утворюються за допомогою суфіксів ***-н-, -ен-, -т-*** від основи інфінітива (*читати – чита**н**ий, писаний – писа**н**ий, відвозити – відвез**ен**ий, занотувати – занотова**н**ий, перевищити – перевищ**ен**ий* і под.).

У сучасній лінгвістиці Д. кваліфікують як: 1) повнозначну частину мови, яка позначає ознаку предмета за дією (тобто процесуальна ознака) і виражає це значення в граматичних категоріях стану, часу, роду, числа і відмінка. Д. – синкретична частина мови, яка об'єднує ознаки дієслова і прикметника; 2) форму дієслова, якій властиві такі ознаки: прикметника (змінювання за родами, числами, відмінками; узгодження з іменником; синтаксична роль означення або іменної частини присудка); дієслова (категорія виду, стану і часу; лексико-граматичні ознаки перехідності і зворотності, збереження дієслівного керування). Д. у реченні позначає побічну дію.

Дієприкме́тник незале́жний – 1) дієприкметник у сполученні з називним відмінком іменника або займенника в складі окремого речення; 2) дієприкметник у складі вставних словосполучень при розгляді їх як результату редукції називного відмінка.

Дієприкметнико́вий зворо́т – див.: ***Зворот дієприкметниковий***.

Дієприсл́івник – 1) атрибутивна (непредикативна) синкретична незмінювана форма дієслова, що позначає додаткову дію і характеризує дію дієслова-присудка. Слід розрізняти дієприслівники недоконаного (*аналізуючи, простежуючи, співаючи, читаючи, кажучи* і под.) і доконаного (*проаналізувавши, простеживши, проспівавши, зачитавши, проказавши* тощо). Інколи дієприслівник вважають окремою повнозначною частиною мови на підставі синтаксичної функції (функція обставини), відповідних морфологічних ознак (відсутність змінюваності) та ін. Д. разом із залежними словами утворює особливу синтаксичну конструкцію – **дієприслівнико́вий зворо́т:** *Томилася вільха, **безсило опустивши крила*** (Микола Хвильовий). **Д.** – вербоїдна невідмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію як обставину протікання головної, виражена морфологічними категоріями дієслова, прислівника та власними суфіксами і виконує морфологізовану функцію обставини, на семантико-синтаксичному рівні виражає окрему пропозицію; поєднується із системою дієслівних форм категоріями виду, стану та спільністю керування та означає другорядну додаткову дію, що прилягає до головної дії. Інколи Д. кваліфікують як "гібридну" форму, що поєднує ознаки дієслова та прислівника, або як окрему частину мови; 2) повнозначна незмінювана частина мови, що позначає дію як ознаку іншої дії і виражає це значення за рахунок своєї незмінюваності і семантичної залежності від дієслова-присудка та імені-суб'єкта дії підмета. Д. – синкретична частина мови, що об'єднує ознаки дієслова і прислівника.

Дієприслівнико́вий зворо́т – див.: ***Зворот дієприслівниковий***.

Дієсл́івний при́судок – див.: ***Присудок дієслівний***.

Дієсл́івні односкла́дні ре́чення – див.: ***Речення дієслівні односкладні***.

Дієсло́вні односкла́дні ре́чення – див.: ***Речення дієслівні односкладні.***

Дієсло́вні семанти́чні (прикм. від ім. *семантика*) **зо́ни** – див.: ***Зони дієслівні семантичні.***

Дієслова́ відкладні́ (*verba deponentia*) – у латинській мові дієслова, що переважно вживані у пасивній формі з активним значенням. Вони мають три основні форми пасивного стану: 1) praesens; 2) perfectum; 3) infinitivus praesentis: пор.: *imitor, imitates sum, imitari* (наслідувати), *arbiter, arbirtratus sum, arbitrary* (думати), *vereor, veritus sum, vereri* (боятися), *proficiscor, profectus sum, proficisci* (вирушати уперед). Д. в. мають окремі форми активного стану, до яких належать: *participium praesentis active, participium future active, gerundium et supinum.*

Дієслова́ говорі́ння у скла́ді прямо́го мо́влення – дієслова, яким належить особливий статус та особливе навантаження, тому що після них йде пряме мовлення або ж вони засвідчують почуте. До таких дієслів належать: 1) дієслова мовлення (*сказати, зауважити, повідомити, закричати, затараторити* тощо); 2) дієслова зі значенням внутрішнього стану і почуття (*похвалитися, образитися, засумніватися* і под.); 3) дієслова міміки, жестів, рухів тіла та інших способів вираження внутрішнього стану мовця (*простогнати, сплакнути, кліпнути* тощо); 4) дієслова сприйняття (*почути, вловити* та ін.).

Дієслова́ двовидові́ – дієслова, що вживаються в значенні у відповідних контекстах то в значенні доконаного, то в значенні недоконаного виду, не маючи морфологічних ознак розмежування (*не треба було вчора* (що робити?) ***атакувати***; *вчора довелось* (що зробити?) ***атакувати*** *позиції ворога*; пор. також: *оженити, мілітаризувати* та ін.). За іншою термінологією – **омонімія видових форм.**

Дієслова́ донати́вні (грецьк. *donatyvnyy*) – дієслова на позначення дії, пов'язаної зі зміною посесивних відношень – передаванням, врученням предмета.

Дієслова́ допоміжні́ – дієслова, що втратили своє лексичне значення і виражають граматичні категорії у складі аналітичної форми майбутнього часу (***буду*** *малювати,* ***буду*** *читати,* ***буду*** *переписувати,* ***буду*** *тягнути* і под.) та у складі дієслівного складеного присудка (***почина́ти*** *говорити,* ***продовжувати*** *співати,* ***завершувати*** *працювати* тощо) та іменного складеного присудка (*Сьогодні день* ***був*** *холодний; Брат у селі* ***був*** *учителем* і т.ін.). Найпослідовніше допоміжну функцію виконує дієслово *бути* і наближені до нього *становити, являти собою*, що інколи розглядають як перший етап утворення окремої частини мови – зв'язки, основною функцією якої постає функція зв'язки у структури присудка.

Див.: ***Дієслова службові.***

Дієслова́ зворо́тні – дієслова на *-ся*, що не утворюють станової пари, є одностановими і належать лише до активного стану.

Дієслова́ інхоати́вні – дієслова доконаного виду на позначення початку дії або її точкових виявів: *заграти, зашуміти, затупати* і под.

Дієслова́ комплікати́вні – дієслова неакційні (неакціональні), що вербалізують логічний зв'язок між пропозиційними компонентами поліпредикативного речення.

Дієслова́ мода́льні – дієслова зі значенням можливості, бажаності, повинності, що виражають відношення мовця до висловленого: *бажати, прагнути, намагатися, старатися* і под.

Дієслова́ напівслужбо́ві (**напівдопоміжні́**) – дієслова, що є складниками клішованих виразів, але частково зберігають своє лексичне значення (*бути переконаним, вважати за потрібне, мати на увазі* тощо).

Див.: ***Дієслова допоміжні.***

Дієсло́ва неперехі́дні (**нетранзити́вні**) – дієслова, що не виражають спрямування дії на об'єкт (див.: ***Перехідність***) і не мають прямого додатка: *бігти, йти, лежати, плакати, радіти, стояти, сміятися, спати* і под.

Дієслова́ непра́вильні (*verba anomalia*) – у латинській мові дієслова, що не можна віднести до жодної з чотирьох дієвідмін, тому що їм властива низка особливостей, які виявляють процес розвитку латинської мови. Наявні вихідні неправильні дієслова та похідні від них, що змінюють своє значення відповідно до приєднуваного до вихідного дієслова префікса: *sum, fui, –, esse* (бути); *volo, volui, –, velle* (хотіти), *noto, notui, –, nolle* (не хотіти); *malo, malui, –, malle* (надавати перевагу, воліти), *eo, ii, etum, ire* (іти), *edo, edi, esum, edere* (їсти), *fio, factus sum, fiera* (виникати, ставитися, робитися).

Дієслова́ перехідні́ – дієслова, дія яких спрямована від суб'єкта на об'єкт; останній є сильнокерованим: *пити воду, читати книгу* та ін. У таких дієсловах дія прямо і повністю переходить на об'єкт: *вирощувати сад, поливати квіти, вишивати сорочку*. Д. п. мають повнозавершений зміст лише в поєднанні з найменуванням об'єкта: *складати іспит, косити очерет* тощо. Формальними показниками перехідності є морфи *–и-, -ува- (-юва-)*: *біліти – білити, малювати, оцінювати* і под. Регулярними постають синтаксичні ознаки, тому що формальні ознаки належать до нерегулярних (*базарювати, лимарювати* та ін. – неперехідні). Синтаксичним критерієм перехідності виступає наявність прямого додатка при перехідному додаткові: ***написати*** *листа, принести* ***книгу*** і т. ін.

Дієслова́ подво́єні синоніми́чні – поєднання дієслів тотожного змісту для підкреслення вагомості події. Містить фольклорний відтінок: *думали-передумали; стали жити-поживати і добра наживати; чекає-почекає.*

Дієслова́ службо́ві – складники усталених виразів, що втратили своє повне лексичне значення і вживаються лише як носії узагальнених граматичних значень. Найчастіше службовими дієсловами постають *мати* і *бути* (*він має рацію* = «він правий»), рідше – *взяти* (*взяти участь* = «бути учасником») та ін.

Див.: ***Дієслова допоміжні.***

Дієслова́ фа́зові (фа́зисні) (прикм. від ім. *фаза*; грецьк. *phasis* – поява) – дієслова, що позначають певну фазу дії (початок, тривання, завершення): *завершувати, закінчувати, намагатися, починати, продовжувати, припинити, перестати* та ін.

Дієслова́ фінітивні (лат. *verba finita* – дієслово означене [в часі, числі, особі]) – особові форми дієслів, тобто дієслова, що змінюються за особами, числами і часами.

Дієсло́во (лат. *verbum*) – 1) самостійна частина мови, що означає категорійне значення процесуальної дії, вираженої в морфологічних категоріях виду, стану, способу, часу, особи, роду та інших, функціонує в реченні здебільшого як присудок, має свої суфікси і відповідну парадигму: *Звідусіль* ***виходимо*** */ на правні шляхи, / і немає нам ліку* (Василь Голобородько). У різних мовах може бути різний набір морфологічних ознак дієслова; 2) один з мовних засобів, що входить у стилістичні і креативні ресурси морфології і використовується в різних стилях. У художньому мовленні Д. використовується в простих і складних розповідних реченнях для створення зорового образу, що поступово формується: *І ось починають перемовлятися між собою дерева: молодий клен схиляє свої віти до калини і тихенько виливає свою пісню; одинокий явір на схилі повільно рухається до ялинки, що заховалася в тіні високого дуба, торкаючись своїми голочками його стовбура…* (Анатолій Яна). Активну роль Д. відіграє в оповіді, де воно позначає дію. В описі за допомогою Д. відбивається стан предмета.

Дєсло́во безособо́ве – дієслово, що позначає дію або стан, процес поза формально вираженим у підметовій позиції суб'єктом: *смеркає, дніє, не спиться, нудить* та ін. Такий суб'єкт може бути виражений формами давального, родового та інших відмінків: ***Мені*** *не спиться;* ***Батька*** *трясе* і под.

Дієсло́во варіа́нтне – див.: ***Дієслово*.**

Дієсло́во зворо́тне – неперехідне дієслово, в якому постфікс *-ся(-сь)* виконує словотвірну функцію й не виражає значень стану: *боятися, прокинутися, сподіватися* і под.

Див.: ***Форма дієслова зворотна*.**

Дієсло́во-зв'я́зка – допоміжна частина *іменного присудка,* в якій виражаються всі граматичні значення дієслова. Найпоширенішою зв'язкою є дієслово *бути* (у сучасній українській мові у формі теперішнього часу переважно опускається), до якого постають наближеними *становити, являти собою*, а також *стояти*, якщо позицію підмета займає іменник – назва неістоти: *Весна* ***стояла*** *суха й вітряна* (Михайло Коцюбинський); ***Був****, річ відома, молодим я, тому до дна тепер збагну, що навіть звук чи тон, чи ім'я були мені за тайну* (Максим Рильський); *Того року трави і пшениці стояли, як Дунай, косарі* ***були*** *в ціні* (Михайло Стельмах).

Див.: ***Дієслово допоміжне*.**

Дієсло́во ілокути́вне (прикм. від ім. *ілокуція*) – дієслово, що описує характер мовленнєвого акту.

Див.: ***Акт мовленнєвий.***

Дієсло́во перформати́вне (лат. *performo* – дію; прикм. від ім. *перформатив*) – дієслово мовленнєвої діяльності, що за вживання у формі першої особи однини теперішнього часу активного стану дійсного способу утворює перформативне висловлення (див.: ***Висловлення перформативне***).

Див.: ***Перформатив; Висловлення перформативне.***

Дієсло́во фіні́тне (лат. *finitum*) – дієслово в особовій формі (фінітні форми дієслова): *співаю, читаю, телефонуєш, шепочуть, проспівайте, кажи* і под.

Дієсло́во фіна́льне (прикм. від ім. *фіналь*) – вживання особової форми дієслова-присудка в кінці досить довгого речення або частини висловлення для концентрації уваги на ньому: *Та доля для справжнього щастя усім нам у подвижницькій справі на благо і честь рідної Вітчизни судилася*.

Дійсний – 1) такий, який вміщує дієслово у формі дійсного стану та залежні від цієї форми пояснювальні слова. **Зворо́т дійсний**; 2) стосовний до системи форм дійсного стану. **Стан дійсний**. (див.: ***Стан***). **Дієприкме́тник дійсний** (див.: ***Дієприкметник***).

Дійсний спо́сіб – див.: ***Спосіб дійсний.***

Дійсний стан – див.: ***Стан дійсний.***

Ділова́ комунікáція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікація ділова.***

Ділова́ ле́ксика (грецьк. *lexikos* – словесний від *lexis* – слово, вираз, зворот мовлення) – див.: ***Лексика ділова.***

Діловúй стиль (лат. *stylus* від грецьк. *stylos* – паличка для письма) – те саме, що офіційно-діловий стиль.

Див.: ***Стиль офіційно-діловий.***

Дія – найменування такої ситуації, або події, в якій *діюча особа (агент)* докладає певних зусиль: *Хлопчик біжить.*

Дія комунікати́вна (прикм. від ім. *комунікація*) – одиниця опису комунікативної поведінки учасників спілкування, окремий мовленнєвий акт, репліка, невербальний сигнал, комбінація вербальних і невербальних засобів тощо у межах певного комунікативного акту.

Див.: ***Спілкування; Акт мовленнєвий; Репліка; Хід комунікативний; Крок комунікативний.***

Пор.: ***Акт комунікативний.***

Дія комунікати́вна актúвна (прикм. від ім. *комунікація*) (прикм. від ім. *актив*) – комунікативна дія, що виконується за ініціативи мовця (адресанта, того, хто пише).

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Дія комунікативна.***

Пор.: ***Дія комунікативна реактивна.***

Дія́ комунікати́вна (прикм. від ім. *комунікація*) **реакти́вна** (прикм. від ім. *реакція*) – комунікативна дія, що виконується як реакція у відповідь на комунікативну дію співбесідника.

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Дія комунікативна.***

Пор.: ***Дія комунікативна активна.***

Дія́ мовленні́єва – комунікативна взаємодія адресанта й адресата в мовленнєвому акті як фрагмент дискурсу.

Дія́-проце́с – найменування ситуації (події), що включає в крайньому разі двох учасників, один з яких являє собою *діючу особу (агента),* яка здійснює дію, а інший – *об'єкт* дії, яка внаслідок цього змінює свій *стан,* тобто перебуває в *процесі: Хлопчик відчинив двері.*

Діяльні́сний підхі́д – див.: ***Підхід діяльні́сний.***

Діяльність – цілеспрямована активність, шляхом якої індивід та – спільнота включаються в реальність (буття). Д. – процес, що актуалізує ставлення людини до світу, відповідає потребі і характеризується відповідним мотивом; необмежена, безкінечна множинність окремий дій та їхніх комплексів. У діяльності загалом та в кожній окремій її дії виділяються суб'єкт, об'єкт, мета, результат, засіб і спосіб. Дія реалізуються з урахуванням знань про світ і про обставини, у яких вони протікають, та про соціально значущі правила і принципи їхньої реалізації. Кожна дія може бути поцінована з погляду обставин та її результату як доцільна та успішна або ж як недоцільна і неуспішна. Використання мови для передавання інформації (смислів) та смислової інтерпретації усталених висловлень складає специфічну форму людської діяльності, що забезпечує існування і розвиток суспільства.

Див.: ***Діяльність мовленнєвомисленнєва; Діяльність мовленнєва.***

Діяльність когнітивна (прикм. від ім. *когніція*) – мисленнєва діяльність учасників спілкування, скерована на опрацювання інформації, створення і розуміння дискурсів; його вияв полягає у створенні особливих структур свідомості, спрямованих на встановлення смислу і когнітивної значущості формального вираження, його інформативності.

Див.: ***Діяльність мовленнєвомисленнєва.***

Діяльність культуромо́вна – удосконалення та дотримання літературно-нормативних вимог в індивідуальному мовленні, вияв тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідне мовно-корпусне планування.

Див.: ***Діяльність мовленнєва.***

Пор.: ***Діяльність.***

Діяльність мовленні́єва – різновид специфічної людської діяльності, спрямований на продукування і розуміння текстів: включає діяльність мозку, органів мовлення і слуху, зору; спеціалізоване використання мовлення

у процесах взаємодії між людьми; спілкування із застосуванням мовного коду. Прямо співвіднесена з теорією мовленнєвих актів (див.: ***Теорія мовленнєвих актів***). Д. м. – частина суспільної діяльності людини. Активне використання мови мовцем, Д. м. якого також активна й динамічна. Індивідуальна Д. м. виявлювана в тому, що на ґрунті мовної синонімії виникає мовленнєва синонімія, індивідуальне використання форм слова і самих лексем, синтаксичних конструкцій та ін. Сукупність психофізіологічних процесів людського організму, важливих для побудови (організації) мовлення. Д. м. забезпечує немовленнєві види діяльності, організована відповідно до комунікативних намірів та опосередкована системою мовних знаків. Правила мовленнєвої діяльності, закономірності її вияву та компоненти мовної системи утворюють мовну здатність. Розмежовують письмовий та усний різновиди мовленнєвої діяльності, у кожному з них – продуктивний та рецептивний. Особливим різновидом мовленнєвої діяльності є переклад; **у психолінгвістиці** – процеси говоріння і розуміння.

Див.: ***Діяльність мовленнєва; Спілкування; Комунікація; Мовлення; Код мовний.***

Пор.: ***Діяльність; Діяльність мовна.***

Діяльність мовленнє́во-мисленнє́ва – термін на позначення мовленнєвого акту індивіда й суми усіх його мовленнєвих актів (ідіолект), а також на позначення відповідної мовленнєвої діяльності конкретного співтовариства. При цьому мовленнєвотворенння розглядають одночасно як процес і як результат, нерозривно пов’язані з мисленням. Іншим аспектом тут постає сприйняття і декодування повідомлень. Відображувальна за суттю, мовленнєвомисленнєва діяльність характеризується упорядкованістю і системністю.

Див.: ***Діяльність мовленнєва; Спілкування; Код мовний.***

Пор.: ***Діяльність; Діяльність мовленнєва.***

Діяльні́сть мо́вна – сукупність психофізіологічних дій організму людини, що спрямовані на сприймання і розуміння мови або її породження в усній або письмовій формі. Д. м. пов’язана із психічною діяльністю особистості, з динамікою її інтелектуальних особливостей, емоційною (емоційно-почуттєвою) сферою. Основними типами Д. м. є: говоріння, слухання, письмо, читання. Поряд з терміном Д. м. використовують також терміни: мовленнєва діяльність (див.: ***Діяльність мовленнєва***), комунікативна діяльність, діяльність мовленнєво-мисленнєва (див.: ***Діяльність мовленнєво мисленнєва***), словотворча діяльність, номінативна діяльність, тезаурусна діяльність, рольова діяльність і под.).

Див.: ***Мовлення; Діяльність мовленнєва; Діяльність мовленнєво мисленнєва.***

Пор.: ***Діяльність когнітивна.***

Діяльності мовленнє́вої теорія – напрям у мовознавстві, варіант психолінгвістики, основу якого складає поняття мовлення як діяльності. Від психолінгвістики відрізняється широким залученням аспектів соціального контексту, урахуванням ролі паралінгвальних засобів у комунікації та деякими іншими рисами.

Див.: ***Діяльність мовленнєва; Спілкування; Мовлення; Код мовний***.

Пор.: ***Діяльність***.

Довгота́ зву́ка – Одна з основних властивостей звука, що протиставлена короткості. Довгі і короткі голосні були в давньогрецькій та латинській мовах. На співвідношенні довгих і коротких складів були створені віршові розміри (гекзаметр, дактиль, пірихій та ін.). Довгі і короткі голосні зустрічаються українському мовленні в різних фонетичних умовах: ненаголошені голосні коротші ніж наголошені голосні. Система голосних багатьох мов розмежовують довготу голосного, утворюючи пари голосних за довготою: довгі і короткі голосні наявні, зокрема, у фінській, чеській, якутській та інших мовах. Те саме, що тривалість звука.

Див.: ***Тривалість звука***.

Довготрива́ла комунікáція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікація довготривала***.

Додатко́ва дистрибу́ція (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження від лат. *distributio* – поділ, розподіл) – див.: ***Дистрибуція додаткова***.

Додатко́ві за́соби зв'язку́ в складно́му ре́ченні – див.: ***Засоби зв'язку в складному реченні додаткові***.

Додатко́ві за́соби зв'язку́ в складносуря́дному ре́ченні – див.: ***Засоби зв'язку в складносурядному реченні додаткові***.

Дода́ток – прислівний другорядний член речення, залежний від *присудка,* що позначає предметний (за семантикою) уточнювач (за функцією) присудка і виражений непрямо-відмінковими і прийменниково-відмінковими формами іменника. Д. пояснює семантику стрижневого слова – дієслова чи віддієслівного іменника. На Д. спрямована або його стосуються дія, процес, стан, ознака. Семантика Д. різноманітна: 1) прямий об'єкт (*Дівчина побачила* ***ліс***); 2) непрямий об'єкт (***На ліжку*** *сиділа кішка*); 3) об'єкт мовлення-думки (*Домовились* ***про зустріч***); 4) адресат (*Хлопець подарував* ***дівчині*** *книгу*); 5) знаряддєвий об'єкт (*Полуницю накрили* ***соломою***). Розрізняють додаток прямий і додаток непрямий. **Д. прями́й** позначає об'єкт, на який безпосередньо спрямована дія; виражається іменником у знах. в. без прийменника, сполучуваного тільки з перехідними дієсловами (*виголосити* ***промову****, вишивати* ***рушник****, намалювати* ***картину****, переглянути* ***газету****, читати* ***книгу***). **Д. прямий** – різновид морфологізованого додатка, що вживається при перехідних дієсловах і позначає предмет, на який спрямована дія і що повністю

охоплений дією. **Д. прямий** виражається: 1) знахідним відмінком без прийменника: **Брат вчора зустрів сестру**; 2) при запереченні – родовим відмінком: *Брат вчора не зустрів сестри*. Без додатка дієслово не реалізує свого значення і без нього не може вживатися: **Брат вчора зустрів.*

Д. непрями́й охоплює різні види об'єктних значень, виражається іменниками у непрямих відмінках з прийменником або без нього (*розповідати **про поїздку**, грати **на гітарі**, підійти **до батька***). За типом стрижневого слова додатки поділяються на придієслівні – залежать від дієслова (*оглядати **виставку**, розповідати **про мандрівку**, розмовляти **з батьком**, цікавитися **книгою***), приіменні – залежать від іменника або прикметника (*читання **книги**, вишивання **рушника**, спроможний **на успіх***). **Д. непряму́й** – різновид морфологізованого додатка, що може бути виражений будь-якою формою непрямого відмінка іменника з прийменником або без прийменника, а також знахідним відмінком з прийменником. Вибір форми залежить від: 1) семантики дієслова; 2) словотвірної структури дієслова. Дієслова в реченні: а) можуть вимагати відповідних форм додатка: *Хлопчик доторкнувся **до книги***; б) допускають варіювання форм: *Хлопець сів **за стіл / на стіл***; в) можуть використовуватися без додатка: *Дівчина засміялася*. Частковими значеннями Д. непрямого визначаються: а) формами відмінка; б) прийменниками; в) семантикою пояснюваних дієслів. Слід розмежовувати такі часткові значення: а) предмета як точки зосередження дії: Син дивився на батька; б) адресата дії (давальний відмінок): Мати швидко відповіла синові; в) знаряддя дії (орудний відмінок): Батько вкрився ковдрою. Аналогійні значення властиві приіменниковому додаткові: писати братові → лист братові. Присубстантивні додатки містять відтінки означального значення, тому їх слід кваліфікувати не як додатки, а як неузгоджені означення: *біг* → (чий?) *спортсмена* та ін.

Слід розмежовувати також **додатки морфологізовані** і **додатки неморфологізовані**. **Д. морфологізовані** – додатки, що виражені непрямими відмінками іменників і субстантивованих слів: *Старий **у бджолах** кохається* (Юрій Бедзик); *Данько розповідав усім **про побачене*** (Олесь Гончар). **Д. морфологізовані** розрізняються за: 1) значенням; 2) формою; 3) ступенем залежності від пояснюваного слова. Комплекс названих ознак дозволяє диференціювати прямі і непрямі додатки. **Д. неморфологізовані** – додатки, виражені інфінітивом (інколи їх називають інфінітивними додатками), що набуває у відповідній синтаксичній позиції формальних ознак субстантива: *Учнів завжди треба вчити **розуміти** прекрасне*. Інфінітив виражає об'єктні відношення; він заміщує ім'я, що вимагається дієслівною лексемою: дієсловом або іменем (*навчає розуміти*). **Д. неморфологізовані** постають за своїм виявом непродуктивними. За відношеннями до стрижневого слова додатки поділяються на **додатки придієслівні** і **додатки приіменні**. **Д. придієслівні** – додатки, підпорядковані дієслову будь-якої форми, а також дієслівному фразеологізму й описовому дієслівно-

іменному звороту: *Біля хати пахло стиглими* ***вишнями*** (Анатолій Яна). **Д. при іменні** – додатки, що підпорядковані: а) віддієслівним іменникам (присубстантивні); б) якісним прикметникам (приад'єктивні): *Єднання* ***з небом*** *відбулося повне в цьому віянні вітрів* (Павло Загребельний); *Гідний* ***подиву*** *порив охопив усіх учасників зборів* (Голос України. – 2002. – 12 листопада).

Дода́ток відокре́млений – різновид додатка, вичленуваного у складі речення як обмежувально-видільний компонент з різними значеннями: *об'єктним, суб'єктним, обставинним*: *Усі приїхали на день народження батька,* ***крім найменшого сина*** (Анатолій Яна). Умовою відокремлення постає обмежувально-видільне значення звороту, що являє собою основу додаткового висловлення: *Приїхали усі,* ***включаючи і далеких родичів*** (Олекса Слісаренко). Обмежувально-видільне значення виражається за допомогою прийменників *крім, окрім, замість, поряд з* тощо.

Доко́наний вид (перфекти́в) – див.: ***Вид доконаний (перфектив)*.**

Докуме́нт (лат. *documentum* – доказ, свідчення) – матеріальний об'єкт, що містить закріплену певним чином на спеціальному матеріалі інформацію для фіксації та передавання в часі та просторі.

Доме́н – конкретні поняття, що входять до складу концептосфери (див.: ***Концептосфера***). Так, наприклад, концептосфера світ природи може бути виявна у вигляді фреймової мережі, основа якої складається з доменів *об'єкти природи, явища природи, природа як феномен*. Домен охоплює парцели (див.: ***Парцела*****).**

Див.: ***Концептосфера*****.**

Пор.: ***Парцела*****.**

Доміна́нта (лат. *dominantis* – панівний) – одне зі стилістичних понять, що в низці однотипних мовних одиниць є носієм основного значення й підпорядковує собі всі інші змістові та стилістичні значення.

Доміна́нта (лат. *dominantis* – панівний) **акціона́льна** (лат. *actio*; прикм. від ім. *акція*) – семантико-граматична однорідність дієслів, що називають дію і стають ремами ряду речень, об'єднаних у фрагменті.

Доміна́нта (лат. *dominantis* – панівний) **акціона́льно-ремати́чна** (лат. *actio*; *акціонально* + *рематична*) – відповідає такому типовому значенню тексту як динаміка дії.

Доміна́нта (лат. *dominantis* – панівний) **культу́ри** (лат. *cultura* – освіта, розвиток) – див.: ***Константа культури.***

Доміна́нта (лат. *dominantis* – панівний) **культу́ри** (лат. *cultura* – освіта, розвиток) **ці́ннісна –** див.: ***Константа культури ціннісна.***

Доміна́нта (лат. *dominantis* – панівний) **предме́тна** – семантико граматична однорідність предметних рем, що сприяє єдності фразового цілого і поєднує його зсередини.

Доміна́нта (лат. *dominantis* – панівний) **ремати́чна** (грецьк. *rhema* – сказане) – рема, що характеризує фрагмент тексту як змістову змістова

єдність. Вирізняють кілька типів Р. д., особливість яких визначувана специфікою складного синтаксичного цілого: 1) *предметна* (передбачає вирізнення як реми іменників, що зображають деталі обстановки); 2) *якісна* домінанта, що характеризує персонаж або предмет (прикметники, якісні прислівники, іменники ознакової семантики); 3) *акціональна*, що передає динаміку дії (як тема використовуються дієслова зі значенням дії); 4) *статально-динамічна*, що реалізує поступову зміну стану (лексика зі значенням зміни стану, форми вищого ступеня порівняння); 5) *статальна*, що позначає стан природи, середовища, особи (предикати стану); 6) *репресивна* рематична домінанта, що передає суб'єктивно-оцінне сприйняття дійсності (слова категорії стану, оцінні іменники, прикметники і прислівники, дієслова емоційного відношення).

Домінáнта (лат. *dominantis* – панівний) **статáльно-динамíчна** (*статально* + *динамічна*) **рематúчна** (прикм. від ім. *рема*) – відповідає зміні стану в тексті, переходу від стану до руху, дії.

Домінáнта (лат. *dominantis* – панівний) **стилістúчна** (прикм. від ім. *стилістика*) – сукупність найсуттєвіших ознак індивідуально-авторського стилю або стилю як функціонального різновиду літературної мови.

Домінувáльний суб'єкт (лат. *subjectum* – підкладене) / **суб'єкт** (лат. *subjectum* – підкладене) **домінувáння** – див.: **Суб'єкт домінувáльний / суб'єкт домінувáння.**

Донатúв (лат. *donatio* – передавання) – денотативна роль об'єктного типу; матеріальний об'єкт у ситуації передавання, пов'язаний з роллю донатора: *Зі схиленою головою Василько передав* ***записку*** *батькові* (Валер'ян Підмогильний).

Див.: ***Донатор.***

Донáтор (лат. *donator* – глядач) **–** денотативна роль суб'єктного типу; агенс у ситуації передавання матеріального об'єкта: ***Мати*** *потайки від батька дала в руки йому гроші* (Михайло Івченко).

Див.: ***Донатив.***

Допоміжні дієсловá – див.: ***Дієслова допоміжні.***

Допýщення комунікатúвні (прикм. від ім. *комунікація*) – комунікативні факти, ознаки або дії, неприпустимі в межах однієї комунікативної культури, але можливі (хоча й необов'язкові) в іншій.

Див.: ***Комунікація; Дія комунікативна; Культура комунікативна.***

Дорéчність мóви / мóвлення – комунікативна якість мови / мовлення, риторичний складник спілкування, пов'язаний з регістровими аспектами дискурсу та орієнтацією на особу адресата, унаслідок чого мова / мовлення постає відповідною меті, умовам, ситуації спілкування. Відповідно до тих чи тих виявів особливостей спілкування розмежовують **дорéчність стильовý, контекстуáльну, ситуатúвну, особúстісно-психологíчну.**

Дорса́льні (лат. *dorsalis* від *dorsum* – спина) **при́голосні** – див.: ***Приголосні дорсальні.***

Дорса́льність (лат. *dorsalis* від *dorsum* – спина; ім. від прикм. *дорсальний*) – загальна характеристика розташування язика при утворенні приголосних, що вказує на його рівневе розташування й випуклість форми.

До́свід комунікати́вний (прикм. від ім. *комунікація*) – сукупність уявлень про вдалі та невдалі комунікативні тактики, що зумовлюють або не зумовлюють реалізацію відповідних комунікативних стратегій.

Досл́ідження крос-культу́рні (англ. *cross* – перетинати + *культурні*) – дослідження, що передбачають вияв картини світу, на якій ґрунтується певний культурно зумовлений дискурс. Для цього використовують методи методики квантитативної лінгвістики, експерименту, анкетування тощо.

Див.: ***Картина світу; Дискурс.***

Доста́тність мо́ви / мо́влення – комунікативна якість мови / мовлення, що охоплює поняття кількості мовної інформації і відповідає вимогам певного функційного стилю літературної мови, логічному завершенню думки.

Досту́пність мо́ви / мо́влення – комунікативна якість мови / мовлення, що виявляє спроможність певної мовної форми бути зрозумілою комуні кантам, полегшувати сприйняття вираженої інформації; відповідність повідомлення комунікативному сприйняттю.

Дотика́ння – паралінгвістичний засіб, що може виступати стимулом підтвердження висловленого або підтвердження мовленого; **у комунікативній лінгвістиці** – тип міжмовних контактів, яким властивий незбіг стереотипів спілкування, усталених у різних культурах у разі комунікації однією з мов (поняття увів Ю.Є. Прохоров).

Див.: ***Контакти мовні; Стереотип національно-культурний.***

Дохі́дливість мо́ви / мо́влення – див.: ***Дохідливість мови / мовлення.***

Доці́льність мо́ви / мо́влення – сукупність комунікативних якостей, що постає у процесі спілкування. Доцільність зумовлена мовною свідомістю, функційними стилями, соціальними ролями, ситуацією спілкування, різноманітністю комунікативних і ситуативних завдань та умов.

DPCM (differential pulse-code modulation) – у прикладній лінгвістиці – різновид імпульсно-кодової модуляції (PCM), яка кодує сигнал у вигляді різниці між поточним і попереднім значенням. Для звукових даних такий тип модуляції зменшує необхідну кількість біт приблизно на 25%.

Дрего́вичі – пращури дреговичів, тобто жителів боліт (пор. давньорусь. *дрегва*, білор. *дрыгва* – болото, трясовина; полісь. *драговина, драговиння* – болото непрохідне), у VI – на початку VII ст. заселяли досить необширну територію правобережного Прип’ятського Полісся від нижніх течій Стиру та Горині до Дніпра; тут згодом постав адміністративний центр дреговицького союзу племен – м. **Туров** (980р.). За культурою – дреговичі належали до культури празького типу.

До розселення північніше р. Прип’ять мали спільну культуру з волинянами і деревлянами. За літописом, дреговичі «сиділи межи Прип’яттю і Двіною» (Повість врем’яних літ). Така констатація, очевидно, зумовлена тим, що це були пізніші факти і самим часом написання літопису. Орієнтовно, у VII ст. – VIII ст, дреговичі перетнули Прип’ять і розселилися вздовж лівих приток Прип’яті – Случі, Птичі та ін., у межиріччі Прип’яті та Західної Двіни, на сході до Дніпра, на північному сході – до вододілу Другі й Березини, на півночі – до умовно-географічної лінії Борисов – Логойськ – Заславль. На всьому своєму просторі дреговичі до включення до складу Русі (X ст.) мали свою політичну організацію. Адміністративним центром був **Туров**, розвиненими були і міста Пінськ (1097), Слуцьк (1116), Клецьк (1127), Несвіж (1222); Копил (1247), Мозир (1155), Рєчиця (1214) і под. Згодом (XII-XIII ст.) дреговичі проникли на Берестейщину разом з іншими сусідніми племенами. До другої половини X ст. – початку XI ст. дреговичам властивий був обряд тілоспалення померлих, що був замінений на тілопокладення з насипанням кургану (XI – перша половина XII ст.). Під впливом сусідніх полян почав набирати звичай поховання в ґрунтових ямах під курганом, який протягом XII-XIII ст. поширився всією територією дреговичів.

Дру́га сигна́льна (прикм. від ім. *сигнал*) **систе́ма** (грецьк. *systēma* – утворення, складення з певних частин, поєднання) – див.: ***Система сигнальна друга.***

Другоря́дний (побі́чний) на́голос – див.: ***Наголос другорядний (побічний).***

Другоря́дні чле́ни ре́чення – див.: ***Члени речення другорядні.***

Другоря́дні чле́ни ре́чення морфологізо́вані – див.: ***Члени речення другорядні морфологізо́вані.***

Другоря́дні чле́ни ре́чення неморфологізо́вані – див.: ***Члени речення другорядні неморфологізо́вані.***

Другоря́дні чле́ни ре́чення приосно́вні – див.: ***Члени речення другорядні приосно́вні.***

Другоря́дні чле́ни ре́чення прислі́вні – див.: ***Члени речення другорядні прислі́вні.***

Друко́вана комуніка́ція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв’язку, брати участь, об’єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв’язок, спілкування) – див.: ***Комунікація друкована.***

Дуалі́зм (лат. *dualis* – подвійний) **мо́вного зна́ка асиметри́чний** (прикм. від ім. *асиметрія*) – непаралельність плану вираження і плану змісту мовного знака, суть якого полягає в тому, що позначувальне прагне мати інші значення, а позначуване (значення) прагне виражатися іншими знаками.

Дубітати́в (лат. *dubitatio*) – спосіб, що виражає епістемічну неможливість, або сумнів.

Дубіта́ція (лат. *dubitatio*) – див.: ***Апорія***.

Дубле́т / Дубле́ти (фо́рми дубле́тні) (франц. *doublet* від *double* – подвійний) – 1) один з двох або більше термінів, що виражають те саме наукове поняття, пор.: *слово – лексема*, *значення – семантика*, *лінгвістика – мовознавство*; 2) варіантний вияв мовної одиниці (фонетичний, акцентуаційний (*завжди́ – за́вжди*), лексичний, морфологічний (*Івану – Іванові*) тощо). Часто дублети мають різне стилістичне значення.

Див.: ***Варіанти слова***.

Дужки́ – парний видільний розділовий знак ***()***. Використовуваний для виділення слів, словосполучень, речень та більших за речення частин, що містять додаткову інформацію або пояснення до основної частини тексту. **Кру́глі дужки́. Взя́ти в дужки́**. Поширеним є використання дужок при вставлених елементах: *Лицедіяла і в іншій іпостасі, / коли / у парадній сукенці з великою / брошкою / сиділа в президії нудних зборів / чи на сесії Верховної Ради, / заглибившись у свій внутрішній світ, / проте ствердно похитуючи головою / на черговий потік демагогії; / чи коли заявляла, / що написати роман / їй допоміг марксизм-ленінізм / (а те вчення потрібне було їй, / як зайцеві дримба!)* (Роман Кудлик). У лінгвістичних текстах дужки використовують не тільки як розділові знаки, але й для суто умовних записів. Так, фонетична транскрипція наводиться у квадратних дужках: конвалія *[konwal'ija]*, фонологічна – фонематична – здебільшого у скісних: */konwal'ija/*, зрідка – у кутових: *<konwal'ija>*.

Дулі́би – одні з найдавніших слов'ян чи один з найдавніших союзів племен на східнослов'янських землях; виник орієнтовно в VI – на початку VII ст. у східному ареалі празької культури; займав територію сучасної Волині та частину правобережного лісостепу. На західному рубежі дуліби заселяли басейни Західного Бугу і Сожу, заходили у басейн Верхнього Дністра, а на півночі були обмежені Прип'яттю. Східна межа дулібів, очевидно, – це Горинь. За свідченнями арабського географа (середина X ст.) **аль-Магсуді**, у VII ст. н. е. дулібський союз розпався через чвари між племенами. Після розпаду окремі племена згодом увійшли до складу східних і західних слов'ян. На протоукраїнській території пращури історичних дулібів мали культуру типу Луки-Райковецької, що в рамках попередньої празької культури складалася з чотирьох локальних варіантів, розмежування яких було ландшафтно зумовленим – болота, ліси тощо. Ці чотири варіанти стали основою ранньої культури літописних волинян (**бужа́н, деревля́н, поля́н** і почасти **дрего́вичів**).

Дурати́в – аспектуальний показник внутрішніх стадій, що маркує серединну стадію. Д. може маркувати серединну фазу у *станів* і *процесів*. Показники Д. можуть поєднувати вираження серединної фази з вираженням *необмежуваної повторюваності* та *хабітуальності*. Такі полісемічні показники називаються *імперфективними*. Показники імперфектива

приєднуються і до найменувань тривалих ситуацій, і до найменувань миттєвих (тобто подій), пор.: *штовхнути – штовхати*.

Дух мóви нарóдний – складне, комплексне поняття гумбольдтіанства, неогумбольдтіанства, а також деяких напрямів етнолінгвістики, яке охоплює складновловимі аспекти віддзеркалення особливостей етнічної психології, когнітивної діяльності, поведінки, світосприйняття, спілкування, вірувань, міфів тощо в конкретній ідіоетнічній мові.

Див.: ***Гумбольдтіанство; Неогумбольдтіанство; Етнолінгвістика; Картина світу мовна.***

Пор.**: *Життя етносу духовне.***

Е

Евіденці́йність – експліцитна вказівка на джерело даних мовця щодо повідомлюваної ним інформації. В українській (російській, білоруській та багатьох інших слов'янських мов) такого типу інформація передається лексичними засобами: *я бачив; кажуть; у мене на очах; мені відомо* і под. У багатьох мовах такого різновиду інформація граматизована (граматикалізована): вона умонтована у форму дієслова. Е. поширена в індійських (індіанських) мовах. Система евіденційних значень передбачає диференціацію джерел інформації за двома ознаками: 1) чи мав мовець прямий доступ до ситуації (пряма або непряма інформація); 2) чи мав мовець особистий доступ до джерела інформації про ситуацію (безпосередня й опосередкована інформація). В евіденційних системах використовуються: 1) *цитатив*; 2) *грамема "позаочності"*; 3) *інферентивне та цитативне значення*; 4) *значення сумніву* або *передбачення*. Наявні детальніші типи інформації типи інформації в тібетських, індійських (індіанських), ескімоських та інших мовах. Прямі джерела інформації поділяються на: 1) *візуальні*; 2) *сенсорні*; 3) *ендофоричні*. Непрямі джерела інформації диференційовані на: 1) *інферентив*; 2) *презумптив*. Можлива граматична диференціація опосередкованої інформації: 1) *передання слів конкретної особи*; 2) *передання слів узагальненого, неспецифікованого* або *невідомого мовця*; 3) *дані зі спільного фонду знань*.

Евокати́вність (ім. від прикм. *евокативний*) – здатність повідомлення, дискурсу, тексту викликати у свідомості адресата значну кількість асоціацій.

Еволю́ція (лат. *evolutio* – розгортання) **мо́ви** – мовні зміни, розвиток мови під впливом внутрішніх закономірностей та екстралінгвістичних чинників.

Еволю́ція (лат. *evolutio* – розгортання) **мо́вна – у дискурсології** – встановлення ціннісної відповідності між об'єктами мовлення посередництвом мови, визначення їхньої співвідносної цінності за посередництва мовних еталонів як операторів еволюції.

Еврикати́в (грецьк. *heuriskō* – знаходжу) – денотативна роль об'єктного типу, пацієнс, предмет чи явище, що вводяться в систему знання, відкриття як результат інтелектуальної діяльності: *Ньютон відкрив* ***закон земного тяжіння***.

Еврисема́нт (грецьк. *heuriskō* – знаходжу; англ. *heuristis* + грецьк. *sema* – знак + *-ант*) – слово широкої семантики, що має найширше узагальнене значення, яке існує у мові й актуалізується в контексті, пор. нім. *So etwas* ***tut*** *er nicht* (повнозначне) і *Lügen* ***tun*** *ich nie!*(еврисемантична конструкція). Еврисемантизація пов'язана з драматизацією (граматикалізацією) дієслова

tun.Мається на оці граматизація конструкції ***tun*** + інфінітив повнозначного дієслова. Дієслово ***tun*** виражає абстрактне значення найзагальніше і постає гіперонімом певного класу дієслів з конкретним специфічним значенням: *Ich muss noch etwas für die Uni* ***tun***! За допомогою дієслова ***tun*** мовець описує дію, не конкретизуючи її. На абстрактне питання на зразок *Was tut er?* можна отримати цілком конкретні відповіді: *Er schreibt lies, macht Hausaufgaben*. Дієслово ***tun*** належить до вищого (суперординаторного) рівня абстрагування, постаючи джерелом активної граматизації. Абстрактна семантика дієслова ***tun*** є наслідком розширення його прототипної конкретної семантики.

Еври́стика (грецьк. *heuriskō* – знаходжу; англ. *heuristis*) – збірний термін для різних технік пошуку і вияву або для вивчення цих процедур. Евристичні процедури передбачають отримання знань за допомогою систематичного вияву, у якому (на відміну від алгоритмічних процедур) немає гарантії того чи того розв'язання. Евристичні процедури – такі, як експерименти в обґрунтуванні або в інкрименталізмі (покрокове наближення до суті) – переважно використовують так звані евристичні принципи типу аналогія, абстракція або встановлення рівнів пролонгації. Евристичні процедури, правила й інструменти використовують у методах аналізу тексту для вияву нових змінних і загенерування гіпотези.

Еври́стики (грецьк. *heuriskō* – знаходжу) **лінгвісти́чної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **сема́нтики** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – знання, уява про будову об'єкта дослідження. Існує кілька значущих евристик за аспектами пріоритету, опозиції тощо. **За евристикою щодо пріоритету когнітивного** за значенням слів розміщені щільно пов'язані з ними когнітивні структури – сутності, що можна описати якою-небудь спеціально опрацьованою мовою репрезентації знань. Елементами такої мови постають фрейми, скрипти, сценарії, плани, схеми тощо. **Евристика про нерелевантність протиставлення лінгвістичного та екстралінгвістичного знань** (постульована когнітивною лінгвістикою) полягає в нівеляції протиставлення лінгвістичного та екстралінгвістичного знань, що уможливлює використання дослідником тієї самої метамови для опису знань різних типів. **За евристикою про економію зусиль** принцип економії щодо функціонування мовної системи визначає взаємодію між мовними і когнітивними структурами і виявлюваний на всіх ярусах мовної системи. Тенденція до економії, певною мірою, зумовлює «штамповість» людського мислення та її мовну поведінку. Одним із виявів та способів економії зусиль якраз і є фрейми і прототипи, тому що постають ідеалізованими когнітивними моделями і трансформують практично будь-яку унікальну (можливо, і неповторну) ситуацію до певного стандарту, де реалізовано попередній досвід людини, абстраговано її поведінку в цих моделях буття. **Суть евристики про варіативність втілення когнітивних структур** полягає в тому, що когнітивні структури не обов'язково чітко

співвіднесені з тим чи тим мовним знаком: та сама когнітивна структура може виявлятися в різних значеннях того самого слова (полісемія) або ж у значеннях різних слів (синонімія). Водночас когнітивна структура може поєднувати кілька слів (джерела формування фразем (див.: ***Фразеологізм***)) або виявлятися в граматичних значеннях (категорійна семантика). **Евристика неоднорідності плану змісту мовного вияву** пояснює таку особливість будови плану змісту лексичної одиниці тим, що когнітивні структури, розміщені за мовними структурами, принципово нелінеарні (нелінійні) і за їхнього мовного втілення необхідні спеціальні «форматури» (за Уільямом Чейфом). Перехід від нелінеарної структури до її лінійного вияву завжди супроводжуваний експліцитним виявом лише окремої частини, інші ж її частини можуть поставати імпліцитними. Іншим джерелом неоднорідності змістового плану мовних висловів постає нерівнорядність людського досвіду, який для людини є чітко диференційованим і послідовно розмежовуваний за значущістю. Нерівнорядність досвіду простежувана в способах категоризації і концептуалізації, напрямах категоризації семантичних відношень у мові, у доборі способів номінації тощо.

Евфемі́зм (грецьк. *euphēmismos* від *eu* – добре і *phēmi* – кажу, добре говорю від давньогрецьк. *ευφημια* – утримування від поганих слів) – пом'якшений вислів замість непристойного, пор.: *фантазує* (замість «бреше»); дозволене слово, що використовується замість забороненого (табуйованого); слово та вислів, що використовуються для уникнення слів із грубим чи непристойним змістом або недоречним у певних умовах забарвленням; використовуються як синоніми щодо слів або висловів, що видаються мовцеві непристойними, грубими чи нетактовними; пом'якшувальний вислів на позначення чого-небудь, особливо непристойного, грубого, забороненого (*відійшов у небуття – помер; не при хаті згадано – нечистий* і под.). Має давнє міфологічне походження, коли не дозволялося називати певний тотем; власне – різновид табу, стилістичний прийом, близький до перифразу, витворений культурою народного світосприйняття і світобачення (так, слово *ведмідь* досі має евфемізм *вуйко*). Часто евфемізми використовували як певним чином замаскований спосіб вираження думок, як різновид езопівської мови, коли бажаним постає уникнення прямого висловлення. У цьому разі прикладом постає «Балада про наклеп» Андрія Малишка, у якій говориться про «хитрого чоловічка» – хворобливого інтригана і наклепника, який нарешті розкрив свою справжню суть, хоч імені його так і не було названо: *Ручки і ніжки в'язали на кручі, / А вже як тонув, то люди у крик: / Рота відкрив – два жала гадючі / Прикрили чорний шершавий язик*; троп.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Мова; Слово***.

Пор.: ***Табу***.

Евфемі́зми (грецьк. *euphēmismos* від *eu* – добре і *phēmi* – кажу, добре говорю від давньогрецьк. *ευφημια* – утримування від поганих слів)

як одини́ці мо́ви і мо́влення – встановлюються на рівні лексики, синтаксису (слова-евфемізми, словосполучення, речення, тексти евфемістичного характеру). Евфемізми у вузькому розуміння – лексичні одиниці, вживані натомість грубих, некультурних слів. Евфемізми в широкому розумінні – одиниці, орієнтовані на заміну некультурних слів, словосполучень, речень, фрагментів тексту культурнішими, грубих найменувань пом'якшеними, прямих найменувань завуальованими, описовими, відвертих, прямих назв менш скромними, стриманими, що не заторкують честі та достоїнства людини, заміну прямих назв найменуваннями загальнішого різновиду, застосування натяків замість прямих номінацій з метою дипломатії, використання недомовленостей, словесного «камуфляжу», виразів з неозначеним загальним смислом. Моделювання евфемістичної підсистеми на ідеографічному підґрунті уможливлює подання її певною мірою окреслено. Класифікаційна схема понять, що підлягають евфемізації, охоплює п'ятнадцять поняттєвих груп та широкий спектр найменувань мовленнєвих ситуацій (близько ста), що потребують евфемізації: 1) фізіологічні процеси і стани (вагітність, пологи, народження дітей, нежить); 2) частини тіла, пов'язані з «тілесним низом» (чоловічі органи, жіночі органи); 3) статеві стосунки (інтимні зв'язки зі знаком «плюс», інтимні зв'язки, що мають образливий вияв, проституція, кохання, нестандартні шлюбні взаємини, що суперечать громадській моралі відповідного хронотопу, звідництво, подружня зрада, гомосексуалізм, лесбіянство, онанізм, порнографія, розпуста); 4) хвороба і смерть (душевні хвороби, алкоголізм та наркоманія, схильність до паління, розумова відсталість, недуги, тілесні пошкодження, фізичні дефекти, смерть, місце поховання, самогубство, заклади для хворих); 5) відношення між людьми в побуті, на роботі (ввічливість, делікатність, лихослів'я, педантичність, сімейні відношення, форми звертання, ставлення до занять людини, оцінка діяльності людини, її віку, оцінка зовнішності, ставлення до хвастощів, гордині тощо, ставлення до вчинків, оцінка поведінки людини, оцінка ситуації); 6) розумові і моральні дефекти (дурість, схильність до гніву, схильність до суперечок, брехливості, жадібності, скупості, жорсткості, садизму, мазохізму, лінощів); 7) фінанси (бідність, багатство, гроші, ціни на товар, борги, банківські операції, акти милосердя); 8) проступки, злочини, наслідки (крадіжки, азартні ігри, грабунок, рекет, в'язниця, табір, витверезник, міліція, поліція; бійки, вбивства, знищення, злочинні угруповання, мафія; знаряддя вбивства); 9) дипломатія (характеристика військових дій, міжнародні відношення, миротворчі акції, дипломатичні зустрічі, ділові зустрічі); 10) репресивні дії влади (арешти, розстріли, заборона демонстрацій, переслідування інакодумців, переслідування за етнічною ознакою, адміністративні впливи, партійний вплив, моральний вплив, використання методів негативної оцінки для тиску); 11) державні і військові таємниці та секрети (об'єкти, заводи, бази, зброя, секрети фірм);

12) діяльність армії, розвідки, міліції, кримінального розшуку тощо (об'єкт або суб'єкт стеження, процес стеження, завдання, операція, дія загонів ОМОН та спецпризначення, охорона); 13) сфера розподілу та обслуговування (товар та його якість, дефіцит); 14) міжнаціональні відношення та відношення між соціальними групами (наслідки загострення національних і соціальних відношень у державі, ставлення до представників іншої нації, ставлення до представників інших соціальних груп та ін.); 15) професії, престиж яких підвищується внаслідок евфемізації (доярка, м'ясник, асенізатор, продавець).

Евфоні́я (грецьк. *euphōnia* – милозвучність, добре, приємне) – здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловленні; одним із виявів милозвучності, наприклад, української мови є дотримання мовцями правил фонетичних чергувань: *і – й, у – в, би – б та* ін.; у широкому значенні – вияв фоніки національної мови, що означає гармонійне поєднання позитивно-естетичних явищ і досягається застосовуванням різноманітних фонетичних засобів (звукові повтори, анафора, епіфора, ритміка мовлення тощо). Наслідком дотримання принципу евфонії є спрощення груп приголосних, гаплологія та ін. Інколи до евфонії відносять також фонетичні засоби поетичного мовлення (алітерації, асонанси, звуконаслідування і т. ін.). Синонім: ***Милозвучність***.

Евфуї́зм (грецьк. *euohyēs* – високий, обдарований) – пишномовний стилістичний зворот, бундючний вияв стилю. Назва походить від Евфуеса – героя романів анлійського письменника Джон К. Лілі («Евфуес, або Анатомія розуму», 1579; «Евфуес та його Англія», 1580). В українській літературі тенденція велемовної бундючності повною мірою виявилася в добу більшовизму: *Хто ж те сонце? То улюблений і рідний Сталін, батько всіх народів* (Павло Тичина).

Егалітари́зм (франц. *egalitarisme* від *égalité* – рівність) – загальна характеристика поглядів політиків, соціологів, які відстоюють зрівнювання як принцип організації суспільного життя. У літературознавстві, естетиці егалітаризм виявляється як вчення про масову культуру, доступність творів мистецтва широким читацьким масам. Показовим прикладом егалітаризму є так звана «політика компартії у галузі художньої літератури», яка на місце естетичних критеріїв висувала позаестетичні, класові, відкриваючи простір для імітат-літератури, призначеної для обслуговування інтересів комуністичного режиму.

Еготи́зм (франц. *égotisme* від лат. *ego* – я) **–** звичка говорити багато про себе в розмові. Оцінюється як порушення мовленнєвого етикету і справляє враження неволодіння культурою мовлення.

"Егоцентри́зм" (лат. *ego* – я + *centrum* – центр) **мо́вних систе́м** – інформація про те, *хто, коли, де* і кому передає інформацію у процесі мовленнєвого акту.

Егоцентри́чне (лат. *ego* – я + *centrum* – центр) **мо́влення** – див.: ***Мовлення егоцентричне.***

Еди́ція (лат. *editio* – видання) – наукове видання тексту, що вивчається текстологією.

Езо́півська (за ім'ям давньогрецького байкаря *Езопа (Aisōpos)*, 6 ст. до н. е.) **мо́ва (езо́півське мо́влення)** – див.: ***Мова езопівська (мовлення езопівське).***

Езотери́чна (давньогрецьк. ἐσωθερίκος – внутрішній) **мо́ва** – див.: ***Мова езотерична.***

Езотери́чний (давньогрецьк. ἐσωθερίκος – внутрішній) – таємний, прихований, призначений для обраних; використовується для характеристики релігійних, містичних, магічних товариств та звичаїв; антонім – **екзотеричний**; езотерична мова.

Еквівале́нт (лат. *aequivalentis* – рівнозначний, рівноцінний від *aequus* – рівний і *valens (valentis)* – той, що має силу, значення, вагу) – одиниця мовлення, що збігається за функцією з іншою одиницею мовлення, спроможна виконувати ту саму функцію, що й інша одиниця мовлення. **Еквівале́нт прийме́нника. Еквівале́нт сло́ва. Еквівале́нт ре́чення,** пор.: ***через пень колоду*** *– повільно;* ***дати гарбуза*** *– відмовити;* ***ні сіло ні впало*** *– раптово,* ***кинути якір*** *– зупинитися;* ***вискочив козак з маку*** *– зненацька,* ***зробити обшук*** *– обшукати;* ***дати ногам знати*** *– втекти,* ***дати згоду*** *– погодитися* тощо.

Див.: ***Еквіваленти речення.***

Еквівале́нти (лат. *aequivalentis* – рівнозначний, рівноцінний від *aequus* – рівний і *valens (valentis)* – той, що має силу, значення, вагу) **ре́чення** – синтаксично неподільні окремі вислови, що виражають почуття, волевияв мовця, ствердження, заперечення чи запитання. **Еквіваленти речень** розглядають **у вузькому** і **широкому** вимірах. **Вузький** ґрунтується на простеженні специфіки та особливостей вияву тільки конструкцій з частками, модальними словами, вигуками. **Широкий** підхід має опертям розгляд усього загалу еквівалентів речення: 1) конструкцій, виражених частками, модальними словами, вигуками; 2) обірваних (незакінчених, незавершених) речень; 3) речень-звертань, 4) формул мовного / мовленнєвого етикету.

У вузькому розумінні еквіваленти речення інколи **називають нечлено́ваними ре́ченнями (слова́ми-ре́ченнями):** *Ні, голосу я гучного не маю!* (Леся Українка); *Оввa! Не вихвачуйся, синку, з нерозумним словом* (Михайло Коцюбинський); *Еге! Це не ваші груші* (Іван Нечуй-Левицький). Доцільніше їх кваліфікувати як **еквіваленти речень**, що особливо показовим є на формально-граматичному і семантико-синтаксичному рівнях. У **широкому розумінні** всі еквіваленти речення в чомусь подібні до власне-речень і водночас відрізняються від них. Спільним з граматичним реченням для них є: 1) наявність відповідного інтонаційного оформлення;

2) можливість вираженням суб'єктно-модальних значень; 3) наявність/відсутність поширювачів; 4) можливість поставати компонентом складного речення. Не менш значущими виступають їхні відмінності від граматичних речень: а) відсутність граматичного зразка чи прихованої орієнтації на нього; б) неможливість утворення парадигмальних форм; в) відсутність постійних реалізацій; г) відсутність номінативного значення у слів, що утворюють конструктивну основу таких висловів. Еквівалентам речень невластиві граматичні обмеження і їх здебільшого в широкому розумінні систематизують і класифікують за семантикою вияву. Кваліфікативними ознаками еквівалентів речення в широкому розумінні є: 1) контекстуальна і ситуативна мотивованість значення; 2) відсутність внутрішнього членування, тобто виділення головних і другорядних членів речення; 3) амальгамність номінативного та оцінного начал; 4) співвідношення не з пропозицією, а із судженням; 5) інтонаційне оформлення; 6) відсутність парадигми у вузькому і широкому виявах (варіації, модифікації, трансформації); 7) наявність високого ступеня абстрагованості семантики; 8) відносна семантико-граматична автономність.

Еквівале́нти ре́чення в широкому розумінні диференційовані за: а) **комунікативною настановою** (розповідні, питальні і спонукальні речення; б) **емоційно-експресивним забарвленням** (окличні і неокличні); в) **співвідношенням з об'єктивною дійсністю і логічним критерієм** (стверджувальні і заперечні); г) **морфологічним вираженням:** 1) еквіваленти речень, виражені частками; 2) модальні еквіваленти речення; 3) вигукові еквіваленти речення; 4) еквіваленти речень, виражені фразеологізмами). У широкому сенсі еквіваленти речення охоплюють: а) слова-речення (структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами і вигуками); б) незакінчені (або обірвані) речення (структури, які не містять виражених ознак внутрішньої структурної організації і комунікативно-інформативної завершеності); в) звертання-речення (однослівні речення, виражені кличним відмінком іменника, що самостійно передають нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення); г) формули мовного / мовленнєвого етикету. Для послідовного розмежування вузького і широкого розуміння еквівалентів речення слід їх диференціювати. У вузькому розумінні еквіваленти речення охоплюють тільки вислови, виражені частками, модальними словами і почасти вигуками – це так звані ***власне-еквіваленти речення***, а незакінчені (обірвані) речення, речення-звертання, формули мовного / мовленнєвого етикету – це ***невласне-еквіваленти речення***. Між цими двома різновидами еквівалентів не існує абсолютної рівнорядності, тому їх розглядають окремо.

Вла́сне-еквівале́нти ре́чення: основні різновиди. Класифікацію ***власне-еквівалентів речення*** слід здійснювати за функцією з урахуванням аспектів мовленнєвої ситуації (категорії істинності, комунікативної настанови, модальності і под.). ***Логічні власне-еквіваленти*** речення

корелюють з категорією істинності і диференційовані на ***стверджувальні*** і ***заперечні*** їхні різновиди. Їхньою особливістю є анафоричний характер: у первинній функції вони корелюють з попереднім реченням і набувають точного значення завдяки цьому зв'язку, що дозволяє інколи кваліфікувати їх як *фразові займенники*: *«Ти сьогодні працював багато над продовженням експерименту?» – «Ні»* (Павло Загребельний); *«Чи вдалося вам побувати на новобудові?» – «Так»* (Україна молода. – 2008. – 11 червня). Поза анафоричним використанням *так, ні/ані* виконують вторинні функції. *Так, ні* може виражати заборону, якщо воно використовується як реакція на чиюсь дію. Як логічні власне-еквіваленти можуть виступати інші частки, модальні слова зі значенням ствердження або заперечення. Для ***стверджувальних власне-еквівалентів*** притаманні формальні вияви типу *так, але, ого, правильно, добре, правда, звичайно, відомо; але ж, ну а як же, певне що* і под.: *«Та це ж наш Варгун!» – «Ну, але… Зять твій, Микола, їде»* (Павло Загребельний); ; *«Зерно стеріг?» – «Атож. На горобців кишкав»* (Остап Вишня); *«Та й добре нам сьогодні трапилося…» – «Авжеж»* (Василь Земляк); *«Ти вже йдеш додому?» – «Очевидно»* (Григір Тютюнник). ***Заперечні власне-еквіваленти речень*** охоплюють вияви у формі заперечних часток та їхніх сполук: *ні, так ні, ні-ні, ні за що, ні в якому разі, не може бути;* слова-предикативи: *неправда, неправильно, нічого*; *«Чи знаєш, Максиме, що то за мара була в Зіньківцях?» – «Ні, не знаю, не чув», – відповів Максим і з тривогою подивився Оксані в очі* (Марія Дзюба). Функційно стверджувальні власне-еквіваленти речень внутрішньо диференційовані на: а) ***актуалізаційно-*** або ***власне-стверджувальні***, що виступають прямою відповіддю на те чи те питання і виражені частками типу *еге, еге ж, ага, ага ж, авжеж, аякже, так, угу, точно* та ін.: *«А що вдало ми виступили на змаганнях?» – «Еге ж»* (Сільські вісті. – 2008. – 11 липня); *«Еге! Це не ваші груші»* (Іван Нечуй-Левицький); б) ***неактуалізаційно-стверджувальні,*** виражені словами *добре, гаразд, правильно, достеменно, звичайно, безперечно* і под., де певна ситуація стверджується як така, що має відповідний вимір у часо-просторі: *«Швиденько сідлай коней та поїдемо в район», – сказав голова. – «Гаразд»* (Олександр Копиленко); в) ***підсумково-стверджувальні***, характерним вираженням яких виступають конструкції типу, що позначають певний підсумок як ствердження: *Хвалити Бога!; Так тому і буть!; А то ж таки так!*, пор.: *«Добре тут зорано, тому будемо висаджувати капусту в ґрунт мілко», – сказав бригадир. – «Так тому і буть»* (Сільські вісті. – 2004. – 15 травня); г) ***підтверджувально-стверджувальні***, виражені здебільшого словом *так* (характерним постає підтвердження власних думок, міркувань, резюмувань; для наголошення їхнього статусу вони виступають в ініціальній позиції: *«Так, так, так. Сьогодні я й справді правильно зробив»* (Олександр Довженко). Група стверджувальних власне-еквівалентів речення охоплює також конструкції типу *Не без того; Нічого*.

Заперечні власне-еквіваленти речень внутрішньо диференційовані на: 1) ***власне-заперечні***, що прямо заперечують поставлене запитання і виражаються часткою *ні* (для змістової активізації може подвоюватися, потроюватися), яка інколи ускладнюється іншими частками (*та ні, бо ні, ба ні, майже ні, ой ні, ще ні, зовсім ні*), вигуками (*о!; е!; ах!; ох; ой!*): *«Не покинеш?» – «Ні, Ярино»* (Тарас Шевченко); *«Дмитре, ти нічого не чув?» – озивається невидюща темінь. – «Ні»* (Михайло Стельмах); *«Може, й тут розпочнемо?» – «Ні, ні, ні»* (Тодось Осьмачка); *«Це так важливо?» – «Зовсім ні»* (Олександр Довженко). Цю ж функцію виконують модальні слова *неправда, неправильно, невірно, навпаки, ніскільки, дзуськи* і под.: *Поки вчителька читала твори, коментувала, сидів Петрик спокійно, аж тут почув про свій твір, що він списаний. «Неправда»* (Петро Качкан); *«Пішли попросимо вибачення», – прошипів Василь. – «Дзуськи!»* (Михайло Івченко); 2) ***монологійно-центрично-заперечні*** (заперечення адресата самому собі), виражені часткою *ні*: *«Поміркуйте, чи справді хтось може не любити ці чорнобривці, що цілий рік цвітуть і милують око. Ні! Їх не можна не любити»* (Галина Малкович).

Типи еквівалентів речення за комунікативною настановою. За категорією комунікативної настанови усі еквіваленти речення поділяються на ***розповідні, питальні, спонукальні***. ***Розповідні еквіваленти речень*** повідомляють певну інформацію в згорнутому вигляді, постаючи співвідносними з попереднім інформаційним насиченням. Вони повністю корелюють зі стверджувальними або заперечними еквівалентами речень (вирізнюваних за логічним критерієм), що промовляються з відповідною інтонацією, притаманною для розповідних речень: *«Заспівай про нашого Йвана». – «Про Йвана? Ну, добре»* (Олександр Довженко). ***Питальні еквіваленти речень*** вимовляються з відповідною інтонацією і можуть бути виражені словами типу *так, ні*; модальними словами: *добре, правильно, неправильно, справді*; частками: *хіба, невже, навряд* і под.: *«Полк, який втратив прапор, розформовується. Не існуватиме більше». – «Справді?»* (Олесь Гончар). Внутрішньо питальні диференційовані на такі, у яких: 1) попередня конструкція вимагає прямої відповіді на поставлене запитання: *«Отут сядеш і чекатимеш маму з роботи. Гаразд?» – «Гаразд»* (Олександр Довженко); 2) виражена семантика перепитування, уточнення: *«А дітям прищеплення уже робили?» – «Ні». – «Ні?»* (Сільські вісті. – 2007. – 18 жовтня); 3) реалізоване вагання, подив, сумнів або інші емоційно-оцінні / емоційно-кваліфікаційні відтінки: *Хіба?; Справді?; Та ну?; Овва?; Невже?* та ін., пор.: *«Чуєте, залізне путо бряжчить?..» – «Хіба?»* (Михайло Стельмах); 4) такі, що виражають спонукання до певних учинків, дій. Здебільшого виражені часткою *ну*, що часто супроводжувана іншими словами: *У глухому закутку його зустріли двоє. «Ну?». – «Не маю, чим з вами поділитися, а хоч би й мав, то не дав би»* (Андрій Кокотюха). ***Спонукальні еквіваленти речень*** виражають спонукання: наказ, заклик,

прохання і под., відображаючи певну реакцію мовця в тій чи тій ситуації. Для них здебільшого характерне вираження вигуками та близькими до них словами типу *геть, годі, ґвалт, доволі, досить, караул, марш, стоп, ура, цить, шабаш* і под.: *«Геть!» – вискакує з-за столу Крамовий* (Михайло Стельмах); *«Цить!» – прошепотіла Оксана* (Степан Васильченко). До спонукальних еквівалентів речення належать і відповідні звертання до свійських тварин, що передбачають відповідну реакцію останніх: *«Вйо! Вйо!» – щораз гучніше долинало зі степу* (Михайло Івченко).

Емоці́йно-експреси́вні різно́види еквівале́нтів ре́чення. За емоційно-експресивним забарвленням виділяють ***емотивні*** та ***неемотивні еквіваленти речення***. Виділення окремої групи ***емотивних*** (або емоційно-оцінних) еквівалентів речення постає мотивованим, оскільки такі утворення завжди містять емоційну або модальну оцінку ситуації, дії або висловлення співрозмовника. За специфікою свого морфологічного вираження вони диференційовані на ***вигукові***: *«Тьху! – вилаявся, закидаючи рушницю за спину, Тихін. – Мерзота яка…»* (Костянтин Пісоцький) та ***іменникові***: *«Біда! Знову їдуть нас перевіряти»* (Сільські вісті. – 2006. – 19 січня) еквіваленти речення. ***Вигукові емотивні (емоційно-оцінні) еквіваленти речення*** виражають ставлення мовця до тих чи тих явищ, подій, предметів. За модально-експресивними відтінками вони надзвичайно багаті. Такі еквіваленти здебільшого виражені вигуками або словосполуками вигукового характеру *а, е, о, у, ат, ет, ей, ех, ох, тьху, ого, ба, оввa, ага* і под., пор.: *«Оввa! Не вихвачуйся, синку, з нерозумним словом»* (Михайло Коцюбинський). Їхнє значення є ситуативно мотивоване й легко впізнаване через вузький і широкий контекст. ***Вигукові еквіваленти речення*** за емоційно-оцінним значенням є досить ємними, охоплюючи відтінки різних почуттєво-емоційних сфер: біль, страх, жаль, переживання, тривога, сумнів, вагання, докір, невдоволення / незадоволення, гнів, іронія, недовіра, насмішка, подив, захоплення і под.: *«Ой леле! Як воно болить»* (Михайло Івченко); *«Тьху! Тьху! Тьху! І ще раз тричі тьху!». Ганна Гнатівна гнівно дивилася на свого кривдника* (Остап Вишня). Група емоційно-оцінних вигукових власне-еквівалентів речення охоплює також інтер'єктивовані фразеологізми: *«Та сором ніби й зізнатися, брате! За рідними тужу». – «От тобі на! Та листи пиши частіше»* (Михайло Івченко) та сполуки з компонентами *Боже, Господи*, пор.: *«О Боже мій! Дай сили і духу величного вистояти в цій нелегкій борні»* (Михайло Драй-Хмара). До ***іменникових емоційно-оцінних власне-еквівалентів речення*** належать вислови, що виражені формою називного відмінка зі значенням ставлення мовця до ситуації, окреслюють певну оцінку останньої: *Ганьба! Наші депутати не підтримали ініціативу Президента України* (Україна молода. – 2008. – 14 квітня). ***Неемотивними*** можуть виступати будь-які еквіваленти речення – розповідні, питальні тощо: *Так; Ні, Ага* і под.

Невла́сне-еквівале́нти ре́чення охоплюють формули мовного / мовленнєвого етикету, речення-звертання, незакінчені (обірвані) речення. **Фо́рмули мо́вного / мовленне́вого етике́ту** потребують особливої уваги, пор.: *Моє шанування! / Моє шануваннячко!; Хліб-сіль!; Добрий день!; Щасливої дороги!*; *«Гарного дня!»* (Микола Бажан). Формули мовного / мовленнєвого етикету належать до еквівалентів речення, оскільки вони, попри свою певну нейтральність, ініціюють спілкування і водночас репрезентують один із параметрів речення – виражати певну думку або емоційну почуттєвість. Навіть нейтральність – це також вияв оцінки, але оцінки як похідної від осмислення, від судження. Функційно такі еквіваленти речення диференційовані на такі, що виражають: 1) вітання, привітання: *Добридень!; Добрий день!; Доброго дня!; Добривечір!; Добрий вечір!* і под.; 2) прощання, прощавання: *Прощайте!; Будьте здорові!; До побачення!; На все добре!; Будьте здорові!; На добраніч!* та ін.; 3) побажання, подяки, пробачення: *Дякую!; Спасибі!; Вибачайте!; Будь ласка; Прошу* і под. Якщо разом з формулою мовного / мовленнєвого етикету використовувана також форма звертання, то разом вони складають цілісну конструкцію – еквівалент речення: *«Дякую, брате!»* (Олесь Гончар); *«Прощавай, друже-козаче!»* (Михайло Грушевський); *«Доброго здоров'ячку, пане Василю»* (Олекса Слісаренко).

Еквівале́нти ре́чення – звертáння – невла́сне-еквівале́нти: *Микола побачив його. Щось його вразило в ньому. «Романе!». Він так тривожно кликав, а той навіть не озирнувся* (Олекса Слісаренко). Невласне-еквіваленти речення – звертання містять ту чи ту думку, якесь почуття і вимовляються з відповідною посиленою інтонацією. Цим вони відрізняються від звичайних звертань, семантика яких постає прозорою, без будь-яких глибинних відтінків. Звертання стосується речення і входить до нього як елемент інтонаційно-смислового цілого, воно не виступає і не може бути окремим висловленням, пор.: *«Брате Павле, коли вирушимо в дорогу? Чи знову тут будемо ночувати?»* (Богдан Лепкий) – *брате Павле* – це звертання; *«Брате Павле, будемо вже вирушати». – «Брате Миколо!..» – «Та що такого я сказав»* (Богдан Лепкий) – *«Брате Миколо!..»* – еквівалент речення – звертання. Обсяг змісту невласне-еквівалентів речення – звертань постає очевидним з інтонаційного малюнку, вони є самостійними і не вимагають додаткового, ширшого контексту. Невласне-еквівалентам речення – звертанням властива відносна семантико-граматична автономність, на відміну від звертання такі вокативні еквіваленти речень не супроводжуються висловленням на адресу співрозмовника, а особливою інтонацією виражають почуття мовця: докір, радість, здивування, страх, пересторогу, пор.: «*Олексію!» – дико вирвалося з мене, і я відчув, що здурію, якщо не врятую його* (Ірена Карпа) – страх; *«Ех, Петре, Петре!»* (Олекса Слісаренко) – докір і под.

Функційно ***вокативні невласне-еквіваленти речення*** диференційовані на ***спонукально-кличні*** та ***оцінно-емоційні***. У перших наявний заклик, вимогу, спонукання адресата мовця для привернення його уваги, відповідної реакції: *«Вартовий!» – суворо промовив капітан* (Андрій Кокотюха); *«Друзі», – вимушено посміхаючись повернувся до них Василь, на обличчі якого відобразилося якесь внутрішнє переживання* (Володимир Дрозд). З-поміж них наявні: 1) еквіваленти речення, що є закликом, проханням чи вимогою відповісти, відгукнутися і под. У таких висловах домінує волевияв адресанта: *«Наталю!», – гукнув він, коли вона вже доходила до дверей. – «Чого вам?» – не повертаючись, запитала вона* (Панас Мирний); 2) вислови з домінуванням емоційності, що зумовлює певне послаблення спонукання, здебільшого це вислови, що виражають докір, закид, осуд, радість, тривогу тощо; цим мотивована їхня глибинна експресія: *В Овксентія очі горіли якоюсь несамовитістю, він не сподівався від сина такого: «Миколо!..»* (Семен Яровий). Їхня семантика уможливлює ускладнення структури вигуками *ой, ах, ох, гей, о* та ін., основним призначенням останніх виступає посилення емоційності: *«Ой синку, синку!...» У її словах наче зібрався сум і тривога пережитого протягом усіх цих важких днів і років* (Валер'ян Підмогильний). Сюди ж належать і вислови, що виявляють упізнавання певної особи, предмета з окресленням емоційної реакції мовця до адресата, пор.: *«Іди, іди, поглянь, хто б це міг бути такої ранньої години». – «Тату! Тату!» – бігла вона назустріч* (Михайло Стельмах).

Звертання як оцінно-емоційні еквіваленти речень виражають емоційну реакцію на ті чи ті дії співрозмовника, постають відповідною емоційно-оцінною реакцією: *«Мамо!» – Їй важко було підняти очі і подивитися на свою рідну матір, яка таке їй сказала* (Анатолій Дімаров).

Невла́сне-еквівале́нти ре́чення – незаки́нчені (обі́рвані) ре́чення. Незакінчені (обірвані) речення поряд з іншими типами еквівалентів речень виступають важливим засобом оформлення думки, засобом відтворення почуттів і відношень мовця до зображуваного явища, події, особи і под. Диференційними ознаками таких еквівалентів речення є: а) інтонаційне незавершення; б) різноманітність форм їхнього вияву. Внаслідок недомовлення може обриватися вся головна або підрядна частини, друга частина складносурядного речення, будь-яке слово або словосполучення простого речення; еквівалент речення – незакінчене (обірване) речення може складатися тільки з одного слова, навіть з одного сполучника: *«Ми справді сьогодні від'їжджаємо, так що…»* (Ярослав Стельмах); *«І ти смієш мені це говорити. Мені, хто від самих перших твоїх кроків і до сьогодні поряд з тобою, хто переживає за тебе більше, ніж твої рідні батьки, а…»* (Микола Зарудний); в) структурна неспіввідносність з членами речення. Компоненти обірваних речень не можна вважати ні головними, ні другорядними членами речення. Це синтагматичні одиниці, а не члени речення; г) неможливість адекватного відновлення опущеної частини

речення (якщо і відновлювана мовцем або співрозмовником, то тільки в подальшому мовленні); ґ) неспіввідносність з неповними та еліптичними і за самою суттю неповноти. Причини неповноти в перших, і лінгвістичні, й екстралінгвістичні, різноманітніші. Вираження гніву, осуду, зневаги, небажання продовжувати мовлення або формулювати думку, відсутність необхідності продовжувати її (співрозмовнику і так усе зрозуміло), різні переривання в мовленні і т. ін. – усе це може стати основою для обривання речення. Ще однією рисою незакінчених (обірваних) речень є підвищення інтонації на слові, після якого обривається речення, а само слово набуває особливого смислового навантаження.

Еквівале́нти ре́чення і структу́рно поді́бні до них ви́слови. До еквівалентів речення в жодному разі не належать: 1) однослівні речення, що містять будь-який член речення, виражений певною повнозначною частиною мови: *Вас на вулиці запитують: «Були?» І ви відповідаєте: «Був!»* (Остап Вишня), де *Були! і Був!* виступають контекстуально неповними реченнями; 2) речення, у яких після часток наявні повнозначні слова, такі частки вжиті для надання вислову того чи того відтінку: *Ну й погода* (Михайло Стельмах); *Невже тобі неволя не обридла?* (Леся Українка). Такі утворення легко можуть бути поширені, доповнені відповідними членами речення, щоб стати повними.

Еквівале́нти (лат. *aequivalentis* – рівнозначний, рівноцінний від *aequus* – рівний і *valens (valentis)* – той, що має силу, значення, вагу) **складно́го ре́чення** – конструкції (звроти), що формально відрізняються від предикативних одиниць, але вони передають той самий смисл і виконують ту саму синтаксичну функцію (*інфінітивні, дієприкметникові, дієприслівникові, герундійні звороти,* речення з *однорідними членами*).

Еквівале́нтність (лат. *aequivalentis* – рівнозначний, рівноцінний від *aequus* – рівний і *valens (valentis)* – той, що має силу, значення, вагу) **мо́вних одини́ць** – рівнозначність; значеннєва, стилістична і прагматична відповідність одиниць рідної й іноземної мов у випадках міжкультурної комунікації.

Див.: ***Еквіваленти речення***.

Еквівале́нтність (лат. *aequivalentis* – рівнозначний, рівноцінний від *aequus* – рівний і *valens (valentis)* – той, що має силу, значення, вагу) **твірно́го і похідно́го семанти́чна** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – наявна: 1) в утворенні усічених слів: *спеціаліст – спец*; 2) в утворенні абревіатур.

Екво́німи (лат. *aequus* – рівний + *-онім*) – слова одного рівня узагальнення при загальному гіперонімі. Гіперонім – ім'я родового поняття. Імена видових понять щодо їхнього загального гіпероніма називають гіпонімами, а один щодо іншого на одному й тому самому рівні узагальнення

еквонімами (*береза, дуб, граб, клен, явір* – еквоніми). Еквоніми – це гіпоніми одного рівня узагальнення, що взяті у відношеннях один щодо одного.

Екзеге́за (давньогрецьк. ἐξήγησίς – тлумачення, пояснення) – тлумачення «темних», незрозумілих місць у давніх текстах.

Екзеге́ти (від ім. екзегеза від давньогрецьк. ἐξήγησίς – тлумачення, пояснення) – 1) тлумачення звичаїв, законів, передбачень, що ґрунтується на оракулах (Давня Греція); 2) у Давньому Римі: тлумачі, інтерпретатори текстів; 3) пізніше: богослови, які тлумачили біблійні тексти.

Екзеге́тика (від ім. *екзегеза* + -итк(а); грецьк. *exēgētikos* – пояснювальний, тлумачний від давньогрецьк. ἐξήγησίς – тлумачення, пояснення) – 1) герменевтика; мистецтво тлумачення текстів, що використовує прийом екзегези; 2) сфера богословства, орієнтована на тлумачення релігійних текстів; ***у лінгвістиці тексту*** – філософсько-методологічне (та релігійне) вчення, основу якого складає вивчення інтеракції релігійних текстів з урахуванням контексту, в якому ці тексти створювались.

Див.: ***Герменевтика.***

Екзерси́тив (лат. *exercitium*) – тип мовленнєвого акту, що виконують владні функції, які спрямовані на реалізацію права й авторитету адресанта (призначення на посаду, наказ, спонукання, попередження, порада, заборона і под.), за концепцією Дж. Остіна.

Екзисте́нт (лат. *existentia* – існування) – **у лінгвокультурології** – основний учасник подій у наративі.

Екзистенціати́в (лат. *existentia* – існування) – денотативна роль ситуантного типу, подія, екзистенція (явище, існування, відсутність) якої супроводжує певну ситуацію: *Про що ця стаття? Коли за текстом, нібито про ситуацію, що склалася у просторі білоруської літератури* ***з утворенням нової письменницької спілки…*** (Володимир Гарачка).

Екзисці́єнс (лат. *existentia* – існування) – протагоніст буття: *На Донеччині є* ***золото*** (Україна молода. – 2000. – 14 вересня).

Екзогло́сна мо́вна ситуа́ція (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – див.: ***Ситуація мовна екзоглосна.***

Екзостереоти́п (грецьк. *exō* – зовні, поза) **–** див.: ***Гетеростереотип.***

Екзоте́зис (грецьк. *exōtikos* – чужий, іноземний; англ. *exothesis*) – у функційній прагматиці означає вербалізацію певного ментального елемента, пор.: *знак нерозуміння*. Мовець може проговорити ментальний компонент «нерозуміння» за допомогою питання *«Що це означає?»*.

Екзоти́зми (грецьк. *exōtikos* – чужий, іноземний від давньогрецьк. *ἐξωτικός*) – слова та вислови, що засвоєні з інших маловідомих мов, позначають предмети, явища неукраїнської дійсності, у їхній семантиці відображені поняття з життя інших народів: назви установ і організацій *(сейм, меджліс, сенат),* грошових одиниць *(ліра, євро, динар, фунт, лев, крона, долар),* побутова лексика *(аул, джигіт, кишлак)* тощо.

Також слова і вирази, запозичені з маловідомих мов на позначення побуту народу, місцевості, природи. Використовуються в описах, перекладах: *Ох, арабські фоліанти! / Вас несила вже читати; / Бо розкинувсь сад запашний / Під вікном моєї хати. // Підведу од книжки очі, – / Під вікном ростуть банани, / Шелестять високі пальми, / **Мирти, фіги** і **платани**…* (Агатангел Кримський); **у соціолінгвістиці** – запозичені з інших мов слова, що належать до без еквівалентної лексики і позначають властиві іншим народам і країнам реалії, які не стільки розкривають іншу культуру, скільки символізують її: есквайр – асоціюється з Англією; гейша – знак традиційної японської культури. Вирізняють: вузькі Е. – найменування, властиві для життя однієї країни: щі; 2) широкі Е. – назви реалій, притаманні культурі і побуту цілого регіону: шериф, авеню (Англія, Ірландія, США). .

Екзотропа́ (грецьк. *exōtikos* – чужий, іноземний + *тропа*) – **у дискурсології** – оператор, що постає симетричним щодо себе, об'єкти, що попадають у сферу його дії.

Еки́вок (франц. *équivogue* від лат. *aequivocus* – багатозначний, двозначний) – двозначний натяк, завданням якого постає вираження негативного ставлення до чого-небудь не досить прямо.

Еклезео́нім (грецьк. *eklēsia* – місце для зборів, церква + *-онім*) – клас топонімів, власні імена місць здійснення обрядів, культових місць будь-якої конфесії; в тому числі назви церков, каплиць, хрестів, монастирів. Е. можна розглядати в широкому і вузькому аспектах. Перший співвідноситься з усією ємністю назв місць здійснення обрядів, ритуалів вірян, культових споруд, у вузькому – це особливий тип онімів, призначених для найменування об'єктів культового призначення (церков, монастирів, приходів, каплиць, скитів та ін.): *Преображенка, Михайлівський собор* та ін.

Еколалі́я (ісп. *ecolalia* – відлуння) – деформоване мовлення, що полягає у мимовільному повторі звуків, складів, слів. Трапляється у малих дітей та в людей, схильних до затинання. У літературі ехолалія вживається як стилістичний прийом: *Десь надходила весна. – Я сказав їй: "Ти весна!"* (Павло Тичина).

Еколо́гія мо́ви – напрям, що досліджує природні, соціальні та культурні умови, необхідні для збереження самобутності нації та її мови: 1) цілісність території; 2) збереження національної культури; 3) збереження традиційних сфер дільності носіїв мови; 4) високий рівень національної самосвідомості.

Ексклюзи́вний (франц. *exclusif,* англ. *exclusive* – винятковий) – винятковий, що поширюється на обмежене коло осіб, предметів.

Екску́рсія (лат. *excursio* – поїздка) – початковий етап (початкова фаза) артикуляції звука, коли мовні органи переходять від нейтральної позиції і займають позицію, необхідну для творення того чи того звука.

Експансіоні́зм (франц. *expansionnisme* від лат. *expansio* – розширення, поширення) – використання здобутків інших наук для пояснення мовних явищ; вихід лінгвістики (когнітивної) в інші науки.

Експа́нсія (лат. *expansio* – розширення, поширення) **мо́вна** – поширення певної мови на території функціонування іншої для виконання комунікативної функції. Мовна експансія «чужої мови» сприяє витісненню мови певної території.

Експекта́ції (анг. *expectacion* – очікування, розрахунок) – див.: ***Очікування рольові.***

Експеримéнт (лат. *experimentum* – проба, дослід) – різновид досліду, що має цілеспрямований характер і проводиться у штучних, відтворюваних умовах шляхом їх контрольованої зміни; **у лінгвістиці** – науково поставлений дослід, що уможливлює стеження за функціонуванням досліджуваного явища, відтворюваного у встановлених умовах. Замість об'єкта може вивчатися його модель, створена з урахуванням теорії подібності і яка уможливлює отримання додаткової інформації про об'єкт. Е. – спосіб верифікації лінгвістичних моделей, метод аналізу мовних фактів та мовленнєвої поведінки людини (психолінгвістика). Наявні три основні форми Е.: лабораторний, соціальний і мисленнєвий. У лінгвістичному експерименті дослідник може аналізувати самого себе (сам-об'єкт – **інтроспекція, експеримент мисленнєвий**) або ж розглядати інших мовців (**експеримент об'єктивний**). **Експеримента́льна фоне́тика. Психолінгвісти́чний експеримéнт. Нейролінгвісти́чний експеримéнт. Психонейролінгвісти́чний експеримéнт.**

Експеримéнт (лат. *experimentum* – проба, дослід) **лаборато́рний** (прикм. від ім. *лабораторія*) – експеримент природничо-наукового різновиду, що проникає в лінгвістику як експериментальна (інструментальна) фонетика, автоматичний пошук мовної інформації.

Експеримéнт (лат. *experimentum* – проба, дослід) **мисленні́вий** – науково поставлений дослід, зорієнтований на вивчення об'єкта через студіювання його ідеальних (уявлюваних) моделей. У цьому разі наявний опосередкований зв'язок з об'єктом, зростає роль абстрагування. Е. м. будується за зразком матеріального експерименту, наявне відтворення його структури та основних операцій.

Експеримéнт (лат. *experimentum* – проба, дослід) **соціáльний** – науковий дослід у сфері суспільної діяльності, що здійснюється у визначених умовах. Мета Е. с. – перевірка тієї чи тієї гіпотези. Наявні такі різновиди Е. с.: економічний, педагогічний, соціально-психологічний, правовий, соціологічний. Лінгвістика найтісніше пов'язана з проведенням педагогічного і соціального експерименту.

Експеріє́нцер (англ. *eksperiyentser* (**експеріє́нсив** (англ. *eksperiyensyv*), **рецепіє́нснс** (лат. *recipiens (recipientis)* – той, який сприймає) – учасник ситуації, який відчуває або не відчуває симпатію до чогось: ***Хлопчику***

подається казка; денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст, носій стану: ***Мокрі жита*** *почали вилягати* (Михайло Івченко); семантична роль першого актанта (див.: ***Відмінок семантичний***) при дієсловах знання, стану, почуття: ***Дитина*** *міцно спить;* ***Учні*** *уважно слухають директора;* ***Хлопчик*** *дуже любить дощову погоду* – експерієнцерами виступають ***дитина, учні, хлопчик***; учасник ситуації, який сприймає зорову, слухову та іншу інформацію: ***Хлопчик*** *боїться дощу;* ***Зайченятко*** *не впізнає маму*.

Експланато́рність (англ. *to explain* – пояснювати) – пояснювально-мотиваційний потенціал моделі, генеративна теорія, спрямована на висвітлення глибинних процесів мовленнєвої діяльності. Експланаторність – це прагнення з опертям на опис матеріалу адекватно пояснити його, внаслідок чого у фокусі актуальними постають не стільки поверхневі мовні факти, реалії, скільки глибинні структури знань у свідомості людини; принцип пояснення мовних явищ.

Експланта́ція (лат. *eksplantatio* – пояснення) – див.: ***Гіпотипоз***.

Експлікати́ви (лат. *explicatus* – розвиток, розгортання, пояснення) – див.: ***Асертив***.

Експліка́тор (лат. *explicatus* – розвиток, розгортання, пояснення + *-тор*) – компонент синтаксеми, необхідний для утворення дискрипції, тобто для вираження відношень між предметом та його ознакою: *Кожна людина планети має право на природні ресурси – Кожна людина планети має право на* ***користування*** *природними ресурсами*.

Експлікату́ра (лат. *explicatio* – пояснення + *-ура*) – значення, яке міститься у вимовленому реченні; логічна форма (термін Д. Спербера та Д.Н. Уїлсона).

Експліка́ція (лат. *explicatio* – пояснення) – виявлення, пояснення певних прихованих, незрозумілих явищ.

Експліци́тний (франц. *explicite* – явний, очевидний від лат. *explicatio* – пояснення, тлумачення) – явний, виражений смисл, що сприймається комунікантами зі значеннями мовних одиниць; контекст, явно виражений вербальними і невербальними засобами.

Експозити́в (лат. *expositio* – виклад, опис) – тип мовленнєвого акту, в якому адресант характеризує власну участь у дискусії, суперечці або бесіді, розмові (постулювати, визнавати тощо) (за класифікацією Дж. Остіна).

Експози́ція (лат. *expositio* – виклад, опис) – те саме, що витримка.

Див.: ***Витримка***.

Експоли́ція (лат. – чіткіше вираження думки після попереднього її вираження (різновид **епапорто́зу**): *Багато у нас хворих на алкоголізм, а простіше кажучи – різних п'яниць*; *Петро І багато в чому змінив Росію, а точніше кажучи, він її європеїзував*.

Експоне́нт (лат. *exponens* – той, що виставляє напоказ) – план вираження мовного знака, позначувальне.

Експре́с (англ. *express* від лат. *expressus* – виразний, ясний, випуклий, чіткий) – у засобах масової інформації коротка й чітка інформація, без розгорнутих коментарів.

Експреси́в (лат. *expressus* – виразний, випуклий, чіткий) / **Емоти́в** (франц. *ėmotion* від лат. *emovere* – збуджувати, переживати + *-ив*) – тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого – демонструвати, виразити психічний стан, настанови, почуття, емоції адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє адресату. Джон Л. Остін такий різновид мовленнєвого акту називає бехабітивом. За таксономією Джон Р. Сьорла, експресивну властиві такі параметри: (1) ілокутивна мета – виразити психологічний стан, визначуваний умовами щирості щодо стану справ, визначуваного та описуваного в рамках про позиційного змісту; (2) напрям налаштування – відсутній; (3) формула: Е Ø (Р) (Г/С + властивість). Символи: Е – експресив; *Ø* – нульовий символ, що вказує на відсутність напряму налаштування; (Р) – змінна, що вказує на різні психологічні стани; властивість – приписувана адресанту або адресату пропозиційним змістом. За Джоном Вундерліхом, експресивну почасти відповідає сатисфактив (Sat – вибачення, подяка, відповідь, обґрунтування, виправдання). Георгій Почепцов розглядає почасти корелятивний перформатив (вітання, подяка, вибачення, гарантія, призначення), таким чином приєднуючи і сьорлівський тип *декларації*. Карл Бах простежує близький за змістом тип визнань (acknowledgments): вибачення, співчуття, вітання, привітання, висловлення подяки, згода прийняти пропозицію. У В. Богданова експресив – це не інституційний, не спонукальний, виражає психологічний стан.

Експреси́вна (лат. *expressio* – вираження; прикм. від ім. *експресія*) **ле́ксика** – див.: ***Лексика експресивна.***

Експреси́вна (лат. *expressio* – вираження; прикм. від ім. *експресія*) **фу́нкція** (лат. *functio* – виконання) – див.: ***Функція експресивна.***

Експреси́вний (лат. *expressio* – вираження; прикм. від ім. *експресія*) – виразний, сповнений експресії.

Експреси́вність (лат. *expressio* – вираження; прикм. від ім. *експресія*) – здатність мовної одиниці до виразності, її властивість підсилювати логічний та емоційний зміст висловлення, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови; стилістична властивість висловлення, що виявляє активну позицію автора щодо форми вираження смислових відтінків; виразний та емоційно-мистецький світовияву, образність подання людських знань і почуттів. **Експреси́вні за́соби. Емоці́йно-експреси́вне ви́раження.** Експресивності можна досягати різними шляхами: інтонаційно-фонетичними (зміна тривалості звука, його якості – на письмі відтворювані в графемах типу *о-о-о; р-р-р*), морфологічними (наприклад, похідна форма жіночого роду від іменника чоловічого роду, пор.: *І тут іде моя лейтенантша, увесь потертий…* (Павло Загребельний)), словотвірними (збільшувальними (пейоративними) або зменшувальними (демінутивними) суфіксами),

лексичними (слова з оцінним компонентом значення), синтаксичними (зміна порядку слів), пор.: *Він собі уже хатиночку в Карпатах давно змакітрив!* (за нейтрального *Він собі уже будинок у Карпатах давно побудував!*), де наявна низка засобів вияву експресивності. Властивість мовної одиниці передавати суб'єктивне ставлення, підсилювати логічний та емоційний зміст.

Експреси́вність (ім. від прикм. *експресивний*) **адгере́нтна** (лат. *adhesio* – прилипання) – експресивність, якої набуває певне слово, мовна одиниця тільки у відповідному контексті: *Гарненька історія*, пор. *гарненька дівчина*.

Експреси́вність (ім. від прикм. *експресивний*) **інгере́нтна** (лат. *inhesio* – притаманність) – експресивність, внутрішньо притаманна якому-небудь слову або звороту мовлення: *золоточолий, мудрагель, червона лінія* та ін.

Експреси́вність (ім. від прикм. *експресивний*) **(вира́зність) мо́влення** – незвичність манери вираження, що сприяє сприйняттю мовлення, на що спрямовані прийоми свіжості, оригінальності, стилістичної вправності тощо.

Експре́сія (лат. *expressio* – вираження, висловлення, увиразнення від *exprimo* – зрозуміло вимовляю, висловлюю) – інтенсивна виразність тексту, що створюється фонетичними, лексичними, граматичними, стилістичними засобами мови.

Експре́сія (лат. *expressio* – вираження, висловлення, увиразнення від *exprimo* – зрозуміло вимовляю, висловлюю) **мовленне́ва (комунікати́вна)** – насиченість повідомлень мовними та позамовними засобами вираження суб'єктивного ставлення адресанта до адресата або змісту комунікації, їхньої оцінки.

Екстенсіона́л (лат. *extensivus* – розширювальний) – 1) див.: ***Денотат; Значення слова денотативне***; 2) обсяг поняття, клас усіх реальних предметів, із якими слово співвідноситься (для називання) у системі певної мови; сукупність предметів або явищ, що за наявністю відповідних інваріантних ознак об'єднані в межах певного класу. Антонім: ***Інтенсіонал***.

Екстраве́рт (лат. *extra* – зовні, поза і *versio* – повертати) – людина, відкрита для спілкування, впевнена в собі, що має активну життєву позицію. Е. орієнтований у своїх виявах зовні, на інших. Для Е. властива поведінка, за якої людина прагне: а) спілкуватися з людьми; б) мати увагу від інших; в) брати участь у публічних виступах; г) брати участь у велелюдних заходах. Е. мають стимул свого існування зовні – від дій, людей, локусів та речей. Тривалі періоди бездієвості, внутрішнього спостереження, одиноцтва або спілкування тільки з однією людиною позбавляють їх сенсу життя. Е. повинен дозувати надактивність і відпочинок. Е. легко самовиявляються, концентруються на результатах, діють. Е. у суспільстві здебільшого бувають організаторами, керівниками, артистами та ін.

Пор.: ***Інтроверт; Амбіверти (діаверти)***.

Екстраве́рсія (лат. *extra* – зовні, поза і *versio* – повертати) / **Інтрове́рсія** (лат. *intro* – всередині і *versio* – повертати) – **у психолінгвістиці** – поширене обґрунтування категоризації або зміни рис особистості.

Найпоширеніші два або кілька понять екстраверсії – інтроверсії, що належать Карлу Ґуставу Юнґу і Гансу Юргену Айзенку.

Див.: ***Екстраверт; Інтроверт; Амбіверти (діаверти).***

Екстралінгва́льний / Екстралінгвісти́чний (лат. *extra* – поза, зовні, крім і франц. *linguistique* – мовний) – позамовний, такий, що стосується позамовної дійсності, у межах якої розгортається комунікація, розвивається і функціонує мова. До екстралінгвальних чинників розвитку мови належать насамперед суспільно-політичні чинники, зокрема взаємодія літературної мови і діалектів.

Екстралінгві́стика (лат. *extra* – поза, зовні, крім і франц. *linguistique* – мовний) – сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення і не пов'язані з його фонетичними характеристиками: паузи, кашель, зітхання, сміх, плач, сльози, гримаси тощо.

Екстралінгвісти́чна (лат. *extra* – поза, зовні, крім і франц. *linguistique* – мовний) **осно́ва функці́йних** (прикм. від ім. *функція*) **сти́лів** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: ***Основа функційних стилів екстралінгвістична.***

Екстралінгвісти́чні (лат. *extra* – поза, зовні, крім і франц. *linguistique* – мовний) **за́соби спілкува́ння** – див.: ***Засоби спілкування екстралінгвістичні.***

Екстралінгвісти́чні (лат. *extra* – поза, зовні, крім і франц. *linguistique* – мовний) **чи́нники** – див.: ***Чинники екстралінгвістичні.***

Екстраполя́ція (лат. *extra* – поза, зовні, крім і *polaris* від грецьк. *polos* – вісь, полюс) – **у дискурсології** – 1) ефект дії екстраполятора; 2) дискурсивна модель, основана на ефекті екстраполяції, внаслідок чого репрезентовані об'єкти (прообрази) уподібнюються певній мовній системі, отримують свій дублікат у термінах еталонів мовної еволюції.

Ексфо́рма (лат. *ex…* – із, ви – частина складних слів зі значенням колишній + *форма*) **конвенціоналізо́ваних** (прикм. від ім. *конвенція*) **зна́ків** – матеріальна, зовнішня форма, в якій втілений загальноприйнятий мовний знак (звукова, писемна, друкована).

Ексцеси́в (лат. *excessivus*) – надмірний ступінь ознаки чогось.

Елати́в (лат. *elatio* – посилення) / **Елятѝв** – 1) одна з грамем категорії ступеня вияву ознаки прикметників, що означає безвідносну до порівняння абсолютну, крайню, граничну міру вияву ознаки, виражену за допомогою префіксів *як-, що-* і форми найвищого ступеня з префіксом *най-* (*щонайменші огріхи, щонайкоротший шлях, найвдаліший засіб* і под.); омонімічна з найвищим ступенем порівняння форма прикметника, що позначає безвідносний ступінь якості: *найзапекліший ворог, щонайкоротший термін, найсправедливіший присуд, найстрашніші обставини* тощо; 2) показник підвищеної інтенсивності за оцінної модальності.

Еле́гія (грецьк. *elegos* – журлива пісня, скарга; хоча може мати інше етимологічне походження, пор. фриг. *elegn* – очеретина, очеретяна сопілка) –

ліричний жанр медитативного меланхолійного, почасти журливого змісту. Елегія визначилась у Давній Греції (VII ст. до н.е.) насамперед як вірш (двовірш), що складається з гекзаметра та пентаметра, поділеного на дві рівні частини цезурою (елегійний дистих), наповнювалася патріотичними, громадянськими мотивами (Архілох, Тіртей, Солон та ін.), інтимними переживаннями (Мімнерм). Такі мотиви поєднувалися в творчості низки авторів (Теогніт). Тематика елегій суттєво звужується в літературі олександрійського та римського періодів, де переважають особисті переживання: самотності, розчарування, страждання (Каллімах, Проперцій, Тібулл, Овідій та ін.). У новоєвропейській літературі елегія втрачає чіткість форми, набуваючи змістової окресленості («Римські елегії» Йоганн Вольфґанґ Гете). У цьому разі в елегії виражаються філософські міркування, змішані почуття смутку і радості. Науково опрацьовувалася елегія в поетиках українського бароко. Досить яскраво елегійний настрій виявляється в українських романтиків (Андрій Метлинський, Микола Петренко, Володимир Забіла, Семен Писаревський та ін.). Згодом елегія диференціюється на елегію-сповідь (Степан Руданський), елегію-думку (Тарас Шевченко), елегію-пісню (Леоніда Глібов). Розвивали елегію Іван Франко (елегійний диптих «Майові елегії»), Леся Українка («До мого фортеп'яно»), Олександр Олесь, Петро Карманський та ін. Своєрідну тональність має елегія в творчості Богдана-Ігоря Антонича, зокрема в його збірці «Три перстені», де вона наповнена міфологічним змістом і водночас їй притаманна композиційна функція видання за циклами («Елегія про перстень ночі», «Елегія про перстень пісні», «Елегія про перстень кохання»). Останнім часом елегія узалежнюється від індивідуального стилю певного автора, не втрачаючи своїх характерологічних домінантних рис (пор. твори елегійного типу Андрія Малишка, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, Леоніда Талалая, Ігоря Римарука та ін.).

Електроакусти́чні прийо́ми – див.: ***Прийоми електроакустичні.***

Електро́нна бібліоте́ка – див.: ***Бібліотека електронна.***

Елеме́нт (лат. *elementum* – стихія; *давнє* літера; *перен.* початок навчання) **анафори́чний** (прикм. від ім. *анафора*) – будь-який елемент з узуальною (загальновживаною) або оказіональною інформаційно недостатністю, що постійно спрямовує або в попередній, або в подальший контекст: *А тут знову* ***ті****, хто прагне щастя і свободи для вільної Вітчизни, на противагу* ***тим****, хто ладен у рабстві скніти і животіти* (Олена Теліга).

Елеме́нт (лат. *elementum* – стихія; *давнє* літера; *перен.* початок навчання) **зна́чення словофо́рми синтакси́чний** (прикм. від ім. *синтаксис*) – здатність словоформи вибірково ставитися до пов'язаних з нею словоформам.

Елемента́рний (лат. *elementum* – стихія; *давнє* літера; *перен.* початок навчання; прикм. від ім. *елемент*) **о́бмін** – див.: ***Обмін простий.***

Елеме́нти (лат. *elementum* – стихія; *давнє* літера; *перен.* початок навчання) **в складно́му ре́ченні лекси́чні** (прикм. від ім. *лексика*) **типізо́вані** (франц. *type* від грецьк. *typos* – відбиток, зразок, форма; дієприкм. від дієсл. *типізувати*) – лексичні засоби, що в різних типах складних речень регулярно виражають смисли, беручи участь у формуванні граматичних значень: 1) типологійно-конструктивних елементів, необхідних для реалізації основного синтаксичного значення; 2) частково-конструктивних елементів, що називають додаткове граматичне значення, яке не збігається з основним значенням.

Елеме́нти (лат. *elementum* – стихія; *давнє* літера; *перен.* початок навчання) **первѝнні** – множинність об'єктів-систем певного типу, отримуваних внаслідок накладання на універсум відповідної основи. Розглядаються як «неподільні» на певному рівні дослідження, тому перше слово переважно беруть у лапки.

Елеме́нти (лат. *elementum* – стихія; *давнє* літера; *перен.* початок навчання) **просоди́чні** (грецьк. *prosōdikós* – що стосується наголосу) – ритміко-інтонаційні елементи мовлення (мелодика, відносна сила вимови слів та їхніх частин, співвідношення відрізків мовлення за довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення і под.), що організовують мовлення через протиставлення одних частин мовного потоку іншим.

Елементи́в (відно́шення вклю́чення) (лат. *elementum* – стихія; *давнє* літера; *перен.* початок навчання; англ. *elementyv*) – денотативна роль суб'єктного типу при релятивному предикаті, один з елементів множинності щодо загальної множинності – генератива: ***З днів і ночей, з годин і хвилин*** *складається твоє чекання, повне молодої, неспокійної туги і надії…* (Янка Бриль); *Його мати – **з** українізованих **румунів.***

Елімінати́в (лат. *eliminare* – виносити за поріг) – денотативна роль об'єктного типу, пацієнс, предмет чи ситуація, що підлягають знищенню, видаленню: ***Пожежу*** *погасили.*

Е́ліпс (грецьк. *elleipsis* – пропуск, випадіння) / **Е́ліпсис** – пропуск певного елемента висловлення (тексту). Пропущений елемент можна легко відновити в певному мовленнєвому оточенні або в ситуативному контексті. **Еліпсис як стилістична фігура. Роль смислового еліпсису в тексті**; пропуск члена речення, здебільшого присудка, що легко відновлюються за змістом: *Ще крок, і ти – там* (пор. *і ти будеш там*); скорочення висловлення як риса розмовно-побутового мовлення: *Мій олівець ти куди вчора?*; стилістична фігура з актуалізацією пропуску, вживана для досягнення динамічності та стислості вираження думки й напруження дії, чим відрізняється від обірваної фрази (апосіопези): […] *Одна нога в стременах… / Сніги. Вітри. Зима. / Розрубані ремена, / І голови нема… / Ще вчора був веселий: / Не думав, що – кінець… / Сьогодні ж – леле! / Мрець…* (Дмитро Фальківський).

Е́ліпсис (грецьк. *elleipsis* – пропуск, випадіння) – див.: ***Еліпс.***

Еліпти́чне (ст.-грецьк. *elleipsis* – пропуск, випадіння; прикм. від ім. *еліпс*) **ре́чення** – див.: ***Речення еліптичне.***

Еллініз́м (грецьк. *Hellēn* – еллінський) – слово або мовний (мовленнєвий) зворот, запозичені з давньогрецької мови. З-поміж них є слова, що запозичені ще до прийняття християнства внаслідок безпосередніх контактів з Візантією: *корабель, парус, лиман, палата, левада, канат, кедр, кипарис, огірок, кит, єхидна* і под. Окремою групою є елінізми – назви предметів і понять конфесійної сфери: *ангел (ángelos* – посланець, вісник), *акафіст (akathistos* – несідальний спів), *апостол (apostolos* – посланець), *Біблія (biblia* – книги), *ікона (eikona* – зображення, образ), *євангеліє (evangelion* – винагорода за радісну звістку) тощо. До українського антропонімікону органічно увійшли чоловічі й жіночі імена грецького походження: *Анатолій (Anatolios* < *anatole* – схід сонця), *Андрій (Andreas* – мужній, сміливий), *Панас (Опанас) – Афанасій (Athanasios* < *athanatos* — безсмертний), *Василь (Basileios* – царський) тощо. Наявні певні формальні показники грецизмів: 1) префікси *ана- (анатомія), ант(и)-*(*Антарктида), ап(о)- (апогей), ди(і)- (дифтонг, діелектрик), ді(а)- (діаметр), дис- (дисперсія), екто- (ектоплазма), ен- (енцефаліт), ендог- (ендогамія), епі- (епіграма), гіпер- (гіпертонія), гіпо- (гіпотонія), мета- (метаморфозі), пара- (парадокс), пери- (периферія), син- (сим-) (синтез, симпатія)*; 2) усталені компоненти складних слів *авто- (автономія), агро-(агроном), ізо- (ізотерми), архі- (архімандрит), моно-(монографія), пан- (пантеїзм), демо- (демократія), полі-(поліграфія)* тощо.

Ело́га (лат. *elogium* – короткий вислів, напис на пам’ятнику) – похвальне слово, виголошене публічно на честь померлої високошановної особи.

Елоку́ція (лат. *elocutio* – вислів, стиль) – розділ античної риторики, що охоплював матеріал про впорядкування та висловлення думки, підпорядкування слів думці й потребам комунікації. Головні завдання теорії елокуції: типологія стилів, засади вибору мовних засобів щодо до мети, творення тропів та фігур. Творцями елокуції як частини риторики були давньогрецькі ритори Сократ і Аристотель. У сучасній науці ці питання досліджує лінгвістична стилістика.

Елятив (лат. *elatio* – посилення) – те саме, що елатив.

Див.: ***Елатив.***

Емерге́нтна (прикм. від ім. *емергенц*; англ. *emergence* – виникнення, поява нового від лат. *emergens (emergentis)* – той, що вибивається) **структу́ра** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: ***Структура емергентна.***

Емоти́в (лат. *emotio* – хвилювання + *-ив*) – див.: ***Експресив.***

Емоти́вний (прикм. від ім. *емотив*) – синонім до слова *емоційний,* частіше вживається щодо неконтрольованих емоцій (афектів).

Емоти́вність (ім. від прикм. *емотивний*) – підкатегорія інформативності, що виявляється в емоційному навантаженні модулів дискурсу й компонентів тексту; властивість мовної одиниці передавати почуття, емоції.

Емоці́йність (ім. від прикм. *емоційний*) **мо́ви / мо́влення** – комунікативна якість мови / мовлення, що спрямована на вираження індивідуального ладу почуттів, переживань, міркувань, настроїв, суб'єктивне ставлення, оцінку особистості до висловлюваного, уникнення експресивного дисонансу. Е. м. – насичення мовлення словами й виразами з яскраво вираженою емоційною конотацією, використання найемоційніших мовленнєвих фігур – риторичних закликів, риторичних питань, градації, антифразиса, гучного голосу і под.

Емоці́йно-оці́нне сло́во – див.: ***Слово емоційно-оцінне.***

Емо́ція (лат. *emotio* – хвилювання) – у психолінгвістиці різноманітні психічні явища, що у формі переживань виражають значущість для індивіда певних об'єктів, предметів, ситуацій тощо.

Емпати́чне (грецьк. *empathia* – глибоке відчуття, співпереживання; прикм. від ім. *емпатія*) **слу́хання** – див.: ***Слухання емпатичне.***

Емпа́тія (грецьк. *empathia* – глибоке відчуття, співпереживання) (**по́гляд**) – прагматична характеристика висловлення (див.: ***Прагматика***), що виявляє певне бачення тієї чи тієї ситуації залежно від того, з позиції якого учасника ситуації (комуніканта) подано її сприйняття, пор. висловлення *Василь зазвичай допомагає своїй дружині наводити лад на подвір'ї* описує ситуацію «за поглядом» Василя; висловлення *Чоловік Марії допомагає їй наводити лад на подвір'ї* відтворює ту саму ситуацію «за поглядом» Марії в тому разі, якщо Василь і Марія є подружжям; спосіб розуміння тексту, мовця, що ґрунтується на співпереживанні, співчутті, сприйняття чужих переживань крізь призму власних, тому охоплює: а) розуміння почуттів, потреб інших; б) глибоко чутливе сприйняття події, природи, мистецтва; в) афективний зв'язок з іншими; відчуття стану іншої особи чи групи; г) психотерапевтична властивість (риса) (термін уперше запропонував американський психолог Емануїл Титчснер (1909 р.)). Феномен **емпатій** тісно пов'язаний з емоційно-пізнавальними та психологічними рисами особистості й виявляється насамперед у спілкуванні. У багатоплановому процесі спілкування простежувані такі основні функції: комунікативна, інтерактивна і перцептивна. **Комунікативна** функція забезпечує обмін інформацією індивідуально, через засоби масової інформації без часово-просторових обмежень, виступає обов'язковою умовою наступності цивілізаційного прогресу. Обмін інформацією пов'язаний з впливом на людей, прогнозуванням їхньої поведінки, суспільної свідомості, що передбачає **функція впливу (інтерактивності)**. Ефективність впливу засобів масової інформації через використання і застосування різних текстів на аудиторію, окрема індивіда є однією з найактуальніших проблем

сучасної комунікативістики. Під останнім здебільшого витлумачують динаміку поведінки, уявлень, думок адресатів, зумовлюваних текстовим впливом. У відкритих суспільствах засоби масової інформації впливають насамперед об'єктивністю подання новин без глибокого інтерпретативного вияву адресанта. Особистість автора тексту, його роль у суспільстві постають значущими у вияві **перцептивної** функції спілкування (функція сприйняття). Розглядаючи текстову інформацію, адресант сприймає почуте / побачене через образ самого автора, його ментально-психологічні параметри. Перцептивна функція в сучасній психокомунікативістиці виявлювана й у здатності адресанта сприймати світ очима інших, усвідомлювати його так, як вони, простежувати перебіг подій і фактів з позицій адресатів.

Емпа́тія (грецьк. *empathia* – глибоке відчуття, співпереживання) **комунікати́вна** (прим. від ім. *комунікація*) – комплексне поняття, пов'язане зі співпережванням, вдаванням учасників комунікації до почуттів, емоцій, свідомості тощо один одного, що сприяє успішності комунікації, витворенню сприятливої атмосфери спілкування.

Емфа́за (грецьк. *emphasis* – виразність) – виділення шляхом інтонування (наголошування), повтору, синтаксичної позиції того чи того значущого елемента в потоці мовлення: *Не читай мені книжки цієї, не читай* (Марія Матіос); риторична фігура, що полягає в інтонаційному окресленні певного вислову, окремого складника поетичного мовлення, надаючи їм особливої експресії та увиразнення. Це досягається за допомогою тих чи тих стилістичних засобів (апасіопези, анафори, інверсії, паралелізмів, епіфори, звертань, вигуків тощо): *Греби, весляре, на верхів'я! / Король-весляре, на верхів'я! / В люстерці гроз / в люстерці снів / в люстерці снів безмежних, / Король-весляре, гей, блисни / в люстерці гроз безмежних* (Микола Хвильовий). Емфаза використовується інколи задля патетичності поетичного мовлення, декламаційної піднесеності. Звертаються до емфази не лише поети, а й прозаїки (Юрій Яновський («Байгород», «Майстер корабля», «Чотири шаблі» та ін.); інтонаційне виділення в тексті, підсилене повторення якогось елемента, частіше – початкового.

Емфа́зис (грецьк. *emphasis* – виразність) – емоційно-виразна фраза, що містить у собі більший смисл, ніж смисл слів-складників, – підтекст, зумовлений ситуацією мовлення: *Чоловікові не варто аж надто турбуватися про свою зовнішність!* (Овідій) – мається на увазі, що його можуть підозрювати в гомосексуалізмі; *Він ще дитина!*

Енала́га (грецьк. *enallagos* – заміна) – 1) заміна певної граматичної категорії іншою задля посилення мовної експресії, пор. у поемі «Неофіти» Тараса Шевченко замість *доброго того дівчати* вживає еналагу: *Незабаром зробилась мати / Із доброї тої дівчати*; формою еналаги (коли, наприклад, відбувається перенесення епітета на кероване слово) може поставати інверсія: *А в пристані грає, / Огнями сіяє / Корабликів зграя барвиста* (Леся Українка); 2) порушення формально-граматичної відповідності

за смислового співвіднесення слів, словоформ у мовленні: *Покличте секретаря, вона в сусідній кімнаті*; 3) відносне вживання граматичних форм – однини замість множини (у значенні множини), теперішнього часу у значенні минулого тощо; постає різновидом транспозиції.

Енантіосемі́я (грецьк. *enantios* – протилежний і *sema* – знак) – 1) розвиток у багатозначної мовної одиниці – слова протилежних значень, поляризація її значень, пор.: *з'їжджати* (з гори) – *з'їжджати* (на гору), *збігати* (з гори) – *збігати* (на гору), *прослухати* (не почути сказаного) – *прослухати* (нічого не пропустити зі сказаного), *позичати* (брати в борг) – *позичати* (давати в борг). Поширена в лексичній системі української мови емоційно-експресивна енантіосемія, коли лексико-семантичні варіанти багатозначного слова можуть мати протилежні позитивні й негативні оцінні значення, пор., напр., у прикметника *солодкий* зі значенням «який має приємний смак, властивий цукрові, медові і т. ін.» протилежне *гіркий*, *кислий*, *солоний*: *Груші були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед* (Іван Нечуй-Левицький) (за СУМ, IX, с. 444) поряд розвинулося значення «нещиро люб'язний, облесливий»: *Яків недовірливо поглядає на Терентія, догадуючись, що той десь та підкузьмив його. Чого б він таким солодким був?* (Михайло Стельмах) (за СУМ, IX, с. 444), пор. аналогічні прикметники: *простий, довірливий, прямий, обережний, доскіпливий, холоднокровний, дерзкий, догідливий, доступний,* іменники *простота, прямота, естетизм* тощо; внутрішньослівна антонімія; використання слова у протилежному, іронічному смислі; 2) протиставлена тавтології: *Тисячу разів може кохати людина, а лише один раз кохає* (Анатолій Яна).

Енгра́ма (грецьк. *en* – той, що всередині і *gramma* – запис) – **у комунікативній лінгвістиці** – слід, залишений стимулом, подією.

Ендемі́чність (грецьк. *endēmos* – місцевий) **комунікати́вна** (прикм. від ім. *комунікація*) – притаманність тієї чи тієї комунікативної ознаки тільки певній лінгвокультурі.

Ендостереоти́п (грецьк. *endon* – усередині і *стереотип*) – див.: ***Автостереотип.***

Ендотропа́ (грецьк. *endon* – усередині і *trope* – поворот, зміна, перетворення) – **у дискурсології** – «стягнення, згортання», фундаментальна операція дискурсу; операторне значення фонокінеми типу **kM;** корелює із синтаксичною рефракцією; властивість ендотропності (здатністю згортати смисл контексту) притаманна займенникам, будь-яким предметним словам.

Див.: ***Символ.***

Ендофори́чні граме́ми (грецьк. *hrametа (γραμμη)* – риска, абрис, мета) – див.: ***Грамеми ендофоричні.***

Енкліза (грецьк. *enkliza* – входження) – **у дискурсології** – «плавне вставлення, входження», операторне значення фонокінеми типу **kL.**

Енклінóмен (грецьк. *enklinomenos* – той, що не має власного наголосу, *menos* – малий) – явище евфонії живого мовлення, суть якого у зміні

інтонації з гострого (високого) тону (акут) на важкий (низький) тон (гравіс). Відоме в риториці як баритонічне слово.

Енкліти́ка (грецьк. *enklitike* від *enklino* – схиляюсь) – ненаголошений склад або ненаголошене слово, що стоїть після наголошеного, яке фонетично змикається з попереднім, самостійним та утворює з ним одну акцентуаційну одиницю (напр., *зá* ***ніч***). В українській мові до енклітиків належать односкладові частки (*підíть* ***же*** тощо).

Пор.: ***Проклітика.***

Енкліти́ки (грецьк. *enklitike* від *enklino* – схиляюсь) **у заґа́льній морфоло́ґії** (грецьк. *morpho (μορφή)* – форма, вигляд і *logos (*λογος*)* – слово, вчення) – клітики, що прилягають до свого носія праворуч. Наприклад, частка *ж* в українській мові.

Ентропі́я (грецьк. *en (én)* – в і *tropē (τροπή)* – поворот, зміна, перетворення) – міра невизначеності ситуації (обсягу недостатньої інформації), що залежить від кількості знаків у коді й імовірності їх появи в тексті; спотворення і втрата певної частини повідомлення під час його передавання, що унеможливлює процес адекватного сприйняття.

Ентропі́я (грецьк. *én* – в і *τροπή* – поворот, зміна, перетворення) **повідо́млення** – спрощення частини інформації на шляху від мовця до слухача.

Енциклопеди́чний (прикм. від ім. *енциклопедія*) **словни́к (енциклопе́дія)** – див.: ***Словник енциклопедичний (енциклопедія).***

Енциклопе́дія (франц. *encyklopëdie* від грецьк. *encyklopaideia* – кругове виховання (навчання)) – те саме, що енциклопедичний словник.

Див.: ***Словник енциклопедичний (енциклопедія).***

Епанадипло́зис (грецьк. *epanadyplosys* від *epi* – на, над + *диплозис*) – див.: ***Включення; Інклюзія.***

Епанале́псис (грецьк. *epanalepsys* від *epi* – на, над + *-лепсис*) – 1) повтор слова або частини висловлення після проміжних слів: *Кажіть тільки правду, одну тільки правду, нічого, крім правди; Та й то, правда, що ці краєвиди, це краєвиди, таки краєвиди, справжні краєвиди* (Вечірній замок. – 2001. – 14 липня); (див.: ***Епігона***); 2) те саме, що анадиплосис (див.: ***Анадиплосис***); 3) те саме, що епанадиплосис (див.: ***Епанадиплосис***).

Епана́фора (грецьк. *epanaphora* від *epi* – на, над і *anaphorá* – піднесення, повторення) – див.: ***Стик композиційний.***

Пор.: ***Анафора.***

Епано́д (грецьк. *epanod*) – 1) те саме, що регресія, антиметабола (див.: ***Регресія; Антиметабола***); 2) повернення, до розмови, бесіди, оповіді після певного відступу: *Це справді так, бо кожен з нас знає, як непросто вирішувати інколи найменшу проблему, навіть з тим самим спорядженням в дорогу, коли не знаєш, що і як купити, було, в той день це трапилося на полюванні* (Анатолій Яна).

Епанорто́з (грецьк. *epanortos* –поправка) – 1) пригадування, пошук слова, щоб знайти точніше або чіткіше позначення: *Але така діяльність, чи, правильніше, спрямування, та ні, якщо згадати, то це все-таки підприємливість, завжди приваблює в людині* (Україна молода. – 2005. – 11 жовтня); 2) навмисне називання явища на початку одним словом для того, щоб потім «виправитися», назвавши його іншим словом і звернувши увагу на невідповідність певного явища його першому позначенню: *Так, він поступив в університет і навчається там, якщо це можна сказати, що навчається.*

Епекзеге́зис (грецьк. *epekzehesys* – додавання, пояснення) – додавання до переднього слова, фрази для яснішого вираження змісту або для емфази, пояснювальне розширення уже закінченого висловлення: *Під дощем всі промокли. З ніг до голови.*

Епенте́за (грецьк. *epenthesis* – вставка) – поява у словах неетимологічного звука між двома іншими – приголосного між голосними / голосного між приголосними – для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків; вставлення звуків у слові за комбінаторними причинами (напр., прост. *радіво* замість *радіо, кловун* замість *клоун* – епентетичний приголосний між голосними; *метар* замість *метр* – епентетичний голосний між двома приголосними). Здебільшого поширена в ненормативному мовленні.

Див.: ***Зміни звуків комбінаторні.***

Епі́граф (грецьк. *epigraphē* – напис) – компонент тексту, розташований автором перед текстом або його частиною; здебільшого епіграф – цитата з відомого твору, вислів з афористичним змістом, приказка і под.

Епіди́гма (грецьк. *epi* – на, над, при, після; *epidyhma*) – сукупність ієрархічно похідних, взаємопов’язаних значень, що утворюють внутрішню структуру багатозначного слова.

Епідигма́тика (грецьк. *epi* – на, над, при, після; *epidyhmatyka*) – аспект, ярус лексико-семантичної мовної системи, що виявляє внутрішньолексемні відношення між узуальними значеннями багатозначного слова; значення багатозначного слова утворюють ієрархічну структуру, тому що вони пов’язані відповідним відношеннями похідності значень сучасного багатозначного слова. Внутрішньолексемні семантичні відношення між узуальними значеннями (лексико-семантичними варіантами) є епідигматичними; цей аспект лексико-семантичної структури мови охоплює епідигматика: якщо всі значення багатозначного слова пов’язані прямо з ядерним – це **радіальна полісемія**, а якщо кожне зі значень пов’язане тільки з одним – це **ланцюгова полісемія**; змішаний тип полісемії називають **радіально-ланцюговим** (див.: ***Багатозначність***) **Радіа́льна полісемі́я** – усі непрямі (похідні) значення (лексико-семантичні варіанти) походять безпосередньо від прямого: ***борець*** – 1) той, хто бореться, б’ється з ким-небудь (*До впаду міг борюкатися* (Василько – А.З.) ... *з рябеньким*

лобатим своїм приятелем… А дядько тільки сміється на буйні Василькові вибрики. – Ану, ану, чий лоб міцніший, – під'юджує він ***борців*** (О. Гончар)); 2) той, хто бере участь у боротьбі, бореться за що-небудь (*Згадати тільки всі тяжкії муки, / Що завдали* ***борцям*** *за правду вороги* (Леся Українка)) (за (СУМ, І, с. 217)) – обидва значення паралельно утворилися від однієї твірної основи (*боротися*) однаковим афіксом. **Ланцюжко́ва полісемі́я** – кожне наступне значення є похідним від найближчого попереднього: ***жменя*** – долоня й пальці в зігнутому стані, що дає можливість тримати в них щось покладене, насипане і т. ін. (*Напився* (Микола – А. З.), *взяв у* ***жменю*** *води собі очі трошки помочити* (Народна казка)); 2) кількість чого-небудь, що вміщається між зігнутими долонею та пальцями (*Вони їздили по селах, жебрали, збирали де яєчко, де* ***жменю*** *муки або кукурудзи* (М. Коцюбинський)); 3) *перен.* Незначна кількість кого-, чого-небудь (*«Коли б хоч трохи більше землі тієї… А то – всього* ***жменя****, а ти крутися біля неї»* (Панас Мирний)) (за (СУМ, ІІ, с. 537-538)) – кожне значення походить від попереднього: ***1 → 2 → 3***. **Радіа́льно-ланцюжко́ва полісемі́я** – поєднання обох попередніх типів багатозначності: ***дорога*** – 1) смуга землі, по якій їздять і ходять (*А дівчина при самій* ***дорозі*** */ Недалеко коло мене / Плоскінь вибирала* (Т. Шевченко)); 2) місце для проходу, проїзду (*Сплетені вусиками лози запиняють йому* ***дорогу*** (М. Коцюбинський)); 3) перебування в русі (йдучи або їдучи куди-небудь) (*Остап і Соломія були стомлені* ***дорогою*** (М. Коцюбинський)); 4) у знач. присл. ***дорогою*** – під час руху, подорожування куди-небудь (*Довідавшись* ***дорогою*** *від хлопчика…, що Шакули померли, він, зітхнувши, промовив: – Прости їм, Господи* (М. Коцюбинський)) (за (СУМ, ІІ, с. 379)) – друге значення є похідним від першого, а третє і четверте походять від другого; один із трьох аспектів системного вивчення лексики (поряд з парадигматикою і синтагматикою (див.: ***Парадигматика; Синтагматика***)), що визначається асоціативно-деривaційними зв'язками між словами за формою і за змістом.

Епідигматика слова *сіль* у його прямому номінативному значенні «біла речовина з гострим характерним смаком, що являє собою кристали хлористого натрію і вживається як приправа до страв, для консервування і т. ін.»: *Сім год у Крим по* ***сіль*** *ходив* (чумак – А.З.), */ А сім год до Дону; / Ані долі, ані щастя / Ні в людях, ні дома!* (Яків Щоголів) розкриває його протиставлення переносному значенню «те, що надає гостроти словам, висловлюванням; дотепність»: *Коли який жарт надто часто повторяти, то він втратить свою* ***сіль****, се треба пам'ятати юмористам* (Леся Українка) (за (СУМ, ІХ, с. 218) і виявляє їхній семантичний зв'язок через спільні компоненти значення: *гострий* «гострий характерний смак» і *гострота* «надання гостроти» і под.

Епізе́вксис (грецьк. *epizevksys* – зв'язування, поєднання) – емфатичний повтор слова без паузи: *Я ніколи, ніколи не прощу такого приниження!*

Пор.: ***Повтор простий***.

Епізо́д (грецьк. *episodion* – епісодій (у староаттичній трагедії – діалог між двома виступами хору; вставка; інтермедія); термін застарілий) – відхилення від розмови від основного предмета мовлення.

Епіле́ма (грецьк. *epi* – на, над, при, після + *лема*) – прийом ораторського мовлення, коли сам оратор наводить заперечення і потім критикує його.

Див.: ***Антиципація; Антипофора.***

Епімо́на (лат. *epimona* – затримування над чимось) – 1) висловлення, в якому для підсилення певного нюансу думки затримується мовлення і на ньому зосереджується увага (за допомогою паузи): ***Як я хотів, щоб тебе не помітили!*** */ Я видурював тебе серед ночі з хати / В самій лише сорочці білій / І ховав на черешні розквітлій – / Тремтливу, ніби в снігу на вітрі… /* ***Як я хотів, щоб тебе не помітили!*** (Василь Герасим'юк) (шрифтове виділення Василя Герасим'юка – А.З.); 2) повтор того самого слова або словосполучення з невеликими варіаціями: *Все у вишивці. На стінах вишивки, на ліжках вишивки, на вікнах вишивки. Сорочка на господині – у вишивці, внизу по колу спідниці – вишивка* (Україна молода. – 2004. – 13 листопада).

Епінікіо́н (грецьк. *epi nike* – при перемозі) – промова, вірш на честь перемоги.

Епіплексі́я (грецьк. *epipleksiya*) – бурхливий докір за несправедливість.

Епістоля́рій (лат. *epistola* від грецьк. *epistolē* ← *epistello* – посилаю, відсилаю) – листи, послання, звернення письменників, громадських і культурних діячів, що мають художню, публіцистичну та пізнавальну цінність.

Епістро́фа (грецьк. *epistrofa* – обхід, повернення) – фігура мовлення, за якою кілька речень або частин речення.

Епітале́ма (епіталя́ма, епіталя́міон) (грецьк. *epithalamios* – шлюбний, весільний) – у давньогрецькій лірици – пісня на честь молодого подружжя, яку виконували після шлюбних урочистостей. У пізніші часи – будь-який твір панегіричного характеру, написаний з нагоди одруження. Епіталема зустрічається в Сафо, Теокріта, згодом – в Е. Спенсера, Яна Кохановського, Ігоря Северяніна та ін. В українській лірици до епіталеми можна віднести вірші Максима Рильського: *Нашу шлюбну постелю заквітчали троянди пахучі, / Образ Кіпріди її благословляє з кутка. / Ми принесемо богині смокви медово-солодкі, / Темний, міцний виноград і молодих голуб'ят. / Сонце сховається в морі, троянди запахнуть п'янкіше. / Руки шукатимуть рук, уст пожадливі уста… / Дай же нам сили, богине, в коханні вродливими бути / І в заворожену ніч мудрого сина зачать* (Максим Рильський).

Епіта́фій (грецьк. *epitaphios* – надгробне слово) – у Давньому Римі – урочиста промова на честь загиблих воїнів.

Епіта́фія (грецьк. *epitaphios* – надгробне слово) – надмогильний напис у віршах чи прозі, поширений в античну добу переважно у вигляді епіграми,

пов'язаний з культом мертвих. В Елліда такі написи мали дидактичну функцію, особливо на могилах загиблих героїв, де вони розпочинались словами: *«Подорожній, спинись! Тут похований той, хто поліг за Вітчизну…»*. У літературі нової доби епітафія могла вже адресуватися уявному покійникові, а невдовзі набула сатиричного колориту, висміюючи в дошкульних виразах недоліки конкретної особи чи суспільного явища. В Україні епітафія поширилася в період бароко (Афанасій Кальнофойський, Лазар Баранович, Варлаам Ясинський та ін.), не втрачаючи популярності донині. Типовими прикладами епітафії може бути цикл «Мандрівка по цвинтарю» Василя Симоненка, пор. один з віршів цього циклу «Метушливому»: *Весь вік спішив і метушився – / Попав у пекло, в рай спізнився*.

Епі́тет (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) – троп, експресивно-образне художнє означення, основною функцією якого виступає підкреслення виразно-характерної риси, визначальної якості певного предмета або явища. Як епітети здебільшого використовуються прикметники (*Покличу тебе // До* ***зеленого шлюбу*** (Дмитро Чередниченко)), переводячи свої другорядні лексичні значення на основні, чим вони відрізняються від звичайних означень (*зелена трава*). Крім оригінальних авторських епітетів (Олег Ольжич: *скам'янілі дні*), у художніх творах постають і постійні епітети, або епітети літературного (Яків Щоголів: *сонце золоте*), фольклорного (*ясні зорі, тихі води*) походження, надмір яких шкодить естетичній вартості таких творів. Епітетом може виступати й іменник (Юрій Липа: *...світ – жіночість незрівняння*), зумовлюючи процес метафоризації епітета; образне означення переважно метафоричного характеру. Розмежовують: **епі́тет постійний** – у народно-поетичній творчості – клішоване (див.: ***Кліше***) поєднання епітета з означуваним словом: ***білі*** *руки,* ***терпкий*** *трунок,* ***ясне*** *сонце,* ***красна*** *дівчина* і под.; *І моєю літньою судьбою / На Поділля, Галич і на Степ /* ***Карим*** *оком,* ***чорною*** *бровою / Ти мене у серці понесеш* (Микола Вінграновський); **епі́тет перене́сений** – фігура мовлення, основою якої постає поєднання означення не з тим словом, з яким воно співвідносне за смислом: *І дощу* ***чебрецевий сум*** *падає до ніг* (Василь Голобородько) – пор. *чебрецевий запах*; троп, художнє означення або обставина способу дії, які образно змальовують особу, предмет, дію чи явище або виражають емоційне ставлення до них.

Епі́тет (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) **метафори́чний** (прикм. від ім. *метафора*) – епітет, що ґрунтується на метафорі: *срібний місяць, замріяне сонце* і под.

Див.: ***Епітет***.

Епі́тет (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) **перене́сений** – див.: ***Еналага; Епітет***.

Епі́тет (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) **постійний** – епітет, поєднання якого з певним словом має характер літературно-художнього

кліше: *сірий вовк, широке подвір'я, ясний день, темна ніч, чисте поле, широкий степ, синє море, Київ ясночолий* та ін.

Див.: ***Епітет***.

Епі́тет (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) **поя́снювальний** – епітет, що посилює, підкреслює, наголошує одну якусь ознаку предмета: *І принесли йому нитку шовкову і подали тарілку срібну* (Нар. тв.).

Див.: ***Епітет***.

Епі́тет (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) **прикра́шувальний** – прикметники, що використовуються у вірші для надання умовної поетичності.

Див.: ***Епітет***.

Епі́тет (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) **тавтологі́чний** – епітет, близький за смислом до характеризованого слова, унаслідок чого актуалізує його смисл: *Вогні горять горючі, котли киплять кипучі* (Нар. тв.).

Див.: ***Епітет***.

Епі́тет-оксиморо́н (епі́тет-оксюморо́н) (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток + *oxymōron,* від *oxys* – гострий, колючий і *moros* – дурний, безглуздий) – експресивний стилістичний прийом, що полягає у створенні нового поняття шляхом поєднання контрастних, протилежних за змістом означення й означуваного слова: *О смутку і радості росяні парості – Ви келишки ваші мені нахиліте, Щоб* ***трунок цілющий*** *від втоми і старості Я білої чарки захланно міг спити* (Микола Бажан); ***Гаряча сніжка*** *у руках сльозинками стекла, мов одхльостав хто по щоках – була чи не була* (Наталя Корж).

Див.: ***Оксиморон (оксюморон)***.

Епі́тети (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) **па́рні** – використання двох – стилістичного і семантичного – епітетів разом: *сміливий і сильний, істинний і правильний, радісний і веселий* і под.

Див.: ***Епітет***.

Епіто́ма (грецьк. *epitomē* – надріз, витяг, стислий виклад) – скорочений варіант художнього твору, особливо поширювався в давній літературі, переписуваній від руки. Випадки епітоми зустрічаються й у сучасній літературній практиці: «Калевіопоег» у перекладі Ено Рауда (переклад Олександра Завгороднього), «Іліада» Гомера в переказі Катерини Гловецької, «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле в переказі Ірини Сидоренко та ін.

Епітро́п (грецьк. *epitrope* – ніби згода) – фігура думки, за якої нібито приймають позицію суперника, щоб потім аргументовано її спростувати.

Епітроха́зм (грецьк. *epitrohazm* – збирання разом) – фігура накопичення коротких і виразних слів, збирання інколи зневажливих характеристик поспіхом: (Марія: *Зрадник! Трус! Блюзнір. Це ви – Антоне Петровичу* (Михайло Івченко); 2) надлишкове накопичення думок в одному періоді.

Епіфа́за (грецьк. *epi* – на, над, при, після + *фаза*) – **у дискурсології** – виконавча фаза мовленнєвої дії, що завершує частину синтагми; протиставлена ***профазі***.

Епіфоне́ма (грецьк. *epiphoneme* – після звучання, заклик) – 1) окличне речення або разючий осуд, що підсумовують або закінчують мовлення або окремий його уривок: (Василь Іванович:) *Та хто він такий, цей новий інспектор, невдаха і підлий критикан* (Степан Васильченко); 2) фігура в красномовстві, в якій додається пояснення до попереднього.

Епі́фора (грецьк. *epiphora* – повтор, перенесення) – 1) повтор слова або звукосполуки, словосполучення в кінці кількох фраз або частин речення, в кінці поетичних рядків, строф – у великих поетичних творах, фраз – у прозі чи драмі. Особливого навантаження епіфора набуває в поєднанні з анафорою (див.: ***Симплока***): *... У тебе задовгі руки, – сказав Прокруст, – / Відрубаємо – і ти будеш щасливий. / – У тебе задовгі ноги, – сказав Прокруст, – / Відрубаємо – і ти будеш щасливий. / – У тебе задовгі вуха, – сказав Прокруст, – / Відрубаємо – і ти будеш щасливий. / – У тебе задовгий язик, – сказав Прокруст, – / Відрубаємо – і ти будеш щасливий. / – У тебе завелика голова, – сказав Прокруст, – / Відрубаємо – і ти будеш щасливий* (Надія Крив'ян). Поєднання епіфори з римою характерне для лірики народів Сходу (газель); 2) стилістична фігура, протилежна анафорі, що утворюється повторенням однакових мовних елементів наприкінці суміжних віршових рядків, строф, речень, абзаців, розділів твору для посилення виразності художнього мовлення (пор.: ***Анафора***): *Співала й кликала* ***невідомість,*** */ скрізь була та* ***невідомість*** (Іван Світличний); 3) заключна фраза, якою закінчується твір: *... І вся пустиня моя знялася вгору / І в небо ринула. На жовтім небі / Померкло сонце – око Озіріса – / І стало так, мов цілий світ осліп…* (Леся Українка).

Див.: ***Клаузула***.

Епіфра́за (грецьк. *epi* – на, над, при, після + *фраза*) – див.: ***Парцеляція***.

Епо́нім (грецьк. *epōnymos* – той, який дає ім'я) – особа, від імені якої утворено назву народу, місцевості та ін., пор.: *Колумбія (←* ***Колумб****), Шевченкове (←* ***Шевченко****), Горпинівка (←* ***Горпина****)* і под.

Ерати́в (лат. *errare* – полятися) – різновид мовної гри, що має вияв в інтернеті і являє собою цілеспрямоване викривлення орфографічної норми для надання спілкуванню ігрового характеру. Основною причиною масового поширення цього мовного феномена у віртуальному просторі постає комплексний мотив аффіліації, тобто необхідність належати до певної соціально-значущої групи зі своїми правилами і традиціями.

Див.: ***Людема***.

Ергати́вна (прикм. від ім. ергатив; грецьк. *ergatēs* – діюча особа, діяч) **констру́кція** (лат. *constructio* – побудова) – **див.:** ***Конструкція ергативна***.

Ергати́вний (прикм. від ім. ергатив; грецьк. *ergatēs* – діюча особа, діяч) **лад** – див.: ***Лад ергативний***.

Ерго́німи (грецьк. *ergon* – робота + *-онім*) – найменування ділових об’єднань людей.

Див.: ***Мікротопоніми; Урбоніми / Урбаноніми.***

Ергоурбо́німи (грецьк. *ergon* – робота + лат. *urbanus* – міський + *-онім*) – найменування ділових підприємств (див.: ***Ергоніми***) та об’єктів міського простору (див.: ***Урбоніми / Урбаноніми***) (Р. Козлова).

Див.: ***Мікротопоніми; Урбоніми / Урбаноніми.***

Ери́стика (грецьк. *eristikos* – той, який сперечається) – мистецтво суперечки, полеміки; наука, що опрацьовує загальні методи та прийоми ведення полеміки та дискусій.

Еротети́в (інтеррогати́в, квесити́в) – різновид мовленнєвого акту, особливістю якого постає запит у співрозмовника інформації, якої не вистачає: *Коли відбудеться засідання вченої ради?; Я хочу впевнитись, чи можна цей твір вважати алегорійним.*

Есперáнто (ісп. *esperanto* – той, хто сподівається; від псевдоніма її засновника) – штучна мова міжнародного спілкування, створена в 1887 році варшавським лікарем Л.Л. Заменгофом на основі лексики, спільної для найпоширеніших європейських мов – романських і германських. Для есперанто характерна нескладність словотвору і граматики, побудованої за аглютинативним принципом.

Естети́чність (ім. від прикм. *естетика*) **мо́ви / мо́влення** – комунікативна якість мови / мовлення, що полягає в оптимальному доборі й організації відповідно до комунікативних умов і завдань самого змісту, оптимальне мовне оформлення змісту, гармонія та цілісність тексту, якісність його зовнішнього оформлення в писемній формі та реалізації в усній формі.

Еталóни (франц. *étalon*) **лінгвокульту́ри** (лат. *lingua* – мова + *культура*) – сформовані у межах конкретної лінгвокультури стереотипи найвищого вияву сутності чогось (наприклад, Геракл, Ахілл, Крез і под.). Основою Е.к. є кваліфікаційно-оцінні елементи.

Див.: ***Стереотипи лінгвокультури.***

Етике́т (франц. *etiquette* від *estiquier* – прикріплювати) – встановлений порядок поведінки (зокрема комунікативної), усталений у певному суспільстві; комплекс манер, що виявляють внутрішнє ставлення людини до інших, загалом до оточення.

Етике́т (франц. *étiquette* від *estiquier* – прикріплювати) **комунікати́вний** (прикм. від ім. *комунікація*) – дотримання принципів етикетності комунікації, куртуазності спілкування з орієнтацією на особливості комунікативної поведінки етносу, мовою якого реалізовано спілкування; вживання системи стійких формул спілкування, усталених у певній національній лінгвокультурі.

Див.: ***Принципи спілкування.***

Пор.: ***Етикет мовленнєвий.***

Етике́т (франц. *étiquette* від *estiquier* – прикріплювати) **мовленні́вий / Етике́т мо́вний** – система стійких, стандартних, стереотипних національно специфічних словесних формул спілкування, уживаних для встановлення контакту зі співрозмовником у відтворювано-повторюваних ситуаціях: вітання, привітання, вибачення, запрошення, прощання і под., що виявляють національно-культурні традиції; вербалізований компонент етикету загалом; сукупність національно-культурних і соціально-корпоративних сценаріїв комунікативної поведінки (схем, фреймів і скриптів), структурованих стереотипними формулами; правила мовленнєвої поведінки, визначувані й установлені суспільством для встановлення та підтримування нормального мовленнєвого спілкування в різноманітних ситуаціях відповідно до соціальних ролей мовців та їхніх рольових взаємовпливів. **Украї́нський мовленні́вий етике́т**. До Е. м. належать: звертання, вітання, привітання, заохочення уваги, знайомство, прощання, запрошення, прохання, порада, пропозиція, згода / незгода, схвалення, розмова, співчуття, комплімент тощо, пор. формули українського мовленнєвого етикету: *Добридень!; Котра година?; Прошу вибачення; Вітаю вас; Скажіть, будь ласка…*; **у комунікативній лінгвістиці** – використання засобів мовного коду конкретної ідіоетнічної мови, якою здійснюється спілкування, відповідно до мовленнєвої ситуації; система стійких формул і знаків спілкування конкретної національної лінгвокультури, орієнтованих на встановлення оптимального мовленнєвого контакту між співрозмовниками. Е. м. є національно детермінованим, відрізняється навіть у близькоспоріднених народів.

Див.: ***Форми етикетності ідіоетнічні.***

Етике́т (франц. *étiquette* від *estiquier* – прикріплювати) **націона́льний (етні́чний) –** історично і культурно встановлений порядок, набір правил, що визначає поведінку (зокрема, комунікативну) людей конкретної етнічної лінгвокультури.

Див.: ***Етикет мовленнєвий; Етикет комунікативний.***

Етике́тність (ім. від прикм. *етикетний*) **спілкува́ння** – дотримання в міжмовній комунікації законів взаємоповаги, усталених у конкретній національній лінгвокультурі.

Див.: ***Спілкування; Форми етикетності ідіоетнічні.***

Етимологіза́ція (грецьк. *etimon* – істина і *logos* – слово, вчення + *-ізація*) – спосіб введення термінів у науковий текст шляхом пояснення їхнього походження.

Етимологі́чний (грецьк. *etimon* – істина і *logos* – слово, вчення; прикм. від ім. *етимологія*) **ана́ліз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: ***Аналіз етимологічний.***

Етимоло́гія (грецьк. *etimon* – істина і *logos* – слово, вчення) – 1) походження слів; первісне звучання і значення кореня, відновлюване спеціальним методом. Основою етимології виступають результати

порівняльно-історичного мовознавства. **Етимоло́гія те́рмінів роди́нності. Слов'я́нська етимоло́гія. Етимоло́гія поети́чна. Наро́дна етимоло́гія**; 2) розділ мовознавства, що вивчає походження і розвиток слів (морфем); 3) визначення походження слова та його спорідненості з іншими словами тієї самої або іншої мов; 4) заст. розділ шкільної граматики, що містить у собі учення про звуки (фонетика), частини мови і будову слів (морфологія); у риториці – фігура виділення, основана на розкритті значень слова через походження або склад; Е. у риториці не збігається з етимологією в лінгвістиці.

Етимоло́гія (грецьк. *etimon* – істина і *logos* – слово, вчення) **наро́дна (неправди́ва)** – назва, що вживається щодо фактів хибного розуміння походження або значення мовної одиниці, коли їй на основі випадкової формальної подібності або тотожності з іншою одиницею, більш-менш знайомою мовцеві, помилкового приписуються значення чи мотивація останньої: ***прихватизація*** замість *приватизація* (пор. *прихопити*); ***перетрубація*** замість *пертурбація* (пор. *пере* + *труба*); оживлення внутрішньої форми слова, неправдиве етимологізування для надання слову знайомого оформлення, смислу, внутрішньої форми.

Етимоло́гія (грецьк. *etimon* – істина і *logos* – слово, вчення) **поети́чна (мета́фора звукова́)** – наближення в мовленні близьких за звучанням різнокореневих слів як художній прийом: *І йдуть роти маршем, стиснувши рот* (Анатолій Яна).

Етимо́н (грецьк. *etimon* – істина) – вихідне слово (його первісна форма і/або значення), від якого утворене наявне й функційно навантажене в сучасній мові слово.

Етні́чність (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) – сукупність ознак матеріальної та духовної культури, що диференціюють етнічні групи.

Етногеогра́фія (етні́чна геогра́фія) (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *-графія* і *εωγραφία* – землеопис, від *γεια* – Земля і *γραφειν* – пишу, описую) – розділ етнографії, що вивчає особливості розселення народів світу, окремих країн і районів для визначення етнічних кордонів, динаміки та чисельності народів.

Етнографі́зм (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *-граф* і *εωγραφία* – землеопис, від *γεια* – Земля і *γραφειν* – пишу, описую) – різновид лексичного діалектизму, що не має паралелізму в літературній мові (напр., *плай, колиба* і под.); назва предмета, поняття, характерного для побуту, господарювання представників певної етнічної групи чи культурно-етнічного регіону (пор.: *сакля, лаваш, кумис* та ін.); назва предметів і понять, характерних для побутової сфери в межах етнічної спільноти.

Етногра́фія (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *-графія* і *εωγραφία* – землеопис, від *γεια* – Земля і *γραφειν* – пишу, описую) **мо́влення** – див. ***Етнолінгвістика.***

Етноейде́ма (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я і *eidos* – образ, форма, сутність) – наскрізний словесно-образний лейтмотив дискурсу (тексту); закріплені в межах певної ідіоетнічної культури в мовному коді емоційні стани й ситуації, притаманні певному етносу; специфічні в межах певної культури національно-образні концепти.

Див.: ***Дискурс; Текст; Мовна картина світу.***

Етнолéкт (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + грецьк. *lexis* – слово) – різновид мови, що сформувався на чужому етнічному ґрунті групою прибульців, які бажають зберегти свою першу (рідну) мову для щоденної комунікації.

Див.: ***Мова; Мова чужа; Мова рідна.***

Пор.: ***Мова державна; Мова офіційна.***

Етнолінгві́стика (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – напрям у мовознавстві (наукова гібридна дисципліна), що виникла у XX столітті, перебуває на межі етнографії і лінгвістики та вивчає мову в її відношенні до культури народу та стосунки між етносами і мовами з виявом певних лакун у тих чи тих мовах, етнолінгвістичного навантаження тих чи тих лінгвальних компонентів (пор. особливості вияву слів типу *калина, майдан, вишиванка, Дніпро* в українському етнолінгвістичному просторі; *береза, Волга* – в російському та ін.). **Слов'я́нська етнолінгві́стика. Зага́льна етнолінгві́стика**. Охоплює елементи соціолінгвістики, етнології, паралінгвістики, сфери етногенезу та етнічної історії, етномовні процеси у внутрішніх і міжмовних контактах, роль мови у формуванні етнічних спільнот, специфіку комунікативної поведінки членів певної національної лінгвокультурної спільноти тощо; розглядає мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних й етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови; простежує взаємозумовленість мовних, етнокультурних й етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови. Синоніми: ***Антрополінгвістика; Культурна антропологія.***

Див.: ***Лінгвістика комунікативна; Картина світу мовна; Концепт; Фрейм.***

Етнолóгія (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *logos* – поняття, думка, розум, вчення) – вчення про етногенез, тобто виникнення, розвиток, зникнення народів (етносів), характеристики специфіки світобачення, поведінки (зокрема мовленнєвої) у різних народів (етносів) та інші проблеми.

Див.: ***Мова.***

Пор.: ***Етнокультурологія.***

Етнометодолóгія (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *методологія*) – емпіричне дослідження мовленнєвих текстів, витворених у природних умовах комунікативної ситуації, записаних та збережених за допомогою електронних носіїв, затранскрибованих та проаналізованих в аспекті структурного перебігу комунікації, активних дій партнерів в інтеракції

та зумовлених ними змістових передумов та інтерпретацій (за німецькими лінгвістами М. Кальмейер та Фріг Шютце).

Е. як напрям була започаткована в американській лінгвістичній науці як вивчення механізмів мовленнєвої взаємодії індивідів, які належать до різних етносів та культур. На сучасному етапі європейські концепції дослідження розмовного мовлення дуже залежать від цієї американської методики.

Етнометодологічний аналіз розмовного мовлення має на меті емпіричним шляхом визначити, які прийоми використовують учасники акту комунікації, здійснюючи мовленнєві дії і створюючи впорядковану мовленнєву взаємодію. В аналізі з'ясовується, яким чином комуніканти аналізують мовленнєву поведінку один одного щодо вияву впорядкованості і як потім результати цього аналізу маніфестуються в їхніх власних висловленнях.

Матеріалом дослідження Е. є мовленнєві та немовленнєві інтеракції, здійснювані в природних умовах мовленнєвої взаємодії. В Е. під терміном ***інтеракція*** розуміють відношення між індивідами в суспільстві, коли дії одного партнера зумовлені діями іншого. Метою етнометодологічного аналізу розмовного мовлення є вияв того механізму, що незалежно від специфічних для кожного конкретного випадку обставин повсякчас породжує впорядкованість та структурованість певно інтеракції.

Етно́німи (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *onyma* – ім'я, назва) – назви різних етносів (етнічних груп, народів, племен, родів, народностей, націй тощо): *албанці, адигейці, башкири, білоруси, бірманці, бужани, волянини, дуліби, дреговичі, ерзя, італійці, кіммерійці, меря, поляни, поляки, сармати, скіфи, роксолани, тиверці, українці, уличі, чудь* та ін. З-поміж етнонімів розмежовують: **мікроетноніми** – найменування невеликих етнічних груп і **макроетноніми** – найменування великих етносів.

Див.: ***Етноніміка.***

Етноні́міка (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *onyma* – ім'я, назва) – комплексна історико-лінгвістична наука, що вивчає етноніми.

Див. також: ***Етноніми.***

Етноні́мія (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *onyma* – ім'я, назва) – сукупність етнонімів. **Етнонімія «Повісті врем'яних літ».**

Див.: ***Етноніми; Етноніміка.***

Етнопсихолінгві́стика (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *psyche* – душа + франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **–** розділ етнолінгвістики / психолінгвістики, у межах якого, крім інших, вивчаються проблеми специфіки психічного устрою певного етносу та його впливу на мову, мовленнєву та комунікативну поведінку.

Див.: ***Етнос; Етнолінгвістика; Мова; Поведінка комунікативна; Етнопсихологія.***

Пор.: ***Етнолінгвістика.***

Етнопсихоло́гія (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *psyche* – душа + *logos* – слово, поняття, вчення) – міждисциплінарна сфера досліджень, у межах якої вивчаються етнічні особливості психіки людей, національні характери, закономірності формування й функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів, лінгвопсихологічних, культурних та інших аспектів спілкування тощо.

Див.: ***Самосвідомість національна; Спілкування.***

Пор.: ***Етнологія.***

Е́тнос (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) – історично сформована на певній території стійка сукупність людей (нація, народ, народність, плем'я) зі спільними рисами і стійкими мовно-культурними особливостями, психологічним складом, усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших подібних утворень. Найважливіші ознаки Е., що відрізняють його від інших народів: мова, народне мистецтво, звичаї, обряди, традиції, норми поведінки, особливості комунікації та ін. Для Е. притаманна самосвідомість, уявлення про спільність свого походження, етнонім.

Див.: ***Мова; Етнонім; Самосвідомість етнічна.***

Е́тнос (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) **корінни́й** – етнос, який споконвіку проживає на певній території. Інколи Е. к. називають аборигенами.

Див.: ***Етнос.***

Пор.: ***Етнос некорінний.***

Е́тнос (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) **некорінни́й** – етнос (плем'я, народність, нація), який проживає на певній території в результаті міграцій і для якого сучасна територія проживання не є споконвічною.

Див.: ***Етнос.***

Пор.: ***Етнос корінний.***

Етносема́нтика (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *semantikos* – той, що позначає) – розділ семантики, що вивчає специфіку й неповторність значень елементів мовного коду (мови) різних національних лінгвокультур.

Див.: ***Етнос; Мова; Мовний код.***

Етносеміо́тика (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *semeiotikos* – учення про знаки) – розділ семіотики (науки про знаки і знакові системи), у межах якого вивчається специфіка культури, повсякденного життя, комунікації тощо етносу щодо їхньої знакової природи.

Див.: ***Комунікація.***

Пор.: ***Етнолінгвістика.***

Етноспеци́фіка (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + лат. *specificus* – характерний) **мо́вної комуніка́ції** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – національна специфіка комунікативної поведінки різних народів.

Етнотéкст (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я + *текст*) – текст, знаковим кодом якого є рідна мова автора – представника певного етносу, у структурі та семантиці одиниць такого тексту відбились особливості світосприйняття (мовна картина світу) конкретного етносу.

Див.: ***Текст; Код мовний; Картина світу мовна.***

Пор.: ***Текст країнознавчий.***

Етноцентри́зм (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) (у спілкуванні) – сприйняття й інтерпретація комунікативної поведінки інших крізь призму своєї культури, вирізнення носіїв «своєї» культури від «чужої»; етнічні стереотипи й упередження, виявлювані в оцінці відмінностей між етносами за принципом «ми – кращі, вони – гірші».

Див.: ***Поведінка комунікативна.***

Етопéйя (грецьк. *etopeyya*) – різновид стилізації, коли спічрайтер ставить завдання написати замовлений для нього твір (текст публічної промови тощо), відобразивши в ньому особливості особистості замовника, стиль його мовлення для того, щоб слухачі або читачі думали, що виступ написав він сам.

Éтос (грецьк. *ethos* – характер, вдача) – стиль життя суспільної групи, загальна орієнтація певної культури, усталена в її межах ієрархія цінностей, принципів і постулатів спілкування. Синоніми: ***Етнічні цінності; Менталітет.***

Див.: ***Етнос; Культура.***

Пор.: ***Менталітет національний (етнічний).***

Éтос (грецьк. *ethos* – характер, вдача) **ритори́чний** – частина приписаної стилістиці оратора, що торкається вираження ним скромності, поваги й доброзичливості щодо аудиторії, тактовності щодо опонента і под.

Ефéкт (лат. *effectus* – дія, результат) **комунікати́вний** (прикм. від ім. *комунікація*) – дієвість комунікативного акту, тобто відповідність комунікативної інтенції мовленнєвого акту його результатам.

Ефéкт (лат. *effectus* – дія, результат) **обма́нутого очі́кування** – див.: ***Сустентація.***

Ефéкт (лат. *effectus* – дія, результат) **перлокути́вний** (прикм. від ім. *перлокуція*) – результат мовленнєвого впливу і досягнення адресантом за допомогою мовленнєвих актів певної ілокуції, адекватної своїй комунікативній меті реагування адресата.

Див.: ***Акт мовленнєвий; Межа комунікативна.***

Пор.: ***Акт ілокутивний; Акт локутивний.***

Ефéкт (лат. *effectus* – дія, результат) **пра́вого ву́ха** – ефект, зумовлений латералізацією півкуль головного мозку; полягає в тому, що вербальна інформація, яка надходить через праве вухо, сприймається краще.

Ефекти́вна (лат. *effectivus* – дійовий) **мо́вна комунікáція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*;

лат. *communicatio* – зв’язок, спілкування) – див.: ***Комунікація мовна ефективна.***

Ефекти́вний (лат. *effectivus* – дійовий) **мовленні́вий вплив** – див.: ***Вплив мовленнєвий ефективний.***

Ефекти́вність (лат. *effectivus* – дійовий) – підкатегорія інтерактивності, досягнення комунікантами згоди, взаєморозуміння, кооперації в дискурсі.

Ефекти́вність (лат. *effectivus* – дійовий; ім. від прикм. *ефективний*) **комунікáції** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв’язку, брати участь, об’єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв’язок, спілкування) **інтерактúвна** (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, *activis* – діяльний) – результат комунікації, що прогнозує досягнення згоди, взаєморозуміння, кооперації, створення сприятливої атмосфери спілкування.

Ефекти́вність (лат. *effectivus* – дійовий; ім. від прикм. *ефективний*) **мóви / мóвлення** – див.: ***Дієвість мови / мовлення.***

Ефекти́вність (лат. *effectivus* – дійовий; ім. від прикм. *ефективний*) **мóвлення / комунікáції** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв’язку, брати участь, об’єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв’язок, спілкування) – результат комунікації, що полягає в досягненні адресантом поставленої мети; передбачає збіг ілокутивної сили та перлокутивного ефекту.

Ефекти́вність (лат. *effectivus* – дійовий; ім. від прикм. *ефективний*) **спілкува́ння** – складник інтерактивності; досягнення у процесах спілкування згоди, взаєморозуміння, кооперації, виформування сприятливої атмосфери комунікації, згоди, взаєморозуміння, співпраці, запланованого перлокутивного ефекту.

Ехола́лія (грецьк. *echo* – луна, відбиття звука та *laleo* – говорю, мовлення) – повторення слів співрозмовника.

Ехопракси́я (грецьк. *echo* – відбиття звука і *praxis* – дія) – механічне повторення рухів за співрозмовником.

Esse-констру́кції (лат. *esse* – бути) – посесивні конструкції з дієсловом-зв’язкою зі значенням «бути» (*У мене є будинок*).

Є

Європе́йська Ха́ртія регіона́льних мов або мов націона́льних менши́н – міжнародний політико-правовий документ, орієнтований на законодавчий захист і державну підтримку розвитку регіональних мов і мов національних меншин, яким загрожує зникнення як складника європейського культурного спадку. Хартія визнає за необхідне знання державної мови в межах держави. Зміст Хартії та сама вона конструктивно орієнтовані на захист загрожуваних рідкісних мов Європи для збереження мовного розмаїття завдяки наявності цих малопоширених мов.

Єдинопоча́ток – див.: ***Анафора.***

Є́дність – ознака, що характеризує текст як результат і засіб комунікації, розрізняють тематичну єдність, комунікативну єдність і структурну єдність тексту.

Є́дність директи́вна (англ. *directive* від лат. *dirigo* – керую, направляю; прикм. від ім. *директив*) **(прескрипти́вна** (прикм. від ім. *директив*)) **діалогі́йна** (прикм. від ім. *діалог*) – діалогійна єдність, у якій реплікою-стимулом постає пряме або непряме спонукання, а реплікою-відповіддю постає реакція на стимул: згода / відмова, не згода, заборона. Спонукання має різний характер: 1) прохання, наказ, команда. Діалогійна єдність будується з урахуванням зацікавлення адресанта. Активність адресата мовлення виявляється в його згоді / незгоді виконати вимогу або взяти участь у спільній дії. Спонукальна реакція-стимул лего може розгортатися за рахунок мотивацій, інструкцій тощо. Спонукальні репліки-стимули здебільшого включають форми наказового способу. Активно використовуються також інфінітивні конструкції, форми дійсного способу, що виражають волевияв особи.

Є́дність діалогі́йна (прикм. від ім. *діалог*) – структурно-семанттична спільність, текст двох або більше учасників мовлення. Є. д. забезпечується наявністю однієї теми, згодою / незгодою співрозмовників. Є. д. – послідовність взаємопов’язаних реплік, об’єднаних: 1) накопиченням інформації з відповідної теми; 2) мотивованістю форм; 3) зчепленням, опертям на попередню або наступну репліки. Зв’язок реплік реалізується: 1) у вигляді ланцюжка взаємопов’язаних словоформ; 2) через паралелізм, однотипність побудови.

Є́дність діалогі́йна (прикм. від ім. *діалог*) **інформати́вна** (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – діалогійна єдність, що побудована як питання-відповідь поєднання реплік. Питання адресанта змінює відповідь адресата мовлення, завдання якої – вибір інформації для повідомлення її співрозмовнику. Інформація може уточнюватися, у зв’язку з чим

Є. д. і. розширюється за рахунок відповідних реплік. Для ситуативно-зумовленої Є. д. і. властива структурна неповнота другої репліки, що являє собою в комунікативному плані *рему* і містить інформацію про *тему*, заради якої і постає та чи та діалогійна єдність. Є. д. і. в реальному житті не обмежена жорсткою послідовністю *питання-відповідь*. Між питанням-реплікою і відповіддю-реплікою можуть розміщуватися: 1) перепитування; 2) зустрічні питання; 3) питання-цитації – питання про висловлення; 4) вигуки, що відображають емоційний стан мовців.

Є́дність діалогі́йна (прикм. від ім. *діалог*) **оці́нна** – один з різновидів діалогійної єдності, спрямований на об'єднання реплік, що прямо чи непрямо виражають оцінку мовцем якого-небудь предмета, явища або особи. Використовуваною постає низка мовних засобів: 1) оцінна лексика; 2) вигуки; 3) порівняння; 4) слова якісної семантики; 5) метафори.

Є́дність діалогі́йна (прикм. від ім. *діалог*) **у скла́ді діало́гу** (грецьк. *dialogos* – розмова, бесіда) – кілька реплік, об'єднаних однією мікротемою, пов'язаних між собою смислово і структурно, внаслідок чого утворюють основну структурно-семантичну одиницю діалогійного мовлення. Є. д. охоплює від двох до чотирьох реплік

Є́дність діалогі́йна (прикм. від ім. *діалог*) **фати́чна** (лат. *fateri* – висловлювати, показувати, виявляти) – один з типів діалогійної єдності, що не передбачає продуктивного обміну інформацією. У Є. ф. д. реалізується контактовстановлювальна функція мови: спілкування здійснюється заради самого спілкування, свідомо / несвідомо воно спрямоване на встановлення або підтримку зовнішніх контактів. Є. д. ф. поширені у сфері поверхової мовленнєвої взаємодії: 1) на початку телефонних розмов; 2) у привітаннях; 3) у типових розмовах про погоду, здоров'я; 4) у вітаннях тощо. Є. д. ф. притаманні: 1) високий рівень стандартизації; 2) клішованість; 3) мінімальний обсяг інформації.

Є́дність комунікати́вна (прикм. від ім. *комунікація*) – комунікативна цілеспрямованість тексту, його вплив на адресата.

Є́дність надфра́зна (складне́ синтаксе́ма) – відрізок мовлення, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-стиілстичну конструкцію, якій притаманна певна змістова завершеність і структурна єдність, що досягається лексичними, граматичними й інтонаційними засобами.

Є́дність структу́рна (прикм. від ім. *структура*) – знакове вираження тексту у вигляді мовних засобів.

Є́дність тематичні́ – концепт тексту, його смислова (змістова структура).

Є́дності фразеологі́чні (прикм. від ім. *фразеологізм*) – стійкі семантично неподільні словосполучення, зміст яких певною мірою зумовлений значеннями слів-компонентів: *тримати камінь за пазухою; ложка дьогтю в бочці меду; намилити шию; стерти в порошок; замилювати*

очі; зробити з мухи слона; загрібати жар чужими руками. Це переважно ідіоми, що утворилися з вільних синтаксичних словосполучень унаслідок образного переосмислення; їхнє цілісне значення метафорично вмотивоване значенням їхніх складників: *дати перцю; дати гарбуза; обмити руки; море по коліна; не всі дома; не по конях, то по голоблях; розводити руками, не нюхати пороху, прикусити язика, кров з молоком, біла ворона, дихати на ладан, брати бика за роги, міняти шило на мило, не за горами, гайки підкрутити, п'ятами накивати, передати куті меду* та ін.

Див.: ***Фразеологізми***.

Ж

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) – історично сформований тип художнього або наукового тексту, який синтезує характерні особливості змісту та форми певного виду текстів, має відносно сталу композиційну будову, яка постійно розвивається та збагачується.

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **ди́скурсу** (франц. *discours* – мовлення, промова, виступ від лат. *discursus* – здогад, міркування) – див.: ***Жанр мовленнєвий***.

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленні́євий** – 1) одиниця мовленнєвої системи, інваріант вербальної комунікації, що характеризується спільністю тематичного змісту, композиційно-структурних, інтенційно-прагматичних, стилістичних та інших ознак; типовий спосіб побудови мовлення в конкретній ситуації, призначений для передавання певного змісту; розгорнута мовленнєва побудова, що складається з певної кількості мовленнєвих актів, у яких комунікативний намір кожного мовця підпорядкований його стратегії й тактиці; усталений у конкретній ситуації і призначений для передавання певного змісту типовий спосіб побудови мовлення; 2) сукупність мовленнєвих текстів або висловів, об'єднаних однаковим використанням стилістичних засобів мови. Група мовленнєвих жанрів інтегрована завжди в певний функційний стиль (див.: *Стиль функційний*), пор. жанри наукового стилю: анотація, лекція, доповідь, наукова стаття, монографія, огляд, реферат тощо; офіційно-ділового стилю: закон, правочин, постанова, указ, акт експертизи, протокол, протокол допиту, довідка, заява, доручення і под.; публіцистичного стилю: нарис, інтерв'ю, репортаж, міжнародний огляд, передова стаття, колонка редактора тощо; стилю розмовно-побутовогого: розповідь, сімейна вечеря, розмова людини з природою і т. ін.; 3) **у комунікативній лінгвістиці** – тематично, композиційно і стилістично усталені типи повідомлень – виразників мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням портрета адресата, контексту і ситуації спілкування; одна з найважливіших категорій поряд з дискурсом (текстом) і мовленнєвим актом (повідомленням). Ж. м. – мовленнєва цілісність, складний синтез повідомлень (мовленнєвих актів), об'єднаних комунікативною тактикою адресанта, моделлю адресанта й адресата, відповідною комунікативною метою, комунікативним смислом, особливою тональністю, постаючи пов'язаним з попередніми і наступними мовленнєвими жанрами; складник дискурсу, усталена модель комунікації, пов'язана із певними ситуаціями. Ж. м. має діапазон можливих втілень

і параметрів. До останніх належать: 1) комунікативна мета (намір, інтенція), що постає основою типології мовленнєвих жанрів з послідовним розмежуванням: а) *інформаційних* (повідомлення, підтвердження, запит, заперечення інформації тощо); б) *оцінних* (похвала, огуда, докір, схвалення і под.); в) *етикетних* (привітання, вибачення, призначення на посаду, прощання, оголошення війни, розрив відношень та ін.); г) імперативних (наказ, прохання, заборона, застереження, рекомендація, інструкція, розпорядження, обіцянка, зобов'язання тощо); 2) концепція адресанта (автора, продуцента) з усвідомленням власного статусного виміру: свій ↔ чужий; старший ↔ рівний ↔ підлеглий; авторитетний ↔ неавторитетний; зацікавлений ↔ незацікавлений; поінформований ↔ непоінформований; уповноважений ↔ не уповноважений і т. ін.; 3) концепція адресата (отримувача) з усвідомленням власного статусного виміру: свій ↔ чужий; старший ↔ рівний ↔ підлеглий; авторитетний ↔ неавторитетний; зацікавлений ↔ незацікавлений; поінформований ↔ непоінформований; уповноважений ↔ не уповноважений і под.; 4) подвійний зміст з урахуванням ознак: віднесення до особистісної сфери адресанта / адресата ↔ не віднесення до особистісної сфери адресанта / адресата; часова перспектива події; оцінка події; кількість подій, їхня ітеративність / епізодність тощо; 5) компонент комунікативного минулого з розмежуванням *ініціативних* (зумовлених позамовними чинниками, зокрема інтенціями мовця тощо) і *реактивних* (постають наслідком адресованих комунікантові запитань, звернень, вимог, запитів) мовленнєвих жанрів; 6) чинник комунікативного майбутнього, що визначає стандарти спілкування, кроковість мовленнєвих жанрів, пор., наприклад: за запитанням йде відповідь або мовчання, за проханням – згода або відмова і под.; 7) мовне втілення, тобто мовне оформлення, спосіб донесення мовленнєвого жанру до адресата, пор. стандартизовану процедуру форму заповнення формуляра і надскладну творчу процедуру створення роману (за Тетяною Шмельовою, Флорієм Бацевичом). **За сукупністю внутрішніх складників Ж. м.** поділяють на *елементарні* (повідомлення, похвала, привітання, прохання, тостування тощо) і *комплексні*. Останні можуть бути *монологійними* (заспокоєння, переконання, умовляння і под.) і *діалогійними* (бесіда, дискусія, суперечка, сварка та ін.) (за Михайлом Федосюком). Елементарним складником Ж. м. є мовленнєвий акт.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Повідомлення; Мета комунікативна; Код мовленнєвий***.

Пор.: ***Дискурс; Мовленнєвий акт***.

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленні́євий втори́нний** – мовленнєвий жанр, який виникає в умовах високорозвинутого й організованого культурного спілкування (на відміну від жанру мовленнєвого первинного, що здебільшого замкнутий на традиції, соціальні моделі тощо) – художнього, наукового, суспільно-політичного

(роман, повість, драма, наукове дослідження, великий публіцистичний твір тощо). Значною мірою Ж. м. в. охоплює і трансформує первинні мовленнєві жанри (поняття увів Михайло Бахтін).

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленнє́вий етике́тний** (франц. *etiguette,* від *estiguier* – прикріплювати) – тип мовленнєвого жанру, належить до фатичного дискурсу і призначений для підтримання кооперативного спілкування, вияву іміджу адресанта (привітання, прощання, висловлення подяки, тостування, співчуття, різноманітні церемоніальні промови тощо).

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленнє́вий імперати́вний** (лат. *imperativus* – наказовий, владний) – тип мовленнєвого жанру, за допомогою якого адресант намагається спонукати адресата (одну особу або групу осіб тощо) виконати певну дію (*наказ, інструктаж, розпорядження* тощо).

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленнє́вий інформати́вний** (прикм. від ім. *інформація*) – тип мовленнєвого жанру, що належить до інформативного дискурсу і передбачає передавання інформації, зміну когнітивного стану адресата (*оголошення, інструкція, науковий виступ, підручник, різноманітні інформативні бюлетені* тощо).

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленнє́вий ко́мплексний** (лат. *complexus* – зв'язок, поєднання) – тип простого первинного мовленнєвого жанру, що поєднує ознаки двох (або більше) первинних мовленнєвих жанрів, які відрізняються одним чи кількома параметрами мовленнєвого жанру.

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленнє́вий перви́нний** – мовленнєвий жанр безпосереднього діалогійного (полілогійного) мовленнєвого спілкування (*привітання, вітання, втішання, подяка, умова, наказ, прохання, пропозиція, питання, прокляття, осуд, відповідь* та ін.); постає основою вторинних мовленнєвих жанрів (поняття увів Михайло Бахтін).

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленнє́вий писе́мний** – тип вторинного мовленнєвого жанру, для створення і передавання якого використовується письмовий (вторинний щодо усного) код (*характеристика, заява, доручення, розписка, автобіографія, резолюція* і под.).

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленнє́вий прости́й** – первинний мовленнєвий жанр, до якого не входять інші мовленнєві жанри (поняття увів Михайло Бахтін): *привітання* тощо.

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленнє́вий складни́й –** вторинний мовленнєвий жанр, що містить

у своїй ємній структурі кілька простих мовленнєвих жанрів (поняття увів Михайло Бахтін): *сватання, купівля* і под.

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленні́вий спілкува́ння** – форма мовленнєвого спілкування. Перше чітке розмежування форм мовленнєвого спілкування здійснив Аристотель. Значну роль у виділенні побутових мовленнєвих жанрів вніс Михайло М. Бахтін, який, не вживаючи термін "прагматика", схарактеризував необхідні прагматичні складники мовленнєвого спілкування, наголосив на важливості ролі адресата (Другого, за його термінологією), випередження його відповідної реакції. Михайло М. Бахтін визначив мовленнєві жанри як відносно стійкі і нормативні форми висловлення, в яких кожне висловлення підпорядковане законам цілісної композиції і типам зв'язку між реченнями-висловленнями. Діалог він визначив як класичну форму мовленнєвого спілкування. За типами комунікативних настанов, за способом участі партнерів, їхніми рольовими відношеннями, характером реплік, співвідношенням діалогійного і монологійного мовлення диференціюють такі жанри: бесіда, розмова, розповідь, історія, пропозиція, зізнання, просьба, спір / суперечка, заувага, порада, лист, записка, повідомлення на телефон, щоденник.

Див.: ***Бесіда; Розмова; Спір / Суперечка.***

Жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленні́вий у́сний** – тип первинного мовленнєвого жанру, для створення і передавання якого адресант використовує усний, первинний щодо писемного, код (*тостування, згода, незгода, заспокоювання* та ін.).

Жанр (фран. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **мовленні́вий фати́чний** (лат. *for, fari* – говорити, оспівувати) – тип мовленнєвого жанру, що спрямований на підтримування належного корпоративного і діалогійно-кооперативного спілкування і використовується для створення фатичних дискурсів (*дискусія* тощо).

Жа́нри (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **ора́торського** (прикм. від ім. *оратор*) **мисте́цтва** – класифікація ораторських промов щодо їхньої специфіки, способів і форм публічного виголошення, завдань. Диференціюють такі основні **роди красномовства за сферою**: а) **соціально-політичне** (*парламентська промова, мітингова промова, агітаційний виступ* тощо); б) **академічне** – наукове і навчальне (*лекція, доповідь* і под.); в) **соціально-побутове** (*ювілейна промова, поминальна промова* та ін.); г) **лекційно-пропагандистське** (*науково-теоретичні, науково-популярні, науково-методичні, навчально-методичні лекції, лекція-екскурсія, репортаж, інструктаж* і под.); д) **судове** (*судова промова, обвинувальна промова* тощо); е) **військове** (*військовий виступ* та ін.); є) **дипломатичне** (*прес-конференція* та ін.); ж) **церковно-богословське** (*проповідь* і под.); **за формою**: **монологійне** і **діалогійне**.

Жанрозна́вство (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид + *-знавство*) – див.: ***Генологія лінгвістична.***

Жанрола́гія (франц. *genre* – рід, вид від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид і грецьк. *logos* – слово, вчення) – див.: ***Генологія лінгвістична.***

Жарго́н (франц. *jargon* від галло-романського *gargone* – незрозуміла мова, базікання) – 1) різновид загальнонародної мови, що використовується для спілкування окремої відносно стійкої вузької соціальної або професійної групи людей, об'єднаних спільністю зацікавлень, занять, фаховою сферою, соціальним станом, відрізняється від літературної мови специфічною лексикою, акцентуацією тощо (пор., наприклад: жаргон студентський та ін.); функційний підвид просторічного мовлення, що перебуває за межами літературної мови. Залежно від віку, уподобань, діяльності слід розмежовувати: жаргон дитячий, студентський, кримінальний, комп'ютерний та ін. Основна комунікативна функція Ж. – наголошення належності до певної автономної групи шляхом уживання специфічних слів, форм і зворотів. Інколи термін Ж. використовується на позначення спотвореного, неправильного, "модного" мовлення; один із різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови; соціальний діалект порівняно великої групи мовців, об'єднаних спільними інтересами; 2) те саме, що й **сленг** (англ. *sleng* – жаргон).

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Мова; Код мовлення.***

Пор.: ***Діалект; Діалект ситуативний.***

Жарго́н (франц. *jargon* від галло-романського *gargone* – незрозуміла мова, базікання) **дворя́нський** – соціальний варіант мови, яким спілкувалися освічені дворяни у XVIII-XIX ст. у Росії. Характерною особливістю для нього постає надмірне використання французьких елементів, цілих речень і мікротекстів, основним завданням яких було підкреслення особливого статусу цього прошарку (пор. сцени в салоні Анни Шерер з роману Л.Толстого «Війна і мир» та ін.).

Див.: ***Жаргон.***

Жаргоніза́ція (франц. *jargon* від галло-романського *gargone* – незрозуміла мова, базікання + *-ізація*) – 1) своєрідна, особлива мовна гра у назвах, свідомо застосовувана для створення «свого» особливого мовлення; 2) процес проникнення жаргонізмів у повсякденне мовлення: мовлення засобів масової інформації, художньої літератури, художнього кіно тощо.

Див.: ***Жаргон.***

Жаргоні́зми (фрац. *jargon* від галло-романського *gargone* – базікання, незрозуміла мова + *-ізм*) – слова і звороти, що належать до того чи того жаргону (злодійського, молодіжного та ін.). Їхнє вживання інколи зумовлює зниження стилю розповіді. У газетах застосовується з «популістською» метою і для загострення викладу, пор.: *скачати* – «списати з інтернету»;

онлайнити – «бути в контакті» (із комп'ютерного жаргону); *шпора* (шпаргалка)*, універ* (університет) (студентський жаргон). Їхня відмінність від арготизмів полягає в тому, що вони використовуються не для приховування інформації від чужих, а для створення експресивного насичення, надання певним назвам предметів чи явищ експресивного малюнку, особливо тих предметів і явищ об'єктивного світу, що важливі для членів соціальної групи, що послуговуються певним жаргоном. Інколи вирізняють **профе́сійні жаргоні́зми** – неофіційні найменування предметів або понять у сфері певної професії, пор.: *лабух* – «музикант», *лабати* – «грати», *фанера* – «фонограма» тощо. Жаргонізми охоплюють незначне коло понять і реалій. Їхнє використання без почуття міри та художнього тексту засмічує та вульгаризує мовлення. У творах художньої літератури жаргонізми вживаються із суто стилістичною метою – створення відповідного колориту.

Див.: ***Жаргон.***

Пор.: ***Арготизми.***

Жарт – 1) вислів, витівка, дотеп, комічна дія і под., що викликають сміх і служать для розваги. Посилюють експресію словесного жарту нерідко римоване мовлення, діалог, каламбур, гра слів, параонтологія, сустентація, алогізми тощо: *«Ти що привіз?» – «Лій.» – «Трохи постій.» – «А ти що?» – «Мед.» – «Ставай наперед.» – «А ти що привіз?» – «Горілку!» – «Берись за мірку!»* (Фольклорна сценка «У млині»); 2) невеликий комічний літературний твір, здебільшого п'єса, гумористичного або сатиричного змісту. Жанрове визначення таких творів дають самі автори, пор., наприклад, у В. Самійленка: «Драма без горілки (Жарт в одній дії)», «Химерний батько (Жарт у двох діях)».

Жест / же́сти (франц. *geste* від лат. *gestus* – положення, поза; від *gero* – несу, рух тіла, виконую) – 1) складник паралінгвістичних засобів спілкування, зокрема кінесики; більше або менше помітні, але виразно простежувані рухи людського тіла або рук, виразний рух пальців у комунікації. У випадках усвідомленого вживання служить для передавання інформації, емоцій, психічних станів, бажань тощо; у випадках неусвідомлюваного вживання несе інформацію про психічні стани мовця. Жести вживають як допоміжний засіб спілкування, пор., наприклад: кивнути головою зверху вниз у східних слов'ян означає «так», у південних слов'ян, зокрема у болгар – «ні». Жести мають соціальні й національно-культурні особливості; виконують важливі семантичні та прагматичні функції, які можуть відрізнятися в різних культурах. Жести здебільшого поєднувані з мімікою; 2) *перен.* учинок, розрахований на зовнішній ефект.

Див.: ***Комунікація; Невербальна комунікація; Парамова; Засоби паралінгвістичні.***

Пор.: ***Міміка.***

Жестикуля́ція (франц. *geste* від лат. *gestus* – положення, поза; від *gero* – несу, рух тіла, виконую) – використання жестів для підсилення виразності мови / мовлення або ж для вияву певної інформації. Жестикуляція виявляє й експресивізує мовлення.

Жесту́но (франц. *geste* від лат. *gestus* – положення, поза; від *gero* – несу, рух тіла, виконую) – інтернаціональна мова жестів.

Журна́л (франц. *journal* – газета, *букв.* – щоденний листок (папір) від *jour* – день) – періодичне друковане видання, що містить статті з різноманітних суспільно-політичних, наукових, культурологічних, літературних та інших питань. Інша назва – *часопис.*

Журнали́стика (ім. від ім. *журналіст* + *-ика*) – особливий вид творчої діяльності, що поєднує літературну майстерність журналіста з умінням оперативно інформувати, аргументовано аналізувати, правдиво оцінювати факти та переконливо впливати на аудиторію. Професіоналізм журналіста передбачає такі важливі морально-етичні риси, як правдивість, чесність, емпатичні здібності. Журналістика повинна формувати громадську думку конкретними фактами, об'єктивною та чесною інформацією.

Журна́льний (прикм. від ім. *журнал*) – що стосується або належить до журналу.

З

Заба́рвлення – додаткові стилістичні відтінки мовних одиниць, що надають висловленню чи тексту певного характеру (урочистості, книжності, розмовності тощо); те саме, що **конота́ція.**

Див.: ***Конотація.***

Заве́ршеність те́ксту – текстова категорія, зумовлена правобічними межами тексту і сформованим концептом; достатність текстової форми та обсягу, що вимірювана кількістю елементарних речень для розкриття змісту відповідно до комунікативної мети автора тексту.

Завда́ння зага́льного проце́су розумі́ння часткó́ві – у прагмалінгвістиці – часткові завдання загального процесу розуміння в теорії релевантності, за Д.Н. Уїлсон та Дан Спербером, що охоплюють: 1) конструювання належної гіпотези про експліцитний зміст (у релевантно-теоретичній термінології, експлікатури) шляхом декодування, уникнення багатозначності, встановлення референції та інших прагматичних збагачувальних процесів; 2) конструювання належної гіпотези щодо інтендованих контекстуальних допусках (у релевантно-теоретичній термінології, імплікованих / імплікатованих покликаннях); 3) конструювання належної гіпотези про інтендовані контекстуальні імплікації (у релевантно-теоретичній термінології, імплікованих / імплікатованих висновках).

Завда́ння комунікати́вне (прикм. від ім. *комунікація*) – форма існування мовленнєвого мотиву, нелінгвістична категорія, украй важлива для розуміння перебігу процесів комунікації (зокрема процесів міжкультурної комунікації). З.к. виникає у процесі спільної мовленнєвої діяльності як необхідність передати або отримати певну інформацію, вплинути на співрозмовника. Вирішення З.к. можливе із застосуванням як мовних, так і позамовних (паралінгвальних) засобів.

Див.: ***Мотив мовленнєвий; Комунікація; Спілкування; Діяльність мовленнєва.***

Пор.: ***Мета спілкування (комунікативна).***

Зага́льна лінгві́стика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – те саме, що **зага́льне мовозна́вство.**

Див.: ***Мовознавство загальне (лінгвістика загальне).***

Зага́льна фоне́тика (грецьк. *phōnetikē* від *phōnē* – звук) – див.: ***Фонетика загальна.***

Зага́льний рід – див.: ***Рід загальний.***

Зага́льні име́нники – див.: ***Іменники загальні.***

Загальновжи́ваний – поширений, не обмежений певним стилем, територією, сферою функціонування. **Загальновжи́вана ле́ксика.**

Загальнокульту́рні норми (лат. *norma* – правило) **комунікати́вної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведі́нки** – див.: ***Норми комунікативної поведінки загальнокультурні.***

Загальнослов'я́нська (праслов'я́нська) ле́ксика – див.: ***Лексика загальнослов'янська*** (***праслов'янська***).

Заголо́вна лі́тера – див.: ***Літера заголовна.***

Заголо́вна одини́ця (сло́во заголо́вне, ле́ма) – див.: ***Одиниця заголовна.***

Заголо́вне слово – те саме, що заголовна одиниця.

Див.: ***Одиниця заголовна.***

Заголо́вок – компонент тексту, назва якого (або його частини) пишеться на титульній сторінці рукопису, машинопису, видання або над текстом. **З. вербáльний** – заголовок, що складається зі слова чи словосполучення, яке прямо чи опосередковано називає денотат і виражає зміст тексту. **З. графі́чний** – набірний знак, прикраса, мальоване орнаментальне або інше зображення здебільшого для відокремлення одного тексту (розділу або підрозділу) від іншого. **З. німи́й** – заголовок, що виражений лише графічно-інтервальним рядком і покликаний відокремити один текст (розділ або підрозділ) від іншого. **З. цифрови́й** – заголовок, виражений числами.

За́дум – див.: ***Інтенція.***

За́дум журналі́стський (прикм. від ім. *журналіст*) – перша сходинка творчого процесу, перша стадія народження теми. Він виникає як своєрідний поштовх, як певне передчуття теми, загальне прагнення поділитись з іншими людьми новиною, думкою, ідеєю.

Заїка́ння (логоневро́з) (грецьк. *logos* – слово, мовлення і лат. *neurosis* – невроз) – порушення темпоритмічної організації мовлення, зумовлене судорожним станом м'язів мовленнєвого апарату.

Займе́нник – самостійна частина мови, що не називає предмети, ознаки чи обставини, а лише вказує на них або заступає їх; категорійним значенням є вказівка на предмет (ознаку) в умовах відповідної ситуації, обстановки мовлення. *Я* – суб'єкт певного акту мовлення. *Він* – особа, яка не бере участі в тому чи тому акті мовлення. *Цей* – такий, який знаходиться поблизу мовця. *Той* – такий, що знаходиться на відстані від мовця. **Займе́нник ад'єкти́вний. Займе́нник зворо́тний. Займе́нник пита́льний. Займе́нник пита́льно-віднó́сний. Займе́нник видільни́й. Займе́нник корелятúвний. Займе́нник особо́вий. Займе́нник особо́вий диз'юнкти́вний. Займе́нник прислівнико́вий. Займе́нник неозна́чений. Займе́нник узага́льнено-особо́вий. Займе́нник узага́льнювальний. Займе́нник означа́льний. Займе́нник віднóсний. Займе́нник запере́чний. Займе́нник предме́тний. Займе́нник присві́йний. Займе́нник присві́йний зворо́тний. Займе́нник родови́й. Займе́нник суку́пний. Займе́нник сполучнико́вий. Займе́нник вказівни́й. Займе́нник емфати́чний**. Інколи

під З. розуміють: 1) предметно-особові слова (займенникові іменники): *я, ми, ти, ви* та ін.; 2) частина мови, що вказує на предмети, ознаки предметів, на кількість предметів, на ознаки ознак і дій, але не називає їх.

Див.: ***Дейксис***.

Займе́нник-име́нник – те саме, що й займенник іменниковий. З.-і. складають ядро займенникових слів. За семантикою З.-і. диференціюють на: 1) **З.-і. особо́ві**: *я, ти, ми, ви, він (вона, воно, вони)*; 2) **З.-і. зворо́тні**: *себе, один одного*; 3) **З.-і. пита́льні**: *хто?, що?*; 4) **З.-і. відно́сні**: *хто, що*; 5) **З.-і. неозна́чені**: *абихто, абищо, дехто, хто-небудь, що-небудь, хтось, щось, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, будь-хто, будь-що, хто-будь, що-будь*; 6) **З.-і. узага́льнювальні**, що охоплюють два різновиди: а) стверджувально-узхагальнювальні: *усе, усі, кожний (кожен), усякий (усяк)*; б) заперечно-узагальнювальні: *ніхто, ніщо, нікого, нічого*.

Займе́нник-пі́дмет – займенник у функції підмета: ***Хто*** *спроможний так усе зробити, щоб у кінці життя в нього не виникало сумнівів до будь-чого вчиненого* (Україна молода. – 2010. – 7 лютого).

Займе́нники-прикме́тники – те саме, що й прикметники займенникові. З.-п. співвідносні функційно і семантично з прикметниками й у своєму загалі охоплюють: 1) **З.-п. присві́йні**: *мій, наш, ваш, твій, їхній, їх, його, свій*; 2) **З.-п. вказівні́**: *цей, той, такий, оцей, отой, отакий*; 3) **З.-п. пита́льні**: *який?, чий?, котрий?*; 4) **З.-п. відно́сні**: *який, чий, котрий*; 5) **З.-п. неозна́чені**: *деякий, декотрий, якийсь, котрийсь, який-небудь, будь-який, абиякий, чий-небудь* тощо; 6) **З.-п. означа́льні**: *сам (самий), інший*; 7) **З.-п. узага́льнювальні** з двома різновидами: а) стверджувально-узагальнювальні: *весь (увесь), усякий, кожний (кожен)*; б) заперечно-узагальнювальні: *нікотрий, нічий*; 8) **З.-п. отото́жнювальні**: *той самий, той же, такий самий, такий же* і под.

Займе́нник-прислі́вники – те саме, що й прислівники займенникові. Функційно і семантично З.-п. співвідносні з прислівниками. За особливостями семантики і функції з-поміж них вирізняють: 1) **З.-п. вказівні́**: *тут, отут, там, отам, сюди, осюди, звідси, звідти, звідтіля, тепер, зараз, тоді, потім, відтоді, відтепер, доти, дотепер, так, отак* і под.; 2) **З.-п. пита́льні**: *як?, де?, куди?, звідки?, звідкіля?, звідкіль?, коли?, відколи, доки?, поки?, навіщо?* тощо; 3) **З.-п. відно́сні**: *як, де, куди, звідки, звідкіля, звідкіль, коли, відколи, доки, поки, навіщо* тощо; 4) **З.-п. неозна́чені**: *як-небудь, якось, де-небудь, десь, кудись, куди-небудь, звідкись, звідкілясь, казна-де, казна-куди, казна-звідки, хтозна-де, хтозна-звідки, подекуди, де-не-де, деінде, коли-небудь, колись, деколи, іноді, інколи, коли-не-коли, навіщось та ін.; 5) З.-п. атрибутивні: інакше, по-іншому, по-всякому* і т. ін.; 6) **З.-п. атрибути́вно-присві́йні**: *по-моєму, по-нашому, по-твоєму, по-вашому, по-їхньому, по-своєму* тощо; 7) **З.-п. узага́льнювальні** з внутрішнім поділом на: а) стверджувально-узагальнювальні: *скрізь, всюди, повсюди, повсюдно,*

звідусіль, звідусюди та ін.; б) заперечно-узагальнювальні: *ніяк, ніде, нікуди, нізвідки, нізащо, ніколи* і под.; 8) **З.-п. ототóжнювальні**: *так само, тут само, тут же, там само, там же, туди ж, тоді ж* і т. ін.

Див.: ***Прислівник.***

Займéнник-сполýчне слóво – займенник, що виступає у функції сполучного слова: *Той, **хто** сьогодні справді дбає про Українську Державу, ніколи не підніме руку на її святе – українську мову* (Україна молода. – 2009. – 11 серпня).

Займéнник-числíвник – те саме, що й числівник кількісний, неозначено-кількісний. Функційно і семантично З.-ч. співвідносні з власне-числівниками і у своєму загалі охоплюють: 1) **З.-ч. вказівні́**: *стільки, стільки-то* і под.; 2) **З.-ч. пита́льний**: *скільки?*; 3) **З.-ч. віднóсний**: *стільки*; 4) **З.-ч. неозна́чені**: *скільки-небудь, скількись, хтозна-скільки*; 5) **З.-ч. запере́чний**: *ніскільки*; 6) **З.-ч. ототóжнювальний**: *стільки ж.*

Див.: ***Числівник.***

Займéнник *він, цей* як позна́чення присýтньої осóби – непристойне порушення правил мовленнєвого етикету, коли замість власної назви особи вживається займенник ***він*** або ***цей***: *Я не знаю, запитайте в нього* (замість запитайте в Івана Петровича).

Займéнник зворóтний – займенник (*себе*), що вказує на особу або предмет, який виступає в реченні в ролі об'єкта і співвідноситься з тією самою особою чи предметом, але в позиції суб'єкта, тобто вказує, що об'єктом і суб'єктом є та сама особа або предмет.

Займéнник присві́йний дрýгої та трéтьої осóби у поєдна́нні з антропóнімом або топóнімом – надає відтінку несхвалення: ***Твій** Володимир; **Ваш** Іванов; їхній Терещенко; Не поїду я до **їхнього** Києва.* Пор. аналогічне вживання з ЦЕЙ: *Не подобається мені **цей** Іваненко.*

Займéнник присві́йний *мій, наш* а́вторський (лат. *au(c)tor* – творець) – використовується для інтимізації: *Тут **мій** герой задумався; А **наша** героїня продовжувала щось обдумувати* (Микола Хвильовий).

Займéнник присві́йний *мій, наш* при особóвому і́мені – використовується в розмовному мовленні з відтінком симпатії, гумору: ***Моя** Оля поступила до університету; **Наш** Мокренко виступав вчора по телевізії.* Можна також говорити про молодших членів сім'ї, близьких – чоловіка: ***Мій** вчора отримав премію* (про чоловіка) і под.

Займéнники анафори́чні (грецьк. αὐαφορα – віднесення; прикм. від ім. *анафора*) – займенники, зміст яких розкривається з попереднього або наступного контексту: *Яке коріння, **таке** й насіння* (Нар. тв.); *Хто швидко приліплюється до нової думки, **той** швидко від неї і відпадає* (Григорій Сковорода); ***Те**, що вчора було прогресом, завтра стане іхтіозавром* (Ліна Костенко).

Займéнники віднóсні – займенники, що вказують на відношення підрядної частини до іменника або до вказівного займенника (сполучного

слова) головної частини складнопідрядного речення (*хто, що, який, чий, котрий* і под.).

Займе́нники вказівні́ – займенники, що виділяють певний предмет з ряду однорідних або вказують на предмет, ознаки предметів, кількість предметів, місце і час дії, згадані у попередньому контексті (*той, цей* та ін.).

Займе́нники дейкти́чні (грецьк. *déixis* – вказівка; прикм. від ім. *дейксис*) – займенники, зміст яких розкривається за допомогою засобів позамовної дійсності, відображеної у висловленні (*я, ти, ми, ви, наш, ваш* і под.).

Див.: ***Дейксис.***

Займе́нники запере́чні – займенники, що вказують на відсутність осіб, ознак предметів, кількості, місця, часу, тобто передають заперечення того змісту, який виражається післяпрефіксальною частиною слова (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий* та ін.).

Займе́нники іменнико́ві – займенники, що передають узагальнено-предметне значення і вказують на предметність, виражену в категоріях роду (непослідовно), числа, відмінка (*хто, що, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь* і под.).

Див.: ***Займенники-іменники.***

Займе́нники логофори́чні (прикм. від ім. *логофор*) – займенники, використовувані для зняття двозначності в реченні. Часто застосовується в мовах Тропічної Африки. Свого часу американський лінгвіст С. Куно для зручності функційного підходу в граматиці запропонував спеціальне «логофоричне правило», що трансформує займенник 1-ої особи в прямій мові (прямому мовленні) в займенник 3-ої особи в непрямій мові (непрямому мовленні) (*Алі стверджував, що* ***він*** *кращий боксер у світі*).

Займе́нники неозна́чені – займенники, що вказують на невизначеність особи, предмета, ознаки, кількості, місця і часу дії (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки* та ін.).

Займе́нники означа́льні – один із займенникових розрядів, що охоплює займенники, які вказують на узагальнену ознаку предмета (на відміну від прикметників, що називають конкретну ознаку прикметника): *весь, сам, самий, всякий, кожний* та ін.

Див.: ***Займенники-іменники; Займенники-прикметники.***

Займе́нники особо́ві – один із займенникових розрядів, що охоплює займенники, які вказують на особу, не називаючи її (*я, ти, ми, ви* та ін.).

Див.: ***Займенники-іменники.***

Займе́нники особо́ві в грама́тиці (грецьк. *grammatike* (*techne*) *(γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) – слова, що виражають граматичні значення, але такі, що не виступають модифікаторами, тому що не виступають повністю автономними граматизованими (граматикалізованими) коренями, які позначають об’єкти, хоча і не містять у цьому разі ніяких лексичних сем.

Наприклад: *воно* – об'єкт середнього роду. Займенники утворюють закритий клас «повністю граматизованих (граматикалізованих)» лексем. У системах особових займенників часто виражаються додаткові значення: 1) числа; 2) інклюзивності; 3) узгоджувального класу; 4) логофоричності; 5) ввічливості.

Займе́нники пита́льні – займенники, що вказують на питання про особу, предмет, якість предмета, кількість, належність, час і місце дії (*хто?, що?, де?, куди?* та ін.).

Займе́нники прикметнико́ві – займенники, що узагальнено вказують на ознаку особи чи предмета, виражену залежними категоріями роду, числа, відмінка (*мій, твій, наш* і под.).

Див.: ***Займенники-прикметники.***

Займе́нники присві́йні – займенники, що вказують на належність предмета особі або іншій істоті (*його, її, мій, наш, ваш* і под.).

Займе́нники прислівнико́ві – займенники, що вказують на спосіб дії, її час, місце, причину, не називаючи її (*там, туди, куди, звідки* та ін.).

Див.: ***Займенники-прислівники.***

Займе́нник сподіва́ння – займенник, що відсилає не до вже використаного іменника, а до того, що буде використаний далі: ***Вони*** *прийшли, твої щасливі діти* (Анатолій Яна).

Пор.: ***Катафора; Антиципація; Займенник анафоричний.***

Займе́нники числівнико́ві – займенники, що вказують на кількість предметів або осіб, не виражену в числах, але не називають її: *стільки, скільки-небудь, скількись, хтозна-скільки* і под.

Див.: ***Займенники-числівники.***

Займенико́ві слова́ – див.: ***Слова займенникові.***

Займенниико́во-співвідно́сні ре́чення – див.: ***Речення займенниково-співвідносні.***

Заки́нчення нульове́ – закінчення, що виконує роль невираженого (прихованого, імпліцитного) показника граматичного значення, що в інших позиціях передається вираженою звуками флексією, пор.: *дуб, явір, клен; ніч, піч, сіль* і *озер-**о**, мор-**е**, пол-**е**; крас-**а**, врод-**а**, стін-**а**.*

Заки́нчення-фле́ксія (грецьк. *flexio* – згинання, вигин, зміна) – різновид словозмінних морфем (флексій). З.-ф. слугує засобом вираження цілого спектру граматичних значень. З.-ф. виступає значуща частина слова, що може служити для зв'язку слів у реченні та виражати абстрактне значення, яке, будучи обов'язковим, утворює регулярний ряд словоформ. З.-ф. – змінна частина словоформи, що постає засобом для вираження граматичних значень і яка вказує на синтаксичне відношення словоформ одна до одної в реченні. З.-ф. зазвичай займає у словоформі кінцеву позицію, тому що не виступає частиною основи. Після З.-ф. можуть знаходитися постфікси. У складних числівниках можуть виділятися два закінчення, одне з яких, перебуваючи в середині слова, виконує також функцію зв'язки:

*дво**х**сот, дво**м**стам* та ін. З.-ф. виконують чотири основні функції: 1) словозмінну – постають засобом утворення граматичних форм слова (числа, відмінка – в іменників: долина – долини, долині тощо; особи, числа, способу – в дієслів: *співаю, співаєш* та ін.; числа, роду, відмінка, варіанту відмінювання – у прикметників); 2) синтаксичну – виражає синтаксичні відношення між словоформами у словосполученні та реченні, між словоформами та фрагментами тексту в абзаці та тексті; 3) розрізнювальну, або диференційну – сигналізує про належність іменників до чоловічого, жіночого або середнього роду, про належність до відмінювання, про відношення іменників до singularia tantum або pluralia tantum і под.; 4) словотвірну – беруть участь в утворенні присвійних прикметників, разом із суфіксами беруть участь в утворенні низки іменників жіночого і середнього роду, що належать до різних словотвірних типів, беруть участь в утворенні субстантивованих прикметників і дієприкметників, де послідовно виявляється функційний синкретизм З.-ф. З.-ф. виражає найбільш абстраговане граматичне значення, що має комплексний характер – одне закінчення виражає кілька значень, пор.: *ялин-**а*** – жіночий рід, однина, називний відмінок. З.-ф. існують не поодинці, а взаємно передбачають одне одного, утворюючи комплекси, набори, беручи участь в утворенні морфологічних парадигм. З.-ф. притаманні тільки відмінюваним та дієвідмінюваним словам. У незмінних слів немає З.-ф.: ні матеріально виражених; 2) ні нульових. Немає закінчень: 1) у прислівників (*добре, натщесерце*); 2) дієприслівників (*співаючи, декламуючи*); 3) компаративів (*краще, гірше*); 4) предикативів (*треба, можна*); 5) сполучників (*але, зате*); 6) прийменників (*за, попри*); 7) часток (*ані, так*); 8) модальних слів (модальників: *звичайно, очевидно*); 9) вигуків (*ой, ох*); 10) звуконаслідувальних слів (*кар-кар; кру-кру*); 11) іншомовних невідмінюваних іменників (*пюре, попурі*); 12) іншомовних невідмінюваних прикметників (*бордо, хакі*). **Закі́нчення іме́нника. Закі́нчення прикме́тника. Нульове́ закі́нчення. Фу́нкції закі́нчення**; те саме, флексія, пор.: *озер-**о**, ялин-**а**, цікав-**ий**, ніхт-**о**, проспівал-**и*** та ін.

Див. також: ***Флексія***.

Зако́н відкри́тих складі́в – типова особливість слов'янських мов давнього періоду, що ґрунтується на тому, що: 1) поскладова структура будувалась за принципом висхідної гучності (соборності); слово починалось: а) поєднанням свистячого і проривного (*ста-ва-ти*); б) приголосного глухого і сонорного (*смок-та-ти*); в) їхньою комбінацією (*стра-ху-ва-ти*); 2) слово і склад не могли закінчуватися на приголосний: вони закінчувались тільки голосним.

Зако́н відто́ргнення публі́чної кри́тики – у комунікативній лінгвістиці – полягає в тому, що людина не сприймає публічної критики на свою адресу. Це мотивовано тим, що кожна особистість має високу внутрішню самооцінку. Тому повчання, критика, непрохана порада тощо

сприймаються як показовий сумнів у компетентності і здатності ухвалювати щось самостійно.

Зако́н відху́лення публі́чної кри́тики за анало́гією – у комунікативній лінгвістиці – полягає в тому, що коли публічно критикують когось у присутності іншої людини з подібними недоліками, вона практично ніколи не сприймає таку критику щодо себе за аналогією (відводить її від себе).

Зако́н дета́льного обгово́рення дрібни́ць – у комунікативній лінгвістиці – полягає в тому, що люди охоче концентруються на обговоренні дрібниць, незначних і несуттєвих питань, вони готові більше приділяти часу дрібницям, ніж важливим питанням.

Зако́н дзеркáльної динáміки (грецьк. *dynamikos* – той, що стосується сили, сильний) **спілкува́ння / Зако́н дзеркáльного ро́звитку спілкува́ння / Зако́н дзеркáльної комунікáції** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – **у комунікативній лінгвістиці** – тенденції і наслідок автоматичної і підсвідомої імітації співрозмовниками мовленнєвого і поведінкового стилів один одного під час спілкування.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н дові́ри до зрозумі́лих ви́словлень / Зако́н дові́ри до просту́х слів – у комунікативній лінгвістиці – постає у доступності і викінченості висловлення мотивованої і переконливої думки, що є наслідком багатовікових суспільних напрацювань. Думка постає зрозумілою, викінченою і прийнятною. Більшість простих істин постають вічними, звернення до них забезпечує зацікавлення й увагу співрозмовника.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н еконо́мії (грецьк. *ōkonomia* – управління господарством) **сил** – те саме, що принцип лінгвістичної економії.

Див.: ***Закон мовної економії; Принцип лінгвістичної економії.***

Зако́н емоці́йного поглина́ння ло́гіки (грецьк. *logikē* – наука про мислення) – **у комунікативній лінгвістиці** – емоційно насичений стан мовця зумовлює втрату ним належної мисленнєвої активності і логічної мотивації вчинків, реально контролювати свої дії і вчинки, наслідком чого постає є погане мовлення – неосмислене, і несприйняття спрямованого до нього мовлення.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н емоці́йної афіліáції (лат. *afiliatio* – збудження) – **у комунікативній лінгвістиці** – виявлюваний у підсвідомому неконтрольованому процесі психічного збудження, підпорядкування спільним настроям, думкам та інтенціям інших мовців, що оточують, що уможливлює витворення феномену *натовпу*.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н зале́жності ефекти́вності (ім. від прикм. *ефективний*) **спілкува́ння від комунікати́вних** (прикм. від ім. *комунікація*) **зуси́ль** – **у комунікативній лінгвістиці** – основою постають загальнонаукові принципи співвідношення між собою тих величин і чинників, що їх мотивують і формулюють у такому вияві: *чим більше комунікативних вкладено зусиль, тим вищий ступінь ефективності комунікації.*

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н зни́ження рі́вня інтеле́кту аудито́рії зі збі́льшенням її чисе́льності – у комунікативній лінгвістиці – полягає у тому, що чим більше людей слухає промовця, тим нижчий середній рівень інтелекту аудиторії. Спрацьовує ефект натовпу: коли слухачів багато, вони починають гірше мислити, попри те, що інтелект кожної людини в цьому разі зберігається.

Зако́н комунікати́вних (прикм. від ім. *комунікація*) **заува́г** – **у комунікативній лінгвістиці** – полягає в тому, що за порушення одним із комунікантів у спілкуванні певних комунікативних норм інший здебільшого має намір зробити йому зауваження, змусити змінити комунікативну поведінку.

Зако́н комунікати́вного (прикм. від ім. *комунікація*) **поглина́ння емо́цій / Зако́н мовленне́вого поглина́ння емо́цій** (лат. *emotio* – хвилювання) – **у комунікативній лінгвістиці** – виявлюваний у цілеспрямованій свідомій діяльності мовця (психотерапевтична технологія) на подолання стресового стану: втілена у зв'язну розповідь емоція, яку сприйняв мовець, завжди поглинається мовленням і зникає.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н комунікати́вного (прикм. від ім. *комунікація*) **самозбере́ження – у комунікативній лінгвістиці** – виявляє природну необхідність мовної особистості зберігати внутрішній психічний спокій, контролювати себе і відчувати впевнено в будь-яких ситуаціях. Для комунікативного самозбереження напрацьовано різноманітні стратегії, з-поміж яких і віддалення джерела і мотивів напруги (відхилення публічної критики як неадекватної тощо), категоричне заперечення публічної критики (відторгнення публічної критики), несприйняття і відхилення первинної ідеї та ін.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н лінгвісти́чний (прикм. від ім. *лінгвістика*) – певне загальне правило, загальна закономірність; закономірна властивість, характерна для тієї чи тієї мови, різних мов, групи мов або мови як системи загалом.

Зако́н анало́гії. Зако́н відкри́того скла́ду. Зако́н мо́вної еконо́мії (зако́н еконо́мії сил).

Зако́н мовленне́вого поси́лення емо́цій (лат. *emotio* – хвилювання) – **у комунікативній лінгвістиці** – ґрунтується на використанні у мовленні експресивних засобів різного типу (вигуків, емоційно-експресивної лексики тощо) для посилення емоцій, що їх відчуває і переживає мовець у комунікативній ситуації.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н мовленне́вого самовпли́ву – у комунікативній лінгвістиці – виявлюваний у впливі самого мовця на власну свідомість через словесне втілення (вербалізацію) тієї чи тієї ідеї або емоції (у психолінгвістиці – самонавіювання).

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н мо́вної еконо́мії (грецьк. ōkonomia – управління господарством) – прагнення мовця зекономити зусилля при користуванні мовленням як одна з причин мовних змін. Синоніми: ***Закон економії сил; Теорія мінімального зусилля.***

Зако́н модифіка́ції (франц. *modification* від лат. *modificatio* – видозміна) **нестанда́ртної** (*не-* + *стандартний*) **комунікати́вної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведі́нки уча́сників спілкува́ння – у комунікативній лінгвістиці** – ґрунтується на комунікативній взаємодії учасників спілкування й особливостях / можливостях впливу на поведінку і комунікативну діяльність, виявляє можливість регулювання комунікативної поведінки за умов порушення одним із мовців усталених приписів і норм спілкування або ж гіперболізує свої комунікативні можливості.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н первви́нного запере́чення – у комунікативній лінгвістиці – полягає в тому, що нова, незвична ідея, яку повідомляє співрозмовник, спочатку заперечується. Якщо людину отримує ту чи ту інформацію, що не відповідає її поглядам, вона спочатку сприймає її як помилкову, шкідливу.

Зако́н прискоре́ного пошире́ння негати́вної (лат. *negativus* – заперечний) **інформа́ції** (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – **у комунікативній лінгвістиці** – тенденція до максимального швидкого поширення негативу в соціумі, здебільшого таке поширення відбувається у максимально викривленій, емоційно забарвленій формі. Таке поширення завжди стимульоване відсутністю достовірної інформації.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н притягування кри́тики – у комунікативній лінгвістиці – дія закону виявляється як підвищене зацікавлення соціуму до об'єкта, виокремлюваного на загальному тлі. Так, критика може поставати спрямованою на комунікативну поведінку індивідуума, що засвідчив, певною мірою, не дотримування усталених норм спілкування, поведінки, зовнішнього вигляду, етикету тощо.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н прогреси́вного зроста́ння нетерпі́ння слухачі́в – у комунікативній лінгвістиці – взаємодіє і взаємопов'язаний із законами риторики (законом моделювання аудиторії тактичним, законом ефективної комунікації тощо) і мотивований здебільшого часовим критерієм: чим довше говорить мовець, тим менше уваги мають до нього слухачі.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н пропорці́йності результа́ту комунікати́вним (прикм. від ім. *комунікація*) **затра́там – у комунікативній лінгвістиці** – згідно з принципами дії закону має пряму і зворотну: 1) результат комунікації прямо пропорційний інформаційним або комунікативним затратам: Y = k + x, де (k) – параметр затрат (константна величина); (x) – коефіцієнт затрат (локутивна сила), що забезпечує реалізацію мовленнєвого акту; (Y) – результат комунікації (наслідок комунікації прямо пропорційний коефіцієнту ілокутивної сисли, що регулює рівень комунікативних або інформаційних затрат); 2) результат комунікації зворотно пропорційний ілокутивній силі, що забезпечує реалізацію мовленнєвого акту (МА), тобто МА : Y = k / x, коли потужна затрата не забезпечує очікуваного результату, що відповідно сприймається як непропорційність комунікативних параметрів (за Тетяною Космедою, Тетяною Осіповою).

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні.***

Зако́н ри́тму (грецьк. *rhythmós* – такт, розміреність, узгодженість) **спілкува́ння – у комунікативній лінгвістиці** – постає як вияв чергування говоріння (мовлення) / мовчання під час комунікації, що прогнозує діалогійну побудову мовлення. На основі поняттями дискурсу, контекстуального простору комунікації З. р. с. окреслено ширше з реєстром відповідних функційних сфер: 1) за фізіологічним / природним статусом (*розумний / дурний, тверезий / п'яний*); 2) за соціальними чинниками (*багатий / бідний, ворог / побратим, жінка / чоловік, юний / дорослий*); 3) за кількістю співрозмовників (*індивідуум / соціум, індивідуум / корпоратив, індивідуум / індивідуум*); 4) за емоційним станом (*добрий / злий, урівноважений / сердитий, мовчати / кричати, сміятися / плакати*); 5) за спрямуванням щодо адресата (*добро / зло, активний / пасивний*); 6) за метою спілкування (*гість / господар, позичальник / боржник*) і под.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні***.

Зако́н самопостанні́ інформа́ції (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – **у комунікативній лінгвістиці** – реалізується внаслідок відсутності достовірної / правдивої інформації і виявляється у формі самопостання чуток, що мотивовано психологічними, соціологічними, культурологічними, комунікативними, політичними або іншими чинниками, або ж їхнім цілісним комплексом.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні***.

Зако́н систе́мних перетво́рень – одне з основних положень загальної теорії систем. За ним, об'єкт-система в межах системи об'єктів одного типу завдяки власному існуванню і/або зв'язкам із середовищем буде переходити за фіксованими законами або в себе (шляхом тотожного перетворення), або в інші об'єкти-системи шляхом одного із семи перетворень (змін): кількості; якості; відношень; кількості і якості; кількості і відношень; якості і відношень; кількості, якості і відношень усіх або частини її «первинних» елементів.

Зако́н спілкува́ння / Зако́ни спілкува́ння / Зако́н комунікати́вний (прикм. від ім. *комунікація*) / **Зако́ни комунікати́вні** – найзагальніші об'єктивні закономірності процесу комунікації, що виявляються в різних комунікативних ситуаціях і безпосередньо не залежать від комунікантів, від теми, мети і ситуації спілкування; поняття, у яких знаходять свій вияв імпліцитні основи комунікації, тобто те, що відбувається між учасниками спілкування; вони незалежні від конкретних умов і комунікативної ситуації, тобто реалізуються незалежно від того, хто спілкується, з якою метою, у якій ситуації тощо. З. с. формувалися у процесу поступу суспільства, еволюції норм і приписів спілкування, закріплювалися в тих чи тих стереотипах поведінки, мислення, мовлення. З. с. у їхній активній чинності постають ефективними завдяки їхній повторюваності незалежно від того, хто бере участь у спілкування. Відомо близько двадцяти загальних законів спілкування: *Закон дзеркальної динаміки спілкування / комунікації; Закон довіри до зрозумілих висловлень; Закон емоційного поглинання логіки; Закон емоційної афіліації; Закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль; Закон комунікативного самозбереження; Закон комунікативного поглинання емоцій; Закон мовленнєвого посилення емоцій; Закон модифікації нестандартної комунікативної поведінки учасників спілкування; Закон прискореного поширення негативної інформації; Закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів; Закон ритму спілкування; Закон самопостання інформації; Закон пропорційності результату комунікативним затратам; Закон спотворення інформації; Закон стереотипізації об'єкта комунікації* тощо.

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Дискурс; Стратегія спілкування***.

Пор.: ***Принципи спілкування; Максими спілкування***.

Зако́н спотво́рення інформа́ції (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – **у комунікативній лінгвістиці** – визначуваний порушеннями, зумовленими подовженням комунікативного шляху, наявністю в його структурі окремих опосередкованих ланок, внаслідок чого інформація потрапляє під суттєвий суб'єктивний вплив кожної ланки і може видозмінюватися так, що, повертаючись до першоджерела (відправника), навіть змінює зміст.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні***.

Зако́н стереотипіза́ції (грецьк. *stereós* – твердий і *týpos* – відбиток, зразок, форма + *-ізація*) **об'є́кта** (лат. *objectum* – предмет) **комунікáції** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – окреслює процес закріплення у свідомості носіїв певної національних мови і культури ознак, що характеризують предмет або явище в їхньому узагальненні (тотальності). Вибір комунікативних стратегій (див.: ***Стратегія комунікативна***) і комунікативних тактик (див.: ***Тактика / Тактики комунікативна / комунікативні***) певною мірою визначуваний тим, як суб'єкт комунікації сприймає й оцінює об'єкт, які засоби він уважає відповідними й ефективними в конкретній комунікативній ситуації.

Див.: ***Закон / Закони спілкування / Закон / Закони комунікативний / комунікативні***.

Зако́н Ци́пфа-Мандельбро́та – див.: ***Статистика лексикографічна***.

Зако́ни звукові́ (фонети́чні зако́ни) – зміна звуків за певними правилами, формула звукових відповідностей чи переходів, властива тій чи тій мові або групі споріднених мов. Закон кожної окремої мови – це закон, що визначає той чи той фонетичний процес. Закон споріднених мов загалом – це закон історичного розвитку мови, тому що він пояснює походження конкретних фонетичних процесів та альтернацій. Колишні фонетичні закони зберігаються в коренях, основах та афіксах, зумовлюючи фонетико-морфологічне варіювання, чергування звуків: книга – книжний, птах – пташиний. Чергування зумовлені першою палаталізацією задньоязикових. Загалом З. з. охоплюють: 1) закони функціонування і розвитку звукової матерії мови, що визначають і стійке збереження, і регулярну зміну її звукових одиниць, їхніх чергувань та сполучень; 2) встановлювані у порівняльно-історичному мовознавстві закономірності фонетичного розвитку від найдавнішої форми мови до пізнішої.

Зако́ни ро́звитку мо́ви – постійні і закономірні тенденції, що спрямовують розвиток мов шляхом їхнього удосконалення. З. р. м. – зовнішні та внутрішні закони розвитку мови, що визначають розвиток та удосконалення її категорій та одиниць, їхнє вживання та значення. Внаслідок дії зовнішніх законів розширюється ємність соціальних функцій мови, утворюються різноманітні форми її існування, функційні стилі мови. Внутрішні закони розвитку мови – це 1) фонетичні закони; 2) морфологічні

процеси та ін. Розвиваються звуковий лад, граматичний лад, словниковий запас. Суттєвими історичними закономірностями розвитку мов виступають: 1) тривале збереження основи мови; 2) історична тяглість між старим і новим станом за утворення споріднених мов; 3) співвідношення кореня слова, морфем і фонетичних законів між спорідненими мовами в їхньому сучасному вияві.

Зако́ни суспі́льної ду́мки – 1) суспільна думка чутлива до важливих подій; 2) вагомі події тимчасово відхиляють суспільну думку від одного полюса до іншого; 3) думка більше визначається подіями, ніж словами; 4) вербальні висловлення ефективніші тоді, коли слухачі мають потребу в інтерпретації з достовірного джерела; 5) суспільна думка не прогнозує надзвичайних подій, вона тільки реагує на них; 6) думка будується переважно на певному зацікавленні; 7) за умови розвинутої самооцінки думку не так легко змінити; 8) люди менше критикують рішення своїх лідерів, якщо відчувають, що причетні до їхнього прийняття; 9) суспільна думка, як і особиста, зумовлена певним бажанням; 10) важливими психологічними вимірами думки є спрямованість, інтенсивність, широта і глибина.

Зако́ни фонети́чні (прикм. від ім. *фонетика*) – установлені за допомогою порівняльно-історичного методу звукові відповідності між окремими спорідненими мовами чи діалектами або окремими історично засвідченими періодами існування однієї мови; формули констатування певних фонетичних змін, що послідовно здійснювались в окремих мовах за внутрішніми законами їхнього розвитку; закони, що керують регулярними змінами звукових одиниць, їхніх чергувань і сполучень. Синонім: ***звукові закони*.**

Законода́вство мо́вне – сукупність чинних державних законів, окремі статті конституції, що спрямовані на регулювання мовної ситуації для упередження конфліктів.

Закри́ті структу́ри (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) (**ряд́и за́мкнуті**) – див.: ***Структури замкнуті*.**

Закри́тість / Відкри́тість мо́вної систе́ми (грецьк. *systēma* – утворення, складення з певних частин, поєднання) – основні властивості мови як системи систем, якій властива складність, наявність розрядів, підсистем, різних елементів, що утворюють мову як цілісність. З одного боку, мова – це чітко організована система, якій притаманні непроникність, закритість, з іншого, мова – рухома, відкрита система, що відображає дійсність.

Зале́жне сло́во словосполу́чення – див.: ***Слово словосполучення залежне*.**

Зале́жний – компонент *структури,* що перебуває у відношенні *залежності* від іншого – *головнного (стрижневого)* компонента.

Зале́жність – несамостійність мовної одиниці, підпорядкованість, неспроможність її бути вжитою без головної, стрижневої.

Замика́ння – форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, за якої афікс або службове слово, семантично стосуючись стрижневого слова, стоїть біля першого слова словосполучення, об'єднуючи тим самим у цілісність і прості, і складні словосполучення. Засобами З. виступають прийменники, артиклі (і займенники загалом), допоміжні дієслова, показники узгодження, керування та ізафетні показники. У словосполученні *на великій швидкості* прийменик *на*, стосуючись іменника, замикає прикметник у межах цього словосполучення.

За́мисел те́ксту – вихідна уява адресанта про майбутню схему тексту, підготовлену світоглядом автора.

Замі́на – те саме, що **субституція.**

Замо́вчування – стилістична фігура, що складає обірване речення. Автор свідомо або навмисне не закінчує думки, залишаючи читачеві (ширше – адресатові) можливість здогадатися, домислити, довершити думку. Цією фігурою послуговуються для передачі напруженого психологічного стану мовця: ***А там… а там…*** *сину, сину! Та й не доказала* (Тарас Шевченко).

Зане́пад зредуко́ваних – процес усунення ультракоротких (надкоротких) голосних (розпочався в середині І тис. н.е.), коли у слабкій позиції ъ та ь занепали, а в сильній – набули нормальної довготи, перейшовши в *о, е*.

Запа́с словнико́вий акти́вний (Акти́вний словни́к) – те саме, що **словник активний.**

Див.: ***Словник активний*** (2).

Запере́чення – смисловий компонент речення, що вказує на те, що певний перебіг дії, вияв стану, процесу, стан речей загалом або ті чи ті об'єкти дійсності, їхні властивості, ознаки, відношення, за твердженням мовця, не існують або постають неправдивими: ***Не*** *спиняй думок крилатих, Хай летять в світи: Безліч дивних див угледиш їх очима ти* (Олександр Олесь); ***Не*** *все те золото, що блищить* (Нар. тв.).

Див.: ***Слова заперечні.***

Запере́чення рито́ричне (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво) – стилістична фігура, що ґрунтується на використанні заперечення для пояснення, підсилення певної думки: *Ні! Я жива! Я буду вічно жити! / Я в серці маю те, що не вмирає* (Леся Українка).

Див.: ***Заперечення.***

Запере́чне ре́чення – див.: ***Речення заперечне.***

Запере́чні слова́ – див.: ***Слова заперечні.***

За́пис ква́нтового (прикм. від ім. *квант*) **і́мпульсу** (лат. *impulsus* – поштовх) **дві́йковий – у прикладній лінгвістиці** – процес надання елементам звукового сигналу, що отримали в процесі квантування значення

десяткових чисел, еквівалентів у вигляді двійкового коду. Кожен елемент кодується 1 байтом (8 бітів).

За́пис (оцифро́вування) зву́ка цифрови́й – у прикладній лінгвістиці – технологія запису звука у двійковій системі обчислювання, тобто запис звука у формі, придатній для опрацювання на комп'ютері і збереження його за допомогою цифрових приладів (CD, DVD, HDD тощо).

Запи́ска – у комунікативній лінгвістиці – один з мовленнєвих жанрів спілкування. На відміну від листа (див.: ***Лист***), цей жанр письмового розмовного мовлення великою мірою формується спільним світом почуттів-думок адресанта й адресата, однаковою епістемічною й аксіологійною модальністю, актуальністю тих самих обставин. Тому зміст З. здебільшого короткий; розгорнутий роздум може замінюватися одним – двома словами, що відіграють роль натяку. Так, наприклад, З., залишена в студентському гуртожитку, може містити всього два слова: *"Телефонували: Чекаєм"*. Адресат записки здогадується і про автора З. і про їхню комунікативну мету. Ситуативна зумовленість та близькі стосунки між адресантом та адресатом роблять можливим вільне висловлення і недомовленість, наприклад, записка між братами: *"Миколко! Що ж ти не приносиш мені томик Чумака і де ти взагалі ходиш? Де тебе носить? Коли ж ти нарешті прислухатимешся до того, що я тобі кажу. Ну, постривай мені!"*. У З., як і в листі, можлива самперевірка самопроверка адресантом способу свого вираження, плину думок; наприклад: Піду? (ні, побіжу рано-вранці). До того ж, З., подібно до листа, може являти собою не спонтанний потік почуттів-думок, а опрацьований, списаний с чернетки, варіант, у якому "пом'якшені" і редуковані нерівності імпровізації, неочікуваність появи у свідомості змістових елементів висловлення.

Див.: ***Жанр мовленнєвий спілкування***.

Пор.: ***Бесіда; Історія; Лист; Розповідь; Спір / Суперечка***.

Запо́внення лаку́н (лат. *lacuna* – заглиблення) – процес розкриття значення національно-специфічного слова.

Запози́чення – 1) процес переміщення різних елементів однієї мови в іншу; елемент, перенесений з однієї мови в іншу внаслідок мовних контактів (напр., *спорт* – з англ.; *халат* – з араб.; *жилетка* – з франц.; *шахта, шихта, гросбух* – з нім.); 2) сам запозичений елемент – це здебільшого слова або інші мовні різні елементи (морфеми, синтаксичні конструкції тощо), пор.: *амвон, лексика, трагедія* (грецьк.); *радіус, цивілізація, революція* (лат.); *кавун, табун, баштан* (тюрк.); *вуаль, тротуар, будуар* (франц.); *блюмінг, джемпер, джунглі* (англ.) і под.

Див.: ***Мова; Мова нерідна; Контакти мовні; Взаємовплив мов***.

Пор.: ***Варваризм***.

Запози́чення мо́вні – елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція тощо), перенесений із однієї мови в іншу в результаті мовних контактів і міжособистісної, міжнародної комунікації,

а також сам процес переходу елементів однієї мови в іншу. З. м. є складниками мовно-культурних запозичень.

Див.: ***Мова чужа (нерідна); Контакти мовні.***

Пор.: ***Варваризм.***

Запози́чення о́бразів – використання автором художніх образів, що створив письменник – його попередник.

Запози́ченння слів – об'єктивна закономірність розвитку словникового складу будь-якої мови, що ґрунтується на тому, що та чи та мова вбирає в себе іншомовні слова, намагаючись підлаштувати їхні фонетичні і морфологічні до умов функціонування системи мови.

За́сіб (медіати́в) – денотативна роль інструментного типу, речовина, що використовується у здійсненні певної дії чи ситуації: ***З медком*** *і глевкий хліб легко ковтати* (Нар. тв.).

Засмі́чення мо́ви – невиправдане використання в мовленні варваризмів, жаргонізмів, діалектизмів.

Див.: ***Пуризм.***

За́соби ви́раження однорі́дності – засобами вираження однорідності виступають: а) інтонація; б) сполучники; в) форми слів. Основні особливості інтонації однорідності: 1) відділення членів один від одного; 2) неможливість вимови їх як цілісних мовленнєвих відрізків. Цьому сприяють: 1) паузи між членами; 2) наявність фразового наголосу на кожному з них; 3) рівномірне підвищення тону. Заявлені особливості інтонації виявляються у вживанні сполучників і за безсполучниковості. Найчіткішими показники відношень однорідності постають сурядні сполучники: ***1) єднальні; 2) протиставні; 3) розділові. 1. Єднальні*** сполучники вказують на перерахування однорідних членів, що поєднуються в ряд як рівноцінні: а) сполучник *і* стилістично нейтральний, виражає єднальність, перечислення; б) *та* – виступає стилістичним варіантом сполучника *і*; в) *також, і також, а також* – приєднання; г) *не тільки ... але й, не тільки ... а й, не лише ... але й, не лише ... а й* – семантичний відтінок градаційності, припустимості. 2. Протиставні сполучники *але, зате, проте, однак* виражають ті чи ті відтінки протиставних відношень: *але, не – а* – протиставлення несумісності; *зате* – відношення компенсування. 3. Розділові сполучники *або, чи, то ... то, чи то ... чи то, не то ... не то* вказують на вибірковість або чергування членів однорідного ряду. Вони виражають різні відтінки розділового значення: *або, чи* – альтернативності, *то ... то* – чергування, *не то ... не то, чи то ... чи то* – нерозрізнюваності. ***Сполучники й інтонація*** – основні засоби вираження однорідності. Форма однорідних членів – додатковий показник однорідності, що наголошує на їхній незалежності, одноманітність відношення до пояснюваного або пояснювального члена. Повтор прийменника чи його відсутність підкреслює однорідність. Додатковими засобами вираження однорідності можуть виступати контекстуальні лексичні показники: а) повтори; б) антонімічні пари. ***Розділові знаки*** не виступають засобом

вираження однорідності: вони постають на письмі засобом синтаксичного і смислового членування тексту. ***Узагальнювальні слова*** в реченні відкривають чи закривають ряд однорідних членів, вони являють собою загальні або родові поняття, під які підводяться поняття, позначувані однорідними членами. Узагальнювальні слова можуть виражатися: 1) займенниками; 2) займенникові прислівники; 3) іменники – найменування родових понять.

За́соби відокре́млення – 1) зміна висоти тону; 2) ритм; 3) паузи; 4) смислове навантаження відокремлюваного компонента; 5) зміна розташування членів речення: винесення в абсолютний початок або кінець речення. Розділові знаки не постають засобом відокремлення: вони адекватно передають його в письмовій формі.

За́соби зв'язку́ в багаточле́нному складно́му ре́ченні – 1) широке використання розчленованих сполучників: *якщо ... то, якщо ... так* тощо; 2) поєднання сполучників: *що хоч, що якщо* і под.; 3) тенденція до використання сполучників недиференційованого типу і сполучних слів, яким не властиві додаткові відтінки значення.

За́соби зв'язку́ в діалогі́йній (прикм. від ім. *діалог*) **є́дності конструкти́вні** (лат. *constructio* – побудова) – до них належать: 1) анафоричні займенники, займенникові заміни; 2) неповнота речень у репліці-реакції; 3) лексичні повтори, синонімічні повтори і повтори спільнокореневих слів; 4) слова однієї лексико-семантичної, тематичної групи; 5) сполучники, що відкривають одну з реплік; 6) використання часток, модальних слів, вигуків у репліці-реакції; 7) паралелізм, однотипність побудови реплік; 8) незавершеність першої репліки; 9) інтонація; 10) в умовах безпосереднього спілкування – необхідна вичерпна інформація, забезпечувана мімікою і жестами мовців.

За́соби зв'язку́ в складно́му ре́ченні додатко́ві – засоби, до яких належать особливості будови предикативних частин, зумовлені необхідністю їхнього зв'язку з іншими частинами: 1) парадигма складного речення, що охоплює близько 49 членів, що відбиває відношення видо-часових форм та модальних планів присудків; 2) анафоричні і катафоричні займенники, що свідчать про незавершеність однієї з частин і міцним зв'язком її з іншою: анафоричні займенники адресують до попередньої предикативної частини, катафоричні – до наступної; 3) структурна неповнота однієї з предикативних частин, наявність у ній незаповнених синтаксичних позицій: *Мати в хаті:* ***далі – нікого*** (Михайло Стельмах); 4) граматизовані лексеми: достатньо, недостатньо, надто, занадто; 5) семантична співвідносність лексичного наповнення предикативних частин; 6) незакріплений / закріплений (фіксований) порядок предикативних частин.

За́соби зв'язку́ в складно́му ре́ченні основні́ – до основних засобів зв'язку в складному реченні належать: 1) сурядні і підрядні сполучники; 2) сполучні слова, або реляти в складнопідрядному реченні; 3) кореляти

(вказівні слова у складі головної предикативної частини складнопідрядного речення, що сигналізують про її незавершеність); 4) опорні слова в складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури; 5) інтонація.

За́соби зв'язку́ в складносурядному ре́ченні додатко́ві – засоби, до яких належать часткові синтаксичні значення, визначувані лексичним наповненням предикативних частин: 1) синтаксично спеціалізовані елементи-конкретизатори синтаксичних значень наслідку, результату, допусту, компенсації, обмеження, слідування тощо; 2) анафоричні займенники і займенникові прислівники в другій предикативній частині; 3) повтори (лексичні, синонімічні, деривaційні), використання антонімів та слів однієї тематичної або лексико-семантичної групи; 4) спільні компоненти: другорядна частина; 5) співвідношення видо-часових форм присудків; співвідношення модальних планів присудків; 7) паралелізм будови предикативних частин: Хлопець дивився на дівчину, а дівчина дивилась на хлопця (Анатолій Дімаров); 8) неповнота однієї з предикативних частин; 9) порядок предикативних частин, можливість / неможливість зміни якого пов'язана з вираженням відповідних синтаксичних значень.

За́соби зв'язку́ в складносурядному ре́ченні основні́ – основними засобами зв'язку в складносурядному реченні постають: 1) єднальні сполучники; 2) розділові сполучники; 3) протиставні сполучники; 4) пояснювальні сполучники (*тобто, а саме*); 5) приєднувальні; 6) градаційні (*не тільки…, а й, не лише…, а й, не тільки…, але й, не лише…, але й* та ін.).

За́соби зв'язку́ ле́ксико-грамати́чні – засоби анафори, покликання на компоненти попереднього тексту: 1) особово-вказівні займенники; 2) вказівні займенники; 3) присвійні займенники; 4) слова на зразок *факт, подія* тощо, що заступають зміст попередніх висловлень. За повторної номінації у складі анафоричних виразів використовуються ті чи ті класи імен: 1) номінації мовленнєвих актів: *прохання, обіцянка, згода, погроза, порада* та ін.; 2) номінації словесних комплексів: *зауваги, фрази, репліки* тощо; 3) номінації результатів інтелектуальної тривалості: *висновок, думка, уточнення, передбачення.*

За́соби зв'язку́ предикати́вних части́н у безсполучнико́вому складно́му ре́ченні – 1) опорні слова з прогнозувальною функцією в складі першої частини: а) дієслова сприйняття, дієслова мисленнєвої діяльності і мовленнєвої діяльності і співвідносні з ними іменники, прикметники, слова категорії стану, що вимагають об'єктивного поширення: *Я вам* ***кажу****: нема без влади волі* (Леся Українка); б) абстрактні іменники, оцінні слова і словосполучення із семою вказівки, що вимагають пояснення: *Росте* ***передгроззя****: скоро буде гроза* (Микола Хвильовий); 2) катафоричні займенникові слова в першій частині: так, такий, все, це, воно, ніщо та ін., що уміщують зміст наступної предикативної частини: *Доля* ***така****: ніяких помилок не прощає* (Богдан-Ігор Антонич); 3) анафоричні займенникові слова в другій частині, що заступають зміст першої частини або її елементи:

*Душа уже тривожилась за все – **вона** переживала за здійснене* (Сергій Плачинда); 4) лексичні засоби зв'язку: синоніми, антоніми, гіпоніми, гіпероніми, слова однієї лексико-семантичної або тематичної групи: *Пісня **лилась, переливалась, стихала і мовчала** – вона тривогу людську повністю передавала* (Україна молода. – 2001. – 12 березня); 5) співвіднесеність видо-часових форм присудків і модальних планів предикативних частин як компонентів парадигми речення: *Життя як метелик: подув вітер і зламав крила* (Олександр Олесь); 6) паралелізм будови: *Летять хмарки в блакиті неозорій, шумлять листки зелених верховіть…* (Володимир Сосюра); 7) структурна неповнота однієї з частин: *Учитель сидить за столом, учні – за партами*; 8) спільний другорядний член речення: ***У вишневому саду** було затишно, літали бджоли* (Григорій Косинка); 9) порядок предикативних частин, що вказує на залежність однієї частини від іншої: *Серед ясних вод тіні крижнів темніють далеко – їх не лякає човен рибалки нічного…* (Олесь Гончар).

За́соби зв'язку́ предикати́вних части́н у складнопідря́дному ре́ченні – засоби зв'язку, що утворюють структурний механізм, який визначає залежність підрядної частини від головної: 1) сполучники: а) за структурою: прості, складні і складені; б) за кількістю позицій зайнятості: одномісні / двомісні; в) за зв'язком з тими чи тими синтаксичними значеннями: семантичні (*хоча, якщо, бо*) / асемантичні, тобто синтаксичні (*що, як* і под.); г) за участю в диференціації синтаксичного значення: сполучники диференціювального / недиференціювального типу; 2) сполучні слова, що являють собою відносні займенники або займенникові прислівники і які корелюють з відповідними опорними словами; 3) інтонація завершеності чи незавершеності; 4) кореляти – вказівні займенники, що вжиті в головній частині і які підтверджують її незавершеність; 5) опорні слова – слова в головній частині, поширювані підрядною частиною; 6) порядок предикативних частин фіксований і нефіксований; 7) парадигма вільна і невільна; 8) типізовані лексичні елементи: а) емоційна лексика; б) модальна лексика; в) антонімічна лексика; 9) часткові засоби зв'язку: а) паралелізм побудови предикативних частин; б) неповнота однієї з частин.

За́соби ма́сової інформа́ції (лат. *informatia*) – своєрідна система форм і комунікаційних технологій поширення масової інформації, що охоплює періодичні друковані видання, радіо-, теле-, відеопрограми, кінохронікальні програми, інформаційні служби та ін. Згідно із законодавством України, *друкованими засобами масової інформації* є періодичні друковані видання (преса) – газети, журнали, бюлетені тощо та разові видання з визначеним тиражем; *аудіо-візуальними засобами масової інформації* є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис та ін.; *інформаційними службами* є: телеграфні агентства, агентства преси, рекламні бюро, прес-служби, агентства паблік-рилейшин, професійні журналістські клуби й асоціації. Засоби масової інформації створюють цілісну систему журналістики.

За́соби ма́сової інформа́ції (лат. *informatia*) **друко́вані** – періодичні друковані видання (преса): газети, журнали, бюлетені тощо та разові видання із визначеним накладом.

За́соби міжфра́зового зв'язку́ вла́сне-лекси́чні – 1) точні лексичні повтори; 2) синоніми; 3) слова, що містять спільний лексичний компонент; 4) слова однієї лексико-семантичної групи; 5) слова однієї тематичної групи; 6) слова одного семантичного поля; 7) слова, між якими в тексті встановлюється логічний або асоціативний зв'язок; 8) повторна номінація.

Пор.: ***За́соби міжфра́зового зв'язку́ граматичні.***

За́соби міжфра́зового зв'язку́ грамати́чні (прикм. від ім. *граматика*) – спеціалізовані засоби поєднання елементів у фразі: 1) порядок слів, що відображає тема-рематичне членування речення в складному синтаксичному цілому; 2) сполучники, сполучні слова, обставини, виражені займенниковими прислівниками; 3) форми граматичного (морфологічного і синтаксичного) часу, що вказують на одночасність або послідовність ситуацій; 4) обставини місця, часу, причини, мети, умови і допусту, які визначають логічні відношення між реченнями; 5) вставно-модальні слова, які вказують на порядок викладу, або такі, що наголошують узагальнення висловленого; 6) неповнота речень та еліпсис, що зумовлюють покликання на попередні елементи тексту; 7) використання видо-часових форм дієслова, що виконують аористичну й імперфективну функції в тексті.

За́соби міжфра́зового зв'язку у складно́му синтакси́чному ці́лому – 1) зачіпляння – використання засобів, що відсилають до іншого субтексту; 2) повтор – використання для міжфра́зового зв'язку тотожних або подібних елементів; 3) слідування – зв'язок, що ґрунтується на виведенні одного субтексту з іншого (напр.., мораль у байках Григорія Сковороди, Леоніда Глібова та ін.). Вирізняють: 1) власне-лексичні; 2) лексико-граматичні; 3) граматичні засоби міжфра́зового зв'язку. З урахуванням актуального членування речення вирізняють тема-рематичний міжфра́зовий зв'язок. Використовується також асоціативний зв'язок. Щодо тематичної послідовності диференціюють: 1) ланцюговий зв'язок; 2) паралельний зв'язок.

Див.: ***За́соби міжфра́зового зв'язку́ вла́сне-лекси́чні; За́соби міжфра́зового зв'язку граматичні.***

За́соби мо́ви – у мовознавстві виділяють експресивно-виразні мовні засоби (фразеологізми, метафори, метонімії тощо). Крім того, часто використовують термін *граматичні засоби*, *словотвірні засоби* тощо. Розгляд граматичних засобів показує, що вони ізольовано не існують: вони виступають як компоненти граматичних форм, виражають семантику категорій, властивих тій чи тій частині мови. Своєрідність граматичного ладу різних мов полягає в наявності та питомій вазі не тільки граматичних засобів, але й значущості самих граматичних одиниць, їхньої семантики та комбінації граматичних засобів, що утворюють ту чи ту категорію. Наприклад, афікси

утворюють особливий різновид граматичних засобів. Крім них, граматичними засобами вступають також службові слова, чергування звуків, смислове наближення слів та основ у суплетивізмі та редуплікації, порядок слів та інтонація. Такі засоби функційно наближені до афіксів.

За́соби мо́ви нейтра́льні (лат. *neutralis* – той, що не належить нікому) **стилісти́чні, за́соби міжстильові́ мо́вні** – мовні одиниці, що не несуть у своїй семантиці додаткових стилістичних значень і можуть уживатися в будь-якому функціональному стилі.

За́соби мо́вної еконо́мії – засоби, основним призначенням яких постає економія мовленнєвих зусиль для вираження думки. До З. м. е. належать: неповнота конструкцій, їхня еліпсованість; компресія висловлень тощо.

За́соби паралінгвісти́чні (грецьк. *para* – біля, при + *лінгвістика*) – немовні засоби комунікації (кінесика, проксеміка, ольфакторика, засоби інших семіотичних систем), що супроводжують вербальну комунікацію: різноманітні жести, рухи частин тіла та ін. З. п. завжди слід аналізувати в контексті національної культури і враховувати відповідну мотивацію в міжособистісній комунікації.

Див.: ***Парамова***; ***Засоби спілкування невербальні; Засоби спілкування паралінгвістичні.***

За́соби спілкува́ння верба́льні (лат. *verbalis* – «усний», «словесний») – засоби мовного коду, тобто слова, словосполучення, речення, висловлення, що передають інформацію.

Див. ***Код.***

За́соби спілкува́ння екстралінгвісти́чні (лат. *extra* – поза, зовні, крім і франц. *linguistique* – мовний) – див. ***Засоби спілкування невербальні.***

За́соби спілкува́ння неверба́льні (лат. *verbalis* – усний, словесний) – засоби комунікації, що безпосередньо не пов’язані з мовним кодом (відстань між учасниками спілкування, форма і розміщення столів тощо); засоби немовного коду (жести, міміка, постави тіла, погляд, манера триматися, одяг, зачіска, парфуми, косметика тощо). Вони несуть у собі певну смислову й емоційну інформацію перш за все про внутрішній стан людини, її характер, звички тощо. У процесах комунікації значна частина інформації здійснюється за рахунок З.с.н. Частина З.с.н. має національно-культурну специфіку; незнання цієї специфіки може стати причиною невдач (девіацій, провалів, навіть шоку) у міжкультурній комунікації.

Див.: ***Код; Комунікація; Спілкування; Паралінгвістика; Засоби паралінгвістичні.***

За́соби спілкува́ння паралінгвісти́чні (грецьк. *para* – префікс, що означає суміжність, і лат. *lingua* – мова) – немовні засоби комунікації, зокрема кінесика, проксеміка, ольфакторика, засоби інших знакових систем; засоби спілкування у вигляді інтонації, розподілу наголосу й різноманітних пауз у повідомленні, які формують комунікативно-прагматичний аспект дискурсу (тексту, повідомлення). З.с.п. супроводжують мовні засоби або

замінюють їх, несучи до 75% усієї інформації у межах усної комунікації. У друкованому тексті до З.с.п. зараховують сегментацію тексту, шрифтовий набір, типографські знаки, написання, добір фарб тощо. В аспекті міжкультурної комунікації З.с.п. можуть суттєво відрізнятися у представників різних національних лінгвокультурних спільнот, стаючи джерелом комунікативних невдач і неточностей інтерпретації.

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Код; Невдачі (девіації) комунікативні; Дискурс; Парамова.***

Пор.: ***Засоби спілкування невербальні.***

За́соби спілкува́ння позамо́вні (екстралінгвісти́чні) – додаткові до звукового мовлення засоби, що супроводжують його і постають додатковим ефективним засобом вираження думок, почуттів, волевияву, тих чи тих емоцій (міміка, жести і под.)

За́соби суперсегме́нтні (лат. *super* – над і *segmentum* – відрізок) фонологічні – фонологічні засоби, що розташовані над сегментними фонемами; просодичні засоби: наголос і тон.

Застосува́ння (*застарілий термін*) – див.: ***Антиметабола; Етанол.***

Зате́кст – фрагмент дійсності, що описується в тексті.

Затри́мка – стилістична фігура, що позначає свідому затримку викладу, відвернення уваги співрозмовника на щось інше для посилення зацікавлення змістом основного повідомлення. Наприклад: *Сом – але перш ніж ми почнемо говорити про цей тип рибалки, полювання на нього (бо на нього полюють!), необхідно коротко зупинитись на основних характеристиках місць його проживання, формах поведінки та особливостях підготовки до такої рибалки* (Остап Вишня).

Див.: ***Апозіонеза; Ретиценція.***

Зачи́н – початок фольклорного твору (казки, думи тощо) як спеціальний стилістичний прийом: *Жили собі дід та баба…*

Збага́чення словнико́вого скла́ду – один із законів історичного розвитку мови як суспільного явища. Наявні три основні шляхи збагачення словникового складу мови: 1) морфологічний шлях збагачення (осново складання, морфологічний (афіксальний) словотвір); 2) семантичний шлях (розширення значення слова, звуження значення слова, перенесення значень (метафоричний, метонімічний, функційний); лексико-семантичний спосіб, що ґрунтується на розпаді полісемії (утворення омонімів, розподіл значень слів за різними періодами: *живіт* – частина тіла, *живот* (застар.) – тваринний світ; утворення загальних назв на ґрунті власних: *Любов – любов*), конверсія); 3) запозичення (необхідні запозичення, що засвоюються мовою на усіх рівнях; калькування).

Збере́ження особи́стості – регулювальний механізм дискурсу з метою позитивної репрезентації себе комунікантами.

Збій комунікати́вний (прикм. від ім. *комунікація*) – певна комунікативна невдача, ознакою якою постає характерна недостатність адекватної комунікації, недостатнє розуміння комунікативного партнера.

Збі́льшувальне ім'я́ – див.: ***Ім'я збільшувальне.***

Збі́рність – кількісне значення, що постає в результаті операції усунення дискретності: *студенти – студентство, учень – учнівство* тощо.

Звертáння – слово або словосполука, що називає особу (ширше – предмет), до якого звернене мовлення або кому адресоване мовлення; інтонаційно виділений (на письмі виділення реалізується за допомогою відповідного розділового знака) компонент речення. У формально-граматичному аспекті З. кваліфіковане як граматично незалежний член та інтонаційно відокремлений компонент, що називає істоти чи персоніфіковані предмети: *Я вас люблю великою любов'ю, / **Моя старенька мамо, тату мій*** (Дмитро Павличко); *Нам випало, **сину**, досіяти і долюбити / Отецькеє поле* (Борис Олійник); *Для мене завжди, **мамо**, твої думки й пісні святі* (Анатолій Яна); ***Ой дубе, дубе**, чом криком не кричиш* (Нар. тв).

Звертáння áвтора до свого́ персонáжа – різновид інтимізації: *Іди, **Іване**, знову і мужній* (Олександр Довженко). Створює експресивність мовлення, посилює емоційність викладеного.

Див.: ***Апострофа.***

Звертáння до батькíв на *Ви* – в українській узвичаєній традиції було поширеним на всьому терені сучасних національних земель і засвідчувало глибоку повагу до них. Сьогодні почасти збереглося на значній території Центральної, Західної і почасти Східної України.

Звертáння до слухачá, читачá, аудитóрії (найменування їх власною або загальною назвою) – як заклик до уваги, як прийом ввічливості та ін., пор.: *Скажи, **читачу**, тобі ніколи не доводилося полювати на качку…* (Остап Вишня).

Звертáння до співрозмóвника як до трéтьої осóби – має відтінок особливої поваги: *Якщо **сеньйор Марсель** не вірить казкам, я розповім бувальщину…* (А. Мюссе. Мімі Пенсон).

Звертáння за змéншувальним ім'я́м – має відтінок розмовно-доброзичливості: *Доброго ранку, **Любо*** і под.

Звертáння за пóвним ім'ям – здебільшого має відтінок офіційності, особливо в тому разі, якщо повне ім'я довге, інколи має відтінок формальності, певної неприродності (порівняно зі звертанням за зменшувальним ім'ям, його скороченим варіантом): ***Анастасіє**, я хочу з вами порозмовляти; **Любове**, я сьогодні вам зателефоную.*

Звертáння за чúном – має відтінок пошани, поваги, визнання заслуг: *Я хотів би з вами, **пане професоре**, обговорити одне питання* та ін.

Звертáння-рéчення (**вокатúвне рéчення**) – однослівне (переважно) речення, виражене кличним відмінком (вокативом) іменника, що самостійно передає нерозчленовані думки, почуття, волевияв.

Звертáння риторúчне (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **(апóстрóф)** – стилістична фігура / фігура мовлення, що полягає в акцентованому звертанні до когось / чогось для максимального посилення виразності. З. р. не розраховані на відповідь, бо в ролі об'єкта таких звертань, крім назв осіб, виступають інші назви істот, найменування явищ природи, будь-яких абстрактних та конкретних понять: *Яких ще, душе-враже, меж / ти ждеш у страсі? / В якому світі ти живеш? / В якому часі?.. // Ще кажуть: світ спасе краса, / мій брате-пташе, / й розгорне анге небеса, / і ми майнемо в небеса! (Туди, де наше)* (Василь Герасим'юк). Мовець звертається до реального / ірреального слухача. З. р. ґрунтується на вживанні слів або словосполук, що позначають особу або персоніфікований предмет / явище, до яких звертається мовець, концентруючи увагу на повідомленні, інколи надає тому чи тому предметові звернення відповідних емоційно-оцінних кваліфікацій і характеристик. Для З. р. здебільшого характерна граматична незалежність та інтонаційне, пунктуаційне відокремлення: *О мово, радосте моя, ти неперевершена у поступі своєму* (Анатолій Яна).

Звúчай етнíчний (прикм. від ім. *етнос*) **(національний)** – складник етнічної традиції, що належно виявлюваний у мові в тих чи тих лексико-семантичних групах; стандартизовані, традиційні для етносу форми поведінки (зокрема мовленнєвої), які відіграють роль засобів соціального регулювання і мають безпосередньо практичне значення. Особливості З.е.(н.) виявляються в мові, зокрема в стійких зворотах мовлення, формулах привітання, прощання, побажання, прислів'ях і приказках. З.е.(н.) впливають на формування і функціонування мовної картини світу.

Див.: ***Картина світу мовна; Поведінка мовленнєва культурно зумовлена.***

Звúчай éтносу (грецьк. *ethnos* – народ) **мовленнє́вий** – див. ***Звичай етнічний (національний).***

Звича́йна тона́льність (ім. від прикм. *тональний*) – див.: ***Тональність звичайна***.

Зворóт – у традиційному розумінні те саме, що *конструкція*; словосполучення, що утворює цілісний формально-смисловий блок у складі речення, визначуваний за характером або за функцією стрижневого компонента. **Дієприкметникóвий зворóт. Дієприслівникóвий зворóт. Описóвий зворóт**, пор.: *А край, **осяяний сонцем**, знову радісно прокидався до оновленого життя* (Олег Ольжич) (дієприкметниковий зворот у функції означення); *Томилася вільха, **безсило опустивши крила*** (Микола Хвильовий) (дієприслівниковий зворот у функції обставини способу дії);

***Наче зачарований**, дивився Василько на вогонь, дивився не кліпаючи* (Валер'ян Підмогильний) (порівняльний зворот у функції означення) та ін.

Зворо́т абсолю́тний дієприкметнико́вий – дієприкметниковий зворот із «власним» підметом, еквівалент складного речення, в одному з компонентів якого підмет має форму непрямого відмінка, а присудок – форму дієприкметника в тому самому відмінку. Пор. лат.: *Autumno adveniente aves avolant.*

Зворо́т ад'єкти́вний (лат. *adjectivum* – прикметник) – прикметник із залежними словами, що найчастіше виконують функцію означення. З. а. відокремлюється в постпозиції, поширенні. У препозиції відокремлюється за ускладнення обставинними значеннями причини, допусту тощо. З. а. може не відокремлюватися, якщо означувальне слово позбавлене семантичної повноти, достатньої для члена речення: *Марія повернулася додому в стані духу сумному і тривожному*.

Зворо́т герундійний (лат. *gerundium*, від *gero* – дію, здійснюю) – еквівалент складнопідрядного речення, у залежному компоненті якого як присудок виступає герундій, а підмет має посесивну форму. Пор. англ.: *I instisted on his coming.*

Див.: ***Герундій***.

Зворо́т девербати́вний – девербатив із залежними словоформами, де девербативом умовно вважають віддієслівний іменник. Зворот девербативний не відокремлюється в реченнєвій структурі, хоча йому властива певна семантична автономність, що простежувана у збереженні структури пропозиції й уможливлює його трансформацію в самостійне речення, абсолютно тотожне за семантикою: *Може, народ не потребує **мого клопоту**, до речі, і не знає про **його існування*** (Олександр Довженко); *Я прибув сюди, щоб подякувати тобі і всім полководцям за **визволення Болгарії*** (Семен Скляренко). Інколи З. д. несуть фактографічну модальність, позначаючи беззаперечні факти: *Чув понад себе натужне **дихання мисливця*** (Олесь Гончар); ідеографічну модальність – виражати абстрактні ідеї про факти: *Все це мимоволі схиляє **до споглядання*** (Олесь Гончар) і под. Зберігаючи свій валентний потенціал, девербативи можуть утворювати різні З. д., що за своїм виявом у реченні можуть бути однокомпонентними: *Дуже легка мова й поетичний колорит трохи втягував її **в читання*** (Іван Нечуй-Левицький); двокомпонентними: *Ніч була така погідна і прозора, така прекрасна й тиха, – нічого, крім **цвіріньканння сверщків*** (Ольга Кобилянська); трикомпонентними: ***Підлизування сім'ї** дядькової **до дідуся** не бачила вона, а просто догляд людський* (Архип Тесленко); чотирикомпонентними: *Матіркування, залякування і псякревання чути було на кожному кроці, їх заглушувало хіба **тарахкання хлопців** дубовими **довбеньками до** церковних **парканів** у велику п'ятницю і в глуху суботу* (Богдан Лепкий) і под. З. д. за своїм компонентним складом тотожний реченнєвій структурі твірного дієслова, від якого походить девербатив: хто? ← *тарахкати* → чим? → до

чого? ↔ *тарахкання* → кого? / чиє? → чим? → до чого?. Тільки лівобічна позиція суб'єкта постає правобічною. За внутрішньоморфологічним структурним типом З. д. поділяються на: 1) девербатив + родовий відмінок імнника суб'єкта: ***приїзд*** *учителя,* ***від'їзд*** *батька*; 2) девербатив + родовий відмінок імнника об'єкта: ***гостріння*** *серпа,* ***косіння*** *трави*; 3) девербатив + орудний відмінок іменника + родовий відмінок іменника суб'єкта: ***дихання*** *носом дитини,* ***захоплення ш****колярів поезією*; 4) девербатив + інфінітив: ***бажання*** *вчитися,* ***прагнення*** *створити,* ***порада*** *піти*; 5) девербатив + присвійний займенник / прикметник: ***сподівання*** *мої,* ***помилування*** *царське*; 6) девербатив + вказівний займенник *цей / такий: такий* ***спогад****, це* ***сприйняття***; 7) девербатив + прикметник темпоральної / вокативної семантики: *багатолітнє* ***товаришування****, хатнє* ***ремствування***; 8) девербатив + прикметник якісної / якісно-оцінної семантики: *тонке* ***дзюркотіння****, зловісний* ***гуркіт***; 9) девербатив + порядковий числівник (або прикметник *останній*): *друге* ***народження****, остання* ***надія****, перший* ***спомин***. З. д. можуть функціонувати в безприйменниковій і прийменниковому виявах: *Звісно, все це* ***безглуздий набір слів****, багато з них нічого не означають* (Олесь Донченко); ***Із приходом до міста*** *зайшла в Михайлі зміна* (Ольга Кобилянська); ***Від її першого нападу*** *почав ходити до церкви* (Ольга Кобилянська).

Зворо́т дієприкметнико́вий – дієприкметник разом із залежними словами, що найчастіше виконує функцію означення. Означувальні З. д. мають максимальний ступінь предикативності, у зв'язку з чим вони можуть замінюватися підрядними означальними або обставинними. У постпозиції до означувального слова З. д. відокремлюється, у препозиції здебільшого не відокремлюється; еквівалент підрядної предикативної частини, в якій у ролі присудка нижчого порядку виступає дієприкметник: *Я довго дивився на красиві гори,* ***вкриті*** *зеленим лісом* (Анатолій Яна). У реченні здебільшого виражає означення; у стилістичному плані виступають переважно засобами книжних стилів мовлення, їхнє активне використання в розмовно-побутовому стилі постають як огріхи, зумовлені стилістичною інтерференцією наукового та офіційно-ділового стилів.

Зворо́т дієприслівнико́вий – еквівалент підрядної предикативної частини, в якій у ролі присудка нижчого порядку виступає дієприслівник, а підмет є спільним з підметом головного компонента: ***Залишаючи*** *цей милий для мене край, я знову пройду повз рідну хату з її осокорами* (Анатолій Яна). У реченні здебільшого виражає обставини різної семантики.

Зворо́т займеннико́вий ***не хто інший як*** – найчастіше містить відтінок значущості, наголошує на вагомості згаданої особи. Властивий книжний відтінок, а в публіцистиці може набувати відтінку висміювання: *Автор цих шести картин, виставлених на аукціоні, не хто інший, як Адольф Гітлер* (З репортажу журналіста). У розмовному мовленні містить відтінок

претензійності, неприродності: *Учитель хімії вчора був хворий, і замість нього був не хто інший, як директор школи*.

Зворо́т інфініти́вний – *еквівалент підрядного речення,* у якому *підмет* має форму непрямого відмінка, а в ролі *присудка* виступає інфінітив. Пор. англ.: *I saw him run along the street.*

Зворо́т нумерати́вний (нумера́льний) (лат. *numeratio*) – словосполучення, перший компонент якого – слово з кількісною семантикою: *десяток огірків, кілька хвилин, чимало справ, табун коней* тощо.

Зворо́т порівня́льний – особливий відокремлений компонент речення (див.: ***Відокремлення***), що виявляє свою специфіку і в значенні, і в оформленні. З п. виражає подібність дії, ознаки тощо і приєднаний порівняльним сполучником (*як, наче, неначе, ніж, аніж* тощо). Порівняльний зворот може бути виражений: 1) іменником: а) у наз. в.: *Дуб стоїть, як воїн*; б) у непрямому відмінку: *Треба навчитися шанувати свою Батьківщину, як матір* (Анатолій Яна); 2) прикметником: *Повітря тут у видолинку особливо прозоре, наче скляне* (Віталій Пономаренко); 3) займенником: *Волю першу твою виконаю, як мою* (Григорій Косинка); 4) дієприкметником: *Микола раптово пішов, а Марія залишилась стояти, як вкопана* (Валер'ян Підмогильний); 5) дієприслівником: *До хати, наче рятуючись, вбіг Миколка* (Валер'ян Підмогильний); 6) числівником (комплетивним словосполученням): *Всі, як один, вони повернулись до рідного села* (Україна молода. – 2001. – 17 вересня); 7) прислівником: *Далекий ліс також видавався не сірим, як раніше, а бархатно-чорним* (Олекса Десняк).

З. п. може виконувати функції порівняльного/-ої: 1) означення: *Наче зачарований, дивився Василько на вогонь, дивився не кліпаючи* (Валер'ян Підмогильний); 2) обставини: а) мети: *У цей час, наче на сміх, зайшов до передпокою вітчим і щось почав розповідати…*(Анатолій Яна); б) часу: *Ганна була такою ж стрункою та привабливою, як колись* (Олесь Донченко); в) місця: *Рівний голос батька лунав з лісу, наче з якогось приймача* (Федір Маківчук); г) способу дії: *Ліс трепетав, тривожився, як велика, стомлена людина* (Валентин Чемерис); ґ) причини: *Василина повільно, наче побоюючись, повернулась до нього* (Іван Нечуй-Левицький); 3) прикладки: а) до підмета: *Справжнє почуття, воно, як наче золотавий промінь, завжди проб'є душу своїм поривом* (Анатолій Яна); б) до присудка: *Устина не плакала, але була сумна, наче хвора, й обличчя у неї все потемніло* (Іван Багряний); в) до означення: *Іван поступово заглиблювався у високий, наче мокрий ще від вранішньої роси, очерет* (Валер'ян Підмогильний); г) до додатка: *Липами було обсаджено весь майдан, наче суцільним частоколом* (Остап Вишня); ґ) до обставин: *Раптом донісся до неї звідкись, наче здалеку, його такий милий і рідний голос* (Михайло Івченко). Речення з порівняльним зворотом є ускладненим формально простим (див.: ***Речення просте ускладнене***). Порівняльний зворот не містить якого-небудь твердження і, на відміну від порівняльної підрядної частини, позбавлений

предикативності як визначальної ознаки речення, тому не виступає реченням. Не слід сплутувати порівняльний зворот у функції головного чи другорядного члена речення в актуалізованій функції і порівняльний зворот у супровідній семантико-синтаксичній функції. У цьому випадку порівняльний зворот не виділяється комами. Він може виконувати функцію: 1) підмета: *З від'їздом Романенка у Соні наче камінь спав з душі* (Михайло Івченко); 2) присудка: *Два величезних пароплави наче запалили море* (Юрій Смолич); 3) іменної частини складеного присудка: *Я вам наче рідний* (Михайло Івченко); 4) додатка: *Після зустрічі з сином зараз ношу наче пудовий камінь на серці, що воно таке, Бог знає* (Олекса Слісаренко). Інколи порівняння набуває смислу ідіоматичного прислівникового виразу: *Дощ ллє наче з відра; Схожі наче дві краплі води; Все йде мов по маслу* та ін.

Зворо́т тавтологі́чний з *так* – тавтологія форми посилює відтінок розмовності, що поєднується з відтінком примирення, погодження, пор.: *помилився – так помилився; вранці – так вранці; на автобусі – так на автобусі*.

Зворо́ти форма́льно-юриди́чні – усталені звороти, що використовуються у справочинстві та юридичній практиці: *морально стійкий* (не п'є), *має позашлюбні зв'язки* (пор. зраджувати дружині, чоловікові і под.), *позастатутні відношення* (пор. дідівщина) тощо.

Зворо́тна фо́рма дієсло́ва – див.: ***Форма дієслова зворотна***.

Зворо́тний зв'язо́к – див.: ***Зв'язо́к зворотний***.

Зворо́тний поря́док слів – те саме, що **інверсія**.

Див.: ***Інверсія***.

Зворо́тний словни́к (інверсі́йний) – див.: ***Словник зворотний*** (***інверсійний***).

Зворо́тний словотві́р (редерива́ція) – див.: ***Словотвір зворотний*** (***редеривація***).

Зворо́тність – можливість зміни порядку компонентів словосполучення або речення без зміни його загального смислу.

Зву́ження зна́чення – зменшення семантичної ємності слова у процесі історичного розвитку або в контексті мовленнєвого вжитку (пор.: ***Розширення значення***). У давньоукр. мові слово *труд* позначало не тільки «діяльність, працю», але й «страждання, горе, хвороба».

Звук – слухове відчуття, що викликається механічними коливаннями; те, що людина чує, сприймає органом слуху; мінімальна одиниця мовлення, утворювана при одній артикуляції і виділювана в лінійному членуванні мовленнєвого потоку; членороздільний елемент людської мови; 1) **в акустичному аспекті** – коливальні рухи повітря, викликані органами мовлення; 2) **в артикуляційному аспекті** – продукт роботи органів мовлення; 3) **у функційному аспекті** – варіант фонеми, що виконує смислорозрізнювальну та структурну функції; **у прикладній лінгвістиці** – найменша акустико-артикуляційна одиниця мовлення, конкретний варіант

фонеми як звукового інваріанта в системі мови. В акустико-артикуляційному плані звуки мови поділяють на голосні і приголосні. Внаслідок взаємодії звуків у складі більших мовних одиниць у мовному потоці вони можуть зазнавати якісних змін аж до переходу одного звука в інший (т.зв. позиційні зміни звуків, зокрема асиміляція, напр.: [казка] – [каз´ц´і], [молотити] – [молод´ба] та ін.). У процесі тривалого розвитку мов звуки зазнають закономірних історичних змін. Те саме, що й ***фон***.

Звук ана́логовий – у прикладній лінгвістиці – електричний імпульс, що перетворюється на коливання мембрани динаміка, у результаті чого людина чує звук. За цим принципом здійснюється запис на магнітну стрічку і платівку. Буває моно- (містить один звуковий канал) і стереозвук (містить два звукові канали). Перевагою аналогового звука є точна відповідність оригіналу. Недоліком постає наявність спотворень, перешкод (вплив магнітних полів, шумовий фон тощо), що знижує якість переданого звука.

Звук голосни́й – звук, основу якого складає тон, утворюваний гармонійними періодичними коливаннями голосових зв’язок; складотворчий звук.

Звук мо́вний – матеріальний засіб реалізації лексичних і граматичних значень у мовленні.

Звук при́голосний – звук, основу якого складає шум (на відміну від голосного), утворюваний у результаті негармонійних коливань і подолання різних перешкод у ротовій порожнині у вигляді наближення (щілина) або змички тих чи тих органів мовлення, що в акустичному плані зумовлює ефект шуму, характер, вияв і сила якого залежить від типу і характеру перешкоди; нескладотворчий звук. Залежно від ступеня шуму приголосні поділяються на шумні і сонорні.

Класифікація приголосних звуків в українській мові ґрунтується на тих чи тих локальних ознаках, наявних в ротовій порожнині, самому мовленнєвому апараті при утворенні певного звука (див.: ***Місце утворення приголосних***), модальних ознаках (див.: ***Спосіб утворення приголосних***), участі / неучасті голосу (дзвінкі / глухі), наявності / відсутності палаталізації (тверді / м’які); те саме, що **консонант** (лат. *consonans* (*consonantis*)).

Звук цифрови́й – у прикладній лінгвістиці – система, що використовує цифрові сигнали для зберігання звукових коливань на комп’ютері або інших цифрових носіях. З. ц. зберігається у цифровій формі. що передбачає цифро-аналогове та аналогово-цифрове перетворення, зберігання та передачу інформації. З. ц. виявився корисним для запису, обробки, масового виробництва та поширення аудіо. Поширення звукової інформації у вигляді аудіофайлів значно дешевше, ніж її поширення у вигляді фізичних об'єктів. Цифрове аудіо принципово відрізняється від аналогового. Якщо в аналогових звукових системах (запис на грамафонні платівки, магнітофонні касети і тощо), акустичні коливання повітря перетворюються на аналогійні за формою електричні за допомогою мікрофона

та зберігаються, то в цифрових системах відтворення звука відбувається зворотнім шляхом – через підсилювач та конвертацію в акустичні коливання через гучномовець. Аналогове аудіо вразливе для шумів та спотворень через властивий шум в електричних контурах.

Зву́ки альвеопалата́льні (лат. *alveolus* – жолоб, виїмка + лат. *palatum* – піднебіння) – проміжні звуки між альвеолярними і палатальними. В артикуляції беруть участь і альвеоли (або, можливо, лишень тільки їхня задня частина, похил) і передня частина твердого піднебіння, але кінчик язика при вимові альвеопалатальних звуків інертний і повинен бути опущеним.

Зву́ки бемо́льні (прикм. від *бемоль*) – низькі звуки: губні звуки.

Пор.: ***Звуки небемольні.***

Зву́ки висо́кі – звуки, у яких форманти мають порівняно багато герц: голосні переднього ряду, зубні, передньопіднебінні й середньопіднебінні звуки.

Пор.: ***Звуки низькі.***

Зву́ки вока́льні – звуки, кількість герц у яких має симетричний вияв: голосні і сонорні приголосні звуки.

Пор.: ***Звуки невокальні.***

Зву́ки голосні́ – звуки мовлення, що утворюються вільним проходженням повітря в ротовій порожнині, з обов'язковою участю голосу за майже повної відсутності шуму. В утворенні голосних звуків можливі два основних типи рухів у ротовій порожнині: рух за горизонталлю та рух за вертикаллю. Так, у творенні голосних до піднебіння може підніматися середньо-передня, середня й задня частина язика, що й дозволяє розрізняти голосні **переднього, середнього** і **заднього ряду**. Залежно від ступеня підняття спинки язика розмежовують голосні **низького, середнього** й **високого підняття.** Існують голосні повного утворення та редуковані голосні (останні особливо характерні для російської мови).

Пор.: ***Звуки приголосні.***

Зву́ки дифу́зні (прикм. від ім. *дифузія*) – звуки, форманти в яких розташовані далеко одна від одної: голосні високого піднесення ([і], [и], [у]), губні та зубні приголосні.

Пор.: ***Звуки компактні.***

Зву́ки дієзні – підвищені звуки, в яких хоч одна форманта вища ніж у відповідних недієзних: м'які приголосні, голосні між м'якими приголосними (*тюль [т'ӱл']*).

Пор.: ***Зву́ки недієзні.***

Зву́ки компа́ктні – звуки, форманти в яких порівняно недалеко розташовані одна від одної, до таких звуків належать голосні середнього й низького піднесення, приголосні піднебінні.

Пор.: ***Звуки дифузні (некомпактні).***

Зву́ки консона́нтні – звуки, у яких порівняно невелика сила й гучність: приголосні звуки.

Пор.: ***Зву́ки неконсона́нтні.***

Зву́ки мо́влення – спосіб матеріалізації морфем і форм слова, що виступають як одиниці звучання та значення: *ялина* – називний відмінок однини іменника жіночого роду зі значенням ‘хвойне дерево’ і под. З. м. – це артикуляційний комплекс, необхідний для витворення певного звука, його акустична характеристика; 2) одиниця звукової системи мови.

Зву́ки небемо́льні (прикм. від *бемоль*) – низькі звуки: негубні звуки.

Пор.: ***Звуки бемольні.***

Зву́ки невока́льні – звуки, кількість герц у яких має асиметричний вияв: шумні приголосні звуки.

Пор.: ***Звуки вокальні.***

Зву́ки недіє́зні – звуки не підвищені, у них жодна з формант не вища ніж у відповідних дієтних: тверді приголосні, голосні звуки між твердими приголосними.

Пор.: ***Звуки дієзні.***

Зву́ки неконсона́нтні – звуки, у яких порівняно велика сила й гучність: голосні звуки.

Пор.: ***Зву́ки консона́нтні.***

Зву́ки непере́рвані – звуки, в яких початок має мало енергії, що поступово наростає: зімкнені звуки.

Пор.: ***Звуки перервані.***

Зву́ки нерізкі́ – звуки, яким не властива різкість у вимові: губні, зубні та інші приголосні.

Пор.: ***Звуки різкі.***

Зву́ки низькі́ – звуки, у яких форманти мають порівняно мало герц: непередні голосні, губні приголосні й задньопіднебінні звуки.

Пор.: ***Звуки високі.***

Зву́ки пере́рвані – звуки, в яких початок має більшу витрату енергії, що поступово зменшується: зімкнені звуки.

Пор.: ***Звуки неперервані.***

Зву́ки при́голосні – звуки мовлення, в утворенні яких повітряний струмінь (на відміну від голосних), що проходить мовленнєвим трактом, зустрічає різні перешкоди і перепони у виявах наближення (щілини) або змикання тих чи тих органів мовлення, що в акустичному вимірі зумовлює ефект шуму, характер, якісно-кількісні параметри якого повністю залежать від характеру перешкоди. Залежно від ступеня шуму приголосні поділяють на **шумні** та **сонорні**. **Класифікація приголосних ґрунтується на локальних ознаках** (див.: ***Місце утворення приголосних***), **модальних ознаках** (див.: ***Спосіб утворення приголосних***), **участі / неучасті голосу** (дзвінкі, глухі), **наявності / відсутності палаталізації** (м’які, тверді). З. п. різноманітні за місцем і за способом творення, що зумовлено рухом

язика в утворенні приголосних звуків. До піднебіння може артикулювати задня, середня та передня частини язика, створюючи або повну перепону, або щілину. Наймобільніший в артикуляції постає кінчик язика. Він буває опущений до нижніх зубів, а змикається з нижньою частиною альвеол передня частина спинки язика (таку артикуляцію називають «дорсальною» – передньоязиковою). Кінчик язика може підніматися вгору й утворювати зімкнення з верхньою частиною альвеол (так звана «апікальна артикуляція»; [л′] – в українській мові дорсально-апікальної артикуляції). З верхньою частиною альвеол може змикатися загнутий угору передній край язика (так звана «какумінальна артикуляція»). Загнутий угору й назад кінчик язика торкається верхньої частини альвеол (так у артикуляцію називають «ретрофлексною»). У характеристиці різновиду артикуляції встановлюють не тільки місце творення перепони, але й визначити її характер. Розмежовують щвуки зімкнені (наявне повне зімкнення між активними й пасивними мовними органми) та щілинні (наявне неповне зімкнення).

Пор.: ***Звуки голосні.***

Зву́ки різкі́ – звуки, яким властива різкість у вимові: африкати, дрижачі.

Пор.: ***Звуки нерізкі.***

Звукове́ по́ле фоне́ми (грецьк. *phōnēma* – звук) – Див.: ***Поле фонеми звукове.***

Звукови́й лад мо́ви – див.: ***Лад мови звуковий.***

Звукові́ зако́ни – див.: ***Закони звукові.***

Звуковідтво́рення – включення в текст переданих фонетичними засобами мови звуків і шумів довкілля.

Звуконасліду́вальна тео́рія (грецьк. *theōria* – спостереження, досліджуване) – див.: ***Теорія звуконаслідувальна.***

Звуконасліду́вальні слова́ див.: ***Слова звуконаслідувальні.***

Звуко́пис – система звукового інструментування (алітерація, асонанс і т.ін.), спрямована на створення звукового образу.

Звукосимволі́зм – закономірний, недовільний, фонетичне мотивований зв’язок між звучанням і значенням слова. Синоніми: ***символізм звуковий, символізм фонетичний, символіка звука.***

Звуча́ння – зовнішній, звуковий бік мовних одиниць. Антонім: ***зміст; значення.***

Зву́чність – чутність звука на певній відстані.

Зв’я́зка – слово дієслівного утворення, що втратило тією або іншою мірою речовинне значення, виступає елементом складеного іменного присудка і виражає його граматичне значення (часу, особи (роду), числа і способу). **Зв’я́зка абстра́ктна (неповнозна́чна). Зв’я́зка напівповнозна́чна. Зв’я́зка повнозна́чна. Зв’я́зка нульова́.** До **неповнозна́чних** належить найбільш абстраговане дієслово-зв’язка *бути,* до якого наближаються *являти собою, становити*: *Присудок* ***являє собою***

один з двох головних членів речення. **Напівповнозна́чні** – це такі лексеми, що частково зберігають лексичне значення. До них належать дієслова зі значенням буття, волевияву, збереження стану або переходу із одного стану в інший: *вважатися, видаватися, виявлятися, доводитися, залишатися, зоставатися, здатися, зватися, іменуватися, називатися, правити, прикидатися, робитися.* Вони виражають: а) постійність ознаки: *доводитися: Він мені* ***доводився братом;*** б) якісну зміну ознаки: *ставати, робитися: На сході* ***шириною ставала червоно-рожева смуга***; в) динаміку ознаки: *здаватися, виглядати, представляти:* ***Дрібним і мізерним видалось*** *йому теперішнє захоплення фізикою.* **Повнозна́чні** дієслова в ролі допоміжних повністю зберігають своє значення і тільки в межах певної конструкції реалізують свій допоміжний потенціал: *Микола* ***пішов*** *на фронт рядовим, а* ***повернувся*** *сержантом* (Анатолій Яна). До зв'язок прилягають **зв'язко́ві утво́рення** – словоформи або сполуки слів, що також виконують у реченні функцію зв'язування, але при цьому привносячи в речення додатковий елемент свого лексичного значення (*це, то, ось* тощо), пор.: *Вчити –* ***це*** *самому завжди вчитися; Хліб –* ***це*** *багатство* і под.

Зв'я́зки голосові́ – частина голосового апарату, розташованого в гортані. З. г. можуть витворювати приблизно від 40 до 1700 коливань у секунду, але на практиці діапазон людського голосу значно вужчий: у мовленні чоловіків 85-200 Гц, жінок – 160-340 Гц. Для утворення звуків суттєві три стани голосових зв'язок – три форми голосової щілини: 1) у вимові глухих приголосних З. г. розсунуті і розслаблені, голосова щілина має широку трикутну форму; 2) у вимові голосних, сонорних та дзвінких приголосних З. г. наближені і напружені, вони вібрують; 3) З. г. наближені і розслаблені, голосова щілина закрита, повітря через гортань з трудом: виникає шепіт або гортанний вибух, а також фарингальні приголосні.

Зв'язки́ слів синтагмати́чні (прикм. від ім. *синтагматика*) – здатність слів поєднуватись із однотипними одиницями в лінійному ряду, витворюючи відповідні синтагми. Синтагматичні відношення ґрунтуються на закономірностях сполучуваності мовних одиниць.

Зв'я́зність – одна з основних, конструктивних ознак тексту, що відображає змістову й структурну сутність тексту і зумовлена наявністю засобів зв'язку (граматичних, лексичних), що формують поверхневу структуру тексту (див.: ***Когезія***). Зв'язність тексту на змістовому рівні називається когерентністю. Зв'язність – похідна системної упорядкованості тексту; текстово-дискурсивна категорія, що відображає взаємодію усіх модулів суперсистеми дискурсу й особливу організованість структури текстового цілого.

Зв'я́зність глоба́льна (франц. *global* – всезагальний від лат. *globus* – куля) – це те, що забезпечує єдність тексту як змістового цілого, його внутрішня єдність.

Зв’я́зність діало́гу змістова́ – зв’язність, визначувана комунікативними намірами мовців і смисловими відношеннями реплік, що співвідносяться як: 1) питання і відповідь; 2) репліка-стимул і доповнення до неї; 3) репліка-стимул та її пояснення або поширення; 4) спонукання до дії та реакція-відповідь; 5) репліка-стимул та згода або заперечення; 6) формули мовленнєвого етикету. Зв’язність діалогійної єдності зумовлена взаємодією ілокутивних намірів комунікантів у процесі спілкування; а) прохання – його виконання чи невиконання; б) питання – пряма відповідь на нього чи ухилення від відповіді.

Зв’я́зність діало́гу конструкти́вна – зв’язність, що ґрунтується на граматичних засобах зв’язку, які забезпечують поєднання реплік (конструктивні засоби зв’язку).

Зв’я́зність лока́льна (лат. *localis* – місцевий) – це зв’язність лінійних послідовностей (висловлювань, міжфразових єдностей).

Зв’я́зність (ці́лісність) те́ксту – одна з головних ознак тексту, що відрізняє його від випадкових послідовностей фраз. Це логічне, обдумане поєднання речень, а не фрази, об’єднані у псевдотекстові ланцюжки суто формальними способами.

Зв’язо́к – реалізована валентність слова (*чистити посуд піском; ловити рибу вудкою; прорізати стіну пилкою; розповідати казку дітям; надіслати листа матері* і под.); регулярна сполучуваність слів (*зелена трава, зелений ліс, чисте озеро* і т. ін.) або предикативних частин (*Хто ходить зранку до чистого джерела, той бачив неповторний схід сонця в цих горах* (Високий замок. – 2006. – 11 липня)).

Зв’язо́к апозити́вний (прикм. від ім. *апозиція*) **(паралелі́зм форм)** – особлива синтаксична форма підрядного прислівного зв’язку в атрибутивних словосполученнях, що складаються з двох іменників з однаковими відмінковими формами (*льотчик-космонавт, студент-відмінник*), що зберігається і у відмінюванні (*льотчика-космонавта, льотчикові-космонавтові* і под. – повний вияв апозитивного зв’язку). Відмінність наявна тільки у формах граматичного роду (*жінка-космонавт* – неповний вияв апозитивного зв’язку).

Див.: ***Кореляція*** (2).

Зв’язо́к асоціати́вний (прикм. від ім. *асоціація*) – встановлюване у процесі мислення співвідношення, внаслідок якого предмет, явище, процес можуть набувати значення іншого предмета, явища або процесу.

Зв’язо́к асоціати́вний (прикм. від ім. *асоціація*) **у складно́му синтаксичному ці́лому** – зв’язок, за якого тема пов’язується з одним із попередніх аргументів асоціативно.

Зв’язо́к безсполучнико́вий (безсполучнико́вість) – зв’язок однорідних членів речення (*Наші поети співали* ***про Ігоря, Галайду, Вишенського, Крути*** *та взагалі Україну – а тамті* ***про Трою, французьку революцію, Англію****, які ще й на сьогодні більш відомі, ніж ми* (О.Ольжич);

Твори І.Франка захоплюють читача ***силою*** *художнього* ***слова****, високою* ***емоційністю*** *художніх образів,* ***глибиною думки й почуття*** (З газ.). *Яким любив* ***жайворонків****, полиновий* ***тлін****,* ***сонячні дні*** *й тишу* (Вал. Шевчук) і под. – безсполучниковим зв'язком поєднано однорідні члени речення – додатки) або частин складного речення (*У селі розпочалися весняні роботи, люди працювали день і ніч на своїх городах* (Олекса Слісаренко) – безсполучниковим зв'язком поєднано дві предикативні частини) без допомоги сполучників засобом інтонації, відповідного закономірного співвідношення форми дієслів-присудків, особливостей лексичного наповнення частин.

Див.: ***Речення безсполучникові.***

Зв'язо́к головни́х чле́нів ре́чення – у двоскладному реченні називається предикативним зв'язком, де активна роль притаманна присудкові. Показниками предикативного зв'язку постають: 1) форми слів; 2) спеціальні службові слова – зв'язки (в широкому сенсі – частки мови); 3) порядок слів; 4) інтонація. Основний показник – словозмінні форми присудка, що так чи інакше мотивуються підметом (крім форм часу). За наявністю або відсутністю основного показника усі двоскладні речення поділяються на два структурні різновиди: 1) речення з формально вираженим предикативним зв'язком; 2) речення з формально невираженим предикативним зв'язком. У реченнях з формально вираженим предикативним зв'язком присудок виявлюваний відмінюваною формою дієслова або включає її як допоміжний компонент. Мотивованість форми присудка за традицією називає узгодженням, хоча цей зв'язок відрізняється від форми підрядного прислівного синтаксичного словосполученнєвотвірного зв'язку узгодження. Вибір форм визначається різними чинниками, за якими диференційовані такі види координації між підметом і присудком: а) граматичне узгодження присудка з підметом за наявності однотипних категорій у словоформах (узгодження в числі, роді, особі): *Учень працює – Учні працюють*; *Настала весна – Настало літо – Настав день*; б) умовне узгодження використовується припідметові, вираженому незмінюваними словами або словами, що не мають форм числа і роду. Присудок умовно координує у формі однини з незмінюваними словами, у минулому часі та в умовному способі – у формі середнього роду, у минулому часі та в умовному способі – у формі чоловічого роду і под.: *Нарешті прийшло довгоочікуване завтра* (Олесь Гончар); *Хтось тривожно вигукнув* (Михайло Стельмах); в) семантична координація полягає у мотивованості форми присудка семантикою підмета: *Зі школи вийшли два учні – Зі школи вийшло два учні; Ти уже не спиш.*

У реченнях з формально невираженим предикативним зв'язком головних членів речення присудок не має власних формальних показників цього зв'язку: а) речення з усіченими дієслівними формами *бух, трісь, стриб, скік* тощо; б) речення з інфінітивом у значенні дійсного способу;

в) речення тотожності з нульовою формою зв'язки: *Хата – душі тривожний спомин* (Анатолій Яна); г) речення з інфінітивним підметом і присудком – словом категорії стану з нульовою формою зв'язки: *Писати роман – це чудово!*

Зв'язо́к зворо́тний – у комунікативній лінгвістиці – будь-яка реакція адресата на отримане повідомлення.

Зв'язо́к зворо́тний безоці́нний – тип зворотного зв'язку, у якому не відображено ставлення адресата до змісту комунікації. Використовується у випадках, коли потрібно більше дізнатися про почуття людини або допомогти співрозмовнику сформулювати думку щодо обговорюваного, прямо не втручаючись у його дії.

Зв'язо́к зворо́тний оці́нний – повідомлення своєї думки, свого ставлення до того, про що йдеться у спілкуванні.

Зв'язо́к зворо́тний у комуніка́ції / спілкува́нні (зворо́тна інформа́ція) – умисна або неусвідомлена (неумисна) реакція (словесна, вербальна або несловесна, паравербальна) адресата на повідомлення (мовленнєвий акт), яка допомагає адресантові орієнтуватися в особі слухача, визначати міру дієвості своїх аргументів, переконуватись у досягненні чи недосягненні комунікативної мети (перлокутивного ефекту).

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Акт мовленнєвий; Ефект перлокутивний.***

Пор.: ***Шум комунікативний; Фільтри комунікації.***

Зв'язо́к комунікати́вний (прикм. від ім. *комунікація*) – див.: ***Стратегія комунікативна.***

Зв'язо́к ланцюго́вий – лінійна послідовність поєднуваних компонентів, унаслідок чого створюється кумулятивна семантика єдності (зміст одного речення входить складником до смислового тла іншого: перше речення до другого): ***Учитель*** *зайшов до класу і розпочав урок. Спочатку* ***він*** *звернув увагу на нові термінологічні поняття* (Україна молода. – 2010. – 11 березня).

Зв'язо́к лівобі́чний – це вказівка на те, що раніше було сказано у тексті.

Див.: ***Анафора.***

Зв'язо́к паралє́льний – однакове формальне вираження функційно співвіднесених членів речення, коли ланцюги висловлень повторюють ту саму модель.

Зв'язо́к підря́дний (**субординати́вний**) – синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичне підпорядкування, граматичну залежність одного компонента іншому в реченні чи словосполученні (див.: ***Узгодження; Кореляція; Керування; Прилягання***), пор.: *літній дощ, зелена тополя, прозоре скло* – узгодження; *розповідати казку, відремонтувати стіл, переглянути фільм* – керування; *лицар Левине Серце, учитель-фізик, лікар-окуліст* – кореляція; *йти наввипередки, розповідати цікаво, читання лежачи*

– прилягання та ін. У складному реченні підрядний синтаксичний зв'язок наявний між головною і підрядною предикативними частинами: *У кожного, хто побував тут, на святій черкаській землі, залишився незабутній спомин у серці про місця Тараса – нашого Генія* (Анатолій Яна); *Наша доля нам посміхається, щоб здобути перемогу* (Микола Хвильовий).

Див.: ***Узгодження; Кореляція; Керування; Прилягання***.

Зв'язо́к правобі́чний – це вказівка на те, що буде у подальшому **(ката́фора)**.

Див.: ***Катафора***.

Зв'язо́к предикати́вний (прикм. від ім. *предикат*) – зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення: *Хлопець біжить; Діти відпочивають; Сад цвіте; Черешні достигають; Село було красиве*.

Зв'язо́к синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксис*) – 1) формальні й семантико-граматичні відношення між словами (охоплюють і відношення між синтаксично зв'язаними групами слів) та зв'язки між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), що уможливлюють кваліфікацію певної послідовності словоформ як упорядкованої лінійної величини, як відповідну синтаксичну конструкцію. **Зв'язо́к безсполучнико́вий. Зв'язо́к суря́дний. Зв'язо́к підря́дний. Зв'язо́к детермі́нантний**; 2) мовні засоби, за допомогою яких реалізуються відповідні смислові відношення між компонентами синтаксичної одиниці (форми слів, прийменники, порядок слів, сполучники, інтонація тощо).

Зв'язо́к суря́дний (парата́ксис) – синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні, незалежні один від одного синтаксичні компоненти в сурядному словосполученні (*щасливий, але стомлений*), простому (*Батько, мати і діти повертаються додому*) та складному (*Черешні цвітуть, а хатки біліють*) реченнях.

Зв'язо́к у діалогі́йній є́дності паралє́льний (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) – зв'язок, що ґрунтується на супряжності відносно автономних реплік, кожна з яких може зберігати свою структуру. Репліки, що входять у діалогійну єдність з паралельним зв'язком, розкривають різні аспекти однієї теми, їм притаманна реакція-повтор чи різна оцінна позиція. З. п. характерний для діалогу – обміну думками, унісону, дисонансу й оцінного діалогу.

Зв'язо́к у складно́му синтаксичному ці́лому те́ма-ремати́чний (грецьк. *thema* – те, що покладено в основу; прикм. від ім. *рема*) – в аспекті актуального членування речень у тексті теми і реми співвідносяться між собою, визначаючи розгортання складного синтаксичного цілого, цілісність якого забезпечувана розподілом інформації від даного до нового. Виділяють три моделі тематичних послідовностей речень: проста лінійна послідовність, коли тема наступного речення збігається з ремою попереднього; 2) послідовність з константною темою: тема першого речення

повторюється в наступних реченнях як їхня тема; 3) послідовність з похідними темами: реалізуються різні похідні гіпертеми, що або вводяться попередньо, або імпліцитно містяться у всіх похідних. Тематичні елементи об'єднують речення, рематичні – постають носіями нової інформації, сприяють розгортанню теми, динамізації тексту.

Зв'язо́к у структу́рі (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **діалогі́йної** (прикм. від ім. діалог) **є́дності ланцюгово́вий** – зв'язок у структурі діалогійної єдності ланцюговий передбачає послідовність реплік мовців, у межах якої перше висловлення чітко визначає тему і структуру наступного. Такий зв'язок використовується в інформативному і директивному діалогійних єдностях.

Зга́дування – уведення в художній твір покликань на ті чи ті історичні факти, події, особи, повір'я, легенди тощо.

Див.: ***Алюзія***.

Згорта́ння – зведення розгорнутої синтаксичної конструкції до ядерної: *Щасливий батько купив у новому супермаркеті величезну ляльку із блакитними очима для своєї рідної донечки* – шляхом покрокової процедури можна прийти до ядерної структури *Батько купив ляльку для донечки*, де структурна схема *Батько купив*.

Пор.: ***Розгортання***.

Зда́тність комунікати́вна (прикм. від ім. *комунікація*) – властивості особи, які забезпечують ефективність її комунікативної діяльності. Найважливіші параметри З.к.: рівень потреби у спілкуванні, наявність настанови на спілкування, емоційні реакції на партнера, вияв власних вимірів у спілкуванні (впевненість / невпевненість); мовленнєві уміння; система правил мовленнєвої і немовленнєвої поведінки людини в різних комунікативних ситуаціях.

Див.: ***Компетенція комунікативна***.

Зда́тність мо́вна – багаторівнева система неусвідомлюваних правил мовленнєвої діяльності, що формується у свідомості людини і за якими виявлювана індивідуальна система мови. Це система ієрархічних компонентів, що узагальнено репрезентують ярусну систему мови компонентів для узагальненого відображення системи мови. Реалізується за особливими правилами відповідно до комунікативних завдань, ситуації спілкування і комунікативних здатностей учасників спілкування.

Пор.: ***Компетенція мовна; Особистість мовна***.

Зе́вгма (грецьк. *zévgma (ζεύγμα)* – ярмо) – 1) підпорядкування одному члену речення цілого ряду інших, з яких за смислом йому може підпорядковуватися тільки один: *Ніколи не біжіть за відправленим автобусом та жінкою, що пішла, – через дві-три хвилини ще підійдуть!* (Оголошення британської автобусної кампанії); 2) сполучення багатозначного слова одночасно з двома або більше іншими словами – з кожним у різному смислі: *Дружба гріє душу, плаття – тіло, а сонце і пічка*

– *повітря* (Козьма Прутков); 3) різновид *еліпсису*, сутність якого в тому, що в кількох компонентах складносурядного речення, за винятком одного, здебільшого – першого, опускається спільний член: *Петрик взяв книгу, Марійка – зошит, а Василько – ручку. Багато є в мене для осені – почуттів, для бесіди – слів, для веселощів – вина!* (Анатолій Яна).

З'є́днувальна морфе́ма (грецьк. *morphe* – вигляд, форма) – те саме, що **інте́рфікс**.

Див.: ***Інтерфікс***.

Зі́мкнені при́голосні – див.: ***Приголосні зімкнені***.

Зіста́влення – термін на позначення одного з різновидів семантики *складносурядного речення.* Компоненти такого речення різняться двома елементами, причому ознаковий елемент жодного з них не містить заперечення: *Книжка цікава, а фільм – нудний.*

Зіста́влення багатосторо́ннє – див.: ***Зіставлення двостороннє***.

Зіста́влення двосторо́ннє – зіставлення мов, основу якого складає «третій член» (*tertium comparationis*) – дедуктивне сформульоване певне позамовне поняття, не належне до жодної із зіставлюваних мов явище. Синонім: ***зіставлення багатостороннє***.

Зіста́влення лінгвокульту́рні (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – процедури виявлення спільностей і відмінностей у мовах і культурах різних національних лінгвокультурних спільнот. Одиниця зіставлення – культурний концепт, «культурний предмет» / «окультурений предмет», культурний феномен; предмет зіставлення – загальнолюдські, етнічні, групові та індивідуальні цінності.

Див.: ***Спільнота національна лінгвокультурна; Концепт культурний; Предмет культурний; Феномен культурний; Стереотип культурний.***

Зіста́вна інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) – див.: ***Інтерпретація зіставна***.

Зіста́вна лінгві́стика (франц. *lingistique* від лат. *lingua* – мова) – те саме, **конфронтати́вна** лінгвістика.

Див.: ***Лінгвістика конфронтативна***.

Зіста́вний ме́тод (контрасти́вний метод, конфронтати́вний ме́тод) – див.: ***Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод)***.

Зі́ткнення сти́лів – див.: ***Змішування стилів***.

Зія́ння – збіг двох або більше звуків у складі слова (внутрішній збіг: *как**ао**, в**уа**ль, візу**а**льно*) або на межі слів (зовнішній збіг: *кін**о і**ндустрія; у **о**дній родині* та ін.).

Зловжива́ння – (англ. *abuse* – зловживання) неправомірне (у міру нещирості) використання процедури, що зумовлює перформативний неуспіх (за Джоном Остіним). Так, обіцянка може бути нещирою, коли адресант

і не передбачає її виконання. Зловживаннями постають спроби нещирого співчуття, вітання, побажання успіхів, поради тощо.

Зловжива́ння іншомо́вними слова́ми – підвищене і / або невиправдане використання малозрозумілих, непоширених слів іншомовного походження (термінів, варваризмів) – як претензія на вченість, високоосвіченість. Переважно сприймається як помилка стилю: *Ґомогенні та ґетерогенні ознаки узагальненого комуні канта МПД утворюють моделі локальної інтерактивності, які визначаються та відмежовуються на основі таких параметрів: локальної комунікативної інтенції; інтерпретанти комунікативних стратегій прагматичного й когнітивного рівнів; мовленнєвих тактик; вектора інституційно запланованої інтеракції*.

Пор.: ***Пуризм; Засмічення мови***.

Змага́ння комунікати́вне (прикм. від ім. *комунікація*) – змагальні відношення комунікантів, що ґрунтуються на балансі комунікативних стратегій.

Зме́ншувальне ім'я́ – див.: ***Ім'я зменшувальне***.

Див.: ***Демінутив***.

Змі́на (грамати́чна) – сукупність категорійних форм, у яких може виступати певне слово як належне до певної частини мови у певній системі граматичних категорій.

Змі́ни зву́ків комбінато́рні (лат. *combinare* – з'єднувати, сполучати) – зміни, зумовлені впливом артикуляції близько розташованих звуків один на одного; зміни, зумовлені взаємодією звуків у мовному потоці; можуть відбуватися як у межах одного слова, так і на межі двох різних слів.

Див.: ***Акомодація; Асиміляція; Дисиміляція; Дієреза; Метатеза; Епентеза***.

Пор.: ***Зміни звуків позиційні***.

Змі́ни зву́ків позиці́йні (прикм. від ім. *позиція*) – зміни, що залежать від наголосу, від розташування звуків на початку чи в кінці слова або складу, від характеру складу; зумовлені умовами вимови.

Див.: ***Редукція***.

Пор.: ***Зміни звуків комбінаторні***.

Змі́ни (реаліза́ції) фоне́м (грецьк. *phōnēma* – звук) **позиці́йні** (прикм. від ім. *позиція*) – конкретні звуки, у яких втілена фонема в тих чи тих позиціях; алофони.

Зміст – 1) внутрішній (смисловий, поняттєвий) вимір мовних одиниць, щодо якого зовнішній (звуковий, графічний тощо) вимір набуває властивостей вираження; внутрішній вимір побудови висловлення, його смислове і значеннєве наповнення; 2) синтаксичне значення, смисловий аспект різних видів синтаксичного зв'язку (див.: ***Відношення атрибутивні; Відношення об'єктні; відношення комплетивні*** та ін.).

Зміст когнітúвний (прикм. від ім. *когніція*) – відображення в мовній одиниці, що має самостійне значення, результатів пізнавальної діяльності людини (суб'єкта).

Зміст комунікатúвний (прикм. від ім. *комунікація*) – комунікативний намір, комунікативна мета, бажаний комунікативний ефект, що закладається у висловлення в комунікативному акті; значення (зміст) мовних одиниць і складників парамови дискурсу, що формується в комунікативному акті як результат взаємодії комунікативних інтенцій мовця в конкретній ситуації спілкування.

Зміст підтéкстовий імпліцúтний (франц. *implicite* – що міститься приховано, від лат. *implicitum*) – інформація, передавання якої входить у приховані комунікативні наміри відправника тексту (адресанта, мовця, автора).

Зміст притéкстовий імпліцúтний (франц. *implicite* – що міститься приховано, від лат. *implicitum*) – інформація, що може бути встановлена із тексту, хоча її передавання і не входило в комунікативні наміри адресанта.

Зміст пропозиці́йний (прикм. від ім. *пропозиція*) – значення вимовлюваного речення, логічна форма; пропозиція як логіко-семантична цілісність предиката і його актантів; предикація як створювана адресантом єдність-цілісність референта і предиката.

Зміст ре́чення комунікатúвно-інтенці́йний (прикм. від ім. *інтенція*) – притаманна кожному реченню спрямованість на вирішення певного мовного завдання спілкування.

Зміст те́ксту (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – авторське відображення певного фрагмента дійсності, що існує об'єктивно або є вигаданим мовцем. Зміст пов'язаний з темою, але не тотожний їй. Останній виступає своєрідним розкриттям, розгортанням теми. Зміст тексту конкретніший, своєріднiший, різноманітніший щодо теми, якій притаманний більш узагальнювальний характер.

Зміст фоне́ми (грецьк. *phōnēma* – звук) **фонологі́чний** (прикм. від ім. *фонологія*) – сукупність усіх фонологічно суттєвих ознак фонем, спільних для варіантів цієї фонеми.

Змістóвність мóви / мóвлення – комунікативна якість мови / мовлення, визначувана інформаційним і змістовим наповненням висловлюваного, відповідністю його темі повідомлення, новизну і насиченість мовленнєвого твору; когнітивно-риторичний аспект спілкування, пов'язаний з максимумами кількості та якості інформації, продумуванням адресантом найважливіших положень, що розвиватимуться в дискурсі, а також його складників – мовленнєвих жанрах і повідомленнях.

Змíшана систéма (грецьк. *systēma* – утворення, складення з певних частин, поєднання) – див.: ***Система змішана.***

Змíшування кóдів (франц. *code*) **(у міжкульту́рній комунікáції)** – неусвідомлюваний, немотивований мовцем перехід у процесах мовного

спілкування з матричної мови (діалекту, стилю) на іншу (впроваджувану), не пов'язаний зі зміною умов комунікації, параметрів комунікативного акту, найчастіше внаслідок низької мовної компетенції в одній із використовуваних мов.

Див.: ***Код; Спілкування; Міжкультурна комунікація; Акт комунікативний.***

Пор.: ***Переключення кодів.***

Змі́шування сти́лів (лат. *stylus* від грецьк. *stylos* – паличка для письма) – об'єднання у складі мовленнєвого цілого елементів різних стилів: *У полум'яні роки Великої Вітчизняної війни мій батько отримав важку контузію; Я був на зорі нашого українського бізнесу* (З виступу на телевізії). Див.: ***Апейрокалія; Інтерференція стилів.***

Знак – 1) необхідний елемент письмової форми мовлення. У широкому сенсі будь-яка літера виступає знаком. Водночас різні знаки використовуються в транскрипції. Слово *знак* використовують у складеному терміні *розділові знаки* тощо; 2) матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, що є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації; матеріально-ідеальне утворення, що заміщує певне явище дійсності і виступає для передавання інформації; мовний знак (слово, словосполучення, речення, текст), що використовується для позначення предмета, ознак, ситуацій та ін.

Знак-і́ндекс (лат. *index* від *indico* – вказую) – знак, пов'язаний з позначуваним предметом, як дія зі своєю причиною. Синоніми: **знак-прикме́та, знак-симпто́м.**

Знак-ко́пія – відтворення, репродукція, подібна до позначуваного предмета.

«Знак культу́рний» – система значень мови відбиває специфіку національно-культурної діяльності етносу, тому мовний знак водночас є «знаком культурним» (пор. навантаження мовних знаків типу *калина, рушник, червоний колір, чорний колір* в українській національно-мовній картині світу), тим самим у ньому відображено взаємовідношення мови і мислення, психічні функції індивіда значною мірою формуються впливом соціалізованих та окультурених знаків (поняття увів Лев С. Виготський).

Див.: ***Мова; Спілкування.***

Знак мо́ви (знак мо́вний) – у семасіологічному аспекті – будь-яка двобічна, тобто що має звукове вираження і графічну форму (план вираження) та зміст (план змісту), мовна одиниця, включена в систему аналогійних одиниць через значущість та використовувана мовцями для передачі інформації; графічно виражений чи усний засіб спілкування, що підлягає кодуванню та декодуванню. У мові наявні три типи знаків: **зна́ки іконі́чні, зна́ки індекса́льні** та **зна́ки символі́чні.**

Знак надрядко́вий – значок над літерою, що вказує на особливість її читання – у цьому разі вона різниться від літери без такого значка.

Див.: ***Діакритики***.

Знак пита́ння – відокремлювальний розділовий знак (?), що ставиться в кінці питального речення: *Ви не знаєте, коли збудовано Володимирський собор у Києві?* тощо.

Знак-прикме́та – див.: ***Знак-індекс.***

Знак о́клику – розділовий знак (!), що ставиться в кінці окличного речення та відокремених членів речення, що вимовляються з відповідною окличною інтонацією: *(Василько:) Ні-ні**!** Я не хочу* (Валер'ян Підмогильний).

Знак-сигна́л – знак, що вимагає після себе певних дій, реакції.

Знак-симпто́м (грецьк. *symptoma* – збіг обставин, ознака) – див.: ***Знак-індекс***.

Зна́ки діакрити́чні (грецьк. *diakritikos* – розрізнювальний) – додаткові знаки, що служать засобом позначення різних звуків, відтінків звучання у транскрипції.

Знаки іконі́чні – найточніші зразки змістових знаків; вони охоплюють звуконаслідувальні слова та похідні від них: *вуд-вуд – одуд; гі-гі – гігікати; пат-падьом – підпадьомкати* і под. З. і. – знак, що співвідноситься з позначуваним об'єктом тільки завдяки своїм власним характеристикам, ознакам, що властиві йому завжди, незалежно від того, чи наявний такий об'єкт насправді, чи ні; служить для того, щоб подати об'єкт в основному через подібність з ним; яким би не був спосіб існування об'єкта (за Чарльзом Пірсом). **З. індекса́льні** – що постають певними індексами, пор.: вказівні займенникові слова: *цей, ця, це, ці; той, та, те, ті* та ін.: *цей стиль, ця сукня, це озеро / той стиль, та сукня, те озеро*. **З. символі́чні** – усі інші слова мови, у яких зв'язок між планом вираження і планом змісту (означуване й означувальне) визначуваний конвенційно (за домовленістю), але не випливає з їхньої власної природи, ні з природи самих позначуваних явищ: *чекати, сподіватися, чудовий, близько* та ін.

Зна́ки необов'язко́ві (факультати́вні) – знаки, що чітко не визначені правилами пунктуації: 1) передання на письмі паузи, що відбиває пропуск слова (на місці пропуску ставиться тире); 2) знаки, що наголошують відсутність граматичного зв'язку між формами, які не утворюють словосполучення (у цьому разі ставиться тире).

Зна́ки розділо́ві (**пунктуа́ція**) – графічні позаабеткові знаки, уживані в письмовому мовленні для розчленування тексту на речення, передання на письмі особливостей будови речень та їхньої інтонації, створення умов для адекватного розуміння будови і смислу тексту адресантом та адресатом. З. р., використовувані в письмовому мовленні, охоплюють: 1) знаки кінця речення: крапка, знак питання, знак оклику; 2) знаки розмежування частин речення: кома, двокрапка, крапка з комою; 3) «подвійні» З. р., що виділяють окремі слова або частини речення: дужки, лапки, кома і тире, вживані як парні знаки; якщо виділювана конструкція розташована на початку або в кінці речення, то використовуються один розділовий знак – кому

або тире; 4) три крапки як особливий смисловий знак, що ставиться в кінці речення для наголошення на особливе значення висловленого або в середині для відтворення затрудненого, перебивного або схвильованого мовлення; 5) вживання знаків питання й оклику разом оформляє риторичне питання, посилення ствердження або заперечення з емоційним забарвленням; 6) поєднання різних значень може досягатися поєднанням коми і тире як цілісного знака. Основним для знаків розділових виступає вказівка на смислове, інтонаційне, структурне членування тексту, що відображає його відповідне комунікативне призначення. За своїм призначенням та функційним спрямуванням знаки розділові бувають: **Р. з. видільні́** (дві коми, два тире – парні; дужки, лапки); **Р. з. відокре́млювальні** (знак питання, знак оклику, двокрапка, кома, тире, крапка з комою тощо).

Зна́кове зна́чення – те саме, що **зна́чення мо́вного зна́ка**.

Див.: ***Значення мовного знака***.

Зна́кові тео́рії мо́ви – див.: ***Теорії мови знакові***.

Знання́ – результат процесу пізнання навколишньої дійсності, відображення його у свідомості людини у вигляді уявлень, концептів, понять, суджень, узагальнень, епістем, теорій, навички правильного застосування відповідних предметів; дані про будову і функціонування об’єктів або явищ, оформлені як судження про них та об’єднані у певну упорядковану систему.

Знання́ енциклопеди́чні (прикм. від ім. *енциклопедія*) – упорядкована система уявлень, понять, суджень, осмислених фактів тощо як результат пізнавальної діяльності людини, які відклались у її свідомості, стали складником пам’яті й стосуються організації світу, сутності людини, її місця в світі тощо, тобто найважливіших онтологічних і гносеологічних категорій. З.е значною мірою залежать від соціально-культурних чинників, під впливом яких формувався індивід. З.е. вважаються основою ментального лексикону учасників комунікації.

Див.: ***Лексикон ментальний.***

Пор.: ***Знання фонові.***

Знання́ фо́нові (прикм. від ім. *фон*) – знання певних реалій мовцем і адресатом, що маються на увазі, але не озвучуються; одне з найважливіших понять теорії комунікації, лінгвокраїнознавства, лінгвокультурології; тип знань, притаманний носіям певної національної лінгвокультурни і пов’язаний з основними елементами рідної ідіоетнічної культури. Ці знання забезпечують мовленнєве спілкування, виступають його основою, у процесі якого вони виявлювані як смислові асоціації та етнокультурні конотації. З.ф. відіграють важливу роль у процесах комунікації.

Див.: ***Спілкування; Конотація***.

Знання́ ситуати́вні (прикм. від ім. *ситуація*) – частина фонових знань, застосовуваних до мовленнєвої поведінки комунікантів у дискурсі (знання про ситуації спілкування, співрозмовника).

Знання́ фо́нове (прикм. від ім. *фон*) **комунікати́вне** (прикм. від ім. *комунікація*) – спільне знання реалій мовцем та слухачем і є основою мовного спілкування.

Знання́ фо́нові (прикм. від ім. *фон*) – знання учасників спілкування про довкілля і світ загалом (енциклопедичні знання), про соціоетнокультурне середовище, де відбувається спілкування, про усталені в ній конвенції і принципи поведінки та розмови, про відповідні обставини, сукупність усіх імпліцитних знань, використовуваних у дискурсі, репрезентованих текстовими сигналами, але такі, що не випливають зі змісту тексту; знання певної групи мовців (або всієї мовної спільноти) щодо певної сфери людської діяльності, що уможливлюють мовленнєве спілкування і здебільшого виявлювані у вигляді смислових асоціацій і конотацій.

Знаря́ддя орудни́й – те саме, що й **ору́дний інструмента́льний**.

Див.: ***Відмінок орудний***.

Знахі́дний відмі́нок – див.: ***Відмінок знахідний***.

Знахі́дний узага́льнений – використання форми знахідного відмінка множини з прийменником *в* як предикативно-іменної частини складеного присудка: *найнятися в покоївки (покоївкою), податися в сапери, потрапити в аутсайдери, в лідери, записатися в студенти* і под.. Цій формі притаманний відтінок розмовності, заниженої оцінки.

Знахі́дний предикати́вний (прикм. від ім. *предикат*) **з приймéнником *за*** – іменна частина складеного присудка, якій властивий відтінок розмовності: *Марійка була за маму і за сестру для своїх менших братів*.

Зна́чення – 1) **склад слова семантичний** – пов’язаний з певною мовною одиницею у свідомості носіїв мови узагальнений образ певного об’єкта, ситуації, факту, події; відображення предмета дійсності у свідомості, що стає фактом мови внаслідок установлення постійного й нерозривного його зв’язку з певним звучанням, з яким воно реалізується; це відображення дійсності входить у структуру слова як його внутрішня сторона (зміст), щодо якого звучання певної мовної одиниці виступає як матеріальна оболонка, необхідна не тільки для вираження значення та повідомлення його іншим, але й для самого його виникнення, формування, існування й розвитку. **Зна́чення абсолю́тне.** Значення слова, що лексично виражає граничну ступінь якості, і тому не допускає вживання підсилювальних слів або форм. **Зна́чення абстра́ктне** (**Зна́чення відокре́млене**) – 1) узагальнене значення, властиве абстрактним іменником; 2) те саме, що й **зна́чення реляці́йне.** **Зна́чення атрибути́вне** – значення ознаки, реалізоване за допомогою атрибутивного відношення (*зелений колір* і под.). **Зна́чення безособо́во-інтенси́вне** – значення безособових дієслів фізичного або внутрішнього стану на *-ся* в російській мові. **Зна́чення речови́нне** (**зна́чення реа́льне, зна́чення матеріа́льне, зна́чення лекси́чне, зна́чення основне́, зна́чення словнико́ве**) – значення основної (речовинної) частини слова на відміну

від значення його формальної, або граматичної частини. **Зна́чення втори́нне** – 1) значення слова або форми, що є похідним, неосновним; 2) те саме, що й **зна́чення поби́чне**. **Зна́чення видільне́** – значення посилення (емфази), що виражається звичайно синтаксичними засобами, зокрема перенесенням члена речення зі слабкої синтаксичної позиції в сильну. **Зна́чення дієсло́ва підси́лювально-означа́льне** – значення, що виражається приєднанням до неперехідних дієслів у російській мові постфікса *-ся* та яке полягає а) у вказівці на те, що дія суб'єкта відбувається в аспекті його зацікавленняі, і б) у вказівці на те, що дія суб'єкта обмежувана одним певним моментом. **Зна́чення грамати́чне** (значення формальне) – 1) значення формальної належності слова, тобто значення відношення, виражене не окремим словом, а несамостійними елементами, додатковими щодо основної (речовинної) частини слова; 2) значення структури, значуще розташування елементів словосполучення та речення; синтаксичне значення, що виражається певним типом синтаксичного зв'язку у відокремленні від лексичного значення сполучуваних слів і їхньої лексико-фразеологічної взаємодії. **Зна́чення дериваці́йне** – значення словотвірних афіксів, що виражають додаткові ознаки, які не мисляться самостійно, а супроводять речовинне значення кореня, обмежуючи та уточнюючи його. **Зна́чення додатко́ве** – те саме, що й **конота́ція** (у 1 знач.). **Зна́чення інтенсіона́льне (інте́нція)** – значення слова як одиниці мови. **Зна́чення вихідне́ (зна́чення первби́нне)** – споконвічне значення речовинної частини слова, його етимон. **Зна́чення категорі́йне** – узагальнене (абстрактне) значення, що накладається на конкретне лексичне значення слова; 2) ознака, спільна для всіх ситуацій, у яких мовець може вимовити певну мовну одиницю (слово), і всіх реакцій, які вимова певної мовної одиниці в ситуаціях такого типу викликає в слухачах. **Зна́чення конкре́тне** – значення слів, що означають фізичні предмети. **Зна́чення кумуляти́вне** – складне значення немотивованого слова, що розкладається на семантичні компоненти, або множники. **Зна́чення лекси́чне потенці́йне** – 1) лексичне значення, властиве слову як віртуальній одиниці мови; 2) значення потенційного слова. **Зна́чення номінати́вне** – основне, пряме значення слова, що безпосередньо спрямовано на предмети, явища, дії та якості дійсності, включаючи і, внутрішнє життя людини, та відображує їхнє суспільне розуміння. **Зна́чення нульове́** – відсутність відкритого вираження певного лінгвістичного змісту. **Зна́чення оказіона́льне** – значення, що надане певному слову у певному контексті мовленнєвого вживання і яке відображає відхід, відступ від звичайного та загальноприйнятого. **Зна́чення основне́** – інваріантне (емічне) значення мовної одиниці, що реалізується в її різноманітних вживанях. **Зна́чення відно́сне** – значення несамостійне, що вимагає поширення та уточнення. **Зна́чення пейорати́вне** – несхвальне співзначення (конотація), що створюється певним сполученням слів (порівн. *тупа людина* і *тупий кут)*. **Зна́чення синтакси́чне** – 1) внутрішня сторона, зміст синтаксичних

категорій і засобів; 2) зміст, що надається висловленню особливостями ситуації. **Зна́чення словнико́ве** – значення слова, взятого не в контексті конкретної мовленнєвої ситуації, а «як таке», тобто в абстрагуванні від безлічі мислимих мовленнєвих ситуації його вживання. **Зна́чення узуа́льне** – значення стале, прийняте в конкретній мові; значення, у якому слово звичайно та природно вживається; протист. **оказіона́льне зна́чення. Зна́чення екстенсіона́льне** – значення, що набувається словом у певному контексті його мовленнєвого вживання.

Зна́чення агенти́вне (лат. *agens* – діяч; прикм. від ім. *агент*) – значення особи-діяча: *доповідач, орач, шліфувальник* (передається агентивними суфіксами: *-ач, -ник* та ін. виступають носіями агентичного значення).

Зна́чення актуа́льне (лат. *actualis* – дійовий, справжній + *-атор*) – див.: ***Смисл комунікативний.***

Зна́чення апроксімати́вне (прикм. від ім. *апроксімація*) – значення приблизної кількості.

Зна́чення відмінко́ве – смисл відношення між іменником (займенником, числівником) та іншим словом у словосполученні чи реченні.

Зна́чення грамати́чне (прикм. від ім. *граматика*) – одна з двох основних сторін граматичної одиниці поряд з граматичною формою. З. г. супутнє слову і визначає межі його синтаксичного вжитку (*зошит* – граматичне значення іменника чоловічого роду). З. г. відрізняється від лексичного трьома властивостями: 1) воно притаманне для багатьох слів мови (щодо лексичного значення воно є супутнім); 2) воно виникає як узагальнення властивостей слів, як абстрагування від лексичних значень слів: граматичні значення виражаються у словотворенні, словозмінні і побудові сполук та речень; 3) форми слів, словосполук і словосполучень та речень; 3) форми слів, словосполучень і речень використовуються для організації думки. З. г. – значення, що, втілюючись у словоформах, є обов’язковим і регулярним; формальне узагальнене мовне значення, властиве низці слів, словоформ, синтаксичних конструкцій і має у мові своє регулярне (стандартне) вираження, указує на відношення, зв’язки між мовними одиницями; показник різних відношень, у які вступає слово з іншими словами у словосполученні, реченні, тексті.

Зна́чення грамати́чне (прикм. від ім. *граматика*) **морфологі́чне** (прикм. від ім. *морфологія*) – значення, абстраговане внаслідок обов’язкового розрізнення не менше двох однотипних, постійно повторюваних ознак великої кількості конкретних слів із властивими для них лексичними значеннями.

Зна́чення грамéм (грецьк. *hrameta (γραμμη)* – риска, абрис, мета) **числа́ втори́нні** – значення, що виникають на ґрунті основних під час граматизації в контекстах, коли однина не має значення одиничності, а множина – кількісне значення множинності. Основним некількісним

значенням грамеми однини постає *родове значення*, що позначає *клас об'єктів*: *Благородний олень є на Кавказі*. Грамемі множини властиві різноманітніші спектри вторинних значень: 1) *родова множина*: *Яки є в Бєловезькій Пущі; Страуси вимирають*; 2) *видова множина*: *вина, води, кислоти* – найменування речовин і властивостей; 3) *емфатична множина*, що позначає велику кількість чогось: *ліси, піски, сніги*; 4) *асоціативна множина*, що позначає кількісно не охарактеризований предмет: *У нас гості* (може бути одна людина).

Пор.: ***Множина; Однина***.

Зна́чення денотати́вне (лат. *denotatum* – позначуване, позначене; прикм. від ім. *денотат*) – завжди обмежуване відображенням конкретного класу предметів, наприклад: *стіл* як різновид меблів і водночас клас цього типу попри свої можливі різновиди – пластиковий, дерев'яний, металевий; кухонний, обідній; на високих ніжках, на низьких ніжках і под. За кількістю значень слова бувають однозначні (моносемантичні, моносемічні) та багатозначні (полісемантичні, полісемічні). Однозначні слова завжди містять у своїй структурі одне значення, а багатозначні – від двох і більше значень.

Зна́чення дериваці́йне (прикм. від ім. *деривація*) – тип мовного значення, репрезентований у моделі дії за схемою словотвірного типу: *бандур(а) – бандрур- + -ист- = бандурист* – ***той, хто уміє грати на бандурі*** (деривaційне значення).

Див.: ***Значення словотвірне.***

Зна́чення дієсло́вної орієнта́ції – значення просторової модифікації дій та похідні від них.

Зна́чення експліци́тне (англ. *explicit* – відкрито виражений, маркований) – значення слова, семантичний компонент слова, маркований (позначений) коренем, суфіксом, префіксом, флексією, інфіксом; див. також – *значення імпліцитне*.

Зна́чення імпліци́тне (англ. *implicit* – прихований, невиражений, такий, що домислюється) – приховане значення слова, прихований семантичний компонент слова, не виражений, не маркований коренем, суфіксом, префіксом, флексією, інфіксом; див. також – *значення експліцитне*.

Зна́чення індивідуа́льне – значення слова, що набуває особливого відтінку (оказіонального, авторського) в межах мовлення тієї чи тієї особистості.

Зна́чення інференти́вне (прикм. від ім. *інферентив*) – показник непрямої евіденційності (евіденціальності), коли мовець спостерігає не саму ситуацію, а її результат.

Зна́чення категорі́йне (прикм. від ім. *категорія*) – узагальнене значення, що накладається на конкретне лексичне значення слова: іменники – значення предметності; прикметники – значення ознаки; дієслова – значення дії, стану, процесу і под.; узагальнений абстрагований зміст певної

групи слів зі спільною синтаксичною функцією, виражений формальними мовними засобами.

Пор.: ***Значення індивідуальне.***

Зна́чення кі́лькісно-розділо́ве – див.: ***Значення.***

Зна́чення компоне́нта (лат. *componens (componentis)* – складник) **подві́йне** – поєднання у предметному компоненті значень об'єкта впливу і суб'єкта каузованої ознаки (у каузативних та авторизованих конструкціях).

Зна́чення культу́рно-символі́чне – тип значення, яке утворилось у конкретній ідіоетнічній мові на основі процесів метафоризації та метонімізації, у котрих ім'я конкретного предмета, важливого для певної культури (тобто «культурного предмета»), стало основою позначуваного (ексформи) для абстрактного значення.

Див.: ***Значення(мовне); Мова ідіоетнічна.***

Зна́чення лекси́чне (прикм. від ім. *лексика*) – предметно-поняттєвий зміст слова. З. л. не мотивується і не визначається звуковим складом слова. Зв'язок звукової оболонки слова та його значення закріплений традицією. З. л. називають речовим, тому що слова вказують на речі та називають їх. З. л. – історично закріплена у свідомості людей співвіднесеність слова з певним явищем дійсності: ***тактика*** – 1. Складова частина військового мистецтва, що включає теорію й практику підготовки, організації та ведення бою. *Запорожці палили, не зводячи духу. Задні заряджали рушниці переднім… Вражений запорозькою* ***тактикою****, французький інженер Боплан верещав…, намагаючись налагодити артилерійський вогонь* (О. Довженко) (СУМ, Х, с. 25). З. л. можуть бути конкретними, абстрактними, загальними та одиничними (власними). З. л. не тотожне поняттю. За предметами найменування і соціального призначення З. л. диференційовані на: 1) **поняттєві (денотативні)**: а) конкретні й абстрактні; б) загальні та власні; в) номінативні і прономінативні (займенникові); г) спеціальні лексичні, властиві термінам і професіоналізмом; 2) **стилістичні (конотативні)**: а) значення синонімів; б) значення слів, що належать до різних стилістичних шарів словникового складу мови і сфери вживання (книжні, розмовні, архаїчні, поетичні та інші значення); в) значення архаїзмів і неологізмів, діалектизмів та екзотизмів; г) значення емоційно-оцінних слів.

З.л. бувають: 1) **за типом номінативності – прямі́ номінати́вні / втори́нні / перено́сні (похідні)**; 2) **за мотивованістю – немотиво́вані (первби́нні) / мотиво́вані (втори́нні)**; 3) **за сполучуваністю (синтагматикою) – ві́льні / зв'я́зані (синтаксичні (функці́йно / функці́йно-синтаксично) обме́жені, конструкти́вно зумо́влені, фразеологі́чно зв'я́зані)**; 4) **за поширенням – віртуа́льні (узуа́льні)** та **оказіона́льні (індивідуа́льно-контекстуа́льні)**; 5) **за емоційно-експресивним виявом – експресивно та емоці́йно нейтра́льні / експресивно заба́рвлені (експресивно-синоні́мічні)**; додаткові значення: **конотати́вні, стилісти́чні** та ін.

Прямé номінати́вне – самостійне значення слова як одиниці мови, характерне для нього навіть поза контекстом. Це значення вільне, стрижневе, найчастотніше і спрямоване на виконання номінативної функції у відповідний період розвитку мови: *галява* – поляна звичайно на узліссі або серед лісу; прогалина в хлібах, очереті і т. ін.: *На **галяву** вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється* (М. Коцюбинський) (СУМ, II, с. 22). **Втори́нне номінати́вне** постає тоді, коли у процесі розвитку мови слово набуває й інших значень. Це значення також забезпечує найменування явищ дійсності, але за своїм походженням воно вторинне, виникає на основі прямого номінативного й певною мірою мотивоване: ***ґруда*** – 1. Затверділий, стиснутий кусок якоїсь речовини, переважно м'якої, розсипчастої, крихкої: *Він зупинивсь і розминав і долоні / Пахучу м'якість чорноземних **ґруд*** (М. Бажан) і 2. *збірн.* Нерівності на поверхні землі у вигляді затверділих горбків. *Катря не жаліла своїх ніг: скільки хапало духу, мчалася, спотикалася об **ґруду*** (Панас Мирний) (СУМ, II, с. 179), де значення (2) є вторинним номінативним, що ґрунтується на значенні (1). **Переносне** – це одне зі значень слова, що співвідноситься із прямим і постало внаслідок перенесення найменування на інший предмет за подібністю, схожістю, суміжністю, функцією ознак, покладених у його основу: ***ґрунт*** – перенос. те, що становить основу чого-небудь, є вихідним матеріалом для створення, виникнення чогось (СУМ, II, с. 181). *Народна творчість, глибина звучання слова, естетика європейських майстрів образного насичення художнього твору – **ґрунт** творчого почерку Богдана-Ігоря Антонича* (Анатолій Яна).

Немотиво́ване зна́чення (первинне) є генетично непохідним для сучасної мови: ***глина*** – багатомінеральна гірська порода, переважно осадочного походження, яка з водою утворює пластичну масу; широко використовується у будівництві, гончарстві, скульптурі і т. ін. *Назносим каміння, назносимо **глини**, / Збудуємо хатку з дверима у сіни* (Михайло Коцюбинський) (СУМ, II, с. 84). **Мотивоване (вторинне) значення** – значення, що пов'язане з твірним значенням або словом своєю формою і семами, які постають складниками мотивованої частини похідного значення, пор.: ***ґрунт*** – 1. Верхній шар земної кори, придатний для життя рослин: *Є сторона – Гесперійською греки її прозивають, – Давня країна, прославлена військом та **ґрунтом** родючим* (Микола Зеров) і 2. Морське, річкове і т. ін. дно: *Підводний човен лежав на **ґрунті*** (Микола Трублаїні), де значення (2) мотивоване значенням (1) (СУМ, II, с. 181).

Ві́льне зна́чення – значення у слів з відносно вільною синтагматикою, сполучуваністю, обмежене лише предметно-логічними зв'язками: ***зелений (-а / -е)*** → *ліс, дуб, стадіон / трава, галява, осока / латаття* і под. **Невíльне (зумо́влене) зна́чення** – значення, притаманне словам, сполучуваність яких обмежена семантичними і позамовними чинниками. **Синтаксúчно (функці́йно / функці́йно-синтаксúчно) обме́жене зна́чення** характеризується тим, що синтаксична специфіка словоформи і синтаксичне

оточення зумовлюють семантичне наповнення слова, відповідно і значення слова зумовлене тільки належною синтаксичною позицією (присудка, звертання, означення тощо): *Але й ти ж* ***сова****, завжди запізнишся!* – про людину, що любить довго спати і тому запізнюється. Синтаксично зумовленого значення найчастіше набуває слово, ужите для образної характеристики особи чи предмета. **Конструкти́вно зумо́влене зна́чення** – значення, що реалізується тільки у певних конструкціях за поєднання з іншими словами: *На розі нашого будинку відкрилось зручне* ***літнє*** *кафе* (Україна молода. – 2001. – 12 травня) – діє тільки влітку; пор. також: ***басейн*** *Дніпра*, де *басейн* – територія, що охоплює річка з притоками, вимагає обов'язкового додатка у формі род. в. **Фразеологі́чно зв'я́зане** – значення, що виявляється тільки в поєднанні із чітко визначеною сукупністю слів: *гнідий, вороний, чалий* та інші ознаки масті тварин можуть поєднуватися тільки з відповідними назвами тварин (***гнідий*** *кінь,* ***вороний*** *кінь* і под.); пор. також: *брати в голову* – замислитися, *окинути оком* – зміряти і под.

Віртуа́льне (узуа́льне) зна́чення – це значення, зафіксоване у словнику. **Оказіона́льне (індивідуа́льне, контекстуа́льно зумо́влене)** – це відтінкове значення, своєрідні коливання семантики слова, що визначувані синтагматичними зв'язками та контекстуальним оточенням, образним насиченням слова: ***Сивочола скрипка*** *тихо наспівує мені* (Анатолій Яна), де слово ***сивочола*** набуває оказіонально-образного, нового значення, розкриваючи тим самим і вік скрипки, бачене нею, її зв'язок з тими людьми, хто користувався нею.

Експреси́вно та емоці́йно нейтра́льне зна́чення – це значення, що властиве більшості слів у їхньому словниковому фіксуванні: *хліб, вода, клен, явір, річка, берег* і под.; з-поміж слів наявні такі, які містять експресію у своєму лексичному значенні (*сум, радість, бадьорість* та ін.) і це їхнє пряме номінативне значення. **Експреси́вно заба́рвлене (експреси́вно-синоні́мічне) зна́чення** – це наближене до прямого номінативного здатністю називати предмети і явища, а до переносного – функційно; такі значення реалізують своє значення не прямо, а опосередковано – через домінанту синонімічної групи: ***благовірний*** – *жарт.* Чоловік: *«Ганна Іванівна нежить піймала, а її* ***благовірний*** *впав у розпач»* (Г. Шовкопляс) (СУМ, І, с. 217).

Конотати́вне (лат. *connotāre* – позначати додатково) **зна́чення** належить до зумовлених; у цьому разі номінативний зв'язок з позначуваним ускладнений додатковою інформацією про позитивну / негативну оцінку позначуваного предмета чи явища, ступінь інтенсивності вияву дії або ознаки, пор. слово *бити* у значенні «завдавати ударів кому-небудь» є нейтральним, а конотативні значення властиві іншим словам на позначення цієї дії: *гамселити* – «сильно бити кого-небудь», *гніздити* – «бити в одне місце», *духопелити* – «сильно бити кого-небудь», *дубасити* – «сильно бити кого-небудь» та ін. Конотативні значення властиві модифікаційним похідним: *голівка, голівонька (головонька)* до значення твірного *голова*

додано позитивну емоційну (зменшено-пестливу) оцінку позначуваного (*Вона підняла од шитва* ***голівоньку,*** *глянула любо, всміхнулася* (Марко Вовчок) і под.

Зна́чення мо́вного зна́ка – пряме номінативне значення, що сформувало план змісту знака. У цьому вимірі мовний знак – представник реальності, за яким він протиставлений вторинним, непрямо-номінативним значенням (метафоричні, метонімічні та ін.), які знак набуває в системі мови внаслідок переносу імені.

Див.: ***Знак мови*.**

Зна́чення мода́льне (франц. *modalité* від лат. *modus* (*modalis*) – спосіб, міра) – одне зі значень, що вивчається в граматичній (синтаксичні) семантиці. З. м. – результат оцінки змісту речення /висловлення мовцем. З. м. притаманне багатоаспектній за своїм змістом категорії модальності, що охоплює три основних види модальності: 1) об'єктивну; 2) суб'єктивну; 3) предикатну.

Зна́чення модифікаці́йне (прикм. від ім. *модифікація*) **словотві́рне** – словотвірне значення, за якого значення твірного і похідного слова, а також їхня частиномовна належність після приєднання твірного форманта не змінюється, змінюється лише оцінний відтінок (*п'ятірка – п'ятірочка*).

Зна́чення мо́дусні (лат. *modus* – міра, спосіб) – значення слів, висловів, яких вони набувають у різних модусах існування мови – мові, мовленні, комунікації.

Зна́чення морфологі́чне (прикм. від ім. *морфологія*) – значення, що виражається у складі словоформи. Значення ж словоформи уже не виступає морфологічним значенням: *класичний сюжет* – відношення виражене за допомогою суфікса *–ичн(ий)*; *властивий класиці* – відношення виражено неморфологічним способом. Під морфологічним способом мається на оці значення афіксальної морфеми. Кореневі значення вивчаються не морфологією, а лексичною семантикою, або лексикологією; мовні значення, що виражаються всередині слова (Володимир Плунгян).

Зна́чення мутаці́йне (прикм. від ім. *мутація*) – словотвірне значення, за якого лексичне значення твірного слова після приєднання форманта змінюється в похідному слові (*ліс – лісник*).

Зна́чення несинтакси́чне – граматичне значення, що формується в надрах слова на основі морфем незалежно від сполучуваності з іншими одиницями в реченні; див. також – *синтаксичне значення*.

Зна́чення номінати́вне (прикм. від ім. *номінація*) – основне, пряме значення слова, в якому відбивається об'єктивна реальність і яке безпосередньо вказує на предмети, явища, дії, якості дійсності.

Зна́чення перено́сне – похідне, вторинне лексичне значення слова як мовної одиниці, що розвивається з прямого, вихідного значення і постає внаслідок переносу прямого (основного) (див.: ***Значення пряме***) позначення предмета на новий предмет (див.: ***Метафора; Метонімія***), пор.: *порожнє*

відро і ***порожні обіцянки***; *соковитий фрукт* і ***соковита мова***; *слухати твори, написані композитором Лисенком* і ***слухати Лисенка***; одне зі значень багатозначного слова, що пов'язане з основним значенням і виникло внаслідок перенесення назви на інший предмет чи явище за подібністю, суміжністю чи функцією; значення вторинне, вивідне, не вільне лексичне значення, а пов'язане з прямим, якому воно протиставлене і на фоні якого усвідомлюється.

Зна́чення прагмати́чне (прикм. від ім. *прагматика*) – об'єкт прагматики, що охоплює різноманітні припущення, наміри, «вважання», емоції, оцінки, простеження «насичення» мовцем тих чи тих мовних одиниць; вияв того пласту значення мовної одиниці, що відсилає до мовця як визначального компонента комунікації; значення, що виражаються за допомогою задавання умов істинності; не конвенційні (неконвенціоналізовані) «прирощення» до мовних знаків у комунікації (за Оленою Падучевою).

Зна́чення прямо́ – первинне (основне, стрижневе) лексичне значення слова на відміну від вторинного, переносного; безпосередньо вказує на співвіднесеність слова з явищем об'єктивної дійсності й історично закріплене у свідомості мовців: ***шовк*** – волокно, що виділяється гусеницями шовковицевого шовкопряда (Явдоха: *У якімсь селі один вчитель почав вчити своїх учеників* ***шовк*** *здобувати* (Марко Кропивницький)) (за (СУМ, XI, с. 505)); ***шоколад*** – порошок з розтертого насіння какао, переважно приправлений цукром і прянощами, що йде на виготовлення кондитерських виробів (за (СУМ, XI, с. 508)) (*Для приготування шоколадного напою у мандрівці в горах ми брали* ***шоколад*** *у порошку, так смачно виходить, якщо його залити окропом* (Голос України. – 2006. – 14 липня)), пор. також: *зарубка на дереві* (позначення яким-небудь інструментом з різцем на дереві, зарубка) – *зарубка в пам'яті* (перен.).

Зна́чення синтаксичне (зміст функці́йний) – 1) внутрішній вимір, зміст синтаксичних категорій та засобів (значення присудка, значення означення тощо); граматичне значення, що формується внаслідок сполучуваності однієї граматичної одиниці з іншою і зумовлене нею: *народ-творець* (*творець* – апозитивний зв'язок зі стрижневим компонентом *народ* у формі кореляції; значення атрибутивні); *Батько з сином пішли в гості – батько з сином* виступає підметом соціативним та ін.; 2) зміст, надаваний висловленню особливостями ситуації (синтаксичне значення персональності в реченні *Ні хмаринки*; синтаксичне значення часу в реченні *Весна!* і под.).

Пор.: ***Значення несинтаксичне.***

Зна́чення сло́ва – наявний у слові зміст, пов'язаний з утворенням та відображенням у свідомості людини поняття про предмети та явища об'єктивного світу. З. с. охоплює лексичне значення і граматичне значення, пор.: ***шолом*** – старовинний військовий металевий головний убір, що захищав від удару холодною зброєю (*Роберт неначе річ держав, / Змагався,*

боронився, / Зняв потім з голови ***шолом*** */ І людові вклонився* (Леся Українка) (за (СУМ, XI, с. 508)) – це лексичне значення; ***шолом*** – іменник, чол. р., одн., наз. в. – граматичні значення тощо. З. с. – відбиття у слові уявлення мовців про явища дійсності (предмет, якість, дію, процес) або відношення між предметами або явищами дійсності. Уявлення може не цілком відповідати явищу дійсності або ж науковому знанню про нього. Так, у розмовно-побутовому мовленні *кисень* – синонім повітря, те, чим дихають, без чого неможливе життя. У хімії *кисень – О* – хімічний елемент, що вступає в різні сполуки.

Зна́чення сло́ва денотати́вне (лат. *denotatus* – позначений) – співвіднесеність слова як знака з певним об'єктом дійсності (класом таких об'єктів), що виражається як мовне їхнє позначення останнього для його виділення (ідентифікації та актуалізації), пор., наприклад: ***шафа*** – як різновид, окремий предмет меблів, протиставлений іншим типу *стіл, сервант* і водночас *шафа* як позначення не співвіднесена з певним конкретним предметом, що може бути диференційована – *дерев'яна шафа, шафа на двох ніжках, шафа на чотирьох ніжках*, тобто позначає відповідний клас предметів, тощо. Синонім: ***Екстенсіонал.***

Зна́чення сло́ва зага́льне – інваріантна частина значення слова, що реалізується в усіх версіях його вживання, пор.: ***школа*** – 1) навчальний заклад, який здійснює загальну освіту і виховання молодого покоління (*Дурний школяр Денис, / запрігши шкапу в санки, / Із* ***школи*** *поспішав до батька ночувать* (Євген Гребінка); // Система загальної освіти, сукупність навчальних закладів (*Українська* ***школа*** *навчання сформувалася не сьогодні, вона має тривалу історію* (Освіта України. – 2007. – 11 вересня)); *розм.* Колектив учнів навчально-виховного закладу: учні й учителі такого закладу (*Ці слова чула вся* ***школа*** (Олександр Довженко)); 2) спеціальний навчальний заклад, училище, курси і т. ін., де здобуваються професійні знання, кваліфікація (*Сошенко залучив Тараса до малярської* ***школи*** *й напутив його на добру путь* (Іван Нечуй-Левицький)) // Військовий навчальний заклад, призначений для підготовки офіцерського й молодшого командного складу армії (*В числі кращих бійців-перекопців Яреська було відібрано в Харків, у* ***школу*** *Червоних старшин* (Олесь Гончар)); 3) набування знань, досвіду, навичок, а також сам набутий досвід, практичні знання (*Хіба не з цього ядра* (сім'ї – А. З.) *починається* ***школа*** *нашої витримки, дисципліни, вірності…* (Олесь Гончар)) // Те, що дає практичні знання, досвід (*– Я вас на тому тижні виряджу на Запорожжя. От де наука! От де* ***школа!*** (Олександр Довженко)); 4) система практичних прийомів вивчення, засвоєння чого-небудь, оволодіння чимсь (*Вдосконалення гри на кобзі – це справжня* ***школа,*** *яку можна вважати високим мистецтвом* (Україна молода. – 2000. – 11 грудня)) // Мистецтво дресирування коня, пов'язане з манежним об'їжджанням, виконанням різних вправ і т. ін. (***Школа*** *верхової їзди*); 5) напрям у науці, мистецтві, літературі, суспільно-політичній думці (*Церква*

помальована всякими взорцями, котрі тепер вже ледве знати по стінах. Образи візантійської ***школи*** (Іван Нечуй-Левицький) – основним постає значення *здобуття знання*, що наявне в усього обсязі вживань цього слова в сучасному корпусі текстів з різною актуалізацією того чи того складника.

Зна́чення сло́ва сигніфікати́вне (прикм. від ім. *сигніфікат*) – див.: ***Інтенсіонал***.

Зна́чення сло́ва словнико́ве – значення слова, що взяте не в контексті конкретної мовленнєвої ситуації, а як таке, тобто абстраговано від усієї сукупності уявних та осмислюваних мовленнєвих ситуацій його вжитку; сутнісна категорія, що практично реалізована може бути тільки в дефініції і тлумаченні слова загалом.

Зна́чення словотві́рне (деривації́йне) – 1) значення словотвірного типу (див.: ***Тип словотвірний***), тобто тип мовного значення, виявлюваний у словотвірному типі. Воно притаманне для всіх похідних, які визначені словотвірним типом. З. с. – інваріантне. Так, іменники із суфіксом -ист-(-іст-), утворені від іменників, об'єднані інваріантним значенням "особа за відношенням до предмета, названого мотиваційним словом". Інваріантне значення може модифіковуватися і як "особа за сферою діяльності", і як "особа за відношенням до об'єкта вивчення" і т. ін. Такі варіанти здебільшого називають частковими З. с., на відміну від спільного – інваріантного значення; 2) словотвірне значення морфеми – спільне типове значення, встановлюване з низки часткових словотвірних значень, близьких за структурою слів. З. с. похідного – узагальнене категорійне значення похідного слова, установлюване на ґрунті семантичного відношення між твірним і похідним, виражене за допомогою словотвірного форманта і притаманне словам однієї похідної словотвірної структури – той семантичний компонент, яким похідне слово відрізняється від твірного. Спільність словотвірного значення – одна з ознак словотвірного типу, пор., наприклад: словотвірне значення слова *лісок* – «маленький предмет, позначений твірним словом» можна встановити через зіставлення лексичного значення твірного слова *ліс* і похідного *лісок* – відмінність між ними і становитиме словотвірне значення. Для встановлення З.с., що привноситься формантом, необхідно зіставити похідне слово з іншими похідними, що утворені тим самим способом: *дуб → дубок, ясень → ясенок, клен → кленок, гай → гайок* тощо. З. с. конкретніше, ніж граматичне значення, але абстрактніше, ніж лексичне, йому властивий абстрактний і регулярний характер. Синонім: ***Деривaційне значення***.

Зна́чення стилісти́чне (прикм. від ім. *стилістика*) – основне поняття узуальної стилістики; спів значення, що відповідає стилістичній семантиці, сукупності експресивних відтінків, обертонів, які ускладнюють лексичне і граматичне значення мовної одиниці. Значення в цьому разі розглядають у динаміці, у процесі його утворення у слововжитку, в контексті висловлення, тобто в єдності з прийомів – однією з ланок узуально-

стильового комплексу. Динаміка має вияв у тому, що мовний засіб постає стилістичним, набуваючи стилістичного значення в процесі утворення за його участі стилістичного прийому. З. с. – додаткове значення (один із видів конотації) мовної одиниці, що нашаровується на її предметно-поняттєвий або граматичний зміст. У ширшому розумінні об'єднує стильове і власне-стилістичне значення.

Пор.: ***Значення граматичне; Значення лексичне.***

Зна́чення транспозиці́йне (прикм. від ім. *транспозиція*) – словотвірне значення, у якому лексичне значення твірного і похідного слова після приєднання форманта залишається незмінним, змінюється лише частиномовне значення; найзагальніше словотвірне значення, пов'язане з набуттям утвореним словом значення тієї частини мови, в яку воно транспонувалося (значення предметності, процесуальності, ознаковості тощо).

Зна́чення узуа́льне (прикм. від ім. *узус*) – загальновживане і регулярне значення слова, що опрацьоване й усталене в соціолінгвістичному спілкуванні.

Зна́чення функці́йно-стилісти́чне (прикм. від ім. *функція* і прикм. від ім. *стилістика*) – компонент смислового виміру мовної одиниці, що спроможни й реалізувати свої функційно-стилістичні потенції у вживанні цієї одиниці. Інколи терміни *стилістичне значення* та *забарвлення* використовують як синонімічні. Традиція об'єднує ці терміни загальнішим словом – ***конотація***.

Зна́чення цитати́вне (нім. *Zitat*, від лат. *citare* – приводити, викликати, проголошувати + *-ив*; прикм. від ім. *цитатив*) – показник непрямої евіденціальності, коли мовець знає про ситуацію від третіх осіб.

Значу́щість (ці́нність) – притаманне мові та зумовлене внутрішньосистемними протиставленнями співвідношення форми і змісту (означуваного та означувального) мовної одиниці (див.: ***Одиниці мови***), за яким зміна одного зі складників мовного знака зумовлює зміну іншого (відхиленнями від цього усталеного загального принципу постають синонімія та омонімія), а означуване й означувальне постають як відповідні комбінації диференційних елементів (фонем, сем). З. – сукупність диференційних ознак, виявлюваних у зіставленні слів, що належать до тієї самої лексико-семантичної групи або синонімічного ряду. Наприклад, слову *пастух* (укр.) відповідає в болгарській низка слів: *пастир* – той, хто випасає тварин; *говедар* – той, хто пасе корів; *овчар* – той, хто пасе овець (укр. вівчар); *козар* – той, хто пасе кіз. З. слів *пастух* (укр.) і *пастир* (болг.) не збігається, тому що в болгарській є ще декілька конкретних слів, що виражають часткові значення. В українській мові загальні і часткові значення об'єднуються в одному слові *пастух*, поряд з яким існує конкретне *вівчар*; **у дискурсології** – системна цінність мовної форми, соціально санкціонована сфера її застосування; значущість одиниці мови включає увесь набір притаманних

їй значень (регулярних вживань), що і протиставляє її усім іншим одиницям системи.

Значу́щість мо́вної одини́ці культу́рна (прикм. від ім. *культура*) – важливе поняття лінгвокультурології; так звані «культурні знання», які виявляються на основі співвіднесення прототипової ситуації (у широкому сенсі слова), яку позначає мовна одиниця (мовний вислів) з кодами культури, відомими носієві мови або такими, що виявляються з допомогою спеціального аналізу.

Зна́чущість потенці́йна (прикм. від ім. *потенція*) – те саме, що й **ці́нність потенці́йна.**

Див.: ***Цінність потенційна.***

Зни́ження сти́лю (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – наявне внаслідок уведення в нейтральне мовлення дисфемізму, вульгаризму, жаргонізму, діалектизму і под.: *НТВ дзижчить-теревенить свої новини*.

Зо́внішнє мо́влення – див.: ***Мовлення зовнішнє.***

Зондува́ння психологі́чне (прикм. від ім. *психологія*) – система прийомів психологічного аналізу обраної аудиторії, яка реально існує або уявної, що робиться з метою найкращого використання мовних знаків.

Зо́ни дієсло́вні семанти́чні (прикм. від ім. *семантика*) – 1) аспектуально-таксисні значення, об'єктивні, що описують окремі реальні параметри ситуації, часто пов'язані з фізичним часом; 2) модальні значення, суб'єктивні, що описують оцінку мовцем реальних ситуації або ситуацій, які не існують у реальному світі.

Зоо́нім (грецьк. *zoon* – тварина + *-онім*) – різновид власних імен: кличка тварини: *котик* ***Мурчик****; песик* ***Рекс****; папуга* ***Мовчун*** і под.

Зоо́німи (грецьк. *zoon* – тварина + *-онім*) **з вклю́ченням «по ба́тькові»** – *Змій Горинич* та ін. Має відтінок фольклорності або жарту. Певною мірою може зумовлювати відчуття естетичного несприйняття: за правилами моралі тварин не можна називати людськими іменами.

Зооні́міка (грецьк. *zoon* – тварина + *-онім* + *-іка*) – розділ ономастики, що досліджує назви тварин, їхні клички (*Рекс, Мурчик, Квадрат, Пілот, Зірочка, Лялька* і под.).

Зоопсихоло́гія (грецьк. *zoon* – тварина, *psyche* – душа, *logos* – вчення) – наука про психіку тварин, вияви та закономірності психічного відображення на цьому рівні.

Зро́щення – 1) безафіксний спосіб словотвору, за якого похідне слово є тотожним за морфемним складом зі словосполученням, від якого воно утворене: *швидкорозчинний* і под. Словотвірним формантом виступає стійкий порядок компонентів і тенденція до спільного наголосу. Для зрощення властиві моделі: а) прислівник + прикметник / дієприкметник: *вічнозелений*; б) іменник + прикметник / дієприкметник: *кальцієвидний*; 2) історичний

процес поступового перетворення словосполучення у слово: *сьогодні (сього дня), спасибі (спаси, Боже)* і под.

Зро́щення фразеологі́чні (прикм. від ім. *фразеологізм*) – семантичне неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не випливає зі значень їхніх компонентів: *бити байдики, бити баглаї* – ледарювати, *пекти рами* – червоніти, *собаку з'їсти* – набути досвіду, *замилювати очі, збити з пантелику, березової каші всипати, зуби проїсти, дуба врізати, свиню підкласти, гарбуза дати, ц рот води набрати* тощо. Фразеологічні зрощення утворюють своєрідні синтаксичні складні слова, що виступають або в ролі частин речення, або цілих речень. Вони підводяться під граматичні категорії як синтаксичне ціле, як своєрідні складні лексичні одиниці, пор. також: *піймати облизня; терпець увірвався; ні в сих ні в тих; теревені правити, точити ляси, пустити півня, собаку з'їсти, кинути якір* та ін.

Зубні́ (дента́льні) при́голосні – див.: ***Приголосні зубні*** **(*дентальні*).**

Зумо́вленість зна́чення культу́рна (прикм. від ім. *культура*) – домінування в семантиці слова (фразеологізму, виразу) денотативного і / або конотативного елемента, пов'язаного з функціонуванням усього слова (фразеологізму, вислову) у межах певної культури. Найчастіше О.з.к. виявляється в міжмовних і міжкультурних зіставленнях.

Див.: ***Слово; Фразеологізм; Мова; Етносемантика; Етнокультурема.***

Зче́плення – 1) те саме, що когезія (див.: ***Когезія***); 2) тип ініціалізації, поява подібних елементів у подібних позиціях, що надає тексту цілісності; стилістичний прийом, що поєднує парономазію й антитезу: *Я глухий, але не тупий*; англ. *Last but not least* (*Останній за списком, але не за важливістю*).

І

І́гри мовленні́єві (комунікати́вні) – сукупність повторюваних мовленнєвих дій, що мають приховану мету – отримання певного пріоритету, переваги, психологічного «комфорту» (за Е. Берном), наприклад: *«Мене давно тут не поважають», «На сьогодні цей колектив мене не хоче»* тощо.

Ідеа́ція (грецьк. *idea* – ідея, поняття, образ) – розвиток значення слова шляхом вторинного переопрацювання уже сприйнятого християнського символу – з погляду змісту поняття (десигната, інтенсіонала і под.). Ідеація як ментальна структура (див.: ***Структура ментальна***) утворилася у слов'янській свідомості після менталізації – момент сприйняття слов'янським словом християнських символів, та безпосередньо перед ідентифікацією – супряжністю результатів менталізації (опрацювання ємності поняття внаслідок метафоричного руху словесного знака). Менталізацією закінчився давньокиївський (давньоруський) період нашої мови, ідентифікація повноцінно заявила про себе в кінці XVII століття. Увесь період існування козацької доби і далі (староукраїнська мова – власне-українська мова) від початку XIV і до кінця XVII століття – це період становлення, розвитку і поступового удосконалення власне-української ментальності з її характерологічними ознаками, тому що саме в цей час відбувається «осягнення ознак» світу завдяки українській мові – власне-ідеація, ідеальне сприйняття ознак, втілюване у спеціально створеній мовою і на цей момент остаточно сформованою частиною мови – повним (повною формою) прикметником. Формула ідеації тоді ж була віднайдена: "у речовому тілі знайти неречове", тобто загальне, абсолютне і вічне виявити в частковому, конкретному і часовому (за Володимиром Колесовим). Це позиція середньовічного книжника, який продовжує народну традицію видобування типової ознаки із символу: *день світлий, дівчина красна, місяць ясний, молодець славний, думу думати* і под, XV – XVI століття – час «реалістської ідеації» (на ґрунті середньовічного реалізму), тобто виділення типових ознак слова для витлумачення символу шляхом наголошення особливо суттєвої ознаки, що водночас освіжає первинний смисл слова, пор. *день – світлий*, отже *світлий день, місяць – ясний*, отже *ясний місяць, молодець – славний*, отже *славний молодець* і т. ін. з вказівкою на *світло* в першому випадку і под. Так утворювались «передпоняття», де означення вказувало ознаку (зміст) поняття, а іменник його обсяг. Це ще не поняття у прямому сенсі, тому що вказане надто конкретний його зміст, пов'язаний саме з цим обсягом; спільна ознака «здоров'я» виражена різним змістом, *славний* і *добрий*. Усі постійні епітети народної поезії формувались саме в

цей час: *чисте поле, синє море, біле світло* тощо. Усі загалом епітети того часу мали суто видове значення, були супряжні з відповідними іменами, типовою ознакою яких поставали, пор.: *бистрий кінь, бистра річка / бистра річенька, ясний сокіл, скора ящірка* та ін. – усі епітети виражають ознаку «швидкість», але не як рід, а як вид швидкості. Це відбувалось тому, що не було напрацьовано в мові засіб, за допомогою якого можна було знайти слово на основі типової ознаки, правильного для усіх випадків позначення швидкості. Таким засобом став суфікс *-ість-*, що постав внаслідок подвоєння приголосного *t* (← *-ost-* ← *-ot* + *t*) і набув розширювального значення у вираженні максимально абстрагованої ознаки, спроможної брати участь у побудові будь-якого аналітичного поняття. За його допомогою утворювались абстраговані імена від прикметників – первинних прикметників праслов'янської мови, і лише від них (інших не було в давньоруській мові), пор. в XI ст. *благость, бридость, сланость, скорость, слабость, слухость* та ін.; у XVI ст. з'являються *вредость, горесть, молодость, новость, скудость, смелость* і под. уже цілком нові за структурою імена. Активніше постають прикметники, утворені через виділення типових ознак різних імен. Така ідеація охопила українську, російську мови особливо інтенсивно в XVII столітті (за Володимиром Колесовим). Те, що в історії мало свою послідовність розвитку і становлення: менталізація → ілеація → ідентифікація в сучасній мові відбувається одночасно, і не тільки з причини пришвидшених життєвих ритмів. Напрацьовані системою способи ідентифікації – доведення до поняття вичленованих ознак тепер можна використовувати одномоментно.

Ідентифіка́ція (середньолат. *identificare* – ототожнювати) **етні́чна** (прикм. від ім. *етнос*) **(лінгвокульту́рна) – у комунікативній лінгвістиці** – процес самовизначення людини, усвідомлення особистістю своєї належності до певного етносу через закономірності власного дистанціювання щодо інших та ототожнення себе з тими, до яких відносить, застосовуючи відповідні диференційні ознаки: спільність походження, мова, стать, вік, покоління (віковий статус), соціальний статус, фах (професійний статус), рівень освіти (освітній статус); встановлення духовного взаємозв»язку між собою і своїм народом, належності до певної національної культури і мови. Унаслідок цього постає активним формування ідіоетнічної (лінгвокультурної) особистості.

Див.: ***Мова.***

Іденти́чність (середньолат. *identicus*; ім. від прикм. *ідентичний*) **лінгвокульту́рна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **– у комунікативній лінгвістиці** – результат етнічної (лінгвокультурної) ідентифікації; відчуття особистістю своєї належності до певного етносу, встановлення духовної взаємодії між власною особистістю і народом, відчуття почуття належності до певної національної культури й мови. Особистість ідентифікує себе як носія відповідного лінгвокультурного надбання.

Див.: ***Мова.***

Пор.: ***Трансформація лінгвокультурна.***

Ідентúчність (середньолат. *identicus*; ім. від прикм. *ідентичний*) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **корпоратúвна** (прикм. від ім. *корпорація*) – **у комунікативній лінгвістиці** – мовнокультурні пріоритети, цінності, усталені мовні моделі та інші характеристики певної корпоративної групи чи кількох корпоративних груп, з якими члени цієї групи асоціюють чи пов»язують себе. У силу цього особистість розглядають як члена певної мовнокультурної групи.

Ідентúчність (середньолат. *identicus*; ім. від прикм. *ідентичний*) **націона́льна – у комунікативній лінгвістиці** – категорія, зміст якої утворюють погляди, ідеї, уявлення про інтереси своєї нації, про засоби і шляхи їхньої реалізації. Для країн, що тривалий час були в складі інших державних утворень, ця категорія визначальна.

Ідентúчність (середньолат. *identicus*; ім. від прикм. *ідентичний*) **особúстості етнíчна** (прикм. від ім. *етнос*) **(лінгвокульту́рна) – у комунікативній лінгвістиці** – мовно-когнітивний стан особистості, у якому пріоритетним є ідентифікація особистістю власного позитивного ставлення до історії, культури, національних традицій і звичаїв певного етносу і представників цього етносу, усвідомлення співучасті та замкнутості на лінгвокультурні і державно-історичні цінності цього народу.

Див.: ***Мова.***

Ідеогра́ма (грецьк. *ιδέα (idea)* – ідея, поняття, образ і *gramma* – літера, напис) – 1) письмовий знак (графема), що є умовним зображенням або малюнком і позначає, на відміну від літери, слово або корінь певної мови. І. виникла на ґрунті малюнка і піктограми. І. використовувались в єгипетському ієрогліфічному письмі, шумерському клинописі. Китайські ієрогліфи – також І. Прикладом ідеограм виступають арабські цифри на зразок *1, 2, 3, 4, 5* та ін.. У слові *два* три літери і три фонеми, але цифрою *2* цей комплекс замінюється і цифра позначає поняття певного числа; 2) знак ідеографічного письма (напр., цифри, хімічні і математичні знаки, ієрогліфи).

Див.: ***Ідеографія.***

Ідеографíчне (прикм. від ім. *ідеографія*) **письмо́** – див.: ***Письмо ідеографічне.***

Ідеографíчний (прикм. від ім. *ідеографія*) **словни́к** – див.: ***Словник ідеографічний.***

Ідеогра́фія (грецьк. *idea* – ідея, поняття, образ і*grapho* – пишу) – різновид письма, знаки якого передають поняття, асоційовані із зображеннями.

Ідеоло́гія (грецьк. *idea* – поняття, уявлення + *-логія*) **домінáнтна** (прикм. від ім. *домінація*) **–** система ідей та переконань, що виражає й забезпечує інтереси панівних соціально-фінансових груп суспільства через засоби масової інформації.

Іде́я (грецьк. *idea* – початок, уявлення) – 1) найвища форма пізнання й мислення, яка не тільки відображає об»єкт, а й спрямована на його перетворення; 2) думка, загальне поняття про предмет чи явище; 3) головна думка художнього, наукового або політичного твору; 4) в ідеалістичній філософії – духовне першоджерело, що становить суть та першооснову всіх речей; «божественна думка», безособовий розум; 5) головний принцип світогляду; переконання.

Іде́я (грецьк. *idea* – початок, уявлення) **тво́ру** – головна думка літературного, мистецького чи публіцистичного твору. Залежно від природи твору ідея має свій характер, свої способи вираження. У творі художньому ідея або **худо́жня іде́я** – це думка, що випливає із системи образів, картин, тобто із самого художнього полотна твору. Її, звичайно, важко або майже неможливо висловити вербально, не спростивши, не збіднивши. Ідея наукового твору, або **нау́кова іде́я,** виражається, здебільшого, словесно, у формі висновку, дефініції, формули, схеми, графіка тощо. Ідея публіцистичного твору, або **публіцисти́чна іде́я,** має певні особливості. Це також висновок твору, поданий у поняттєвій, а іноді й в образно-поняттєвій формі. На відміну від художнього твору, ідея публіцистичного твору здебільшого формулюється логічно чітко й недвозначно. Навіть у художньо-публіцистичних жанрах, у яких ідея втілюється в конкретній ситуації, системі певних образів, її здебільшого формулює сам автор. Характерною особливістю є також те, що вона ненав»язливо, часто опосередковано спонукає до дії, вчинків, соціальної акції через формування певних поглядів.

Ідіоле́кт (грецьк. *idios* – свій, своєрідний, особливий + лат. *lectio* – читання, вимова) – індивідуальний різновид загальнонародної мови, що належить одній конкретній людині; характерні особливості мовлення індивіда як сукупність стилістичних, формальних, словотвірних та інших властивостей. Властиві кожному мовцеві манера висловлюватись, спілкуватись у різних ситуаціях. Найчастіше пов»язується з кількісним і якісним володінням словниковим запасом мови.

Див.: ***Мова; Мовлення.***

Пор.: ***Мова ідіоетнічна; Мова матрична; Мова офіційна.***

Ідіо́ма (давньогрецьк. *ιδιωμα* (*idiōma*) – особливість, самобутній, неповторний вираз) – один з різновидів фразеологізмів (див.: ***Фразеологізм***); 1) мовленнєвий зворот, властивий певній мові й незалежно від значення слів, що входять до нього, означає цілісне поняття (*бити байдики* – марнувати час, зволікати з чим-небудь; *собаку з'їсти* – набути досвіду), не перекладається дослівно іншою мовою, а відшукується аналог: укр. *піймати облизня* – рос. *остаться на бобах*; 2) те саме, що фразеологічна одиниця; нерозчленована мовна одиниця, здатна виражати своє значення цілісно, неподільно, її значення не збігається зі значенням складників, взятих окремо.

Ідіома́тика (грецьк. *idiōma* – особливість, самобутній, неповторний вираз + *-(т)ика*) – наука про ідіоми.

Ідіома́тика (грецьк. *idiōma* – самобутній,неповторний вираз + *-(т)ика*) **мо́вна** – 1) сукупність усіх ідіомних засобів конкретної мови (фразеологізмів, крилатих слів, прислів»їв, приказок тощо); 2) неповторність кожної ідіоетнічної мови; сукупність особливостей мови, що відрізняють її від інших етнічних мов.

Див.: ***Мова ідіоетнічна.***

Пор.: ***Ідіолект.***

Ідіомати́чність (грецьк. *idiōma* – самобутній,неповторний вираз; прикм. від ім. *ідіоматика*) – неможливість встановлення значення цілого зі значень його складників-компонентів. І. може бути властивою слову, словосполученню, реченню, пор.: ***ні за цапову душу*** – *«даром, марно», **пекти раків** – «червоніти», **гарбуза дати** – «відмовити», **замилювати очі** – «обманювати», **березової каші всипати** – «покарати»* та ін.

Ідіомати́чність (грецьк. *idiōma* – самобутній, неповторний вираз; прикм. від ім. *ідіоматика*) **у заґа́льній морфоло́гії** (грецьк. *morpho (μορφή)* – форма, вигляд і *logos (*λογος*)* – слово, вчення) – одне з відхилень від адитивної морфології, у певному сенсі зворотний щодо кумуляції (див.: ***Кумуляція***). Ідіоматичний комплекс з погляду плану вираження може бути виявлений уривками, що зовнішньо нагадують морфеми, але в плані змісту аналогічне розчленування неможливо: *том-ат* і под.

Ідіоси́мвол (грецьк. *idios* – свій, своєрідний, особливий + *символ*) – **у дискурсології** – символ, специфічний для даної системи, у тому числі – для поетичної образної системи того чи того автора.

Ідіосинкрази́я (грецьк. *idyosynkrasía (ιδυοσυγκρασία)* – самобутність, особливість, від *ϊδίος* – особливий, незвичайний *і συγκρασις* – змішування) **мо́вна** – **у психолінгвістиці** – активне несприйняття (часто суто індивідуальне) суб’єктом якого-небудь слова або вислову, відчуття, що воно вульгарне, ріже слух, принижує тонкий смак. Так, окремі люди не терплять слів типу *шикарний, стопроцентово* та ін.

Пор.: ***Відчуття мовне; Смак мовний*.**

Ідіости́ль (грецьк. *idio* – свій, особливий + *стиль*), **ідіоле́кт**– індивідуальна зображувальна мова автора тексту й відображувана в ній свідомість, спосіб мислення адресанта; сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію й вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мовлення окремого індивіда; неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складників, чинників мовної та комунікативної компетенції окремого представника національної лінгвокультурної спільноти; **у комунікативній лінгвістиці** – неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складників,

чинників мовної та комунікативної компетенції окремого носія мови і культури.

Див.: ***Комунікація; Спілкування; Стиль спілкування***.

Пор.: ***Стиль мови функціональний***.

Ієра́рхія (давньогрецьк. *ιεραρχός* від *ιερος*– священний + *άρχη* – влада) – послідовне розташування елементів щодо порядку їхнього підпорядкування. Ієрархічні відношення в мові – це відношення між неоднорідними елементами, їхнє підпорядкування один одному як загального і часткового, родового і видового, вищого і нижчого. Подібні відношення наявні між одиницями різних ярусів мови, між словами і формами за їхнього об'єднання в частини мови, між синтаксичними одиницями за їхнього об'єднання в синтаксичні типи.

Ієро́гліф (давньогрецьк. *ερογλυφώι* – священі письмена від *hieros* – священний і *glyphe* – різьблене зображення) – *ідеограма*, одиниця ієрогліфічного письма, графічний знак, у зображенні якого зберігається деяка символічна подібність із позначуваним предметом, явищем, а згодом такий зв'язок здебільшого втрачений і застосовуваний як письмовий знак (напр., египетські, китайські та інші ієрогліфи), інколи у поєднанні зі знаками фонетичної абетки. Загалом І. – фігурні знаки, що позначають поняття або ж окремі склади і звуки мовлення. Найменування *ієрогліфи* первинно позначали 'священі, висічені на камені письмена' і стосувалось зазвичай єгипетських ієрогліфів. Сьогодні термін *ієрогліфи* застосовується на позначення знаків такого письма, в якому ідеограми сполучаються з фонетичними знаками.

Ієрогліфі́чне (прикм. від ім. *ієрогліф*) **письмо́** – див.: ***Письмо ієрогліфічне***.

Ізафе́т (араб. *аль-ідафату* – додаток, доповнення, приєднання) – спосіб синтаксичного зв'язку, характерний для означальних (атрибутивних) конструкцій і поширений у тюркських мовах, зустрічається також в арабській і персидській мовах. В ізафетно пов'язаній конструкції з двох іменників, де один означує інший, наявна подібність до керування і синтетичного узгодження. Наприклад, татарське словосполучення *Казан институты* (Казанський інститут) перекладається буквально: Казань – інститут – її, де суфікс *ы*, виражаючи належність третій особі, знаходиться біля означуваного іменника. У флективних мовах навпаки: показник залежності перебуває біля означувального іменника: *зошит учителя*. Має два різновиди: 1) сполучення означуваного слова з постпозитивним означенням за допомогою енклітичного показника, що походить з відносного займенника «який» (напр., тадж. *китоб-и хуб* – букв. «книга, яка гарна»); 2) поєднання двох іменників у атрибутивному вислові (напр., азерб. *дэмир гапы* – букв. метал ворота).

Ізогене́з (грецьк. *isos* – рівний, однаковий, подібний + *генез*) – еволюційний гомолог відносних перетворень.

Ізоглóса (грецьк. *isos* – рівний, однаковий, подібний + *глоса*) – лінія на географічній карті, що відбиває територіальне поширення того чи того мовного факту. Слід розрізняти: **ізофóни** – ізоглоси фонетичні; **ізолéкси** – ізоглоси лексичні; **ізосéми** – ізоглоси подібного семантичного розвитку.

Див.: ***Атлас діалектологічний; Географія лінгвістична.***

Ізодóкса (гр. *isos* – однаковий, рівний, подібний + *doxa* – думка, погляд) – лінія розмежування сфери вияву елементів духовної культури, специфічної для однієї з порівнюваних культур (за Микитою І. Толстим).

Див.: ***Теорія лакун; Лексика безеквівалентна.***

Пор.: ***Ізопрагма.***

Ізоколóн (грецьк. *isos* – рівний, однаковий, подібний +*kōlon* – член, бік) – синтаксично подібне паралельне розташування частин мовлення, словоформ і суміжних речень: *Печалі мої тривожні, радощі твої весільні* (Анатолій Яна).

Ізолéкси (грецьк. *isos* – рівний, однаковий і *lexis* – слово) – однакові в зіставлюваних мовах лексичні одиниці.

Ізолятúвні (франц. *izolyatyvny*) **мóви** – див.: ***Мови ізолятивні.***

Ізомерíя (грецьк. *isos* – рівний, однаковий, подібний +*meros* – доля, частина) – **у дискурсології** – множинність перестановок або розміщень з *n* елементів до *m.*

Ізомóрфи (грецьк. *isos* – рівний, однаковий і *morphe* – вигляд, форма) – однакові в зіставлюваних мовах форми вираження певних значень, граматичних категорій тощо.

Ізоморфíзм (грецьк. *isos* – рівний, однаковий, подібний + *-морфізм*) – наявність принципової (але не вичерпної) подібності в будові різних мовних ярусів; відповідність (відношення) між об'єктами або системами об'єктів, що виражає в певному сенсі тотожність їхньої будови; збіг форми вираження певних значень, лінгвальних категорій у зіставлюваних мовах.

Пор.: ***Аломорфізм.***

Ізономíя (грецьк. *isos* – рівний, однаковий, подібний + *-онім*) – **у дискурсології** – відношення смислової тотожності між різними за формою одиницями, визначувана тотожністю їхніх дискурсивних або етнокультурних контекстів.

Див.: ***Номологія.***

Ізопрáгма (грецьк. *isos* – свій, особливий + *pragma* – справа, дія) – лінія розмежування сфери вияву матеріальної культури, специфічної для однієї з порівнювальних культур (за Микитою І. Толстим).

Див.: ***Теорія лакун; Лексика безеквівалентна.***

Пор.: ***Ізодокса.***

Ізосéми (грецьк. *isos* – рівний, однаковий і *sema* – знак) – однакові в зіставлюваних мовах семи.

Ізосемíчність / неізосемíчність (грецьк. *isos* – рівний, однаковий і *sema* – знак; прикм. від ім. *ізосемія*) – характеристика лексичних,

синтаксичних та інших одиниць за способом організації, що виявляє відповідність/невідповідність категорійного значення підкласу слів категорійному значенню виявлюваних позамовних явищ.

Ізото́пія (англ. *isotopy*), **Концепт ізотопії – у когнітивній лінгвістиці** – основний для структурної семантики Альгірдаса Греймаса. У його тлумаченні цей концепт позначає кластер надлишкових семантичних категорій, що складають основу дискурсу. Прикладами постають ізотопи часу, простору дії і руху, що характеризують дію і рух на шкалі часу. Ізотопи вказують на повторюваність класем у синтагматичному ланцюзі і гарантують однорідність висловлень у дискурсі. Цей концепт запозичено з хімії.

Ізофо́ни (грецьк. *isos* – рівний, однаковий і *phone* – звук) – однакові в зіставлюваних мовах звуки.

І́кання – збіг усіх голосних фонем, крім *[у]*, у першому переднаголошеному складі після м'яких приголосних у звукові *[и]* в російській мові: *лиса* ***[л'иса]****, леса* ***[л'иса]****, весло* ***[в'исло]****, тяну* ***[т'ину]*** та ін.

Ілеї́зм (лат. *ille*– він) – надлишкове, тавтологічне використання особового займенника третьої особи: *Ці квіти,* ***їх*** *потрібно поставити у вазу***.** Містить відтінок розмовності. Часто використовується в усному мовленні, чим створюється ефект змішування наукового і розмовного мовлення.

Іллати́в (лат. *illativus*)– різновид адитива; напрям руху всередину предмета, простору, явища: *бігти до школи, політ у космос, прийти на кухню***.**

Див.: ***Адитив.***

Ілокути́вна (прикм. від ім. *ілокуція*) **ефекти́вність мо́влення / комуніка́ції** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Ефекти́вність мо́влення / комунікації локути́вна.***

Ілокути́вна (прикм. від ім. *ілокуція*) **компете́нція** (лат. *competentia*, від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: ***Компетенція ілокутивна.***

Ілокути́вна (прикм. від ім. *ілокуція*) **си́ла** – див.: ***Сила ілокутивна.*** Див.: ***Акт ілокутивний.***

Ілокути́вна (прикм. від ім. *ілокуція*) **фу́нкція** (лат. *functio* – виконання) – див.: ***Сила ілокутивна.***

Ілокути́вне (прикм. від ім. *ілокуція*) **дієсло́во** – див.: ***Дієслово ілокутивне.***

Ілокути́вний (прикм. від ім. *ілокуція*) **акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: ***Акт ілокутивний.***

Ілоку́ція (лат. *ill*– префікс, який має посилювальне значення, вказує на рух всередину чогось, і англ.*locution*– мовний зворот) – один зі складників мовленнєвого акту, що передбачає втілення у висловлення певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлення відповідної комунікативної спрямованості; відношення мовлення до мети,

мотивів та умов здійснення комунікації; намір, мета адресанта в мовленнєвому акті; мовна дія, спрямована на досягнення комунікативного зв'язку між учасниками мовленнєвого акту.

Див.: ***Акт ілокутивний.***

Ім..., ін... (лат. *im, in*) – префікс на позначення заперечення, відсутності чогось або проникнення в щось: *імпресіонізм, імплантація, інперсональний* та ін.

Імбрика́ція (лат. *imbricatio* – повтор) – повтор однакової семи або сем у групах поєднуваних слів, що забезпечує семантичну зв'язність тексту.

Імена́ особо́ві (варвари́зми) – імена типу *Інеса, Ізольда, Еміль, Анжеліка*, поєднуючись зі специфічно українськими іменами, прізвищами, містять відтінок претензійності.

Імена́ поети́чні умо́вні – придумані поетом імена людей – персонажів поезії.

Іменни́й при́судок – див.: ***Присудок іменний.***

Іменни́й уя́влення – див.: ***Уявлення іменний.***

Име́нник (лат. *substantivum*) – самостійна (повнозначна) частина мови, що має категорійне значення предметності, виражене класифікаційними категоріями роду й істоти / неістоти, словозмінними категоріями числа і відмінка, синтаксичними властивостями (первинна функція – підмета і додатка) та власними словотвірними суфіксами. Загальнокатегорійне значення предметності відрізняється від лексичного значення "предмет", тому що багато іменників не мають лексичного значення предметності (*крик, вибух, прозорість, синь, турбота* і под.). І. може позначати й образ предмета, і стан, і дію, й ознаку, характеризуючись категорійною ознакою І. Усе це зумовлює можливість його застосування в текстах різних стилів.

Розмежовують: 1) **име́нники збі́рні** (*студенство, молодь* і под. (див.: ***Іменники збірні***)); 2) **име́нники речови́нні** (*жито, овес, пшениця, борошно, олива* та ін. (див.: ***Іменники речовинні***)); 3) **име́нники абстра́ктні** (*відважність, мудрість, сміх, противага, радість* і т. ін. (див.: ***Іменники абстрактні***)). За відношенням до семантики істоти / неістоти диференціюють: **име́нники – на́зви істо́т** (*людина, син, брат, сват, ведмідь, лев, короп, жук* і под.) та **име́нники – на́зви неісто́т** (*будинок, парта, вікно, університет, кав»ярня, поле, море* тощо). Наявні також **име́нники – вла́сні на́зви** (*Василь, Петро, Марія, Київ, Карпати, Дніпро* і т.ін. (див.: ***Іменники – власні назви***)) та **име́нники – зага́льні на́зви** (*стіл, кран, шафа, відро* і под. (див.: ***Іменники загальні (апелятиви)***)).

Име́нник з *як* тавтологі́чний – повтор іменника з елементом ***як*** посилює відтінок невимушеності й заперечення на негативну оцінку співрозмовника: *Вулиця* ***як*** *вулиця; Дівчина* ***як*** *дівчина; Зарплата* ***як*** *зарплата*.

Име́нники абстра́ктні (лат. *abstrabere* – відволікати) – іменники на позначення дій, властивостей, якостей, явищ відзосереджено від діяча

або носія ознаки. Характерними ознаками виступають: нерахованість, відсутність форм числа, несполучуваність з кількісними числівниками: *біг, хода, синь, юнь, зелень, боротьба, щирість, буття, відвага, радість, милість, горе, сум, печаль* і под.).

Пор.: ***Іменники конкретні.***

Іме́нники апелятѝвні (прикм. від ім. *апелятив*) – див.: ***Іменники загальні.***

Іме́нники – вла́сні на́зви (на́зви вла́сні) – іменники, що виділяють предмет чи явище із однотипних і дають йому власну, індивідуальну назву (*ріка Гайчур, село Варварівка, місто Гуляйполе, автор Гончар*). Те саме, що пропріальні іменники. Розмежовують іменники – власні назви **у вузькому значенні** – власні імена людей тварин, географічні та астрономічні назви; **у широкому значенні** – усі власні назви, до названих додаються й назви друкованих видань, установ, закладів, організацій, фірм тощо (такі назви можуть містити два, три і більше слів, пор.: *Київський національний університету імені Тараса Шевченка; Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, Київський національний університет «Київська політехніка», Львівський національний університет «Львівська політехніка»* та ін.). Є дев'ять розрядів власних назв: 1) **антропо́німи** – імена, по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми людей: *Іван Котляревський, Леся Українка, Марко Вовчок, Микола Хвильовий* та ін.; 2) **топо́німи** – назви місцевостей (у свою чергу поділяються на під розряди – назви людських поселень, гір, водних просторів, пасовиськ, лісів та ін.: *Святошине, Карпати, Дніпро, Південний Буг, Кам'янець-Подільська височина* тощо; 3) **зоо́німи** – клички тварин: *корова **Лиска**, кіт **Мурчик**, пес **Рекс*** і т. ін.; 4) **космо́німи** – назви небесних тіл – планет, зірок, сузір»їв, комет: *Венера, Нептун, Юпітер, Місяць, комета Галея* і под.; 5) **ерго́німи** – назви об'єднань людей за спільністю праці: *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, фірма «Дніпро», Криворізький металургійний комбінат* тощо; 6) **хроно́німи** – назви часових проміжків, подій, битв: *Жовті води, Руїна* і под.; 7) **хрематѐо́німи** – назви одиничних об'єктів, що переміщуються у просторі: *станція «Салют», човен «Сагайдачний»* і т. ін.; 8) **тео́німи** – назви богів, демонів, міфічних істот: *Ісус Христос, Всевишній, Сварог, Перун, Даждьбог* та ін.; 9) **ідео́німи** – назви одиничних об'єктів духовної культури: *Біблія, Коран, «Заповіт», «Роксолана», «Собор»* тощо.

Див. також: ***Іменники загальні.***

Іме́нники дискре́тні (лат. *discretus*– відокремлений, відособлений) – див.: ***Іменники предметні.***

Іме́нники зага́льні (апелятѝви) – іменники (власне-іменники), що об'єднують поняття в єдиний розряд, клас і дають їм спільну назву (*ржа, село, місто, машина, автор*). Те саме, що **апелятивні іменники.**

Див. також: ***Іменники – власні назви (назви власні).***

Іме́нники займенніко́ві – займенникові слова, що вказують на предмет і у структурі речення виконують формально-синтаксичні функції підмета і сильнокерованого другорядного члена і семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя і под. (*він, вона, воно, вони, хто, що, хтось, щось* та ін.).

Іме́нники збі́рні – іменники, що виражають неозначену множину (сукупність) предметів або осіб як єдине неподільне ціле (*студентство, людство, мушва, біднота, малинник* і под.).

Див. також: ***Іменники одиничні.***

Іме́нники-конденса́ти (лат. *condensatum* – згущене) – заступлення субстантивного словосполучення іменником, утвореним від основи його залежного слова: *районка* (районна бібліотека), *історичка* (учителька історії). Містять відтінок розмовності, інколи із забарвленням вульгарності.

Іме́нники конкре́тні – іменники, у яких типізується лише конкретне уявленняпро предмет: *парта, стіл, дерево, дуб, клен, явір, ніж, ручка, ложка, шкарпетка* і под.

Пор.: ***Іменники абстрактні.***

Іме́нники невідмі́нювані – іменники, що не змінюються за відмінками і числами. Граматичні ознаки І.н. наявні тільки у сполученні з іншими словами у словосполученні або в реченні. Кінцеві звуки (інколи їх називають фіналями) містять чотирнадцять омонімічних форм, пор.: *просторе* ***фойє*** (*просторого* ***фойє****, просторому* ***фойє*** і под. / *просторі* ***фойє****, просторих* ***фойє*** та ін.), *смачний* ***олександроулі****, красива* ***ебосі****, запальний* ***шимі****; маленький* ***поні*** */ маленька* ***поні*** */ маленьке* ***поні*** і *маленькі* ***поні*** (де омонімія охоплює також і форми граматичного роду) і т. ін.

Іме́нники недискре́тні – див.: ***Іменники речовинні.***

Іме́нники одини́чні (**сингулятиви**) – конкретні іменники, що називають один предмет чи особу, виділювані із загальної маси або сукупності однорідних предметів; можуть містити у своїй структурі суфікси типу *-ин-*, *-ин-*а, *-инк-*а, *-иночк-*а: *стеблина, хлібина, кукурудзинка, пшонинка, квасолиночка* і под. Те саме, що **сингулятиви.**

Пор.: ***Іменники збірні.***

Іме́нники предме́тні – іменники на позначення об'єктів, реалій, що піддаються обчисленню: *стіл, кран; парта; дошка; відро, озеро* і под. Те саме, що **дискретні іменники.**

Див.: ***Іменники речовинні.***

Іме́нники пропрі́альні (лат. *proprius* – власний, особливий) – див.: ***Іменники-власні назви (назви власні).***

Іме́нники речови́нні – іменники, що означають однорідні за складом речовини, матеріали, які зберігають властивості цілого та які можна лише виміряти, а не порахувати. Те саме, що **недискретні іменники**: *борошно, масло, молоко, олія, олива, паста* і т. ін.

Див. також: ***Іменники предметні.***

Іме́нники синоні́мічні подво́єні – поєднання іменників тотожного змісту для підсилення звучання. Містять фольклорний відтінок: *правда-істина; шлях-дорога* тощо.

Іменні́ (субстанти́вні) односкла́дні ре́чення – див.: ***Речення односкладні іменні (субстантивні)***.

І́мідж (англ. *image* – образ) (у спілкуванні) – 1) образ, уявлення, що асоціативно наділяє учасника комунікації додатковими цінностями, які не завжди мають підстави в його реальних якостях, але є значущими для того, хто спілкується з цим учасником; 2) образ ділової людини, уявлення інших про неї, часто створюване цілеспрямовано; 3) образ фірми, товарів, послуг, який забезпечує становище на ринку.

Іміджоло́гія (англ. *image* – образ + *-логія*) – наука, що вивчає проблеми формування й створення в суспільній свідомості образів суспільних інститутів (держави, політичних партій, організацій, установ) та окремих політичних лідерів, розробляє сукупність прийомів, технологій і засобів формування в суспільній свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики.

Іміта́ція (лат. *imitatio* – наслідування, переймання) – 1) стилістичний прийом, завдяки якому створюється повна ілюзія чиєїсь манери мовлення або письма; 2) **у лінгводидактиці** – повторення звуків, звукових рядів, слів, фраз для напрацювання відповідних навичок.

Імперати́в (лат. *imperativus* – владний) – 1) наказовий спосіб дієслова що поєднує в собі вираження бажання і вираження спонукання. У загальному плані дієслівна парадигма імператива охоплює: 1) гортативи; 2) юсиви; 3) прохібітив; 2) категоричний імператив в ідеалістичній етиці німецького філософа Імануїла Канта, безумовне моральне веління, яке нібито властиве розуму, вічне й незмінне, що становить основу моралі; 3) *перен.* веління, настійна вимога.

Імперати́в (лат. *imperativus* – владний) **з пі́дметом** – поєднання форми імператива з підметом у називному відмінку і містить відтінок пом'якшення спонукання: *Ти його не слухай; приходь ти завтра до нас*; поєднання імператива з формою кличного відмінка: *Миколо, згадай усе пережите і прожите нами* (Анатолій Яна).

Імперати́в (лат. *imperativus* – владний) **у зна́ченні мину́лого ча́су** – форма наказового способу 2-ої особи однини на позначення несподіваної дії у минулому (від дієслів доконаного виду): *Він і придумай мовити…; А хлопець і прийди на цей час додому*. Використовується в розмовному стилі, привносить відтінок безпосередності. Очевидно, що генезисно пов'язанийіз формою третьої особи однини аориста.

Імперфе́кт (лат. *imperfectum* – недоконаний (час)) – в окремих мовах минулий час дієслова, що виражає тривалість і незавершеність дії, пор. відповідні форми німецької мови та ін.

Імперфекти́в (лат. *imperfectum* – недоконаний (час) + *-ив*) – те саме, що **недоко́наний вид.**

Імперфекти́вна (лат. *imperativus* – владний) **фу́нкція** (лат. *functio* – виконання) **дієсло́в недоко́наного ви́ду** – див.: ***Функція дієслів доконаного виду імперативна.***

Див.: ***Вид недоконаний.***

Імплікати́вна (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) **реалізáція грамéм** (грецьк. *hrамema (γραμμη)* – риска, абрис, мета) – див.: ***Реалізація грамем імплікативна.***

Імплікату́ра (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) **(розмо́вна / конверсаці́йна / комунікати́вна)** – прихований смисл, що виявляє адресат із контексту спілкування; різновид імплікації, що корелює з логічною зв'язкою «*якщо ... то*»; прихована інформація умовисновку, що опосередковує перехід від одного висловлення до іншого за відсутності їхнього експліцитного зв'язку; імпліцитний смисл висловлення як результат прагматичної імплікації; значення адресанта, що відрізняється від значення вимовленого ним речення контекстуально смисловим «навантаженням». Імпліцитний характер такого смислу ставить перед адресатом завдання відслідкувати імлікатуру, тобто визначити, не що адресант сказав (has said), а що він мав на увазі (has meant / implicated). Розмовні імплікатури породжувані за недотримання адресантом Принципу Кооперації (див.: ***Принцип Кооперації***), його постулатів кількості (див.: ***Постулат Кількості***), якості (див.: ***Постулат Якості***), відношення (див.: ***Постулат Відношення***) і способу (див.: ***Постулат Способу***). Вони можуть поставати внаслідок навмисного порушення / «експлуатації» постулатів.

Імплікату́ри (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) **конвенці́йні** (лаг. *conventio* – згода, угода; прикм. від ім. *конвенція*) – прагматичні компоненти висловлення, його змістової частинами, що безпосередньо пов'язані зі значенням слів та словосполук, їхніми конотаціями, логічно не встановлювані.

Імплікату́ри (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) **конверсаці́йні** (лат. *conversatio*– обходження, спілкування) – прагматичні компоненти змісту висловлення, основою яких постають фонові знання, правила спілкування й інші чинники комунікативної ситуації і встановлюються з контексту спілкування.

Імплікату́ри (лат. *implico* – тісно зв»язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* – плетіння) **мовленні́євого спілкува́ння** (**імплікату́ри ди́скурсу**) – прагматичні компоненти змісту повідомлення, мовленнєвого акту, мовленнєвого жанру, дискурсу, що встановлювані адресатом з контексту спілкування завдяки знанню комунікативних принципів, максим, постулатів і конвенцій спілкування;прагматичні компоненти змісту повідомлень, які містять приховане значення, підтекст, за допомогою якого

висловлювання використовуються, щоб передати більше, ніж вони дослівно означають, та які виводяться адресатом з контексту мовленнєвої ситуації шляхом припущень завдяки знанню комунікативних постулатів і правил кооперативного принципу спілкування.

Див.: ***Акт комунікативний; Адресант; Адресат; Постулати спілкування; Максимуми спілкування***.

Пор.: ***Імплікації мовленнєвого спілкування***.

Імпліка́**ції** (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* – плетіння) **мовленн**є́**вого спілкува́ння (ди́скурсу)** – логічна операція, основне призначення якої полягає в пов'язуванні двох висловлень в одне складне ціле, у мові здебільшого передавана сполучником *«якщо..., то...»*, пор.: ***Якщо*** *осінні уже заявили про себе після весняних дощів,* ***то*** *з яровими ситуація виглядає набагато складнішою* (Україна молода. – 2006. – 24 травня).

Див.: ***Акт комунікативний; Постулати спілкування; Максими спілкування***.

Пор.: ***Імплікатури мовленнєвого спілкування***.

Імпліка́**ція** (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication*, від лат. *implicamentum* – плетіння) – **у логіці, семантиці** – відношення між двома висловленнями – антецедентом (попереднім) і консеквентом (наступним), за якого консеквент постає як результат логічного висновку (інференції) з антецедента. Увага ж зосереджувана на співвідношенні істинних значень обох висловлень. Імплікатура витлумачувана як прагматична, або контекстуальна, імплікація (мовлене + чинники контексту → імлікватура). Істинні оцінки в прагматиці не завжди беруться до відома; імплікацію можна розглядати в таких вимірах: 1) **у семантиці** – сприйняття слухачем/читачем текстової інформації, яка безпосередньо не зумовлена значенням компонентів висловлення (і ширше – складників тексту); логічна операція зв'язування двох висловлень за допомогою логічної зв'язки, що репрезентована в нормативному вимірі сполучником *якщо... то*. Перший елемент такої сполуки (що вводиться сполучником *якщо*) називається *антецедентом,* другий (після сполучника *то*) – *консеквентом*; 2) **у логіці** – логічна операція, за допомогою якої з двох висловлень утворюється умовне висловлення за схемою: *Якщо..., то*; 3) **у стилістиці**: те, що мається на увазі, недостатнє, низьке вираження якої-небудь думки мовними засобами; 4) **у психолінгвістиці** – приховування інформації, пов'язане з тим, що одне повідомлення містить інше завдяки асоціативності мовних одиниць і їхній здатності до набуття додаткових смислів.

Пор. ***Натяк; Емфаза; Мова езопова; Екивок.***

Імпліци́тний (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) – невиражений, той, що мається на прикметі, нерозгорнутий. **Констру́кція імпліци́тна. Зна́чення імпліци́тне**.

Пор.: ***Експліцитний***.

Імпліци́тний (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) **конте́кст** (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) – див.: ***Контекст імпліцитний***.

Імпліцити́ра (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння + -ура) – позначення того імпліцитного смислу, що не включений в імплікатуру, а створюваний внаслідок недостатньої інформативності вимовленого речення. Виясненню імпліцитури може сприяти, наприклад, розширення реалізованої мінімальної пропозиції: *Ця сумка завелика* [для того, щоб її взяти із собою на потяг без додаткової оплати]; *У мене немає пристойної сукні* [для ресторану] (поняття К. Баха).

Імпри́нтинг (англ. *imprinting*) – **у психолінгвістиці** – психологічний феномен запам'ятовування певної інформації під впливом зовнішнього стимулу, що ніби запускає механізми пам'яті учасників спілкування.

Ім'я́ – **у граматиці** – 1) загальна назва для іменників, прикметників і числівників, що поєднувані граматичною категорією відмінка та у цьому смислі протиставлені дієслову (як дієвідмінюваній частині мові) й прислівнику (як невідмінюваній частині мові). **Ім'я́ атрибу́тивне** – суб'єктна основа в атрибутивній функції в англійській мові. **Ім'я́ дієсло́вне відмі́нюване** – те саме, що й дієприкметник. **Ім'я́ твірне́** – іменна основа, що є ядром афіксальної деривації. **Імена́ підси́лювальні** – в арабській мові імена-додатки, що підсилюють зміст зумовлених ними слів; 2) (давньогрецьк. *ονύμα*) – особове найменування людини, що охоплює перше ім'я або ж ще кілька додаткових (наприклад, по батькові, прізвище); те саме, що йнайменування. **Ім'я́ апелятѝвне** – власне ім'я, уживане як загальне без зміни його форми. **Ім'я́ мі́сця** – сукупність власних імен, що називають країни, міста, материки й т. ін. **Ім'я́ по́вне** – нескорочене, незменшувальне особове ім'я (у 1 знач.). **Ім'я́ вла́сне** – слово або словосполучення, специфічним призначенням якого є позначення індивідуальних предметів безвідносно щодо їхніх ознак, тобто без установлення відповідності між властивостями позначуваного предмета й тим значенням, що має певне слово або словосполучення. **Ім'я́ вла́сне складне́** – ідіоматичне словосполучення, що виступає у функції власного імені. **Фо́рма іменна́ зме́ншувальна** – скорочена й видозмінена форма повного імені, що вживається при звертанні до дитини або при інтимному, фамільярному й т. ін. звертанні до дорослого. **Фо́рма іменна́ зме́ншувально-пестли́ва** – похідне від зменшувальної форми імені, утворене за допомогою гіпокористичного суфікса й уживане як ласкаве, емоційно забарвлене звертання; 3) те саме, що й **іменник** (в українській, білоруській, російській мові). **Ім'я́ значу́ще** – власне ім'я (особове ім'я, прізвище) персонажа художнього твору, внутрішня форма якого сприяє його характеристиці і створенню його образу (як один із прийомів створення образу), пор. *Голохвастов* у комедії «За двома зайцями» Михайла Старицького – натяк на те, що персонаж без кінця хвалиться, хоча сам «голий», тобто не має ні копійки за душею; **у логіці** – мовний знак, що

називає індивідуальний предмет (власне ім’) або будь-який предмет з певного класу (загальне ім’я); **у риториці** – один із топів визначення, що виражає сутність іменованого предмета, що співвідноситься з предметом умовно; ім’я містить розуміння й оцінку предмета думки, постаючи ‘знаряддям розбору і повчання’.

Ім’я́ абревійо́ване – форма власного імені, що постала внаслідок поєднання тих чи тих елементів кількох слів (онімів та апелятивів. Це можуть бути особове власне ім’я, топонім, оказіональне ім’я. Абревійованими особовими власними іменами є такі, що утворені з довільно взятих початкових елементів апелятивного або синонімічного словосполучення / окремих імен через їхнє поєднання: *Ліна ← Ліга Націй; Рената ← революція + наука + труд*. Абревійованими топонімними іменами виступають такі, що утворені через складання початкових складів слів імені – словосполучення: *Донбас ← Донецький (вугільний) басейн; Уралмаш ← Уральський машинобудівний (завод)*. Абревійованим оказіональним ім’ям є такі, що утворюються для обігрування певної ситуації або з іншою метою: *МихМих ← Михайло Михайлович, ВП ← Володимир Павлович, МихМик ← Михайло Миколайович* та ін.

Ім’я́ адаптó́ване – іншомовне власне ім’я, прилаштоване до іншої мови за тривалого його використання поряд з національно ядерними іменами, пор.: тюрк. *Конгурат → Кунграт → укр. Кунград*; грецьк. *Petros →* укр. *Петро*; укр. Дунай, нім. *Donau*, угор. *Duna*; укр. *Одер*, поль. *Одра*, та ін

Ім’я́ вла́сне (іме́нники вла́сні) – ім’я, що виступає індивідуальним позначенням осіб і тварин, географічних та астрономічних об’єктів, установ, закладів тощо (*Хмельницький, Рекс, Ульянівка, Велика Ведмедиця* і под.). Зазвичай, імена власні не змінюються за числами, не поєднуються з кількісними числівниками.

Ім’я́ збі́льшувальне – похідний іменник або прикметник зі значенням величини, водночас містить оцінний відтінок: *хатисько, будинище, голосище, басище* тощо.

Див. також: ***Пейоратив***.

Ім’я́ зме́ншувальне (демінутѝв) – похідний іменник або прикметник зі значенням зменшення, що містить додатковий емоційно-експресивний відтінок ласкавості (див.: ***Оцінка***). Засобом вираження такого відтінку значення в українській мові постають суфікси: ласкаво-пестливі: *гороб-**чик**, ластів-**оньк**-а, баб-**ус-еньк**-а, мат-**іночк**-а, ручен-ят-оньк-и* і под.

Ім’я́ лінгвокульту́ри (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **прецеде́нтне** (лат. *praecedens* **–** той, що йде попереду; прикм. від ім. *прецедент*) – індивідуальне ім’я, географічна чи історична назва, пов’язані або з широковідомим текстом (прецедентним текстом культури), наприклад, *Тарас Шевченко, Леся Українка, Максим Кривоніс, Залізняк,* або з прецедентною ситуацією *(Богдан Хмельницький, Переяславська рада)*. І.к.п. – особливий складний знак, у вживанні якого насамперед актуалізовано конотативні

ознаки, співвіднесені з національною (етнічною) культурою. Знання І.к.п. – необхідна умова належності особи до національно-культурного простору.

Див.: ***Мова; Адаптація (лінгво)культурна.***

Ім'я́ ситуа́ції (франц. *situation*) – мовленнєві побудови у спонтанному розмовному мовленні, коли однією лексичною одиницею позначається ситуація: *Вимкни рибу* (пор. *Вимкни конфорку, на якій стоїть сковорідка, де смажиться риба*). Інколи це зумовлює неясність мовлення: *Набрид мені цей телефон* (турбота з установки телефону). Може сприйматися як неувага до мовного вираження.

Інваріа́нт (лат. *invarians* – незмінний) – теоретичне поняття, абстрактна величина, абстрактна одиниця (абстрактна модель) мови (фонема, морфема, лексема, семема, конструкція та ін.) у відзосередженні від її конкретних мовленнєвих реалізацій.

Пор.: ***Варіант.***

Інваріа́нт (лат. *invarians* – незмінний) **грамéми** (грецьк. *hrameta (γραμμη)* – риска, абрис, мета) – у загальній морфології ім'я грамеми – це і є її «мовне» значення, інваріант, а всі інші значення – контекстні або семантичні ефекти, варіанти. Наприклад: *минулий час* – інваріант, те, у якою формою він виражений, – це варіанти; *він прийшов* – минулий час, чоловічий рід, однина; *вона прийшла* – минулий час, жіночий рід, однина.

Інваріа́нтний (лат. *invarians* – незмінний; прикм. від ім. *інваріант*) **семанти́чний** (прикм. від ім. *семантика*) **ана́ліз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: ***Аналіз семантичний інваріантний.***

Інваріа́нтно-метамо́вні (лат. *invarians* – незмінний; прикм. від ім. *інваріант*; прикм. від ім. *метамова*) **прийо́ми** – див.: ***Прийоми інваріа́нтно-метамо́вні.***

Інвекти́ва (лат. *invektiva* від *invehi* – кидатися, нападати, атакувати; *invectiveoratio* – лайлива промова нападаю) – творчий прийом, що полягає в гостро-сатиричному викритті певних осіб чи соціальних явищ, відомий ще з античної доби (ямби Артілоха, промови Демосфена, сатиричні діалоги Лукіана, епіграми Катулла та Марціала тощо). Стильові фігури інвективи спостерігаються й у Святому Письмі, у посланнях апостолів. В Україні інвектива набула розвитку в період полемічної літератури (Герасим Смотрицький, Іван Вишенський та ін.). Актуальною вона поста і в XIX ст. (Тарас Шевченка, Михайло Старицький та ін.), і в XX ст. (Іван Франко, Володимир Самійленко, Павло Тичина, Максим Рильський, Євген Маланюк, Василь Симоненко та ін.). Досить яскравим прикладом інвективи є вірш Євгена Маланюка, у якому він дає відповідь на «Посланіє…» Я.Савченка. Поета-емігранта в останньому було обізвано «Квазімодо», та М.Доленга, обуреному суворим словом правди в ліриці Є.Маланюка: *Не сперечатимусь: я син свого народу – / Сліпця відвічного, каліки і раба, / І, мабуть, таки-так, що образ Квазімодо / Із образів усіх мені б припав. / Тож хай отак: страшний, великий, незугарний / Я – лихом виплекан і викохан у тьмі, / Щоб в*

рухах дзвонаря нестримано і марно / Казився лютий гнів непримиренний мій. / Щоб в чорний час зневаг, насильства, ґвалту й муки, / Коли регоче хам над неміччю краси, – / Враз вовком кинутись, наллять залізом руки / І кров'ю ворога жагу свою вросить! / Стою в височині, в с т р і л ь ч а с т і й а м б р а з у р і, / А там внизу – юрба, де наймити, старці, / І красний Шатопер, що невідомий бурі, / Яка пала в очах, яку держу в руці.

Інвекти́вна (лат. *invektiva*, від *invehi* – кидатися, нападати, атакувати; *invectiveoratio* – лайлива промова нападаю; прикм. від ім. *інвектива*) **ле́ксика (інвекти́ви)** – див.: ***Лексика інвективна* (*інвективи*)**.

Інве́рсія (лат. *inversio* – перестановка, перевертання, переставляння) (**зворо́тний поря́док слів**) – 1) порушення усталеного, нормального порядку слів у реченні, пов'язане переважно з його *трансформацією* або з *актуальним членуванням*, для вираження тих чи тих комунікативних настанов(пор.: ***Порядок компонентів суб'єктивний***); 2) стилістична фігура, що створюється зворотним порядком слів у реченні, щоб наголосити значення інверсованих одиниць і посилити виразність мовлення; 3) одна зі стилістичних фігур поетичного мовлення, що полягає в порушенні усталеної граматичної послідовності слів у речення задля емоційно-смислового увиразнення певного вислову, пор. у В. Еллана *Умовлять серця перебої* – додаток і підмет розташовані не у відповідних синтаксичних позиціях задля акцентного виділення підмета *серця*. Інколи інверсія може поставати визначальною прикметою стильової манери митця: *Наче весни усміх перший є вірш і дівчина перша: / спомин – роса весняна, щастя забутого сон* (Богдан-Ігор Антонич).

Інве́рсія (лат. *inversio* – перестановка, перевертання, переставляння) **предикати́вна** – зміна порядку слів, коли на першому місці постає присудок-предикат, що привносить відтінок виразності: *Незрозуміла людина ви для мене!* (пор. *Ви для мене незрозуміла людина!*).

І́нгліш глоба́льний (англ. *globish* – глобальний) – статус англійської мови в офіційному спілкуванні на міжнародних форумах, конгресах тощо, роль, яку відігравали свого часу грецька, латинська мови.

І́ндекс (лат. *index* – покажчик, перелік) **дерива́ції** (лат. *derivatio* – відведення, відхилення) – відношення кількості словотвірних морфем до кількості слів.

І́ндекс (лат. *index* – покажчик, перелік) **синтети́чності** (ім. від прикм. *синтетичний*) – відношення кількості морфем до кількості слів.

Індиві́д (лат. *individuum* – неподільне, особа) – одиничний представник людського роду.

Індивідуа́льні (лат. *individuum* – неподільне, особа) **но́рми** (лат. *norma* – правило) **комунікати́вної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведі́нки** – див.: ***Норми комунікативної поведінки індивідуальні***.

Індивідуа́льно-а́вторські (лат. *individuum* – неподільне, особа + лат. *au(c)tor* – творець) **неологі́зми** (грецьк. *neos* – новий + *logos* – слово) – див.: ***Неологізми індивідуально-авторські.***

Індикати́в (лат. *indicativus (modus)*) – прямий спосіб; те саме, що **дійсний спо́сіб**.

Див.: ***Спосіб дійсний.***

Індоєвропеї́стика – розділ порівняльно-історичного мовознавства, основна увага в межах якого сконцентрована на вивченні індоєвропейських мов.

Індоєвропе́йські мови – див.: ***Мови індоєвропейські.***

Індýкція (англ. *induction* від лат. *inducere* – встановлювати, вести від *inductivus* – доступний як передумова від лат. *inductio* – збудження, наведення) – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ, узагальнення результатів окремих конкретних досліджень.

Пор.: ***Дедукція.***

Ініціа́льний (лат. *initium* – початок) **мовленні́вий акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: ***Акт мовленнєвий ініціальний.***

Ініціати́ва (франц. *initiative* від лат. *initiare* – розпочинати) **комунікати́вна** (прикм. від ім. *комунікація*) – комплексне поняття процесу міжособистісного спілкування; прагнення учасників до такого використання компонентів комунікативного акту, домінування яких забезпечило б найповніше втілення стратегій спілкування і досягнення комунікативної мети.

Ініціати́вна (франц. *initiative* від лат. *initiare* – розпочинати; прикм. від ім. *ініціатива*) **комунікáція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікація ініціативна.***

Ініціáція (лат. *initium* – початок) – увиразнення елементів у текстішляхом винесення на початок рядка, строфи, розділу, у заголовок твору.

Інклюзи́в (лат. *include* – замикати) – стилістичний прийом, де мовець виступає й від імені того, до кого говорить (вводить його в поняття «ми»).

Інклюзи́вність (лат. *include* – замикати) **у займе́нника** – грамема, що вказує на склад локуторів: чи входить до складу першої колективної особи друга, чи входить до складу другої третя особа. Можливі такі комбінації числа й інклюзивності: 1) стандартні комбінації: а) *я* і *ти, ми з тобою*; б) *я* і *ще хтось один, але не ти*; в) *я, ті хтось ще*; ґ) я й інші люди, але не ти; 2) рідкісні комбінації: а) *ти / ви* і *ще хтось, кого тут немає*; б) *ви, з ким я зараз розмовляю, і більше нікого*. Інклюзивність характерна для багатьох мов світу, поширена на Кавказі. В Австралії, Новій Гвінеї, Південній Америці та ін.

Інкорпора́ція (пізньолат. *incorporacio* – введення до свого складу; від лат. *in* – в і *corpus* – тіло) – 1) мовний лад, прикметною ознакою якого є те, що інкорпорований комплекс формально являє собою слово, але семантично, за змістом, це – речення. Інкорпорація характерна для мов північних народів; 2) спосіб синтаксичного зв'язку в полісинтетичних мовах, за якого дві або більше основи, самостійні за своїм лексичним значенням, об'єднуються в єдине синтактико-морфологічне ціле (слово-речення), напр., чув. *мыттуркупрэгын-ритыркын* «нові сіті охороняємо»; об'єднання в одну морфологічну цілісність двох і більше семантем, що являють собою рухливі компоненти з відокремленими лексичними значеннями; кількість та порядок таких компонентів щоразу зумовлені змістом висловлення, а відношення між ними відповідають відношенням синтаксичним. Так, у чукотській мові словом І. виражаються відношення, що відповідають атрибутивним (*га-нэран-тор-мэлгар-ма* – «з двома рушницями»), обставинним (*га-нэран-тор-мэлгар-ма* – «таємно відправляємось»), об'єктним (*мыт-купрэ-гынрит-ыр-кын* – «сітки охороняємо»), а також об'єктним, ускладненим атрибутивними (*мыт-купрэ-гынрит-ыр-кын* – «нові сітки охороняємо»). Такий інкорпоративний комплекс не зводиться ні до слова (вирізняється лексико-семантичним розчленуванням), ні до словосполучення (морфологічна цілісність). І. виявлювана у мовах поряд з аглютинацією (див.: ***Аглютинація***), вони щільно пов'язані між собою і взаємозумовлені. Через сильно виражений синтетизм, наявність суб'єктно-об'єктного дієвідмінювання і посесивного відмінювання слово містить усі елементи, необхідні для передавання завершеного смислу. Речення типу *Nularniaraluarnerpise*? 'Цікаво, чи правда, що ви справді збираєтесь поїхати в Нуук?'.

Якщо композиція належить до сфери словотвору, то інкорпорація – до сфери синтаксису. Хоча, з морфологічного погляду, це той самий процес. Але в першому випадку результатом постає складне слово, а в останньому – інкорпоративний комплекс, що вільно постає у мовленні і не зводиться ні до слова, ні до словосполучення. І. виступає насамперед засобом вираження атрибутивних відношень; кількість компонентів, що входять до інкорпоративного комплексу, теоретично не обмежена, пор.: *га-к,ора-ма* "з оленем", *г-арма-к,ора-ма* "із сильним оленем", *га-вэтъат-арма-к,ора-ма* "іздратівливим сильним оленем", *га-н,ыран-вэтъат-арма-к,ора-ма* "із чотирма дратівливими оленями" тощо. Атрибут інкорпорується в іменну словоформу; в дієслівну словоформу може поставати інкорпорований об'єкт. В останньому випадку він може інкорпоруватися зі всіма своїми атрибутами, пор. *мыт-к,ора-вэнрэты-ркын* "ми оленів охороняємо", *мыт-н,ыран-вэтъат-арма-к,ора-ма* "ми чотирьох дратівливих сильних оленів охороняємо". В ескімосько-алеутських мовах похідні дієслівні слова, утворені від іменних і дієслівних основ через серію різних за семантикою суфіксів, спроможні виражати значення повного речення, лексико-

семантичним ядром якого виступає тільки коренева морфема, пор.: ескімос. *ан,йан,лъа-рахки-г,а-кукут* “човен-робимо-швидко-зараз-ми” (основа − *анйак* “човен”, інші форманти слова – суфікси); алеут. *укухта-тудˆа-лъи-на-г,улаг*, “бачити навіть-не захотів-його-я” (основа – *укухта*). Інколи англійська мова виявляє приклади І.: *breastfeed* “годувати грудьми”, *babysit* “бавити дитину”. І. та композиція можуть бути нечіткими категоріями: *backstabbing*, *name-calling*, *knifemurder*.

Досить поширеною виступає І. в полісинтетичних мовах, у яких взагалі наявна тенденція до перетворення речення в слово (чукотсько-камчатські, ескімосько-алеутські та багато мовних сімей Північної Америки), пор.: айнська мова – інкорпоративний комплекс *'api-'ari* – “вогонь розпалювати”, kewe-гі – “тіло-бути високим” (високий на зріст); в абхазо-адигських мовах за надзвичайно простої системи іменника система дієслова є полісинтетичною; у кабардинському *дə-хä-уä-hä-n* “разом з кимось (чимось) змусити зайти всередину чого-небудь”. Афікси дієслів в адигейській мові можуть виражати значення суб’єкта (підмета), прямого і непрямого додатка, обставини, числа, заперечення, часу, способу, напряму, взаємності, сумісності, зворотності дії, внаслідок чого утворюється багатоморфемний дієслівний комплекс, що дорівнює за своїм значенням окремому реченню, наприклад: *уакъыдэсэгъэгущыIэжъы* “Я примушу тебе знову порозмовляти з ними”, що складається з таких морфем: *у-а-къы-дэ-сэ-гъэ-гущыIэ-жьы*, його буквальний переклад такий: “тебе (*у*) з ними (*а*) звідки (*къы*) разом (*дэ*) я (*сэ*) примушу (*гъэ*) говорити (*гущыIэн*) знову (*жьы*)”. Слід наголосити, що такі складні дієслівні комплекси порівняно з двома-трьомакомпонентними дієсловами в усному мовленні зустрічаються рідше: в абхазькій мові *s-ca-ztən* “якщо-я-пішов”; у хатській мові *taš-teta-(n-?)nuw-a* “(до будинку) нехай не увійде” (буквально “не-хай-увійде-!”); у шумерській мові *mu-n-a-b-**du(g)***“він-йому-це-сказав”, *ursang-ug-a-imeš-akeš* “герої-мертві-суть-оскільки” (оскільки герої мертві); у кетській мові *da-u:sqa-d-di* “вона мене гризе”, *da-tis-a-ʁɔ* “вона зарядить (рушницю)”.

Існують нечисленні приклади штучних полісинтетичних мов. В Іфкуїль коротка фраза *Ukššóul éyxnuf*орієнтовно перекладається як «Щось примусило групу клоунів-втікачів починати перечіплятися», або «Група клоунів починає перечіплятися під час ходи»; 2) те саме, що **полісинтети́зм** (див.: ***Полісинтетизм***). Загалом І. – це вставлення в слово низки морфем (наприклад, іменних морфем у дієслівний комплекс), характерний для полісинтетичних мов. Наявний в палеоазійських мовах і мовах північноамериканських індійців. Основи, супровідні афіксами, об’єднуються в морфологічне ціле, що називається інкорпоративним комплексом. Оскільки цей комплекс лексико-семантично розчленований, він не дорівнює ні слову, ні звичайному словосполученню. Наприклад, чукотське *ытлыгин купрэн* (батьківська сітка) – словосполучення, а *тынэранкопранты-ватыркын* (дві сітки ставлю).

Див.: ***Полісинтетизм***.

Інкультура́ція (лат. *in-, im-* – префікс заперечення + *культура* + *-ація*) – входження певної особистості, групи осіб, загалом етносу, сформованих в одній культурі, в іншу культуру: засвоєння традицій, ритуалів, цінностей, прецедентів, стереотипів мовленнєвої поведінки, властивих цій культурі.

Інофо́н (англ. *inofon*) **–** носій чужої (іноземної) мови й відповідної культури та картини світу в межах іншої культури, серед носіїв якої І. проживає; вільне володіння засобами чужої мови.

Див.: ***Мова; Мова іноземна (чужа); Картина світу мовна***.

Пор.: ***Мова рідна***.

Інституці́йний (прикм. від ім. *інституція*) **мовленне́вий акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: ***Акт мовленнєвий вторинний***.

Інструктува́ння – орієнтація на здійснення дій, рекомендація до дії. Цей тип мовлення породжений особливою цільовою настановою тексту й особливим його призначенням.

Інстру́кція (через нім. від лат. *instruktio*– настанова) – назва одного з видів мовленнєвих жанрів.

Інструме́нт (лат. *instrumentum*) – у широкому значенні – позначення предмета, за допомогою якого реалізується дія: *Хлопчик відчинив двері **ключем***; денотативна роль загально-об'єктного типу, компонент дії, що сприяє здійсненню ситуації, але на який, на відміну від об'єктива, дія протагоніста безпосередньо не спрямована.

Інструменталі́зм (лат. *instrumentum*) – **у соціолінгвістиці** – теоретичний підхід, основою якого є визнання існування етносу як факту, реальності; етнічність кваліфікують як продукт міфів, створених заради отримання влади (у такому разі етнічність – це ідеологія, яку формує еліта для активізації народних мас на боротьбу за владу); передбачає політичну активізацію і постійну маніпуляцію для створення тих чи тих соціальних (соціально-корпоративних) груп.

Інструмента́ліс (лат. *instrumentalis*) – найменування відмінка *інструмента*: *Косили хлопці сьогодні отаву справними **косами**, покоси лягали дружно і рівно* (Донеччина. – 2001. – 28 червня).

Див.: ***Інструментив / Інструментатив***.

Інструмента́льно-фонети́чні (лат. *instrumentalis*; прикм. від ім. *інструменталь*; прикм. від ім. *фонетика*) **прийо́ми** – див.: ***Прийоми інструмента́льно-фонети́чні***.

Інструменти́в / Інструментати́в (лат. *instrumentalis*) – компонент зі значенням знаряддя дії; денотативна роль інструментного типу, рухливі чи нерухливі прилади, що допомагають агенсу виконувати акціональні, інтелектуальні чи творчі дії. Такі інструменти можуть бути рухливими (предметний компонент фізичної діяльності як спеціалізований / неспеціалізований: *Василькою свою дерев'яною **шаблею** рубав усі бур'яни*

(Валер'ян Підмогильний); ***Цвяхом*** *викарбовувала дівчинка літери на камені* (Микола Трублаїні).

Інструментивом може виступати компонент інтелектуальної дії, оперуючи з яким, легко визначити параметри об'єкта інтелектуальної дії та окреслити ступінь його креативу: *Позицію синонімічного компонента легко встановити за допомогою* ***шкали семантичного диференціала****, наприклад, враховуючи* ***від'ємні й плюсові величини*** (Анатолій Яна). До інструментива належать також компоненти інтелектуально-творчої діяльності – правила, формули, закони, з опертям на які / за допомогою яких агенс визначає ті чи ті параметри об'єкта інтелектуальної дії: *Встановити* ***X за правилом: A = B, якщо B = A*** (Анатолій Кузьменко).

Інструментува́ння звукове́– добір слів з таким складом звуків, що може посилювати виразність висловлення: *У Пилипа були, Пилипа й побили***.**

Інтегра́ція (лат. *integratio* – відновлення від *integer* – цілий) – 1) інтеграція мов – процес, за якого мовні колективи починають користуватися однією мовою, відбувається об'єднання мов і діалектів. Антонім: ***Дезінтеграція***; 2) текстова категорія на позначення способу створення цілісності тексту, якому властивий лінійний і вертикальний характер.

Інтегра́ція (лат. *integratio* – відновлення від *integer* – цілий) **етнолінгвісти́чна** (прикм. від ім. *етнолінгвістика*) – тип процесів, скерованих на згуртування етносу і як результат – гомогенність його мови.

Див.: ***Етнос; Мова.***

Пор.: ***Диференціація етнолінгвістична.***

Інтегра́ція (лат. *integratio* – відновлення від *integer* – цілий) **нау́к** – об'єднання зусиль двох або більше наук для всебічного і повнішого вивчення мови, що зумовлює утворення й постання гібридних наук типу когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, нейролінгвістика, психонейролінгвістика, сугестивна лінгвістика, патопсихолінгвістика, юридична лінгвістика, судова лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, комп'ютерна лінгвістика, прикладна лінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика. Особливо активною стала інтеграція наук у двадцятому та двадцять першому століттях.

Інтегро́ване (прикм. / дієприкм. від дієслова *інтегрувати*) **країнозна́вство** – див.: ***Країнознавство інтегроване.***

Інтеле́кт (лат. *intellectus* – розуміння) – **у психолінгвістиці** – розум, мисленнєва здатність людини, система пізнавальних здібностей.

Інтеле́кт шту́чний (англ. *Artificial intelligence,* AI) – наука і технологія створення інтелектуальних систем, машин, особливо комп'ютерних програм, що безпосередньо становить одну зі сфер наукових досліджень прикладної лінгвістики. Комп'ютер використовують для розуміння і тлумачення людського інтелекту. У цьому разі важливим постає питання розмежування інтелектуального і не інтелектуального, у силу чого інтелект витлумачують у межах штучного інтелекту як обчислювальну частину здатності людини

досягати поставленої мети. Такий підхід прямо не корелює з розумінням людського інтелекту. Завданнями штучного інтелекту постає моделювання людського інтелекту для активізації та оптимального висунення перед машинами проблем, які вони спроможні розв'язати, водночас такі проблеми мотивовані належним їхнім вирішенням у сучасних технологічних і промислових сенсах. Спостережувані в людей певні здібності і методи та використання їх у системах штучного інтелекту ні в якому разі не пов'язано з прирівнюванням людини до комп'ютера. Уперше термін ***штучний інтелект*** використав Джон Маккарті (1956 рік, Дармутський університет), і цей термін, попри всю власну суперечність, постає активно використовуваним. Його суперечність мотивована тим, що у філософії відсутнє вирішення питання щодо природи і статусу людського інтелекту, не кажучи уже про комп'ютерну «розумність» (пор. гіпотези типу *тесту Т'юринга, власне-гіпотези Н'юелла–Саймона*). Об'єднавчим моментом кваліфікації інтелекту як ознаки людини і машини постає його розуміння як спроможності системи створювати під час самонавчання програми (насамперед евристичної) для розв'язання завдань відповідного класу складності і вирішувати ці завдання.

На сьогодні активними є два підходи щодо розуміння і вирізнення завдань ШІ, створення інтелектуально-інформаційних систем: а) спадний (англ. *Top-DownAI*), семіотичний – створення експертних систем, баз знань і систем логічного висновку, що імітують високоорганізовані психічні процеси мислення, міркування, мовлення, емоції, творчості тощо; б) висхідний (англ. *Bottom-UpAI*), біологічний – вивчення нейронної мережі та еволюційних обчислень, що моделюють інтелектуальну поведінку на ґрунті біологічних елементів, створення відповідних обчислювальних систем типу нейрокомп'ютер / біокомп'ютер. Останнє завдання тільки умовно можна віднести до сфери штучного інтелекту.

Історія штучного інтелекту бере свій початок у середині XX століття, коли сформувалися основні чинники його постання, до яких слід віднести: 1) постійні дискусії філософів щодо природи людини і процесу пізнання світу; 2) опрацювання нейрофізіологами і психологами низки теорій про особливості діяльності людського мозку і мислення; 3) актуалізація економістами і математиками питання формалізації знань про світ, обрахунку таких знань; 4) постання фундаменту математичної теорії обчислення – теорії алгоритмів; 5) створення перших комп'ютерів, швидкість обчислення яких була вищою ніж людська. Алан Т'юринг (1950 р., Англія) пише статтю під символічною назвою «Ми може машина мислити?», де аналізує процедуру, що уможливлює встановлення моменту адекватності «розумності» машини і людини (так званий тест Т»юринга). **Концепцію Алана Т'юринга – тесту Т'юринга** можна сформулювати так: «*Людина взаємодіє з одним комп'ютером та однією людиною. З опертям на відповіді організованих питань людина повинна визначити, з ким вона розмовляє: з людиною чи з комп'ютерною програмою. Завдання комп'ютерної програми –*

ввести людину в оману, примусивши зробити неправильний вибір». Усі учасники тесту не бачать один одного. Граничним виявом ідеї Т'юринга є те, що комп'ютер стане настільки розумним тоді, коли йому легко буде підтримувати розмову з людиною, а вона цього не помічатиме (пор. письменники-фантасти інколи висувають версії, що штучний інтелект постане тоді, коли машина відчуватиме і творитиме, матиме інтуїцію).

Не менш важливим в історії штучного інтелекту був **символьний підхід**, що максимально зактуалізувався після створення Ліпс – першої мови символьних обчислень. Символьний підхід уможливлює оперування слабкоформалізованими уявленнями та їхніми смислами, тому що в цьому разі уміння виділити суттєву інформацію максималізує досягнення оптимального шляху розв'язання задачі. Універсальність та ємність вирішуваних людиною завдань вимагає неймовірної гнучкості в методах абстрагування, що неможливе за будь-якого інженерного підходу, де дослідник обирає методи розв'язання з опертям на здібності (наявність реалізованої у вигляді проскрипцій єдину модель абстрагування і конструювання величин) швидкого розв'язання наближеної до нього певної задачі. Останнє зумовлює значні затрати в розв'язанні непрофільних завдань, у силу чого суть інтелекту зникає, розмивається в системі, тому що система повертається до максимальної сили, максимального опертя на більшість подібних задач. Основне застосування символьної логіки – це вирішення завдань з напрацювання проскрипцій. Більшість дослідників констатує неможливість навіть позначити нові труднощі засобами попередніх етапів символьних систем, не кажучи уже про їхнє вирішення і напрацювання схем вирішувати такі завдання самому комп'ютеру або тільки ідентифікувати їх з основою на попередні подібні / неподібні ситуації.

Логічний підхід у створенні систем штучного інтелекту спрямований на опрацювання експертних систем з логічними моделями баз знань з використанням мови предикатів. Навчальною моделлю систем штучного інтелекту в 1980-х роках було визначено мову і систему логічного програмування Пролог. Бази знань, записані мовою Пролог, складають набір фактів і проскрипцій логічного висновку, записаних мовою логічних предикатів. Логічна модель баз знань уможливлює запис і конкретних даних, і даних у формі фактів мовою Пролог, і узагальнених даних за допомогою правил та процедур логічного висновку, і логічних правил демінування понять, що виражають відповідні знання як конкретні та узагальнені дані. Загалом дослідження проблем штучного інтелекту в рамках логічного підходу до проектування експертних систем і проектування баз знань орієнтовано на створення, розвиток та експлуатацію інтелектуальних інформаційних систем, охоплюючи питання навчання (вища і середня школа), підготовка користувачів та розробників подібних інтелектуальних інформаційних систем.

Агентно-орієнтований підхід – ґрунтується на використанні інтелектуальних (раціональних) агентів – розглядає інтелект як обчислювальну частину (планування) здібності досягати поставленої перед інтелектуальною машиною мети. Така машина постає інтелектуальним агентом, що сприймає довкілля за допомогою датчиків, і спроможна впливати на об'єкти в довкіллі за допомогою відповідних механізмів реагування. Агентно-орієнтований підхід акцентує увагу на тих методах та алгоритмах, що допоможуть інтелектуальному агентові виживати в довкіллі за виконання відповідних завдань, що зумовлює активізацію вивчення алгоритмів пошуку шляху та ухвалення рішень.

Гібридний підхід ґрунтується на тому, що тільки синергетична комбінація нейронних та символьних моделей досягає повного спектру когнітивних та обчислювальних можливостей. Так, експертні правила умовисновків можуть генеруватися нейронними мережами, а генеративні правила постають унаслідок статистичного навчання. Прибічники цього підходу вважають, що гібридні інформаційні системи будуть спроможніші, ніж проста сума розрізнених концепцій.

Штучний інтелект напрацював певні концепції **моделювання мисленнєвих процесів**. Так, сьогодні можна виокремити **напрям моделювання міркувань**. Сьогодні це один з найпродуктивніших напрямів штучного інтелекту, у рамках якого створюються **символьні системи**, що передбачають на вході постановку завдання, а на виході його вирішення. Таке завдання вимагає чіткої формалізації, тобто надання йому математичної форми, але або немає алгоритму вирішення, або надто складне тощо. До цього напряму належать: докази теорем, теорія ігор, планування і диспетчерування, прогнозування, прийняття рішень. Важливим напрямом є також **робота з природними мовами**, що охоплює аналіз можливостей розуміння, опрацювання і генерування текстів «людською мовою». Тому цей напрям містить напрацювання концепцій машинного перекладу та їхнє практичне втілення; опрацювання методів інформаційного пошуку (тест Т'юринга безпосередньо з цим пов'язаний). Ще одним напрямом є **інженерія знань**, що поєднує завдання здобуття знань з простої інформації, їхньої систематизації і використання. Це найбільш ємна сфера пошуків з чітким виявом двох сфер – 1) сфера машинного навчання (процес самостійного набуття / здобуття знань інтелектуальною системою в процесі її роботи); 2) сфера експертних систем (програм, що використовують спеціалізовані бази знань для отримання достовірних висновків з певної проблеми). До сфери машинного навчання належить ємний клас завдань на розпізнавання образів, пор. *розпізнавання символів рукописного тексту, мовлення, аналіз текстів*. Суттєвим постає також опрацювання технологій комп'ютерного зору, що безпосередньо пов'язано з робототехнікою. Тут легко простежувані асоціації робототехніки та штучного інтелекту, їхнє інтегрування наявне у створенні інтелектуальних роботів, пор. іграшки-роботи Pleo, AIBO, QRIO.

Біологічне моделювання штучного інтелекту (квазібіологія) відрізняється від штучного інтелекту, за Джоном Маккарті, коли відправною тезою постає те, що штучні системи не повинні повторювати своєю структурою і функціонуванням структуру й перебіг наявних у ній процесів, притаманних біологічним системам. Прихильники цього вчення вважають, що феномени людської поведінки, її спроможність до навчання й адаптації постають наслідком біологічної структури та особливостей її функціонування. До цієї сфери належать: 1) **напрям нейронної мережі** (використовуються для вирішення нечітких і складних проблем типу розпізнавання геометричних фігур або категоризація об'єктів); 2) **генетичний підхід,** що ґрунтується на ідеї, що певний алгоритм може поставати ефективнішим, якщо запозичить кращі й оптимальніші характеристики в інших алгоритмів («родичів»); 3) **агентний підхід**, коли ставиться задача створення автономної програми – агента, яка взаємодіє із довкіллям.

Ще одним перспективним напрямом постає **галузь робототехніки**, яка часто асоціюється зі штучним інтелектом, у рамках якої особливо перспективним постає опрацювання іграшок-роботів *Pleo, AIBO, QRIO*. Певним відгалуженням постає **машинна творчість**, де особливо актуальними є проблеми написання комп'ютером музики, літературних творів (часто – віршів або казок), художня творчість загалом. Створення реалістичних образів широко використовується в художньому, анімаційному кіно, індустрії ігор. Додавання цієї можливості до будь-якої інтелектуальної системи уможливлює підтвердження, що саме ця система щось сприймає і щось розуміє. Додавання шуму замість недостатньої інформації або фільтрації шуму наявними в системі знаннями продукує з абстрактних знань конкретні образи, які легко сприймаються людиною, що особливо корисним є для інтуїтивних і малоцінних знань, перевірка і підтвердження яких у формальному вияві вимагає значних розумових затрат і зусиль.

Особливо актуальним сьогодні постає опрацювання програмування інтелекту в комп'ютерних іграх, нелінійному управлінні, інтелектуальних системах інформаційної безпеки. Не менш важливою постає проблема створення і розвитку інтелектуального розуму, що охоплюють загальний потік технологій сингулярності (видового стрибка, експоненційного розвитку людини), таких як інформатика, теоретична біологія, квантова теорія.

Сьогодні банки застосовують системи штучного інтелекту в страховій діяльності (актуарна математика) у грі на біржі та управлінні власністю. Методи розпізнавання образів (охоплюючи і складніші, і спеціалізовані, і нейронні мережі) широко використовують в оптичному й акустичному розпізнаванні (зокрема тексту і мовлення), медичній діагностиці, спам-фільтрах, у системах ПВО (встановлення цілі), а також для забезпечення завдань національної безпеки.

Розробники комп'ютерних ігор застосовують штучний інтелект певного ступеня напрацювання. Це утворює поняття «Ігровий штучний інтелект». Стандартними завданнями штучного інтелекту в іграх постають віднайдення шляху у двовимірному або тривимірному просторі, імітація поведінки бойової одиниці, реагування на звукові команди, розрахунок правильної економічної стратегії тощо.

До найвідоміших систем штучного інтелекту належать: 1) DeepBlue – переміг чемпіона світу з шахів. Матч Гарі Каспаров проти суперЕОМ не задовольнив і комп'ютерників, і шахістів, та й саму систему Каспаров не визнав. Згодом лінія суперкомп'ютерів IBM виявилась у проектах brute force BlueGene (молекулярне моделювання) і моделювання системи пірамідальних клітин у швейцарському центрі Blue Brai; 2) MYCIN – одна з найбільш ранніх експертних систем, що могла діагностувати невеликий перелік захворювань, здебільшого з таким самим плином, як і лікарі; 3) 20Q – проект, що ґрунтується на ідеях штучного інтелекту (мотив класичної гри «20 запитань») і набув популярності після появи в Інтернеті на сайті 20q.net; 4) розпізнавання мовлення – системи типу ViaVoice спроможні обслуговувати споживачів; 5) RoboCup – турнір, де змагаються між собою роботи за спрощеною формою футболу.

У розвитку штучного інтелекту простежувані два напрями: 1) розв'язання проблем, пов'язаних з наближенням спеціалізованих систем штучного інтелекту до людських можливостей, та їхня інтеграція, що зреалізована людською природою; 2) створення штучного розуму, що постає інтеграцією уже створених систем штучного інтелекту в єдину цілісну систему, що спроможна вирішувати проблеми людства.

Штучний інтелект пов'язаний з нейрофізіологією, епістемологією і когнітивною психологією, разом з якими утворює спільну науку – когнітологію. Особливу роль в штучному інтелекті відіграє філософія. Епістемологія – наука про знання в рамках філософії, що активно проникає звідти в інші гуманітарні науки. У штучному інтелекті актуальним постає вирішення питання про напрями репрезентації та використання здобутого знання та інформації. Продукування знань з даних – одна з базових проблем інтелектуального аналізу даних, одним зі шляхів розв'язання якої є використання процедури вербалізації нейронних мереж на ґрунті нейромережевої технології.

У комп'ютерних науках проблеми штучного інтелекту розглядають також з позицій проектування експертних систем і баз знань. Останні витлумачувало як сукупність даних і правил висновку, що допускають логічний висновок та осмислене опрацювання інформації. Загалом дослідження проблем штучного інтелекту в комп'ютерних науках спрямовано на створення, розвиток та експлуатацію інтелектуальних інформаційних систем, питання ж підготовки користувачів та розробників таких систем вирішуються фахівцями інформаційних технологій.

Зі штучним інтелектом, напрямами його напрацювань безпосередньо пов'язана низка суто філософських питань. Поява перших інтелектуальних систем безпосередньо торкнулася фундаментальних питань про людину і знання, почасти світобудову. З одного боку, вони цілком пов'язані з цією наукою, з іншого – привносять до неї певний елемент хаотичності. Сьогодні філософські проблеми створення штучного інтелекту можна диференціювати на дві групи – філософські питання до / після створення штучного інтелекту. Перша група орієнтована на те, щоб дати відповідь на питання «Що є штучним інтелектом, чи можливе його створення, і, якщо можливе, то як це зробити?», друга ж (етика штучного інтелекту) цілком підпорядкована питанню: «Які наслідки створення штучного інтелекту для людства?». У цьому руслі течія трансгуманізму вважає створення штучного інтелекту одним з найважливіших завдань людства. З-поміж дослідників штучного інтелекту досі немає домінувального погляду на критерії інтелектуальності, систематизацію вирішуваних завдань і мети, немає навіть чіткого визначення науки. Наявні різні погляди щодо того, кого вважати інтелектом. Аналітичний підхід передбачає аналіз вищої нервової діяльності людини до найнижчого, неподільного рівня (функції вищої нервової діяльності, елементарна реакція на зовнішні подразники (стимули), подразнення синапсів сукупності пов'язаних функцією нейронів) та адекватне відтворення цих функцій. Інколи інтелектом вважають здатність раціонально, мотивовано обирати за умови недостатньої інформації, тобто інтелектуальною вважають ту програму діяльності (не обов'язково реалізована на сучасних ЕОМ), що спроможна вибирати з відповідної множинності альтернатив, наприклад, куди йти в ситуації типу «ліворуч підеш…», «праворуч підеш…», «прямо підеш…». Залишається дискусійним у філософії штучного інтелекту питання щодо можливості мислення творіння людських рук. Питання «Чи може машина мислити?», що стало поштовхом у створенні науки про моделювання людського розуму, сформулював Алан Т'юринг (1950 р.), і відповідь на нього диференціює дві гіпотези – **гіпотезу сильного штучного інтелекту** і **гіпотезу слабкого штучного інтелекту.** Термін **сильний штучний інтелект** запровадив Джон Сьорл, наголошуючи, що така програма буде не просто моделлю розуму, вона в реальному сенсі слова сама і буде розумом, у тому самому сенсі, за яким людський розум – це розум. Прихильники **гіпотези слабкого штучного інтелекту** розглядають програми лише як інструмент, що уможливлює розв'язання тих чи тих задач, що не вимагають повного спектру людських пізнавальних здібностей. Мисленнєвий експеримент «Китайська кімната» Джона Сьорла виступає підтвердженням або аргументом на користь того, що походження тесту Т'юринга не є критерієм наявності в машини природного процесу мислення. Мислення постає процесом опрацювання наявної в пам'яті інформації: аналіз, синтез і само програмування. Подібну позицію аргументує Роджер Пенроуз, який концептуально з'ясовує неможливість отримання процесу мислення на

основі формальних схем (монографія «Новий розум короля»). Певною мірою, можна стверджувати наявність мотивованого критерію відбору найбільш ймовірних гіпотез майбутнього розвитку штучного інтелекту – це уважне вивчення розвитку в минулому, у тому числі і з'ясування причин постання цієї науки. У цьому сенсі варто ще раз глибинно проаналізувати історію появи і поступового розвитку перших нервових клітин у багатоклітинних організмів. Перші нейроподібні клітини з'явились зі звичайних клітин зовнішніх шарів первісних багатоклітинних організмів, поступово мігруючи всередину організму. Штучний інтелект (або електронна особистість) створять на ґрунті людської особистості, що подібне до процесу появи нервової клітини внаслідок трансформації звичайної клітини. Очевидно, згодом частина електронних особистостей з мільйонів / мільярдів електронних одиниць буде поступово трансформуватися в окремі структури – спеціально призначені для цього суперкомп'ютери майбутнього. Постане і «головний мозок» нашої Цивілізації – Супер Ш. і. (Суперштучний-інтелект). Творцями такого СуперШІ будуть майбутні покоління. Такий СуперШІ складатиметься з досконалих електронних особистостей (подібно до мозку будь-якої істоти, який складається з нейронів), що будуть згуртовані єдиною програмою-управлінням. Остання забезпечить СуперШІ відчуттям надособистості, а цивілізація поставатиме реальним тілом СуперШІ.

З питаннями штучного інтелекту безпосередньо корелюють і відповідні питання етики. Елізер Юдковськи (англ. Eliezer Yudkowsky) досліджує в Інституті сингулярності (SIAI) у США проблеми глобального ризику, що може створювати майбутній надлюдський штучний інтелект, якщо він не буде запрограмований на товариськість до людини. У 2004 році SIAI створив сайт AsimovLaws.com, що повинен спеціалізуватися на обговоренні етики штучного інтелекту в контексті проблем, піднятих у фільмі «Я – робот», який було випущено через два дні. На цьому сайті актуалізувалося прагнення показати, що закони роботехніки Азимова небезпечні, тому що можуть, певною мірою, спонукати до захоплення влади на Землі, наслідки чого є непередбачуваними, тому людство потребує захисту.

Досить складними постають співвідношення проблем штучного інтелекту і релігійних постулатів. Так, з-поміж прихильників авраамічних релігій наявні кілька поглядів на можливість створення штучного інтелекту. За однією з версій, мозок, діяльність якого намагаються імітувати системи, не бере участі у процесі мислення, не постає джерелом свідомості або якої-небудь іншої розумової діяльності. За іншим поглядом, мозок бере участь у процесі мислення, але як «передавач» інформації від душі. Мозок несе відповідальність за такі «прості» функції, як природні рефлекси, реакція на біль тощо. Обидві позиції наразі здебільшого не визнаються наукою, тому що поняття душі не розглядається сучасною наукою як наукова категорія. На думку буддистів, штучний інтелект можливий. Духовний лідер далай-лама

XIV не заперечує можливості існування свідомості на комп'ютерній основі. Раеліти активно підтримують напрацювання у сфері штучного інтелекту.

Активно обговорювані проблеми штучного інтелекту в науково-фантастичній літературі, де останній зображувано як силу, що намагається скинути владу людини (Айзек Азимов, Гаррі Гаррісон, Марвін Мінскі, Вернор Віндж, Станіслав Лем, Роберт Хайнлайн, Філіп К. Дік та ін.).

Інтенси́в (лат. *intensio* – напруження, посилення) – компонент, що характеризує високий або граничний вияв, повноту дії, якості, процесу; денотативна роль сирконстантного типу, характеризатор, гранична міра повноти, вичерпність дії, процесу, стану: ***Від щирого серця*** *зичу вам усього найкращого!* Інтенсив може також позначати стан, каузований інтенсивною дією, станом або відношенням (міра інтенсивності): *Степан закохався в Зосю* ***без пам'яті*** (Валер'ян Підмогильний).

Інтенси́вне (прикм. від ім. *інтенсив*) **навча́ння** – див.: ***Навчання інтенсивне.***

Інтенси́вність (ім. від прикм. *інтенсивний*) **– у прикладній лінгвістиці** – густина потоку звукової енергії. Найбільша інтенсивність звука, яку може сприймати вухо людини (межа чутності), становить 10-16 вт/см2.

Інтенси́вність (лат. *intensio* – напруження, посилення; ім. від прикм. *інтенсивний*) **мо́влення** – сила вимови звуків, слів мовних тактів, що залежить від амплітуди коливань голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання.

Інтенсіона́л (лат. *ixtensivus* – охоплювальний) – зміст поняття; ті інваріантні ознаки, що залишаються незмінними при переході від одного предмета або явища до іншого у межах класу або певного класу класів; сукупність і структура обов'язкових семантичних ознак, що пов'язані з певним лексичним значенням (поняття дедуктивно-логічного аспекту). Так, інтенсіонал наукового поняття «вода» визначуваний як найпростіша хімічна сполука водню з киснем – окис водню H_2O, що за нормальних умов є безколірним, а в шарі товщиною понад 2 см, – є блакитнуватою рідиною. На відміну від наукового поняття «вода», інтенсіонал якого зведений до вияву хімічного складу речовини, з'ясованого тільки в 1785 р., значення слова «вода» має основою узагальнення інших суттєво важливих особливостей відповідного предмета реальної дійсності, або денотата (див.: ***Денотат***) з погляду знакової природи слова. І. разом з денотатом витлумачуються в загальномовних словниках.

Пор.: ***Екстенсіонал; Значення слова сигніфікативне.***

Інтен́т-ана́ліз (лат. *intentio* – прагнення, устремління, бажання, намір + *аналіз*) – метод лінгвістичної генології, за допомогою якого встановлюють проблему спрямування мовної комунікації; полягає у вияві в дискурсі, мовленнєвих жанрах, комунікативної поведінки учасників спілкування істинних намірів (інтенцій) мовців.

Інтéнція (лат. *intentio* – прагнення, устремління, бажання, намір) – комунікативний намір адресанта (осмислений або спонтанно-інтуїтивний), задум мовця; превербальний, осмислений намір адресанта в дискурсі, що визначає внутрішню програму мовлення і спосіб його реалізації. Задум, бажання зробити що-небудь.

Інтéнція (лат. *intentio* – прагнення, устремління, бажання, намір) **комунікати́вна** (прикм. від ім. *комунікація*) – комунікативний намір (осмислений чи інтуїтивний, імпульсивний) адресанта, що визначає внутрішню потребу і програму мовлення, спосіб (тактики) її втілення в розв'язанні комунікативного завдання; категорія лінгвістичної прагматики та теорії мовленнєвих актів. І. к. охоплює ілокуцію, перлокуцію та пропозиційну настанову.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Акт мовленнєвий; Адресант.***

Інтéнція (лат. *intentio*– прагнення, устремління, бажання, намір) **тéксту** (лат. *textus*– тканина, сплетіння, з'єднання) – комунікативний намір автора, який в той чи той спосіб виражений у висловлюванні.

Інтеракта́нт (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, + *актант*) – учасник інтеракції.

Див.: ***Інтеракція.***

Інтерактúвна (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, *activis* – діяльний) **ефектúвність** (ім. від прикм. *ефективний*) **комунікáції** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Ефективність комунікації інтерактивна.***

Інтерактúвний (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, *activis* – діяльний) **блок** – див.: ***Обмін мовленнєвий.***

Інтерактúвний (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, *activis* – діяльний) **хід** – див.: ***Хід комунікативний.***

Інтерактúвність (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, і *activis* – діяльний) – категорія дискурсу й комунікації загалом, що полягає у взаємодії адресанта й адресата в конкретній ситуації за допомогою вербальних і невербальних засобів; текстово-дискурсивна категорія, репрезентована взаємодією в дискурсі адресанта й адресата на основі тексту.

Інтеракці́йна (англ. *interaction* – взаємодія від лат. *inter*- – префікс зі значенням між, поміж + *акція*) **компетéнція** (лат. *competentia*, від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: ***Компетенція інтеракційна.***

Інтеракці́йна (англ. *interaction* – взаємодія від лат. *inter*- – префікс зі значенням між, поміж + *акція*) **модéль** (франц. *modéle* від італ.*modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: ***Модель інтеракційна.***

Інтеракціоні́зм (англ. *interaction* – взаємодія від лат. *inter*- – префікс зі значенням між, поміж + *акція*) **символі́чний** (прикм. від ім. *символ*) (англ. *symbolicinteractionism*) – теоретично-методологічний напрям у межах

соціології (соціолінгвістики), культурології (лінгвокультурології) і теорії міжкультурної комунікації, у межах якого здійснюється аналіз символічних аспектів соціальної взаємодії (зокрема взаємодії вербальної). І. с. розглядає соціальну взаємодію особистостей (зокрема у процесах міжкультурної комунікації) як постійний процес створення, трансляції, обміну, зміни соціальних, етичних, естетичних тощо комунікативних смислів. Термін уперше використав Герберт Блумер, щоб схарактеризувати мікросоціологічний напрям соціальних досліджень, що ґрунтуються на ідеї, за якою «значущі символи» формують базу для соціальних зв'язків. Це визначення соціальної ситуації стало можливим завдяки використанню символів, що мають значення (слів, жестів, текстів, рисунків, піктограм тощо), що таким чином формують базу для усіх інтеракцій (повторюваних актів, зорієнтованих один на одного). Соціалізація – це процес, за допомогою якого люди адаптуються до умов свого середовища, тобто це навчені символи. У соціолінгвістиці праці зі структур та керування враження мають особливий статус (праці таких учених як Ервінг Гоффман). Цей підхід – один з теоретичних постулатів обґрунтованої теорії та етнометодології Гарольда Гарфінкеля.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Смисл комунікативний.***

Інтера́кція (англ. *interaction* – взаємодія від лат. *inter-* – префікс зі значенням між, поміж + *акція*) – взаємодія (процес взаємодії) комунікантів (взаємовпливу комунікантів) у процесах спілкування з використанням засобів мовного і позамовного кодів; передбачає перцепцію, тобто безпосереднє або опосередковане сприйняття учасників комунікації, та рух інформації. Інтеракція комунікативна виступає як спілкування, у процесі якого учасники передають один одному комунікативну роль мовця та обмінюються висловленнями. В інтеракції використовуються і звукові, і графічні мовні знаки. Можливим постає також використання як додаткових засобів також невербальних знаків (жести, міміка, поза, голосова фонація, свист, мовчання тощо). Позначення послідовності зв'язаних між собою мовленнєвих актів.

Див.: ***Спілкування; Паралінгвістика.***

Пор.: ***Перцепція; Трансакція.***

Інтера́кція (англ. *interaction* – взаємодія від лат. *inter-* – префікс зі значенням між, поміж + *акція*) **мовленне́ва** – послідовність іллокутивно зв'язаних мовленнєвих актів; взаємодія комунікантів у процесах спілкування з використанням засобів мовного коду.

Інтерва́л (лат. *intervallum* – проміжок) – величина / шкала зміни тону (підвищення або зниження), що встановлює експресивне забарвлення фрази, комунікації.

Інтервока́льний (лат. *inter-* – префікс зі значенням між, поміж + *вокальний*) **при́голосний** – див.: ***Приголосний інтервокальний.***

Інтердепенде́нція (лат. *interdepedentio*) – взаємозалежність, взаємозумовленість двох компонентів сполуки.

Інтер'єкти́в (лат. *interjectio* – вигук) – див.: ***Вигук.***

Інтер'єктива́ція (лат. *interjectio* – вигук) – перехід інших частин мови у вигуки, тобто набуття синтаксичних функцій і категорійного значення вигука: *Ось ще!; Аж-аж!* і под.

Інтер'є́кція (лат. *interjectio* – вигук) – див.: ***Парентеза.***

Інтеріориза́ція (лат. *interior* – внутрішній + *-изація*) – формування розумових дій і внутрішнього плану свідомості через засвоєння індивідом зовнішніх дій з предметами і соціальних форм спілкування.

Інтерле́кт (лат. *inter-* – між + *-лект*) – див.: ***Мова міжнаціонального спілкування; Мова-посередник.***

Інтерлінгві́стика (лат. *inter-* + *лінгвістика*) – розділ мовознавства, у межах якого розглядаються проблеми мов міжнародного спілкування, створення, статусу та функціонування різноманітних допоміжних мов (у тому числі й штучних).

Див.: ***Спілкування; Комунікація.***

Пор.: ***Етнолінгвістика.***

Інтермо́ва (лат. *inter-*– між + *мова*) / **Систе́ма** (грецьк. *systēma* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **апроксимати́вна** (грецьк. *aproksymate (προσέγγιση)*– говоріння) – сукупність мовленнєвих характеристик та відповідних для них правил (з охопленням правильних і помилкових форм), що притаманні говорінню і мовленню нерідною мовою у процесі вивчення та оволодіння нею.

Див.: ***Мовлення; Мова нерідна.***

Інтерналіза́ція (англ. *internal* – внутрішній) **соціа́льних** (лат. *socialis*) **ро́лей** (франц. *rôle*) – засвоєння соціальних ролей мовною особистістю. Типові для певного суспільства соціальні ролі сприймаються і засвоюються людиною у процесі її соціалізації. Інтернаціоналізація ролей тим чи тим індивідуумом відбувається через призму його особистого досвіду і під впливом відповідного соціального мікро- або макросередовища, до якого він належить.

Інтернаціоналіза́ція (лат. *inter-* – між + *-націоналізація*) **мо́ви** – поширеннямови за етнічні (національні) межі, унаслідок чого мова стає спільною для низки етносів і може використовуватись як засіб комунікації.

Див.: ***Мова; Соціолінгвістика, Мова етнічна.***

Пор.: ***Витіснення мови.***

Інтернаціоналі́зм / Інтернаціоналі́зми (лат. *inter* – між + *natio* – народ) – 1) **у комунікативістиці** – поняття, протиставлене націоналізму, ксенофобії. Передбачає патріотизм, повагу до свого рідного, його цінування без гіперболізації та протиставлення іншим цінностям як менш вартісним; сприяє взаєморозумінню народів і націй; 2) слова зі спільним походженням і з тим самим значенням притаманні багатьом, зокрема і неспорідненим,

мовам, називають поняття міжнародного вияву, функціонують у різних – споріднених і неспоріднених – мовах, зберігаючи близьке або спільне значення і фонетико-морфологічну будову. І. здебільшого позначають поняття науки, техніки, медицини, економіки, мистецтва, спорту, політики. В українській мові І. переважно грецького та латинського походження, пор., наприклад: *акселерація, ангажувати, акорд, корпорація, прецедент* та ін. Джерельною базою І. постають європейські мови: англійська (*бізнес, ланч* та ін.), французька (*парфуми, карт-бланш* тощо), німецька (*штаб, шихта* і под.). Інколи зловживання такими словами і висловами надає мовленню псевдонаукового характеру, у розмовному мовленні засвідчує низький рівень культури, оскільки унеможливлює адекватне сприйняття думки.

Див.: ***Мова; Слово.***

Пор.: ***Екзотизм; Варваризм; Іншомовні вкраплення.***

Інтернéт – всесвітня інформаційна системна мережа, що використовує комп'ютерні технології для надання різної інформації у вигляді гіпертекстів.

Див. також: ***Гіпертекст.***

Інтерпеля́ція (лат. *interpellate* – переривання) – фігура, у якій автор перериває потік мовлення, щоб звернутися до слухача для ствердження або заперечення.

Інтерпози́ція (лат. *inter-* – між + *позиція*) – розташування того чи того компонента (здебільшого залежного) між частинами основного компонента, наприклад, підрядної частини всередині головної: *Лиш той пророк, **хто має серце чисте**, зла в народ і краплі не несе* (І. Кочерга). Така інтерпозиція можлива і в межах підрядної частини, яка щодо наступної виступає головною: *Там, де бродить ночі тінь, сховалася, **незважаючи на те, що сонячні промені уже пробуджували казково-світанкову тишу**, і втома, що принесена була ще днем* (А. Яна)

Інтерпози́ція (лат. *inter-* – між + *позиція*) **зале́жної предикати́вної** (прикм. від ім. *предикат*) **части́ни** – унаслідок динамічних процесів розмовного мовлення постають вторинні структури з інтерпозицією залежної предикативної частини типу *Я дуже, коли душно, швидко стомлююсь*. Справляють враження неохайності у висловленні думки, невміння її виразити належним чином.

Інтерпози́ція (лат. *inter-* – між + *позиція*) **головно́ї предикати́вної** (прикм. від ім. *предикат*) **части́ни** – процеси динамізації мовлення зумовлюють видозміну розташування предикативних частин у складнопідрядному реченні, унаслідок чого головна частина розривається підрядною предикативною: *Листів сказали, що немає для нас; Туди не знаю як йти*. Свідчить про неохайність оформлення думки.

Інтерполе́нт (лат. *interpolentio*) – **у дискурсології** – 1) синергетично породжений образ взаємодії двох сутностей як компонентів динамічної системи; 2) амфісиметрична сутність, що реалізує плавний фазовий перехід

від одного стану системи до іншої; 3) модель дискурсу, що постає структурним доповненням до калібрувальної моделі-метатипу.

Інтерполя́ція (лат. *interpolentio*) – 1) слова або форми, мимовільно вставлені у текст за переписування або редагування; **у дискурсології** – 2) процедура заповнення інтервалу (лакуни) між висловленнями дискурсу, що експліцитно забезпечує їхнє смислове узгодження; 3) плавний фазовий перехід від одного стану системи до іншого, що утворює амфісиметричну проміжну структуру (див.: ***Інтерполент***); 3) процедура взаємного підлаштування двох систем; комунікативний дискурс виступає як інтерполяція мовних свідомостей комунікантів.

Інтерпрета́нта (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво + *-анта*) – налаштованість адресата на розуміння тексту, спрямованість адресата на дискурсивну взаємодію.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) – 1) розкриття смислу отриманих результатів, встановлення змістової характеристики; включення результатів у наявні теорії, створення нової теорії, якщо отримані результати та їхні змістові характеристики не вкачаються в межі старої теорії. Сенс та цінність нових і новітніх даних постають неозначеними за умови їхнього не включення в ситему наявних знань. І. – це оцінка знань, що може виступати різною: отримані результати пов'язуються зі змістовою логікою, перекладаються формалізованою мовою. У метамові і метатеорії І. є перекладом з однієї мови на іншу, зокрема, з природної мови мовою математики; 2) когнітивний процес і одночасно результат встановлення смислу мовленнєвих і/або немовленнєвих дій, наділення їх індивідуальними смислами; переведення зрозумілого змісту тексту і його концепту в словесно-знакову форму інтерпретатором; 3) **у риториці** – використання вставного звороту або підрядної предикативної частини з модально-оцінним значенням для пояснення або оцінки змісту фрази; **у дискурсології** – дискурсивна модель, що відтворює або конструює контекст для мовного символу; може бути суто репродуктивною й імпровізаційною; у психолінгвістиці – надання смислу, значення одиницям формальної системи.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Смисл комунікативний***.

Пор.: ***Породження мовлення***.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **емпири́чна** (прикм. від ім. *емпірика*) – форма інтерпретації, за якої отримані результати та опрацьована теорія порівнюються з показаннями інших спостережень та інших експериментів зі всім наявним фактичним матеріалом.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **іманéнтна** (лат. immanens (immanentis) – властивий, притаманний) – форма інтерпретації, що практично необхідна з погляду

певної науки, зокрема, лінгвістики, тому що не може бути самостійної науки, які не властива власна інтерпретація.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **зіста́вна** – прийом зіставного методу, здійснюваний за допомогою методу паралельного вивчення, структурної інтерпретації.

Див.: ***Інтерпретація структурна.***

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **істори́чна** – одна з форм інтерпретації, що пояснює результат з погляду історичного закону, використовувана у вивченні конкретної мови, її норми.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **логі́чна** (прикм. від ім. *логіка*) – орма інтерпретації, за якої результати експерименту і відповідна теорія оцінюються з погляду суперечності, простоти, можливостей входження в простішу теорію.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **порівня́льно-істори́чна** – форма інтерпретації, що використовується у вивченні структури споріднених мов.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **пріорите́тна** (прикм. від ім. *пріоритет*) – термін лінгвістики медіатексту, що трактує, як певні ідеологічні, соціальні й культурні сили суспільства спонукають решту інтерпретувати символічні повідомлення, що формуються основними суспільними інституціями, особливо мас-медіа для збереження суспільною елітою своєї влади.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **соціологі́чна** (прикм. від ім. *соціологія*) – див.: ***Інтерпрета́ція історична.***

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **структу́рна** (прикм. від ім. *структура*) – одна з форм інтерпретації, використовувана в теоретичному описі окремих мов і типологійному вивченні мов.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **те́ксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – процес смислового «опрацювання» тексту адресатом, унаслідок чого постає система уявлень про предмет, явище тощо, описані в тексті.

Інтерпрета́ція (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) **філосо́фська** (прикм. від ім. *філософія*) – форма інтерпретації, що вимагає оцінки отриманиї результатів в опрацюваній частковій теорії з погляду загальної теорії і методу пізнання, загального процесу розвитку наукового знання, узагальнення відповідного досвіду.

Інтеррогати́в (англ. *Interrohatyv* від лат. *interrogatio* – запитувати) – тип мовленнєвого акту, у якому формулюється запит інформації (еротетив, рогатив).

Див.: ***Еротетив; Рогатив.***

Інтеррога́ція (лат. *interrogatio* – запитувати) – фігура звернення із запитаннями до аудиторії або до свого опонента.

Див.: ***Суб'єкція***.

Інтерсеміоти́чний (лат. *inter-* – між + *семіотичний*) – передача певного змісту не засобами тієї або іншої природної мови, а невербальними засобами (хореографія, інформаційно-логічні мови).

Інтерсеміоти́чність (ім. від прикм. *інтерсеміотичний*) – текстово-дискурсивна категорія, що виявляється в діалогійній взаємодії модулів комунікантів і тексту з семіотичним універсумом.

Інтерте́кст (лат. *inter-* – між + *текст*) – текст як результат стилізації; текст, що постав на ґрунті інших текстів або їхніх фрагментів у тій чи тій пізнаваній формі.

Див.: ***Інтертекстуальність***.

Інтертекстуа́льність (лат. *inter* – між, взаємно + *текстуальність*) – 1) вияв інтерсеміотичності (присутності) у тексті у вигляді включення до його тканини фрагментів або відповідних елементів інших текстів у вигляді маркованих чи немаркованих цитат, алюзій, ремінісценцій, що утворюють з відповідним авторським текстом особливе смислове ціле (див.: ***Протекст***). Виявами І. у художніх творах на мовному рівні постають: 1) заголовки та імена, що відсилають до іншого твору; 2) цитати (з атрибуцією або без атрибуції) у складі тексту; 3) алюзії, ремінісценції; 4) епіграфи; 5) переказ чужого тексту, вміщений у новий твір; 6) пародіювання іншого тексту; ритміко-синтаксичні паралелі і под., пор.: *З роками «каку-гаму-дай» перетворюється на «вірю-знаю-можемо», або на «drugs-sex-rok&rol», або на «поховайте та вставайте»* (Юрій Іздрик). Виразним прийом І. постає референцію через: 1) ім'я автора певного твору; 2) назву літературного угруповання; 3) вказівку на назву твору; 4) ім'я літературного персонажа іншого твору; 2) одне з провідних понять текстології, що артикулює феномен взаємодії тексту з семіотичним культурним середовищем як інтеріоризацію зовнішнього; 3) прозоро відчутне копіювання чужих стильових особливостей і норм (стилізація).

Пор.: ***Протекст***.

Інтерфере́нція (лат. *inter* – між, взаємно і *ferio* (*ferens, ferentis*)) – торкаюся, ударяю) – перенесення особливостей однієї мови на іншу, зумовлене різними мовними контактами; **у соціолінгвістиці, комунікативістиці** – взаємодія мовних систем, мовленнєвих механізмів у різних типах контактів, особливо в умовах двомовності, вплив системи рідної мови на мову, що вивчається, у процесах оволодіння нею. Виявляється у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної. І. може бути міжмовною і внутрішньомовною.

Див.: ***Спілкування; Взаємодія мов; Мова рідна; Мова чужа***.

Пор.: ***Перемикання кодів у спілкуванні***.

Інтерфере́нція (лат. *inter* – між, взаємно і *ferio* (*ferens, ferentis*)) **і́ншого сти́лю** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos*– загострена паличка для письма) – негативний вплив на стиль, за якого в межах продукування мовлення, норм та одиниць одного стилю наявне витворення іншого стилю, що зумовлює стильову невідповідність, стилістичні помилки: *Дифтерія набуває характеру епідемії* (розмовне мовлення); *Переконливо прошу вас надіслати мені книги…* (неофіційна телеграма до знайомого). Книжно-писемні стилі часто негативно впливають на розмовно-побутове мовлення недостатньо освічених людей; ораторський виступ інколи погіршується під впливом норм розмовного або наукового мовлення, якщо мовець-суб'єкт більше звик займатися наукою, ніж ораторськими виступами. Стилі розвиваються за багатьма аспектами завдяки інтерференції. Вплив стилю одного письменника або певного діяча на стиль іншого письменника або будь-якої людини – також є стилістичною інтерференцією.

Інтерфере́нція (лат. *inter* – між, взаємно і *ferio* (*ferens, ferentis*) **рі́дної мо́ви** – негативний вплив рідної мови на нерідну, унаслідок перенесення з рідної мови в мовлення нерідною мовою тих моделей та інших одиниць, що не мають прямих (однозначних) відповідників у нерідній мові, пор. *Ми запропонували спротив* (у мовленні англійця; пор. англ.*toofferresistance*); *Я не знаю, якщо я зможу прийти в четвер* (з мовлення франкомовного студента) замість *Я не знаю, чи зможу я прийти в четвер*.

Інтерфере́нція (лат. *inter* – між, взаємно і *ferio* (*ferens, ferentis*) **стилісти́чна** (прикм. від ім. *стилістика*) – див.: ***Інтерференція іншого стилю***.

І́нтерфікс (лат. *inter* – між, взаємно та *fixus* – прикріплений, вставлений) (**морфе́ма сполу́чувальна**) – службова морфема, афікс, позбавлені значення, що розташовується між двома коренями складного слова або кореня і суфікса у тому разі, коли їхнє поєднання постає ускладненим із суто морфонологічних причин (напр.: *пар**о**тяг, залі**з о**бетон* та ін.). І. – це 1) міжморфемні прокладки, що мають з'єднувальну функцію у структурі слова; 2) з'єднувальні голосні *о, е*. у структурі складних слів, що виконують функцію, аналогійну функції суфіксів і префіксів.

Інтерфіксса́ція (лат. *inter* – між, взаємно та *fixus* – прикріплений) (**наро́щування осно́в**) – поява сполучних морфем на межі сполучення морфем (див.: ***Інтерфікс***) та на межі твірної основи та афікса у процесі словотворення: *Десна – деся**н**ський* та ін.

Див. також: ***Слово твірне***.

Інтимізса́ція (лат. *intimus* – задушевний) **мо́влення** – мовні засоби і прийоми, що передають настрій мовця, наближають автора до читача як до співрозмовника; стилістичний прийом у художньому мовленні, коли автор прагне увійти у ближчий комунікативний контакт з читачем, робить його співрозмовником, звертається до нього, пояснюючи йому свої переживання, думки і запрошуючи стежити за оповіддю: *А ти, мій читачу, йди разом з*

нами (Петро Лазорський). Активізує оповідь, опис або переживання, активізує позитивне ставлення читача до особистості автора й до того, про що він пише.

Інтолера́нтність (лат. *in-, im-* – префікс заперечення + *tolerantia* – терпимість) **міжкульту́рна** – відсутність терпимості, нерозуміння або несприйняття відмінностей у комунікативній поведінці іншого учасника (учасників) міжкультурної комунікації, викликаних їхньою приналежністю до іншої культури.

Див.: ***Спілкування; Комунікація; Комунікація міжкультурна***.

Пор.: ***Толерантність міжкультурна.***

Інтонаці́йна (лат. *intonare* – голосно вимовляти) **констру́кція** (лат. *constructio*) – див.: ***Конструкція інтонаційна.***

Інтонаці́йний (лат. *intonare* – голосно вимовляти) **центр** (лат. *centrum* від грецьк. *kentron* (циркуля) – зосередження) – див.: ***Центр інтонаційний.***

Інтона́ція (лат. *intonare* (*intono*) – голосно вимовляти) – 1) явище, що характеризує фразу, тому що І. визначає ритмо-мелодійний лад мовлення. Елементи І.: 1) мелодика мовлення; 2) наголос; 3) пауза; темп мовлення; 5) тембр голосу. Провідні елементи І. – мелодика й наголос, на них ґрунтуються інтонаційні одиниці: інтонема; 2) синтагма (такт). Інтонема (інтонаційна конструкція) – це інтонаційна модель, побудована на русі мелодики фрази. Інтонеми пов'язують інтонацію із синтаксичними конструкціями, що притаманні тій чи тій мові. Кількість інтонем обмежена. І. виражає смисл висловлення та емоції мовця. Синтагма створюється за допомогою: 1) мелодії; 2) наголосу; 3) темпу; 4) паузи після неї (Лев Щерба). Їй властиві дві функції: 1) фонетична; 2) семантична. Фонетична синтагма розчленовує фразу на такти, властиві певній мові. Це сприяє вираженню упорядкованих смислових і стилістичних відтінків. І. – це рух у процесі розгортання мовлення, його звучання, сили, темпу, розчленування мовлення паузами. Мова має "набір типових" інтонацій. І. пов'язана з виразністю мовлення, його насиченням. Інтонаційна найбільш розмаїтим і насиченим постає розмовно-побутовий стиль; 2) ритмомелодійний лад мовлення, що постає засобом вираження смислових та емоційних особливостей висловлення й виявлюваний в послідовності змін висоти тону, сили й тривалості звучання, тембру голосу; сукупність звукових просодичних характеристик (містить ритм, паузи, наголоси, мелодику, силу, висоту і тембр звуків), що забезпечує цілісну організацію живого мовлення, виділення в ньому висловлень і виступає засобом вираження їхніх синтаксичних значень та смислового, емоційно-експресивного навантаження; складники інтонації – мелодика мовлення, ритм, логічний наголос, емфатичний наголос і синтагматичний наголос, інтенсивність мовлення, темп мовлення, тембр голосу; 3) поняття фоностилістики, що характеризує ритмомелодійний аспект мовлення й виражає логіку змісту й емоційно-експресивне забарвлення (інтонація оклику, звертання, запитання, пояснення, переліку,

закінченості, розповідності, спонукання, зіставлення тощо). Кожний тип стилістичного ефекту має свою інтонацію. І. – характерна властивість речення, один із засобів вираження його граматичного оформлення, модальності, комунікативної настанови (інтонація повідомлення, запитання, спонукання, бажання), вираження синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення (інтонація зіставлення, пояснення, причиново-наслідковості і под.), особливо в безсполучниковому складному реченні (постає засобом компенсування відсутності формальних засобів вияву смислових відношень між предикативними частинами), вказівки на емоційне забарвлення (інтонація оклична) та ін.

Див.: ***Просодика.***

Інтона́ція (лат. *intonare* (*intono*) – голосно вимовляти) **мо́влення** – єдність мелодики, інтенсивності, довготи звучання, темпу мовлення, тембру, паузування. Разом з наголосом утворює просодику мовлення.

Див.: ***Просодика.***

Інтоно́граф – у прикладній лінгвістиці – прилад, за допомогою якого здійснюється вивчення мелодики та інтонації мовлення. Він схожий за будовою на осцилограф, але в ньому використовується тільки амплітудна характеристика фрази.

Інтоноло́**гія** (лат. *intonare*(*intono*) – голосно вимовляти + *-логія*) – особливий розділ суперсегментної фонології, завданням якого є виявлення тих інтонаційних засобів, що, по-перше, забезпечують у певній мові цілісність одиниці тексту, по-друге, виконують функцію зв’язку елементів відповідних одиниць, тобто предметом інтонології є аналіз фонетико-фонологічних властивостей усного тексту (за Л. Р. Зіндером).

Інтраклі́**тики** (лат. *intra* – усередині + *persona* – особа + *клітики* (грецьк. *klityky*)) – одиниці, що розташовуються всередині опорного слова, між двома морфемами. Наприклад, в іспанській мові *dar-me-á* – він мені дасть (букв. мені дати майбутній час третьої особи). В українській мові *дехто з них* прийменник *з* у цьому разі може бути інтерпретований як інтраклітик.

Інтранзити́вне (прикм. від ім. *інтранзитив*) **дієсло́во** – те саме, що **дієсло́во неперехідне́.**

Див.: ***Дієслова неперехідні.***

Інтраперсона́льна (лат. *intra* – усередині + *persona* – особа) **комуніка́ція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв’язку, брати участь, об’єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв’язок, спілкування) – див.: ***Комунікація інтраперсональна.***

Інтрове́рт (лат. *intro* – всередині і *versio* – повертати) – **у психолінгвістиці** – людина, орієнтована всередину себе, спрямована на власні внутрішні переживання. Інтроверсія постає одним із архетипних виявів колективного несвідомого. Типовий І. спокійний, стриманий,

пунктуальний, небагатослівний, сором'язливий, віддалений від усіх, крім найближчих людей, планує свої дії завчасно, дотримується в усьому порядку й контролює свої почуття. Вважають, що інтроверт – особистість вольова. І. властива поведінка з орієнтацією на комфортну одинокість, внутрішні міркування і переживання, творчість або спостереження за процесом. Інтроверт завжди обдумує те, що буде вербалізувати, і потім висловлює. Тому І. завжди вникають у суть справи. І. черпають енергію зі свого внутрішнього світу ідей, емоцій та вражень, часто консервують енергію. Зовнішній світ часто викликає неприємні відчуття, що може виявлятися в апатії. Для І. доцільно обмежувати соціальні контакти, щоб повністю не спустошуватися. Інтровертам необхідно постійно відновлювати енергію, на що повинен бути зорієнтований тип відпочинку. Інтроверт може бути прекрасним ученим, дослідником, письменником та ін.

Пор.: ***Екстраверт; Амбіверти (діаверти).***

Інтроду́кція (лат. *introductio* – введення) – короткий вступ до твору.

Інуе́ндо (лат. *innuere* – робити знак) – непрямий натяк: *У нас не тільки найбільш читаюча, але й найбільш пишуча країна у світі* (З виступу) – натяк на графоманів.

Див.: ***Фігура умовчання.***

Інфантилі́зми (лат. *infantilis* – дитячий, властивий для маленьких дітей) – короткі (двоскладові) слова, часто з повтором голосних, а також демінутиви, характерні для мовлення дітей.

Інфе́кт (лат. *infect*) – одна з дієслівних основ у латинській мові. Усі часові форми латинського дієслова утворюються від трьох основ: 1) основи інфекта; 2) основи перфекта; 3) основи супіна. Ці основи визначаються за чотирма основними формами дієслова, подані в словникц. Основу ***інфекта*** одержують, відкидаючи від неозначеної форми дієслова теперішнього часу закінчення **-re** в I, II, IV дієвідмінах, **-ĕre** у III. Наприклад: infinitīvus –*laudāre* – основа ***інфекта*** *laudā-, docēre – docē-, legĕre – leg-, audīre – audī-*. Від основи І. утворюються недоконані часи (praesens, imperfectum, futūrumI) активного і пасивного стану дійсного (praesens, futūrumI), наказового та (praesens, imperfectum) умовного способів; неозначені форми теперішнього часу, ґерундій і ґерундив. Основа перфекта утворюється відкиданням у 1-й особі однини минулого часу доконаного виду активного стану закінчення *-i,* наприклад: 1-а особа перфекта*laudāvi* – основа перфекта *laudāv-, docui – docu-, legi – leg-, audīvi – audiv-*. Від основи перфекта утворюються доконані часи (perfectum, plusquamperfectum, futūrumII) активного стану дійсного та (*perfectum, plusquamperfectum*) умовного способів, неозначена форма дієслова минулого часу активного стану (*infinitīvusperfectiactīvi*). Основу супіна визначають, відкидаючи від нього закінчення *-um*,наприклад, супін – *laudātum*– основа супіна *laudāt-,doctum – doct-, lectum – lect-, audītum – audīt-.* Від основи супіна утворюється дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану (participiumperfectipassīvi), що є частиною доконаних

часів пасивного стану, і дієприкметник майбутнього часу активного стану (participiumfutūriactīvi). Усі часи і форми, утворені від основи супіна (крім дієприкметників), аналітичні (описові).

Інферентúв – показник одного з непрямих джерел інформації, коли мовець розмірковує про ситуацію за її результатами.

Інферентúвне (прикм. від ім. *інферентив*) **знá чення** – див.: ***Значення інферентивне***.

Інферéнція (лат. *inferentio*) – відновлення прихованої інформації на ґрунті наявних у тексті даних; отримання похідних даних у процесі опрацювання інформації і сам висновок, пор., напр. з тверджень: *У селах, де нараховується більше 700 дворів і проживає не менша кількість населення, за чинним законодавством України діють сільські ради* і *У Гуті Перепільчинській також нещодавно з'явилася сільська рада, що вирішує питання облаштування села* (Україна молода. – 1999. – 12 вересня) наявний висновок: ***У Гуті Перепільчинській нараховується більше 700 дворів і проживає не менша кількість населення***.

Ін́фікс (лат. *infixus* – вставлений від *in* – ім'я́ та *fixus* – прикріплений) – афікс, вставлений всередину іншої (зазвичай кореневої) морфеми (напр., лат. *vi**n**co*). Здебільшого І. займають позицію після першого приголосного, дотримуючись таким чином принципу «найбільшої маргінальності», займаючи позицію, найближчу до межі кореня.

Інфіксáція (лат. *infixus* – вставлений) – вираження граматичного значення за допомогою морфем, вставлених у середину слова.

Інфінітúв (лат. *infinitivus* – неозначений) (**неозна́чений спóсіб, неозна́чена фóрма дієсло́ва**) – неозначена неособова іфінітивна вербоїдна форма дієслова, що називає дію або непроцесуальний стан безвідносно щодо дійсності, часу, особи, числа, роду, виражена морфологічними категоріями виду, перехідності/неперехідності, вживається в позиції усіх членів речення і структурно оформлена суфіксами *-ти, -ть (малювати, мріяти; малювать, мріять)*; іменна форма дієслова, що представляє певну дію в найбільш абстрактному вигляді, тобто безвідносно щодо категорій особи, часу, числа та способу; форма, що позначає дію саму по собі, поза зв'язком з її суб'єктом. **Інфінітúв абсолю́тний** – самостійний інфінітивний зворот з адвербіальним значенням в англійській – значення. **Інфінітúв розщéплений** – в англійській мові сполучення слів. **Інфінітúв герундíйний** – інфінітив у англійській мові, що збігається за семантико-синтаксичною функцією з герундієм. **Інфінітúв залéжний** – інфінітив, що виступає у функції присудка й у функції додаткового дієслівного члена. **Інфінітúв заступáльний** – інфінітив, що за своїм семантико-синтаксичним змістом наближається до іменника. **Інфінітúв особóвий (інфінітúв описóвий, інфінíтив історúчний, інфінітúв оповідáльний**) – інфінітив у функції присудка. **Інфінітúв незалéжний** – інфінітив у функції основного члена односкладного речення або підмета двоскладного речення. **Інфінітúв об'єкта (інфінітúв об'єктний**)

– придієслівний інфінітив, підлеглий дієслову, основа якого має спонукальне дієслова з прислівником, що розташований між приінфінітивною часткою та дієслівною словоформою. **Інфініти́в суб’є́кта (інфініти́в суб’є́ктний**) – інфінітив, що стосується тієї ж суб’єктної дії, що й підпорядковувальне його дієслово. **Інфініти́в тавтологі́чний** – інфінітив, тавтологічний щодо постпозитивної за ним особової форми дієслова. **Інфініти́ва об’єктива́ція** – див.: ***Об’єктивація інфінітива*. Акузати́в з інфініти́вом** – див.: ***Акузатив*.**

Інфініти́в (лат. *Infinitivus* – неозначений) **категори́чного нака́зу (повелі́ння)** – вживання інфінітива у функції категоричного наказу, інколи доведеного до імперативу: *Завтра усім **бути** на зборах*; ***Мовчати!***

Інфініти́в (лат. *infinitivus* – неозначений) **нерішу́чості (хита́ння)** – використання неозначеної форми дієслова у функції нерішучості, сумнівів: *Може **спробувати; Піти поспати**, чи що…*

Інфініти́в (лат. *infinitivus* – неозначений) **тавтологі́чний** – тавтологічне поєднання особового дієслова з попереднім інфінітивом: ***Допомогти** допоможе, але не безкоштовно;* ***Відремонтувати** відремонтував, але погано*. Характерний відтінок розмовно-емоційного забарвлення, відтінок незадоволення.

Інфініти́в (лат. *infinitivus* – неозначений) **тавтологі́чний** (прикм. від ім. *тавтологія*) ***з так*** – тавтологічне повторення інфінітива з відтінком розмовності, емоційності. Інколи таким способом виражається незадоволення і дратівливість, рішучість: ***Працювати так працювати; пити так пити; їхати так їхати; не читати так не читати*.**

Інфініти́в (лат. *infinitivus* – неозначений) **у зна́ченні майбу́тнього часу** – використання неозначеної форми дієслова у функції майбутнього часу дієслова: *Не **наздогнати** тобі майбутнього* (Валер’ян Поліщук).

Інфіні́ти́вне (прикм. від ім. *інфінітив*) **ре́чення** – див.: ***Речення інфінітивне.***

Інфіні́ти́вний (прикм. від ім. *інфінітив*) **пі́дмет** – див.: ***Підмет інфінітивний*.**

Інфіні́ти́вні (прикм. від ім. *інфінітив*) **односкла́дні ре́чення** – див.: ***Речення односкла́дні інфінітивні*.**

Інфо́рма конвенціоналізо́ваних / конвенці́йних (прикм. від ім. *конвенція*) **зна́ків** – ідеальна, внутрішня форма загальноприйнятого мовного знака (значення, смисл).

Інформа́нт (лат. *informatia* – пояснення, виклад + *-ант*) – природний носій мови як основне джерело лінгвістичного матеріалу, особливо для мов, що не мають стійкої літературної традиції; носій певного територіального або соціального діалекту.

Інформати́в (лат. *informatia* – пояснення, виклад + *-атив*) – тип мовленнєвого акту, за допомогою якого адресант інформує всіх учасників полілогу про ілокутивний акт, який він здійснює одночасно щодо всіх учасників комунікації; мовленнєвий акт для сторонніх учасників.

Інформати́вна (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **діалогі́йна** (прикм. від ім. *діалог*) **є́дність** – див.: ***Є́дність діалогі́йна інформативна***.

Інформати́вна (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **комунікáція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: ***Комунікація інформативна***.

Інформати́вність (ім. від прикм. *інформативний*) – насиченість інформацією, змістовність, значна кількість відомостей, знань. У взаємозв'язку «текст-аудиторія» діють три важливі чинники, що впливають на ефективність контактів із читачем, слухачем, глядачем і визначають високу інформативність тексту: *небанальність* (оригінальність відомостей, новизна інформації); *декодування* (доступність повідомлення, виразна, зрозуміла мова); *релевантність* (цінність, важливість для аудиторії поданої інформації); текстово-дискурсивна категорія, що відображає взаємодію інформаційних просторів усіх модулів дискурсу і забезпечує інформаційний баланс інтерактивності адресанта й адресатов на текстовому ґрунті.

Інформати́вність (ім. від прикм. *інформативний*) **комунікáції** (лат. *communicatio* – зв'язок) – категорія дискурсу, що відображає взаємодію інформаційних просторів усіх складників дискурсу і збагачує когнітивні бази його учасників.

Інформáтика (лат. *informatia* – пояснення, виклад + *-ика*) – наука про типи інформації, способи, засоби її створення, процеси обміну інформацією у природі, техніці й суспільстві.

Інформáції (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **надлишкóвість** – різниця між граничною можливістю коду і середнім обсягом передаваної інформації.

Інформаці́йна (прикм. від ім. *інформація*) **метá** – див.: ***Мета інформаційна***.

Інформаці́йний (прикм. від ім. *інформація*) **тезáурус** (грецьк. *thésaurós*– запас, скарб) – те саме, що **ментáльний лексикóн.**

Див.: ***Лексикон ментальний***.

Інформаці́йно-пошукóва мóва – див.: ***Мова інформаційно-пошукова***.

Інформаці́йно-пошукóвий тезáурус (грецьк. *thésaurós* – запас, скарб) – те саме, що **тезáурус** (3).

Див.: ***Тезаурус***.

Інформáція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – 1) повідомлення про факти, події, процеси, що оформлені й передаються мовними, позамовними та паралінгвальними засобами з використанням різних каналів комунікації від адресанта до адресата; пов'язувана зі значенням і смислом одиниць і категорій мовної системи; повідомлення про яку-небудь подію, чиюсь діяльність тощо у відповідному мовному оформленні;

2) **у комунікативній лінгвістиці** – відомості, що є об’єктом зберігання, нагромадження, опрацювання та передавання (поширення);
3) **у психолінгвістиці** – відомості, що передаються усно, письмово або іншим способом (зокрема обмін відомостями між людьми, машинами, людиною і машиною; передача ознак клітинами, організмами).

Див.: ***Комунікація; Значення; Смисл.***

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **дескрипти́вна** (лат. *descriptio* – опис, описування) – інформація, у якій описано й подано аудиторії повну картину події, явища. Наявність у текстах описових відомостей є основою для всіх наступних дій автора.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **експліци́тна** (лат. *explicatio* **–** пояснення, тлумачення) – явний, виражений смисл, що прямо сприймається комунікантами зі значень складників мовного коду.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **імпліци́тна** (лат. *implicatio* – сплетення, переплетення) – смисл, що неявно, непрямо встановлюваний комунікантами зі значень тих чи тих одиниць мовного коду під впливом відповідних умов спілкування.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **змісто́во-концептуа́льна** – індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, що описані засобами попереднього типу інформації, задум автора, його інтенція, сприймання читачем причиново-наслідкових зв’язків, їхньої значущості в соціальному, культурному, політичному, загалом суспільному житті.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **змісто́во-підте́кстова** – імпліцитний зміст тексту, що ґрунтується на здатності одиниць мови породжувати асоціативні та конотативні значення, а також на здатності речень у надфразних єдностях додавати певні смисли.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **змісто́во-фактуа́льна** – конкретний опис подій, фактів, процесів, що відбуваються в реальному житті.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **лінгвокульту́рна** – значення, смисли одиниць мовного і паралінгвального кодів у комунікації, де констатована і збережена інформація про специфіку культури, у межах якої ця комунікація відбувається.

Див.: ***Комунікація; Значення; Смисл; Інформація.***

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **нея́вна (імпліци́тна) змісто́во-концептуа́льна** – інформація, що повідомляє читачеві індивідуально-авторське ставлення до описаних засобами змістово-фактуальної інформації явищ; становить комплексний естетико-пізнавальний концепт тексту.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **нея́вна (імпліци́тна) підте́кстова** – важливий тип інформації; основана на здатності одиниць мати

первинні й похідні значення, породжувати нову додаткову (конотативну) й асоціативну семантику слова, створювати символіку мовного коду.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **прескрипти́вна** (лат. *prescriptio* – призначення, передбачення) – аналіз і подання фактів, що відображають особисте уявлення журналіста про «бажане майбутнє», прогнозування розвитку подій.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **соціа́льна** – повідомлення (новини), передані будь-яким зрозумілим аудиторії кодом, про процеси функціонування суспільства, а також те, що стосується цих процесів і може вплинути на них. Для неї властиві: об'єктивність, достовірність, новизна, репрезентативність, оцінність, відсутність нейтральності, відображення фактів з погляду їхньої суспільної значущості, служить для спілкування між людьми та досягнення ними своїх завдань, зумовлених їхнім соціальним становищем. С. і. має такі різновиди: **ма́сова інформа́ція** – публічно поширена друкована, аудіовізуальна інформація, що розмножується й передається у масовому масштабі на необмежену аудиторію; **статисти́чна інформа́ція** – офіційна документована державна інформація про процеси, що відбуваються в економічному, соціальному і культурному житті країни; **довідко́во-енциклопеди́чна інформа́ція** – офіційні повідомлення або систематизовані дані у визначених формах про події, явища, процеси суспільного життя (джерела цієї інформації: енциклопедії, словники, довідники, путівники, географічні карти та ін.); **інформа́ція про осо́бу** – сукупність офіційних документованих відомостей про особу (освіта, сімейний етан, стан здоров'я, адреса і под.); **правова́ інформа́ція** – офіційна документована інформація, створювана органами законодавчої, виконавчої та судової влади, органами місцевого самоврядування та місцевої адміністрації, громадських об'єднань, державних підприємств, установ та організацій.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **супралінеа́рна (надсмислова́)** – інформація, яку несе форма художнього твору.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **я́вна змісто́во-фактуа́льна** – інформація, що дозволяє читачеві отримати основні фактичні знання про конкретний суб'єкт чи об'єкт, його дії, реальне ставлення до дійсності тощо.

Інформа́ція (лат. *informatia* – пояснення, виклад) **я́вна притє́кстова** – інформація, що супроводжує інші типи інформації й формується на основі окремих лексем, граматичних форм, синтаксичних конструкцій; уводить читача в певну мовленнєву, комунікативну ситуацію.

Інформе́ма (лат. *informatia* – пояснення, виклад + *-ема*) – одиниця інформації, що передається в інформаційному просторі людини та Всесвіту, де думки постають результатом автогенераційного процесу одночасного входу та виходу еличезних потоків інформаційно-мисленнєвих хвиль

(квантів думок); складник всесвітньої інформаційно-єдиної мисленнєво-зорової мови (95 % інформації сприймається зором).

Інхоати́в (лат. *incoativo*) – одна з трьох логічно можливих часових фаз ситуації, що позначає *початок дії* (*піти, пострибати, засумувати*).

Іншомо́вні вкра́плення – див.: ***Вкраплення іншомовні***.

Іншомо́вні слова́ – те саме, що **слова́ запози́чені, запози́чення**.

Див.: ***Запозичення; Слова запозичені***.

Ін'юнкти́в – тип директивного висловлювання, змістом якого є наказ, розпорядження: *Зараз бери хлопців, треба спочити, голохвастівці тут* (Володимир Винниченко). Фактично під час наказу позиція адресата не враховується, тому що адресант перебуває у пріоритетному становищі, займає авторитарну щодо слухача позицію й упевнений, що адресат виконає (прагнутиме виконати) каузовану дію. На відміну від прохання (див.: ***Реквестив***) наказ має вихідні передбачення – адресант змушений зробити ініційоване адресантом: *«Наперед виходьте!» – звернувся він далі до вихованців* (Степан Васильченко). За В. Богдановим, ін'юнктиву властиві такі диференційні ознаки: 1) неінституційність; 2) адресатно-ініціювальність; 3) не спонукання до висловлення; 4) опертя на владу або соціальний стан. Найближчим протичленом ін'юнктива постає інтеррогатив (див.: Інтеррогатив). За Георгієм Почепцовим, **ін'юнктив** і **реквестив** постають як два підвиди **директива** (див.: ***Директив***).

Іро́нім (грец. *eirōneia* – удаване незнання й *onyma* – ім'я) – жартівливий чи іронічний псевдонім.

Іро́нія (грец. *eirōneia* – лукавство, глузування, удавання, прихований глум) – троп, суть якого полягає в тому, що слову чи вислову надається протилежне значення з метою насмішки, глузування (пор.: *швидкий, мов черепаха; солодкий, як перець*); насмішка, якій навмисне надана форма позитивної оцінки або похвали. Іронія – важливий стилістичний засіб гумору або сатири: *Мої кохані, милі вороги! / Я мушу вам освідчитись в симпатії. / Якби було вас менше навкруги, – / людина може вдаритись в апатію* (Ліна Костенко). Засоби вираження І.: 1) елементарні з внутрішньою диференціацією на енантіосемічні перетворення, контекстуальні антоніми, антифразиси (на рівні лексеми, комунікеми), лексико-синтаксичні алогізми (на рівн простого та складного речень, дискурсивного висловлення), пор. вияв енантіосемантизованої лексеми: *Ваша доня така **цяця!*** (Розм.); *Прийшов наш **розумний!*** (Розм.). Виділені лексеми розвинули енантіосемічні значення, зафіксовані словниками як іронічні; 2) рідковживані засоби створення іронії, прийоми структурування іронічного висловлення без «мовленнєвих сигналів». Їх використовують на макроконтекстному рівні і вважають складними формами створення іронічного забарвлення. До них хараховують: 1) лексико-синтаксичні алогізми (на рівні складного речення і тексту); 2) парцеляція; 3) сегментація; 4) змішування стилів; 5) використання алюзій та інші засоби, орієнтовані на асоціативний рівень

сприйняття. На макроконтекстному рівні наявні два основні типи іронії: іронія ситуативна й іронія асоціативна. Ситуативна І. – це неприхований тип іронії, що розпізнається відразу. Контраст між ситуацією і прямим значенням слова, словосполучення або речення умотивовує протилежне значення. Виявний цей тип І. в мікро- і макроконтекстах з двочленною структурою: показ ситуації (частиною речення, одним-двома реченнями) і коментування, оцінка її автором або персонажем (від слова до кількох речень): *Приємно знати, що коли чоловік зробить чи напише яку дурницю, ось тут близько тебе є* ***щирий друзяка, котрий зараз, в інтересі публічного добра, викаже, що ти ідіот і що він сам зробив би се далеко ліпше. В серці будиться радісне чуття…*** (Іван Франко); *Наш приятель радше критичний податківець і* ***винахідник дір у небі*** (Анатолій Яна). Перший приклад містить І. над Бессервіссером (персонаж оповідання Івана Франка «Доктор Бессервіссер»), який завжди пргне перевершити колег у будь-якій справі, стати першим, відкидаючи поняття чесності, принциповості у своїх вчинках. У цьому разі акцентовано слово *друзяка*, що виступає іронічним наятокм на особу доктора. В останньому прикладі іронію формує складне словосполучення *винахідник дір у небі*, що вживане на позначення нікудишньої і ні на що позитивне не спроможної людини.

Асоціативна І. – це прихований тип іронії. Реалізація переносних значень у таких структурах відбувається поступово, нові значення виникають поступово – градуально, що вимагає ширшого контексту, тому асоціативна іронія реалізується здебільшого в макроконтекстах, на рівні складного синтаксичного цілого, в мегаконтекстах. За такої іронії організуються структурно складні контексти з дистантним розташуванням значущих елементів, сформованих вертикальним контекстом.

Вертикальний контекст – у широкому розумінні – історико-філологічний контекст літературного твору і його частин; у вузькому – семантичне ціле, що складається з поверхневого контексту та інфраконтексту. Поверхневий контекст – це та частина системи вертикального контексту, що міститься в самому тексті і пов’язана з ним синтагматично. Інфраконтекст – це відповідний контекст, до якого зводиться алюзія, цитата, реалія.

Асоціативну І. слід розглядати у вертикальному контексті. Вона виражається широкою гамою мовних засобів, здебільшого виявляє світогляд письменника: *... [Герой] в 1848 році виходячи з дому, ніколи не забував взяти до кишені три кокарди: біло-червону, синьо-жовту і чорно-жовту. Побачить здалека польського патріота – припинає біло-червону кокарду на груди, не біжить, а летить з розпростертими обіймами і не говорить, а кричить: «Wolnošć! Rownošć! Braterstwo!..» Попрощається з тим, побачить здалека русина – ого, вже на лівій кляпі вродилася синьо-жовта кокарда, мій герой надувається, як сич на вітер, і глибоким басом гримить: «З нами Бог, і розумійте, язици!...» Та коли в подальшій подорожі*

побачить урядника з губернії – ого, вже до самого серця пришпилює чорно-жовту кокарду… і дотикаючи циліндром до самого тротуару, мов жайворонок, приспівує: «Gtschamster Diener, Herr Hofrath, empfehlemichergebenst!..» (Дж. Фаулз). У цьому уривку наявна іронія над псевдо патріотизмом головного персонажа. Добираючи відповідну лексику, автор показує яскравий образ представників тогочасного суспільства, які без зайвих докорів сумління могли використовувати атрибути будь-якої політичної течії, тим самим засвідчуючи свою лояльність до них і не маючи власної моральної патріотичної позиції. Належного колориту в тексті надають використовувані гасла, виголошені таким псевдопатріотом без чіткої національної належності, різними мовами.

Ірóнія як літературний прийом – форма вираження думки, коли слову або зворотові надається протилежного значення для вияву глузливо-критичного ставлення митця до предмета зображення; літературний прийом, завдяки якому події чи ситуації є протилежними тому, чого очікувалось. **Іронія-ефект (результат)** – неординарний спосіб формулювання висловлювання (тонка прихована насмішка), у якому наявне узгодження реплік за їхньою іллокутивною функцією, умовами успішності мовленнєвого акту, пресупозиціями, імплікатурами дискурсу; мовленнєвий феномен, створюваний низкою різнорівневих засобів мови за рахунок усіх випадків виникнення різкої невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, усього висловлювання з їхнім значенням, що випливає з контексту; вживання слова, вислову, за якого вони набувають протилежного значення. Такий насміх замаскований зовнішньою благопристойною формою: *Од молдаванина до фінна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!* (Тарас Шевченко).

Пор.: ***Енантіосемія; Антифразис; Міктеризм; Харієнтизм; Астеїзм; діасирм***.

Ірóнія (грецьк. *eirōneia* – лукавство, глузування, удавання, удавання, прихований глум) **антонімі́чна** – образний засіб мови, основу якого складає прихована антонімічність, коли слово сприймається не в прямому, а в протилежному розумінні.

Іроні́я (грецьк. *eirōneia* – лукавство, глузування, удавання, удавання, прихований глум) **сократи́чна** (за ім'ям Сократа) – тонке прикидання дурнем, блазнем для вивідування думок іншого, щоб потім доказати їхню хибність.

Іррадіа́ція (лат. *irradiare* – зняти, випускати промені) **експреси́вності** (ім. від прикм. *експресивний*) – перенесення конотативного тла слова на відповідний фрагмент тексту.

Ірраціона́льність (лат. *irrationalis* – нерозумний) – упередженість, що може через тексти формувати емоційний настрій людини, робити людину нездатною до сприймання нових фактів, до зміни думок.

Ірреа́ліс (лат. *modusirrealis*) – спосіб, який виражає припущення,

щосуперечить фактам.

Ірреа́льність (лат. *modusirrealis*) – невідповідність дійсності, вияв висловлення як бажаного, того, що вимагається, встановлюваного (передбачуваного) мовцем: *Пошвидше б отримати листа. Принеси, будь ласка, газету. Швидко оформлять папери?* І. часто виражається за допомогою дієслів наказового й умовного способів, за допомогою інтонації.

Іслáм (мусульмáнство) – одна з трьох світових релігій (окрім християнства та буддизму), що виникла в Аравії, засновник – Махаммед (Магомет). Віровчення ісламу викладено в Корані.

Існува́ння мо́вне – функціонування мови в певному просторово-часовому і соціальному континуумі. Мова визнається однією з форм людського існування.

Див.: ***Виховання мовне.***

Істори́зм / Істори́зми (грецьк. *historia* – оповідь про минуле) – застаріле / і слово / слова, що вийшли з активного ужитку у зв'язку з тим, що вийшли з ужитку, припинили своє існування предмети, явища і поняття, унаслідок соціально-побутових і суспільно-політичних змін, але водночас наявні в пасивній частині словника сучасної мови як терміни і поняття історії народу та його культури (напр.: *сірома, хлоп, волосний, жандарм, подимне, осавула, опричник, кожум'яка, мечник* та ін.). Такі поняття стали неактуальними, тому І. не мають синонімів у літературній мові, на відміну від архаїзмів. І. ще називають матеріальними архаїзмами. Їх використовують тоді, коли реальною є потреба дати характеристику минулим епохам, назвати певну реалію старовини, зникле явище чи поняття. Вживають І. зі стилістичною метою. Можливий процес реактуалізації історизмів, повернення їх до активного словникового вжитку, пор.: *віче, біржа* тощо.

Див.: ***Лексика застаріла.***

Пор.: ***Архаїзми.***

Істо́рико-порівня́льний ме́тод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: ***Метод порівняльно-істори́чний.***

Істори́чна тото́жність – див.: ***Тотожність історична.***

Істори́чний ро́звиток – див.: ***Розвиток історичний.***

Істори́чний словни́к – див.: ***Словник історичний.***

Істори́чні чергува́ння – див.: ***Чергування історичні.***

Істо́рія – у комунікативній лінгвістиці – мовленнєвий жанр, подібно до розповіді, постає переважно монологійним мовленням, що враховує усі компоненти прагматичної ситуації. Крім того, суттєвий прагматичний чинник у розповіді "історії" – пам'ять. Цей чинник зумовлює структуру повіствування і змісту мовлення. Характерно, що І. не охоплюють самого адресанта як особа-діяч. Комунікативна мета І. – не лише передавання даних про минулі (в неозначений момент) події, але й підведення смислового підсумку, резюме, зіставлення з оцінкою сучасних подій і фактів. На відміну

від інших різновидів мовленнєвого спілкування розповідь та І. належать до запланованих видів мовлення, “дозволеним” учасниками комунікативної взаємодії. Тому комунікативний успіх тут передбачений більшою мірою, але не абсолютно. Стилістика І. увібрала в себе усі особливості розмовного синтаксису: тематичну фрагментарність (“мозайковість”), асоціативні відступи від “сюжету” оповіді, еліпсовані конструкції, питально-відповідні кроки. Експресивність лексичних елементів зумовлена культурним тлом ситуації спілкування, відбиває спонтанність, непідготовленість оповіді, тому в мовленні надлишок конкретизувальних лексем, а також вставних слів, що показують контроль мовця над ходом викладу і способом вираження.

Пор.: ***Бесіда; Розповідь; Спір / Суперечка***.

Істóрія мóви – наука про мову, що вивчає закономірності історичного розвитку, зміни категорій мови і самої форми мови, тобто внутрішні закони розвитку мови. І. м. досліджується за матеріалами письмових пам’яток.

Істóрія тéрміна «морфолóгія» (грецьк. *morpho (μορφή)* – форма, вигляд і *logos (*λογος*)* – слово, вчення) – термін виник поза лінгвістикою в 1822 р. Вольфґанґ Ґете запропонував використовувати в природничих науках. У біології, фізіології, геології він застосовувався для опису різних форм живої і неживої природи. У лінгвістику його перенесли в другій половині XIX ст., коли «біологічна метафора» стала популярною в дослідженнях мови. У лінгвістиці значення цього терміна виявилось віддаленим від первинного «вивчення форм». Достатньої єдності поглядів на зміст терміна немає досі (В. Плунгян).

Істóта – неістóта – лексико-граматична категорія, що охоплює поділ іменників на два розряди – іменники – назви істот та іменники – назви неістот, основою чого постає загальна уява людини про поділ всього сущого на істоту та неістоту. Виражається в різному оформленні іменників – назв істот та іменників – назв неістот у знахідному однини (для іменників чоловічого роду) та знахідного відмінка множини (для всіх граматичних родів), пор.: *купив* ***стілець*** і *купив* ***коня****; побачив* ***ясени*** і *побачив* ***однокласників*** *– побачив* ***сестер*** *– побачив* ***телят*** *– побачив* ***трави*** *– побачив* ***озера*** тощо. **Істота** – одна з двох грамем іменникової категорії істот/неістот, що узагальнює назви людей, тварин, міфічних істот, іграшкових виробів, які граматично виражаються: 1) закінченням *-а(-я)* родового відмінка однини; 2) тотожністю закінчень знахідного відмінка і родового в іменників чоловічого роду однини і множини (*зустріти* ***батька / батьків****; побачити* ***друга / друзів*** та ін.); 3) тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках жіночого і середнього роду множини (*відвідати* ***сусідок****; доглядати* ***бабусь****; пасти* ***телят*** та ін.). **Неістота** – одна з двох грамем іменникової категорії істоти/неістоти, що узагальнює назви речей, явищ, подій, абстрактних понять, рослин, дій, ознак і под., що граматично виражаються тотожністю закінчень знахідного відмінка

з родовим в іменниках чоловічого роду однини й множини (*хлопця, викладача, вихователя* / *хлопців, викладачів, вихователів* та ін.) і под.

Істóта – одна з двох грамем іменникової категорії істот / неістот, що узагальнює назви людей, тварин, міфічних істот, іграшкових виробів, які граматично виражаються: 1) закінченням *-а(-я)* родового відмінка однини; 2) тотожністю закінчень знахідного відмінка і родового в іменників чоловічого роду однини і множини (*зустріти* ***батька / батьків****; побачити* ***друга / друзів*** та ін.); 3) тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках жіночого і середнього роду множини (*відвідати* ***сусідок;*** *доглядати* ***бабусь****; пасти* ***телят*** та ін.).

Див. також.: ***Неістота***.

Ітерати́в (лат. *iteratio* – повторюю) – різновид кількісної аспектуальності, коли ситуація повністю повторюється через певний проміжок часу з тією чи тією періодичністю: один раз, часто, рідко, регулярно. До І. належить і *хабітуаліс*.

Ітера́ція (лат. *iteratio* – повторюю) – метод тренування, навчання, вироблення вправності, мовної досконалості.

Й

Ймові́рність – суб’єктно-модальне значення, виражене в реченні за допомогою вставних компонентів на зразок *ймовірно, можливо* і под.

Ймові́рність семанти́чна (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – визнання можливості семантичного наближення слів, їхнього семантичного розвитку та їхнього віднесення до того самого семантичного (ізосемного) ряду.

Йо́кання – наявне в російському нелітературному мовленні, зокрема в окремих говорах, його особливістю виступає збіг голосних неверхнього піднесення після м’яких приголосних у першому ненаголошеному складі в одному звукові *[е]*: пятак *[п'етак]*, в лесу *[в л'есу]*, везу *[в'езу]*.

Йот (нім. *Jot, Jod* – літера j) – нескладовий щілинний середньоязиковий *сонант,* прилягає до попереднього звука й у транскрипції позначається знаком [j].

Йота́ція – поява звука *[j]* перед голосними (протеза): *[**j**алинка], [**j**іжак], [**j**аблуко]* і под., або між голосними (епентеза), пор.: народн. *[ти**j**атр]* и *[ки**j**атр]* замість *[театр]* і под.

Див: ***Епентеза; Парантеза***.

Йото́ваний (йот) – який вимовляється з йотом [j]. Йотовані літери: *я, ю, є, ї*.